PUBLIUS CORNELIUS TACITUS ISTORII
PUBLII CORNELII TACITI HISTORIAE

Colecţia cărţilor de referinţă – Seria ISTORII
Redactor: Irina Ilie
Tehnoredactor: Rodica Niţă
ő Editura Paideia, 2002 701341 București, România Str. Tudor Arghezi nr. 15, sector 2 tel.: (00401) 211.58.04; 212.03.47 fax: (00401) 212.03.48 e-mail: paideiafx˙ro
Descrierea CIP a Bibliotecii Nazionale a României
TACITUS, PUBLIUS CORNELIUS
Istorii *I* Publius Cornelius Tacitus. — București: Paideia, 2002
p. 260; 23.5 cm. – (Colecţia cărţilor de referinţă. Seria Istorii).
Bibliogr.
ISBN 973 – 596 – 051 – 6 94 (37)
Publius Cornelius Tacitus
Istorii
Studiu introductiv, traducere, note și index prozopografic
GHEORGHE CEAUȘESCU
PAIDEIA
Manibus avorum Petre et Victor Papacostea qui temporibus persimilibus eis a Tacito descriptis media e vita crepţi sunt.

Cuprins

Notă asupra ediţiei 7
Cuvânt înainte 9
Studiu introductiv 11
Viaţa lui Cornelius Tacitus 13
Opera lui Cornelius Tacitus 15
Note 39
Anul celor patru împăraţi din unghiul de vedere modern 43
Note 66

Cartea I 73
Note 102
Cartea a II-a 111
Note 142
Cartea a III-a 151
Note 179
Cartea a IV-a 187
Note 218
Cartea a V-a 227
Note 235
Fragmente 241
Bibliografie 243
Index prosopographicus 251

Notă asupra ediţiei

Prima ediţie a fost publicată în 1992 la Editura Enciclopedică graţie lui Marcel Popa, directorul editurii, și lui Horia Matei, la acea dată redactor la aceeași editură. Pentru ediţia actuală am revizuit textul traducerii și am adăugat fragmentele citate de alţi autori latini. Studiul introductiv a fost amplificat cu pagini consacrate problemei izvoarelor istoricului roman, a acţiunii zvonurilor și a unui mult discutat fragment din monografia ***Germania.***

Mulţumesc și pe această cale Irinei Ilie, pentru atenţia și competenţa cu care a îngrijit textul.

Cuvânt înainte

Această carte, cu excepţia indicelui prozopografic și a bibliografiei, a fost scrisă înainte de evenimentele de la sfârșitul lui decembrie 1989. N-am socotit că trebuie să mai aduc vreo modificare textului sau comentariilor. Cititorul se va putea convinge singur cât de puţin ˇs-a schimbat natura umană, în ciuda imensului progres tehnologic făcut de omenire, și cum fapte similare generează întotdeauna efecte similare.

Pentru a putea redacta Studiul introductiv *și comentariile la nivelul științific adecvat, am beneficiat de o bursă de cercetare de două luni din partea Fundaţiei Thyssen, din Germania. Mulţumim și pe această cale*

Fundaţiei Thyssen pentru sprijinul acordat. De altminteri, instituţiile ştiinţifice şi de cultură germane ne-au ajutat foarte mult în lunga perioadă anticulturală prin care am trecut (grande mortalis aevi spaţium, *ar fi spus Tacit*), *căci, întreţinând cu mari eforturi relaţii cu oamenii de cultură români, ˇs-au opus încercărilor deliberate ale autorităţilor noastre de a ne izola de lumea civilizată; în acest fel ˇs-a menţinut, în ciuda unor obstacole care uneori păreau insurmontabile, o legătură a României cu Europa.*

Gh. Ceaușescu

Studiu introductiv

Cronicile săpate în piatră sau scrijelite în tăbliţele de lut ale monarhiilor orientale redau fapte săvârșite de regi atotputernici graţie divinităţii într-o monotonă succesiune, punctată numai de intervenţia zeilor. Omul este doar instrumentul divinităţii, iar cronicile, glorificarea acţiunilor monarhilor, ei înșiși zei. înșiruirea de fapte fără nicio preocupare pentru exactitate și pentru determinarea unui fir logic nu poate fi considerată o istorie în adevăratul sens al cuvântului.

Ca atâtea domenii ale spiritului, istoria este în fapt inventată de greci, ea este o creaţie a ionienilor care se naște în acel extraordinar secol al VI-lea! ˇHr., când pe coasta apuseană a Asiei Mici, cum se exprimă Husserl, „izbucnește o nouă viziune asupra lumii 4, și anume spiritul filosofic prin care grecii au încercat să subordoneze totalitatea fenomenelor în baza unui principiu raţional. Antropomorfismul homeric însemnase el însuși o revoluţie faţă de teocratismul oriental. Mișcarea spirituală ioniană, prin mentalitatea pe care a determinat-o, constituie „actul de naștere al Europei spirituale111. în contextul acestei mișcări apare istoriografia, adică știinţa prin care se încearcă explicarea succesiunii faptelor. După câte știm, Hecateu din Milet este primul autor care enunţă necesitatea spiritului critic pentru reconstituirea istorică: „voi scrie aici ceea ce mi se pare mie a fi adevărul. Căci povestirile grecilor sunt, după opinia mea, prea deosebite între ele și prea puţin serioase41 (fr. 1). Ceva mai târziu,

Herodot, „părintele istoriei14, va proiecta în plan universal războaiele greco-persane, pe care le consideră a fi punctul culminant al conflictului care de generaţii îi opunea pe greci perșilor, barbarii prin excelenţă, sau, în termeni geografici, Europa Asiei. Călător neobosit, colecţionar pasionat de tradiţii, înzestrat cu dorinţa cunoaşterii atât de caracteristică grecilor, Herodot desfășoară în faţa cititorilor panorama creșterii și descreșterii popoarelor. Chiar dacă spiritul critic în determinarea adevărului, pe care-l consideră, în descendenţa lui Hecateu, drept condiţia *sine qua non* a demersului istoric, nu stăpânește întreaga operă, căci autorul se lasă prea adesea furat de pitoresc în nenumărate digresiuni, cu Herodot istoria este un gen constituit definitiv. Generaţia următoare avea să producă „un bun pentru eternitate44, capodopera genului istoric grec, și anume istoria războiului peloponeziac a lui Tucidide. Capacitatea lui de a surprinde resorturile ascunse ale faptelor îl determină să intuiască, încă de la izbucnirea războiului peloponeziac, importanţa acestui conflict care opunea două impérialisme concurente, al Atenei și al Spartei. Mai întâi actor, apoi spectator, Tucidide scrutează, pentru a determina cauzele evenimentelor, resorturile economice, politice, ideologice și psihologice care au stat la baza războiului și a evoluţiei sale. Conflictul dintre Atena și Sparta este așezat în centrul atenţiei, iar faptele de istorie universală sunt subordonate strict subiectului, istoricul renunţând la amplele digresiuni ale lui Herodot în favoarea stringenţei demonstraţiei. Dacă Herodot se lăsase furat de latura spectaculoasă a tradiţiilor, Tucidide se concentrează asupra realului și împinge rigoarea atât de departe, încât reproduce, cu exactitatea unui cercetător modern, documente ale epocii (faptul a putut fi verificat2), Forţa gândirii sale organizează evenimentele într-o construcţie arhitectonică impresionantă, demnă de tradiţia gândirii filosofice grecești a secolului al V-lea! ˇHr. în epoca elenistică genul istoric se specializează: atunci apar pentru prima oară „instrumente de lucru”, colecţii de documente

(liste de magistraţi – marmora din Paros, și culegeri de inscripţii – inscripţiile atice ale lui Philochoros et[.); în aceeași categorie se înscriu numeroasele antologii de fapte și de vorbe ilustre pe care le utilizează apoi alţi istorici și retori. Suflul puternic care animase istoriografia secolului al V-lea dispare, iar operele istorice de amploare sunt invadate de retorică, ceea ce a avut ca efect transformarea genului în pretext pentru demonstrarea virtuţilor oratorice ale autorului. Dar epoca „nu este până-ntr-atâta de sterilă” în această privinţă, încât să nu fi produs o capodoperă, *Istoria* lui Polibiu. Stabilit timpuriu la Roma, membru al cercului Scipionilor, Polibiu a avut privilegiul de a putea observa dezvoltarea imp˘eriului roman din însuși centrul puterii. El a căutat să determine cauzele ascensiunii politice romane și socotea că aceasta se explică prin sistemul ei constituţional, care, prin amestecul fericit de monarhie, aristocraţie și democraţie, constituia consfinţirea în practică a unui mai vechi deziderat filosofic3. Istoria lui Polibiu este istorie universală, căci, deși subiectul ei se limitează la războaiele dintre cartaginezi și romani, în viziunea sa, în acel moment evenimentele produse în orice punct al bazinului mediteranean se repercutează cu necesitate asupra evoluţiei generale. Precizia și inteligenţa analizei fac din Polibiu un istoric în adevăratul sens al cuvântului.

La Roma genul istoric se naște sub influenţă greacă, în contextul supremaţiei culturale grecești în lumea antică. Primul reprezentant roman al genului, Fabius Pictor, scrie la începutul secolului al II-lea! ˘Hr. o istorie a Romei în limba greacă, cu o finalitate propagandistă evidentă: el vrea să dovedească virtuţile romane, originea greacă a romanilor, pentru a demonstra că ei nu pot fi etichetaţi drept barbari și a justifica din punct de vedere etic expansionismul roman, întâia scriere istorică în limba latină îi aparţine lui Calo cel Bătrân, *Origines,* unde, în contrast cu cultul personalităţilor prezent în poemele lui Ennius, el privește istoria Romei drept *Res gestare populi Romani* (Faptele poporului roman) și, în consecinţă, nu

pomenește nici măcar numele conducătorilor de legiuni. Dar primul istoric în adevăratul sens al cuvântului a cărui operă ˇs-a păstrai este Sallustius Crispus, secolul I î. ˇHr., care, în două monografii, *De coniuratione Catiiinae, Bellum lugurthinum,* și în *Historiae,* din păcate pierdută în afara unor fragmente, analizează decăderea vechilor virtuţi care statorniciseră impˇeriul Romei. O generaţie mai târziu, Titus Livius înalţă un imn măreţiei Romei, de la origini și până în vremea lui Augustus; istoricul sacrifică însă spiritul critic în favoarea idealizărilor retorice. Cam în aceeași perioadă Trogus Pompeius redactează în latină prima istorie universală, din nefericire păstrată doar în rezumatele lui lustinus, dominată de ideea deplasării centrului impˇeriului universal *(translatio impˇerii).* Din acest moment istoricii romani adoptă formula encomiastică (Velleius Paterculus) sau recurg la invective la adresa împăraţilor defuncţi.

Acestea sunt în linii generale direcţiile de dezvoltare ale istoriografiei antice până la apariţia operei lui Cornelius Tacitus, cel mai de seamă reprezentant roman al genului.

Viaţa lui Cornelius Tacitus

Dispunem, ca pentru majoritatea scriitorilor antici, de prea puţine date ale biografiei lui Tacit. Singurele elemente pe care le cunoaştem sunt cele pe care le aflăm în opera sa și în câteva scrisori ale prietenului său Pliniu cel Tânăr. Restul este rezultatul deducţiilor ingenioase ale filologilor moderni. Numele său complet nu poate fi reconstituit, deoarece nu a intervenit niciun argument decisiv în favoarea prenumelui Caius, cum apare la Sidonius Apollinaris, *Ep.* 4,14,1 și 4,22,2, sau Publius, consemnat de tradiţia manuscrisă *(Codex Mediceus,* I). Anul nașterii a fost, după conjecturile cele mai plauzibile, 55/56 d. Hr.4 Plinius cel Bătrân menţionează în *Istoriile naturale,* 7,76, un procurator de rang ecvestru al provinciei Belgica cu numele de Cornelius Tacitus, care ar putea fi tatăl istoricului. În acest caz, Tacit se va fi născut în regiunea renană, iar familia va fi fost originară dintr-o

provincie occidentală, poate Gallia Narbonensis5. Din *Anale,* 11,11,1, aflăm că în anul 88, când Domiţian a celebrai jocurile seculare, Tacit era praetor; asta înseamnă că în 81/82 a fost probabil quaestor și, după doi, trei ani, tribun al plebei sau edil. Ca praetor, făcea parte din colegiul XV viri și a participat la organizarea jocurilor seculare. în anul 77, probabil, ˇs-a căsătorit cu fiica lui Cn. Agricola6. După îndeplinirea preturii, a petrecut patru ani într-o provincie, fără să putem preciza în care anume. în a doua jumătate a anului 97, anul asasinării lui Domiţian și al proclamării lui Nerva ca împărat, a îndeplinit funcţia de consul, funcţie pentru care fusese desemnat, după toate probabilităţile, de către Domiţian. Despre activitatea sa în timpul consulatului știm doar că a rostit elogiul funebru al lui Verginius Rufus (Pliniu cel Tânăr, *Ep.,* 2,1,6). în anul 100 istoricul se afla la Roma, unde apare în calitate de acuzator împreună cu Pliniu cel Tânăr în procesul intentai lui Marius Priscus, fost proconsul al Africii în timpul domniei lui Nerva, acuzat de locuitorii provinciei pentru delapidare, proces care se încheie cu condamnarea împricinatului (Pliniu cel Tânăr, Ep., 2,11). Pare să fi lipsit de la Roma între 101 și 104, poate numit guvernator al uneia dintre provinciile germanice7. în orice caz, în 104 Pliniu îi trimite o scrisoare (4,13) în care îi comunică bucuria cu care a aflat revenirea istoricului, în deplină sănătate, în capitala impˇeriului: *saluum în urbem uenisse gaudeo.* Scrisorile lui Pliniu constituie un document important referitor la redactarea *Istoriilor* lui Tacit, dar asupra acestei chesţiuni vom reveni mai târziu. în anul 108 Tacit apare alături de prietenul său Pliniu ca unul dintre beneficiarii testamentului lui Dasumius, testament păstrat pe o inscripţie *(C.I.L.,* VI, 10.229). După părerea lui Ronald Syme, Dasumius făcea parte din facţiunea, formată în special din provinciali, care a sprijinit ascensiunea lui Traian8. în anii 112/113 Tacit se afla în calitate de proconsul în provincia Asia, fapt atestat documentar de o inscripţie în limba greacă descoperită în 1877 la Mylassa și publicată în 1890 (cf. Diltenberg, *Syll.,*

487). Moartea pare să-l fi surprins în timpul domniei lui Hadrian, în vreme ce redacta *Analele,* care se întrerup brusc, cu descrierea morţii lui Paetus Thrasea, fără să se poată decide dacă întreruperea se datorează pierderii ultimeloi pagini ale manuscrisului sau dacă istoricul nu a mai apucat să-și încheie opera.

Putem reconstitui pe baza scrisorilor lui Pliniu cel Tânăr câteva trăsături ale personalităţii lui Tacit. Ceva mai în vârstă decât Pliniu (acesta se născuse în 61), el ˇs-a bucurat încă de timpuriu de o mare reputaţie literară: „eram doar un adolescent, când tu erai în plină glorie și faimă, iar eu doream cu ardoare să calc pe urmele tale, să fiu și să par «primul după tine, deși la mare distanţă» 44 (7,20) 9; în jurul lui se aduna un cerc de literaţi pe care-i atrăgea talentul istoricului (4,13); era un vânător pasionat și nu pregeta să-l îndemne pe prietenul său să o „cultive atât pe Minerva, cât și pe Diana44 (1,6; 9,10); mânuia cu plăcere ironia, căci nu ˇs-a sfiit să facă glume pe seama inapetenţei prietenului său pentru vânătoarea de mistreţi (1,6); foarte sociabil, el intra în conversaţie cu necunoscuţi: „Cornelius Tacitus îmi povestește că la recentele jocuri de circ stătuse alături de un cavaler roman care, după o conversaţie variată și erudită, l-a întrebat […]” (9,23). Căuta să se documenteze cât mai mult și mai exact asupra evenimentelor pe care urma să le descrie în opera sa: el îi cere lui Pliniu amănunte despre moartea unchiului acestuia, Pliniu cel Bătrân, în timpul erupţiei Vezuviului din 24 august 79 (6,16) și revine cu o scrisoare în care îl roagă pe prietenul său să-i povestească propriile-i amintiri despre cataclism (6,20). Convins de faptul că *Istoriile* lui Tacit vor dăinui peste veacuri, Pliniu îi trimite o scrisoare în care îi comunică atitudinea de ţinută morală pe care a adoptat-o într-o împrejurare care îi putea fi fatală în timpul domniei lui Domiţian, cu rugămintea expresă ca istoricul să menţioneze episodul în opera sa: „Am presimţirea, și presimţirea nu mă înșală, că istoriile tale vor fi o operă nepieritoare. Cu atât mai mult doresc (îţi mărturisesc cu candoare) să am și eu un loc în ele44

(7,33). Dar, cum Tacit este adeptul respectării adevărului istoric, Pliniu se grăbește să adauge după descrierea episodului: „nu-ţi cer însă să exagerezi importanţa faptelor. Căci nici istoria nu trebuie să treacă de limitele adevărului, iar pentru faptele vrednice de cinstire, adevărul este suficient44 *(ibid.)*. Istoricul era foarte dornic de discuţii literare teoretice și, de aceea, Pliniu îi expune într-o scrisoare destul de lungă opiniile sale asupra dimensiunilor pe care se cuvine să le aibă un discurs (1,20). Nu știm ce răspuns va fi primit din partea lui Tacit, dar, judecând după stilul pe care acesta îl adoptă în scrierile istorice, el trebuie să fi fost adeptul conciziei. În orice caz, el se bucura de o autoritate de necontestat, și Pliniu, pomenind moartea lui Verginius Rufus, spune: „discursul funebru a fost rostit de consulul Cornelius Tacitus, ceea ce a constituit o supremă încununare a fericirii de care a avut parte, căci Tacitus era cel mai de seamă panegiristi (2,1); când Pliniu a pledat împreună cu Tacit în procesul lui Marius Priscus, el caracterizează în următorii termeni discursul istoricului: „A răspuns Cornelius Tacitus cu multă convingere și oepreôc (solemn), nota distinctă a elocinţei sale44 (2,11). Cu toată reputaţia extraordinară de care se bucura, Tacit îşi trimite lucrările prietenilor săi literari cu rugămintea de a-i face cât mai multe observaţii critice (7,20).

Nu cunoaştem amănunte despre felul în care și-a petrecut existenţa în timpul domniei lui Domiţian. Dar din felul în care descrie el această epocă se vede că va fi străbătut-o, asemenea lui Siéyès în perioada terorii din timpul revoluţiei franceze, în tăcere: „Am dat o dovadă extraordinară de răbdare; și, pe cât generaţia veche a avut parte de o libertate neîngrădită, pe atât am avut noi de servitute, căci, din cauza anchetelor, ni ˇs-a luat posibilitatea de a vorbi și de a asculta. Ba chiar am fi pierdut însăși memoria odată cu vocea, dacă ar fi fost în puterea noastră să uităm, pe cât ne-a fost să tăcem […]. Timp de cincisprezece ani, un răstimp imens pentru o viaţă de om, mulţi au dispărut de moarte naturală, alţii din

cauza cruzimii principelui și puțini, ca să zicem așa, suntem supraviețuitori, nu numai ai altora, ci şi propriii noştri supraviețuitori, căci, fiindu-ne smulși atâţia ani din mijlocul vieţii, am ajuns de la tinereţe la senectute, de la bătrâneţe până aproape de sfârșitul vieţii, în tăcere44 (*Vita Agricolae,* 2 – 3). Ori de câte ori caracterizează o persoană care în timpul domniei lui Nero sau a lui Domiţian nu se compromisese, Tacit nu omite să adauge că în asemenea vremuri anonimatul trece drept înţelepciune („cunoscând sub Nero spiritul vremurilor, când inerţia ţinea loc de înţelepciune44 – *gnarus sub Nerone temporum, quibus inerţia pro sapientia fuit – Vita Agricolae,* 6) și simţim regretul istoricului de a se fi ˇînscris și el în cohorta de spectatori muţi la cumplitele evenimente caracteristice domniei ultimului principe al dinastiei Flaviilor.

Opera lui Cornelius Tacitus

Prima scriere publicată de Tacit, probabil în anul 98, la scurtă vreme după înscăunarea lui Traian, este biografia socrului său Agricola. Scrierea are la bază discursul rostit de Tacit la funeraliile socrului său, decedat la începutul anului 93, discurs pe care l-a amplificat ulterior cu pasajele referitoare la domnia lui Domiţian și cu excursurile istorice și geografice despre Britannia. Cn. Iulius Agricola ˇs-a născut la Forum luliense dintr-o familie care aparţinea aristocraţiei ecvestre. În timpul lui Nero a fost tribun militar în Britannia, sub comanda lui Suetonius Paulinus, apoi quaestor al provinciei Asia și tribun al plebei. Galba l-a însărcinat cu depistarea bunurilor templelor spoliate de Nero. Războiul civil declanșat după moartea lui Galba i-a lovit familia, căci mama sa a căzut victimă incursiunilor de pradă ale flotei lui Otho în regiunea Intermilium din Liguria și o mare parte a patrimoniului familiei a fost distrusă. ˇS-a declarat imediat în favoarea lui Vespasian și a primit din partea lui Mucianus misiunea de a readuce în subordine legiunea a XX-a, staţionată în Britannia, a cărei atitudine constituia un subiect de îngrijorare. După îndeplinirea acestei

misiuni, a fost numit între senatorii patricieni de către Vespasian. în 74 – 76 este legatul Aquitaniei, iar în 78 – 84, guvernatorul Britannici, timp în care ˇs-a ilustrat prin acţiunea de romanizare a provinciei și prin desăvârșirea cuceririi până la linia Forth-Clyde. Rechemat de Domiţian sub pretextul numirii sale ca guvernator al Siriei, el primește însemnele triumfale și dreptul la statuie, dar îşi continuă existenţa în anonimat până în 93, când moare. Au circulat zvonuri că ar fi fost otrăvit din ordinul lui Domiţian.

Vita Agricolae are un caracter dublu, de biografie și de micromonografie istorică și geografică a Britannici, și, din acest motiv, filologii care au încercat să o încadreze unui gen precis au întâmpinat dificultăţi insurmontabile. Reţin atenţia condamnarea domniei lui Domiţian în termeni care au rămas un model peste veacuri, discursul lui Calgacus, conducătorul caledonienilor, care constituie cea mai violentă condamnare a expansionismului roman din întreaga literatură latină, și finalul scrierii, unde supravieţuirea lui Agricola este dezvoltată în ample perioade oratorice, cu o sonoritate imposibil de redat în traducere.

A doua scriere în ordinea apariţiei, *Germania,* conform unei menţiuni cronologice din capitolul 37 în timpul celui de al doilea consulat al lui Traian, adică în anul 98, este o micromonografie geografică și etnologică a spaţiului locuit de triburile germanice. După o scurtă prezentare a religiei, obiceiurilor, climei și a geografiei teritoriului germanic, Tacit descrie fiecare trib în parte, începând cu germanii și terminând cu suebii. întreaga monografie geografico-etnografică este străbătută de consideraţii de mare actualitate politică în epocă, de pildă, sublinierea poziţiei inferioare în care sunt menţinuţi liberţii (25,2), ceea ce avea rezonanţa unei antiteze faţă de sistemul instaurat de majoritatea împăraţilor romani de a acorda liberţilor poziţii privilegiate în administrarea imp ˇeriului; modul în care se comportă regii și conducătorii triburilor germanice (7,1) amintește de principiile de mult

călcate în picioare ale principatului; elogierea dorinţei lor de libertate se afla în contrast evident cu servitutea în care ajunseseră să se complacă cetăţenii romani. Dar asupra tendinţelor politice ale monografiei vom reveni când vom discuta gândirea istorică și politică a lui Tacit.

Considerat multă vreme a fi prima operă publicată de Tacit, *Dialogus de oratoribus* a retrogradat pe locul al treilea în ordine cronologică, după ultimele cercetări. Personajele dialogului – Aper, Messala și Matemus – dezbat o problemă mult discutată în epocă, și anume cauzele decăderii oratoriei la Roma. Conform opiniilor lui Tacit, cauzele sunt de ordin politic (principatul înăbușise libertatea oratorilor) și de ordin educativ și psihologic (tinerii din școli nu mai sunt îndrumaţi către probleme înalte de filosofie și politică și îşi manifestă dezinteresul faţă de elocinţa adevărată). Decăderea oratoriei este efectul schimbării mentalităţii romane.

În primul deceniu al secolului al II-lea d. Hr. Tacit a redactat *Historiae,* a căror apariţie era așteptată ca un eveniment literar (Pliniu cel Tânăr, 7,33). Scrierea cuprindea perioada care se întinde de la al doilea consulat al lui Galba (1 ianuarie 69) până la asasinarea lui Domiţian (97). Au ajuns până la noi doar primele patru cărţi și 26 de capitole din cartea a cincea. Textul se întrerupe brusc, cu explicaţiile batavului Civilis date generalului roman Petilius Cerialis despre războiul pe care-l pornise împotriva imp˘eriului. Prima problemă care se impune atenţiei este numărul de cărţi pe care-l va fi cuprins *Historiae.* Hieronymus, în *Comm. ad Zach.,* 3,14, afirmă că „Tacit a scris vieţile Caesarilor de la moartea lui Augustus și până la moartea lui Domiţian în 30 de cărţi4. Asta înseamnă că cele două opere majore (*Historiae* și *Annales)* ale istoricului însumau 30 de cărţi. *Annales,* unde este înfăţișată perioada care se întinde de la moartea lui Augustus până la cea a lui Nero, se întrerup brusc, în mijlocul frazei, ca și *Historiae,* cu descrierea morţii lui Paetus Thrasea în anul 66, cartea a XVI-a, capitolul 35. în stadiul actual al cercetării nu se poate decide dacă

întreruperea bruscă se datorează unui accident în transmiterea manuscriselor sau dacă moartea l-a surprins pe autor mai înainte de a-și fi ˇîncheiat lucrarea. Dacă Tacit îşi va fi ˇîncheiat scrierea, atunci ea trebuie să fi avut 18 cărţi, căci el ar fi relatat evenimente majore, de pildă vizita făcută la Roma de Tindates, regele Armeniei, vizită descrisă pe larg de Cassius Dio, 63,3,4 – 5, și pentru organizarea căreia Suetonius afirmă că Nero a cheltuit 800.000 de sesterţi *(Nero,* 30,4), închiderea cu această ocazie a templului lui Ianus, semn că pe întreaga suprafaţă a impˇeriului domnea pacea, călătoria lui Nero în Grecia, cu toate implicaţiile ei, începutul lucrărilor de străpungere a Istmului de Corint, condamnarea la moarte a lui Corbulo, comandantul trupelor romane de pe frontul partie, a fraţilor Scribonius, comandanţii puternicelor legiuni de pe Rin, pregătirile lui Nero pentru campania de la nordul Mării Negre, izbucnirea revoltei din ludeea, în fine, răscoala antineroniană a lui Vindex și Galba și moarteéì ultimului iulio-claudian. Nu avem niciun motiv să punem la îndoială afirmaţiile lui Hieronymus referitoare la cele 30 de cărţi. Dacă *Annales* vor fi avut 18, atunci pentru cei 30 de ani câţi cuprinde perioada descrisă în *Historiae* rămân 12 cărţi. Cercetătorii au ezitat să adopte această concluzie pentru motivul că primele patru cărţi se referă doar la evenimentele anilor 69 – 70 și că, în consecinţă, pentru ceilalţi 28 de ani rămâne prea puţin spaţiu10. Dar despre această chesţiune vom vorbi mai încolo.

Prima triadă a *Istoriilor* cuprinde războiul civil din 69, cartea a IV-a și cele 26 de capitole păstrate din cartea a V-a răscoala lui Civilis; apoi, probabil, urmau încheierea războiului cu batavii, cucerirea Ierusalimului de către Titus, închiderea templului lui Ianus, cenzura pe care au îndeplinit-o Vespasian și Titus, adică evenimentele până în anul 73. Cartea a VI-a, procesul lui Helvidius Priscus, conjuraţia împotriva lui Vespasian, funeraliile sale și caracterizarea acestui parvenit devenit împărat roman. Cartea a VII-a, scurta domnie a lui Titus, cu inaugurarea Coloseumului, erupţia Vezuviului, incendiul de la Roma,

apariţia unui fals Nero în Asia Mică; a VIII-a, primii ani de domnie pașnică a lui Domiţian (81 – 85); a IX-a, următorii ani, din ce în ce mai sumbri, ai aceleiași domnii și celebrarea jocurilor seculare în anul 88; proclamarea ca împărat a lui L. Antonius Satuminus la Mogontiacum, la 1 ianuarie 89, îi va fi dat prilejul lui Tacit să facă unele consideraţii asemănătoare cu cele pe care le-a făcut pentru anul 69 și, împreună cu teroarea antisenatorială dezlănţuită de Domiţian, va fi constituit subiectul cărţii a X-a în fine, ultimele cărţi cuprindeau, după toate aparenţele, campaniile germanice și dacice ale lui Domiţian, precum și răsturnarea sa în anul 96. *Istoriile* debutează cu asasinarea lui Galba în forul roman și se încheie cu asasinarea lui Domiţian în palatul imp˘erial.

Ultima scriere publicată de Tacit, *Annales,* are ca subiect avatarurile familiei iulioclaudiene. în capitolul introductiv al *Istoriilor* el anunţase: „Dacă viaţa îmi va permite, voi lăsa pentru bătrâneţe principatul divinului Nerva și imp˘eriul lui Traian, un subiect mai bogat și mai puţin periculos datorită fericirii neașteptate a unei epoci când este permis să gândești ceea ce vrei și să exprimi ceea ce gândești” (1,1,6). Cu toate acestea, Tacit nu-și ţine făgăduiala și, în loc să descrie domnia lui Traian, el revine în trecut, derulând evenimentele de la moartea lui Augustus până la sinuciderea lui Nero. Ceva îl va fi deranjat pe istoric, din moment ce abandonează proiectul de a se ocupa de domnia celui considerat a fi fost *optimus princeps.* Dar asupra acestei probleme vom avea ocazia să revenim. Din *Anale,* scrise probabil în al doilea deceniu al secolului al II-lea, ˘s-au păstrat primele patru cărţi, fragmente din a cincea și a șasea (domnia lui Tiberius), cărţile 11 – 16 (sfârșitul domniei lui Claudius și domnia lui Nero până în anul 66). *Analele* sunt considerate a fi, din punct de vedere stilistic, capodopera lui Tacit.

PROBLEMA IZVOARELOR ȘI A CREDIBILITĂŢII LUI TACIT

Istoricii antici nu precizează, asemenea celor moderni, sursele lor de informaţie decât rareori. în multe

cazuri dezvoltările retorice și absenţa spiritului critic deformează realitatea. Titus Livius transfigurează primele secole ale istoriei romane; dar, cel puţin pentru începuturile Romei, el îşi avertizează cititorii într-o frază care ni-l reamintește pe Neculce din prefaţa la *o seamă de cuvinte,* că faptele petrecute înainte de întemeierea orașului au fost transmise în chip legendar și că el nici nu îndrăznește să creadă, dar nici să respingă tradiţia. Asta nu îl împiedică însă să treacă sub tăcere un eveniment important, cucerirea Romei de către regele etrusc Porsenna, pe care acribia cercetătorilor moderni a reușit să o restabilească, în ciuda frumoaselor povești sub care Titus Livius învăluie faptul real11.

În ceea ce-l privește pe Tacit, dispunem de o serie de informaţii care demonstrează seriozitatea cu care se documenta și realitatea faptelor transmise. Mai întâi cele două scrisori ale lui Pliniu cel Tânăr, în care acesta îi povestește istoricului, la cererea expresă a acestuia, moartea lui Pliniu cel Bătrân și propriile sale amintiri despre pustietoarea erupţie a Vezuviului, din anul 73, ceea ce înseamnă că istoricul, ori de câte ori avea posibilitatea, culegea informaţii de la martorii oculari ai evenimentelor. Apoi discursul împăratului Claudius, rostit în senatul roman, când a încercat să-i determine pe senatori să-i primească în rândurile lor pe fruntașii Galliei. Discursul se păstrează într-o dublă redactare: cea a lui Tacit din *Anale,* 11,24, și un lung fragment al discursului autentic al împăratului descoperit pe două table de bronz la Lyon în anul 1528 *(I.L.S.,* 212). Compararea celor două texte este elocventă: fondul de idei este același, expresia total deosebită. Tacit redă discursul într-o formulă sintetică, intelectuală, care însă n-ar fi putut impresiona și convinge un senat în bună măsură ostil proiectului lui Claudius, în timp ce discursul autentic trădează ezitările principelui în a-și preciza gândurile și chiar și întreruperea provocată de un senator care-l apostrofează pe împărat să-și dezvăluie fără ocolișuri intenţiile. în aceeași ordine de idei se cuvine a fi amintit papirusul Fouad 1,8, referitor la proclamarea

lui Vespasian ca împărat la Alexandria, care confirmă relatarea lui Tacit asupra aceluiași eveniment *(Hist.,* 2,80). în consecinţă, nu avem niciun motiv să nu credem în realitatea faptelor descrise de Tacit.

În 1870 Theodore Mommsen a publicat articolul *Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus,* care a făcut epocă12. Analizând identitatea faptelor relatate, precum și o serie de concordanţe stilistice între primele două cărţi ale *Istoriilor* lui Tacit și biografiile lui Plutarh *Galba* și *Otho,* ilustrul autor conchide că cei doi istorici sunt tributari unei surse comune, după opinia sa, Cluvius Rufus, fost crainic al lui Nero în timpul turneului elenic și fost guvernator al Hispanici, autorul unui volum de memorii. Mommsen îl considera pe Tacit complet dependent de sursa sa, cu excepţia discursurilor. Mai târziu, în *Anale,* operă de maturitate, el a prelucrat mult mai liber izvoarele. Articolul lui Mommsen a declanșat ceea ce ˚s-a numit teoria sursei unice. Mulţi cercetători se deosebesc de el doar prin faptul că ei identifică altă sursă: Ph. Fabia crede că ea este opera lui Pliniu cel Bătrân13, E. Groag, cea a lui Fabius Rusticus14, autor pe care și Sir Ronald Syme îl ia în considerare. Sir Ronald Syme, deși crede că discuţiile asupra izvoarelor lui Tacit au fost adesea fără sens, conchide că „ori Plutarh îl urmează pe Tacit, ori amândoi au o sursă comună”. Sursa comună ar fi fost un analist anonim15. Dieter Flach reia în amănunt chesţiunea și este de părere că, în raport cu sursa sa, Tacit introduce doar un crescendo dramatic16.

Dar, dacă sunt luate în consideraţie concordanţele dintre Plutarh și Tacit, se cuvine a fi subliniate și deosebirile. De pildă: printre candidaţii la succesiunea lui Galba Plutarh îl numește și pe Dolabella; or, în *Istorii,* Dolabella nu este menţionat în acest context! Cum se explică atunci concordanţele? De la Flavius Josephus aflăm că, în momentul când el îşi redacta *Bellum ludaicum,* între anii 75 – 79, apăruseră numeroase scrieri grecești și latinești despre războiul civil din 6917. Philostrat, în *Viaţa lui Apollonius,* spune că „tiranii de tragedie14 (e vorba de

Galba, Otho și Vitellius) constituiau un subiect predilect pentru dezvoltările retorice4418. Asta înseamnă că până în anul 105, data prezumtivă a apariţiei primelor cărţi ale *Istoriilor,* fuseseră publicate numeroase lucrări referitoare la anul 69. Identitatea de fapte se explică prin aceea că multe din aceste lucrări au apărut la scurtă vreme după desfășurarea evenimentelor. A. Michel atrage atenţia asupra faptului că printre personajele puse în scenă în *Dialogul despre oratori* se află și foști participant la războaiele civile: Iulius Secundus, fost secretar al lui Otho, și Vipstanus Messala, participant la campania lui Vespasian împotriva lui Vitellius 19. Aceasta dovedește că Tacit și-a putut culege informaţii și din anchete printre personajele care au jucat un rol în evenimentele din timpul războaielor civile. în *Agricola* el reproduce pe scurt, după povestirile făcute de socrul său, devastările produse de flota lui Otho și misiunile pe care i le încredinţase Mucianus. în familie aceste evenimente trebuie să fi fost amintite adesea 19bis. Nu ne putem imagina faptul că Tacit, care-i cerea informaţii prietenului său Pliniu cel Tânăr asupra unor evenimente al căror martor fusese, să nu fi consultat memoriile lui Vespasian, ale lui Cluvius Rufus, ale lui Vipstanus Messala, pe care de altminteri îl și citează et[. Mai trebuie să ţinem seama și de faptul că în acel an 69 Tacit trebuie să fi avut 14 ani și va fi fost puternic impresionat de asasinarea lui Galba la Roma, de sinuciderea lui Otho după bătălia de la Bedriacum, de luptele de stradă purtate în capitala imp˘eriului între flavieni și vitelieni, de flăcările care au cuprins colina sacrosanctă a Capitoliului. Mai ales incendiul care a distrus templele divinităţilor naţionale romane de pe Capitoliu trebuie să fi lăsat urme adânci în conștiinţa unui tânăr crescut și educat în credinţa eternităţii Romei. Mai târziu, când și-a elaborat opera, el a cules informaţii și de la actorii dramei, dar informaţiile culese ˘s-au grefat pe fondul propriilor impresii: primul „izvor44 al *Istoriilor* lui Tacit îl constituie amintirile sale20.

Iată însă un exemplu care a scăpat acribiei exegeţilor

și care ne va lămuri mai bine asupra modului de lucru al istoricului roman. în timpul războiului dintre Vitellius și Otho, armata celui din urmă, mai înainte de a intra în contact cu trupele inamice, devastează coasta ligură în special prin acţiunile flotei. în *Istorii,* 2,12 – 13, întâlnim o descriere a acestui episod tragic de la începutul campaniei. Descrierea lui Tacit se referă mai ales la impactul psihologic al acestor operaţii militare asupra locuitorilor regiunii, care erau obișnuiţi de lungă vreme cu liniștea păcii. Armata lui Otho se comportă ca și cum ˚s-ar afla pe teritoriul inamic: „N-ai fi zis că ţinta atacului este Italia, locurile și inima patriei: incendiau, prădau, devastau totul ca și cum ar fi fost vorba de ţărmuri străine și de orașe dușmane, iar actele lor erau cu atât mai cumplite, cu cât regiunea nu era pregătită să facă faţă pericolului”. Locuitorii nu erau în niciun fel pregătiţi pentru a face faţă acestei agresiuni neașteptate: „Ogoarele erau pline de oameni și de turme, casele deschise: stăpânii de domenii ieșeau în întâmpinarea armatei cu soţiile și copii lor, în deplina siguranţă pe care le-o dăduse pacea, și se trezeau brusc cuprinși de nenorocirile războiului44. Procuratorul Alpilor Maritimi, Marius Maturus, încearcă să organizeze o rezistenţă armată și să alunge trupele othoniene din provincie mobilizând toţi bărbaţii capabili de a purta arme. Tentativa se transformă într-un dezastru, căci oamenii de munte nu erau în niciun fel obișnuiţi cu mânuirea armelor: „Dar la prima ciocnire oamenii de munte au fost zdrobiţi și dispersaţi, căci erau indivizi adunaţi la întâmplare, care nu știau să organizeze o tabără militară, să se supună unui comandant și care nu considerau că victoria aduce glorie și fuga dezonoare44. Iritaţi de această reacţie, othonienii ˚s-au îndreptat către municipiul Albintimilium în căutarea prăzii, căci victoria repurtată asupra trupelor lui Maturus nu le adusese mare beneficiu (oamenii de munte erau săraci, armele lor fără valoare și nu puteau fi făcuţi prizonieri, căci erau agili și buni cunoscători ai regiunii). Nu știm cum se vor fi desfășurat evenimentele la Albintimilium: Tacit nu descrie cucerirea orașului. Un

singur lucru mai este relatat de istoricul roman: exemplul extraordinar pe care l-a dat o femeie ligură. Aceasta îşi ascunsese fiul şi, cum soldaţii lui Otho îşi imaginau că împreună cu copilul ascunsese şi bani, o torturau şi o-ntrebau unde se află acesta; „ea, arătându-şi pântecul, a răspuns «aici se află» şi nicio ameninţare şi nici moartea nu au făcut-o să schimbe acest răspuns remarcabil44 – *nec ullis deinde terroribus aut morte constantiam uocis egregiae mutauit.*

În *Vita Agricolae,* 7,1, Tacit rezumă într-o frază devastarea coastei ligure de către trupele lui Otho. Expunând începuturile carierei socrului său, el notează următoarele în ceea ce priveşte evenimentele care ne interesează: „În anul următor o nenorocire ˚s-a abătut asupra sufletului şi familiei sale. Căci flota lui Otho, rătăcind după voie, în timp ce prăda furibund Intimilium (o parte a Liguriei), a ucis-o pe mama lui Agricola pe proprietăţile ei, a răpit proprietăţile şi mare parte a patrimoniului, care a fost chiar cauza asasinatului44.

Povestirea care se întinde pe două capitole în *Istorii* se reduce la o singură frază în *Vita Agricolae* în care istoricul subliniază acţiunea anarhică a flotei lui Otho *(n-am classis Othonis licenţer uaga),* devastarea Intimilium-ului (Albintimilium) şi, în plus, asasinarea mamei lui Agricola, Iulia Priscilla, şi distrugerea patrimoniului familiei. Astfel, în *Vita Agricolae* se află un fapt care lipseşte din *Istorii,* şi anume uciderea din cauza dorinţei de pradă a mamei viitorului cuceritor al Britannici. Informaţia a fost furnizată cu siguranţă de către Agricola însuşi. în schimb, în *Istorii* este menţionat gestul remarcabil al femeii ligure, episod absent în *Vita.* Cum se explică diferenţele între cele două texte?

Povestirea asasinării femeii ligure se află la locul ei în *Istorii* datorită programului pe care şi l-a fixat istoricul: epoca pe care o descrie este cumplită, o epocă în care romanii n-au dat dovadă de prea multă forţă morală. Cu toate acestea ea nu este complet lipsită de exemple de conduită splendidă: *Non tamen adeo virtutum sterile*

saeculuni ut non et bona exempla prodiderit (Historiae 1,3,1). Și, dacă nu găsește asemenea exemple în cadrul evenimentelor pe care le descrie, Tacit apelează la atitudini din alte epoci pentru a putea frânge monotonia îngrozitoare provocată de suita interminabilă de crime: „Ori de câte ori subiectul sau momentul ne va impune să dăm exemple de atitudine cinstită sau să compensăm atitudini josnice, nu ni se va părea absurd să o facem44 (3,51,2). Episodul asasinării anonimei femei ligure nu are nicio importanţă din punct de vedere istoric, prin contrast însă el sporește impresia odioasă produsă de faptele săvârșite de trupele plecate în campanie împotriva lui Vitellius și demonstrează că *non tamen adeo virtutum sterile saeculum.* În comparaţie cu acest episod uciderea mamei lui Agricola nu are nici valoarea unui eveniment istoric și nici semnificaţie morală: este un asasinat între atâtea altele în timpul războaielor civile; moartea Iuliei Priscilla este din acest motiv absentă din *Istorii.* în schimb, ea a fost un eveniment în istoria familiei lui Agricola și, de aceea, Tacit menţionează acest fapt în fraza din *Vita Agricolae* în care descrie dezastrele provocate în Liguria de flota lui Otho. Astfel Tacit cunoaşte mult mai multe fapte decât cele pe care le înserează în opera sa. El le selectează numai pe cele care corespund scopului fixat în funcţie de subiectul pe care-l abordează. Banalitate, se va spune, din punctul de vedere al unui istoric modern. Foarte adevărat, dar nu trebuie să credem că din acest punct de vedere marii istorici ai Antichităţii diferă de confraţii lor moderni.

Să examinăm argumentul care pare a avea cea mai mare greutate în ceea ce privește sursa unică, identitatea unor expresii utilizate de Plutarh și de Tacit. Piesa cea mai importantă a dosarului se află în descrierea revoltei spontane a pretorienilor în timpul domniei lui Otho, revoltă care a fost pe punctul de a distruge ordinul senatorial: un mare număr de senatori erau invitaţi de împărat la un banchet; bănuind un complot al senatorilor împotriva lui Otho, pretorienii năvălesc în palat și cer uciderea acestora.

în acele momente, spun atât Tacit, cât și Plutarh, Otho se temea el însuși, dar și inspira teamă: *cum timeret Otho, timebatur* (8,81,1); (pofkrôpevoc [...] „okò tetiv àvôpôv ocùtôc fjv (popepôc ekeâvoc (Plut., *Galba,* 3,8). Iată o dovadă irefutabilă, spun exegeţii, că Tacit și Plutarh au avut o sursă comună. Dar, ceea ce n-au remarcat exegeţii, Tacit mai utilizează încă o dată formula într-un context care nu are nicio legătură cu Plutarh: în discursul pe care i-l atribuie lui Mucian, discurs prin care legatul Siriei încearcă să-l convingă pe Vespasian să se angajeze în bătălia pentru principat, citim: *satis clarus est apud timentem quisque timebatur* (2,76,3)! Tot sursă comună? Ce să mai vorbim de faptul că asemenea formule se întâlnesc destul de frecvent în literatura latină: de pildă, Sallustius, *Bellum lugurthinum,* 20,2: *metuens magis quam metuendus*; sau Cicero, *Rep.,* 2,25,45: *et cum metueret ipsepoenam sceleris sui summam, metui se uolebat.* Astfel similitudinea expresiilor nu poate fi invocată ca argument pentru sursa comună: expresiile menţionate se încadrează într-o schemă curentă în scrierile latine, iar coincidenţele dintre Tacit și Plutarh se explică, după opinia mea, prin faptul că erau expresii sugestive pentru o anume situaţie, adevărate locuri comune care circulau din scriitor în scriitor.

De altminteri, în orice caz dependenţa lui Tacit faţă de o singură sursă, pe care ar reproduce-o în bună măsură, nu poate fi susţinută, deoarece, în acest caz, nu ˚s-ar explica afirmaţia lui Pliniu cel Tânăr despre destinul etern al acestei opere, a cărei apariţie era considerată a fi evenimentul literar al epocii. în privinţa corespondenţelor stilistice, ele se explică, cum am arătat, ca fiind clișee care au circulat în epocă, vorbe celebre sau caracterizări pregnante preluate de majoritatea istoricilor.

GÂNDIREA POLITICĂ ȘI ISTORICĂ

Istoriile lui Tacit debutează cu anul celor patru împăraţi, an care a constituit prima criză majoră a principatului: o generaţie care cunoștea războaiele civile numai din povestiri și din operele istoricilor asista

neputincioasă la spectacolul insolit pentru ea al revenirii factorului militar în prim-planul luptelor politice. Evenimentele anului 69 au lăsat urme adânci în conștiința contemporanilor: pentru mulți dintre ei ele aveau semnificația unei tragedii de mari proporții, care a pus în pericol însăși existența imperiului, în timp ce populația Romei asista la luptele de stradă de pe acoperișurile caselor transformate *ad hoc* în tribune, încurajând când pe unul, când pe altul dintre combatanți, ca la un spectacol de circ21. Dar, pe cât de tragic se repercutează impactul unui moment de criză asupra contemporanilor, pe atât de interesant este un asemenea moment în perspectivă istorică, deoarece atunci ies la iveală forțe și tendințe politice aflate până în acel timp în penumbra desfășurărilor; un sistem în echilibru este constituit din componente consacrate în timp, componente care se manifestă în instituții aparent de nezdruncinat. Instituțiile și funcționarea lor armonioasă sunt expresia stabilității, dar organismele politice nu sunt statice: acumularea de forțe doar aparent neglijabile produce cu timpul tensiuni politice care declanșează în final o explozie de o intensitate direct proporțională cu forțele care au generat-o. Cum orice organism politic se află într-o dinamică permanentă, criza poate fi definită, din această perspectivă, drept izbucnirea violentă și anarhică a unor forțe greu sesizabile atâta vreme cât se aflau în stare latentă. Faptul că momentele de criză atrag cu predilecție atenția istoricilor se explică și prin aceea că asemenea momente oferă cercetătorilor posibilitatea de evaluare a ponderii reale a componentelor unei structuri politice determinate precumpănitor până atunci de factorii echilibrului22. Antichitatea nu face excepție nici în această privință: Tucidide, a cărui operă a fost continuată de Xenofon, scrie istoria războiului peloponeziac, cu alte cuvinte, criza care a zguduit lumea greacă în secolul al V-lea! Hr. și care a dus la destrămarea polisului23. Același proces determină și analizele și soluțiile utopice propuse de Platon în vederea alcătuirii unui stat ideal, indestructibil24. La

Roma, Sallustius Crispus studiază conjuraţia lui Catilina; Asinius Pollio, a cărui operă ˇs-a pierdut, descria evenimentele dintre anii 60 – 42, adică perioada de dezagregare a sistemului politic republican la Roma. Cicero, urmând exemplul lui Platon, încearcă să stabilească o formulă ideală de stat, pe care o găsește în constituţia romană de până la perioada Gracchilor (sfârșitul secolului al II-leai. Hr.); cum însă armonia iniţială a societăţii romane fusese definitiv distrusă, Cicero caută soluţii noi pentru salvgardarea tradiţiilor romane și ajunge să prefigureze în *De republica* formula principatului augustan25.

Primele trei cărţi ale *Istoriilor* constituie prezentarea războaielor civile din 69, cartea a patra și o parte a cărţii a cincea, rebeliunea batavă a lui Civilis, adică un fenomen care ˇs-a dezvoltat ca efect al crizei din 69. Spaţiul atât de mare pe care îl acordă Tacit evenimentelor petrecute într-un singur an i-a determinat pe unii cercetători să susţină că *Istoriile* nu puteau cuprinde numai 12 cărţi. Dar spaţiul pe care Tacit îl acordă acestui an este direct proporţional cu densitatea evenimentelor; pentru el timpul istoric este relativ și, în consecinţă, spaţiul acordat naraţiunii se dilată sau se contractă în funcţie de densitatea și de importanţa evenimentelor26. Istoricul insistă mai ales asupra acelor momente care în viziunea sa au valoarea unui simptom în evoluţia impˇeriului sau asupra unui fapt exemplar în domeniul atitudinilor morale. De aici deosebirile în privinţa numărului de ani cuprinși în diferitele cărţi. În cartea I a *Analelor* (83 de capitole, 43 de pagini în ediţia Teubner stereotypa) sunt descrise faptele petrecute în doi ani (14 și 15), în timp ce cartea a II-a (88 de capitole și 41 de pagini) descrie faptele întâmplate în patru ani (16 – 19).

La începutul domniei lui Tiberius ˇs-a produs însă un fapt asupra căruia Tacit stăruie și care explică deosebirile între cele două cărţi în ceea ce privește numărul de ani cuprinși: răscoalele legiunilor din Pannonia și din Germania, cărora el le acordă 17 pagini (34 de capitole), adică mai mult de o treime a întregii cărţi pentru un

eveniment care a durat aproximativ o lună. Disproporţia faţă de cele relatate în restul cărţii este evidentă. Pentru Tacit însă, cele două rebeliuni militare au, din punctul de vedere al semnificaţiei istorice, o importanţă mult mai mare decât celelalte evenimente petrecute în cei doi ani câţi cuprinde cartea I: pe de o parte, răscoalele legiunilor au însemnat o grea încercare la care a fost supus sistemul instaurat de Augustus în chiar momentul transmiterii puterii, pe de alta, ele au constituit prima tentativă a armatei după războaiele civile de a interveni activ în viaţa politică a imp˘eriului. Prin insistenţa cu care stăruie asupra unor asemenea momente se deosebește Tacit de mulţi istorici antici: Cassius Dio, relatând aceleași fapte – răscoalele legiunilor –, le consacră numai patru pagini (ediţia Loeb), în timp ce discursul lui Tiberius la funeraliile lui Augustus se întinde pe 11 pagini. Ca și la Titus Livius, la Cassius Dio dezvoltările retorice ocupă mai mult spaţiu decât prezentarea evenimentelor, indiferent de importanţa lor. Tacit descrie pe larg răscoala legiunilor, pentru că ea este o criză izbucnită chiar în clipa preluării puterii de către Tiberius după moartea lui Augustus. Și, cum după sinuciderea lui Nero legiunile, propulsând propriii lor candidaţi spre tronul imp˘erial, au declanșat trei războaie civile care au pus sub semnul întrebării însăși coeziunea imp˘eriului, Tacit acordă crizei din anul celor patru împăraţi un spaţiu direct proporţional cu importanţa evenimentelor, și anume trei cărţi, cu un total de 149 de pagini, căci anul 69 este, cum se exprimă el în *Dialogul despre oratori,* spre deosebire de alţi ani, „acel îngrozitor de lung și unic an” *(iile longus et unus annus) 21*

În două rânduri, *Istorii,* 1,4 – 11, și *Anale,* 4,5, Tacit alcătuiește un tablou general al stării imp˘eriului. Tabloul din *Anale* se limitează doar la forţele militare care asigură securitatea imp˘eriului și la regatele clientelare Romei, în timp ce în *Istorii* el este mult mai amplu și are drept componente Roma, armatele și provinciile. El explică în următorii termeni necesitatea acestei panorame: „Dar, mai înainte de a scrie cele plănuite, mi se pare necesar să arăt

care era situaţia la Roma, care starea de spirit a armatelor, care era atitudinea provinciilor, ce era sănătos pe întreg cuprinsul pământului, ce era viciat, spre a putea fi cunoscute nu numai schimbările și deznodământul faptelor, care de cele mai multe ori sunt întâmplătoare, ci și firul logic și cauzele evenimentelor44 *(sed edam ratio causaeque noscantur – Istorii,* 1,4,1). Așadar, starea imp ˇeriului în momentul morţii lui Nero constituie premisa pe care Tacit o așază la baza edificiului. Impˇeriul este privit în ansamblul său, chiar dacă destinele puterii se decideau încă tot la Roma. *Urbs* îşi păstrează primatul, căci rămâne în continuare centrul legitimităţii, dar presiunea exercitată de armate și de provincii începe să se facă tot mai puternic simţită. Provinciile încetează a mai fi simpli sateliţi și intră în scenă ca factori politici activi: cele trei provincii ale Galliei îi erau credincioase lui Galba, căci acesta acceptase propunerea lui Vindex, un gal senator roman și guvernator al provinciei Gallia Lugdunensis, de a se pune în fruntea rebeliunii împotriva lui Nero și acordase Galliei cetăţenia romană și ușurase impozitele. Dar, subliniază istoricul, cetăţile galice aflate în vecinătatea armatei germanice nu ˇs-au bucurat de aceeași consideraţie, ba chiar unora li se amputaseră teritoriile, astfel încât ele încurajau legiunile de la Rin la rebeliune împotriva lui Galba (1,8,3 – 4). Tacit este primul istoric al impˇeriului în ansamblu și nu numai cel al Romei.

Zugrăvind starea de spirit care domnea în capitala impˇeriului la începutul anului 69, Tacit insistă asupra efectului produs de știrea morţii lui Nero în rândul locuitorilor, dar, fapt ieșit din comun pentru antici, în funcţie de categoriile sociale: „Cu toate acestea, senatorii erau fericiţi și ˇs-au folosit pe dată de o libertate neîngrădită, lucru normal când principele era nou și lipsea din capitală; fruntașii ordinului ecvestru resimţeau aceeași bucurie ca și senatorii; partea integră a poporului, legată de marile familii, clienţii și liberţii celor condamnaţi și ai celor exilaţi îşi recăpătau speranţele; plebea sordidă, obișnuită cu teatrul și cu circul, de asemenea cei mai

păcătoși dintre sclavi sau cei care, după ce și-au consumat bunurile proprii, se hrăneau pe seama rușinii lui Nero erau triști și avizi de zvonuri44 *(Istorii,* 1,4,3). Din prezentarea făcută rezultă că o parte însemnată a ordinului ecvestru și *plebs sordida* erau adepţii sistemului de guvernare neronian. Intransigent faţă de evoluţia politică determinată de ultimul iulio-claudian, Tacit, în respectul adevărului, pe care-l postulează ca virtute supremă a istoricului28, recunoaşte existenţa unor categorii largi ale populaţiei romane care sprijiniseră programul neronian. Aceste categorii vor juca un rol important în evoluţia evenimentelor și vor constitui factori care vor determina ascensiunea lui Otho și Vitellius.

În aceeași ordine de idei, cum factorul militar a fost cel care a determinat evoluţia evenimentelor, istoricul prezintă și starea de spirit a armatelor. Acestea aveau să intre în concurenţă unele cu altele în încercarea de a-și impune candidaţii pe tronul impˇerial. Mai întâi Tacit se ocupă de trupele cantonate la Roma: cohortele pretoriene regretau faptul că îşi călcaseră jurământul faţă de Nero și erau iritate împotriva lui Galba, deoarece nu primiseră donativul promis în numele acestuia. în capitală se mai afla, în afară de cohortele pretoriene, un adevărat amalgam de trupe: marinari ai flotei de la Missenum cărora Nero le acordase statutul de legionari, dar care le fusese refuzat cu brutalitate de către Galba, trupe aduse din Germania, Britannia și Illyricum, pe care Nero le concentrase pentru a înăbuși răscoala lui Vindex. Acest amalgam neobișnuit de trupe la Roma constituia în ochii lui Tacit un factor de instabilitate care a jucat un rol decisiv în provocarea anarhiei ce a cuprins impˇeriul după moartea lui Nero: „orașul era plin de o armată insolită […]; o masă uriașă, gata de răscoală, care, dacă nu manifesta o preferinţă evidentă pentru vreo persoană, era gata să se supună oricui lua iniţiativa44 *(Istorii,* 1,6,4). Dintre armatele din provincii, legiunile germanice constituiau subiectul principal de îngrijorare, deoarece ele zdrobiseră rebeliunea antineroniană a lui Vindex, îl abandonaseră

târziu pe Nero, erau iritate din cauza uciderii legatului Fonteius Capito și se aflau într-o periculoasă stare de agitaţie: „Armatele germanice, fapt extrem de grav când este vorba de asemenea forţe, erau în stare de agitaţie și de iritare, pline de trufie datorită recentei lor victorii, dar și înspăimântate, întrucât favorizaseră altă partidă44 (*Istorii,* 1,8,5). Cu 55 de ani înainte, imediat după moartea lui Augustus, legiunile de la Rin au fost pe punctul de a declanșa o criză gravă, căci ele ˇs-au revoltat și i-au oferit impˇeriul lui Germanicus, comandantul lor suprem și fiul adoptiv al lui Tiberius. Descriind acest episod la începutul *Analelor,* Tacit sugerează că el prefigurează evenimentele din 69, când aceleași legiuni ˇs-au ridicat împotriva lui Galba, împăratul numit conform normelor constituţionale, și l-au așezat pe Vitellius pe tronul impˇerial. Dar, spre deosebire de Vitellius, Germanicus a refuzat categoric oferta legiunilor și a reușit să le readucă la subordonare, astfel încât războiul civil care părea iminent ˇs-a rezumat la o încăierare în care soldaţii căutau să-i pedepsească pe autorii revoltei; cele câteva fraze pe care Tacit le dedică bătăliei izbucnite cu această ocazie par a fi un rezumat al războaielor din 69; aproape fiecare element al descrierii se află dezvoltat pe larg în *Istorii*: „Atunci, la semnalul dat, năvălesc în corturi, îi ucid pe cei care nu aveau nici cea mai mică bănuială, fără ca nimeni, cu excepţia complicilor, să știe cum a început și cum a sfârșit măcelul. Aspectul era cu totul diferit faţă de celelalte războaie civile, oricând ˇs-au produs ele. Îşi dădeau lovituri nu într-o luptă, nu din tabere adverse, ci din aceleași paturi, unde în timpul zilei luaseră masa împreună și dormiseră noaptea, coboară ca dușmani și îşi dau lovituri. Peste tot strigăte, răni, sânge, iar motivul era de neînţeles. întâmplarea le-a guvernat pe celelalte. Și au căzut și oameni de bună calitate, după ce, înţelegând despre ce era vorba, nelegiuiţii au pus și ei mâna pe arme. Nici legatul, nici tribunul nu intervin pentru a-i calma: i ˇs-a lăsat mulţimii întreaga libertate pentru a se răzbuna și pentru a ajunge la saturaţie44 (*Anale,* 1,49,1 – 5). Ca în atâtea momente din 69,

instinctele se dezlănţuie, dar datorită atitudinii civice a lui Germanicus în anul 14 ele nu au avut efecte politice majore. Două elemente trebuie să se conjuge pentru declanșarea unui război civil: starea de agitaţie a legiunilor și ambiţia unui general de a-și asuma imp˘eriul. Dacă Tacit extinde atât de mult prezentarea evenimentelor din anii 14 și 69 el o face pentru a demonstra cât de periculoasă este pentru stabilitatea imp˘eriului transformarea factorului militar în factor politic, fapt pe care Germanicus l-a evitat prin refuzul puterii, dar pe care Vitellius, acceptând oferta legiunilor, l-a încurajat. Subordonarea lui Germanicus faţă de factorul constituţional reprezintă unul dintre motivele pentru care Tacit îl idealizează, căci în ochii săi toate interesele particulare trebuie subordonate acelei *Res publica Romană.* Rebeliunea din anul 14 prefigurează războiul civil din 69, cum acesta din urmă prefigurează anarhia militară din timpul crizei secolului al III-lea. Primele trei cărţi ale *Istoriilor* au valoare de avertisment și de presentiment al unor crize mult mai grave29.

Ce a determinat în viziunea lui Tacit declanșarea crizei din anul 69? Mai întâi existenţa unei puternice facţiuni proneroniene la Roma: la început dezorientaţi, după sinuciderea împăratului, membrii acesteia se regrupează destul de repede și redevin un factor politic activ. Senatul și o parte a ordinului ecvestru ˘s-au bucurai de răsturnarea lui Nero, dar și aici istoricul introduce o nuanţă: el arată că, după primul moment de mare satisfacţie, un sentiment de nesiguranţă a cuprins imp ˘eriul în întregime: „Sfârșitul lui Nero, pe cât a fost primit cu entuziasm în primul moment al bucuriei generale, pe atât a provocat diferite stări sufletești, nu numai la Roma, senatorilor sau poporului sau armatei din capitală, ci și tuturor legiunilor și comandanţilor militari” *(Istorii,* 1,4,2). Nero însă nu a fost primul împărat răsturnat prin mijloace violente: Caligula a căzut și el victimă unui complot, dar moartea lui nu a provocat sentimentul de incertitudine pe care Tacit îl constată după sinuciderea lui Nero. Ce fapt

neobișnuit ˇs-a produs cu această ocazie? Tacit arată că în aceste împrejurări ˇs-a creat un precedent cu consecinţe deosebit de grave în sistemul constituţional, posibilitatea numirii pimcipelui și în altă parte decât la Roma: „a fost divulgat secretul impˇeriului, și anume că principele poate fi făcut și în altă parte decât la Roma” *(posse principeni alibi quant Romae fieri – Istorii,* 1,4,2). Indiferent de interpretările care se dau crizei din 69, indiferent de prisma prin care sunt privite evenimentele, concluzia lui Tacit este definitivă și trebuie așezată la baza oricărei analize. Ascensiunea lui Galba pe tronul impˇerial însemnase în fapt încălcarea unui principiu fundamental, cel care rezerva senatului, deci Romei, dreptul de a-l alege pe principe; alegerea și numirea principelui trebuie să aibă loc la Roma. Contravenind acestui principiu, Galba a fost proclamat împărat de trupele din Hispania. Nu este mai puţin adevărat că, după proclamare, el nu a acceptat decât modestul și insolitul titlu de *Legatus senatus ac populi Romani* și nu a preluat titulatura și prerogativele impˇeriale decât în momentul când a primit știrea că la Roma senatul și cohortele pretoriene îl recunoscuseră principe. Cu toate acestea, el și-a asumat puterea impˇerială mai înainte de a fi sosit la Roma. Chiar dacă prin atitudinea sa Galba a vrut să-și manifeste hotărârea de a respecta sistemul instituit de Augustus, numirea lui *de facto* de către trupele din Hispania și acceptarea numirii mai înainte de a fi sosit la Roma au însemnat crearea unui precedent a cărui gravitate nu a scăpat acuităţii lui Tacit. Prin acest act, constituţia principatului a fost în fapt încălcată, chiar dacă Galba ˇs-a străduit prin atitudinea sa să salveze aparenţele.

Dar în același an 69 ˇs-a mai dezvăluit încă un „secret al impˇeriului14: imediat după victoria lui Vitellius asupra lui Otho a avut loc la Antiohia o consfătuire unde Mucianus, legatul Siriei, a încercat să-l convingă pe Vespasian să se angajeze în competiţie pentru tronul impˇerial. Printre alte argumente, Mucian l-a invocat și pe următorul: „Vitellius constituie dovada pentru faptul că

principele poate fi făcut de către armată în propriul ei interes44 *(et posse ab exercita principem fieri sibi, ipse Vitellius documento – Istorii,* 2,76,10*)*. Prima parte a frazei *(et posse ab exercitu principem fieri sibi)* trebuie pusă în legătură cu formula din 1,4,2 – *posse principem alibi quam Romae fieri.* Cum am mai spus, Galba respectase în aparenţă pactul constituţional, căci aşteptase vestea recunoaşterii sale de către senat mai înainte de a prelua titlurile imp˘eriale. Vitellius, în schimb, îndată ce a fost proclamat de către legiunile de la Rin, acceptă fără ezitare imp˘eriul și ia pe dată măsuri administrative. Așadar Vitellius nu a acordat nicio atenţie sistemului de numire a împăratului: în mod teoretic senatului îi revenea dreptul învestirii în funcţia supremă în stat. Faptul era cu atât mai grav, cu cât Galba, împăratul împotriva căruia se revoltase, fusese recunoscut de senat. Tacit sesizează aşadar că în două etape succesive constituţia principatului a fost *de facto* modificată: ascensiunea lui Galba a constituit dovada că împăratul poate fi numit în altă parte decât la Roma, cea a lui Vitellius, că alegerea principelui poate fi opera armatei, fără aprobarea nici măcar formală a senatului.

Am spus mai înainte că Tacit extinde relatarea evenimentelor din 69, deoarece ele constituie, după părerea sa, un avertisment: anarhia militară poate duce la dezagregarea imp˘eriului roman. Concomitent cu criza internă, imp˘eriul ˘s-a aflat și sub ameninţarea barbarilor. În capitolele dedicate stării imp˘eriului în *Istorii* accentul cade asupra faptului că, pe lângă luptele intestine, au avut loc războaie externe de multe ori simultane cu bătăliile interne. Aici surprindem alt principiu fundamental al gândirii politice taciteene, corelaţia dintre politica internă și cea externă. Cum războiul civil a angrenat treptat toate legiunile imp˘eriului, sistemul de apărare a frontierelor a slăbit și a stimulat iniţiativele antiromane ale barbarilor30. Criza internă este cauza ofensivei batave conduse de Civilis, căci acesta „îşi pusese speranţele în nenorocirile noastre44 *(Istorii,* 4,13,2*)*; împrejurările erau favorabile acţiunii antiromane, deoarece, arată conducătorul batav,

„niciodată situaţia impˇeriului roman nu a fost mai precară, iar în taberele de iarnă nu se află decât pradă și bătrâni44 (*Istorii,* 4,14,7); sentimentul civic al armatei romane se degradase în asemenea măsură în aceste împrejurări, încât trupele credincioase lui Vitellius preferau o servitute externă decât să-l accepte pe Vespasian ca împărat (*Istorii,* 4,54,3). Consecinţele în planul politicii externe ale războaielor civile sunt formulate de Tacit într-o frază sintetică plină de sensuri adânci: „Cum spiritele erau concentrate asupra războaielor civile, problemele externe nu mai preocupau pe nimeni44 (*Conuersis ad civile bellum animis, externa sine cura habebantur* – *Istorii,* 1,79,1). Luptele pentru tronul impˇerial stăpâneau în asemenea măsură atenţiile, încât nimeni nu se mai interesa de evenimentele externe, indiferent de seriozitatea lor. Ce repercusiuni grave putea avea o asemenea stare de spirit este lesne de înţeles. Tacit întrezărește un pericol major care în viitor va putea pune sub semnul întrebării însăși existenţa impˇeriului, simultaneitatea acţiunilor antiromane ale barbarilor. în timpul luptelor dintre flavieni și vitelieni dacii atacă provincia Moesia; ofensiva lor a putut fi oprită datorită deplasării în mare grabă a legiunii a șasea pe acest teatru de operaţii, deplasare posibilă deoarece Mucianus fusese informat de rezultatul bătăliei de la Cremona, unde vitelienii suferiseră o grea înfrângere. Rapida contraofensivă a legiunii a șasea pe frontul dunărean a avut în ochii lui Tacit o consecinţă de mare importanţă pentru impˇeriu, și anume împiedicarea unor ofensive conjugate din partea germanilor și a dacilor: „Dacii se pregăteau să atace taberele de iarnă ale legiunilor, dacă Mucianus, informat asupra victoriei de la Cremona, nu le-ar fi opus legiunea a șasea și astfel a evitat o dublă ameninţare externă, și anume atacul simultan din direcţii opuse al dacilor și al germanilor (*şi Dacus Germanusque diverşi irupissent).* Ne-a ajutat ca în atâtea rânduri destinul poporului roman, care el l-a adus acolo pe Mucianus și trupele din Orient, cum și faptul că între timp

încheiaserăm socotelile din Cremona44 (*Istorii,* 3,46,5 – 6). în lumina celor expuse, celebra și mult discutata frază din monografia *Germania,* capitolul 33 („Mă rog zeilor să persiste și să dureze printre neamuri, dacă nu dragostea faţă de noi, cel puţin ura între ele, deoarece, atunci când destinul apasă imp˘eriul, soarta nu ne poate ajuta mai mult decât întreţinând discordia între dușmani44), nu poate fi interpretată decât ca o referire la ofensivele barbarilor în anii 69 – 70, când batavii proiectau întemeierea unui imp ˘eriu galic, dar au fost opriţi de încheierea războaielor civile și de ezitările unor triburi de a se angaja în acţiunea antiromană31. Gândul stăruie: în timpul revoltei legiunilor de la Rin din anul 14 germanii erau pregătiţi să încalce graniţa, în cazul în care legiunile ar fi părăsit malurile fluviului: „Sporea teama și faptul că dușmanul, cunoscând rebeliunea romanilor, era pregătit să atace, dacă malul ar fi fost părăsit44 (*Anale,* 1,36,2). Cum triburile germanice dovedeau, dintre popoarele barbare, cel mai mare apetit ofensiv și, în consecinţă, constituiau pericolul cel mai însemnat, Tacit redactează monografia *Germania* și extinde exagerat episodul războiului declanșat de Civilis în *Istorii,* pentru a demonstra ameninţarea potenţială pe care o reprezintă popoarele de dincolo de Rin. Iar în *Anale* el idealizează figura lui Germanicus, care, după înăbușirea rebeliunii legiunilor renane, pornise două campanii în spaţiul germanic, semn că el era adeptul reluării planului lui Augustus de transformare a teritoriului dintre Rin și Elba în provincie romană.

TACIT ȘI ORIENTUL

În *Istorii,* 2,6,1, pomenind antecedentele înscrierii lui Vespasian în bătălia pentru putere, Tacit subliniază precedentul care avea să se producă în istoria principatului cu această ocazie, anume intrarea în joc a Orientului: „războiul civil, pe care atunci pentru prima dată Orientul îl pregătea după o lungă perioadă de pace44 – *[ciuile bellum], quod longa concordia quietus Oriens tunc primum parabat*; până atunci „puternicele armate de cetăţeni se ciocniseră în Italia sau Gallia, sprijinindu-se pe

forţele Occidentului44 – *namque olim ualidissima inter se duium arma în Italia Galliaue uiribus Occidenţis coepta*; și, continuă istoricul, „toţi cei pe care războiul civil i-a antrenat dincolo de mare au avut un sfârșit nefericit44. La începutul *Istoriilor* (1,2,1), descriind starea imp˘eriului, el afirmă: *prosperae în Oriente, aduersae în Occidente res.* Așadar, în viziunea lui Tacit, în timpul principatului imp ˘eriul era constituit din două entităţi, Orientul și Occidentul. Occidentul gravita în jurul Romei și participa la civilizaţia romană; Orientul se afla în sfera de influenţă a culturii grecești și în antiteză cu zona de mentalitate latină. Romanii sunt ostili Orientului și socotesc că expansiunea în această regiune a avut consecinţe grave, deoarece Orientul este prin definiţie pervertitor (pentru amănunte, cf. capitolul *Occident roman și Orient elenistic: o alternativă a Imp˘eriului Roman,* în volumul nostru *Orient și Occident în lumea greco-romană,* București, 2000, Editura Enciclopedică). Urmând tradiţia romană, Tacit este un adversar categoric al Orientului. Ori de câte ori are prilejul ei își manifestă dispreţul faţă de această zonă sau faţă de popoarele participând la o mentalitate antinomică faţă de cea cultivată pe malurile Tibrului: neamul egiptenilor este imprevizibil, superstiţios și leneș: „o provincie […] turbulentă, inconstantă datorită superstiţiei și trândăviei, necunoscătoare a legilor noastre, necunoscătoare a magistraţilor noștri (*Istorii,* 1,11,1); egiptenii venerează animalele (*Istorii,* 5,5,4); ei sunt un neam supus superstiţiilor*dedita superstiţionibus gens (Istorii,* 4,81,1); ostilitatea istoricului faţă de superstiţii răzbate în repetate rânduri. Cum vom avea ocazia să vedem, Tacit nu crede în miracole, ci caută să găsească explicaţii de ordin raţionalist, atunci când aparent ˘s-a produs o minune, de pildă vindecarea de către Vespasian a doi handicapaţi; or, Orientul este locul în care miracolele se află la ordinea zilei. Aceasta pe de o parte. Pe de alta, în ciuda apariţiei la Roma a unor tirani, cum au fost Caligula, Nero, Domiţian, romanii cultivau libertatea; ei nu acceptau servitutea și reacţionau împotriva ei. În schimb, Orientul

se complăcea în servitute: *sentirent Syria Asiaque et suetus regihus Oriens (Istorii,* 4,17,4). Superstiţii, inconstanţă, lipsa apetitului războinic, trândăvie, servitute, sistem politic monarhic, iată ce caracterizează Orientul în ochii unui Tacit, împăraţii romani „răi" sunt cei care se lasă captaţi de mirajul oriental. De aceea istoricul ţine să sublinieze metamorfoza în bine a lui Vespasian, căci acesta, după o scurtă cochetare cu mentalitatea orientală, revine la tradiţiile consfinţite de Cetatea eternă. Tacit se situează astfel pe coordonatele spiritului roman, spirit incompatibil cu cel cultivat de forţele care ˇs-au aflat alături de Marcus Antonius la Actium.

PATRIOTISMUL ROMAN AL LUI TACIT

Res publica Romană și-a datorat măreţia credinţei nestrămutate a romanilor în eternitatea Romei, orașul predestinat de zei să stăpânească lumea. Roma nu era numai metropolă, ci și idee32. Bătălia dintre Marcus Antonius și Augustus a fost, în alt plan, bătălia dintre Roma și Alexandria, dintre valorile Occidentului roman și cele ale Orientului elenistic. După victoria de la Actium, Augustus ˇs-a grăbit să restabilească prestigiul capitalei impˇeriului. împăraţii „răi" sunt cei care au vrut să-și caute o reședinţă în altă parte. Despre Iulius Caesar și Caligula au circulat zvonuri întemeiate că ei ar fi vrut să așeze capitala impˇeriului la Troia sau la Alexandria33. Cum paginile dedicate de Tacit sfârșitului lui Caligula n-au ajuns până la noi, nu putem ști atitudinea istoricului referitoare la aceste zvonuri. Aceeași situaţie și despre planurile lui Nero de a se stabili definitiv în Egipt. în legătură cu Nero putem însă deduce că Tacit va fi insistat asupra acestui fapt din unele gânduri pe care le formulează. Mai întâi este vorba despre proiectul lui Nero din anul 64 de a vizita Grecia, proiect la care renunţă în ultima clipă. în zilele consecutive renunţării la călătorie Nero se comportă, conform relatării lui Tacit, în următorul chip: „El însuși, pentru a acredita ideea că nu se simte nicăieri mai bine decât la Roma, dădea banchete în locuri publice și utiliza orașul ca și cum ar fi fost casa sa" – *Ipse*

quo fidem adquireret nihil usquam perinde laetum sibi, publicis locis struere conuiuia totaque urbe quasi domo uti – (*Anale,* 15,37,1). Dacă Tacit insistă asupra acestui fapt, înseamnă că existau suficiente motive care să alimenteze zvonurile preferinţei lui Nero pentru alte orașe decât Roma. Scurtă vreme după aceea, izbucnește cunoscutul incendiu al Romei din vremea lui Nero. Tacit nu se pronunţă asupra responsabilităţii lui Nero în declanșarea calamităţii, ci se limitează să reproducă numai zvonurile care circulaseră în epocă. în schimb, el enumeră străvechile temple care au fost consumate de foc. între acestea se afla și templul Vestei, cu penaţii poporului roman (*Anale,* 15,41,1). Or, penaţii poporului roman fuseseră salvaţi din dezastrul de la Troia de către Aeneas; ei constituiau simbolul legitimităţii romane. Distrugerea lor însemna în plan simbolic distrugerea Romei. Subliniind faptul, Tacit sugerează voinţa neexprimată a lui Nero de a submina primatul Romei în cadrul impˇeriului, căci, cu multă vreme în urmă, Caecilius Metellus a salvat, în ciuda primejdiilor întâmpinate, statuile sacrosancte dintr-un incendiu pustiitor. Lăsându-le consumate de flăcări, Nero se situează la antipodul atitudinii adoptate de Caecilius Metellus și în plan simbolic orașul întemeiat de Romulus și-a pierdut raţiunea de a fi.

În anul 69 ˇs-a produs un eveniment care a lăsat urme adânci în conștiinţa contemporanilor, în timpul luptei dintre flavieni și vitelieni de la Roma a luat foc colina Capitoliului, cu templul lui Jupiter Optimus Maximus. Faptul era fără precedent în istoria romană: „Această faptă criminală a fost după întemeierea Romei cea mai funestă și cea mai rușinoasă pentru statul poporului roman (*Idfacinus post conditam urbem lucruosissimum foedissimumque rei publicae poptdi Romani accidit*), căci, într-un moment când nu exista niciun dușmam extern, când zeii, dacă moravurile noastre ar permite-o, ne erau favorabili, sediul lui Jupiter Optimus Maximus, construit în urma unui auspiciu și pe care nici Porsenna, când i ˇs-a predat orașul, nici galii, când l-au cucerit, n-au putut să-l

profaneze, a fost ars din temelii de nebunia principilor noștri. A mai ars și altă dată Capitolini în timp de războaie civile, dar de mâna criminală a unui particular; acum era asediat în văzul tuturor, incendiat în văzul tuturor; și oare din ce motiv se recursese la arme? Care era preţul unei asemenea catastrofe? 11 (*Istorii,* 3,72,1 – 2). Se simte din aceste rânduri cât de tare îl indignează pe Tacit incendiul templului și al colinei sacrosancte, eveniment cu care el a fost contemporan. Vestea incendiului ˇs-a răspândit dincolo de graniţele Romei și ale Italiei: în Gallia druizii ieșeau din păduri și îi îndemnau pe autohtoni la revoltă antiromană, căci ei interpretau focul care a mistuit Capitoliul drept semnul divin al prăbușirii iminente a imp ˇeriului: „Dar nimic nu i-a impresionat atât de mult precum incendiul Capitoliului, încât credeau că sfârșitul imp ˇeriului este aproape. E adevărat că odinioară Roma a fost cucerită de gali, dar, cum templul lui Jupiter a rămas neatins, forţa i-a rămas intactă: acum focul fatal este un semn al furiei cerești prevestitor al faptului că stăpânirea lumii va reveni neamurilor de dincolo de Alpi44 *(Istorii,* 4,54,4). Criza din 69 a ameninţat însăși existenţa imp ˇeriului și a pus sub semnul întrebării primatul Romei în cadrul lumii antice, căci zeii păreau a fi părăsit sediul lor, colina Capitoliului și templul lui Jupiter Optimus Maximus. Destimul Romei este indisolubil legat de colina sacrosanctă. Templul va fi reconstruit după victoria definitivă a lui Vespasian. Tacit descrie în amănunte începutul lucrărilor și ritualul la care a luat parte poporul roman în întregime. Din păcate, paginile pe care le-a consacrat inaugurării templului n-au mai ajuns până la noi. Dar incendiul i ˇs-a părut a fi un semn de prost augur, un avertisment că în cazul unor evenimente similare, mai grave, edificiul impˇeriului ˇs-ar putea prăbuși, căci el este indisolubil legat de măreţia și de primatul Romei, ale cărei simboluri, colina Capitoliului, templele divinităţilor tradiţionale și penaţii poporului roman, trebuie să rămână intacte, nealterate de evenimente și de trecerea timpurilor.

Să examinăm un ultim text. La scurtă vreme după

omorârea lui Galba se produce dintr-o eroare o revoltă a soldaţilor din cohortele pretoriene împotriva senatului, pe care-l bănuiau de intenţii asasine la adresa lui Otho. Cum ascensiunea acestuia fusese opera facţiunii neroniene, soldaţii credeau că vor putea cu ușurinţă să-l determine pe împărat să ordone masacrarea străvechiului ordin. Dar Otho, în perspectiva luptei cu Vitellius, căuta să-și legitimeze puterea și evoluase de pe platforma de guvernare neronianã spre o guvernare în respectul tradiţiei romane și în armonie cu ordinul senatorial. în consecinţă, el îi salvează pe senatori și le ţine pretorienilor un discurs în care face apologia Romei. Ce asigură perenitatea Romei, îşi pune el retoric întrebarea: „Credeţi cumva că acest splendid oraș constă numai din case, din acoperișuri, din aglomerări de pietre? Aceste obiecte mute și lipsite de suflet se prăbușesc și sunt refăcute zilnic: eternitatea imp˘eriului, pacea pentru popoare, existenţa mea și a voastră sunt garantate prin conservarea senatului44 *(acternitas rerum et pax gentium et mea cum uestra salus incolumitate senatus firmatur – Istorii* 1,84,4). Așadar, senatul constituie centrul vital al imp˘eriului. Legitimitatea puterii se află, deci, în mâinile acestei instituţii și, de aceea, Otho poate privi cu încredere conflictul cu Vitellius: „Acele vorbe rostite împotriva senatului să nu ajungă la nicio altă armată. Pe Hercules, nici măcar acei germani pe care acum Vitellius îi pornește împotriva noastră n-ar îndrăzni să condamne capul imp ˘eriului și podoaba tuturor provinciilor. Oare vlăstarele Italiei și tineretul roman să dorească sângele și moartea ordinului senatorial prin a cărui splendoare și glorie noi eclipsăm abjecţia și obscuritatea partidei viteliene? 44 *(Istorii,* 1,84,3). De remarcat utilizarea termenului de *capul rerum* în discursul lui Otho pentru desemnarea senatului, termen care în *Anale,* 1,47,1, este denumirea dată capitalei imp˘eriului, Roma. Aceasta înseamnă că, în viziunea lui Tacit, Roma și senatul roman sunt cei doi termeni ai unei identităţi. Existenţa lui *Urbs* este indisolubil legată de cea a senatului și invers. Gândirea

este în linia idealurilor lui Cicero, căci și pentru acesta Roma, senatul și *res publica* sunt sinonime. în aceeași bună tradiţie ciceroniană, Tacit încheie discursul lui Otho cu următoarele cuvinte: „Acesta44 – adică senatul – „a fost instituit de părintele și întemeietorul orașului nostru și a existat permanent și nemuritor din timpul regilor și până în vremea principilor și, precum l-am primit de la strămoși, astfel să-l transmitem urmașilor; căci din rândurile voastre se nasc senatorii și din rândurile senatorilor, principii44 (*Istorii,* 1,84,4). în momentul plecării în campanie, Otho mai ţine o cuvântare în faţa poporului, în care scoate în evidenţă majestatea Romei, consensul senatului și al poporului faţă de el (Tacit reproduce numai ideile cardinale ale cuvântării): „Apoi a convocat adunarea poporului, unde a scos în evidenţă faptul că de partea sa se află majestatea Romei, consensul poporului și al senatului44 (*Istorii,* 1,90,2).

Roma și senatul, acestea sunt după Tacit centrele vitale ale imp˘eriului. Acest fapt explică strigătul de alarmă al istoricului, când constată că în 69 prezenţa la Roma nu mai este condiţia *sine qua non* pentru numirea principelui și că armata își asumă această sarcină fără să mai consulte factorul constituţional, senatul Romei. Toate acestea îl conduc la presimţirea unor crize și mai grave; dar acumularea de fapte din „acel îngrozitor de lung și unic an" îl determină să conchidă că el a fost pentru statul roman (*res publica*) „aproape cel din urmă44 (*rei publicae prope supremus*).

Patriotismul roman răzbate aproape la fiecare pagină. Roma este o idee, iar senatul, ipostaza ei politică. Eternitatea lui *Urbs,* rolul ei, pe care zeii l-au hotărât, de unificare a lumii, este unul dintre toposurile gândirii politice romane. „Ţi-am acordat un imp˘eriu fără margini44 (*Imp˘erium sine fine dedi*), anunţa Jupiter în *Eneida* și, câteva versuri mai departe, Vergiliu enunţă în versuri rămase clasice destinul exemplar al Romei: *Tu regere imp˘crio populos Romane mementolhaec libi crunt artes, pacişque imponere moresiparcere subiectos et*

debellare superbos! în termeni similari se exprimă și generalul roman Petilius Cerialis în discursul premonitor pe care Tacit i-l atribuie: „Dacă vor fi izgoniţi romanii, să ne ferească zeii de așa ceva, ce altceva se va produce decât războaie ale tuturor neamurilor între ele? [...] în consecinţă, cinstiţi și cultivaţi pacea și Roma care ne asigură tuturor, atât învinșilor, cât și învingătorilor, aceleași drepturi44 *(Istorii,* 4,74,3 – 4). Pacea universală este garantată de existenţa Romei; misiunea încredinţată de zei a fost împlinită. Dar evenimentele dezlănţuite în anul 69 au zdruncinat edificiul, Roma a devenit ea însăși teatru de război, primatul ei în cadrul impˇeriului a fost pus în discuţie. Chiar dacă Vespasian a pus capăt luptelor civile și a restabilit prestigiul lui *Urbs,* Tacit presimte că asemenea crize vor putea reveni și că stabilitatea impˇeriului va fi din nou pusă în discuţie. în fapt, anul 69 este o anticipaţie a crizei impˇeriului din cursul secolului al III-lea și nu putem decât să regretăm că această criză care a durat un veac nu și-a găsit în Antichitate un istoric pe măsura lui Tacit.

TACIT ȘI FORMULA PRINCIPATULUI

Augustus este întemeietorul principatului, deși el pretinde a nu fi făcut altceva decât a fi restabilit constituţia republicană, fapt pe care îl subliniază în testamentul său politic, *Res gestare Divi Auguşti.* El a refuzat categoric orice titulatură care amintea regalitatea, mulţumindu-se să preia magistraturi republicane, să beneficieze de puterea de tribun *(tribunicia potestas)* și să guverneze în baza autorităţii de necontestat de care se bucura *(auctoritas).* Singura problemă pe care n-a rezolvat-o a fost cea a succesiunii, „boala congenitală a impˇeriului”, cum o numește Albertini34, și de aceea principiul dinastic a întâmpinat rezistenţă, până când ˇs-a putut impune. Ficţiunea republicană și-a continuat însă existenţa și principii erau judecaţi în funcţie de atașamentul lor faţă de magistraturile consacrate de vechea constituţie. Tacit nu se lasă înșelat de aparenţe. Pentru el principatul nu se deosebește prea mult de o

monarhie: „astfel a fost schimbată constituţia”, subliniază el, „și statul roman nu este diferit de o monarhie” (*Anale,* 4,33,2); în altă parte el îi denumește pe împăraţi cu termenul de *régnantes,* ceea ce arată că el îi considera înzestraţi cu puteri regale34b, s. El privește cu regret către forma veche de guvernare, a cărei caracteristică era libertatea politică și de expresie, dar recunoaşte că timpurile ˇs-au schimbat și că sistemul republican devenise anacronic. Din păcate, nu au ajuns până la noi paginile în care descria momentele consecutive asasinării lui Caligula, când în senatul roman a avut loc ultima încercare de restabilire a constituţiei republicane, pentru a ne da seama de modul în care judeca el această încercare.

În *Anale,* 4,33, Tacit prezintă într-o scurtă digresiune diferitele formule constituţionale tradiţionale în gândirea politică antică, democraţia, aristocraţia, monarhia și constituţia mixtă, idealul lui Polibiu și al lui Cicero, pe care însă o consideră utopică sau, în cel mai bun caz, neviabilă. Formula republicană romană se caracteriza prin dualismul popor-senat; Tacit o admiră, pentru că asigura o libertate totală cetăţenilor, dar nu o idealizează; căci ea degenerase în anarhie și condusese la seria de războaie civile cărora doar Augustus putuse să le pună capăt. Situaţia devenise atât de confuză, încât pacea internă nu putea fi restabilită decât prin dominaţia exercitată de un singur individ: „Pentru restabilirea păcii a fost necesar ca întreaga putere să fie conferită unui singur om” (*Istorii,* 1,1,2); relatând adoptarea lui Piso de către Galba, Tacit îi atribuie bătrânului principe următoarele cuvinte: „Dacă imensul corp al impˇeriului ar putea să existe și să se menţină în echilibru fără conducător, eram demn să fiu eu acela care restabilește republica” (*Istorii,* 1,16, l) 35. Aici necesitatea instaurării principatului este explicată prin dimensiunile pe care le căpătase impˇeriul roman, din care cauză formula republicană devenise anacronică; această corelaţie între extinderea în spaţiu și introducerea monarhiei la Roma constituie una dintre explicaţiile asupra cărora ˇs-a oprit și exegeza modernă, în încercările făcute

de a explica geneza principatului lui Augustus. În două rânduri istoricul se ocupă de evoluţia Romei, în care surprinde etape în direcţia constituţiei monarhice; în *Istorii,* 2,38, după ce relatează zvonul conform căruia la Bedriacum armatele lui Otho și ale lui Vitellius ar fi fost pe punctul să încheie o înţelegere pentru a pune capăt războiului civil, Tacit înlătură această ipoteză arătând că nu există niciun precedent în istoria romană care să justifice o asemenea ipoteză; în opinia sa, factorul decisiv în modificarea mentalităţii romane și a constituţiei l-a jucat cucerirea, deoarece ea a declanșat între romani ambiţiile personale: „Străvechea și congenitală dorinţă de putere a oamenilor a crescut și a căpătat amploare odată cu dezvoltarea imensă a imp˘eriului; căci, atâta vreme cât statul era mic, egalitatea era ușor de menţinut. Dar, când pământul a fost cucerit, când au fost distruse orașele și regatele care făceau concurenţă Romei, ˘s-a creat premisa pentru a urmări în siguranţă puterea; atunci a izbucnit primul conflict între patricieni și plebei. Când apăreau tribuni turbulenţi, când consuli preaputernici, iar la Roma și în for au avut loc primele tentative de războaie civile; apoi, C. Marius, aparţinând celor mai de jos straturi ale plebei, și L. Sulla, cel mai crud dintre nobili, au transformat în putere personală libertatea frântă de puterea armelor. Le-a urmat Cn. Pompeius, un om mai disimulat, dar care nu valora mai mult, și din acest moment bătălia nu ˘s-a mai dat decât pentru principat14. La începutul *Analelor* Tacit face un istoric sintetic al evoluţiei Romei în direcţia puterii personale; de data aceasta nu mai este vorba de implicaţiile cuceririi: „La început regii au stăpânit orașul Roma; L. Brutus a instituit libertatea și consulatul. Din timp în timp se recurgea la dictatură; puterea decemvirală nu a depășit doi ani și nici tribunii militari nu au avut lungă vreme autoritatea de consuli. Dominaţia lui Cinna și a lui Sulla a fost scurtă; puterea lui Pompei și a lui Crassus a trecut repede în mâinile lui Caesar, armatele lui Lepidus și ale lui Antonius în ale lui Augustus, care a primit imp˘eriul luând titlul de

principe, deoarece toată lumea era obosită de războaiele civile44 (1,1, l) 36. Așadar, seria neîntreruptă de războaie civile a determinat instaurarea puterii personale. Câteva rânduri mai departe Tacit atrage atenţia asupra faptului că provinciile sprijineau noul regim, deoarece guvernarea republicană se dovedise a fi abuzivă: „nici provinciile nu respingeau noua stare de lucruri, deoarece guvernarea senatului și a poporului era prost văzută din cauza rivalităţilor între potentaţi și a avariţiei magistraţilor, iar legile nu le erau de niciun ajutor, legi a căror acţiune era zădărnicită prin violenţă, corupţie și bani44 *(Anale,* 1,2,3). Asta înseamnă că și în ochii lui Tacit principatul a avut o acţiune benefică asupra administrării provinciilor. Din acest punct de vedere, programul pe care și-l propusese Iulius Caesar (liniștea Italiei, pacea provinciilor, salvarea imp˘eriului – *quies Italiae, paxprouinciaruni, salus imp˘erii*a fost realizat de Augustus. Dar centralizarea și permanentizarea puterii au condus la conflictul dintre împăraţi și străvechiul ordin, la micșorarea importanţei, eventual chiar la suprimarea acestuia din urmă, fapt pe care Tacit nu îl putea accepta, căci, cum am văzut, măreţia Romei era indisolubil legată de existenţa senatului ca instituţie fundamentală în stat. De aici decurg rezervele de principiu ale istoricului faţă de principat. Timpurile se schimbaseră iremediabil și, cum libertatea republicană nu mai putea fi restabilită, Galba, în discursul către Piso, pe care l-am mai pomenit, îl avertizează pe acesta: „nu ne aflăm în situaţia altor popoare guvernate de regi, unde familia domnitoare constituie stăpânii, iar ceilalţi sclavii, ci tu vei guverna asupra unor oameni care nu pot suporta nicio servitute totală și nicio libertate fără margini44 *(Istorii,* 1,16,9). Liniștea publică nu mai putea fi asigurată decât prin intermediul principatului. Pus în discuţie în senat, Eprius Marcellus, care în timpul domniei lui Nero exercitase delaţiunea, se apără cu argumente care par a fi acceptate cu regrete de către Tacit: „El, Epirus Marcellus, este conștient de epoca în care ˘s-a născut și de formula constituţională instituită de părinţii și de bunicii generaţiei

sale; el admiră vechea constituţie, dar se conformează celei prezente, dorește din inimă împăraţi buni, dar îi acceptă pe toţi, oricum ar fi ei44 (*Istorii,* 4,8,4). Respingând categoric anarhia caracteristică ultimului secol al republicii romane, Tacit acceptă formula principatului drept singura soluţie posibilă pentru salvgardarea Imp˘eriului Roman.

Istoria principatului i se pare a fi o monotonă înșiruire de fapte mărunte. Epoca marilor războaie și cuceriri, de succese extraordinare pe toate planurile, de mari conflicte interne, se încheiase odată cu bătălia de la Actium. Istoricii perioadei precedente, spune Tacit, avuseseră de relatat războaie importante, asedierea unor mari orașe și, în plan intern, luptele dintre patricieni și plebei, ciocnirile dintre consuli și tribuni, problemele agrare și alte evenimente majore. Spre deosebire de aceștia, sarcina istoricilor principatului este ingrată. Dar, subliniază el, cu toate acestea efortul său nu este inutil, deoarece „fapte lipsite de importanţă la prima vedere au ca efect în perspectivă adesea mari răsturnări44 (*Anale,* 4,32,4). Adică, acumularea de fapte aparent fără semnificaţie, simultane sau succedându-se la intervale foarte scurte, poate produce în final catastrofe pe care iniţial numai un analist experimentat și înzestrat cu intuiţie politică le poate prevedea; formulând concluzia, Tacit se referă la „fapte mărunte”, similare celor petrecute în timpul domniei lui Galba, care au condus în cele din urmă la războaiele civile ale anului 69. Perioada pe care o descrie mai are și o utilitate de pedagogie morală: „Prea puţini oameni”, afirmă el, „au inteligenţa să discearnă binele de rău, lucrul util de cel vătămător, căci majoritatea se instruiește din cele întâmplate altora” (*Anale,* 4,33,2).

Aici aflăm formulată o idee care va face carieră în literatura istoriografică: istoria concepută ca îndreptar de conduită și de călăuză pentru a nu repeta greșelile săvârșite de alte generaţii. Dar aceasta este o eternă iluzie.

Faţă de istoricii din epoca republicană, cei din timpul

impˇeriului mai au de înfruntat un pericol: urmașii celor stigmatizaţi în operele istorice pentru atitudinea adoptată în timpul domniilor trecute vor privi cu neplăcere felul în care le sunt judecaţi strămoșii. Și, după ce enunţă această realitate de care se va fi ciocnit, Tacit continuă cu o observaţie adâncă referitoare la permanenţa și imuabilitatea firii omenești: „și chiar dacă familiile înseși se vor fi stins, vei găsi oameni care datorită similitudinilor moravurilor vor considera relatarea nelegiuirilor săvârșite de alţii drept un reproș adus lor înșiși” (*Anale,* 4,33,5). Există, aşadar, o solidaritate între oamenii cu caractere similare, care transcende epocile și care explică resentimentele faţă de modul în care sunt descrise fapte de mult revolute. în acest context se situează un proces care a făcut mare vâlvă la Roma în timpul domniei lui Tiberius și care a constituit doar precedentul pentru o practică normală în cursul primului secol. Cremutius Cordus publicase o carte despre războaiele civile în care îl lăudase pe Brutus și îl numise pe Cassius ultimul dintre romani38. Faptul a fost imediat denunţat, iar autorul cărţii nevoit să se apere în senat în prezenţa împăratului. Cremutius Cordus, după ce arată că nu faptele, ci cuvintele sale sunt incriminate, invocă precedentul lui Augustus, care se dovedise atât de tolerant în domeniul artistic, încât rămăsese în relaţii de strânsă prietenie cu Titus Livius, în ciuda faptului că acesta fusese poreclit de împărat „pompeianul”, pentru simpatia pe care o manifestase faţă de Cn. Pompeius în opera sa. Statuile lui Brutus și ale lui Cassius nu au fost distruse în timpul aceleiași domnii, scrierile lui Afranius, Asinius Podio, Messala Corvinus nu au fost interzise, deși conţineau idei care contraveneau ideologiei oficiale. întotdeauna, argumentează Cremutius Cordus, libertatea de a discuta despre personalităţi dispărute a fost neîngrădită. Argumentele aduse de Cremutius în timpul pledoariei nu au avut efectul scontat, istoricul a prevenit prin sinucidere condamnarea sa, iar opera a fost interzisă și exemplarele descoperite, distruse. ˇS-au găsit cu toate acestea oameni,

subliniază Tacit, care să ascundă exemplare, astfel încât după schimbarea domniei a putut fi publicată o nouă ediţie, căci spiritul omenesc nu poate fi jugulat şi nici amintirea ştearsă: „Cu atât mai mult se cuvine să râdem de cei care în prostia lor îşi imaginează că puterea lor prezentă poate şterge amintirea pentru generaţia următoare” (*Anale,* 4,35,6), conchide Tacit. Principii primului secol nu au dat aceeaşi dovadă de toleranţă ca şi Augustus; Cremutius Cordus este numai primul condamnat pentru delictul de a fi crezut în dreptul scriitorului de a prezenta oameni şi fapte revolute conform propriilor sale păreri. Tacit a cunoscut personal modul în care Domiţian ˇs-a dezlănţuit împotriva autorilor şi cărţilor unde se făcea elogiul lui Paetus Thrasea şi al lui Helvidius Priscus39.

Principatul constituie în ochii lui Tacit singura formulă constituţională posibilă, datorită dimensiunilor pe care le dobândise impˇeriul şi din cauza alterării moravurilor romane. Principii evoluează însă spre puterea absolută, Caligula, Nero şi Domiţian încercând să introducă la Roma monarhia de tip oriental, să abandoneze tradiţia romană şi, eventual, să schimbe capitala impˇeriului. Pentru evitarea transformării principatului în tiranie, Tacit crede că puterea împăratului trebuie contrabalansată de senat, cu condiţia ca membrii acestuia să dea dovadă de personalitate şi să se opună măsurilor care contravin spiritului roman. Cum succesiunea în cadrul unei singure familii i se pare hazardată istoricului, soluţia alegerii succesorului în urma consultării factorului constituţional, cu alte cuvinte, o monarhie electivă, întruneşte sufragiile sale şi de aceea insistă asupra episodului adoptării lui Piso de către Galba.

TACIT ŞI TRAIAN

La începutul *Vieţii lui Agricola* Tacit afirmă că împăratul Nerva a reuşit să unească principatul şi libertatea, care până atunci fuseseră incompatibile, iar Traian a sporit mai mult fericirea acelor timpuri. În primul capitol din *Istorii* el anunţă: „Dacă viaţa îmi va permite, voi lăsa pentru bătrâneţe principatul divinului Nerva şi imp

˘eriul lui Traian, un subiect mai puţin periculos datorită fericirii neașteptate a unei epoci când este permis să gândești orice vrei și să exprimi ceea ce gândești44. Adeziunea faţă de Traian este fără rezerve. Dar, după ce încheie *Istoriile,* Tacit nu îşi respectă promisiunea, ci în *Anale* relatează istoria perioadei iulio-claudiene. Despre Traian de data asta niciun cuvânt. în schimb, el se gândește să scrie o istorie a domniei lui Augustus *(Anale,* 3,24,3) 40. Ceva trebuie să-l fi dezamăgit în atitudinea celui denumit *optimus princeps.*

În anul 98 Tacit publică monografia *Germania.* Cum am mai arătat, aceasta avea un sens foarte actual în epocă: Tacit voia să demonstreze pericolul potenţial pe care îl reprezintă popoarele germanice pentru imp˘eriu și, în consecinţă, necesitatea de a relua planul lui Augustus de transformare a regiunii dintre Rin și Elba în provincie romană, proiect abandonat definitiv de Tiberiu41. în acest scop Tacit extinde episodul rebeliunii lui Civilis în *Istorii,* episod care-i servește drept argument pentru exemplificarea apetitului ofensiv și expansionist al acestor triburi în momentul când imp˘eriul era prins în vâltoarea războaielor civile42. în *Anale* el îl elogiază pe Germanicus pentru cele două campanii purtate dincolo de Rin și subliniază faptul că acesta mai avea nevoie de o singură campanie43 pentru realizarea unui proiect pe care Augustus nu îl abandonase niciodată, dar pe care Tiberius îl zădărnicește definitiv trimiţându-l pe Germanicus cu misiuni speciale în Orient44. Tacit se dovedește a fi adeptul proiectului lui Augustus și speră, probabil, că Traian, un militar de carieră, îl va pune în practică. Dar Traian îşi îndreaptă atenţia către regatul dacilor, fapt care nu era de natură să-i displacă lui Tacit, căci, pe de o parte, dacii întemeiaseră un regat puternic în timpul domniei lui Decebal și, în consecinţă, puteau deveni un concurent pentru imp˘eriu, iar, pe de altă parte, ofensiva împotriva germanilor nu avea cum să fie declanșată mai înainte de eliminarea unui pericol potenţial care putea izbucni la Dunăre. Dar, după încheierea campaniilor dacice, Traian

se concentrează asupra frontului partie și abandonează ideea unei ofensive dincolo de Rin. Or, niciodată în cercurile tradiţionaliste romane expansiunea în Orient nu a fost văzută cu ochi buni45. Augustus renunţase din acest motiv la politica ofensivă împotriva părţilor preconizată de Iulius Caesar și de Marcus Antonius și îşi concentrase forţele pentru desăvârșirea cuceririi în Occident46. Așadar, politica externă practicată de Traian, expansiunea în Orient, trebuie să fi constituit unul dintre motivele decepţiei lui Tacit.

Pregătind campania împotriva părţilor, Traian se lasă din ce în ce mai fascinat de mitul lui Alexandru Macedon. El îl „fericea pe Alexandru14, a vizitat Babilonul atras de amintirea macedoneanului, i-a oferit acestuia un sacrificiu chiar în casa unde murise47. Or, la Roma, în cercurile tradiţionaliste, Alexandru avea o proastă reputaţie: Lucan și Seneca se lansează în adevărate pamflete la adresa sa. Tacit, în *Anale,* face o paralelă celebră între Alexandru și Germanicus48, subliniind în chip aparent paradoxal superioritatea indiscutabilă a generalului roman. În ochii romanilor Alexandru era prototipul monarhului autocrat oriental, formulă pe care ei o respingeau categoric. Fuziunea tuturor raselor într-un imp˘eriu universal, pe care dorea să o realizeze macedoneanul, contravenea principiilor de guvernare ale imp˘eriului preconizate de romani. Alexandru constituia un simbol de mare actualitate politică la Roma. împăraţii „răi44, Caligula, Nero, l-au luat drept model. Traian, prin încercarea de a deveni un nou Alexandru, se situează la antipodul idealurilor tradiţionaliștilor romani, cărora le aparţinea și Tacit.

În memoria secolelor Traian a rămas cunoscut ca prototipul monarhului luminat și tolerant, care a guvernat în armonie deplină cu senatul roman. De aici speranţele pe care și le pusese Tacit la începuturile domniei. Totuși, treptat, *optimus princeps* evoluează spre absolutism. Plinius cel Tânăr, numit guvernator al Bitiniei, i se adresează împăratului în scrisorile și rapoartele pe care i

le trimite cu titlul de *dominas.* Or, același Plinius, descriind tirania lui Domiţian, subliniază pretenţia absurdă a acestuia de a fi numit *dominas49.* Impˇeriul alunecă din ce în ce mai mult spre formula autocratismului, care se va impune în impˇeriul târziu. Și alte fapte, asupra cărora nu mai insistăm, demonstrează cursul ireversibil pe care se angajase Traian. O asemenea evoluţie contravenea rolului pe care principele trebuia să-l joace în stat, conform viziunii lui Tacit.

PSIHOLOGIA MASELOR LA TACIT

Odi profanam aalgas et arceo, spusese Horaţiu, iar Tacit, fără să-l citeze, este în consens cu această formulă prin dispreţul pe care-l manifestă faţă de *plebs sordida.* Dar în zugrăvirea reacţiilor umane și a evenimentelor din impˇeriu el este primul istoric roman care urmărește sistematic o problemă mult mai adâncă decât simpla constatare a imposibilităţii congenitale a lui *plebs sordida* de a discerne binele de rău, și anume psihologia maselor. Pe drept cuvânt Viktor Pòschl susţine că Tacit îl anticipează pe Gustave Le Bon, adică pe autorul care prin cartea *Psychologie des Foales* a inaugurat o nouă știinţă referitoare la comportamentul uman50, în reacţiile pe care le urmărește istoricul latin nu se oprește numai asupra straturilor inferioare ale societăţii romane, ci și la senatori și cavaleri, adică la vârfurile ierarhiei sociale. Cum puţini dintre aceștia din urmă au demonstrat capacitatea unei atitudini personale, ei se deosebesc de ceea ce Ortega y Gasset a numit „omul masă” 51. Conceptul nu se găsește la Tacit, dar el se subînţelege, deoarece prin acest concept se poate defini tipul uman caracteristic unei epoci când teama paralizase potenţele intelectuale și morale, așa cum o prezintă istoricul. După marile ciocniri care dominaseră scena politică romană în ultima perioadă a republicii, senatul se metamorfozează într-o masă amorfă, care îşi manifestă existenţa doar ratificând deciziile împăratului. Puţini sunt cei care îşi păstrează demnitatea morală, cum a fost Paetus Thrasea, în vremea domniei lui Nero. Transformaţi în masă, senatorii au alte reacţii decât cele

pe care le-ar fi avut ca persoane individuale. Otho, despre care senatorii avuseseră o părere proastă atâta vreme cât fusese simplu particular, devine imediat după asasinarea lui Galba obiectul adulaţiei: cum au aflat senatorii despre proclamarea lui Otho de către pretorieni, ˇsau și repezit într-o goană frenetică spre locul unde se afla noul împărat; „ai crede că este alt senat”, exclamă indignat istoricul. Masele sunt comutabile, trecând cu ușurinţă de la o opinie la alta. După ascensiunea lui Otho, armata a cerut cu vehemenţă executarea lui Marius Celsus, deoarece îi fusese credincios lui Galba; Otho îl azvârle pe acesta în lanţuri pentru a da impresia că satisface cererea imp ˇcrioasă a soldaţilor; a doua zi însă îl eliberează și îl prezintă armatei, care îşi schimbase brusc sentimentele și se bucura de salvarea sa.

Masele sunt instabile psihic, trecând cu ușurinţă de la speranţă la panică: senatul l-a urmat cu mare pompă pe Otho în momentul plecării acestuia din Roma în campania împotriva lui Vitellius; apoi a căzut în deznădejde paralizantă imediat după aflarea știrii victoriei lui Vitellius de la Bedriacum; orice atitudine demnă dispăruse; mai târziu i-a decernat cu entuziasm lui Vitellius aceleași onoruri pe care i le decernase și lui Galba, și lui Otho. Orice știre proastă produce în mase reacţii de panică, deoarece nimeni nu mai are capacitatea să verifice realitatea știrii: senatorii aflaţi la Bonnonia întâlnesc, după bătălia de la Bedriacum, un libert al lui Nero, Coenus, care susţinea că legiunea a XIV-a sosise pe teatrul de operaţii și că raportul de forţe se schimbase în favoarea învinșilor; senatorii se pregătiseră să-i întâmpine pe vitelieni; de aceea cele aflate de la Coenus, o știre falsă, i-au îngrozit; se temeau de reacţia soldaţilor lui Otho. Abia mesajul binevoitor al lui Fabius Valens i-a liniștit.

Masele sunt impresionabile și de aceea apte să recepţioneze și să se încreadă în zvonuri: imediat după ce Otho a fost dus în tabăra pretorienilor, ˇs-a și răspândit zvonul în anturajul lui Galba al uciderii sale (s-au găsit chiar indivizi care să afirme că au fost martorii

evenimentului): „Abia a plecat Piso că ˇs-a răspândit zvonul mai întâi vag și nesigur al uciderii lui Otho în tabăra militară; apoi, cum se întâmplă în marile imposturi, au apărut indivizi care au afirmat că erau de faţă și că au văzut cu ochii lor faptul; zvonul a fost crezut atât de cei care se bucurau, cât și de cei pe care-i lăsa indiferenţi. […] Atunci nu numai poporul și plebea stupidă au izbucnit în aplauze și dovezi exagerate de simpatie, ci și majoritatea cavalerilor și a senatorilor care, imprudenţi după ce le-a pierit frica, au năvălit pe porţile frânte ale palatului și i se arătau lui Galba plângându-se că li se luase posibilitatea să-l răzbune; toţi lașii care, cum au dovedit-o faptele, nu aveau pic de îndrăzneală în timpul pericolelor erau teribili în cuvinte, crunţi la vorbă; nimeni nu știa nimic, dar toţi afirmau cu tărie” *(Historiae,* 1,35,1).

În momente de anarhie zvonurile au o mare forţă de impact asupra spiritelor; să nu uităm că, după opinia lui Tacit, Nero a fost răsturnat în urma unei campanii de zvonuri bine orchestrate în starea de incertitudine produsă de revolta lui Vindex, campanie care a condus la paralizarea forţelor care-i erau credincioase împăratului la Roma. Tacit atrage în repetate rânduri atenţia asupra efectului pe care-l provoacă zvonurile și capacitatea lor de propagare rapidă. De aceea comentatorii moderni greșesc când consideră că Tacit denaturează grav desfășurarea evenimentelor, deoarece ei iau drept realitate ceea ce istoricul relatează doar ca pe un zvon. De pildă, se consideră că afirmaţiile lui Tacit despre cele auzite la Roma la sfârșitul anului 69 referitor la evenimentele din Germania sunt o proiecţie în trecut a unor evenimente ulterioare. Este adevărat că descrierea conţine exagerări, dar Tacit nu prezintă starea reală de la Rin, ci modul în care ˇs-a transmis aceasta în capitala impˇeriului; or, una dintre caracteristicile zvonului *(moş famae)* este exagerarea. Ceea ce-l interesează în special pe Tacit este starea de spirit provocată de zvonurile care circulau.

De altminteri, problema zvonurilor și a efectului lor politic este o preocupare constantă a lui Tacit. *Rumor,*

fama, sermo cu sensul de zvon sunt dintre cuvintele cele mai mult utilizate de către istoricul roman (cf. A. Gerber și A. Gruf, *Lexicon Taciteum,* Leipzig, 1903: *fama,* două coloane și jumătate, *rumor,* trei coloane și jumătate, *sermo,* jumătate de coloană). Chiar și numai frecvenţa acestor termeni arată câtă importanţă acordă Tacit acestui fenomen. în *Anale,* 3,44,1, el utilizează sintagma *moş famae* (spiritul zvonului), ceea ce demonstrează că în viziunea sa zvonurile au caracteristici specifice; trăsătura definitorie a lor este exagerarea: se pornește de la un fapt real, în cazul pomenit o revoltă fără mare importanţă în Galia, ale cărui dimensiuni sunt amplificate exponenţial, fie spontan, fie cu intenţie: *A˘t Romae non Treueros modo etaeduos, sed quattuor et sexaginta Galliarum ciuitates desciuisse, adsumptos în societate Germanos, dubias Hispanias, cuncta, utmosfamae, în maius credita.* Pentru a evita producerea unor zvonuri în legătură cu actul de rebeliune al armatelor germanice, la începutul anului 69 Galba comunică el însuși evenimentele de la Rin, minimalizându-le; el spera ca autoritatea și prestigiul imp ˘erial să dea credibilitate spuselor sale și să poată bloca apariţia unor exagerări: *ac ne dissimulata sediţio în maius crederetur, ultro adseuerat […] (Historiae,* 1,18,2).

Zvonurile se nasc spontan sau sunt lansate cu intenţie. Orașul Lugdunum rămăsese fidel memoriei lui Nero din recunoștinţă pentru binefaceri primite în trecut; de aici se lansau zvonuri răuvoitoare la adresa lui Galba; dar laboratorul cel mai important pentru fabricarea și răspândirea zvonurilor împotriva principelui recunoscut de senat se afla în taberele militare: *infensa Lugdunensis colonia et pertinaci pro Nerone fi de fecunda rumoribus; sed plurima ad fingendum credendumque materies în lipsa castris (Historiae,* 1,51,5). Astfel zvonurile erau utilizate pentru slăbirea poziţiei lui Galba și susţinerea lui Vitellius în competiţia pentru principat. Atunci când Galba ˘s-a decis să rezolve criza care se prefigura prin alegerea unui succesor, fără însă să nominalizeze pe cineva, erau puse în circulaţie zvonuri „interesate14 în sprijinul diferiţilor

candidaţi, fie ei reali, fie ei imaginari: *mulţi stulta spe, prout quis amicus uel cliens, hune uel Uium amhitiosis rumoribus destinabant (Historiae,* 1,12,3). Dar eficacitatea politică cea mai spectaculoasă a zvonurilor ˇs-a relevat, în opinia lui Tacitus, în răsturnarea lui Nero: ultimul iulio-claudian a fost eliminat în special în urma unei foarte abile campanii de zvonuri, și nu printr-o acţiune în forţă: *Nero* ***nuntiis magis et rumoribus*** *quam armis depulsus (Historiae,* 1,89,2); cohortele pretoriene, trupele de securitate ale lui Nero, care îşi dovediseră în repetate rânduri fidelitatea faţă de împărat, căci ele erau legate prin jurământ de credinţă, au fost determinate prin înșelătorie să-l abandoneze pe ultimul iulio-claudian: *miles urbanus longo Caesarum sacramento îmbutus et ad destituendum Neronem* ***arte magis et impulsa*** *quam suo ingenio traducfus (Historiae,* 1,5,1). Așadar, tehnica manipulării prin știri false era o practică utilizată în luptele politice de la Roma, ceea ce nu este de mirare; surprinderea fenomenului și situarea lui între principalele elemente determinând modificări importante pe scena politică este prezentă pentru prima oară în gândirea politică europeană la Cornelius Tacitus. Important ni se pare a fi faptul că istoricul roman nu consideră zvonul ca fiind singurul factor în răsturnarea lui Nero, ci cel mai important: el utilizează în textele citate pentru a-și preciza acest gând adverbul *magis.* Astfel Tacit insistă asupra mijloacelor politice, și nu militare (acţiunea militară era imposibilă, cum vom arăta mai încolo) pe care le-au folosit cu inteligenţă adversarii lui Nero: senatul a dovedit că prestigiul și tradiţia sa politică constituiau încă forţe puternice pe ieşichierul politic din capitala impˇeriului.

Masele sunt apte să creadă în prodigii și în miracole; orice fenomen natural este interpretat a fi un avertisment al zeilor; orice zvon despre apariţia unor monștri sau a unor fantome este imediat recepţionat și amplificat. Tacit nu acceptă asemenea semne divine, dar el notează faptul, deoarece acesta atestă starea psihică în care se găsea capitala impˇieri ului Pe deasupra, minuni povestite de

diferite persoane terorizau și mai mult populaţia: în vestibulul Capitoliului, se spunea, ˇs-au rupt curelele atelajului pe care era așezată statuia Victoriei; din altarul lunonei a ieșit brusc o fantomă de dimensiuni mai mari decât cele ale unui om; statuia divinului Iulius de pe insula Tiberin ˇs-a întors dinspre Occident spre Orient într-o zi senină și calmă; un bou a vorbit în Etruria, ˇs-au născut monștri și ˇs-au produs încă multe altele care în vremuri de ignoranţă erau luate în consideraţie chiar și în timp de pace, dar despre care astăzi nu se mai aude decât în vremuri de *panicăş (Historiae,* 1,86). Revărsarea Tibrului, un fenomen natural, subliniază Tacit, este interpretată de opinia publică romană drept prevestirea unei catastrofe iminente.

Un fapt îngrijorător pe care-l înregistrează Tacit și asupra căruia atrage atenţia în repetate rânduri este degradarea sentimentului civic la romani: evenimentele externe sunt recepţionate cu indiferenţă, forţele militare se dezlănţuie asupra concetăţenilor, de parcă ar fi dușmani eterni, luptele de stradă din timpul războaielor civile sunt privite de populaţia Romei de pe acoperișurile caselor, asemenea unui spectacol de circ, templele sunt profanate și incendiate și, culme a degradării, legiunile romane preferă servitutea externă decât să-l recunoască pe Vespasian ca împărat! Asemenea privelişti explică pesimismul lui Tacit; rareori el poate constata momente înălţătoare: unul dintre acestea îl constituie descrierea ritualului pentru începerea lucrărilor de reconstrucţie a templului lui Jupiter Optimus Maximus, incendiat în timpul luptelor dintre flavieni și vitelieni pe colina Capitoliului. Din păcate, nu a ajuns până la noi descrierea inaugurării templului de către Titus.

Reacţiile psihice îl obsedează; concluziile asupra comportamentului uman, fie comportamentul persoanelor individuale, fie cel al colectivităţilor, sunt pesimiste. După Viktor Pòschl, fenomenologia comportării politice și a implicaţiilor sale psihologice și demonice constituie contribuţia esenţială a lui Tacit52. Toate descrierile,

caracterizările și concluziile sale sunt exprimate în formule lapidare, într-un stil sintetic, cu mare forţă de impact asupra cititorului, stil foarte greu de reprodus în traducere și rămas proverbial până în ziua de azi.

POSTERITATEA LUI TACIT

Plinius cel Tânăr prevestise operei prietenului său un destin nemuritor. Pentru viitorul imediat, care a durat câteva secole, prevestirea nu ˇs-a adeverit. Singurul autor latin la care se observă o influenţă a lui Tacit este tocmai prietenul său53. După moartea istoricului, opera a intrat într-un con de umbră: impˇeriul se afla la apogeul său în timpul dinastiei antoninilor și până după moartea lui Marcus Aurelius nu ˇs-au mai înregistrat ciocniri semnificative între împăraţi și senat; vechile pasiuni care dominaseră scena politică romană în vremea dinastiei iulio-claudiene și a lui Domiţian n-au mai fost de actualitate. Dintre autorii de la sfârșitul secolului al II-lea care au ajuns până la noi, doar Tertulian îl citează, dar numai pentru a combate spusele lui Tacit referitoare la creștini și evrei54. întâmplarea a făcut ca în anul 257 să fie ales împărat, prin consensul realizat între senat și armată, M. Claudius Tacitus, un senator bătrân, foarte bogat. Conform celor relatate de autorul *Historiei Auguste,* el era convins că se înrudea cu istoricul și a dispus reeditarea operei sale *(SHA,* Flav. Vop., *Tac.,* 10,3). Așadar, unui simplu accident istoric i-am datora transmiterea până la noi a operei unuia dintre cei mai importanţi autori ai literaturii latine! Oricum ar sta însă lucrurile, este un fapt cert că numele lui Tacit era îndeajuns de cunoscut în secolul al III-lea, căci altfel nu avea de ce un împărat să-și facă un titlu de glorie din înrudirea cu el. De altminteri, Tacit este menţionat în două rânduri în *Hi storia Augusta,* alături de alţi istorici, în următoarea ordine, care pare a fi preferenţială: Sallustius, Titus Livius, Tacitus, Trogus Pompeius *(SHA,* Flav. Vop., *Aurel.,* 2,1; *Prob.,* 2,7). în Antichitatea târzie, opera lui Tacit este citată doar de Suplicius Severus, Sidonius Apollinaris, Orosius, Cassiodor și Iordanes; Ausonius versifică în două rânduri formule

taciteene. Ammianus Marcellinus îi continuă opera, reluând istoria romană de acolo de unde o lăsase Tacit, adică de la moartea lui Domiţian; nu ˚s-a putut dovedi peremptoriu o influenţă majoră a lui Tacit asupra continuatorului său. în secolele al VI-lea – al VIII-lea, numele lui Tacit dispare din atenţia erudiţilor medievali. Apoi, în secolul al IX-lea, Rudolf von Fulda cunoaşte cel puţin primele două cărţi ale *Analelor* și *Germania,* pe care le citează în *Translaţia S. Alexandri* și în *Analele de la Fulda55.* De altminteri, Fulda este singurul loc despre care știm că adăpostea un *codex taciteus.* Manuscrisul Mediceus II, astăzi în biblioteca Laurentiana din Florenţa, în posesia căruia a intrat Boccacio, datează din secolul al XI-lea și a aparţinut mănăstirii Monte Cassino; în 1427 Poggio Bracciolini achiziţionează manuscrisul de la Hersfeld (în realitate, el provenea de la Fulda), care conţine scrierile minore ale lui Tacit. Prima receptare a lui Tacit se produce în 1404, când Leonardi Bruni Aretino citează din memorieîn *Lăudat io Florentinae urbis* începutul *Istoriilor:* în 1458 Aenea Silvio Piccolomini, într-o scrisoare adresată cancelarului Mainzului, Martin Mayr, compară Germania contemporană cu cea descrisă de Tacit. în Franţa, în 1576, Blaise de Vigenère traduce discursul lui Petilius Cerialis din *Historiae,* 4,73. Citatele și parafrazele se înmulţesc, dar Tacit este întotdeauna așezat în urma lui Titus Livius și Sallustius. La sfârșitul secolului al XVI-lea începe să se producă o schimbare, mai întâi lentă, apoi din ce în ce mai rapidă, în favoarea lui Tacit56. Un rol important în această evoluţie l-a jucat suita de ediţii comentate a lui Justus Lipsius, apărută între 1574 și 1607. Montaigne este primul admirator entuziast al lui Tacit: „Je viens de courre dʒun fil lʒhistoire de Tacitus. Je ne sache point dʒauteur qui mêle à un registre public tant de considération des moeurs et înclinaţions particulières. […] Cette forme dʒhistoire est de beaucoup la plus utile. […] ʃzest plutôt un jugement que déduction dʒhistoire; îl y a plus de préceptes que de contes. Ce nʒest pas un livre à lire, ʃzest un livre à étudier et apprendre. Îl plaide toujours

par raisons solides et vigoureuses, dȝune façon pointue et subtile, suivant le style affecté du siècle. […] Son service est plus propre à un état trouble et malade, comme est le notre présent: vous dinez souvent cuzil nous peint et cuzil nous pince44. La Rochefoucauld, în *Reflexions ou sentences et maximes morales,* traduce și adaptează unele sentinţe taciteene; Maxima 25 – „Îl faut de plus grandes vertus pour soutenir la bonne fortune que la mauvaise44 – este o adaptare a avertismentului pe care Galba i-l dă lui Piso în momentul adopţiunii, *secundae res acrioribus stimulis animos explorant, quia mizeriae tolerantur, felicitate corrupimur* (1,16); Maxima 114 – „il est plus facile de paraâtre digne des emplois cuzon nza pas que de ceux cuzon exerce44 – reproduce caracterizarea pe care Tacit i-o face lui Galba: *maior prillato uisus, dum prinatus fuit, et omnium consensu capax imp˘erii, nisi imperasset* (1,49,4).

Moraliștii francezi, pesimiști în ceea ce privește natura umană, îşi găsesc în istoricul antic un precursor genial. în secolul al XVIII-lea, perioada prerevoluţionară din Franţa, prestigiul lui Tacit crește vertiginos prin scrierile lui Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau, DȝAlembert; apoi, în timpul revoluţiei, el este autorul antic la ordinea zilei: Mirabeau îl citează abundent în discursurile sale răsunătoare, iar Camille Desmoulins, în trei numere consecutive ale ziarului *Vieux Cordelier* (al treilea număr a fost ars la clubul iacobinilor), descrie, în timpul Terorii, teroarea care domnea la Roma în vremea domniei lui Tiberius și a lui Nero. Dar și Robespierre îl citează pe Tacit când afirmă în discursul ţinut în faţa Convenţiei la 31 martie 1794 „quiconque tremble est coupable44, ceea ce este traducerea sentinţei prin care descrie Tacit atmosfera de la Roma în vremea atotputerniciei lui Seianus, prefectul pretoriului al lui Tiberius: *id ipsum patientes quod timuissent (Anale,* 4,70). Tot în timpul terorii revoluţiei franceze, Madame Roland îl descoperă pe Tacit în închisoarea de la Sainfe Pélagie, unde era deţinută; cu o lună înainte de a fi dusă la

ghilotină, ea notează: „J3ai pris pour Tacite une sorte de passion; je le relis pour la quatrième fois de ma vie, avec un goût tout nouveau. Je le saurai par coeur44. Și, reflectând asupra epocii, conchide: „On croit être au temps de Tibère; ⁅zest également le règne des délateurs44. în schimb, Napoleon era exasperat de pesimismul lui Tacit, pe care-l reducea la rolul unui pamfletar; el a fost pur și simplu „le détracteur des empereurs44; „Sire! Esprit de corps...44, i-ar fi replicat diplomatul francez Cacault. Faima lui Tacit nu mai putea fi oprită; lăsând de o parte studiile erudite, din ce în ce mai numeroase, el este autorul cel mai des citat și utilizat dintre istoricii romani, astfel încât H. Bardon crede că epoca noastră ar putea fi definită din acest punct de vedere drept *actas Tacitea.*

În cultura română opera lui Tacit pătrunde târziu (Miron Costin, Cantemir), deoarece nu au ajuns până la noi paginile dedicate războaielor daco-romane; or, lungă vreme referirile la literatura antică ˇs-au făcut mai ales prin prisma istoriei naţionale. Prima traducere însoţită de textul latin a fost publicată de profesorul Gavrilă I. Munteanu, la Brașov, în 1858, *Viaţa lui CIA – gricola. Traducţiune asociată de testul latin, de o notiţă asupra lui Tacit și note5"* îi urmează în 1864, la Sibiu, *Germania sau situaţiunea, datinile și poporul ei. Traducţiune asociată de testul latin și oarecare note.* în sfârșit, în 1871, postum, sub îngrijirea lui Bariţ, apare la Sibiu traducerea integrală a operei lui Tacit, traducere făcută tot de Gavrilă I. Munteanu. „Traducţiunea făcută de rep. nostru coleg G.I. Munteanu44, scrie Bariţ în *către Lectori,* „considerată ca prima traducţiune în limba noastră românească a celui mai greu autor latin din câţi au scris în proză, este atât de bună pre cât se poate aștepta ca să fie în stadiul culturii în care se află limba noastră44. Traducerea, făcând abstracţie de limba greoaie, este într-adevăr excelentă. Pentru exemplificare oferim cititorilor caracterizarea lui Galba: „Acesta fine avu Serviciu Galba în etate de sieptedieci și trei de ani, după ce au trăit în pace sub cinci imperaţi, mai ferice sub domnia străină decât supt a sa.

Veche era nobilitatea casei sale, mare averea sa; însuși de inteligenţia mediocre, mai mult fora vitia decât virtuos, nice nepăsătoriu de renumire, nice lăudărosu; nepoftitoriu la averea altuia, iconomu cu a sa era avaru cu banii statului. Către amici și iertaţi cându da peste buni de o indulgenţia ce nu încape imputare; dacă erau rei, lăsătoriu până la culpă. Dar lustrului originii sale, periclulu timpului servia de pretestu ca ceea ce era apatia să se numească iniţielepciune. în floarea etatii sale se bucura de renumire militărescă în tabera germanică. Ca proconsul administra Africa cu cumpătare, și mai în etate Spania cu aceiași iubire de dreptate. Cât a fost privat, părea mai mare decât un privat și, dupre opinia publică, demn de impˇcriţia, dacă n-ar fi imperăţit44.

Traducerea lui Gavrilă I. Munteanu nu ˇs-a bucurat de prea mult răsunet în cultura română; ea a fost uitată, fiind pusă în umbră de traducerile ulterioare. Dar iată o mică surpriză: în revista *The Classical Quarterly,* 62,1968,18,2, pp. 382 – 383, filologul englez G.M. Lee scrie o notă intitulată *Tacitus, Germania,* 36,1, unde discută următoarea frază: *ubi manu agitar, modestia ac prohitas nomine superioris sunt.*

Filologul englez comentează astfel textul: „it is uzual to read nomina (Puteolanus), with which three interpretations are possible: 1. The stronger arrogates to himself the titles or moderaţion and justice. Se în the excellent Rumanian translation of 1871 by Gavrilu I. Munteanu: Când are să decidă pumnul, celui mai tare i se atribuie titlu de moderatu și de onestu!” Fără comentarii!

Notele care însoţesc traducerea lui Gavrilă I. Munteanu sunt puţin numeroase, dar denotă o bună cunoaştere a discuţiilor critice din secolul al XIX-lea despre textul lui Tacit.

Scriitorul român asupra căruia Tacit a exercitat cea mai mare influenţă este Eugen Lovinescu, căruia îi datorăm o frumoasă traducere a *Analelor.* Filolog clasic de formaţie, Lovinescu pune în circulaţie în *Istoria civilizaţiei române* un concept pe care îl preia din *Germania* 19, și

anume conceptul *saeculum*: „Există un spirit al veacului, numit de Tacit *saeculum,* adică o totalitate de condiţii materiale și morale configuratoare ale vieţii popoarelor europene într-o epocă dată44 (ed. 1979, p. 379). Astfel un termen al lui Tacit este utilizat de Lovinescu pentru caracterizarea conceptului de sincronism, concept esenţial în viziunea sa pentru analizarea fenomenului românesc. în *Ka (fantezie asupra artei și criticei),* Lovinescu arată că un critic literar trebuie să aibă un spirit apolinic. Pentru ilustrarea acestui principiu el se referă la legenda uciderii cântăreţului Marsyas de către Apolo. Ochii zeului „au rămas mai târziu limpezi, ei au rămas senini și nemuritori în limpezimea lor albastră… Liniște și seninătate – aceasta se cere de la critică. Ea nu înlătură asprimea. Pedeapsa meritată trebuie însă dată fără ură și fără patimă44. Formula „fără ură și patimă" este un reflex al imperativului postulat de Tacit în *Anale,* 1,1,3: istoricul trebuie să scrie *sine ira et studio.* în volumul al VIII-lea al *Criticelor* (pp. 47 – 96), Lovinescu dedică un amplu studiu lui Tacit, iar în volumul al V-lea (pp. 119 – 142), *O privire asupra Romei imp˙eriale,* el reface, pe baza textului lui Tacit, atmosfera din Roma în timpul dinastiei iulio-claudiene. în fine, iată cum îl caracterizează Lovinescu pe autorul nostru: „Din întreaga Antichitate, el este scriitorul cel mai modern, prin nervozitatea, aprigul lui pesimism, câştigai din priveliștea uneia din cele mai cumplite epoci ale istoriei omenirii, prin talentul lui patetic și dramatic, prin întreaga lui înfăţișare sufletească44.

Uitată vreme de veacuri, opera lui Tacit revine în actualitate mai întâi ca izvor istoric, apoi ca termen de comparaţie pentru fapte și atitudini similare cu cele descrise de el, în fine, dar aceasta mai rar, căci constituie un fenomen de elită, ca autor în sine, care descrie stări umane tipice, aflate în afară de timp și spaţiu. Opera lui este perenă; Château briand exemplifică prin Tacit forţa de nezăgăzuit a operei literare: „⟨zest en vain que Néron prospère, Tacite est deja né dans l3Empire44. El este unul dintre autorii care trebuie reluaţi, căci de fiecare dată

textul degajă sensuri noi. Lichtenberg arată în aforismele sale modul în care este recepţionat Tacit la diferite vârste: la 18 ani – Tacit este un scriitor greu, care desenează și pictează bine caractere, dar care afectează obscurul; trebuie să știi bine latinește pentru a-l înţelege. La 25 de ani – Tacit nu este scriitorul atât de obscur cum am crezut; trebuie să știi mai multe lucruri, nu numai latinește, pentru a-l înţelege. La 40 de ani – „Tacitus ist ciner der ersten Schriftsteller, die je gelebt haben44.

*

Am văzut în paginile precedente câteva aspecte ale vieţii și operei lui Tacit. Mai departe vom vedea unele probleme care au frământat lumea romană în perioada descrisă în *Historiae,* probleme prezentate din unghiul de vedere modern; în fine, textul propriu-zis al traducerii, atât cât vicisitudinile destinului au permis să ajungă până la noi din paginile scrise de Tacit *(habent sua fata libelli!).* Vom vedea pasiuni dezlănţuite, ambiţii, intrigi, calcule politice, prăbușiri dezonorante ale unor împăraţi ce nu au știut să înţeleagă aspiraţiile romanilor, delaţiuni, atitudini morale exemplare, sacrificii et[. Când citești toate acestea și le compari cu alte epoci istorice, atunci „un gând te-ademenește…”

Note

Edmund HUSSERL, *Criza ştiinţei europene și fenomenologia transcendentală,* Haga, 1954.

1 Tucidide reproduce textul unui tratat de alianţă între atenieni, pe de o parte, și argieni, mantineeni și eleni, pe de alta (5,47,6 – 7). întâmplarea a făcut ca textul tratatului să se păstreze pe o inscripţie descoperită pe Acropolea de la Atena *(Inscripţiones graecae, ed. min.,* 1,86,1,20 – 26); textul lui Tucidide este același cu cel al inscripţiei, cu excepţia ortografiei și a unor neînsemnate prescurtări operate de istoricul grec.

2 Pentru problema constituţiei mixte, cf. K. ˇvon FRITZ, *The Theory of the Mixed Constituţion în the Antiquity,* New York, 1954; Viktor PÒSCHL, *Rdmischer Staat und griechisches Staatsdenken bei Cicero,* Darmstadt, 1962.

3 St. BORSZAK, *P. Cornelius Tacitus,* în *RE*. ˟supp. 11,376; după părerea lui Sir Ronald SYME, *Tacitus,* Oxford, 1958, vol. 1, p. 63, mai degrabă în 56/57.
4 Sir Ronald SYME, *op. cât.,* p. 45 și urm.; p. 806 și urm.
5 St. BORSZAK, 385.
6 Sir Ronald SYME, *op. cât.,* p. 71.
7 Sir Ronald SYME, *op. cât.,* p. 103.
8 Pliniu citează versul din *Eneida* 5,320: *Proximus huic longo, sedproximus intervallo* (ordinea în care eroii pornesc spre bătălie).
9 Pentru întreaga chesţiune, cf. St. BORSZAK, 442 – 443.
10 Cf. A. ALFÔLDY, *Ea˟r˟ly Rome and the Latins,* Ann Arbor, 1963; Jacques HEURGON, *Rome et la Mediterranée occidentale jusqu̧aux guerres puniques,* Paris, 1969, pp. 260 – 273.
11 Th. MOMMSEN, *Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus, Hermes,* 1870,4, pp. 295 – 325 = *Gesammelte Schriften,* vol. 7, pp. 225 – 252. La SCHANZ-HOSIUS, *Geschichte der lateinischen Literatur,* vol. II, bibliografia până în 1935; pentru întreaga discuţie, cf. BORSZAK, 449 – 453.
12 Ph. FABIA, *Le↻ sources de Tacite dans les Histoires et les Annales,* Paris, 1883.
13 E. GROAG, *Zur Kritik von Tacitus Quellen în den Historien, Jb. f Cl. Phil., Suppl. XXX* (1897).
14 Sir Ronald SYME, *op. cât.,* p. 372.
15 Dieter FLACH, *Tacitus în der antiken Geschichtsschreibung,* Gottingen, 1973, p. 82.
16 FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 4,496: ettelăt) St oxxoo nâcnv cotiv Kai teoxxoac EXÀfv (ov te Kai Pœpaiœv àvayéypaktai.
17 PHILOST, *Vit. Apoi.,* ed. Kaiser, Hildesheim, 1964, vol. I, p. 174.
18 Alain MICHEL, *Tacite et le destin de lƷempire,* Paris, 1967, p. 188.
19bis cf. TAC., *Vit. Agric.,* 36,1: *saepe ex ęo audiui...* Alain MICHEL, *ibid*...1 auteur évoque cette fois des événiments cu̧il a vécu".
19 Cf. TAC., *Hist.,* 1,32,1; 3,83,1.
Pentru conceptul de criză, atât de des utilizat în scrierile

istorice, cf. Jacob BURKHARD, *Die geschichtlichen Krisen,* în volumul *Weltgeschichtliche Betrachtungen,* Leipzig, ed. Kroner, f. a., pp. 157 – 205 (cea mai cuprinzătoare discuţie asupra conceptului), și Reinhart KOSELLEK, *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt,* Freiburg – München, 1960.

20 Cf. Karl Wilhelm WELWEI, *Die Darstellung politischer Krisen ini Geschichtswerk des Thukydides,* în volumul *Krisen în der Antike, Bewustsein und Bewditigung,* Düsseldorf, 1975, pp. 9 – 26.

21 H. FLASHAR, *Platon und die Krise des griechischen Polis, ibidem,* pp. 62 – 69.

22 Richard HEINZE, *Ciceros „Staat" als politische Tendenzschrift*. în Richard KLEIN, *Das Staatsdenken der Romer,* Darmstadt, 1973, pp. 292 – 314.

23 După știinţa noastră, numai Eugen CIZEK, *Tacit,* București, 1974, pp. 151 – 169, a observat faptul că Tacit uneori „lungește considerabil timpul istoric". Cicerone POGHIRC, *Sur la répartition des livres de Tacite entre Annales et Histoires.* în *Philologica et lingvistica. Ausgewahite Aufsatze (1953 – 1983),* Bochum, 1983, pp. 173 – 178, crede că *Istoriile* cuprindeau 14 cărţi. Dar, chiar dacă admitem ipoteza, ni se pare semnificativ faptul că aproape o treime a operei este dedicată anului 69.

24 Expresie similară la MARŢIAL, 7,63: *Postquam bis senis ingentem fascibus annum / rexerat, asserto qui sacer orice fuit* („După ce a guvernat" – este vorba de Silius Italiens – „Roma în anul imens, care a fost sfânt prin libertatea dată lumii").

25 Cf. J. VOGT, *Tacitus und die Unparteilichkeit des Historikers.* în Richard KLEIN, *Prinzipat und Freiheit.* Darmstadt, 1969, pp. 369 – 390.

26 În legătură cu criza din anul 69 apar la Tacit expresii care demonstrează existenţa sentimentului că imp˘eriul ˘s-ar afla în pragul descompunerii. Otho și Vitellius au fost aleși *uelut ad perdendum imp˘erium (Hist...* 1,50,1); anul celor trei împăraţi a fost *rei publicae prope supremus* (1,11,6); incendierea Capitoliului de către vitelieni este

privită prin aceeași prismă. Pentru ideea posibilităţii prăbușirii Romei, așa cum apare ea în literatura latină, cf. Paul JAL, *La guerre civile à Rome. Étude littéraire et morale.* Paris, 1963; pentru previziunile sumbre ale lui Tacit, cf. K. BÜCHNER, *Studien zur roniischen Literatur,* Wiesbaden, 1964, cap. *Tacitus und der Untergang des Romischen Reiches,* pp. 61 – 67.

27 Pentru amănunte, cf. studiul nostru *Concepţia lui Tacitus despre politica externă romană, Studii Clasice,* 11,1969, pp. 145 – 156; pentru conceptele utilizate de romani în timpul principatului în discutarea chesţiunilor de politică externă, cf. Johannes STRAUB, *Imp˘erium und libertas.* în Gerhard RADKE, *Politik und literarische Kunst ini Werk des Tacitus.* Stuttgard, 1971, pp. 9 – 22.

32 Exegeţii moderni au interpretat în două feluri pasajul: 1) interpretarea optimistă; *urgentibus imp˘erii Jatis* ar însemna în acest caz „când destinul împinge imp ˘eriul înainte", adică momentele de expansiune. Această interpretare, care mai persistă și astăzi, a fost susţinuta pentru prima dată de REIZENSTEIN, *Bemerkungen zu den Kleinen Schriften des Tacitus.* în *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenchaften zu Gbtingen, Phil. hist. Klasse.* 1914. p. 252 și urm., dar a fost respinsă cu solide argumente de R. HEINZE, *Urgentibus imp˘erii fa tis (Tac... Germ.,* 33), în volumul *Vom Geist des Râmertums,* Leipzig, Berlin, 1939, pp. 255 – 277, argumente de ordin lingvistic și ideologic. 2) Interpretarea pesimistă, soarta este defavorabilă imp˘eriului. Dificultatea interpretării se datorează absenţei unui complement direct în cadrul ablativului absolut. După opinia noastră, interpretarea pesimistă este cea reală: destinul este potrivnic Romei atunci când izbucnesc războaie civile, căci forţele imp ˘eriului fiind în competiţie între ele nu pot asigura securitatea imp˘eriului și, în consecinţă, ele lasă cale liberă ofensivelor barbare. într-o asemenea conjunctură doar disensiunile între barbari mai pot salva imp˘eriul. Tacit se referă la evenimentele din 69, încercarea lui Civilis de a cuceri Gallia. O dovadă a acestui fapt, dovadă

care a scăpat acribiei exegeţilor, este, după părerea noastră, următoarea: în *Hist.,* 3,46,2, Tacit arată că Mucianus, prin contraofensiva rapidă declanșată pe frontul din Moesia, a reușit să evite o ofensivă simultană a germanilor și a dacilor împotriva imp˘eriului. Istoricul formulează ideea în următorii termeni: *ubi flagrare Italiani bello, cuncta inuicem hoştilia acceptere,* ***expugnatis cohortium alarumque hibernis*** *utraque Danuuii râpa potiebantur.* Or, în *Germania,* 37, în finalul istoricului războaielor dintre romani și germani, referindu-se la tentativa lui Civilis, Tacit utilizează aceeași sintagmă: *inde oţiuni, donee occasione discordine nostrae et civiliuni armoruni* ***expugnatis legionum hibernis*** *etiani Gallias adfectauere.* Identitatea ablativului absolut nu poate fi ˘întâmplătoare. Să mai adăugăm faptul că Tacit insistă în finalul episodului Mucianus asupra destinului, care, ca în atâtea rânduri, a fost alături de Roma, căci numai el l-a adus în Moesia pe generalul flavian și a grăbit decizia pe câmpul de luptă de la Cremona: *adfuit, ut saepe alias, fortuna populi Romani, quae Mucianum uitesque Orientis illuc tulit, et quod Cremonae interim transegimus.* Pentru finalitatea politică a monografiei *Germania,* cf. St. BORSZAK, 424 – 425.

Cf. Carl KOCH, *Roma acterna,* în volumul *Prinzipat und Freiheit,* Darmstadt, 1969, pp. 23 – 67.

32 Pentru întreaga chesţiune, cf. P. CEAUȘESCU, *Altera Roma. Histoire dȝune folie politique, H istoria,* 25,1,1976, pp. 79 – 106.

33 ALBERTINI, *LȝEmpire Romain,* Paris, 1936, pp. 38 – 42.

34 Pentru semnificaţia termenului *res publica* la Tacit, cf. Werner SUERBAUM, *Vom antiken zum frühmittelalterlichen Staatsbegriff,* Münster, 1961, pp. 71 – 89.

35 Pentru imaginea lui Augustus la Tacit, cf. P. CEAUȘESCU, *Tacite et Auguste, Studii Clasice,* 1972.

36 lui. CAES., *Bel. Ciu.,* 3,57,4.

37 Pentru procesul lui Cremutius Cordus, cf. Werner

SUERBAUM, *Der Historiker und die Freiheit des Wortes. Die Rede des Cremutius Cordus bei Tacitus,* în Gerhard RADKE… pp. 61 – 99.
38 *Vit. Agric.,* 2,1.
39 După ce arată că Augustus, pe cât a fost de norocos în acţiunea sa politică, pe atât a fost de lovit de soartă în chesţiunile de familie (referire la condamnarea fiicei, a nepoatei sale și a complicilor lor), Tacit face următoarea mărturisire: „voi aminti moartea altor oameni și alte evenimente ale epocii, dacă, după ce voi realiza proiectul meu actual, viaţa îmi va permite să mă concentrez asupra altor proiecte14 (*şi efectis în quaȩ tetendi plures ad curas uitam produxero).*
40 *Ann.,* 2,26,2 – 4. Tiberius susţinea că respectă voinţa lui Augustus; acesta ar fi spus cu limbă de moarte că imp ˇeriul trebuie să se menţină în cadrul graniţelor existente: *addideratque consilium coercendi intratermin as impˇerii (Ann.,* 1,14,4). Una dintre acuzaţiile formulate de Tacit la adresa lui Tiberius este inapetenţa principelui pentru o politică expansionistă: *et princeps proferendi impˇerii incuriosus erai (Ann.,* 4,32,2).
41 Cf. *Germ.,* 37 și supra pp. 28 – 30.
42 *Ann.,* 2,26,1. Succesorul lui Augustus prefera rezolvarea problemelor de politică externă prin mijloace diplomatice, favorizând disensiunile între barbari *(Ann.,* 6,32); idealul său era menţinerea *status* z/n-ului *(Ann.,* 2,65). Pentru imaginea lui Tiberius la Tacit, cf. D.M. PIPPIDI, *Autour de Tibère,* București, 1944, cap. *Tacite et Tibère. Une contribution a l étude du portrait dans lȝhistoriographie romaine* (ed. II, Roma, 1965).
43 TAC., /Vm., 2,43.
44 FLORUS, 3,12,1; 3,13,2; TIT. LIV., 39,1,3; cf. Alfred BESANÇON, *Leↄ adversaires de l hellénisme pendant la période républicaine,* Lausanne, 1910, p. 28; *Rome et la conquête du Monde Méditerranéen* (volum publicat sub conducerea lui Claude NICOLET), Paris, 1978, pp. 758; 896.
45 Pentru politica externă a lui Augustus, cf. H.D. MEYER,

Die Aussenpolitik des Augustus und die augusteische Dichtung, Kòln, 1961.
46 CASS. DIO, 68,30; pentru aceste chesţiuni, cf. Eugen CIZEK, *Epoca lui Traian,* București, 1980, pp. 352 – 353 *(Mitul lui Alexandru și consolidarea absolutismului).*
47 TAC., *Ann.,* 2,73; cf. ˇşi P. CEAUȘESCU, *Altera Roma. Histoire*... pp. 100 – 101.
48 SUET., *Dom.,* 13,2; PLIN., *Paneg.,* 2,3; CASS. DIO, 67,13,4.
49 Viktor PÔSCHL, *Der Historiker Tacitus,* în volumul *Tacitus,* editat de Viktor PÔSCHL, Darmstadt, 1969, p. 168.
50 Ortega Y GASSET, *La révolte de masses, Paris, 1936.*
51 Viktor PÔSCHL, *op. cât.,* p. 176.
52 Karl BÜCHNER, *Tacitus und Plinius über die Adopţion des Rômichen Kaisers. Das Verhaltnis von Tacit, Hist. 1 15 – 16 zu Plinius. Panegyricus 7 – 8,* în *Studien zur rbmischen Literatur, IV, Tacitus und Ausklang,* Wiesbaden, 1964. Marcel DURRY, în studiul introductiv la ediţia critică PLINIUS, *Panegiricul lui Traian,* Paris, 1938, arată că *Vita Agricolae* l-a influenţat pe Pliniu, dar că, în ceea ce privește similitudinile între *Historiae* și *Panegiric,* prioritatea i-ar aparţine lui Pliniu.
53 TERTULIAN, *Apologeticul,* 16,1 – 4.
54 Jürgen von STACKELBERG, *Tacitus în der România. Studien zur literarischen Rezepţion des Tacitus în Italien und Frankreich,* Tübingen, 1960.
55 *Ibid.*
56 Pentru traducerile românești ale operei lui Tacit, cf. N. LASCU, *Clasici antici în România,* Cluj-Napoca, 1974, pp. 444 – 449.

Anul celor patru împăraţi din unghiul de vedere modern

Criza care a cuprins Impˇeriul Roman după declanșarea rebeliunii lui Vindex a fost rezultatul unui conflict de lungă durată dintre împăraţi și ordinul senatorial. La Roma se înfruntau două tendinţe: pe de o parte, împăraţii „răi” (Caligula și Nero), care intenţionau

să introducă o formulă guvernamentală de tipul autocratismului oriental, și forţele conservatoare, tradiţionaliste romane, care se grupau în cadrul senatului și a căror ideologie transpare în numeroase opere literare care au ajuns până la noi (de pildă, scrierile lui Seneca, ale lui Persius, Lucan, Tacit, Suetonius et[.). Conflictul este efectul unui îndelungat proces, a cărui origine se află în cursul pătrunderii Romei în Mediterana orientală, când încep să ajungă în cetatea eternă curentele de idei și mentalitatea imp˘eriilor elenistice. În bună măsură războaiele civile care au zguduit imp˘eriul în ultima perioadă a republicii sunt consecinţa acestui conflict. Augustus se pare că reușise să-i pună capăt, înclinând definitiv balanţa în favoarea Occidentului roman, în numele căruia îl învinsese pe „orientalizatul Marcus Antonius la Actium. Dar victoria nu a fost decisivă, căci la o jumătate de secol de la moartea lui Augustus noi războaie civile izbucnesc la Roma, războaie care prefigurează criza din secolul al III-lea, când imp˘eriul se va afla în pragul prăbușirii. Pentru a înţelege mai bine ce a determinat rebeliunea lui Vindex și suita de războaie civile consecutive acesteia, să urmărim evoluţia politică din vremea lui Nero, mai precis după primii cinci ani de domnie (celebrul *quinquennium),* când tânărul împărat părea că va reînvia epoca de aur. Dar, treptat, Nero alunecă din ce în ce mai mult către formule orientalizante care, în final, vor compromite o domnie începută sub cele mai bune auspicii. Momentul în care noul curs al politicii imp˘eriale transpare în mod evident și care constituie placa turnantă a politicii lui Nero este călătoria acestuia în Grecia.

CĂLĂTORIA AMÂNATĂ. ın anul 64, conform celor transmise de Tacit și de Suetonius, Nero a renunţat chiar în ziua plecării la călătoria în Grecia, pe care ar fi vrut să o continue în Egipt1. Iată faptele în relatarea lui Tacit: „nu mult după aceea, abandonând pentru moment Ahaia (motivele au fost necunoscute), a revenit la Roma, deși în gândurile lui ascunse era obsedat de provinciile Orientului,

mai ales de Egipt” *(Ann.,* 15,36,1). Așadar, Tacit subliniază predilecţia lui Nero pentru provinciile orientale, în special pentru fostul regat al lagizilor. Cum motivele reale ale amânării călătoriei nu erau cunoscute (*causae în incerto fuere),* istoricul enunţă două ipoteze: sau Nero a fost înspăimântat de divinitatea în faţa căreia se afla, și anume Vesta (*seu numine exterrente...),* sau a fost împiedicat de amintirea propriilor crime, care nu i-ar fi lăsat niciun moment de liniște *(seu facinorum recordatione numquam timore uacuus).* Ipotezele lui Tacit nu rezistă analizei, căci amintirea crimelor comise nu l-a împiedicat pe Nero să facă în 66 călătoria în Grecia2, iar în ceea ce privește scrupulele religioase, autorii antici sunt unanimi în a sublinia Religiozitatea sa3. Suetonius comentează faptul în următorii termeni: „A proiectat să facă doar două călătorii, la Alexandria și în Ahaia; dar a renunţat la călătoria spre Alexandria chiar în ziua plecării, tulburat fiind de religie și în același timp de un pericol” *(Nero,* 19, l) 4. Nero a vrut să menajeze susceptibilităţile romane, căci înaintea plecării în călătorie a făcut înconjurul templelor divinităţilor romane tradiţionale, al Vestei de exemplu5. Dar care este pericolul la care se referă Suetonius *(turbatus... periculo)?* întrucât izvoarele nu sunt explicite, să încercăm să determinăm, pe baza atitudinii adoptate de Nero în zilele anterioare și ulterioare amânării călătoriei, motivele care îl vor fi constrâns să abandoneze pentru moment vizita pe care urma să o facă în Grecia și Egipt.

Înainte de plecare, Nero publică un edict în care proclamă că absenţa sa nu va fi de lungă durată, că toate în stat vor rămâne neschimbate *(cuncta în republica perinde immota* – TAC., *Ann.,* 15,36,2), deci și structura constituţională, și că prosperitatea Romei nu va avea de suferit. Prosperitatea Romei era, după mărturia lui Tacit, un subiect la ordinea zilei, plebea temându-se că în cazul plecării împăratului aprovizionarea cu grâne a capitalei va fi neglijată *(Ann.,* 15,36,3). Din moment ce Nero a simţit nevoia să publice un edict în care să dea asigurările menţionate, asta înseamnă că el a înţeles că în rândurile

populaţiei capitalei se aflau cercuri largi care se opuneau proiectului său. Dându-și seama că prin edictul său el nu a reușit să liniștească spiritele, împăratul a renunţat pentru moment la proiectul de călătorie. Proclamaţia sa către poporul roman, așa cum este transmisă de Tacit, este elocventă în ceea ce privește zvonurile care circulau în capitală în ajunul călătoriei impˇeriale. Nero pretinde că a renunţat la intenţiile sale datorită dragostei faţă de patrie, adică faţă de Roma; datorită privirilor triste ale cetăţenilor; iar în final împăratul postulează că datoria sa este să se supună și să cedeze insistenţelor poporului roman *(Ann.,* 15,36,6). Dintr-odată Nero își amintește și ţine seama de voinţa poporului roman! împăratul caută să contracareze zvonurile care circulau la Roma în ceea ce privește absenţa sa. După ce relatează conţinutul proclamaţiei impˇeriale, Tacit arată care a fost atitudinea principelui în zilele consecutive deciziei sale de a renunţa la călătorie: „El însuși, ca să încetăţenească credinţa *că nu se simte nicăieri mai bine,* a organizat banchete în locuri publice și ˇs-a folosit de întregul oraș ca de casa sa” *(ipse quo fidem adquireret* ***nihil usquam perinde laetum sibi,*** *publicis locis struere conuiuia totaque urbe quasi domo uti* – *Ann.,* 15,37, l) 6.

Dacă Nero ţinea neapărat să demonstreze că nu se simţea nicăieri mai bine decât la Roma, asta înseamnă că au circulat în capitală zvonuri intense că el ar fi preferat Grecia și Orientul Romei, că ar fi avut intenţia să își prelungească pe un timp nedeterminat călătoria, poate chiar să se stabilească definitiv în altă parte. Pentru tradiţionaliștii romani, călătoria în Grecia, urmată de cea la Alexandria, era un act plin de grave consecinţe, deoarece ea demonstra în mod indubitabil intenţia lui Nero de a înclina balanţa în favoarea provinciilor orientale și, deci, de a pune sub semnul întrebării rolul preponderent al Italiei în cadrul impˇeriului. De altminteri, nu era deloc exclusă posibilitatea ca Nero să nu se mai întoarcă, preferând să guverneze impˇeriul din Orient, de la Alexandria, de pildă, astfel încât capitala ar fi fost *de facto*

schimbată7. Atitudinea împăratului era de natură să încurajeze asemenea zvonuri, căci se știa bine că nu Roma era orașul său favorit: în Italia el se complăcea la Napoli, un oraș grec (CASS. DIO, 63,8,1; TAC., *Ann.,* 15,33,2); bucuria pe care a resimţit-o auzind marinarii alexandrini proslăvindu-l în cântece era și ea de notorietate publică (SUET., *Nero,* 20,5). După toate probabilităţile, acuzaţia de a fi provocat incendiul Romei provenea din cercurile ostile principelui, care voiau să răspândească ideea că Nero urmărea să distrugă definitiv cetatea eternă8. Faţă de amploarea zvonurilor care circulau în preziua plecării, Nero se decide să renunţe la planurile sale, căci îşi dădea seama că aventura în care se angaja pornind spre Grecia însemna trecerea unui Rubicon pe care nu era capabil încă să-l traverseze. în faţa consecinţelor pe care le implica plecarea în călătoria proiectată și pe care le-a conștientizat în ultima clipă, Nero o amână, deoarece tradiţionaliștii romani erau încă prea puternici pentru ca împăratul să îşi permită să calce în picioare idealurile lor multiseculare.

CĂLĂTORIA ÎN GRECIA. O frază din *Actafratrum Arualium* ne face cunoscut faptul că în cursul lunii septembrie anul 66 Nero ˇs-a îmbarcat pentru a ajunge în Grecia9. Scrupulele religioase și amintirea crimelor săvârșite au încetat brusc să-l mai stăpânească pe Nero, astfel încât el îşi pune în sfârșit în practică proiectul pe care în 64 îl abandonase în ultimul moment. Ce evenimente l-au determinat pe împărat să plece acum în călătoria pe care o dorise atât de mult?

Evenimentul principal a fost conjuraţia lui Piso din anul 65. în faţa gravităţii complotului (unul dintre conjuraţi era Faenius Rufus, prefect al cohortelor pretoriene) descoperit întâmplător, Nero declanșează o violentă campanie împotriva ordinului senatorial.10 Mulţi senatori, chiar și dintre cei care nu participaseră la complot, cad victime ale furiei impˇeriale. Puţin timp după aceea, este descoperit un alt complot, despre care suntem prea puţin informaţi, cel al lui Vinicius, la Beneventum11. Din nou furia impˇerială se declanșează și execuţiile membrilor

ordinului senatorial vor continua chiar și în timpul călătoriei lui Nero în Grecia.

În urma descoperirii comploturilor, Nero nu mai păstrează nicio măsură și nu îşi ascunde intenţia de a distruge ordinul senatorial în întregime. Conform celor relatate de Suetonius, el ar fi spus adesea în termeni clari că va desființa odată senatul ca instituţie în stat și că va încredința provinciile și armatele ordinului ecvestru și liberţilor12. în Grecia fiind, Nero pare că începe punerea în aplicare a programului său. Cassius Dio afirmă că împăratul i-a convocat în Grecia pe Domitius Corbulo, comandantul legiunilor de pe frontul partie, pe fraţii Scribonius, Rufus și Produs, comandanţii puternicelor legiuni renane, și că aceștia, odată ajunși în Ahaia, au primit pe neașteptate ordinul să se sinucidă13. După Suetonius, Galba, guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, ˇs-a decis să dea curs îndemnului lui Vindex de a trece în fruntea răscoalei antineroniene, deoarece interceptase scrisorile secrete prin care principele transmisese procuratorilor ordinul de a-l asasina (SUET., *Galba,* 9,5) 14. Corbulo și fraţii Scribonius erau comandanţii celor mai puternice grupări de legiuni din impˇeriu și, împreună cu Galba, fuseseră învestiţi în funcţie încă din vremea când Seneca și Burrus administrau impˇeriul 15. Executându-i, Nero lichidează simultan comandanţii de mari unităţi militare și moștenirea politică a primilor ani de domnie, când guvernase în armonie cu ordinul senatorial. Sub acest raport, numirea succesorilor celor trei comandanţi este și ea elocventă: în Germanii – Verginius Rufus, descendent al unei familii de cavaleri *(equestri familia ignoro pătre* – TAC., *Hist.,* 1,52,4) și Fonteius Capilo, consul ordinarius în 67, faţă de care ostilitatea cercurilor senatoriale era manifestă (cf. caracterizarea lui Tacit, *Hist.,* 1,7,2; *auariţia et libidine foedus et maculatus);* în Siria guvernator era Mucianus, un om lipsit de ascendenţă nobilă16. Vespasian, după un moment de dizgraţie, când ˇs-a temut că viaţa îi este în pericol, a fost învestit cu puteri depline pentru înăbușirea răscoalei din Iudeea;

semnificativ este faptul că unul dintre motivele numirii l-a constituit originea obscură a lui Vespasian, care, din această cauză, nu putea emite pretenţii la tronul imp ˇerial17. Toate aceste numiri atestă faptul că Nero, după descoperirea și înăbușirea conjuraţiei lui Piso, a încercat să îşi asigure controlul deplin asupra armatelor punând în fruntea lor *homines noni.* Pe vechii comandanţi militari el nu se putea bizui în întregime, deoarece legăturile lor cu senatul și cu cercurile tradiţionaliste erau prea puternice. încă din anul 63, în timpul anchetei împotriva lui Rubelius Plautus și Cornelius Sulla, ˇs-a stabilit popularitatea de care acești membri ai unor familii ilustre se bucurau în rândurile provincialilor și ale armatei18. Aflat în imposibilitatea de a se încrede în legaţii numiţi în timpul guvernării lui Burrus și a lui Seneca, Nero procedează la eliminarea și înlocuirea lor cu persoane de fidelitatea cărora nu se îndoia și care, datorită originii lor obscure, nu puteau aspira la demnitatea impˇerială.

Sigur, programul, în termenii categorici în care a fost formulat de către Suetonius, este totuşi departe de a fi fost pus în aplicare, dar toate actele de guvernare ale lui Nero în timpul călătoriei în Grecia dovedesc intenţia lui de a lichida opoziţia ordinului senatorial. Pe aceeași linie se înscrie și învestirea libertului grec Helios cu puteri depline la Roma pe timpul călătoriei împăratului, când în mod normal administrarea capitalei și a Italiei revenea, în absenţa principelui, prefectului Romei 19. Eliminarea lui Corbulo, a fraţilor Scribonius, numirea succesorilor lor și puterea neconstituţională acordată lui Helios sunt tot atâtea indicii că Nero adoptase o linie politică ce justifică formularea poate doar prea categorică a lui Suetonius.

Convins că a redus la tăcere senatul prin persecuţiile declanșate, convins că a eliminat orice opoziţie, Nero a crezut că acum are mâinile libere pentru realizarea proiectului de călătorie la care fusese obligat să renunţe puţin timp înainte. De altminteri, în cursul anului 66 ˇs-a încheiat definitiv pacea cu părţii, regele Tindates al Armeniei a fost încoronat la Roma, eveniment pe care

Nero l-a celebrat cu mult fast, cheltuind sume imense, templul lui Ianus a fost din nou închis la Roma, iar Nero a luat titlul de *imperator* ca *praenomen-Q*. Din acest moment, imp˘eriul se bucura de o pace totală și astfel Nero, având convingerea de a fi rezolvat problemele interne și externe ale imp˘eriului, pleacă fără nicio teamă în Grecia, sigur că nimic nu va mai putea pune sub semnul întrebării proiectele sale politice.

Călătoria împăratului în Grecia se desfășura, cum era de prevăzut, triumfal. între timp Nero continuă să-și manifeste ostilitatea faţă de ordinul senatorial: pe de o parte, condamnările la moarte și executările de senatori nu se întrerup, pe de alta, senatul este omis din alocuţiunea rostită de Nero cu ocazia inaugurării lucrărilor de străpungere ale Istmului de Corint21. Grecia încetează din acest moment să mai fie o provincie senatorială și obţine un statut autonom22. Alt fapt semnificativ, după opinia noastră, în ceea ce privește opţiunile lui Nero: împăratul nu a vizitat, în cadrul turneului său elenic, Atena și Sparta. Faptul este subliniat de către Cassius Dio, care afirmă că Nero a fost în toate orașele care organizau concursuri artistice, cu excepţia celor două cetăţi: „a vizitat toate orașele care organizau concursuri artistice, avându-l drept crainic pe Cluvius Rufus, bărbat consular, cu excepţia Atenei și a Lacedemonei; numai pe acestea nu le-a vizitat deloc; Lacedemona din cauza legilor lui Licurg, care erau opuse sistemului său de guvernare, Atena din cauza legendei Eriniilor44 (CASS. DIO, 62,14,3). Omiterea Alenei și a Spartei din itinerariu de către un împărat filoelen și cu mari ambiţii artistice este un fapt surprinzător, care i-a reţinut atenţia lui Cassius Dio. Ce îl va fi determinat pe Nero să nu se ducă la Atena și la Sparta23? Cassius Dio dă, în ceea ce privește Sparta, o informaţie care ni se pare demnă de a fi luată în seamă: Nero nu a vizitat Sparta din cauza legilor lui Licurg, care erau în opoziţie cu propriul său sistem de guvernare (repoociproic). Care era renumele constituţiei lui Licurg în cercurile politice romane? Cicero se ocupă în mai multe rânduri de sistemul politic

lacedemonian în *De republica* și îl compară cu constituţia romană. Echivalentul spartan al senatului roman este yepoderia; întemeind instituţia senatului, romanii n-au făcut decât să preia o instituţie spartană. Pentru a dovedi această teză, Cicero recurge și la argumente lingvistice: „Licurg a instituit în Lacedemona o adunare a bătrânilor, yépovrac [...], a vrut să le atribuie toate prerogativele deliberaţive, iar regele urma să aibă puterea executivă. Potrivit acestui exemplu, compatrioţi noștri au urmat aceeași cale și au tradus termenul de bătrân *(senes),* utilizat de Licurg, și au numit adunarea lor Senat44 (CIC., *De rep.,* 2,28,50). Licurg a fost primul legislator care a înţeles necesitatea sfatului optimaţilor pe lângă o autoritate de lip monarhic: „În aceste împrejurări, ca și Licurg la Sparta, cu puţină vreme înainte, a înţeles și a considerat că regimurile personale și puterea regală sunt mai eficace, dacă puterea absolută este dublată de autoritatea celor mai capabili cetăţeni14 (2,9,15); constituţia mixtă, idealul politic al tradiţionaliștilor romani, a preexistat la Sparta (2,23,43). în sfârșit, Cicero subliniază faptul că Sparta a fost singura cetate din lume care a reușit să-și menţină timp de mai multe secole (peste șapte sute de ani) propriile legi și moravuri *(Pro Flacco,* 26,62 – 63). Or, păstrarea nealterată a legilor și a moravurilor proprii *(mores maiorum)* este și idealul tradiţionaliștilor romani. în vremea domniei lui Tiberius, Valerius Maximus subliniază similitudinile dintre Roma și Sparta; conform opiniei sale, lacedemonienii au ridicat, graţie legilor lui Licurg, un baraj eficace împotriva penetraţiei moravurilor orientale (VAL. MAX., 2,6, l) 24. Astfel, Cicero și Valerius Maximus, adepţi ai tradiţionalismului roman, văd în constituţia spartană modelul celei romane și în moravurile care domneau în Laconia asemănări izbitoare cu etica romanilor din vremurile lor de glorie; aserţiunea lui Valerius Maximus că spartanii nu ˇs-au lăsat captaţi de seducţiile Asiei *(illecebrae Asiae)* este în contextul discuţiei noastre semnificativă, deoarece romanii, încă din vremea lui Cato

cel Bătrân, au respins mentalitatea orientală. Privit din acest punct de vedere, refuzul lui Nero de a se duce la Sparta se explică lesne: legile lui Licurg, elogiate de reprezentanţii tradiţiilor aristocraţiei senatoriale, se aflau la antipod faţă de propriul său sistem de guvernare și al aspiraţiilor sale25. Prin atitudinea adoptată Nero a vrut să pună o dată mai mult în evidenţă discrepanţa între idealurile sale și cele ale tradiţionaliștilor romani.

Conform celor spuse de Cassius Dio, Nero nu a vizitat Atena din cauza legendei Eriniilor, zeiţele care pedepseau matricidul. Cu alte cuvinte, dacă ˝s-ar fi dus la Atena, Nero ˝s-ar fi aflat în postura lui Oreste după uciderea Clitemnestrei. Explicaţia lui Cassius Dio este de ordin psihologic. Dar, după spusele autorilor antici, Nero nu dădea importanţă factorului religios26 și, după cum am văzut, nu scrupulele religioase l-au determinat în 64 să renunţe la călătoria proiectată în Grecia, ci raţiuni de ordin politic. De aceea explicaţia lui Cassius Dio nu ni se pare a fi convingătoare.

Ca și Sparta, Atena era în ochii romanilor simbolul Greciei clasice *(aera Gr aceia,* cum o numește Cicero), al Greciei care a avut o funcţie civilizatorie în lume. La Atena ˝s-au născut și de acolo ˝s-au răspândit în lume civilizaţia, religia, etica, legile, dreptul, spune Cicero (*Adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortaie atque în omnes terras distributaie putantur – Pro Flacco,* 26,62). Atena constituie izvorul oricărei activităţi umane superioare; dacă Elada, în ciuda decăderii ei, continuă să strălucească, faptul se datorează numai renumelui cetăţii lui Pericle. Aceeași constatare o face și Pliniu cel Tânăr într-o scrisoare adresată unui prieten care fusese numit guvernator în Ahaia; el îi atrage acestuia atenţia că va fi guvernator în orașele Atena și Sparta, adică în orașele cărora Roma le datorează știinţa dreptului și legile *(Habe ante oculos hanc esse terram quaȩ nobis miserit iura, quaȩ leges [...] dederit, Athenas esse quas adeas, Lacedaemonem esse quam regas – Epist.,* 8,4,2). Seneca îi pune pe același plan pe Solon și pe Licurg

(Epist., 14,2,6). Pentru Velleius Paterculus geniul literar este un monopol atenian (1,18,1). În sfârșit, Lucan scoate în evidenţă faptul că Atena a fost aliatul lui Pompei în războiul civil și că orașul continuă să strălucească datorită faimei străvechi*: famae ueteres laudantur Athenae* (LUC., *Phars.,* 5,52) 27. Pentru elenofobul Juvenal cuvintele Atena și cultură sunt sinonime: *nune totuşi Graias nostrasque habet orbis Athenas* („acum întreaga lume are cultură – «Athenas» – greacă și romană44 – 15,110).

Așadar, în cercurile tradiţionaliste romane Atena se bucura de un renume egal cu cel al Spartei. Faptul este cu atât mai semnificativ, cu cât în aceleași cercuri imaginea grecilor contemporani este atât de proastă, încât, după mărturia lui Pausanias, Vespasian a justificat anularea actului prin care Nero dăduse libertate Greciei astfel: „Grecii au uitat ce este libertatea44 (PAUS., 2,55,1). Dispreţul romanilor faţă de grecii contemporani nu putea fi exprimat în termeni mai categorici. Romanii încearcă să ridice bariere pentru stăvilirea pătrunderii moravurilor grecești la Roma, care, lent, dar ireversibil, tinde să devină într-o asemenea măsură un oraș elenistic, încât Juvenal exclamă indignat: „Nu pot să suport, cetăţeni / orașul grec44 *(Non possum ferre, Quirites/Graecam urbem* – 3,60 – 61) 28. Numai două cetăţi grecești se bucurau de prestigiu în cercurile romane, și anume Atena și Sparta, simbolurile Greciei clasice, adică ale Greciei care a transmis Romei cultura și organizarea politică republicană.

Romanii disociau două pericole antinomice în istoria Greciei; placa turnantă între cele două este domnia lui Alexandru Macedon. Prima perioadă este demnă de toată admiraţia; în mod brutal însă Alexandru Macedon i-a pus capăt, căci, susţine Seneca, el este cel care a distrus raţiunea de a fi a Spartei și a Atenei, constrângând Sparta la sclavie și impunând Atenei tăcerea: *qui [Alexander], quod cui que optimum est, cripit, Lacaedemonem seruire iubet, Athenas tăcere* (SEN., *Epist.,* 15,2,62). Epoca pe care a inaugurat-o regele macedonean ˟s-a caracterizat prin abandonarea moravurilor grecești în favoarea celor

orientale. Titus Livius, într-un pasaj celebru, spune că Alexandru devenise asemănător lui Darius *(Dario magis similis)* și că, dacă ar fi ˇîncercat să cucerească Italia, el ar fi venit cu o armată degenerată din cauza adoptării moravurilor persane: *et exercitum Macedoniae ohlitum degenerantemque i-am în Persarum mores* (TIT. LIV., 9,18). Pamfletele romane la adresa regelui macedonean depășesc semnificaţia unui simplu topos literar și dovedesc o ostilitate deschisă faţă de sistemul politic al impˇeriilor elenistice al căror simbol era Alexandru29. Atacurile repetate și de o violenţă extremă ale lui Seneca și Lucan, participant la conjuraţia lui Piso, împotriva fiului lui Filip al II-lea, aveau ca finalitate punerea în gardă a lui Nero împotriva tendinţelor pe care le manifesta, de abandonare a tradiţiilor culturale și politice romane. Dar împăratul îşi dezvăluie din ce în ce mai mult afinităţile cu Orientul și îl adoptă ca model pe Alexandru30. În timpul vizitei în Grecia el se dovedește o dată mai mult un *imitator Alexandri,* căci asemenea macedoneanului – faptul privit în acest context nu poate fi o simplă coincidenţă – el a dispreţuit Atena; este ceea ce Lucan îi reproșează lui Alexandru: *uictasque patri despexit Athenas* (LUC., *Phars.,* 10,29). Cu alte cuvinte, aceleași raţiuni care l-au determinat pe Nero să nu viziteze Sparta explică și omiterea Atenei din itinerariul împăratului: Nero arată în mod clar și în acest fel prăpastia care îl despărţea de idealurile tradiţionaliștilor romani.

Dar, dacă împăratul nu ˇs-a dus la Atena și Sparta, el a poposit îndelung la Corint, unde, convocând o mulţime de greci, el a proclamat într-o scurtă cuvântare libertatea Eladei31. în același loc făcuse, cu multă vreme în urmă, în anul 196 î. ˇHr., o proclamaţie similară consulul Flamininus. Majoritatea exegeţilor moderni explică prin precedentul lui Flamininus locul ales de Nero pentru a ţine importantul discurs32. Dar, chiar dacă amintirea discursului lui Flamininus va fi jucat și ea un rol, credem că Nero a avut și alte motive pentru stabilirea Corintului ca loc al proclamaţiei. Oraș comercial prin excelenţă,

Corintul constituia un mozaic etnic și etic în care elementele orientale sau orientalizante predominau. Propaganda creștină a apostolului Pavel, care eșuase la Atena, câştigă mulţi adepţi aici33. Dacă Cicero elogiase Sparta pentru menţinerea nealterată a moravurilor strămoșești, el constată o situaţie diferită la Corint; reluând o teorie mai veche a lui Platon33b, s, el este de părere că viciul fundamental al orașelor maritime constă în alterarea inevitabilă a moravurilor, căci, odată cu corăbiile, pătrund în porturi și obiceiuri străine, ceea ce are ca efect dizolvarea structurilor ancestrale; exemplele date pentru ilustrarea tezei sunt Corintul și Cartagina: „Mai mult, orașelor maritime le este propriu un soi de corupţie și instabilitate morală, căci aici se amestecă limbi și obiceiuri străine și se importă nu numai mărfuri din alte ţinuturi, dar și mentalităţi, astfel încât instituţiile tradiţionale nu-și păstrează deloc puritatea [...]. Odinioară nimic n-a contribuit mai mult la pervertirea Cartaginei și a Corintului, care erau de altfel de multă vreme zdruncinate, decât această rătăcire și dispersare a locuitorilor lor [...]” (CIC., *De rep.,* 2,4,7). Admirator al Atenei și al Spartei, Cicero îşi manifestă ostilitatea faţă de orașele de tipul Corintului și Cartaginei. Seneca se înscrie pe aceeași linie, atunci când amintește faptul că locuitorii Corintului i-au acordat cetăţenia lui Alexandru Macedon *(De Ben.,* 1,13,1), că celebrele vase de Corint sunt un exemplu de exagerare vicioasă *(De tranq. animi,* 9,6), vase care reprezintă o valoare numai datorită nebuniei unora *(Ad Helu, matr.,* 11,3). Juvenal consideră Rodosul și Corintul demne de tot dispreţul: *„despicias tu / forsitan inhellis Rhodios punctamque Corinthon / despicias merito* (8,112 – 114).

În comentariile pe care le face în discursul referitor la legea agrară, Cicero dă unele amănunte care explică mai clar motivele care au determinat cercurile senatoriale să nu agreeze Corintul și care, prin implicaţiile lor, ne dau elemente în plus privind semnificaţia politică a vizitei lui Nero în acest oraș. După Cicero, strămoșii stabiliseră că numai trei orașe puteau deveni centrul politic al unui imp

˘eriu și, deci, să fie concurenţi Romei: Capua, Cartagina și Corintul. Deoarece Cartagina și Corintul se aflau la distanţă mare faţă de Roma și, în consecinţă, se puteau sustrage unei supravegheri stricte, romanii le-au distrus din temelii, ca să nu se mai poată ridica vreodată, căci existenţa lor constituia un pericol pentru Roma (CIC., *De leg. agr.,* 2,32,87). Din cauza pericolului potenţial pe care îl reprezenta, Corintul a fost șters de pe suprafaţa pământului de către generalul Mummius în anul 146 î. ˘Hr. Iulius Caesar ˘s-a ridicat împotriva acestui curent și a reîntemeiat orașul sub numele de Colonia Laus Iulia Corinthus, în anul 44 î. ˘Hr.; tot el a fost primul dintre romani care și-a însușit proiectul lui Alexandru Macedon și al lui Demetrios Poliorcetul de străpungere a Istmului de Corint, proiect reluat mai târziu de către Caligula. Nero se înscrie pe aceeași linie prin importanţa pe care o acordă vizitei la Corint și prin începerea efectivă a construirii canalului, ceea ce ar fi mărit mult ponderea acestui port în bazinul Mării Mediterane34. în lumina acestor fapte, ni se pare că alegerea Corintului pentru rostirea discursului imp ˘erial prin care se proclama libertatea Greciei nu poate fi explicată numai prin precedentul lui Flamininus, ci demonstrează cursul politic pe care Nero îl adoptase definitiv: vizita la Corint avea drept scop să arate că acesta era tipul de oraș în care se complăcea principele, că filoelenismul său se adresa exclusiv Greciei elenistice, că el ˘s-a identificat definitiv cu programul politic al lui Iulius Caesar și Caligula.

În fond, Imp˘eriul Roman era constituit din două entităţi antinomice, din două sfere cu aceeași încărcătură electrică ce se respingeau atât de puternic, încât Sir Ronald Syme este îndreptăţit, după opinia noastră, să conchidă în legătură cu conflictul dintre Marcus Antonius și Octavian: „graniţa între domeniile teritoriale ale celor doi potentaţi (Marea Ionică și, pe cale continentală, strâmtoarea și legătura de netrecut a lanţului muntos din Muntenegru) era hotarul fixat de natură, de istorie, de civilizaţie și de limbă între Occidentul latin și Orientul

grec. Impˇeriul ˇs-ar fi putut sparge în două și chiar cu mare ușurinţă. în fond, este unul dintre miracolele istoriei romane faptul că de-a lungul atâtor epoci diviziunea între Orient și Occident a fost atât de bine mascată și atât de mult amânată" 35. Fenomenul este complex, căci, dacă Orientul rezistă oricărei încercări de romanizare, Occidentul se lasă treptat atras de mirajul oriental. în faţa acestei insinuări a Orientului, senatul roman rămâne funciarmente latin și partizan al italocentrismului. Autoritatea centrală reprezentată de împărat are în vedere impˇeriul în ansamblul său și încearcă să stabilească un echilibru între cele două lumi: „Împăraţii răi" sunt cei care au vrut, asemenea lui Caligula și Nero, să încline balanţa în favoarea Orientului. De îndată ce apar indiciile unei politici filoorientale, senatul reacţionează violent și, cel puţin în primul secol al erei noastre, dând dovadă de o tenacitate și de o energie extraordinară, el reușește, cu preţul unor grele sacrificii, să-i elimine pe împăraţii care voiseră să răstoarne echilibrul statornicit de Augustus. Bătălia se manifestă și pe teren literar, unde un întreg curent antioriental, ilustrat de personalităţi ieșite din comun, cum sunt Seneca, Lucan, Juvenal, Tacit, se pune în mișcare. Mentalitatea latină are apărători de prestigiu.

Începută sub auspicii bune din punctul de vedere al senatului, în respectul tradiţiei romane, domnia lui Nero a degenerat repede după celebrul *quinquennium* spre formule orientale în antiteză evidentă cu idealurile politice ale aristocraţiei senatoriale. Cele două tendinţe ajung pe poziţii ireconciliabile și, privit prin această prismă, faptul că Nero nu a vizitat Sparta și Atena, dar a acordat o importanţă deosebită vizitei la Corint, are valoare de simbol: împăratul arată în mod clar că preferinţele sale se îndreaptă nu către Grecia clasică, singura care se bucura de aprecierile cercurilor tradiţionaliste romane, ci către Grecia orientalizată, dovedind și în acest fel în ce direcţie se îndreptau opţiunile sale politice.

NERO ȘI SCHIMBAREA CAPITALEI IMPˇERIULUI. Astfel, Nero alunecă din ce în ce mai mult către formule

orientale. în planul politicii interne, acest fapt se traduce prin evoluţia către autocratism și prin diminuarea rolului, ba chiar suprimarea instituţiilor republicane. Guvernarea impˇeriului de la Roma devenea din ce în ce mai complicată pentru el; de altminteri, el nu se complăcea la Roma. Va fi avut de gând Nero să schimbe capitala impˇeriului? O frază din Aurelius Victor pare să indice acest lucru: „După ce conjuraţii au fost trădaţi și uciși, devenind mai crud, a hotărât să distrugă Roma prin incendiu, poporul prin zvârlirea asupra lui a fiarelor sălbatice, senatul printr-o moarte asemănătoare, fiind căutat un nou sediu pentru domnie – *noua sede regno quaesita* – și îl îndemna la aceasta mai ales solul părţilor […]” (AUR. VIC., *De Caes.,* 5,14) 36. Fraza citată cuprinde toate acuzaţiile care în mod tradiţional i-au fost aduse lui Nero (incendierea Romei, uciderea senatului și a poporului). Cassius Dio se exprimă în termeni similari când se referă la planurile lui Nero după izbucnirea rebeliunii lui Vindex: „Părăsit de toţi, el a vrut să-i ucidă pe senatori, să incendieze Roma și să plece la Alexandria44 (CASS. DIO, 63,27). Așadar, Cassius Dio precizează că Nero plănuise plecarea la Alexandria după distrugerea senatului și a Romei. Intenţia de a se stabili la Alexandria este confirmată și de către Plutarh și Suetonius37. Dar între textul lui Aurelius Victor și celelalte există o diferenţă importantă: Cassius Dio, Plutarh, Suetonius afirmă că Nero a luat hotărârea de a se stabili în Egipt în momentul când a înţeles că situaţia i-a scăpat din mână la Roma, în timp ce Aurelius Victor susţine că rebeliunea lui Galba a fost provocată de intenţia lui Nero de a distruge Roma și de a schimba capitala impˇeriului: „Iar dacă Galba, care se afla în fruntea Hispaniei, cunoscând condamnarea sa, nu ar fi venit, în ciuda bătrâneţii sale, în ajutorul unui impˇeriu bolnav, o asemenea crimă *(tantum facinus)* ˇs-ar fi produs fără nicio îndoială44 (AUR. VIC., *De Caes.,* 5,14). Din păcate, Aurelius Victor este un scriitor târziu și textul său confuz, astfel încât el nu poate fi considerat o dovadă peremptorie pentru intenţia lui Nero de a schimba capitala

impˇeriului.

Alte fapte întăresc însă ipoteza: Nero ˇs-a făcut vinovat de o gravă erezie faţă de tradiţia romană, erezie plină de grave consecinţe, pe care nu le putea ignora: el topește statuile sacrosancte ale zeilor penaţi (SUET., *Nero,* 32,4) 38. Penaţii poporului roman au fost aduși de la Troia în Italia de către Aeneas însuși; venerarea și respectarea cultului lor era o datorie sacră pentru orice roman, căci, asociaţi zeiţei Vesta, ei erau protectorii Romei. Aeneas îi salvase din incendiul care devasta Troia în urma unui ordin divin. Mai târziu, L. Caecilius Metellus a reușit să-i scoată dintr-un incendiu al Romei, ceea ce i-a adus din partea romanilor în semn de recunoștinţă o statuie pe Capitoliu39. Penaţii poporului roman erau simbolul forţei romane; legitimitatea puterii și predestinarea Romei în calitate de centru al impˇeriului universal suni proclamate în *Eneida* graţie penaţilor aduși de la Troia. în faţa Didonei, Aeneas se recomandă ca salvatorul penaţilor: *sum pius Aeneas raptos qui ex hoste Penatis / classe ueho me cum* (VERG., *Aen.,* I, 378 – 379) 40. La Actium penaţii se află alături de Octavian; în *Res Gestare* Augustus amintește în două rânduri că printre templele divinităţilor romane tradiţionale reconstruite de el se afla și cel al penaţilor41.

Astfel, Nero, manifestându-și public impietatea faţă de penaţi, a comis un act plin de grave consecinţe: când Troia a căzut, penaţii ei au fost înfrânţi; când Nero a distrus statuile sacrosancte, simbolic Roma a fost înfrântă, căci fără penaţi ea îşi pierdea sensul existenţei în calitate de metropolă a impˇeriului. Actul era mult prea grav în ochii romanilor și, de aceea, Galba, adus la putere de un curent tradiţionalist, i-a reașezat la locul lor imediat după ascensiunea sa la tron42.

Nu putem ști cu certitudine dacă Nero a intenţionat să schimbe capitala impˇeriului. Un fapt este însă cert: atitudinea principelui era de natură să încurajeze asemenea zvonuri. El era un admirator al lui Caligula43. Or, Caligula proiectase și el o călătorie în Egipt și i se

atribuia intenţia de a distruge senatul și de a se stabili la Alexandria (SUET, *Cal.,* 49,4) 44. Asemenea intenţii a avut, conform autorilor antici, și Iulius Caesar45. în orice caz, aceste zvonuri au fost speculate propagandistic: răspândindu-le, asasinii lui Caesar și ai lui Caligula îşi justificau asasinatul politic. Zvonurile puse în circulaţie despre intenţiile lui Nero de a schimba capitala imp ˇeriului, zvonuri pe care atitudinea împăratului le întărea, aveau drept scop pregătirea terenului din punct de vedere psihologic pentru răsturnarea ultimului împărat al dinastiei iulioclaudiene.

REBELIUNEA LUI VINDEX ȘI RĂSTURNAREA LUI NERO. Călătoria impˇerială se prelungea și împăratul, sigur pe forţele sale, se considera la apogeul puterii. Dar aparenţele erau înșelătoare: rapoartele pe care Helios le trimitea de la Roma deveneau din ce în ce mai alarmante. Cu toate acestea Nero, convins că a înăbușit definitiv orice opoziţie, nu le acorda nicio atenţie și îşi continua nestingherit călătoria. Exasperat, Helios vine personal în Grecia și reușește să-l determine pe Nero să se întoarcă, informându-l că „la Roma se pregătește o mare conjuraţie împotriva sa” (CASS. DIO, 63,19) 46. în sfârșit, în pofida voinţei, căci ar fi vrut să-și prelungească turneul și să-l continue în Egipt, Nero se întoarce triumfal la Roma. La scurtă vreme după revenirea sa, se declanșează în Gallia rebeliunea lui Vindex, despre care Nero este informat la data de 9 aprilie 68, pe când se afla la Neapole47. Știrea nu-l neliniștește pe împărat, căci el a interpretat rebeliunea drept o acţiune separatistă antiromană, similară celei a lui Sacrovir și Florus din anul 33 d. Hr.47bis și este convins că legiunile renane sunt suficiente pentru reprimarea mișcării. O parte dintre acestea se și pune în mișcare sub comanda lui Verginius Rufus și înaintează în Gallia împotriva lui Vindex. între timp însă, evenimentele se precipită: lui Nero îi parvin știri că Vindex a reușit să strângă o armată importantă48 și, mai ales, că guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, Galba, ˇs-a asociat rebeliunii49. Dacă răscoala lui Vindex l-a lăsat pe Nero

indiferent – el nu ˇs-a grăbit să se întoarcă de la Neapole, ci a trimis senatului niște scrisori – asocierea lui Galba la mișcare l-a făcut să înţeleagă dimensiunile reale ale situaţiei50. Nero a realizat în acel moment că pericolul devenise de natură politică: Galba, prin originea lui aristocratică, putea aspira la demnitatea impˇerială51, în timp ce Vindex, un senator gal, nu putea emite nicio pretenţie în acest sens52. Ce motive l-au determinat pe Vindex să intre în acţiune? Faptul că Helios l-a informat pe Nero că „o mare conjuraţie se pregătește împotriva sa la Roma” îndreptăţește ipoteza că iniţiativa a pornit din capitala impˇeriului. O rebeliune declanșată chiar la Roma nu putea avea sorţi de izbândă, căci singurele trupe staţionate acolo, cohortele pretoriene, se aflau sub comanda lui Nymphidius Sabinus și a lui Tigellinus, oameni de încredere ai împăratului. în neputinţa de a provoca o rebeliune militară în capitală, senatorii ostili principelui o pun la cale în provinciile vestice ale impˇeriului. Vindex este numai pionul care dă semnalul declanșării bătăliei împotriva lui Nero.

Asupra planurilor făurite de Nero, după ce a aflat despre asocierea lui Galba la rebeliune, informaţiile de care dispunem sunt incerte, provenind exclusiv din cercurile ostile împăratului. Se pare că el a concentrat trupe sub comanda lui Rubrius Gallus pentru a le trimite împotriva lui Galba. Considerând insuficientă această măsură, Nero a solicitat capitalei un nou efort militar și financiar, rămas însă fără ecou53. Apoi, el a rechemat trupele care fuseseră puse în mișcare în vederea campaniei împotriva albanilor54. între timp, Vindex și Verginius ˇs-au aflat faţă în faţă la Vesontium, unde, conform unei tradiţii favorabile lui Verginius Rufus, între cei doi a avut loc o întrevedere secretă, în urma căreia ei ar fi ˇîncheiat un pact de neagresiune; conform aceleiași tradiţii, legiunile renane ar fi declanșat *sua sponte* bătălia la sfârșitul căreia Vindex, înfrânt, ˇs-a sinucis55. Tradiţia este însă suspectă, căci Tacit subliniază faptul că legiunile germanice și-au păstrat multă vreme fidelitatea faţă de

Nero *(tarde a˘t Nerone desciuerant),* iar dintr-o scrisoare a lui Plinius cel Tânăr aflăm că istoricul Cluvius Rufus prezenta faptele într-o lumină mai puţin favorabilă pentru Verginius Rufus56. în orice caz, știrea victoriei de la Vesontium nu i-a parvenit lui Nero. în capitală circulau zvonuri al căror ecou îl găsim la Suetonius și la Cassius Dio, despre presupuse planuri ale lui Nero împotriva Gallici și Romei: asasinarea galilor aflaţi la Roma, uciderea tuturor senatorilor, lansarea fiarelor sălbatice împotriva poporului, incendierea Romei57. Aceste zvonuri atestă starea de confuzie în care se afla capitala și atmosfera antineroniană întreţinută de adversarii împăratului și confirmă concluzia lui Tacit că Nero a fost răsturnat mai ales datorită unei intense campanii de zvonuri. Convins că a pierdut partida, Nero hotărăște să se retragă în Egipt și trimite în acest scop liberţi de încredere la Ostia pentru pregătirea unei flote (SUET, *Nero,* 47,1). Atunci, pentru a preîntâmpina o situaţie care se anunţa critică, dacă Nero ar fi reușit să ajungă în Egipt – reeditarea luptelor dintre Marcus Antonius și Octavian – senatul intervine și determină, nu fără dificultăţi, cohortele pretoriene să treacă în tabăra ostilă împăratului. Istoricul Ioan din Antiohia spune că senatorii au intrat în acţiune ducându-se chiar în tabăra pretorienilor, unde i-au convins pe aceștia să-l abandoneze pe Nero, ceea ce au reușit după o scurtă luptă cu elementele fidele împăratului58. Plutarh pune în legătură defecţiunea prefectului pretoriului Nymphidius Sabinus cu decizia lui Nero de a se retrage în Egipt (PLUT., *Galba,* 2). în orice caz, intenţia senatului se produce la momentul necesar, căci Galba, aflând despre deznodământul bătăliei de la Vesontium, pe care Nero nu îl cunoștea, credea partida pierdută și voia să se sinucidă59. Defecţiunea cohortelor pretoriene i-a dat lui Nero lovitura de graţie: simţindu-se abandonat din toate părţile, cuprins de panică, el se sinucide în vila libertului său Phaon. Cum toată acţiunea antineroniană din capitală a fost efectul unei campanii de zvonuri bine orchestrate, lansate într-un moment de incertitudine și de anarhie, Tacit conchide în

legătură cu pretorienii: „Soldaţii din Roma, pătrunși de străvechiul jurământ de credinţă faţă de cezari, au fost împinși la răsturnarea lui Nero mai mult prin înșelătorie și prin acţiunea altora decât de propriul lor impuls” (*Hist.,* 1,57).

Domnia lui Nero a însemnat încercarea supremă de răsturnare în favoarea Orientului a echilibrului stabilit de Augustus; pentru a tranșa conflictul ireductibil în care intrase cu senatul din acest motiv, Nero ia o serie de măsuri care în final ar fi dus la eliminarea de pe scena politică a străvechiului ordin. Senatul reacţionează, dar, neputând controla Roma din punct de vedere militar, iniţiază în Gallia rebeliunea lui Vindex, iar în capitală, printr-o campanie de zvonuri condusă cu mare abilitate, determină paralizia eforturilor împăratului de a controla situaţia. Galba, adus la putere de forţele tradiţionaliste, nu a contribuit efectiv la succesul partidei antineroniene decât prin prestigiul de care se bucura numele și renumele său.

GALBA, *LEGATUS SENATES AC POPULI ROMANI.* Să reluăm puţin firul evenimentelor. Declanșând rebeliunea, Vindex lansează un apel către ceilalţi guvernatori de provincie; apelul nu ˇs-a bucurat de prea mare succes, căci numai Galba și Otho, guvernatorul Lusitaniei, îi răspund favorabil60, ba chiar mulţi trimit la Roma scrisorile primite61. După unele succese iniţiale, Vindex este înfrânt de trupele lui Verginius Rufus la Vesontium și, cuprins de disperare, se sinucide. între timp, Galba, primind scrisoarea lui Vindex prin care acesta îl îndemna să treacă în fruntea mișcării, se raliază apelului după o scurtă ezitare (SUET, *Galba,* 9). Guvernatorul Hispaniei Tarraconensis a întâmpinat unele dificultăţi cu trupe care îi erau leale lui Nero: după Suetonius, una dintre cele două unităţi de cavaleri regreta că și-a călcat jurământul faţă de principe și a fost cu mare greutate readusă de partea lui Galba (SUET, *Galba,* 8). Disperat din cauza înfrângerii lui Vindex, cu gânduri de sinucidere, Galba îşi recapătă curajul când libertul Icelus îi aduce de

la Roma vestea morţii lui Nero62. în ciuda faptului că fusese proclamat împărat de către trupele din Hispania, el refuză orice titlu, cu excepţia celui de *Legatus senatus ac populi Romani61.* Ce semnificaţie avea acest titlu insolit? Un *legatus* era o persoană învestită cu o *legatio* („misiune44) 64; adoptând acest titlu, Galba voia să demonstreze că el a primit din partea senatului misiunea de a-l răsturna pe Nero, dar că nu se socotește învestit cu demnitatea imp˘erială, deoarece numai senatului îi revenea dreptul constituţional de a-l alege și a-l numi împărat. Abia când Titus Vinius a adus știri sigure de la Roma că pretorienii și senatul i-au jurat credinţă, Galba a abandonat titulatura iniţială și a preluat titulatura imp ˘erială oficială (SUET, *Galba,* 11,1; PLUT., *Galba,* 7; CASS. DIO, 63,27,2b = ZON., 11,13, p. 42,8 – 11 D). Preluarea titlurilor imp˘eriale abia după ce senatul acceptase numirea atestă voinţa lui Galba de a guverna în armonie cu străvechiul ordin. Că înţelegea să domnească sub aceste auspicii o dovedește și instituirea unui consiliu format din cei mai de vază cetăţeni din anturajul său, un adevărat succedaneu al senatului, cu care se sfătuia zilnic (SUET., *Galba,* 10,1), ca și o monedă care pe avers îl reprezintă pe Galba faţă în faţă cu senatul, cu legenda TAABA ZYNKAHTOZ65. Conform celor transmise de Plutarh, la Narbo a avut loc o întrevedere între Galba și o delegaţie senatorială, întrevedere desfășurată în cea mai deplină înţelegere (PLUT., *Galba,* 12).

Dorinţa lui Vindex și a lui Galba de a restabili tradiţia romană și de a repune Roma în centrul imp˘eriului constituie tema principală a propagandei pe care ei o desfășoară prin intermediul emisiunilor monetare din primele momente ale declanșării revoltei împotriva lui Nero. Pe o monedă apar Vindex și Galba ajutând Roma să se ridice și legenda ROMA RESTITUTA (*BMC* Imp., 1,295,19 – 20; 385 notă). Emisiunea lui Galba VESTA SC, pe care apare zeiţa împreună cu *palladium-ul* (*BMC* Imp., 1,335,157 – 160), proslăvește reașezarea penaţilor poporului roman care fuseseră distruși de Nero; faptul că

Roma devine un topos pe monede, că Galba repune în circulaţie legende monetare care dispăruseră odată cu republica (EONUS EVENTUS), că sunt modificate legende utilizate de Nero (SECURITAS AUGUŞTI la Nero, SECURITAS POPULI R., la Galba), că temele LIBERTAS PAX, S (ENATUS) P (OPULUS) QUE R (OMANUS) sunt foarte răspândite, atestă opţiunile lui Galba în momentul preluării impˇeriului66 de a se pune în antiteză cu politica neroniană sau, cum a conchis P. Ceaușescu, ele dovedesc „câtă rezonanţă avea în opinia publică romană ideea că noua politică orientală a lui Nero ar fi afectat în primul rând capitala impˇeriului4467.

Așadar, Galba dorește să revină la principatul de tip augustan și să domnească în armonie cu senatul. El se face exponentul cercurilor tradiţionaliste care, în fapt, îl răsturnaseră pe Nero. Primele acte de guvernare ale noului împărat vizează consolidarea puterii prin neutralizarea unor personalităţi pe care le considera contracandidaţi potenţiali (Verginius Rufus, căruia legiunile renane îi oferiseră puterea, dar pe care acesta a refuzal-o, a fost convocat sub pretextul prieteniei și destituit din funcţia de legat al Germaniei Inferior) și uciderea altora, compromise în timpul domniei lui Nero sau implicate în acte de rebeliune (Clodius Macer, legatul Africii68, și Fonteius Capito, cel al Germaniei Superior). Instalarea lui Galba nu ˇs-a făcut fără dificultăţi, deoarece Nymphidius Sabinus, rămas singur prefect al pretoriului după demiterea lui Tigellinus, a încercat să obţină sprijinul cohortelor pretoriene pentru a dobândi domnia69. Acţiunea lui Nymphidius a eșuat în fașă, dar ea a constituit un prim avertisment pentru Galba asupra dificultăţilor pe care avea să le întâmpine în curând. Scurtă vreme după sosirea sa la Roma, Galba îi condamnă la moarte și dispune executarea foștilor consilieri neronieni, Helios, Petinos, Polycleitos, Patribios70, și a participanţilor la conjuraţia lui Nymphidius Sabinus, Mithridates din Pont și Seleucos71. Faptul a fost bine primit de cercurile senatoriale, căci el dovedea intenţia împăratului de a rupe definitiv punţile cu

foștii sprijinitori ai lui Nero. Tot atât de bine primită a fost și hotărârea lui Galba de a rezolva criza financiară generată de imensele cheltuieli ale lui Nero prin confiscarea donativelor făcute de ultimul iulio-claudian; pentru stabilirea și recuperarea acestora a fost alcătuită o comisie formată din 50 de cavaleri72. Dar, voind să fie prea consecvent, Galba săvârșește acte care ridică un semn de întrebare asupra stilului în care înţelegea să guverneze: el i-a executat fără o judecată prealabilă pe Cingonnius Varrò, consul desemnat, deoarece fusese amestecat în conjuraţia lui Nymphidius Sabinus73, și pe Petronius Turpillianus, senator, vinovat doar de faptul că nu l-a trădat pe Nero74. Procedura adoptată contravenea legislaţiei romane, conform căreia niciun cetăţean roman nu putea fi executat fără sentinţa unei instanţe și mai înainte de a fi fost judecat apelul75. Mai ales executarea lui Petronius Turpillianus a provocat mari resentimente, deoarece el nu participase la conjuraţia prefectului pretoriului. Actul a fost interpretat în cercurile senatoriale drept un semn al stilului de guvernare arbitrar caracteristic domniilor precedente. Suetonius se face ecoul acestor opinii generalizând: „i-a condamnai pe unii membri iluștri ai celor două ordine pe baza unor simple bănuieli, fără să le dea posibilitatea să se apere44 (SUET, *Galba,* 15). Curând însă Galba a fost silit să adopte o serie de măsuri care contraveneau programului său iniţial și, în consecinţă, îl îndepărtau de forţele care îl aduseseră la putere. Schimbarea de atitudine a împăratului a fost determinată de ciocnirea sa cu realităţile din capitală, care i-au dovedit că situaţia era departe de a fi atât de favorabilă pe cât o crezuse și că senatul nu era stăpânul absolut, cum fusese informat. Chiar în momentul în care îşi făcea intrarea în Roma, Galba a fost confruntat cu un fapt pe care nu îl prevăzuse: în întâmpinarea sa au venit marinarii flotei de la Missenum, cărora Nero le acordase statutul de legionari, dar nu avusese timp să organizeze legiunea. Marinarii i-au cerut lui Galba menţinerea statutului și, cum, în ciuda refuzului, ei insistă, cavaleria

primește ordinul să-i decimeze; rău augur pentru un început de domnie, conchide Tacit. Supravieţuitorii vor constitui prima forţă militară pe care se va sprijini Otho când va declanșa rebeliunea împotriva lui Galba. Adoptând atitudinea menţionată, Galba îşi manifestă hotărârea de a anula toate actele de guvernare ale lui Nero, dar, în același timp, el mărește numărul celor nemulţumiţi de schimbarea de domnie și contribuie fără să vrea la sporirea anarhiei care domnea în capitală. Curând, atitudinea sa devine ezitantă, fapt pus de autorii antici și de o mare parte a cercetătorilor moderni pe seama anturajului și a senilităţii împăratului: vârsta înaintată a acestuia, Titus Vinius, Cornelius Laco și libertul Icelus, consilierii lui Galba, sunt făcuţi responsabili de catastrofa cu care se încheie domnia76. Dar oare numai starea psihică și intelectuală a principelui a determinat cursul evenimentelor sau raportul de forţe existent l-a obligat la concesii pe care iniţial nu fusese dispus să le facă? Pentru a răspunde la această întrebare, să vedem care era atmosfera politică la Roma, așa cum rezultă din izvoare.

La începutul *Istoriilor* Tacit face un tablou al stării de spirit care domnea la Roma imediat după moartea lui Nero. Conform celor transmise de el, numai senatorii au primit cu bucurie știrea morţii lui Nero, în timp ce între cavaleri exista și o facţiune proneroniană și, în ceea ce privește poporul, *plebs sordida* regreta dispariţia ultimului iulio-claudian. Asta înseamnă că pături largi ale populaţiei Romei sprijineau programul de guvernare neronian. În capitală se aflau numeroase trupe. Tacit recunoaşte că între aceștia amintirea lui Nero era încă vie (*Hist.,* 1,25,2). Cohortele pretoriene regretau faptul că îl trădaseră pe Nero și erau nemulţumite că nu primiseră donativul promis; de aici adversitatea lor faţă de Galba. Dar la Roma se mai aflau și alte trupe: cohorta germanică, licenţiată de Galba, deoarece fusese mult prea legată de persoana lui Nero, dar lăsată la Roma77; unităţi militare aduse din Germania, Britannia și Illyricum, pe care Nero le trimisese spre Caucaz în vederea campaniei împotriva albanilor,

trupe rechemate de el după izbucnirea rebeliunii lui Vindex78; în fine, resturile legiunii recrutate de Nero din rândurile marinarilor flotei de la Missenum întreţineau o atmosferă ostilă faţă de Galba. Roma era plină de o armată insolită, spune Tacit, și amalgamul de trupe constituia un factor permanent de instabilitate: „o masă uriașă, gata de răscoală, care, dacă nu manifesta o preferinţă evidentă pentru vreo persoană, era gata să se supună oricui lua iniţiativa44 (*Hist.,* 1,6,4). În această situaţie confuză, *aula Neronis,* după un moment de panică, se regăsește și redevine o forţă politică omogenă și activă79. Confruntat cu o realitate mult mai complicată decât se așteptase, Galba este silit curând să recunoască imposibilitatea guvernării numai de pe platforma politică senatorială, fapt care îl determină la concesii importante faţă de facţiunea neroniană.

Așadar, Galba a fost constrâns de împrejurări la abandonarea proiectelor iniţiale. Destul de repede campania împotriva înalţilor funcţionari neronieni încetează; în ciuda cererilor repetate, împăratul refuză să-l condamne la moarte pe Tigellinus, fostul prefect al pretoriului80. Mai mult decât atâta: Titus Vinius întreţinea legături ostentative cu Tigellinus81. Cum cererile pentru condamnarea acestuia se repetau, Galba publică un edict prin care dojenește poporul pentru cruzimea de care dă dovadă (SUET., *Galba,* 15,2). Un alt neronian al cărui cap era cerut cu insistenţă, Halotus, nu numai că nu este condamnat, dar chiar este numit într-o importantă funcţie procuratoriană, care, din păcate, nu poate fi precizată *(ibid.).* Așadar, Galba menajează facţiunea neroniană și, de aceea, el ezită neștiind ce atitudine să adopte, atunci când Helvidius Priscus, revenit din exil, vrea să iniţieze o acţiune energică împotriva delatorilor din vremea lui Nero: *mox dubla uoluntate Galbae* (TAC., *Hist.,* 4,6,2). E drept că nici senatul în întregime nu era dispus să-l urmeze pe ginerele lui Paetus Thrasea, dar faptul atestă lipsa de decizie a lui Galba, care nu se hotărăște să izbească decisiv facţiunea neroniană. Ba chiar el încearcă să-i

câştige sprijinul numindu-l pe Otho, favoritul forţelor care-l regretau pe Nero, consul desemnat, plasându-l astfel într-o poziţie privilegiată în competiţia pentru succesiune82, în încercarea de a domina o situaţie care se degrada vizibil, împăratul revine asupra unor măsuri pe care le luase mai înainte de a cunoaşte starea de spirit și raportul de forţe din capitală: două diplome militare emise la data de 22 decembrie 68 atestă acordarea cetăţeniei și a altor privilegii veteranilor legiunii *ladiutrix*3.* Legiunea, denumită în textele antice *Legio classica,* este cea care fusese recrutată de Nero din rândurile marinarilor flotei de la Missenum. Diplomele sunt dovada că, sub presiunea evenimentelor, Galba le-a acordat marinarilor statutul cerut și le organizează legiunea84.

În această situaţie confuză, în care atitudinea oscilantă a principelui nu făcea decât să complice lucrurile, căci dacă actele iniţiale îi alienaseră facţiunea neroniană, în schimb concesiile ulterioare făcute acesteia provocaseră nemulţumiri în rândurile senatului, Galba este silit de împrejurări să aleagă un succesor pe care să-l adopte. Un fapt neprevăzut precipită evenimentele și îl obligă să-și precizeze linia politică: la scurtă vreme după calendele lui ianuarie 69, sosesc la Roma scrisorile procuratorului Pompeius Propinquus din Belgica, conţinând primele știri despre rebeliunea legiunilor de la Rin aflate sub comanda lui Vitellius. Știrile erau următoarele: la 1 ianuarie două legiuni, a IV-a și a XVIII-a, au refuzat să depună jurământul faţă de Galba și îi distruseseră imaginile85. Veștile erau cu atât mai alarmante, cu cât împăratul pierduse controlul asupra trupelor din capitală (TAC., *Hist.,* 1,14,1). în aceste circumstanţe alegerea unui succesor capătă semnificaţia unei angajări politice definitive, manifestarea opţiunii faţă de una dintre forţele antagonice care dominau scena romană și între care Galba nu putuse să se decidă. Doi candidaţi se prezentau cu șanse reale, conform izvoarelor antice: Cornelius Dolabella, susţinut de unii dintre consilierii lui Galba, fără să putem preciza cine anume,

deoarece Plutarh86 este vag, iar Tacit și Suetonius nu dau nicio informaţie, și Otho, susţinut de Titus Vinius și de facţiunea neroniană87. Candidatura lui Dolabella nu se bucura de încrederea lui Galba, în ciuda faptului că cei doi erau înrudiţi, deoarece împăratul îl bănuise de întreţinerea unor complicităţi printre cohortele germanice în vederea organizării unei lovituri de stat88. Maevius Pudens, omul de încredere al lui Tigellinus, întreţinea în favoarea lui Otho o susţinută campanie „electorală" printre trupele aflate la Roma89. în schimb, cercurile senatoriale îi erau categoric ostile, căci se considera că în cazul succesului lui Otho efortul făcut pentru răsturnarea lui Nero va fi fost zadarnic90. Cu toate acestea, Otho se afla bine plasat în lupta pentru succesiune, deoarece Galba îl numise consul desemnat, semn că împăratul căuta din ce în ce mai mult să se sprijine pe facţiunea neroniană și să se depărteze de poziţiile senatoriale. Constrâns de evenimentele care se precipitau, convins că prin alegerea unui succesor va putea domina criza, Galba ţine la 10 ianuarie un consiliu restrâns, la care participă Titus Vinius, Cornelius Laco, Marius Celsus, consul desemnat, și Ducenius Geminus, prefectul Romei91. La acest consiliu, spre surprinderea tuturor, se decide alegerea unui „outsider", L. Calpumius Piso Licinianus, descendentul unei ilustre familii romane înrudite cu Cn. Pompeius92. Alegerea ˇs-a bucurat de o bună primire în senat: *et patrum fauor erai,* notează Tacit *(Hist.,* 1,19), căci ea semnifica reînscrierea lui Galba pe orbita senatorială: împăratul cere avizul senatului în toate chesţiunile importante. în schimb, când la 11 ianuarie are loc în faţa armatei actul propriu-zis al adopţiunii, starea de spirit a soldaţilor este departe de a fi entuziastă: „la ceilalţi tristeţe și tăcere" *(Hist.,* 1,18,3).

Alegerea neașteptată a lui Piso trebuie pusă în legătură cu evenimentele din Germania. Iniţial, legiunile de la Rin nu se pronunţaseră în favoarea unei anumite persoane, ci se declaraseră numai împotriva lui Galba, lăsând senatului și poporului roman libertatea desemnării unui alt principe. Acestea erau știrile transmise de

procuratorul Pompeius Propinquus (TAC., *Hist.,* 1,12, l) 93. Alegând un succesor care se bucura de încrederea senatului, Galba spera să poată menţine în supunere legiunile renane, deoarece în bună măsură cererea le fusese satisfăcută (în momentul adoptării lui Piso, proclamarea lui Vitellius de către legiunile din Germania nu era cunoscută la Roma – *nihil adhuc de Vitellio certum,* TAC., *Hist.,* 1,14,1). Dolabella, contracandidatul lui Otho, îndeplinea și el condiţiile din punctul de vedere al senatului, dar Galba îl privea cu suspiciune și, dacă cele transmise de Tacit în discursul pe care i-l atribuie lui Galba cu ocazia adoptării lui Piso corespund realităţii, ceea ce nu este exclus, înrudirea lor constituia un impediment: noul împărat intenţiona să inaugureze un sistem în care succesiunea la domnie să nu mai constituie privilegiul unei singure familii, ci eligibilitatea principelui să înlocuiască libertatea republicană, care, după bătălia de la Actium, devenise un anacronism politic94.

Așadar, adoptarea lui Piso înseamnă reînscrierea lui Galba pe orbita senatorială, reînscriere prin care el credea că va putea pune capăt actului de rebeliune al legiunilor germanice. Senatul revine pe primul plan, hotărând trimiterea unei delegaţii către legiunile rebele. Dar între timp evenimentele se precipită: marele înfrânt în urma alegerii lui Piso ca succesor, Otho, reacţionează violent. El fusese primul guvernator de provincie care se declarase în favoarea lui Galba; Titus Vinius îi sprijinea candidatura și era convins că a câştigat bătălia pentru succesiune când Galba l-a desemnat consul. Otho era însă susţinut de facţiunea neroniană și avea reputaţia de a fi un demn urmaș al lui Nero, în ciuda faptului că în timpul domniei acestuia căzuse în dizgraţie și fusese salvat de la moarte numai de intervenţia lui Seneca95. Așadar, atunci când Galba se hotărăște să rezolve cu ajutorul senatului criza care izbucnise, candidatura lui Otho nu mai era posibilă. înșelat în speranţele sale, acesta trece la acţiune și, sprijinit de facţiunea neroniană rămasă solidară în starea de haos general în care se găsea Roma, Otho provoacă

defecţiunea tuturor trupelor din capitală. într-o atmosferă de confuzie generală, în care circulau cu repeziciune zvonuri contradictorii – lui Galba i ˇs-a comunicat la un moment dat asasinarea lui Otho96 – împăratul, ieșit din palat la îndemnul lui Icelus, este asasinat împreună cu Piso în ziua de 15 ianuarie 69.

Domnia lui Galba se situează în momentul în care forţele politice antagonice de la Roma, cercurile tradiţionaliste și *aula Neronis* se neutralizează reciproc, când capitala se găsea în stare de haos și de anarhie militară; Galba, căutând să-și consolideze puterea precară, oscilează între facţiuni fără să-și poată făuri un drum propriu. Victimă a unei situaţii politice haotice, pe care nu a bănuit-o până la sosirea la Roma, a unei situaţii pe care n-a putut-o domina, Galba adoptă numeroase acte antitetice și paradoxale, determinate de rapida schimbare a raporturilor de forţe, ceea ce îl face pe Tacit să-l caracterizeze în termenii următori: *capax impˇerii nisi imperasset (Hist.,* 1,49,4). Planurile iniţiale ale celui care se intitulase modest *legatus senatus ac populi Romani,* confruntate cu realitatea politică de la Roma, se dovedesc a fi inaplicabile, căci adversarii senatului găsesc încă suficiente resurse pentru a-și impune candidatul pe tronul impˇerial.

OTHO, *IMITATOR NERONIS*. ɻn ziua în care Galba a fost asasinat, au căzut și capetele lui Piso, Titus Vinius, Cornelius Laco și Icelus97. Vestea morţii lui Piso a fost primită cu mare bucurie de către Otho, căci el se vedea scăpat de singurul competitor posibil de la Roma. între timp, legiunile de la Rin îl proclamaseră pe Vitellius, astfel încât Impˇeriul Roman se afla pentru prima oară în situaţia paradoxală de a avea doi împăraţi. Adus la putere de trupele din capitală, Otho caută să-și consolideze puterea. Care era reputaţia lui Otho în momentul morţii lui Galba?

Iniţial, Otho fusese unul dintre confidenti lui Nero și, datorită poziţiei privilegiate deţinute la curtea impˇerială, făcuse trafic de influenţă98. El l-a sprijinit efectiv pe Nero în conflictul cu Agrippina99 și ˇs-a însurat *pro forma* cu

Poppea Sabina la cererea împăratului, pentru a-i facilita acestuia intenţiile matrimoniale100. Dar din acest moment între cei doi ˇs-a produs ruptura și, salvat de la moarte numai graţie intervenţiei lui Seneca, Otho este numit guvernator al Lusitaniei, deși până atunci nu îndeplinise funcţia de praetor, ci numai pe cea de quaestor101. A administrat cu moderaţie timp de zece ani Lusitania (SUET., *Otho,* 3,2) și a fost primul guvernator de provincie care ˇs-a asociat cu Galba, atunci când acesta a acceptat să se pună în fruntea rebeliunii antineroniene. Așadar, atitudinea lui Otho în momentul morţii lui Nero nu îl arăta drept un adept necondiţionat al ultimului iulio-claudian. Cu toate acestea, când în anturajul lui Galba au început discuţii referitoare la alegerea unui succesor, Otho avea reputaţia de a fi un neronian. Tacit susţine că, după opinia sa, răsturnarea lui Nero ar fi fost un act inutil, dacă urmaș al lui Galba ar fi fost ales Otho *(Hist.,* 1,13,1). Istoricul îşi justifică sentinţa prin antecedentele lui Otho; modestia era, susţine Tacit, numai o tactică. Plutarh și Cassius Dio atestă și ei proasta reputaţie pe care o avea Otho la Roma; conform celor transmise de ei, senatorii îl considerau „o furie”, „un demon oribil repezit asupra impˇeriului” și erau convinși că domnia lui va fi mai licenţioasă decât fusese cea a lui Nero102. Ce anume a determinat această reputaţie? în primul rând antecedentele și, apoi, mai ales faptul că în lupta pentru obţinerea succesiunii el ˇs-a bucurat de sprijinul facţiunii neroniene. Ascensiunea lui la impˇeriu a fost opera pretorienilor și a lui *aula Neronis.*

După moartea lui Galba, Otho a luat unele măsuri care păreau să justifice aprehensiunile cercurilor senatoriale: statuile lui Nero au fost reamplasate din iniţiativa lui Otho, conform celor transmise de Suetonius *(Otho,* 7,1), din iniţiativa altora, dar fără ca Otho să fi schiţat vreun gest de opoziţie, după Tacit *(Hist.,* 1,78,1); la Roma circulau zvonuri că memoria lui Nero va fi cultivată *(ibid.).* După unele informaţii, împăratul voia să se însoare cu Statilia Messalina, văduva lui Nero103, și pregătea fonduri pentru continuarea lucrărilor la *Domus aureaÂQ4.*

Otho întreţinea legături cu foștii favoriţi ai lui Nero, și anume cu Sporus, Licinius, Plotinus Fisanus105. Pentru a fi pe placul mulţimii, acea*plehs sordida ac theatro șueta,* cum o denumește Tacit, Otho frecventează teatrul 106. Impresia cea mai proastă a făcut-o utilizarea numelui lui Nero ca titlu: după Tacit, mulţimea *(populus et miles)* l-a aclamat astfel pe Otho, care n-a știut cum să reacţioneze, dacă să-l accepte sau să-l refuze *(Hist.,* 1,78,1); după Cassius Dio, Otho și-a adăugat imediat (eùouc), din proprie iniţiativă, după ascensiunea la imp˘eriu, numele de Nero (63,8,21); Suetonius relatează că iniţiativa i-a aparţinut mulţimii, dar, adaugă biograful, unii istorici afirmă că, în primele diplome și scrisori trimise de împărat guvernatorilor de provincii, Otho îşi adăugase cognomenul de Nero (*Otho,* 7,2); în sfârșit, Plutarh îl citează pe Cluvius Rufus, care în istoria sa afirma că, în calitate de guvernator al Hispaniei, el primise din partea împăratului diplome unde numele de Nero era adăugat celui de Otho *(Otho,* 4). Informaţia transmisă de Plutarh este deosebit de importantă, deoarece, citându-l pe Cluvius Rufus, care în timpul domniei lui Otho deţinuse o funcţie oficială, ea constituie o dovadă documentară a faptului. Din păcate, nu există până acum o atestare epigrafică a acestuia. Doar o monedă ar putea fi o confirmare: este vorba de o monedă de bronz, descoperită la Tripolis *(BMC Phoenicia,* p. 209, n. 42), care pe avers are portretul lui Nero, dar legenda IMP. OTHO, iar pe revers imaginea Dioscurilor și legenda TPinoAEITON. Imaginea Dioscurilor ar putea fi un simbol al afinităţilor dintre Nero și Otho107.

Toate acestea nu erau de bun augur din punctul de vedere al senatului și constituiau un argument pentru cei care susţineau că domnia lui Otho va fi numai o reeditare a celei neroniene. Dar și alte acte ale noului împărat întăreau convingerea că el intenţiona să urmeze linia politică a ultimului iulio-claudian. După Suetonius, Otho a celebrat deseori în public și conform ritualului cultul lui Isis *(Otho,* 12,2). Modul în care Suetonius transmite informaţia, amănuntele despre fizicul împăratului,

relatarea că el a celebrat cultul zeiţei conform ritualului, ne fac să credem în autenticitatea faptului, și nu că ar fi un simplu zvon lansat de adversari. Or, adoptarea unui cult oriental la Roma era un act deosebit de grav, cu multe implicaţii politice, și de aceea împăraţii iulio-claudieni, cu excepţia lui Caligula108 și a lui Nero, au interzis aceste culte, căci ele contraveneau mentalităţii romane109; adepţii acestor culte se recrutau dintre orientalii care soseau în număr din ce în ce mai mare la Roma și ajunseseră să contamineze parte din populaţia romană110. Așadar, Otho, celebrând public cultul lui Isis, a dovedit că el urmează linia lui Caligula și a lui Nero și că înţelegea să se sprijine pe elementele etnice și sociale care îl susţinuseră pe ultimul iulio-claudian.

Altă măsură în contrast evident cu politica adoptată de împăraţii tradiţionaliști a fost dărnicia sa în ceea ce privește cetăţenia romană: Tacit relatează că Otho a acordat cetăţenia romană lingonilor, provinciei Baetica și cetăţilor maure (Tingi și Lixus) 111. Cassius Dio – de fapt, rezumatul lui Xiphilinos – generalizează faptul afirmând: „a acordat străinilor cetăţenia și le-a promis multe alte avantaje” (64,8,22). Romanii erau în general circumspecţi în a da străinilor cetăţenia și în orice caz acordarea ei unei întregi provincii era de natură să provoace reacţia cercurilor tradiţionaliste112. Celelalte măsuri de care pomenește Cassius Dio ar putea fi noile legi promise provinciilor Cappadocia și Africa, menţionate de Tacit113, care, cum se vede din context – în același capitol Tacit relatează intenţia lui Otho de a celebra memoria lui Nero, de a prelua numele lui Nero – nu puteau fi pe placul celor care contribuiseră la răsturnarea ultimului iulio-claudian.

Toate actele mai sus menţionate erau în evidentă contradicţie cu aspiraţiile facţiunii senatoriale; dacă Otho ar fi perseverat pe această cale, efortul făcut pentru eliminarea lui Nero ar fi fost inutil. Dar realitatea politică de la Roma și din impˇeriu era mult mai complexă, astfel încât Otho este nevoit să ia și măsuri în antiteză cu programul său iniţial. Nu putem preciza când a început

Otho să ia asemenea măsuri, deoarece reperele cronologice lipsesc; este însă probabil ca Otho, în încercarea lui de a-și concilia toate facţiunile din Roma pentru a putea face faţă ameninţărilor legiunilor renane, să fi luat măsuri contradictorii. în primul discurs pe care-l ţine în senat el declară că a fost obligat prin forţă să accepte puterea (SUET., *Otho,* 7,1). La scurtă vreme după aceea, Otho îl constrânge pe Tigellinus să se sinucidă, în ciuda faptului că primise un sprijin decisiv din partea fostului prefect neronian al pretoriului pentru a-l răsturna pe Galba114. Istoricii antici sunt unanimi în a înregistra reacţia favorabilă a întregii populaţii romane la aflarea știrii. O puternică impresie a produs în cercurile senatoriale atitudinea lui Otho faţă de Marius Celsus, consulul desemnat; pentru a-l sustrage furiei soldaţilor care cereau executarea lui, deoarece a fost un partizan necondiţionat al lui Galba, Otho poruncește aducerea lui în lanţuri pe Capitoliu, unde, apoi, în secret, între cei doi a avut loc o întrevedere desfășurată sub semnul înţelegerii115. Clemenţa de care a dat dovadă Otho faţă de Marius Celsus a fost bine primită de toate categoriile sociale ale capitalei, chiar și de către armată, deși, iniţial, trupele ceruseră condamnarea sa la moarte din cauza fidelităţii de care dăduse dovadă faţă de Galba (TAC., *Hist.,* 1,71,1). Concomitent, Otho dispune retrocedarea averilor senatorilor care fuseseră exilaţi de către Nero116 și reașezarea în senat a lui Cadius Rufus, exilat în timpul domniei lui Claudius, a lui Pedius Blaesus, în timpul domniei lui Nero, și a lui Scaevinus Priscus, personaj necunoscut nouă117. Confruntat cu o situaţie grea, căci războiul împotriva legiunilor renane ale lui Vitellius era iminent, Otho se străduiește să-și creeze o bază cât mai largă de acţiune, încercând să concilieze sub autoritatea sa atât forţele care l-au adus la putere (trupele din Roma și *aula Neronis),* cât și senatul. Tentativa nu era deloc ușoară, deoarece între armată și senat se manifesta o ostilitate crescândă. Cât de mare era suspiciunea armatei faţă de senatori rezulta în mod evident din faptul că

soldaţii îl avertizau pe împărat să nu se încreadă în senatorii cei mai distinși (PLUT., *Otho,* 3). Un episod relatat de toţi istoricii antici pune mai clar în lumină adversitatea dintre senat și trupele de la Roma118: Otho dăduse ordin cohortei a zecea, cantonate la Ostia, să vină la Roma; deplasarea unităţii, care se afla sub comanda tribunului Varius Crispinus, începuse în timpul nopţii, iar armele ei fuseseră așezate în căruţe; văzând masivul transport de arme care se făcea, pretorienii au bănuit organizarea unui complot senatorial împotriva lui Otho și ˘s-au îndreptat *sua sponte* spre palatul imp˘erial, cerându-i lui Otho să dispună masacrarea tuturor senatorilor. Un mare număr de membri ai curiei se afla tocmai la palat, unde Otho dădea un banchet în onoarea lor. împăratul îi salvează pe senatori, scoţându-i pe o ușă lăturalnică, și liniștește printr-un discurs trupele. Incidentul a rămas fără urmări, dar el este expresia neîncrederii armatei de la Roma în senat, pe care-l considera inamicul clasic al împăratului. Acesta era un fapt de care Otho trebuia să ţină seama. Antagonismul dintre armată și senat se află în centrul crizei din 68 – 69. Galba a ajuns la putere fiind susţinut de factorul constituţional, senatul, dar a fost obligat să facă concesii în favoarea factorului militar; ascensiunea lui Otho a fost opera pretorienilor rămași fideli memoriei lui Nero, dar împăratul a fost obligat să câștige de partea sa senatul pentru a realiza o bază legitimă cât mai largă în vederea războiului cu Vitellius.

Domnia lui Otho trebuie privită prin prisma proclamării ca împărat a lui Vitellius de către legiunile renane. înainte de a intra în campanie, Otho îl exilează la Colonia Aquinatis pe Cornelius Dolabella, în care vedea un potenţial competitor la Roma, datorită ascendenţei sale nobile și înrudirii cu Galba (TAC., *Hist.,* 1,77,2) 119. încercând să-și câștige partizani în rândul legiunilor renane, el îl numește pe Verginius Rufus consul desemnat *(ibid.)* și cere senatului să trimită o solie armatelor germanice, solie care să anunţe că Otho a fost ales principe și să îndemne trupele să înceteze actul lor de

rebeliune: *auctor senatul fuit mittendae legations quae doceret electum i-am principem concordiamque suaderet* (SUET, *Otho,* 8,2). Să ne amintim că iniţial legiunile renane ceruseră senatului „să aleagă" un alt principe în locul lui Galba. Terminologia utilizată de Suetonius în rezumarea hotărârii adoptate de senat la iniţiativa împăratului este elocventă: delegaţia senatorială urma să anunţe că principele „a fost ales" *(electum i-am principem),* adică să ateste și să sublinieze legitimitatea numirii lui Otho. Venit la putere prin mijloace revoluţionare, Otho încearcă să acrediteze ideea legitimităţii sale și de aceea se străduiește să apară în calitate de *princeps elecfus,* spre a-i lua lui Vitellius orice pretext constituţional de a intra în acţiune. Pregătind campania împotriva lui Vitellius, împăratul se declară adeptul instituţiilor romane tradiţionale. în discursul pe care îl ţine în faţa trupelor care năvăliseră în palat cerând uciderea senatorilor, Otho se pune pe sine în antiteză cu Vitellius: acesta din urmă are o armată formată din neamuri străine *(nationes aliquas occupauit Vitellius),* în timp ce el, Otho, este reprezentantul Italiei și al Romei, căci este sprijinit de *Italiae alumni et Romană uere iuuentus*; instituţia care garantează primatul Italiei și al Romei este senatul; or, declară cu emfază Otho, *senatus nohiscum est*; Roma, argumentează în continuare împăratul, nu sfidează timpurile datorită aglomerărilor de pietre și de case, ci datorită senatului, garant al eternităţii imp˟eriului, al păcii universale, al integrităţii principelui și al armatei: *acternitas rerum et pax gentium et mea cum uestra salus senatus incolumitate firmatur* (TAC., *Hist.,* 1,84,4). Și, pentru că senatul este de partea lui Otho, *res publica* este alături de el, în timp ce armatele lui Vitellius se constituie în adversari ai statului: *şic fit, ut hinc res publica, inde hostes rei publicae, constiterint (ibid.).* Dar pentru Tacit *res publica* este identică {u Roma, astfel încât Otho se erijează în apărătorul Romei. Confruntat cu un război iminent, Otho caută, pe de o parte, să-și păstreze cota de popularitate printre forţele care l-au adus la putere, iar pe

de alta, prin declaraţiile făcute și prin acte să câştige de partea sa cercurile tradiţionaliste, împăratul repune în centrul discuţiei statutul Romei și se declară adeptul tradiţiei romane, atunci când afirmă în faţa soldaţilor că senatul a fost întemeiat de Romulus în urma unui auspiciu, afirmaţie care se înscrie pe linia de gândire ciceroniană120, și că situaţia a rămas neschimbată, indiferent de formula politică în vigoare; a-l transmite nealterat urmașilor, susţine împăratul, este o datorie sacră *(ibid.)*.

De la adoptarea numelui de Nero și până la declararea senatului drept garantul continuităţii romane este un drum lung, pe care Otho l-a parcurs într-un răstimp foarte scurt; de fapt, el a oscilat, asemenea lui Galba, între facţiunile aflate în competiţie. Programul său iniţial, antecedentele neroniene se aflau la antipodul declaraţiilor pe care le-a făcut înaintea plecării în campanie. Surpriza provocată de ultimele lui acţiuni și profesiunile de credinţă faţă de senat, refuzul lui de a continua lupta după înfrângerea suferită la Bedriacum, pentru a nu mai vărsa sânge roman, sinuciderea sa pentru a pune capăt războiului civil au produs o impresie atât de puternică în cercurile senatoriale, încât au fost auzite voci care susţineau că Otho a preluat puterea numai pentru a reinstaura *res publica,* adică forţa de guvernământ în vigoare până la Augustus: „Încât ˚s-a spus chiar că el l-a ucis pe Galba, nu atâta din dorinţa de putere, cât pentru a restaura republica și libertatea44 *(rei publicae ac libertăţis restaurândae causa – SUET, Otho,* 12,5).

VITELLIUS SAU ÎNCERCAREA INSTAURĂRII UNEI DICTATURI MILITARE. Pornit în campanie împotriva lui Vitellius, Otho pierde, după câteva succese locale, bătălia de la Bedriacum; deși înfrângerea era departe de a fi decisivă, deși, după opinia generalilor săi, el mai dispunea de suficiente forţe pentru a continua lupta, Otho refuză să prelungească războiul civil și se sinucide, lăsând cale liberă lui Vitellius.

La Roma reputaţia noului împărat era proastă; el

deţinuse o poziţie privilegiată la curtea lui Nero; se amintea faptul că Vitellius fusese cel care-l convinsese pe Nero să participe la un concurs, susţinând că aceasta era dorinţa poporului (SUET, *Vit.,* 4); dacă în calitate de guvernator al Africii conduita lui pare a fi fost exemplară (*ibid.,* 5,2), sustragerea de obiecte preţioase din temple în timpul când a fost administrator al lucrărilor publice erproaspătă în memoria romanilor *(ibid.).* Când Galba l-a numit guvernator al Germaniei Inferior, în locul lui Verginius Rufus, știrea a fost primită cu stupoare la Roma, căci se știa că Vitellius era rău intenţionat faţă de împărat și gata de răscoală *(ibid.,* 7,1; TAC., *Hist.,* 1,52). Este posibil ca Galba să fi crezut că poate menţine în ordine legiunile pe care le cunoștea a fi credincioase lui Nero, trimiţând ca legat un favorit al fostului împărat.

Faptele lui Vitellius au justificat aprehensiunile: apropiindu-se de Roma, el ˇs-a înconjurat de o șleahtă de histrioni, ceea ce amintea în mod frapant de curtea lui Nero, spune Tacit *(Hist.,* 2,71,1); admiraţia sa faţă de numele și modul de viaţă al lui Nero era de notorietate publică (CASS. DIO, 64,4,1; TAC., *Hist.,* 2,71,1); împăratul afirma *coram omnibus* pe câmpul lui Marte intenţia sa de a-l imita pe ultimul iulio-claudian și aducea adesea sacrificii manilor acestuia (SUET, *Vit.,* 11,3; TAC., *Hist.,* 2,95,1). El l-a aplaudat pe un chitared care cânta compoziţiile lui Nero (SUET, *Vit.,* 11,3) și, spre a fi pe placul mulţimii, frecventează teatrul (CASS. DIO, 64,7,1). *Domus aurea* i se părea a fi un palat prea modest pentru el (CASS. DIO, 64,4,1); la Roma se comenta costul imens al banchetelor date de împărat, ca și extravaganţele lui culinare (TAC., *Hist.,* 2,97; SUET, *Vit.,* 13; CASS. DIO, 64,2 – 3) 120bis. Toate aceste fapte erau interpretate ca o manifestare a intenţiei lui Vitellius de a guverna după principiile domniei lui Nero, deci în antiteză cu sistemul de guvernare augustan, a cărui restaurare o dorea senatul. Domnia i-a fost prea scurtă pentru a ne putea da seama în ce măsură programul său ar fi ˇînsemnat o reeditare a celui neronian. Există însă suficiente indicii că principatul

său se afla la antipodul celui inaugurat de Augustus, fapt care transpare și din titulatura pe care a adoptat-o.

Titulatura imp˟erială romană în vremea principatului era următoarea: pentru Augustus – *Imp. Caesar Augustus*; Tiberius – *Ti. Caesar Augustus*; Caligula – *C. Caesar Augustus Germanicus*; Claudius – *Ti. Claudius Caesar Augustus Germanicus*; Nero – *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus,* până în anul 66, anul încheierii definitive a păcii în Orient prin vizita regelui Armeniei, Tindates, la Roma, când a adoptat titlul de *imperator* ca *praenomen;* Galba și Otho utilizează o titulatură similară celei neroniene, cu excepţia titlului de *Germanicus* și a poziţiei celui de *imperator,* care nu mai apare ca*praenomen.* Vitellius este primul împărat care schimbă în mod radical titulatura. Conform celor transmise de Suetonius, el a preluat imediat după proclamare titlul de *Germanicus,* dar a refuzat categoric să-l adopte pe cel de *Caesar* și de *Augustus: cognomen Germanici delatum ab uniuersis cupide recepii, Auguști disculit, Caesaris în perpetuum recusauit (Vit.,* 8,4). Tacit se exprimă în termeni asemănători, adăugând faptul că Vitellius, după victoria asupra lui Otho, a trimis la Roma un edict prin care amâna *sine die* preluarea titlului de *Augustus* și refuza categoric să-l accepte pe cel de *Caesar,* „deși nu renunţa la niciuna din prerogativele puterii imp˟eriale” *(Praemisit în urbem edictum, quo uocabulum Auguști differet, Caesaris non reciperet, cum de potestate nihil detraheret – Hist.,* 2,63,2). Propoziţia concesivă *cum de potestate nihil detraheret* este o dovadă a faptului că în ochii romanilor prerogativele puterii erau indisolubil legate de titlurile de *Augustus* și *Caesar* și că, în consecinţă, abandonării lor trebuia să-i corespundă în mod necesar renunţarea la unele din puterile cu care era învestit împăratul. Cu toate acestea, Vitellius păstrează nealterate toate prerogativele predecesorilor săi. Așadar, două aspecte sunt surprinzătoare în titulatura lui Vitellius, așa cum rezultă ea din scrierile antice: abandonarea titlurilor de *Augustus* și de *Caesar* și adoptarea celui de

Germanicus. Germanicus era un *cognomen* care se acorda unui general care înregistrase victorii importante în spaţiul germanic și care putea fi moștenit de urmaşi 121. Dar, pe de o parte, niciunul dintre Vitellii nu a purtat acest *cognomen,* astfel încât ipoteza moștenirii lui iese din discuţie; pe de altă parte, Vitellius nu a condus nicio campanie împotriva germanilor. Mai înainte însă de a analiza motivele care l-au determinat pe Vitellius să adopte o titulatură insolită, să vedem dacă cele transmise de scriitorii antici corespund realităţii.

Vitellius apare cu titulaturi diferite pe inscripţii și monede. În *Acta Fratrum Arualium: Vitellius Germanicus Imperator122*; la fel pe monede bătute la Roma și în Hispania123; pe unele monede, mai ales pe monede bătute în provinciile orientale ale Imp˘eriului, cu titulatura completă *A. Vitellius Caesar Augustus Germanicus Imperato-24,* iar pe altele, *A. Vitellius Augustus Germanicus Imperato-25.* Dar fragmentele din *Acta* trebuie privite ca documente oficiale, deoarece împăraţii erau membri ai confreriei religioase a Arvalilor, în protocoalele căreia erau menţionate cele mai importante evenimente politice ale domniei126. Cu alte cuvinte, titulatura din *Acta* este expresia voinţei împăratului; modificările constatate faţă de această titulatură pe unele monede trebuie considerate erori provocate de necunoaşterea planurilor împăratului. Așadar, în ceea ce-l privește pe Vitellius se constată o concordanţă între izvoarele epigrafice, numismatice și literare. Refuzarea titlurilor de *Caesar* și de *Augustus,* cât și preluarea fără motiv legitim a celui de *Germanicus,* constituie un fapt istoric.

În ceea ce privește titlul de *Caesar,* istoricii antici sunt de acord că Vitellius l-a refuzat categoric și că a emis chiar un edict prin care îl interzicea126b, s. Octavian, după adoptarea sa de către Iulius Caesar, preluase vechiul *cognomen* al luliilor127; când viitorul Augustus a rămas singurul stăpânilor al imp˘eriului, titlul de *Caesar* a devenit simbolul noii forme de guvernământ128. în discursul pe care Cassius Dio i-l atribuie lui Mecena,

acesta din urmă îl sfătuiește pe Octavian ca, în cazul instaurării unui regim monarhic, să utilizeze titlul de *Caesar,* și nu pe cel de rege (52,40,1). Când senatul i-a acordat lui Octavian titlul de *Augustus,* el ˇs-a numit din acel moment *Imperator Caesar Augustus 29.* Sir Ronald Syme atrage atenţia asupra faptului că Octavian utilizează sistemul roman al celor trei nume – el ˇs-a intitulat *Imperator Caesar Augustus* – și că fostul *cognomen (Caesar)* a devenit *nomen ™.* Apoi, rzom-ul a fost moștenit. Chiar dacă principatul era o monarhie care însă nu implica principiul dinastic, totuși aparteneţa la familia luliilor era până la Caligula o condiţie *sine qua non* pentru ascensiunea la impˇeriu.

Prin moartea lui Caligula a dispărut ultimul membru al familiei Iulia, adică ultimul care mai purta numele *Caesar* ca moștenire. Claudius era înrudit, dar nu membru, al gintei Iulia.

Cu toate acestea, el se numește *Claudius Caesar Augustus.* Preluarea acestui nume, pentru care nu avea niciun drept juridic, constituie dovada că *Caesar* din nume se transformase în titlu, implicând o opţiune politică. Galba face un pas mai departe utilizând titlul, deși nu era înrudit nici cu lulii, nici cu Claudii. *Caesar* devine sinonim cu *princeps.* în celebrul discurs pe care Galba îl ţine cu ocazia adoptării lui Piso, el se referă la predecesorii săi folosind expresia *Longa Caesarum series* (TAC., *Hist.,* 1,16,4). începând cu Claudius și cu Galba, *Caesar* este un titlu care implică legitimitatea augustană.

În ceea ce privește titlul *Augustus,* autorii antici afirmă că Vitellius a amânat acceptarea lui *(diferre* – Tacitus, Suetonius). Dar în mod ciudat nu aflăm nimic despre preluarea lui de către Vitellius. în *Acta Fratrum Arualium* nu îl găsim, în schimb, pe un sesterţ și pe un aureus, ambele de la Roma, împăratul apare cu următoarea titulatură: *A. Vitellius Germ. Imp. Aug. i?, i.* Cum monedele au fost bătute la Roma, trebuie să admitem că ele reproduc titulatura oficială. Când se va fi intitulat Vitellius *Augustus?* în mod cert nu înainte de luna iunie 69,

dată până la care ni ˇs-au păstrat protocoalele Fraţilor Arvali. Așadar, iunie 69 este un *terminus post quem.* Să urmărim evenimentele: după sosirea sa la Roma, Vitellius o numește pe mama sa *Augusta,* dar el însuși nu preia titlul (TAC., *Hist., 2*,89,2). Conform celor transmise de Tacit, a doua zi poporul a încercat zadarnic să-l determine pe împărat să adopte titlul *(Hist.,* 2,90,2). De ce a refuzat? Probabil pentru că *Augustus* era un titlu indisolubil legat de ideologia și sistemul lui Octavianus Augustus, faţă de care Vitellius se afla în antiteză13 lbis. Dacă într-un târziu el ˇs-a decis să-l poarte, atunci a făcut-o numai sub presiunea evenimentelor: la 15 iulie 69 Vespasian a fost proclamat împărat de către trupele din Orient și a preluat imediat *uocabulaprincipatus,* și anume *Caesar și Augustus132.* Dacă Vitellius ˇs-a numit *Augustus,* atunci faptul ˇs-a petrecut scurtă vreme după 15 iulie, data proclamării lui Vespasian, din motive de legitimitate, așa cum mai târziu, după marile victorii repurtate de flavieni în Italia, el a vrut să se numească și *Caesar: sed turn superstiţione nominis,* subliniază Tacit *(Hist.,* 3,58,3). Așadar, pentru a se pune în antiteză cu sistemul de guvernare augustan, Vitellius a renunţat la titulatura tradiţională și recurge la ea când situaţia a devenit disperată, crezând că o va putea restabili prin revenirea la principiile principatului augustan.

În schimb, Vitellius a acceptat fără nicio ezitare titlul de *Germanicus: cognomen Germanici delatum ab uniuersis cupide recepii* (SUET., *Vit.,* 8,4); *nomine Germanici staţi Vitellio addito* (TAC., *Hist.,* 2,64,3). Dar, așa cum am arătat, el nu avea niciun drept legitim de a prelua acest titlu. Cât de mult i-a șocat pe romani preluarea lui de către împărat se vede din replica pe care a dat-o mama lui la primirea primelor scrisori din partea lui Vitellius și care erau iscălite *Germanicus.* „eu l-am născut pe Vitellius, nu pe Germanicus” (TAC., *Hist.,* 2; 64,3; CASS. DIO, 64,4,5 = PETR. PATR. ˇex Vat. 93). Chiar dacă autenticitatea replicii materne nu poate fi dovedită, în orice caz este elocvent faptul că un asemenea zvon circula în epocă la Roma.

Vitellius voia să transforme titlul de *Germanicus* în simbol al principatului, căci îl acordă fiului său aflat la vârsta copilăriei, act prin care îl și numește succesor la domnie: „Apoi poruncește întregii armate să iasă în întâmpinarea fiului său, deși acesta era de vârstă foarte fragedă, și, când i-a fost adus, ţinându-l strâns la piept, l-a acoperit cu mantaua militară, l-a numit *Germanicus* și l-a înzestrat cu toate însemnele rangului de principe 1 *(Germanicum appellauit cinxitque cunctis fortunae principalis insignibus* – TAC., *Hist.,* 2,59,3). Cum ˇs-a ajuns la acest titlu insolit?

Demn de subliniat ni se pare a fi faptul că Vitellius nu a avut iniţiativa nici a proclamării sale și nici a titulaturii, exceptând refuzul titlurilor de *Caesar* și de *Augustus.* Titlul de *Germanicus* i-a fost dat de soldaţii legiunilor germanice și el nu a făcut decât să-l accepte *cupide* (Suetonius) și *statim* (Tacit) 133. Legiunile germanice erau conștiente de faptul că ele reprezentau cea mai puternică forţă militară a impˇeriului și, din acest motiv, ele erau nemulţumite de situaţia privilegiată, în mod nejustificat, după opinia lor, de care se bucurau pretorienii (TAC., *Ann.,* 1,17,9). Pretorienii se găseau într-o poziţie mult mai bună, deoarece aflându-se în capitală aveau un cuvânt decisiv de spus în alegerea principelui, deși forţa lor militară nu se putea compara cu cea a legiunilor de la Rin. Prima încercare a legiunilor romane de a se implica în politica impˇeriului ˇs-a produs la moartea lui Augustus, când ele i-au oferit lui Germanicus impˇeriul; îşi sprijineau oferta cu următoarele argumente: „În mâinile lor se află soarta Romei, prin victoriile lor sporește statul, în numele lor sunt numiţi imperatorie (TAC., *Ann.,* 1,31,6). Ultima parte a frazei *(în suum cognomentum adscisci imperatoares)* ni se pare semnificativă: în momentul morţii lui Augustus triumfurile și titlul de *imperator* nu erau încă monopolul principelui. în consecinţă, *imperator* poate însemna în acest context un general victorios; cu toate acestea, afirmaţia este demnă de toată atenţia: ea demonstrează faptul că legiunile renane se considerau a fi forţa politică potenţial cea mai mare a impˇeriului și, prin urmare, cea care putea decide

asupra persoanei imp˘eriale. *Imperator* prin exdelenţă era principele; deoarece *imperatoares* erau numiţi în numele legiunii germanice, trupele de la Rin considerau legitim ca împăratul să fie numit de ele. La moartea lui Augustus, Rinul era singura regiune unde se mai putea vorbi de o intenţie ofensivă a imp˘eriului134; legiunile renane erau cele care „sporeau statul" și, deci, după opinia lor, un *imperator* trebuie neapărat să fie *Germanicus.*

Să revenim la Vitellius. Proclamarea sa a fost iniţiativa legiunilor. El a acceptat proclamarea și a preluat titlul de *Germanicus* pentru a arăta în mod clar pe ce forţe înţelege să se sprijine în timpul domniei. Scurta lui domnie a fost în fapt o dictatură a legiunilor renane. Oamenii forte din anturajul lui Vitellius erau Caecina și Fabius Valens, amândoi *legaţi legionis* ai armatei de la Rin (TAC., *Hist.,* 2,92,1: *munia imp˘erii Caecina ac Valens obibant)*; cei doi au fost numiţi consuli și, cum existau consuli în funcţie, consulatele acestora au fost scurtate sub diferite pretexte *(ibid.,* 2,71,3). Cohortele pretoriene au fost licenţiate și în locul lor au fost formate 16 noi cohorte, recrutate din rândurile soldaţilor legiunilor germanice *(ibid.,* 2,93,2). Prefecţi ai noilor cohorte au fost numiţi Publius Sabinus, până atunci prefect al unei cohorte auxiliare, și Iulius Priscus, până atunci simplu centurion; amândoi și-au datorat ascensiunea protecţiei lui Valens și a lui Caecina *(Hist.,* 2,92,1). Un alt ofiţer al armatei renane, Lucilius Bassus, prefect al unei unităţi de cavalerie, un intim al lui Caecina, a fost numit prefect al flotelor de la Ravena și de la Missenum *(ibid.,* 2,100,3). După Josephus Flavius, Roma se transformase într-o cazarmă a armatei renane *(Bel. lud.,* 4,586 – 587). în concluzie: domnia lui Vitellius este opera legiunilor germanice; titlul *Germanicus* este expresia acestui fapt, expresia poziţiei de forţă pe care legiunile germanice o deţineau în timpul principatului său și a încercării lor de a impune o dictatură militară. Toţi ceilalţi împăraţi, chiar dacă au fost aduși la putere de factorul militar, au reinstaurat imediat după ce ˘s-au instalat la putere diarhia augustană și au reașezat armata în

penumbra evenimentelor politice.

Noutatea domniei lui Vitellius o constituie aşadar faptul că, venit la putere *manu militari,* el a rămas mai departe instrumentul armatei și a transformat legiunile renane în factorul politic determinant. Tacit, analizând evenimentele, surprinde esenţa acestei domnii atunci când îi atribuie lui Mucianus sentinţa, pe care am avut ocazia să o citățm: „Vitellius este dovada că principele poate fi făcut de către armată în propriul ei interes44 (*Hist.,* 2,76,4). Prin Vitellius armata încearcă să-și asume responsabilitatea guvernării135.

Căderea lui Vitellius înseamnă eșecul dictaturii legiunilor renane. Un alt general, Vespasian, succede la imp˚eriu, dar, de îndată ce a repurtat victoria, el urmează hotărât exemplul lui Augustus și guvernează în armonie cu senatul. Anarhia militară izbucnită după moartea lui Nero se încheie cu ascensiunea Flaviilor. La războiul civil au luat parte rând pe rând legiunile din Hispania, pretorienii, marinarii flotelor de la Missenum și de la Ravenna, legiunile orientale, în fine, toate legiunile imp˚eriului grupate în jurul armatelor renane și orientale în luptele dintre flavieni și vitellieni. încercarea armatelor germanice de a instaura o dictatură militară a eșuat; armata nu era încă pregătită să guverneze. Nu incuria lui Vitellius i-a determinat căderea, ci incapacitatea armatei de a-și găsi o legitimitate pentru a da coeziune imp˚eriului, așa cum a făcut Augustus, care în conflictul cu Marcus Antonius și apoi în timpul guvernării ˚s-a erijat în apărătorul tradiţiei romane și al Romei, în ipostaza ei de centru politic și ideologic al imp˚eriului.

VESPASIAN, PRINCIPELE SCHIMBAT ÎN BINE. Originar din Reate, Vespasian făcea parte dintr-o familie neînsemnată; tatăl său fusese simplu funcţionar vamal. Datorită capacităţii și a puterii sale de muncă, Vespasian a făcut carieră, devenind consul *suffectus* în anul 51 și proconsul al Africii în 62. în 66, deși căzut în dizgraţie, el a fost însărcinat de Nero cu înăbușirea revoltei din ludeea. Motivul principal al numirii l-a constituit originea obscură,

care nu-i permitea să aspire la demnitatea imp˘erială. Nero începuse, așa cum am văzut, o vastă operaţie de lichidare a comandanţilor de mari unităţi militare care aparţineau aristocraţiei senatoriale, tocmai pentru a elimina orice concurenţă posibilă din rândurile armatei. Vespasian și-a datorat numirea în fruntea armatei care trebuia să zdrobească rebeliunea iudeilor nu fidelităţii sale faţă de ultimul iulio-claudian, fidelitate pusă de anturajul împăratului sub semnul întrebării, ci imposibilităţii sale prin origine de a se angaja în vreo rebeliune împotriva lui Nero în calitate de aspirant la imp˘eriu. A trebuit să intervină criza anului 69 pentru ca un reprezentant al burgheziei municipale să devină principe. Suita neîntreruptă de războaie civile a readus în prim-plan elementul militar ca factor politic și a creat premisa ca un comandant de armată să se ridice la demnitatea imp ˘erială, indiferent de originea sa.

Primatul factorului militar și posibilitatea generalilor care nu făceau parte din familiile nobile romane de a se înscrie în lupta pentru principat este bine surprinsă de Tacit în discursul pe care i-l atribuie lui Mucianus. în comparaţie cu Nero, Vitellius era un parvenit, deoarece tatăl său era un *homo nouas.* în haosul provocat la Roma de criza din 69, demnitatea imp˘erială nu mai poate fi dobândită decât de *homines militares,* iar prin suprimarea fraţilor Scribonius, a lui Corbulo și a lui Galba, aristocraţia familiei nu mai constituia un criteriu luat în consideraţie, din moment ce soarta principatului nu se mai decidea la Roma; singurul lucru care mai conta era forţa și coeziunea legiunilor care se ridicau în favoarea unui candidat.

Vitellius eșuase în tentativa de a impune la Roma o dictatură a legiunilor renane. Existau însă aprehensiuni în capitala imp˘eriului că Vespasian, adus la putere de legiunile orientale, va călca pe urmele lui Vitellius, subordonând totul intereselor legiunilor care l-au proclamat împărat. în momentul plecării lui Otho în campanie împotriva lui Vitellius, reputaţia lui Vespasian era discutabilă și discutată: *et ambigua de Vespasiano*

fama, notează Tacit, după care adaugă: *solusque omnium ante se principum în melius mutatus est* („a fost singurul dintre toţi principii dinaintea lui care ˘s-a schimbat în bine"). în ce a constat schimbarea în bine a lui Vespasian? Concluzia lui Tacit a fost înţeleasă atât de antici (Ausonius), cât și de moderni (Heubner) ca o antiteză între modul de comportare a lui Vespasian ca împărat și ca persoană particulară. Fără a intra în amănunte136, vom spune doar că Tacit, ori decât ori stabilește o asemenea antiteză în viaţa unui împărat, folosește termenul tehnic de*priuatus* pentru a desemna perioada precedentă numirii sale ca*princeps.* Așadar, trebuie să căutăm în timpul domniei lui Vespasian o cezură care să justifice antiteza stabilită de Tacit.

Vespasian a fost proclamat împărat de trupele staţionate în Orient la 15 iulie 69; imediat, fără nicio ezitare, el a adoptat titulatura oficială și ˘s-a numit *Vespasiani-Caesar Augustus,* fără să mai aștepte, asemenea lui Galba, ratificarea de către senat a numirii sale. Precedentul fusese creat de Vitellius. Ziua de 15 iulie, subliniază Tacit, a fost celebrată apoi ca *dies imp˘erii.* Așadar, modul în care Vespasian a preluat puterea era de rău augur și justifica din plin aprehensiunile senatorilor: perspectivele unei noi dictaturi militare erau din nou de actualitate. De aceea senatorii au răsuflat uşuraţi când au recitit scrisoarea trimisă de către Vespasian din Alexandria: la a doua lectură, căci la prima, din cauza emoţiei care-i stăpânea, n-au putut înţelege sensul real al scrisorii, și-au dat seama că împăratul vorbea ca persoană civilă. Emoţiile fuseseră însă mari. Mai existau însă și alte motive de neîncredere faţă de evoluţia domniei lui Vespasian: când acesta a sosit la Alexandria, guvernatorul Egiptului, Tiberius Alexander, a organizat pe hipodromul orașului ceremonia aclamării noului împărat. Cunoaştem desfășurarea ceremoniei din relatarea păstrată pe papirusul Fouad 18: Vespasian a fost aclamat de alexandrini ca „singurul salvator44 (eic ociycfp), „zeu44 (0eôc Kaâoap OuEOT – tacnavóc) și „fiu al zeului Amon44

(„Appetì voc môc). Pentru orientali, mai ales pentru egipteni, divinizarea suveranului era un fapt normal (Ptolemeii fuseseră zei în timpul vieţii, urmând o veche tradiţie faraonică), dar nu pentru romani; o încercare asemănătoare făcuse Nero, care a fost aclamat la Corint „Zeus eliberatorul44. Apoi Vespasian devine taumaturg, vindecând un orb și un paralitic (TAC., *Hist.,* 4,81; SUET., *Dia. Vesp.,* 7,2 – 3; CASS. DIO, 66,8,1). Cele mai multe amănunte le dă Tacit, dar el „deformează44 realitatea introducând elemente de ordin raţionalist: la început Vespasian și-ar fi bătut joc de cei doi handicapaţi veniţi să-l roage să-i vindece în urma apariţiei zeului Serapis; la insistenţele lor și a anturajului împăratul se lasă înduplecat, dar, mai înainte de a le satisface dorinţa, el cere medicilor să-i consulte; abia după ce a fost informat că bolile de care suferă nu sunt incurabile, Vespasian încearcă vindecarea. Introducând un element de ordin raţionalist, consultul medical, Tacit spulberă ideea miracolului. El interpretează faptul în spiritul mentalităţii romane. Orientalii erau însă obișnuiţi cu săvârșirea de minuni. După Cassius Dio, Vespasian ar fi ˇîncercat prin astfel de fapte să-și câştige popularitatea printre egipteni, care erau iritaţi de impozitele grele pe care le impusese. La Roma vindecările și aclamarea ca zeu trebuie să fi produs o proastă impresie, căci ele arătau că Vespasian se adapta mentalităţii orientale și, deci, exista primejdia unui nou împărat care, asemenea lui Caligula și Nero, să încerce orientalizarea impˇeriului. Dar, imediat ce a sosit la Roma, Vespasian revine la principatul de tip augustan și domnește în acord cu senatul, reașezând Roma în centrul impˇeriului. *Lex de impˇcrio Vespasiani* consfinţește reîntoarcerea la principiile de guvernare stabilite de Augustus. Pericolul unei noi tiranii fusese evitat prin „schimbarea în bine44 a lui Vespasian136.

Din punct de vedere constituţional, impˇeriul ˇs-a reașezat pe bazele create de întemeietorul sistemului. Criza anului 69 a lăsat însă urme. Un reprezentant al burgheziei municipale devine împărat; în senat pătrund

oameni noi, care se făcuseră remarcaţi prin competenţa lor în diferite domenii. Asistăm la spectaculoase ascensiuni pe scara socială: sunt numiţi noi patricieni, mulţi dintre ei originari din provincii, între care Cn. Iulius Agricola, socrul lui Tacit, M. Ulpius Traianus, tatăl viitorului împărat, M. Annius Verus, bunicul lui Marcus Aurelius et[. Este epoca „specialiștilor44, ceea ce are ca efect o mai bună administrare a imp˘eriului. Finanţele au fost restabilite printre altele prin anularea unei serii de privilegii acordate de Nero (scutirea de impozite a Greciei, de pildă). După un an de războaie civile începe o epocă de stabilitate, caracterizată prin numeroase construcţii, prin întemeierea de colonii (Aventicum în Helvetia, Sirmium și Siscia în Pannonia, Scupi în Moesia, Caesarea în Palestina et[.). învăţământul public la Roma datează din vremea lui Vespasian: el a înfiinţat două catedre de retorică în capitala imp˘eriului, una de retorică greacă, alta latină, amândouă finanţate de împărat. în fruntea catedrei de retorică latină ˘s-a aflat faimosul Quintilian. în aceeași linie împăratul acordă numeroase privilegii profesorilor și medicilor. Toate acestea au ca efect un rapid progres al procesului de romanizare.

Așadar, după despotismul de tip oriental promovat de Nero, după un an de războaie civile, imp˘eriul revine la sistemul de guvernare augustan, sistem aplicat de oameni noi recrutaţi dintre specialiștii municipiilor și provinciilor, adică oameni care și-au datorat ascensiunea socială și politică răsturnărilor provocate de *iile longus et unus annus.*

Note

Referindu-se la același eveniment, amânarea călătoriei, Tacit vorbește de proiectul lui Nero de a vizita Egiptul, iar Suetonius de cel de a vizita Grecia, semn că ele se confundau. SUET., *Nero,* 35,5, și CASS. DIO, 63,18, dau un amănunt de ordin anecdotic din care rezultă că la Alexandria pregătirile erau încheiate pentru a-l primi pe augustul oaspete: „Nero l-a exilat pe Tuscus, fiul doicii sale, deoarece în calitate de procurator al Egiptului ˘s-a

scăldat în băile construite pentru sosirea împăratului”.

1 Cf. infra, p. 60.

2 SUET, Acra, 56,1.

3 În mod ciudat, niciun exeget modern nu a analizat textul lui Tacit și al lui Suetonius din acest punct de vedere.

4 SUET, *loc. cit.: N-am cum circuitis templis în acele Vestare reşedisset...*

5 P. CEAUȘESCU, *Altera Roma. Histoire dʒune folie politique, Historia,* 25,1,1976, p. 93.

6 M. A. LEVI, *Nerone ei suoi tempi,* Milano, 1949, pp. 210 – 212, și *Lʒimpero romano,* Torino, 1967,1, p. 302, este singurul autor care examinează consecinţele călătoriei din punctul de vedere al predilecţiei lui Nero pentru Orient: „Și poate că Nero [...] voia să dea un avertisment adversarilor săi, amintindu-le că impˇeriul poate fi guvernat din alte localităţi decât Roma”. în ceea ce privește posibilitatea schimbării capitalei impˇeriului, iată o paralelă din istoria modernă: înainte de încoronarea lui Napoleon, în multe cercuri pariziene se auzeau păreri ostile; Napoleon era iritat: „son iṙṙitation était telle [...] cuʑil avait été jusquʑà parler de fixer dans une autre ville le lieu du couronnement, et lʒon avait fort remarqué un article de *La Gazette de France* – nettement inspiré en haut lieu: îl y était rappelé que [ʑétait, écoeuré par lʒesprit qui régnait à Rome vis-à-vis du pouvoir, que Constantin avait transporté à Byzance le siège de lʒEmpire!” (Louis MADELIN, *Lʒavènement de lʒEmpire,* Paris, 1939, p. 179).

7 Descrierea incendiului la TAC., *Ann.,* 15,38 – 41; SUET., Aera. 38; CASS. DIO, 62,16. M.A. LEVI, *Lʒimpero...* 1, p. 300, este de părere că Nero ar fi renunţat la călătorie din cauza incendiului Romei; ipoteza nu este plauzibilă, deoarece ea nu rezultă din niciun izvor antic.

8 E. Mary SMALLWOOD, *Documents Illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero,* Cambridge, 1967, p. 27 *(Acta Fratrum Arualium).* Majoritatea exegeţilor (H. Schiller, Herzberg, Domaszewski, Hohl,

W. Schur, Momigliano, G. Ch. Piccard) notează doar faptul că a întreprins călătoria în anul 66, că sensul ei era exclusiv artistic sau că ea pune în faţa istoricilor grele probleme psihologice.

9 Bruno GRENZHEUSEN, *Kaiser und Senat în der Zeit von Nero bis Nerva,* Münster, 1960, p. 38; 50, crede că Nero și-a amânat călătoria din cauza descoperirii conjuraţiei lui Piso. însă din izvoarele antice rezultă că descoperirea conjuraţiei este posterioară renunţării la călătorie. Pentru conjuraţia lui Piso, cf. TAC., *Ann.,* 15,48 – 74; CASS. DIO, 62,24 – 25.

10 SUET, *Nero.* 36,1 – 2. PLUT., *De sera num. uind.,* povestește un amănunt de ordin anecdotic referitor la descoperirea unei conjuraţii antineroniene, fără nicio precizare din care să putem deduce despre care conjuraţie este vorba.

11 SUET., *Nero,* 37,3: *mutas nec dubias significationes saepe iecit. ne reliquisparsurum senatoribus, cumque ordinem suhlaturum quandoque e republica ac prouincias et exercitus equiti R. ˇac libertis permissurum* („adesea, el a afirmat în mod clar că nu îi va cruţa nici pe ceilalţi senatori, că va elimina acest ordin din stat și că va atribui cavalerilor și liberţilor provinciile și armatele").

12 CASS. DIO, 63,18,2. Condamnarea la moarte a lui Corbulo este pusă de cercetătorii moderni în legătură cu conjuraţia lui Vinicianus de la Benevent, în care comandantul suprem de pe frontul partie ar fi fost implicat. Dar singurul argument invocat îl constituie faptul că Annius Vinicianus, promotorul conjuraţiei, era ginerele lui Corbulo; cf. STEIN, *Domitius Corbulo, RE supp.,* 3,407; G.E.F. CHILVER, *The Army în Politics A.D. 68 – 70, JRS,* 1957, p. 32. în ceea ce-i privește pe fraţii Scribonius, CHILVER afirmă fără să invoce vreun argument: „we can recognize old enemies of the Julio-Claudian house" (p. 32). Cei trei au sosit însă în Grecia fără nicio bănuială, fapt curios în cazul unei participări a lor la acţiuni antineroniene. Tot fără dovezi, J.B.

HAINSWORTH.

Verginius and Vindex, Historia, 1962,11,1, p. 90, enunţă ipoteza unor contracte între Vindex și fraţii Scribonius. în orice caz, indiferent de acuzaţiile care le vor fi aduse, execuţiile par a se încadra într-un plan de lichidare a comandanţilor de mari unităţi militare.

Cf. ˟şi AUR. VIC., *Caes,* 5,15, și comentariul lui CHILVER, *op. cât.,* p. 32.

14 Corbulo fusese învestit cu puteri speciale pe frontul partie în anul 58, iar fraţii Scribonius au ajuns la legiunile renane cel mai târziu în 61. Pentru Corbulo, cf. STEIN, *op. cât.,* p. 407; Ronald SYME, *Domitius Corbulo, JRS,* 1970, pp. 27 – 39; pentru fraţii Scribonius, cf. GROAG, în *RE,* seria 2,3, pp. 880 – 890, și E. RITTERLING, *Fasti des rbmischen Deutschland unter dem Prinzipat,* Viena, 1932, p. 17, n. 10 și pp. 51 – 52, n. 9.

15 Pentru Fonteius Capito, cf. *Prosop. Imp. Rom. sec. I, II, III,* Berlin – Leipzig, 1936, pars III, p. 197, n. 467 – 468 și E. RITTERLING, *op. cât.,* pp. 53 – 54, n. 10; pentru Mucianus, KEPPELMACHE, *Licianus (Mucianus), RE,* 13,437; Ronald SYME, *Tacitus,* vol. II, cap. *Sura and Mucianus,* pp. 790 – 791.

16 FLAV. IOS., *Bel. lud.* 3,3, explică altfel numirea lui Vespasian: acesta ar fi prezentat garanţii de fidelitate datorită celor doi fii, Titus și Domiţian, care puteau fi reţinuţi ușor ca ostatici. Cele două explicaţii, a lui Suetonius și a lui Flavius Josephus, nu sunt incompatibile; în orice caz, este normal ca istoricul iudeu, favorit al lui Vespasian, să fi păstrat tăcerea asupra originii obscure a viitorului împărat.

17 TAC., *Ann.,* 14,58. în cazul lui Barea Soranus, Tacit *(Ann.,* 16,30 – 33) nu spune, ca în cazul lui Rubellius Plautus *(uulgoque Jingebant)* că ar fi circulat zvonuri, ceea ce ar constitui o indicaţie că acuzaţia se bizuia pe fapte reale. Pentru aceste chesţiuni, cf. Richard A. BAUMAN, *Impietas în principem,* München, 1974, pp. 143 – 156.

18 Eduard MEYER, *Rbmischer Staat und Staatsgedanke,* Zürich – Stuttgart, 1964, pp. 420 – 422. Numirea lui

Helios, un grec, ca înlocuitor al principelui la Roma și în Italia trebuie să fi șocat cercurile senatoriale *(praefecfus urbi* era ales dintre cei mai de vază senatori; în acel moment în funcţie se afla Flavius Sabinus, fratele lui Vespasian). Helios guvernează în chip autoritar la Roma: el are iniţiativa uciderii lui Suplicius Camerinus, membru de vază al senatului, și a fiului său (CASS. DIO, 63,18,2). Pentru semnificaţia politică a învestirii lui Helios cu puteri depline la Roma, cf. Werner SCHUR, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero,* Leipzig, 1923, p. 104. Eugen CIZEK, *L3époque de Néron et ses controverses idéologiques,* Leiden, 1972, p. 222, consideră că învestirea lui Helios prefigurează impˇeriul bicefal din sec. IV. Textul pe care îşi bazează concluzia este cel din CASS. DIO, 63,12,2: (oüted pèv 5f tòte Pœpodcov cep%t ôvo amokpdtopoiv apa esovăexxie, NEpœvi koù HXüd) („astfel impˇeriul roman era în același timp sclavul a doi autocraţi, al lui Nero și al lui Helios"). Interpretarea ni se pare a fi forţată; singurul fapt evident este intenţia lui Nero de a subordona Italia și Roma unei administraţii grecești.

19 SUET, *Nero,* 13,2; din acest moment Nero apare pe inscripţii și pe monede cu titulatura *Imp. Caes. Aug. Nero.*

20 Cf. textul discursului la M. Holleaux, *Discours prononcé par Néron à Corinthe en rendant aux Grecs la liberté,* BOH, 1889,12, pp. 510 – 528 = SMALLWOOD, p. 35, n. 64. Omisiunea senatului din discursul impˇerial este și ea semnificativă; SUET, *Nero,* 36,6, atrăgea atenţia asupra faptului că, în alocuţiunea rostită de Nero cu ocazia lucrărilor de străpungere a Istmului de Corint, senatul nu a fost pomenit: „și la inaugurarea lucrărilor de la Istmul de Corint în faţa unei mari mulţimi el a urat reușită lucrărilor spre gloria lui și a poporului roman, fără să menţioneze senatul" *(dissimulata senatus menţione).*

21 PLIN., *Nat. Hist.,* 4,10,2: *uniuersae Achaeiae libertatem Domitius Nero dédit. Cf.* J. MARQUARDT, *Rbmische Staatsverwaltung,* Leipzig, 1873,1, p. 70; E. CIZEK, *op. cât.,* pp. 216 – 218.

22 în general, cercetătorii moderni notează doar

omisiunea Atenei de pe itinerariu, caută explicaţii psihologice (DOMASZEWSKI) sau interpretează faptul ca pe un refuz al celor două polisuri de a-l primi pe împăratul histrion (RENAN). MOMIGLIANO încearcă o altă explicaţie, pe care însă el însuși o consideră a fi improbabilă: cele două orașe erau *ciuitates liberae* și, în consecinţă, nu mai aveau ce binefacere să primească din partea lui Nero. Momigliano se referă la proclamaţia lui Nero de la Corint, prin care acorda tuturor grecilor libertatea; aşadar, Atena și Sparta, fiind „cetăţi libere", nu aveau cum să primească libertatea din partea lui Nero. Atena și Sparta însă nu erau singurele *ciuitates liberae* din Grecia; or, Nero a vizitat cel puţin un oraș care se bucura de acest statut, și anume Delphi, unde a participat la tradiţionalele jocuri pitice (CASS. DIO, 63,10,18; 20). Așadar, explicaţia lui Momigliano nu poate fi acceptată. Eugen CIZEK presupune corect, dar fără să aducă dovezile necesare, că Nero nu ˇs-a dus la Atena și la Sparta „pour signifier son amour pour la Grèce nouvelle, la Grèce hellénistique et romaine44. B.H. WARMINGTON afirmă că nici anticii nu și-au putut explica faptul – deși Cassius Dio dă o explicaţie! — decât ca un capriciu de moment al principelui, iar M. GRANT parafrazează doar textul lui Cassius Dio.

Pentru popularitatea de care se bucura Sparta în cercurile romane, cf. Ed. WÒLFLIN, *Zur Psychologie der Volker des Altertums, Archiv für Lateinische Lexico-graphie und Grammatik,* Leipzig, 1892,7,1 – 2, p. 145, și Antonio LA PENNA, *Aspetti del pensiero storico latino,* Torino, 1978, cap. *Cicerone fra Sparta e Atene* pp. 119 – 132.

24 O explicaţie similară la Herbert BOX, *Roman Citizenship în Laconia, JRS,* 21,1, p. 201, care reia însă doar explicaţia lui Cassius Dio.

25 Cf. SUET., New, 56,1.

26 Cf. ˇşi Ed. WÔLFLIN, *op. cât.,* p. 144; Antonio LA PENNA, *op. cât.,* p. 130.

27 Pentru dispreţul romanilor faţă de greci, cf. G. COLIN, *Rome et la Grèce de 200 à 146 avant Jésus Christ,* Paris,

1905, pp. 109; 668 – 672; Alfred BESANÇON, *Le↻ adversaires de l hellénisme à Rome pendant la période répuhlicane,* Lausanne, 1910; Ronald SYME, *op. cât.,* cap. *Tacitus and the Greeks,* pp. 504 – 519; Ed. WÒLFLIN, *op. cât.,* pp. 140 – 146.

28 P. CEAUȘESCU, *La double image dzAlexandre le Grand à Rome – essai dʒune explication politique, Studii Clasice,* 1974,16, pp. 153 – 168; G. WIRTH, *Alexander undrom. Image et réalité. Entretiens sur T Antiquité classique publiés par Olivier Reverdin,* XXII, Vandœuvre – Genève, 1975, pp. 181 – 221.

29 Cf. Fr. PRÉCHAT, introducerea la ediţia critică SENECA, *De Beneficiis,* Paris, 1962.

30 Cf. nota 21; pentru data la care a fost ţinut discursul, cf. Paul A. GALLIVAN, *Neros liberaţion of Greece, Hermes,* 1973,101,2, pp. 230 – 239, care opinează pentru anul 67.

31 Cf. Eugen CIZEK, *op. cât.,* p. 147; PLUT, *Flam.,* 12,8. Flamininus proclamase libertatea Greciei în numele său și al senatului (POL., 18,45). în discursul lui Nero senatul nu este menţionat; mai mult: Nero pretinde că până în acest moment grecii niciodată nu ˟s-au bucurat de o libertate reală (qv ovÔ ev toac EVIT üxecredtol. e bpcòv nàdrec xpôvoic egxiv – „libertate de care nu v-aţi bucurat nici în cele mai fericite momente ale voastre44), ceea ce sună ca o antiteză faţă de proclamaţia lui Flamininus.

32 *Acta Apost.,* 18,8.

33bis PLAT., *Leg.,* 4,704 și urm.; cf. ˟şi ARIST, *Pol.,* 7,5,1327 A-B.

B. GERSTER, *Lʒhistoire de Corinthe, tentatives de percement dans lʒantiquité, BCH,* 1884,8, pp. 225 – 240; Jean ROUGÉ, *Recherches sur lʒorganiʂation du commerce maritime en Méditerranée sous lʒempire romain,* Paris, 1965, p. 85; G. SCHUMANN, *Hellenistische undgriechische Elemente în der Regierung N eros,* Leipzig, 1930, pp. 73 – 75 (cap. *Die Durchstechung des Isthmos von Corinth).*

33 Ronald SYME, *La rivoluzione romană,* Torino, 1962, p. 291.

34 Singurii autori moderni care, după știința noastră, au utilizat textul lui Aurelius Victor sunt Ernest RENAN, *L3Antéchrist,* Paris, 1893, p. 308; F. CUMONT, *Le religioni orientali nel păgânesimo romano,* Bari, 1913, p. 2; fără să citeze vreun izvor, WARMINGTON, *op. cât.,* p.149, afirmă că la Roma circulau zvonuri despre intenţia lui Nero de a muta capitala la Alexandria. O analiză amplă, congruentă cu a noastră, la P. CEAUȘESCU, *Altera Roma. Geschichte...*

31 PLUT., *Galba,* 2, afirmă că defecţiunea lui Nymphidius Sabinus ˚s-a produs atunci când a devenit evident faptul că Nero era pe punctul de a se refugia în Egipt; cf. ˚şi SUET., *Nero,* 47,1.

Descriind incendiul Romei, Tacit spune că atunci a ars și templul Vestei: [...] *et delubrum Vestare cum Penatibus populi Romani exusta (Ann.,* 15,41,1). Chiar dacă Tacit și Suetoniu se referă la același fapt, ceea ce nu este deloc sigur, afirmaţia primului implică o gravă acuzaţie: Nero nu ˚s-a comportat asemenea lui Caecilius Metellus! Pentru importanţa penaţilor, cf. Gerhard BINDER, *Aeneas und Augustus, Interpretation zum 8. Buch der Acneis,* Meisenheim am Gland, 1971, pp. 220 – 224 și Jean GAGÉ, *Actiaca, Mélanges d3archéologie et d3histoire,* Paris, 1936, p. 67.

38 VARRÒ, apud AUGUST., *Ciu. Dei.,* 6,2.

39 Cf. Gerhard BINDER, *loc. cit.*

40 *RG,* 19,2; app. 2.
SUET., *Nero,* 32,4.

41 SUET., New, 30,1.
P. CEAUȘESCU, *Altera Roma. Histoire...* pp. 81 – 92.
SUET., *Din. lui.,* 79,3; P. CEAUȘESCU, *op. cât.,* pp. 90 – 92.

42 CASS. DIO, 63,19: O ôè „HXioc <... > ei iuòv peydxrjv riva ÈKIP ouxtiv ev Tfi Tœpri napakendçegoai. kœt autoû.

43 Pentru chesţiunile de cronologie, cf. Ludwig HOLZAPFEL, *Rbmische Kaiserdaten, Klio,* 1912, pp.

483 – 493; 1913, pp. 289 – 304.

47bis Herbert GRASSL, *Untersuchungen zum Vierkaiserjahr 68/69 n. Chr. Ein Beitrag zur Ideologie und Sozialstruktur desfrühen Prinzipats,* Graz diss, 1972. Soldaţii legiunilor germanice au interpretat revolta lui Vindex ca fiind îndreptată împotriva Romei (cf. TAC., *Hist.,* 1,51,3). Pentru reacţia lui Nero, cf. SUET., *Nero,* 40,4. CASS. DIO, 63,23,1.

44 SUET, *Nero,* 42,1, afirmă că Nero a leșinat la aflarea știrii, că a fost cuprins de furie și că a declarat că „s-a sfârșit cu el" *(actum de se pronunţiauit)*; PLUT., *Galba,* 5.

45 Criza devenise politică.

46 Un strămoș al lui Vindex devenise cetăţean roman în timpul lui Iulius Caesar, iar Vindex (numele complet C. ˇIulius Vindex – ZON., 11,13 B) era fiul unui senator roman din vremea lui Claudius (CASS. DIO, 63,22); cf. FLUSS, *Iulius (Vindex), RE,* 10, pp. 879 – 881.

47 Pentru originea nobilă a lui Galba, cf. SUET., *Galba,* 2,3 (el pretindea că se trage pe linie paternă din Jupiter, iar pe linie maternă din Pasiphae).

48 SUET., Am?, 4L

49 TAC., Hm., 1,6.

50 CASS. DIO, 63,24.

51 TAC., *Hist.,* 1,8; PLIN., *Ep.,* 9,19,5; cf. D.C.A. SHOTTER, *Tacitus and Verginius Rufus, The Classical Quarterly,* 1967,17,2, pp. 370 – 381.

52 SUET, *Nero,* 43,1; CASS. DIO, 63,27.

53 IOAN DIN ANTIOHIA, *FHG,* 5, p. 576: „Senatorii, auzind acestea, ˇs-au dus la pretorieni și la celelalte trupe care păzesc palatul și, în urma unor discuţii, i-au convins să facă front comun cu senatul și să schimbe domnia impˇeriului".

54 *SUET., Galba,* 11.

55 PLUT, *Galba,* 4; CASS. DIO, 63,22,11; cf. ˇşi H. GRASSL, *op. cât.,* p. 34.

56 PLUT, *loc. cit.*

57 PLUT., *Galba,* 8.

58 SUET., *Galba,* 10,1: *consalutatusque imperato/legatum se senatus ac populi Romani professas est*; PLUT, *Galba,* 5: QTpareyôc Ôè croykzitou Kai Ôfpou Pœpaâœv; refuzul de a prelua titulatura oficială în acest moment este subliniat și de ZON., 11,13, p. 41,12 – 19 D.
59 PREMERSTEIN, *Legatus, RE,* 1140.
60 *BMC,* Troas, p. 63, n. 44 = M˘C˘CRUM, A.G. WOODHEAD, *Select Documents of the Principates of the Flavian Emperor A.D. 68 – 96,* Cambridge, 1966, p. 75.
61 cf. Peter-Hugo MARTIN, *Die anonymen Münzen des Jahres 68 nach Christus,* Mainz, 1974, p. 62; D. MANNSPERGER, *Rom. et Aug. Die Selbstdarstellung des Kaisertums în der rbmischen Reichspragung, A.N.R.W., Principat,* Berlin, 1974,2, pp. 959 – 960.
62 P. CEAUȘESCU, *Altera Roma. Geschichte...*
63 Pentru Clodius Macer, cf. Ian BURI AN, *L. Clodiis Macer – dominas minoris Africae, Klio.* 1960,38, pp. 167 – 173, care susţine că rebeliunea lui Macer ar fi precedat moartea lui Nero; G.H. STEVENSON, *The Year of the Four Emperors, C.A.H.,* 10, p. 812, analizând emisiunile monetare ale lui Clodius Macer, crede că acesta avea intenţii republicane; în stadiul actual al cunoștinţelor este imposibil de precizat care vor fi fost intenţiile legatului Africii și când se va fi produs actul său de rebeliune.
64 G. MANFRE, *Îl tentativo imp˘eriale di Gaio Ninfidio Sabino, Rivista di filologia e dƷistruzione classica,* 1941,19,2, pp. 118 – 120.
65 PLUT., *Galba.* 17; CASS. DIO, 64,3; cf. ˘şi SCHUMANN, *op. cât.,* pp. 41 – 59, cap. *Prosopographie der în Verwaltung und Hoflebenerscheinenden Angehbrigen der griechischen Welt,* n. 16,23,26.
66 TAC., *Hist.,* 1,6; PLUT., *Galba,* 17.
67 TAC., *Hist.,/.,* 20; PLUT, *Galba,* 16; SUET, *Galba,* 15,1.
68 TAC., *Hist.,* 1,6,1; PLUT, *Galba,* 15.
69 *Ibid.*
Th. MOMMSEN, *Le droit pénal romain,* Paris, 1907, vol. 3,

pp. 283 – 285. Absenţa unei proceduri juridice este subliniată și de Tacit, care afirmă că neacordarea dreptului la apărare i-a pus pe Cingonius Varrò și pe Petronius Turpilianus în postura de nevinovaţi *(inaudiţi atque indefensi tamquam innocentes perierant – Hist.,* 1,6), și de Plutarh, *Galba,* 17, care îl judecă din acest motiv cu severitate pe împărat și subliniază impresia proastă pe care faptul l-a produs la Roma.

70 De exemplu, Jean GAGÉ, *Vespasien et la mémoire de Galba, R.E.A.,* 1952,54, p. 305, îl caracterizează în următorii termeni pe împărat: „Lȝhomme sous une attitude de principe assez claire était capricieux et son entourage détestable41; J. SANCERY, *Galba ou Varmée face au pouvoir,* Paris, 1983, p. 175: „Dȝun esprit tantôt faible et maladroit, tantôt inflexible et autoritaire, Galba fit trop souvent preuve de raideur et dȝindécision quand les circonstances exigeaient de la souplesse et de la célérité44.

71 TAC., *Hist.,* 1,6,2; SUET, *Galba,* 12.

72 T AC., *Hist.,* 1,6,2.

73 *Aula Neronis* sprijină candidatura lui Otho la succesiunea lui Galba: *prona în cum aula Neronis ut similem* (TAC., *Hist.,* 1,13,4).

74 PLUT, *Galba,* 20; SUET., *Galba,* 15,2.

75 TAC., tor, 1,72,2.

76 PLUT, *Galba,* 25.

77 *CIL,* XVI, 7,9: *Ser. Galba imperator Caesar Augustus t pontif, max., trib, pot., cos. des. II, / veteranis, qui militauerunt în legione /1 Adiutrice. honestam missionem et H ciuitatem dedit.*

78 Momentul formării legiunii de către Nero și scopul formării ei nu pot fi determinate. Singurul lucru clar este că la data sosirii lui Galba la Roma ea nu era încă organizată; cf. J. ASCHBACH, *Die romischen Legionen prima und secunda Adiutrix, Sitzungsbericht der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften,* 1858,18,1, pp. 290 – 305; FIEBIGER, *Clasis, RE,* 5,2639; FLUSS, *op. cât.,* conchide că Galba le-a acordat marinarilor

statutul de legionari sub impˇeriul necesităţii.
79 *TAC., Hist.,* 1,12,1.
80 PLUT, *Galba,* 27.
81 TAC., *Hist.,], 13,2; 24; PLUT., Galba,* 20,3.
82 PLUT, *Galba.*
83 TAC., tor, 1,24,1.
84 *TAC., Hist.,* 1,13,2.
85 TAC., tor, 1,14,1.
86 GROAG, *Calpurnius (100): Calpurnius Piso Frugi Licinianus, RE,* 3,1399 – 1400.
87 PLUT., *Galba,* 27, susţine că evenimentele din Germania l-au determinat pe Galba să nu mai amâne alegerea unui succesor.
88 Cf. discursul pe care Tacit i-l atribuie lui Galba *(Hist.,* 1,15 – 16).
89 TAC., *Ann.,* 13,46; SUET., *Otho,* 3,2; PLUT., *Galba,* 23,3.
90 TAC., tor, 1,34,2.
91 TAC., tor, 1,46 – 48.
92 SUET, *Otho,* 2,4: un consular anonim pentru noi, condamnat în virtutea legii *de repetundis,* a fost reabilitat la intervenţia lui Otho, care a pretins în schimbul serviciului făcut o mare sumă de bani.
93 SUET, *Otho,* 3,1; cf. ˇşi TAC., Ann., 13,12,1.
SUET, *Otho,* 3,3; TAC., *Ann.,* 13,45 – 46tor, 1,13,4; PLUT, *Galba.*
94 PLUT, *Galba,* 23.
95 PLUT, *Otho,* 1,2: „el nu este om, ci o pedeapsă, un demon plin de sânge44 (Ttaxapraioc ôaipœv); cf. ˇşi CASS. DIO, 63,59.
96 SUET., *Otho,* 10: înainte de a se sinucide, Otho i-a trimis o scrisoare Messalinei, *quam matrimonio destina ret.*
97 SUET., *Otho,* 7,3; cf. ˇşi E. CIZEK, *op. cât.,* p. 239.
98 TAC., *Hist.,* 1,46,1; CASS. DIO, 64,8.
99 CASS. DIO, 63,8,22: „ca să măgulească mulţimea, se ducea deseori la teatru44.
100 Cf. ˇşi NAGL, *M. Suplicius Otho, RE,* 2055: „die în den Provinzen ausgegebenen Münzen haben ein ganz dem Nero gleichendes Bildnis, das von dem auf

romischen Stücke stark abweicht44; BERNOULLI, *Rbmische Ikonographie,* Stuttgart-Berlin-Leipzig, 1891, vol. 2,2, p. 9.

101 P. CEAUȘESCU, *Caligula et les legs dz Auguste, Historia,* 1973,22, pp. 269 – 283.

102 F. CUMONT, *op.* dr, pp. 21 – 23.

F. CUMONT, *op. cât.,* pp. 77 – 104 (difuziunea cultelor egiptene).

110 TAC., *Hist.,* 1,78,1.

111 SHERWIN-WITE, *The Roman Citizenship,* Oxford, 1973, mai ales cap. 9, *The Claudian Problem and Vintane Grants,* pp. 237 – 250.

112 TAC., *Hist.,* 1,78,2. Pentru adoptarea de către Otho a unor măsuri „neroniene", cf. ˇşi E KLINGNER, *Die Geschichte des Kaisers Otho bei Tacitus, Studien zur griechischen und rbmischen Literatur,* Zürich-Stuttgart, 1964, pp. 605 – 624; E. CIZEK, *op. cât.,* p. 239; disocierea pe care o face exegetul român între „neronieni ortodocși și neortodocși" ni se pare forţată; ea nu rezultă din izvoarele antice. De altminteri, a-i atribui lui Nero o viziune atât de cuprinzătoare, încât să poată exista mai multe variante de „neronism", este cel puţin o exagerare.

113 TAC., *Hist.,* 1,72, PLUT, *Otho,* 2,2.

114 PLUT, *Otho,* 1,1.

115 *Ibid.*

116 *TAC., Hist.,* 1,77.

117 TAC., *Hist.,* 1,80 – 85 (relatarea cea mai amănunţită); PLUT., *Otho,* 3; SUET, *Otho,* 8,3 – 4; CASS. DIO, 63,9,2 – 3; PETR. PATR., p. 198,25 – 27 (ediţia Dindorf).

118 După PLUT, *Otho,* 7, cohortele pretoriene îl bănuiau pe Dolabella de pregătirea unui complot și de aceea i-au cerut lui Otho să-l îndepărteze.

CIC., *De rep.,* 2,3; *De Din.,* 1,3; TIT. LIV., 1,7; PLUT., *Rom.,* 13,2 – 9.

120b, s Cf. ˇşi EUTROP, 18,4: *Hic cum Neroni similis esse uellet...* „aceasta deoarece voia să-i semene lui Nero". CAGNAT, *Cours d3épigraphie latine,* Paris, 1889, pp. 156 – 157.

119 M. M˘C˘CRUM, A.G. WOODHEAD, *op. cât.,* p. 14, n. 3 *(Acta Fratrum Arvalium).*
120 *BMC, Imp.* 1, p. 388, n. 99; 369, n. 10.
121 M. M˘C˘CRUM, A.G. WOODHEAD, *op. cât.,* p. 37, n. 35; *BMC, Imp.,* 1, p. 372, n. 27.
122 M. M˘C˘CRUM, A.G. WOODHEAD, *op. cât.,* p. 45, n. 10.
123 WISSOWA, *Arvales fratres, RE,* 2, pp. 1468 – 1471.

126b, s HANSLIK, *Vitellius,* 7 b, *RE,* suppl. 9,1720, conchide următoarele: „Asta înseamnă ruptură cu tradiţia iulio-claudiană și trebuia să dea iluzia unei *respublica libera".* Dar niciun element care să ofere imaginea unei *res publica libera* nu este detectabil în timpul domniei lui Vitellius. Cf. ˘şi MOMIGLIANO, *Vitellio, Studii italiani di filologia classica,* 1931,9, p. 122; Z. YAVETZ, *Vitellius and the „Fickelness of the Mob", Historia,* 1969,18, p. 563.
J. STRAUB, *Dignatio Caesaris, Legio VII Gemina,* Leon, 1972, p. 157.
124 J. STRAUB, *op. cât.,* p. 159; L. LESUISSE, *Le titre de César et son évoluţion au cours de l3histoire de l3empire, Leↄ Études Classiques.* 1961,29, p. 279; cf. ˘şi concluzia lui L. WICKERT, *Princeps (Ciuitatis), RE,* 20,2158 – 2159: „Dacă principele adoptă numele unui predecesor sau dacă adaugă acest nume fiului său, atunci, pe de o parte, este accentuată sau stabilită o legătură de familie care are la persoane aparţinând categoriei imp˘eriale un caracter dinastic și conţine valoarea unei legături (cf. Aur. Vict., 33,30), pe de alta, numele capătă o coloratură de titlu și se transformă la sfârșit în titlu. Numai numele de Caesar a parcurs întreaga evoluţie și din acest motiv el constituie exemplul principali
125 Ronald SYME, *Imperator Caesar – A Study în Nomenclature, Historia,* 1958,7, p. 187.
126 *Ibid.,* 189.
127 *BMC, Imp.,* 1, p. 372, n. 27; p. 375, n. 47.

131bis Pentru semnificaţia titlului de *Augustus,* cf. P. CEAUȘESCU, *Augustus – semnificaţia republicană a unui titlu, Revista de Istorie,* 1978, pp. 1649 – 1670.

TAC., *Hist.,* 2,80. Pe papirusul Fouad I, 8 (M. M˘C˘CRUM, A.G. WOODHEAD, *op. cât.,* p. 38, n. 41), procesul-verbal al adunării când a fost aclamat Vespasian pe hipodromul de la Alexandria, apar titlurile Kaâaap și ZEfăacnôc.

128 SUET, *Vit.,* 8.4; *TAC., Hist., 2,*64,3. Rudolf ENGEL, *Das Charakterbild des Kaisers A. Vitellius und sein historisehen Kern, Athenaeum,* 1977,65,1 – 2, interpretează titlul de *Germanicus* ca o „dovadă ostentativă de loialitate faţă de senat", iar refuzul titlurilor de *Caesar* și *Augustus,* ca imitare a precedentului creat de Galba, care nu acceptase iniţial decât titlul de *Legatus senatus ac populi Romani* (pp. 352 – 353). Dar Galba, îndată ce a fost recunoscut de către senat, a preluat fără ezitare titulatura oficială, în timp ce Vitellius persistă în a nu adopta titulatura consacrată.

129 Faptul că Augustus susţine în *RG* că Elba a devenit graniţa imp˘eriului (26,2) este o dovadă că ideea unei ofensive în spaţiul germanic stăruia, în ciuda dezastrului suferit de Varrus în pădurea Teutoburg; cf. comentariul lui J. GAGÉ, *Res Gestare Domnului Auguşti,* p. 22, nota 2 și p. 127, nota 2.

130 H. GRASSL, *op. cât.,* p. 141, consideră că Vitellius ˘s-a dovedit a fi ˘în scurta lui domnie „un împărat civil44, deoarece a sosit la Roma îmbrăcat „în togă44, haina care la romani simboliza pacea, deoarece a adoptat o atitudine „civilă" în raporturile cu senatul și în alegerea consulilor. Dar trebuie să ţinem seama că Vitellius a fost o creaţie a legiunilor germanice și că puterea era în fapt deţinută de Caecina și de Valens, *homines militat es*; pe podul Milvius, Vitellius a apărut în *paludamentum* (manta militară) și înarmat, ca în faţa unui oraș cucerit, cum notează Tacit *(captam urbem)*; el ˘s-a decis că îmbrace toga numai la insistenţele prietenilor. Romanilor le-a rămas însă multă vreme în amintire apariţia lui Vitellius în uniformă militară pe podul Milvius, căci Suetoniu accentuează faptul și trece sub tăcere intrarea împăratului în capitala imp˘eriului îmbrăcat în togă: „A intrat în oraș în sunetele trompetelor, îmbrăcat în manta militară și încins cu sabia, încadrat de

steaguri și însemne militare, iar tovarășii săi purtau căști și soldaţii, arme în chip vizibil44 (*Vit.,* 11); cf. ˇşi D. TÂMPE, *Untersuchungen zur Kontinuităt desfrühen Prinzipats,* Wiesbaden, 1962, p. 119. Atitudinea adoptată de Vitellius în senat nu poate fi luată în serios, ci numai drept o încercare de a-i câştiga de partea sa pe senatori. în ceea ce privește alegerile de consuli, ni se pare elocvent faptul că el i-a numit pe Caecina și pe Valens. După Suetoniu, el ˇs-a numit pe el însuși *consul perpetuus* (*Vit.,* 11); informaţia transmisă de Suetoniu este confirmată epigrafie: *A. Vitellius L.f. imperator cos. perp.* (*ILS,* 242). H. GRASSL consideră pe drept cuvânt că armatele în anii 68/69 nu i-au ales pe împăraţi din propriile lor rânduri (p. 142), cum se va întâmpla în timpul crizei din secolul III. Dar, în timpul domniei lui Vitellius, în posturile cheie au fost numiţi ofiţeri ai armatei de la Rin, astfel încât concluzia lui PFLAUM, *Das romische Kaiserreich,* în *Propylăen Weltgeschichte,* Berlin, 1936, p. 346, ni se pare exactă: „Legiunile germanice și trupele lor auxiliare au crezut că au ocazia să acapareze impˇeriul44. Cf. ˇşi J. GAGÉ, *Leↄ classes sociales dans lƎempire romain,* Paris, 1964, p. 136.

131 Pentru detalii și discuţii bibliografice, cf. studiul nostru *Vespasianus, princeps în melius muta tuş, Tyche. Beitrage zur alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik,* 4,1989, pp. 3 – 15.

Cartea I
ian. ¯mart. 69

îmi voi începe opera cu cel de-al doilea consulat al lui Servius Galba și cu cel al lui Titus Vinius1. Căci, după întemeierea Romei, mulţi autori au descris cei opt sute douăzeci de ani ai perioadei precedente2, câtă vreme faptele poporului roman puteau fi amintite cu un talent pe măsura libertăţii de cuvânt existente la Roma; dar, după bătălia de la Actium, când pentru restabilirea păcii a fost necesar ca întreaga putere să fie conferită unui singur om3, au încetat să mai apară mari talente literare4; simultan, respectarea adevărului a fost frântă mai întâi

prin neînţelegerea chesţiunilor politice devenite un lucru străin, apoi din dorinţa de a linguși sau, dimpotrivă, din ură faţă de conducători; și astfel nimeni nu se mai preocupa de posteritate, împărţiţi fiind toţi în detractori și lingușitori.

Dar, pe cât de ușor este respins scriitorul care lingușește, pe atât cel care denigrează și urăște este ascultat cu plăcere; și asta pentru că adulaţiei îi este asociată rușinea servituţii, în timp ce denigrarea dă aparenţa unui spirit independent5.3. în ceea ce mă privește, Galba, Otho, Vitellius nu îmi sunt cunoscuţi prin vreo binefacere faţă de mine, nici prin vreo nedreptate. Nu voi tăgădui faptul că Vespasian a inaugurat cariera noastră publică, că ea a fost dusă mai departe de Titus și că Domiţian i-a adăugat noi onoruri; dar scriitorii care se declară de bună credinţă trebuie să relateze faptele fiecăruia fără părtinire și fără ură6.4. Dacă viaţa îmi va permite, voi lăsa pentru bătrâneţe principatul divinului Nerva și imp˘eriul lui Traian, un subiect mai bogat și mai puţin periculos, datorită fericirii neașteptate a unei epoci când este îngăduit să gândești orișice vrei și să exprimi ceea ce gândești7.

Voi descrie o epocă bogată în nenorociri, cumplită din cauza luptelor, plină de discordii și de rebeliuni, cruntă, deși domnea pacea7b, s: patru principi au pierit de sabie8, au avut loc trei războaie civile9, mai multe externe și de multe ori ele aveau loc simultan; în Orient se înregistrau succese, în Occident, eșecuri; Illyricul era tulburat, Galliile ezitau în credinţa faţă de noi, Britannia supusă, apoi abandonată; ˘s-au pornit împotriva noastră neamurile sarmaţilor și ale suebilor, dacul ˘s-a făcut cunoscut prin succese și înfrângeri10, chiar și armatele părţilor aproape că ˘s-au pus în mișcare din cauza imposturii unui fals Nero11.

2. Până și Italia a fost lovită de calamităţi noi sau de nenorociri care reveneau după o serie lungă de generaţii: ţărmul atât de roditor al Campaniei, distrus sau îngropat în cenușă12, Roma, devastată de incendii care au consumat

străvechi temple, iar Capitoliul, ars de mâna cetăţenilor. Ceremoniile religioase au fost pângărite, adulterele, numeroase, marea, plină de oameni plecând în exil, stâncile, acoperite cu sânge. 3. Furia sângeroasă se dezlănţuia mai puternic la Roma: nobleţea, bogăţiile, demnităţile acceptate sau refuzate erau considerate crime, iar răsplata virtuţii, o moarte sigură. Premiile primite de delatori nu erau mai puţin odioase decât crimele lor, când ei îşi împărţeau ca o pradă unii consulatele, alţii funcţiile sacerdotale, alţii cele de procuratori și influenţa la curte, răsturnând totul din ură sau din teamă. Au fost corupţi sclavi împotriva stăpânilor, liberţi împotriva patronilor, iar cei care nu aveau dușmani erau persecutaţi de prieteni.

Cu toate acestea, epoca nu a fost până într-atât de sterilă în virtuţi, încât să nu ofere și exemple splendide de conduită. Mame întovărășindu-și copiii fugari, neveste urmându-și soţii în exil; rude curajoase, gineri credincioși, sclavi de o fidelitate încăpăţânată, chiar și când erau torturaţi; încercările supreme suportate curajos de bărbaţi iluștri, atitudini în faţa morţii pe măsura exemplelor celebrate în vechime. 2. În afară de nenumăratele nenorociri abătute asupra neamului omenesc, ˟s-au produs în cer și pe pământ prodigii: avertismente date prin fulgere, prevestiri ale viitorului, fericite și triste, ambigue și clare; niciodată nu a apărut mai evident faptul că zeii nu se preocupă de salvarea noastră, ci de pedepsirea faptelor săvârșite13.

4.1tdar, mai înainte de a scrie cele plănuite, mi se pare necesar să expun situaţia de la Roma, starea de spirit a armatelor, atitudinea provinciilor, ce era sănătos pe întreg cuprinsul pământului, ce era viciat, spre a putea fi cunoscute nu numai schimbările și deznodământul faptelor, care de cele mai multe ori sunt întâmplătoare, ci și firul logic și cauzele evenimentelor14.

Sfârșitul lui Nero, pe cât de entuziast a fost primit în primul moment al bucuriei generale, pe atât a provocat diferite stări sufletești, nu numai la Roma senatorilor sau poporului sau armatei cantonate în capitală, ci și tuturor

legiunilor și comandanţilor militari, deoarece fusese divulgat secretul imp˘eriului, și anume că principele poate fi făcut în altă parte decât la Roma.
Cu toate acestea, senatorii erau fericiţi și ˘s-au folosit pe dată de o libertate neîngrădită, fapt normal când principele era nou și absent din capitală; fruntașii ordinului ecvestru resimţeau aceeași bucurie ca și senatorii; partea integră a poporului, legată de marile familii, clienţii și liberţii celor condamnaţi și ai celor exilaţi îşi recăpătau speranţele; plebea sordidă, obișnuită cu teatrul și cu circul, de asemenea cei mai păcătoși dintre sclavi sau cei care, după ce și-au consumat bunurile proprii, se hrăneau pe seama dezonoarei lui Nero erau triști și avizi de zvonuri.

Soldaţii din Roma, pătrunși de străvechiul jurământ de credinţă faţă de cezari și împinși la răsturnarea lui Nero mai mult prin înșelătorie și prin acţiunea altora decât din proprie iniţiativă, după ce au înţeles că nu vor primi donativul promis15 în numele lui Galba și că faţă de un principe creat de legiuni nici nu vor mai avea, prin mari servicii și răsplăţi, aceeași influenţă în timp de pace pe care ar avea-o în timp de război, deveniseră dornici de rebeliune; ei erau răscoliţi mai ales de acţiunea criminală a lui Nymphidius Sabinus, prefectul pretoriului, care intenţiona să pună mâna pe putere16.2. Acţiunea lui Nymphidius a fost sugrumată în fașă, dar celor mai mulţi soldaţi le rămăsese, în ciuda căderii capului revoltei, conștiinţa complicităţii și nu lipseau nici vocile care denunţau bătrâneţea și avariţia lui GalbaJ

Severitatea acestuia, odinioară lăudată și consacrată prin reputaţia sa militară, îi sufoca pe cei care dispreţuiau vechea disciplină și care se obișnuiseră, în cei patrusprezece ani de domnie ai lui Nero, să aprecieze viciile principilor tot atât de mult pe cât avuseseră respect până atunci pentru virtuţile lor. La toate acestea ˘s-a adăugat o vorbă a lui Galba, demnă pentru stat, dar periculoasă pentru el însuși, și anume că el recrutează soldaţii, nu îi cumpără16bis, dar restul atitudinii sale nu

consuna cu această formulă.

Pe bătrânul neputincios îl distrugeau Titus Vinius și Cornelius Laco, primul – cel mai infam dintre muritori, celălalt-cel mai laș, căci amândoi făceau să cadă asupra principelui ura generată de fapte rușinoase și dispreţul faţă de lipsa de energie caracteristice domniei. Galba a sosit mai târziu la Roma și drumul i-a fost însângerat prin uciderea lui Cingonius Varrò, consul desemnat, și a lui Petronius Turpilianus, bărbat consular; primul a pierit pentru că a fost complicele lui Nymphidius, al doilea, pentru că a fost generalul lui Nero; amândoi au murit fără să fie ascultaţi, fără să li se dea posibilitatea să se apere și, după opinia tuturor, nevinovaţi17.2. Intrarea în Roma i-a fost lui Galba de prost augur, deoarece au fost masacraţi mii de soldaţi neînarmaţi și faptul i-a înspăimântat chiar și pe cei care executaseră ordinul 18. După ce a fost adusă legiunea hispanică, rămânând pe loc cea pe care Nero o recrutase din rândurile marinarilor, orașul era plin de o armată insolită; la acestea se adăugau trupe numeroase din Germania, Britannia și Illyricum, soldaţi pe care Nero, după ce îi alesese și îi trimisese către Porţile Caspiene pentru războiul împotriva albanilor 19, îi rechemase pentru a înăbuși răscoala lui Vindex: o masă uriașă, gata de răscoală, care, dacă nu manifesta o preferinţă evidentă pentru vreo persoană, era gata să se supună oricui lua iniţiativa.

întâmplarea a făcut să fie anunţate simultan uciderea lui Clodius Macer și a lui Fonteius Capito20. Pe Macer, care fără îndoială provoca tulburări în Africa, l-a ucis procuratorul Trebonius Garutianus din ordinul lui Galba; pe Capito, care avea intenţii similare în Germania, l-au ucis legaţii de legiune Cornelius Aquinus și Fabius Valens, mai înainte de a fi primit vreun ordin. 2. Au fost unii care să creadă că Fonteius Capito, pe cât era de hidos și de infam prin avariţie și desfrâu, totuși ˟s-a abţinut de la gânduri de răzvrătire; dar, cum cei doi legaţi îl sfătuiau să declanșeze războiul, fiind⌈ɔ nu l-au putut clinti din hotărârea sa, au pus la cale acuzarea sa de trădare; iar Galba, fie din

nestatornicie, fie ca să nu cerceteze mai adânc chesţiunea, a aprobat cele înfăptuite, pentru că tot nu mai putea fi schimbat nimic. Oricum ar fi, cele două omoruri au fost prost primite și orice act, fie el bun, fie el rău, îi aducea unui principe devenit odios în egală măsură impopularitate. 3. Toate erau de vânzare, liberţii erau preaputernici, cetele de sclavi avide după lucrurile care le ieșeau în cale pe neașteptate și toţi erau cu atât mai grăbiţi, cu cât aveau de-a face cu un bătrân; abuzurile noii curţi erau aceleași cu cele ale curţii lui Nero, la fel de grave, dar mai puţin scuzate. însăși vârsta lui Galba era luată în bătaie de joc de către cei obișnuiţi cu tinereţea lui Nero și de către cei care îi judecă pe împăraţi, cum este obiceiul gloatei, după frumuseţe și aspect fizic.

Aceasta era starea de spirit la Roma, normală la o populaţie atât de numeroasă. în ceea ce privește provinciile, Cluvius Rufus, un bărbat elocvent și abil politician, dar lipsit de experienţă militară, era în fruntea Hispaniilor. Cele trei Gallii îi erau credincioase lui Galba, în afară de amintirea lui Vindex, datorită acordării recente a cetăţeniei romane21 și datorită reducerii pentru viitor a impozitului funciar22. Totuși cetăţile galice situate în vecinătatea armatelor germanice nu se bucuraseră de aceeași consideraţie, unora chiar li se amputaseră teritoriile, și ele comparau pline de resentiment avantajele dobândite de alţii cu nedreptăţile pe care le suferiseră. 2. Armatele germanice, fapt extrem de grav când este vorba de asemenea forţe, erau în stare de agitaţie și de iritare, pline de trufie datorită recentei lor victorii, dar și înspăimântate, întrucât favorizaseră altă partidă23. Târziu îl abandonaseră pe Nero, iar Verginius nu ˇs-a declarat imediat de partea lui Galba24. A vrut sau nu Verginius să preia domnia este un semn de întrebare: cert este că armata i-a oferit puterea25bis. Uciderea lui Capito îi indignase și pe cei care nu aveau motive să-l plângă. Legiunilor le lipsea un conducător după demiterea lui Verginius, care fusese convocat de către Galba sub pretextul prieteniei; soldaţii considerau faptul că acesta nu

revenea, că dimpotrivă, era inculpat, ca pe o acuzare care li se aducea lor înșile.

Armata din Germania Superior îl dispreţuia pe legatul Bordeonius Flaccus, un bătrân invalid din cauza gutei, un om fără constanţă de caracter și fără autoritate; el nu-i putuse stăpâni pe soldaţi nici măcar în timp de pace: cu atât mai mult erau ei enervaţi de infirmitatea celui care încerca să-i ţină în frâu într-un moment când erau dezlănţuiţi. Legiunile Germaniei Inferior au rămas multă vreme fără să fie sub comanda unui bărbat consular, până când a sosit, trimis de Galba, A. Vitellius, fiul lui Vitellius, fost cenzor și de trei ori consul: această măsură a părut a fi suficientă. 2. în cadrul armatei din Britannia nu se semnala nicio dezordine: în mod cert n-au existat alte legiuni care să se comporte mai inocent în timpul răsturnărilor generate de războaiele civile, fapt explicabil prin depărtarea mare la care se aflau și prin izolarea lor faţă de restul lumii datorită oceanului; sau, poate că, având experienţa a numeroase campanii, ei îi urau mai mult pe dușmani decât pe concetăţeni. 3. în Illyricum domnea liniștea, deși legiunile de acolo, convocate de către Nero, intraseră în legătură cu Verginius, câtă vreme au zăbovit prin Italia25. Dar armatele despărţite între ele prin mari spaţii, cea mai bună garanţie împotriva insubordonării militare, nu îşi puteau însuma nici viciile și nici forţele.

Orientul se afla în nemișcare. Siria și patru legiuni se aflau sub ordinele lui Mucianus, un bărbat faimos atât prin succesele, cât și prin eșecurile sale. în tinereţe cultivase din ambiţie relaţii cu persoane influente; apoi, cu finanţele zdruncinate, aflat într-o situaţie precară, ba chiar temându-se de furia lui Claudius, ˇs-a ascuns într-un loc neștiut din Asia și a fost tot atât de aproape de condiţia unui exilat, pe cât a fost mai târziu de cea de principe. 2. în el se amestecau desfrâul cu spiritul de iniţiativă, sociabilitatea cu aroganţa, într-un cuvânt, calităţile cu defectele; cât nu era în activitate se complăcea în plăceri, ori de câte ori era vorba de o expediţie, era plin de virtuţi; faptele sale puteau fi lăudate, intenţiile-i aveau o proastă

reputaţie; dar faţă de subordonaţi, faţă de oamenii din anturajul său, faţă de colegi era influent prin felurite mijloace de seducţie și a fost omul căruia i-a fost mai comod să acorde altuia impˇeriul decât să-l dobândească pentru sine. 3. Flavius Vespasianus conducea războiul din ludeea (Nero îl desemnase comandantul său) cu trei legiuni26. Nici voinţa, nici gândul lui Vespasian nu erau împotriva lui Galba: ba chiar îl trimisese pe fiul său Titus spre a-l cinsti pe acesta și a-i aduce omagiul, cum vom aminti la locul potrivit. Abia după ascensiunea sa am înţeles secretele destinului, care prin minuni și oracole arătase în mod limpede că impˇeriul este hărăzit lui Vespasian și fiilor săi.

Egiptul și trupele care asigurau acolo ordinea erau comandate încă din vremea divinului Augustus în locul regilor de către cavaleri romani27: aceasta a părut a fi cea mai bună soluţie, și anume de a menţine în cadrul domeniului familiei impˇeriale o provincie cu un acces dificil, bogată în grâne, turbulentă, inconstantă din cauza superstiţiei și a trândăviei, necunoscătoare a legilor noastre, necunoscătoare a magistraţilor noștri. Pe vremea aceea guverna Egiptul Tiberius Alexander, un autohton. 2. Africa și legiunile de acolo se mulţumeau, după uciderea lui Clodius Macer, cu indiferent ce principe, după ce făcuseră experienţa unui tiran mărunt: cele două Mauritanii, Raetia, Noricum, Thracia și celelalte provincii guvernate de procuratori28, după cum se învecinau cu vreo armată, erau antrenate în favoarea sau împotriva cuiva prin contactul cu forţele militare. 3. Provinciile unde nu staţionau armate și în primul rând Italia, expusă tuturor servituţilor, erau destinate să devină pradă de război. Aceasta era starea Impˇeriului Roman când Servius Galba pentru a doua oară și Titus Vinius au inaugurat, în calitate de consuli, anul, pentru ei ultimul, pentru statul roman aproape cel din urmă.

Câteva zile după calendele lui ianuarie a sosit scrisoarea procuratorului Pompeius Propinquus din provincia Belgica, în care se comunica faptul că legiunile

Germaniei Superior au rupt solemnitatea jurământului și că cereau un împărat nou, dar că lăsau la latitudinea senatului și a poporului roman alegerea acestuia; ele au procedat astfel, pentru ca revolta lor să fie privită cu mai multă indulgenţă29.2. Știrea l-a determinat pe Galba să se grăbească în luarea unei decizii în ceea ce privește adopţiunea, chesţiune la care medita încă de multă vreme și pe care o discutase cu consilierii săi intimi. Nici nu a existat în acele luni un subiect mai dezbătut în tot orașul, mai întâi datorită toleranţei cu care erau privite asemenea conversaţii și datorită dorinţei oamenilor de a discuta asemenea lucruri, apoi pentru că Galba se afla la vârsta neputinţei. 3. Puţini dădeau dovadă de judecată și de interes pentru stat: mulţi nutreau speranţe stupide și, după cum erau prietenii sau clienţii cuiva, îl desemnau pe unul sau pe altul drept succesori prin zvonurile interesate pe care le puneau în circulaţie; ura împotriva lui Titus Vinius, care din zi în zi devenea mai puternic și din acest motiv era mai detestat, juca și ea un rol în răspândirea zvonurilor. Ezitările lui Galba încurajau și ele ambiţiile enorme ale anturajului său, deoarece, în preajma acestui om infirm și credul, a face rău nu prezenta niciun pericol, ci, dimpotrivă, aducea mari beneficii.

Puterea imp˙erială era împărţită între Titus Vinius, consul, și Cornelius Laco, prefectul pretoriului; nici influenţa lui Icelus, libertul lui Galba, căruia i se dăruise inelul de aur, însemnul ordinului ecvestru, și pe care îl numeau în calitatea lui de cavaler Marcianus, nu era de neglijat30. Aceștia, dezbinaţi și urmărind în chesţiuni mărunte numai propriul lor interes, erau împărţiţi în două tabere în ceea ce privește alegerea succesorului; 2. Vinius se pronunţa în favoarea lui Marcus Otho, Laco și Icelus se aflau în consens nu pentru a sprijini pe cineva, ci pentru a-l elimina pe Otho31. Lui Galba nu îi era necunoscută prietenia care îi lega pe Otho și pe Titus Vinius; conform zvonurilor lansate de oameni care nu pot trece nimic sub tăcere, deoarece fiica lui Titus Vinius era văduvă, iar Otho celibatar, ei erau destinaţi să fie ginere și socru32. Cred că

Galba a avut în vedere interesul statului roman, care ar fi fost smuls în mod inutil din mâinile lui Nero, dacă ˇs-ar fi recurs la alegerea lui Otho33.3. Căci Otho nu fusese educat în copilărie, îşi petrecuse tinereţea în frivolitate și se aflase în graţiile lui Nero, cu care rivalizase în desfrâu; din acest motiv Nero i-a încredinţat-o pe Poppea Sabina, curtezana impˇerială, ca unui confident în dezmăţ, până când a putut să scape de soţia sa Octavia34. Apoi, devenit suspect din pricina aceleiași Poppea, a fost trimis în provincia Lusitania sub pretextul numirii sale ca guvernator35.4. Otho a administrat provincia cu generozitate și a fost primul guvernator de provincie care a trecut de partea lui Galba36; cât timp a durat războiul, a fost deosebit de activ și se distingea între oamenii din anturajul lui Galba; pe dată i-a venit în minte ideea să fie adoptat și ideea stăruia din zi în zi mai mult, deoarece se bucura de popularitate între soldaţi, iar curtea lui Nero îl sprijinea ca fiind un om asemănător fostului principe.

În această situaţie Galba, după primirea știrilor despre rebeliunea din Germania, deși nu avea nicio veste despre atitudinea lui Vitellius, era îngrijorat în ce direcţie va izbucni forţa armatelor; neputând avea încredere nici în trupele staţionate la Roma, a convocat comiţiile impˇeriului37, act pe care îl considera a fi singura soluţie. I-a chemat, în afară de Vinius și Laco, pe Marius Celsus, consul desemnat, și pe Ducenius Geminus, prefectul Romei, și, după ce a spus câteva cuvinte despre bătrâneţea sa, a poruncit să fie adus Piso Licinianus, fie din proprie iniţiativă, fie, cum au crezut unii, la insistenţele lui Laco; acesta din urmă se împrietenise cu Piso la Rubellius Plautus38, dar cu abilitate îl sprijinea ca pe un necunoscut și buna reputaţie a lui Piso dădea greutate propunerii. 2. Piso era fiul lui M. Crassus și al Scriboniei, de familie nobilă atât dinspre tată, cât și dinspre mamă; înfăţișarea și ţinuta sa erau demne de timpurile vechi; judecându-l drept, avea un caracter serios, pentru cei obișnuiţi să vadă totul în negru, era sumbru; această trăsătură de caracter, cu cât era mai suspectă bănuitorilor, cu atât mai mult îi

plăcea celui care îl adopta.

Așadar se zice că Galba, apucând mâna lui Piso, ar fi vorbit astfel: „dacă aș fi un simplu particular și te-aș adopta conform legii curiate în faţa pontifilor39, cum este obiceiul, și pentru mine ar fi o onoare să-l număr printre membrii familiei mele pe vlăstarul lui Cn. Pompeius și al lui Marcus Crassus, și pentru tine să adaugi nobleţei tale faima familiilor Suplicia și Lutatia40: acuma pe mine, ridicat la demnitatea impˇerială prin consensul zeilor și al oamenilor, caracterul tău preastrălucit și dragostea de patrie m-au determinat să-ţi ofer principatul pe care strămoșii și-l disputau cu arma în mână; eu l-am dobândit în luptă, ţie ţi-l predau în pace, după exemplul divinului Augustus, care i-a așezat alături de el pe culmile puterii mai întâi pe Marcellus, fiul surorii sale, apoi pe ginerele său Agrippa, mai târziu pe nepoţii săi, în sfârșit, pe fiul vitreg Tiberius Nero41.2. Dar Augustus și-a căutat succesorul în familia sa, eu în stat; am procedat astfel nu pentru că nu aș avea rude sau camarazi de arme, ci, cum n-am preluat impˇeriul din ambiţie, pentru că vreau să fie o dovadă a împărţialităţii mele faptul că te-am preferat nu numai rudelor mele, ci și alor tale. Ai un frate la fel de nobil mai în vârstă decât tine, demn de un asemenea destin, dacă tu nu ai fi mai potrivit42.3. Te afli la vârsta când ai scăpat de dorinţele tinereţii și în trecutul tău nu există vreo faptă de care trebuie să te scuzi.

Până acuma soarta ţi-a fost potrivnică: succesele pun la încercare sufletele cu alţi stimuli, fiind[ɔ nenorocirile le înduri, pe când norocul te corupe. 4. Credinţa, libertatea, prietenia, bunurile cele mai de preţ ale sufletului omenesc, tu le vei păstra cu aceeași statornicie, în timp ce alţii le vor altera prin slugărnicie: va izbucni adulaţia, lingușirea și cea mai teribilă otravă pentru un sentiment adevărat, interesul personal. Chiar dacă noi discutăm între noi cu toată sinceritatea astăzi, ceilalţi se vor adresa mai degrabă funcţiei pe care o reprezentăm decât nouă înșine; greu lucru este a-l sfătui pe principe ceea ce se cuvine; în schimb, a-l linguși pe orice principe, fără a avea un

sentiment faţă de el, este o practică curentă.

Dacă imensul corp al impˇeriului ar putea să existe și să se menţină în echilibru fără un conducător, eram demn să fiu eu acela care restabilește republica43: de mult însă ˇs-a ajuns la o asemenea situaţie, încât nici bătrâneţea mea nu poate oferi poporului roman decât un bun succesor și nici tinereţea ta altceva decât un bun principe. Sub Tiberius, Gaius și Claudius am fost asemenea unei moșteniri de familie: alegerea principelui va înlocui vechea libertate44; și cum familia iulio-claudiană ˇs-a stins, adopţiunea îl va alege pe cel mai demn. 2. Căci a te naște dintr-un principe este un lucru întâmplător și nu implică niciun act de gândire: în actul adopţiunii gândirea rămâne liberă și, dacă vrei să alegi pe cineva, consensul îţi călăuzește alegerea.

Să-ţi fie pildă Nero, pe care, orgolios peste măsură datorită seriei de predecesori, l-a răsturnat de pe culmile puterii nu Vindex, cu o provincie unde nu staţionau armate, nu eu, cu o singură legiune, ci barbaria și desfrâul său; și încă nu există precedentul unui principe condamnat45.3. Noi, aduși la putere prin luptă și datorită opiniei publice, vom fi ˇîntovărășiţi de invidie, indiferent cât de străluciţi ne vom dovedi. Și totuși să nu te înspăimânte faptul că două legiuni în această mișcare ce a zdruncinat lumea nu sunt încă liniștite46: nici eu nu m-am ridicat fără dificultăţi și, de îndată ce adoptarea ta va fi cunoscută, voi înceta să mai fiu privit ca un bătrân, singurul lucru care mi se reproșează în momentul de faţă. Nero va fi ˇîntotdeauna regretat de către perverși: noi doi trebuie să acţionăm astfel încât să nu ajungă să fie regretat chiar și de oamenii cinstiţi. 4. Nu este momentul să ne întindem mai mult la vorbă și ˇs-a împlinit lot gândul meu, dacă alegerea pe care am făcut-o este bună. Cel mai sigur și mai eficient criteriu în distingerea celor bune de cele rele este să te gândești ce ai aprobat și ce ai condamnat sub domnia altui principe; căci nu ne aflăm în situaţia altor popoare guvernate de regi, unde familia domnitoare constituie stăpânii, iar ceilalţi sclavii, ci tu vei

guverna asupra unor oameni care nu pot suporta nicio servitute totală și nicio libertate fără margini” 47. Cam așa a vorbit Galba, ca unul care făcea un principe, ceilalţi se exprimau ca și cum principele era deja la putere.

Se zice că Piso, spre care ˚s-au îndreptat toate privirile și la care se uita întreg publicul, nu a dat niciun semn de tulburare sau de bucurie. Cuvântarea i-a fost respectuoasă faţă de părintele și împăratul său, despre sine a vorbit cu modestie; nicio schimbare nu ˚s-a produs în privirea și în atitudinea sa, ca și cum era mai mult capabil de domnie decât doritor să exercite puterea. 2. Apoi ˚s-au purtat discuţii dacă adopţiunea să fie anunţată de la rostre48, în senat sau în tabăra pretorienilor. Până la urmă ˚s-a decis pentru tabăra pretorienilor: în felul acesta, credeau ei, se va aduce un omagiu armatei, a cărei favoare nu este recomandabilă când este dobândită prin daruri și corupţie, dar, când este obţinută prin mijloace oneste, nu este de dispreţuit. între timp mulţimea nerăbdătoare să afle știrea importantă înconjura palatul; cei care încercau să stăvilească zvonurile nu făceau decât să le amplifice.

10 ian.

A patra zi înainte de idele lui ianuarie a fost pângărită de furtuni, iar tunetele, fulgerele și alte ameninţări cerești au fost mai puternice decât de obicei. Acest fapt, respectat în vechime pentru întreruperea comiţiilor, nu l-a oprit pe Galba să se ducă în tabăra pretorienilor, fie pentru că el dispreţuia asemenea fenomene ca fiind întâmplătoare, fie pentru că dezvăluirile destinului, deși semnificative, nu pot fi evitate. 2. în faţa unei numeroase adunări de soldaţi, el declară cu o concizie militară că el l-a adoptat pe Piso după exemplul divinului Augustus și conform obiceiului militar prin care un bărbat îl alege pe alt bărbat49. Și, ca să nu se creadă că rebeliunea este mai serioasă, pentru că o trece sub tăcere, el adaugă cu multă siguranţă de sine că legiunile a patra și a douăzeci și două, la instigarea câtorva indivizi, nu au trecut dincolo de ameninţări și de vorbe și că în scurtă vreme vor reveni la supunere. Nu-și întărește spusele prin niciun mijloc de seducţie sau prin

vreo răsplată50.3. Cu toate acestea tribunii, centurionii și cei care se aflau în primele rânduri răspund cu felicitări, în timp ce printre ceilalţi domnea o tăcere sumbră, ca și cum ar fi pierdut în timp de război donativul pe care necesitatea îl consacrase chiar și în timp de pace. Este cert că bătrânul parcimonios ar fi putut să-i câștige pe soldaţi dacă ar fi fost cât de cât darnic; l-au pierdut rigiditatea și severitatea excesivă, demne de timpurile străvechi, dar care nu se mai potriveau cu vremurile noastre.

Apoi, în faţa senatului Galba nu a ţinut un discurs mai împodobit și mai lung decât în faţa soldaţilor; cuvântarea lui Piso a fost elegantă și senatorii îi erau favorabili: mulţi îl sprijineau cu bunăvoinţă, cei care se opuseseră desemnării lui se manifestau excesiv, cei care fuseseră indeciși, și aceștia constituiau majoritatea, se purtau slugarnic, gândindu-se la interesul personal, fără nicio preocupare pentru interesul statului. în următoarele patru zile, câte ˟s-au scurs între adoptarea și moartea sa, Piso n-a mai ţinut nicio cuvântare și n-a mai săvârșit niciun act într-un loc public. 2. în zilele următoare au sosit știri mai numeroase despre rebeliunea din Germania și, cum orașul era prea dispus să creadă orice veste nouă cu cât era mai proastă, senatorii au hotărât să trimită o delegaţie către armata din Germania. Cu ușile închise au deliberat dacă nu se cuvine să fie inclus în delegaţie și Piso, căci delegaţia avea nevoie de o strălucire mai mare și autorităţii reprezentate de senat i ˟s-ar fi adăugat astfel și demnitatea de *Caesar*. Se hotărâse și trimiterea lui Laco, prefectul pretoriului, dar acesta ˟s-a recuzat. Membrii delegaţiei (căci senatul lăsase la latitudinea lui Galba alegerea lor) au fost numiţi cu rușinoase ezitări: unii ˟s-au sustras, alţii au fost înlocuiţi și, după cum îi îmboldea speranţa sau teama, se străduiau să plece sau să rămână pe loc.

Au urmat discuţii asupra situaţiei financiare; cei însărcinaţi cu această chesţiune au socotit echitabil să procure banii de la cei care produseseră golurile în tezaur. Nero risipise în donaţii două miliarde două sute de

milioane de sesterţi; Galba a poruncit să fie convocaţi toţi beneficiarii liberalităţilor lui Nero și să le fie lăsată numai a zecea parte din suma primită51. Dar acelora abia dacă le mai rămăsese a zecea parte, căci în cheltuieli ei au fost tot atât de nesăbuiţi cu banii primiţi ca și cu averea proprie, căci, oameni rapaci și infami, ei nu îi investiseră în pământuri și bănci, ci îi folosiseră ca instrument pentru propriile lor vicii. 2. în vederea acestei acţiuni a fost numită o comisie formată din treizeci de membri ai ordinului ecvestru52, acţiune cu totul nouă și dificilă din cauza jocurilor de influenţă și a numărului mare de oameni anchetaţi; pretutindeni aveau loc licitaţii publice, pretutindeni cumpărători, iar orașul era tulburat de procese. Și totuși mare bucurie de a-i vedea pe beneficiarii dărniciei lui Nero tot atât de săraci ca și victimele sale. 3. în aceleași zile au fost concediaţi tribuni militari, din cohortele pretoriene Antonius Taurus și Antonius Naso, din cele de poliţie Aemilius Pacensis și din cele pentru paza pe timp de noapte Iulius Fronto. Concedierile n-au constituit un remediu, ci începutul unei stări de panică: ceilalţi îşi spuneau că au fost concediaţi cu timiditate și înșelătorie câţiva, în timp ce toţi erau suspecţi.

între timp Otho, care în conjunctura creată nu mai avea nicio șansă, îşi punea toate speranţele în provocarea unei stări de anarhie; multe considerente îl îndemnau să treacă la acţiune: o plăcere a luxului împovărătoare chiar și pentru un principe, o sărăcie abia suportabilă chiar și pentru un particular53, ura împotriva lui Galba, invidia faţă de Piso; se autosugestiona că îi este teamă, pentru a-și stimula dorinţele: prea îi fusese el incomod lui Nero și nu putea să se aștepte să revină în Lusitania sau să aibă onoarea unui alt exil. întotdeauna este suspect și prost văzut de stăpânitori cel despre care se vorbește a fi cel mai important candidat la domnie. Acest fapt l-a distrus în ochii bătrânului principe și îl va distruge și mai mult la tânărul cu caracter crud și sălbăticit de un lung exil. 2. El, Otho, poate fi ucis: de aceea trebuie să acţioneze, să ia iniţiativa câtă vreme autoritatea lui Galba nu este

consolidată încă și nici a lui Piso fixată. Momentele de tranziţie ale puterii sunt propice acţiunilor temerare și ezitarea nu are sens, din moment ce lipsa de iniţiativă este mai periculoasă decât actul de curaj. Din naștere moartea este aceeași pentru toţi, dar oamenii se disting prin uitarea în care îi învăluie posteritatea sau prin glorie; iar dacă celor vinovaţi, cât și celor nevinovaţi le revine aceeași soartă, este propriu omului viteaz să piară cu arma în mână.

Și nu îi era lui Otho sufletul molatec, cum îi era corpul. Liberţii și sclavii aflaţi în intimitatea sa, obișnuiţi cu o corupţie mult prea mare pentru o casă particulară, îl tot îndemnau să treacă la acţiune arătându-i lui Otho, care era avid de asemenea lucruri, curtea lui Nero și luxul acesteia, adulterele, căsătoriile repetate și alte plăceri ale guvernanţilor ca pe bunuri la îndemâna sa, dacă ia iniţiativa, iar dacă nu, la îndemâna altora; chiar și astrologii, o specie de oameni în care cei puternici nu se pot încrede, înșelătoare pentru ambiţioși, specie care în orașul nostru va fi mereu proscrisă și se va menţine mereu54, îl îmboldeau, căci afirmau, pe baza studierii cursurilor astrelor, că se vor produce noi răsturnări și că anul îi este favorabil lui Otho. 2. Budoarul Poppeei cuprindea mulţi astrologi, cel mai detestabil element într-o căsătorie imp˟erială; între aceștia se afla Ptolemaeus55, tovarășul lui Otho în Hispania, care, fiind[ɔ- îi promisese acestuia că îi va supravieţui lui Nero și, după ce evenimentele i-au dat dreptate, bizuindu-se pe propriul său raţionament și pe discuţiile celor care comparau bătrâneţea lui Galba cu tinereţea lui Otho, l-a convins pe acesta că va dobândi imp˟eriul. Iar Otho accepta asemenea previziuni ca pe niște fapte determinate în chip științific și ca pe niște îndemnuri ale destinului, atât de dornic este spiritul uman de a se încrede mai ales în mistere. Ptolemaeus îi oferea din belșug asemenea preziceri și devenise instigatorul unei crime la înfăptuirea căreia se trece cu mare ușurinţă, mai ales atunci când ea devine o obsesie.

Nu se știe dacă ideea crimei i-a venit lui Otho brusc; el căutase de mult să câştige de partea sa simpatia soldaţilor, în speranţa de a-i succeda lui Galba sau pentru pregătirea crimei; pe drum, în coloana de marș, la locurile de popas, el îi chema pe nume pe vechii soldaţi și îi numea camarazi în amintirea cortegiilor neroniene; pe unii îi saluta ca pe niște vechi cunoștinţe, pe alţii căuta să-i cunoască, îi ajuta cu bani sau datorită influenţei sale, înserând mai adesea plângeri și vorbe cu dublu înţeles la adresa lui Galba și orice cuvânt susceptibil să tulbure mulţimea. 2. Soldaţii suportau greu dificultăţile drumurilor, lipsurile în aprovizionare, severitatea ordinelor militare, deoarece, obișnuiţi să pornească pe corăbii spre lacurile Campaniei și orașele Ahaiei56, ei străbăteau cu mare efort, împovăraţi de arme, Pirineii și Alpii și căile terestre interminabile.

Cum starea de spirit a armatei era explozivă, Maevius Pudens, unul dintre oamenii din anturajul lui Tigellinus, a acţionat asemenea unui declanșator de incendiu57. Acesta îi aborda pe cei cu caracter nestatornic sau aflaţi în dificultăţi financiare, indivizi mai apţi să se zvârle în acte de rebeliune, și a mers atât de departe, încât ori de câte ori Galba era invitat la masă de Otho, el dădea fiecărui membru al cohortei de pază câte o sută de sesterţi sub pretextul unei gratificaci. 2. Această dărnicie, devenită aproape publică, Otho o sporea cu răsplăţi acordate în secret; până într-atâta era el un corupător pasionat, încât i-a dăruit lui Cocceius Proculus, speculator aflat în proces cu vecinul său pentru o bucată de pământ, întregul pământ al vecinului pe care îl cumpărase cu banii săi; toate acestea se întâmplau graţie stupidităţii prefectului pretoriului, căruia îi scăpau atât fapte evidente, cât și ascunse58.

Atunci Otho l-a însărcinat pe unul dintre liberţii săi, pe nume Onomastus, cu pregătirea loviturii; acesta i-a adus pe Balbius Proculus, un cercetaș gradat, și pe Veturius, un ofiţer inferior; după ce Otho și-a dat seama, în urma unor conversaţii pe diferite teme, de viclenia și de îndrăzneala

lor, le face numeroase cadouri și promisiuni și le pune la dispoziţie bani pentru coruperea altora59. Doi simpli soldaţi au luat asupra lor sarcina transferării Imp˘eriului Roman și l-au și transferat! 2. Puţini oameni au fost informaţi despre lovitura care se pregătea; ceilalţi, care erau indeciși, erau antrenaţi în diferite feluri: soldaţii gradaţi prin faptul că deveniseră suspecţi datorită binefacerilor primite din partea lui Nymphidius; soldaţii de rând prin furia și disperarea lor de a nu fi primit donativul amânat de atâtea ori. Existau și oameni pe care să-i înflăcăreze amintirea lui Nero și regretul pentru privilegiile din trecut60; în general, toţi membrii cohortelor pretoriene erau îngroziţi la ideea că vor fi transferaţi în alte unităţi.

Această cangrenă a cuprins și spiritele, și așa zdruncinate, ale legiunilor și ale trupelor auxiliare, după ce ˘s-a răspândit știrea că armatele germanice șovăie în fidelitatea lor; până într-atâta spiritele nelegiuite erau pregătite pentru răscoală, atât de mare era disimularea chiar și la oamenii integri, încât a doua zi după idele lui ianuarie erau pe punctul să-l ia pe sus pe Otho, care revenea de la o cină, dacă nu ˘s-ar fi temut de incertitudinile nopţii, de cantonamentele militare răspândite în tot orașul și de dificultăţile pe care le înregistrau oamenii în stare de ebrietate de a acţiona în consens; în orice caz, nu interesul statului îl aveau în minte, stat pe care se pregăteau să-l pângărească ţu sângele principelui lor, când se vor fi trezit, ci se temeau ca nu cumva în bezna nopţii cineva să nu pună la dispoziţia soldaţilor armatelor panonice și germanice și să fie proclamat în locul lui Otho, pe care cei mai mulţi nici nu-l cunoșteau.

Multe semne ale rebeliunii iminente au fost înăbușite de conjuraţi: altele, care i-au ajuns lui Galba la urechi, au fost minimalizate de prefectul Laco, un individ incapabil să înţeleagă starea de spirit a soldaţilor, adversarul oricărei decizii, chiar dacă era foarte bună, pe care n-o propusese el însuși și un încăpăţânat adversar al oamenilor

competenţi61.

75 ***ian.***

în ziua a optsprezecea înainte de calendele lui februarie, lui Galba, care sacrifica în faţa templului lui Apolo, haruspexul Umbricius, găsind măruntaiele victimelor sinistre, i-a prezis pericole iminente și un dușman printre intimii săi62; Otho, auzind prezicerea (el se afla în apropiere) și răstălmăcind-o, a interpretat-o ca fiind de bun augur și prielnică planurilor sale. 2. La scurtă vreme după aceea libertul Onomastus îi comunică faptul că îl așteaptă arhitectul și antreprenorii, parola convenită pentru a-i vesti că soldaţii ˇs-au adunat și că rebeliunea este pregătită63.3. Otho, după ce i-a minţit pe cei care se interesau de motivele plecării sale, cum că și-ar fi cumpărat o casă suspectă din cauza vechimii, care trebuie neapărat cercetată, sprijinindu-se pe un libert se îndreaptă prin casa tiberiană către cartierul Velabrum și de aici spre miliarul de aur aflat sub templul lui Saturn. Acolo, douăzeci și trei de cercetași îl proclamă împărat și, cum numărul mic de aderenţi îl înspăimânta, îl pun într-o litieră și îl duc pe sus cu săbiile scoase; pe drum li se adaugă un număr cam tot atât de mare de soldaţi, unii dintre ei complici, cei mai mulţi cuprinși de mirare, parte din ei cu strigăte de bucurie, parte în liniște, urmând să acţioneze în funcţie de desfășurarea evenimentelor64.

28. în tabăra militară, la postul de pază se afla Iulius Martialis. Acesta, sub impresia unei fapte atât de grave, temându-se pentru viaţa sa, dacă tabăra ar fi fost contaminată și el ˇs-ar fi opus, a fost bănuit de mulţi de complicitate65; chiar și ceilalţi tribuni și centurioni au preferat prezentul unui viitor nesigur, dar onest, și aceasta a fost starea de spirit, încât puţini au avut iniţiativa acestei lovituri josnice, mai mulţi au dorit-o, toţi au suportat să fie înfăptuită66.

Între timp, Galba, necunoscând evenimentele, atent la sacrificii, îi obosea pe zeii unui impˇeriu care nu-i mai aparţinea, când ˇs-a răspândit zvonul că a fost dus în tabăra militară nu se știe ce senator, apoi că Otho este cel

care a fost dus în tabără; în același timp, din tot orașul sosesc oameni care se întâlniseră pe drum cu Otho, unii exagerând faptele de teamă, alţii minimalizându-le, căci nici măcar în această situaţie nu uitau să fie lingușitori67. În consecinţă, ˇs-a hotărât în urma unui consiliu să fie sondată starea de spirit a cohortei de gardă la palat, dar nu de către Galba în persoană, căci autoritatea sa trebuia să rămână intactă pentru acţiuni mai energice. 2. Piso le-a vorbit în acest fel soldaţilor convocaţi de pe treptele palatului68: „S-au scurs șase zile, camarazi de arme, de când fără să cunosc viitorul am fost numit *Caesar* și fără să știu dacă trebuie să doresc sau să mă tem de acest titlu; destinul familiei noastre și al statului se află în mâinile voastre; în ceea ce mă privește, nu că m-aș teme de un deznodământ trist, ca unul care, trecut prin nenorociri, învăţ chiar acum că nici măcar prosperitatea nu este lipsită de primejdii: mă doare însă sufletul pentru părintele meu, pentru senat, pentru însuși Impˇeriul Roman, dacă moartea noastră este necesară astăzi sau dacă, ceea ce pentru oameni superiori este o nenorocire la fel de mare, trebuie să ucidem. Ne consolăm cu gândul că în timpul ultimei schimbări politice orașul a rămas neînsângerat și că puterea a fost transferată fără discordii; adopţiunea părea a fi măsura necesară ca nici măcar după moartea lui Galba să nu mai fie loc pentru război.

Nu mă voi lăuda cu nobleţea sau cu caracterul meu: nici nu este cazul să amintesc virtuţile mele în comparaţie cu caracterul lui Otho. Viciile sale, singurele lucruri cu care se laudă, au distrus impˇeriul încă de pe vremea când juca rolul de prieten al împăratului69. Oare prin ţinută, alură sau podoabe femeiești merită el impˇeriul? Se înșală cei care confundă risipa cu generozitatea; ăst individ știe să piardă, nu să dea. Acum nu se gândește decât la lucruri rușinoase, la orgii, la cetele de femei; pe toate acestea le consideră a fi privilegiile principatului, el să se bucure de plăceri și de voluptăţi, în timp ce rușinea și dezonoarea să cadă asupra tuturor celorlalţi; nimeni până acum, venit la putere prin mijloace dezonorante, nu a exercitat-o în chip

onorabil. 2. Galba a fost adus la putere prin consensul neamului omenesc, pe mine Galba m-a numit *Caesar* în urma consimţământului vostru70. Dacă stalul, senatul și poporul sunt nume lipsite de conţinut, tot este în interesul vostru, camarazi de arme, ca nu cumva indivizi de nimic să-l numească pe împărat. ˇS-a mai auzit și altă dată de legiuni aflate în stare de rebeliune împotriva generalilor lor; credinţa și reputaţia voastre au rămas neștirbite până în ziua de azi. De fapt, Nero v-a abandonat pe voi, nu voi pe Nero71.3. Oare mai puţin de treizeci de transfugi și dezertori, indivizi cărora nimeni nu le-ar permite să-și aleagă singuri centurionii sau tribunii, vor dispune de imp ˇeriu? Oare admiteţi crearea acestui precedent și vă faceţi părtași la crimă prin nepăsare? În acest caz, anarhia va cuprinde provinciile, noi vom avea de suportat consecinţele faptelor, voi pe cele ale războaielor. Răsplata care vi se promite pentru uciderea principelui nu este mai mare decât cea care vi se atribuie dacă rămâneţi nepătaţi; dar mai degrabă primiţi din partea noastră donativul pe care vi-l acordăm pentru credinţă decât din partea altora pentru o crimă”.

După retragerea corpului de gardă, restul cohortei, care-l ascultase fără ostilitate pe orator, a ridicat steagurile fără vreun gând premeditat, ci, mai degrabă, așa cum se întâmplă în vremuri de anarhie, la întâmplare, și nu, cum ˇs-a crezut mai târziu, datorită perfidiei și a trădării. 2. Marius Celsus a fost trimis către detașamentele armatei ilirice cantonate în jurul porticului Vipsania72; primipilarilor Amullius Serenus și Domitius Sabinus li ˇs-a ordonat să aducă din Sala Libertăţii soldaţii germanici73. Legiunea recrutată din rândul marinarilor nu prezenta încredere, deoarece soldaţii erau ostili din pricina masacrării camarazilor lor, uciși de Galba de îndată ce intrase în oraș74. Tribunii Centrius Severus, Subrius Dexter și Pompeius Longinus ˇs-au îndreptat către tabăra pretorienilor, pentru a-i aduce pe soldaţi la sentimente mai bune, în eventualitatea că revolta incipientă n-ar fi atins punctul culminant. 3. Pretorienii i-au întâmpinat cu

ameninţări pe tribunii Subrius și Centrius, pe Longinus au pus mâna și l-au dezarmat, nu din cauza gradului său, ci pentru că era suspect rebelilor datorită prieteniei și credinţei sale faţă de Galba. Legiunea recrutată din rândul marinarilor ˚s-a alăturat fără nicio ezitare pretorienilor; detașamentele armatei ilirice îl izgonesc pe Celsus ameninţându-l cu suliţele. Detașamentele germanice au ezitat multă vreme: soldaţii erau epuizaţi și fără iniţiativă, deoarece, trimiși de Nero la Alexandria și reveniţi de acolo după o lungă navigaţie, au fost ajutaţi de Galba, care nu ˚s-a zgârcit la bani.

Toată plebea amestecată cu sclavi umplea palatul și cerea cu strigăte confuze moartea lui Otho și executarea conjuraţilor, ca și când ar fi cerut un spectacol la circ sau la teatru75; și nu era vorba de un act de gândire sau de sinceritate, pentru că aveau să ceară în aceeași zi, cu aceeași tărie, contrariul, ci de obiceiul statornicit de a-l linguși pe orice principe cu aclamaţii nemăsurate și cu dovezi de simpatie lipsite de orice conţinut. 2. între timp Galba era hărţuit între două opinii: Titus Vinius era de părere că împăratul trebuie să rămână în palat, să-i înarmeze pe sclavi, să întărească punctele de acces și, în orice caz, să nu meargă în întâmpinarea rebelilor76: astfel, el le-ar da rebelilor posibilitatea să se căiască, iar celor credincioși răgazul pentru a-și concentra forţele; hotărârile criminale se iau pe moment, în schimb înţelepciunea are nevoie de timp pentru a se materializa; dacă situaţia o va cere, vor avea posibilitatea să iasă din palat, în timp ce posibilitatea retragerii se află în mâinile altora.

Alţii opinau că trebuie să se grăbească, să ia iniţiativa, până când conjuraţia, încă incipientă, a câtorva indivizi nu capătă amploare77: Otho, plecat pe furiș, fusese dus la niște oameni care nu-l cunoșteau; dacă partizanii împăratului vor lua iniţiativa, el va intra în panică, deoarece învaţă să joace rolul de principe numai datorită ezitărilor de acum și lipsei de acţiune a celor care pierd timpul degeaba. Ei adăugau că Galba nu trebuie să aștepte până când Otho va năvăli în for și va urca pe Capitoliti sub

privirile sale, după ce a ocupat tabăra militară, în timp ce preastrălucitul împărat se închide în palat limitându-se la uși și la praguri cu prieteni curajoși, desigur pentru a susţine un asediu. 2. Și ce ajutor minunat va avea în sclavi, în cazul când consensul unei atât de mari mulţimi și, ceea ce contează încă mai mult, primul impuls de indignare încep să slăbească. De altminteri, dezonoarea nu conferă niciun fel de siguranţă; chiar de va fi scris să piară, este preferabil să vină în întâmpinarea pericolului: o asemenea hotărâre îl va face pe Otho mai odios, iar în ceea ce-i privește va fi demnă de laudă. Cum Vinius se opunea acestei hotărâri, Laco la amenințat cu violenţă, fiind susţinut de Icelus cu încăpăţânare, din cauza disputelor particulare dintre ei, care duceau statul spre pieire.

Galba n-a mai ezitat multă vreme și a adoptat planul celor care-i dădeau sfaturi mai frumos sunătoare78. Cu toate acestea, Piso a fost trimis mai înainte în tabăra militară, pentru că era un tânăr cu nume ilustru, intrat de curând în graţiile lui Galba și ostil lui Titus Vinius, ostilitate fie reală, fie imaginată de adversarii acestuia din urmă; realitatea este că ostilitatea constituie ipoteza care prima este luată în considerare. 2. Abia a plecat Piso, că ˟s-a și răspândit zvonul, mai întâi vag și nesigur, al uciderii lui Otho în tabăra militară; apoi, cum se întâmplă în marile imposturi, au apărut indivizi care afirmau că erau de faţă și că au văzut cu ochii lor faptul; zvonul a fost crezut atât de cei care se bucurau, cât și de cei pe care-i lăsa indiferenţi79. Mulţi socoteau că zvonul a fost lansat și amplificat de partizanii lui Otho amestecaţi în mulţime, care ar fi răspândit știri false, dar plăcute, pentru a-l determina pe Galba să iasă din palat.

Atunci nu numai poporul și plebea stupidă au izbucnit în aplauze și dovezi exagerate de simpatie, ci și majoritatea cavalerilor și a senatorilor, care, imprudenţi după ce le-a pierit frica, au năvălit pe porţile frânte ale palatului și i se arătau lui Galba plângându-se că li se luase posibilitatea să-l răzbune; toţi lașii care, cum au dovedit-o faptele, nu aveau pic de îndrăzneală în timpul pericolelor, erau teribili

în cuvinte, crunţi la vorbă; nimeni nu știa nimic, dar toţi afirmau cu tărie; în sfârșit, Galba, necunoscând faptele, învins de unanimitatea celor care-l induceau în eroare, îşi pune armura și, neputând rezista din cauza vârstei și a slăbiciunii fizice mulţimii care năvălea, este dus într-o litieră. 2. în palat îl întâlneşte pe Iulius Atticus, speculator, care, arătându-i sabia însângerată, i-a strigat că el l-a omorât pe Otho. Atunci Galba i-a replicat: „camarad de arme, cine ţi-a dat porunca?” 80 Era deosebit de energic în înfrânarea anarhiei militare, curajos în pericole, integru în faţa lingușitorilor.

în tabăra militară sentimentele soldaţilor se manifestau fără ezitare; ei dădeau dovadă de o asemenea ardoare, încât nu se mulţumeau să-l ducă pe Otho pe umeri, ci l-au ridicat pe tribună, unde puţin mai înainte stătuse statuia de aur a lui Galba, înconjurat de steaguri și de însemne militare; nici tribunii, nici centurionii nu aveau dreptul să se apropie: soldaţii de rând dăduseră cuvânt de ordine ca toată lumea să se ferească de ofiţeri. 2. Toate răsunau de strigăte de tumult și de îndemnurile pe care le dădeau unul altuia, dar nu ca de obicei în adunările poporului și ale plebei, unde vocile nu aveau forţă, din cauza unei adulaţii lipsite de nerv; cum vedeau un cunoscut în mulţimea soldaţilor, îl apucau de mâini, îl îmbrăţișau, îl duceau în faţa tribunei, îl puneau să rostească jurământul, îl recomandau când pe împărat soldaţilor, când pe soldaţi împăratului. 3. Iar Otho nu ezita să-și întindă braţele și să se prosterneze în faţa gloatei, să facă semne de îmbrăţișare și să se comporte servil pentru a dobândi puterea. După ce întreaga legiune a marinarilor i-a jurat credinţă, încrezător în forţele care îi stăteau la dispoziţie, socotind că a sosit momentul să-i înflăcăreze pe toţi, căci până atunci îi stimulase pe fiecare în parte, le-a vorbit astfel de pe zidul de apărare al taberei:

„În ce calitate, camarazi de arme, am venit în faţa voastră nu pot să spun, deoarece nu îndrăznesc să mă consider persoană particulară, din moment ce voi m-aţi numit principe, și nici principe, cât timp un altul deţine

puterea. Chiar și calitatea voastră este pusă sub semnul întrebării, atâta vreme cât nu se știe dacă în tabăra voastră se află împăratul sau dușmanul poporului roman. 2. Oare nu auziţi cum se cere în același timp cu tărie condamnarea mea și pedepsirea voastră? Este clar ca lumina zilei că noi nu putem pieri și nu putem fi salvaţi decât împreună; iar Galba, cu blândeţea lui proverbială, poate că a și promis distrugerea noastră, el care, fără să-i ceară cineva, a masacrat atâtea mii de soldaţi nevinovaţi. 3. Groaza îmi cuprinde sufletul ori de câte ori îmi amintesc de intrarea funebră a lui Galba în oraș și de această singură victorie a sa, când sub privirile Romei a poruncit să fie decimaţi oameni care veneau să i se supună și pe care îi luase sub protecţia sa la cererea lor81. Sosit în capitală sub asemenea auspicii, ce altă glorie a adăugat el principatului decât uciderea lui Obultronius Sabinus și a lui Cornelius Marcellus în Hispania, a lui Betuus Chilo în Gallia, a lui Fonteius Capito în Germania, a lui Cingonius pe drum, a lui Turpilianus la Roma, a lui Nymphidius în tabăra militară? 82 4. Oare ce provincie, ce tabără militară a rămas neînsângerată și nepătată sau, ca să folosesc termenii lui, ce tabără nu a fost «îmbunătăţită» și «corectată»? Căci ceea ce alţii numesc crime, el numește remedii și, schimbând în mod fals sensul cuvintelor, el consideră barbaria severitate, zgârcenia, spirit de economie, chinurile și tratamentul nedemn pe care vi-l aplică, disciplină. 5. Abia au trecut șapte luni de la moartea lui Nero și Icelus a furat mai mult decât și-au dorit-o vreodată Polyclitus, Vatinius și Aegialius83. Titus Vinius ˟s-ar fi comportat mai puţin avar și licenţios, dacă ar fi domnit el însuși; acum el ne socotește ca fiind supușii săi, dar ne dispreţuiește considerând că am aparţine altuia. Averea lui ar fi suficientă pentru donativul care nu vi se dă, dar care vă este reproșat zilnic.

Și, ca să nu aveţi vreo speranţă nici măcar în ceea ce privește succesorul său, Galba l-a rechemat din exil pe omul pe care-l consideră a-i fi cel mai asemănător prin caracterul său sumbru și avar. Aţi văzut, camarazi de

arme, cu ce furtună cumplită zeii au arătat limpede că resping adopţiunea funestă. Senatul și poporul roman gândesc la fel: este așteptată vitejia voastră, voi care constituiţi forţa necesară împlinirii gândurilor nobile, voi fără de care intenţiile cele mai strălucite rămân neputincioase. 2. Nu la război vă chem, nu la pericole: toate forţele armate sunt de partea noastră. O singură cohortă înveșmântată în togă84 nu îl apără pe Galba, ci îl deţine; de îndată ce o să vă vadă, de îndată ce va primi cuvântul meu de ordine, nu va mai avea loc decât o singură dispută, și anume cine va dovedi mai mult zel în favoarea mea. Nu este momentul să zăbovim, fiind[ɔ hotărârea luată nu poate fi lăudată decât după ce a fost îndeplinită.44

Apoi ordonă deschiderea depozitului de arme: armele sunt smulse pe dată fără ordine și fără să se ţină seama de rangul militar, astfel încât pretorienii și soldaţii din legiuni nu puteau fi deosebiţi prin însemnele lor; se apucau la grămadă căști și scuturi care aparţinuseră cohortelor auxiliare fără să fi sosit vreun ordin din partea tribunilor sau a centurionilor, fiecare fiindu-și sie însuși comandant și instigator; derbedeii dădeau tonul, în timp ce oamenii cinstiţi priveau cu durere faptele.

Piso, înspăimântat de freamătul revoltei crescânde și de strigătele care răsunau până în mijlocul orașului, i se alătură lui Galba, care între timp ieșise din palat și se apropia de for; Marius Celsus sosise cu veşti proaste, tocmai atunci când unii erau de părere ca Galba să revină în palat, alţii, să se ducă spre Capitoliu; mulţi susţineau că trebuie ocupate rostrele, majoritatea contrazicea doar părerile altora și, cum se întâmplă în sfaturile ţinute sub imp˟eriul panicii, hotărârile care păreau a fi cele mai bune erau depășite de evenimente. 2. Se zice că Laco, fără ştiinţa lui Galba, ˟s-a gândit să-l ucidă pe Titus Vinius, fie pentru a le da soldaţilor o satisfacţie prin pedepsirea acestuia, fie pentru că îl credea complicele lui Otho, fie, în fine, din ură personală. A ezitat din cauza momentului și a locului, căci omorul, odată declanșat, era greu de stăvilit;

panica celor care aduceau ştiri, destrămarea cortegiului i-au dat peste cap planul, căci se răcise entuziasmul tuturor celor care la început arătaseră credinţă şi curaj.

Galba era tras de colo-colo de impulsul imprevizibil al unei mulţimi care se mişca asemenea unor valuri, în timp ce bazilicile şi templele, de unde putea fi privit spectacolul lugubru, erau pline de lume85. Nu se auzea nicio voce din partea poporului sau a plebei, ci privirile erau consternate şi urechile aţintite spre orice zgomot, nu era tumult, nici linişte, ci tăcerea tipică marilor spaime şi marilor un Cu toate acestea, lui Otho i se comunică înarmarea plebei; imediat el le porunceşte oamenilor săi să se repeadă şi să prevină pericolul. 2. Şi astfel soldaţi romani, ca şi cum ar avea de gând să-l izgonească de pe tronul strămoşesc al Arsaciziilor pe Vologesus sau pe Pacorus86, nu să-l asasineze pe împăratul lor bătrân şi neînarmat, năvălesc în for cruzi, cu armele în mână, pe cai rapizi, dispersând mulţimea şi călcând în picioare senatul87. Nu i-a înspăimântat pe aceia să săvârşească o crimă pe care o va răzbuna în mod cert succesorul, indiferent cine ar fi el, nici aspectul Capitoliului, nici sanctitatea templelor din apropiere, nici gândul la principii din trecut şi din viitor.

Când a văzut apropiindu-se ceata de soldaţi, stegarul cohortei care-l întovărăşea pe Galba (se zice că acesta era Atilius Vergilio88) a smuls imaginea împăratului şi a zvârlit-o la pământ; la acest semnal, toţi soldaţii cohortei şi-au manifestat entuziasmul pentru Otho, poporul a părăsit în goană forul, suliţele îi ameninţau pe ezitanţi. 2. Lângă fântâna lui Curtius Galba a fost aruncat afară din litieră de panica ce i-a cuprins pe cei care-o duceau şi a fost prăvălit în ţărână89. Ultimele lui cuvinte au fost transmise în chip diferit, în funcţie de admiraţia sau ura pe care o provocase. Unii susţineau că a întrebat cu voce rugătoare ce rău făcuse şi că a cerul un răgaz de câteva zile pentru a plăti donativul; mai mulţi, că şi-a întins singur gâtlejul ucigaşilor strigându-le: „haide, izbiţi, dacă acesta este interesul statului4490. Dar cei care-l ucideau nu se interesau de vorbele lui. 3. Cine a fost asasinul nu se ştie

precis: unii îl numesc pe Terentius, un reangajat, alţii pe Laecanius; conform unei tradiţii mai răspândite, Camurius, un soldat al legiunii a cincisprezecea, i-a tăiat beregata cu sabia91. Ceilalţi i-au sfârtecat în chip groaznic picioarele și braţele (pieptul îi era acoperit cu platoșă); majoritatea loviturilor au căzut cu o sălbăticie și cruzime de nedescris asupra corpului neînsufleţit.

42. Apoi ˇs-au năpustit asupra lui Titus Vinius; nu se știe dacă teama de moarte l-a amuţit pe acesta sau dacă a strigat că Otho nu a dat niciun ordin să fie omorât92. El sau a minţit sub impˇeriul panicii, sau a mărturisit astfel complicitatea lui la conjuraţie; felul lui de viaţă și reputaţia sa duc mai degrabă la ideea că a fost complicele unei crime pe care în fapt o determinase. în faţa templului divinului Iulius a căzut la prima lovitură, apoi a fost străpuns de Iulius Carus, un soldat din legiuni.

Epoca noastră a cunoscut în acea zi un bărbat deosebit, și anume pe Sempronius Densus. Acesta era centurionul unei cohorte pretoriene și fusese însărcinat de Galba cu paza lui Piso; cu pumnalul în mână a alergat în calea soldaţilor înarmaţi și, reproșându-le crima, atrăgându-i spre sine pe atacatori cu vorbe și gesturi, i-a dat, în ciuda rănilor primite, lui Piso posibilitatea să fugă. 2. Piso ˇs-a refugiat în templul Vestei și, salvat de mila unui sclav public care l-a ascuns în casa sa, a amânat deznodământul fatal nu graţie religiei și sfinţeniei locului, ci graţie ascunzătorii, până când au sosit cu ordin special de la Otho, care dorea cu ardoare uciderea sa, Suplicius Florus, din cohortele britanice, dăruit cu cetăţenia romană de către Galba, și Staţius Murcus, speculator; aceștia l-au târât pe Piso la poarta templului și l-au ucis93.

Vestea nici unei morţi nu a fost primită cu mai multă bucurie de către Otho; se zice că n-a contemplat niciun cap cu priviri mai nesăturate, fie pentru că atunci, pentru prima oară, sufletul său, scăpat de orice grijă, începea să guste bucuria succesului, fie că amintirea maiestăţii lui Galba, amintirea prieteniei sale cu Titus Vinius îl tulburau nespus în ciuda cruzimii sale; în schimb, credea că atât

legile divine, cât și cele omenești îi permit să se bucure de uciderea lui Piso, inamicul și rivalul său personal94.2. Capetele tuturor acestora fixate în suliţe erau purtate între steagurile cohortelor chiar lângă vulturul legiunii, în timp ce îşi arătau mâinile însângerate cei care uciseseră, cei care participaseră la omor, cei care se lăudau pe drept sau pe nedrept cu săvârșirea unei fapte pe care o prezentau ca pe un lucru splendid și demn de amintit. Vitellius a descoperit mai târziu mai mult de o sută douăzeci de cereri de răsplată pentru vreo faptă notabilă săvârșită în acea zi și a poruncit să fie căutaţi și omorâţi postulanţi, nu pentru cinstirea lui Galba, ci conform obiceiului încetăţenit al principilor de a-și asigura securitatea în prezent, iar în viitor, răzbunarea95.

Ai fi crezut că altul este senatul, altul poporul: toţi năvăleau în tabără, îi depășeau în goană pe cei mai apropiaţi, se luau la întrecere cu cei din faţă, îl blestemau pe Galba; lăudau hotărârea soldaţilor, sărutau mâna lui Otho; cu cât gesturile lor erau mai nesincere, cu atâta erau mai exageraţi96. Otho nu respingea pe nimeni, căutând să tempereze, prin voce și atitudine, pornirile nestăpânite și amenințătoare ale soldaţilor. 2. Ei cereau executarea lui Marius Celsus, consul desemnat și prieten credincios al lui Galba până în ultimele clipe, deoarece erau iritaţi de talentul și integritatea sa, pe care le considerau crime. Nu așteptau decât un pretext pentru a începe măcelul și jaful și pentru distrugerea tuturor oamenilor cinstiţi, iar Otho nu avea încă autoritatea pentru a împiedica crima; nu putea decât să o declanșeze. în consecinţă, el simulează furia, ordonă zvârlirea în lanţuri a lui Marius Celsus și, afirmând că îl va lovi cu pedepse mai aspre, reușește să-l scape pentru moment de pericol97.

Din acel moment toate au încăput pe mâna soldaţilor; ei înșiși și-au ales prefecţii pretoriului, și anume pe Plotius Firmus, odinioară soldat din legiuni, în acel moment șef al pazei de noapte, care trecuse de partea lui Otho încă din timpul vieţii lui Galba; i-a fost adăugat Licinius Proculus, a cărui prietenie strânsă cu Otho dăduse naștere la bănuiala

că i-a sprijinit planurile. L-au numit prefect al Romei pe Flavius Sabinus, urmând alegerea făcută de Nero, în timpul domniei căruia el deţinuse aceeași funcţie98; dar mulţi vedeau în el pe fratele său Vespasian. 2. ˚S-a cerut cu insistenţă să le fie luat centurionilor dreptul obișnuit de a încasa bani pentru dispensele pe care le acordau soldaţilor; soldaţii de rând plăteau un fel de tribut anual. A patra parte a fiecărui manipul nu se afla la post datorită concediilor sau era răspândită prin tabără cu condiţia achitării sumelor cuvenite centurionilor; și nimeni nu-și făcea vreun scrupul în mărirea sarcinilor și de a procura oricum banii necesari: prin tâlhării, furturi sau prin servicii josnice ei îşi cumpărau dreptul de a fi scutiţi de corvezi. 3. Mai mult: soldaţii înstăriţi erau copleșiţi cu sarcini și tratament rău, până când îşi cumpărau imunitatea. Storși de bani și, pe deasupra, cu forţele slăbite din lipsă de activitate, reveneau la manipule din bogaţi, săraci și din curajoși niște nenorociţi; și apoi, unul după altul corupţi de aceeași sărăcie și indisciplină, se năpusteau cu pasiune spre rebeliune, discordii și, în sfârșit, spre războiul civil”.
Iar Otho, spre a nu-și pierde popularitatea printre centurioni prin liberalitatea sa faţă de soldaţi, a promis că în viitor va plăti din banii săi scutirile anuale de corvezi, o măsură fără îndoială oportună, pe care și după aceea principii buni au respectat-o ca regulă constantă.
2. Prefectul Laco, îndepărtat sub pretextul exilării sale pe o insulă, a fost străpuns de către un reangajat trimis în acest scop de Otho; pe Marcianus Icelus l-au ucis în văzul tuturor prin crucificare, ca pe un libert100.

După ce ziua ˚s-a petrecut în crime, ultima nenorocire a fost să se încheie în bucurie. Pretorul urban a convocat senatul și, în timp ce toţi ceilalţi magistraţi rivalizau în adulaţii, senatorii ˚s-au adunat în grabă: i ˚s-a decernat lui Otho puterea de tribun, numele de *Augustus* și celelalte titluri ale principilor101; toţi se străduiau să șteargă amintirea reproșurilor și a invectivelor pe care i le adresaseră; nimeni nu și-a putut da seama dacă el păstrase în suflet amintirea lor; le-a șters din minte sau numai a

amânat răzbunarea lor; este un lucru care nu poate fi stabilit din cauza scurtimii domniei sale. 2. Otho, trecând prin forul însângerat peste mormanele de cadavre spre Capitoliu și de acolo spre palat, a permis așezarea în morminte și incinerarea corpurilor. Pe Piso l-a depus în mormânt soţia sa Verania și fratele său Scribonianus102, pe Titus Vinius fiica sa, după ce au căutat și au răscumpărat capetele lor de la ucigași, care le păstraseră ca obiecte de vânzare.

Piso ˟s-a săvârșit din viaţă în al treizeci și unulea an; reputaţia i-a fost mai bună decât destinul. Fraţii săi Magnus și Crassus au fost omorâţi de Claudius și de Nero103; el însuși a trăit lungă vreme în exil, a fost timp de patru zile *Caesar* și, printr-o adopţiune precipitată, a fost preferat fratelui său mai mare numai ca să-l preceadă în moarte. 2. Titus Vinius a trăit timp de cincizeci și șapte de ani în diferite feluri. Tatăl său aparţinea unei familii care numărase pretori în rândurile ei, bunicul din partea mamei a fost victima prescripţiilor. în primii ani de serviciu militar ˟s-a comportat infam: el l-a avut comandant de legiune pe Calvisius Sabinus; nevasta acestuia, din curiozitate condamnabilă de a vedea tabăra militară, a intrat noaptea îmbrăcată în haine bărbătești; după ce a cunoscut, cu aceeași lipsă de reţinere, gărzile și celelalte sarcini militare, a îndrăznit să se culce cu Titus Vinius chiar în cartierul general al legiunii: acuzat pentru această faptă, 3. Titus Vinius a fost aruncat în lanţuri din ordinul lui Caius Caesar, apoi, eliberat datorită schimbării domniei, și-a continuat nestânjenil cariera și, după îndeplinirea preturii, a fost numit în fruntea unei legiuni, funcţie în care ˟s-a bucurat de aprecieri; apoi a fost prins cu o infamie demnă de un sclav: el a furat un vas de aur la un banchet dat de Claudius și Claudius a dat ordin a doua zi ca numai Vinius să fie servit în veselă de pământ. 4. Cu toate acestea, Vinius a îndeplinit proconsulatul în Gallia Narbonensis în respectul legilor și cu integritate; apoi prietenia cu Galba l-a pierdut: îndrăzneţ, viclean, întreprinzător și, atunci când se concentra asupra unui

lucru, imoral și energic în egală măsură104. Testamentul lui Titus Vinius a fost anulat din cauza averii sale imense, în schimb ultimele dorinţe ale lui Piso, care era sărac, au fost respectate.

Corpul lui Galba, abandonat lungă vreme și batjocorit în fel și chip la adăpostul întunericului, a fost așezat într-un mormânt umil, în grădinile sale particulare, de către majordomul Argius, unul dintre foștii săi sclavi104bis. Capul său, ridicat în suliţă și străpuns de valeţi ai armatei și de soldaţi, a fost găsit a doua zi în faţa mormântului lui Patrobius (acest libert al lui Nero fusese condamnat de Galba) și a fost amestecat cu cenușa corpului105.

Acesta a fost sfârșitul lui Servius Galba, la șaptezeci și trei de ani, după ce a trăit cu bine sub cinci principi și a fost mai fericit sub domnia altui împărat decât sub domnia sa. Nobleţea în familia sa era de dată veche, averea considerabilă; el însuși era de o inteligenţă medie și era mai degrabă un om lipsit de vicii decât înzestrat cu virtuţi. 3. Nu dorea gloria în mod special, dar nici nu o dispreţuia; nu urmărea să pună mâna pe averi străine, era parcimonios cu banii săi, avar cu finanţele statului; cu prietenii și cu liberţii, dacă se întâmpla să fie buni, era ireproșabil de îngăduitor, iar dacă erau răi, de o orbire criminală. Oricum, originea strălucită și epoca nenorocită i-au servit drept scuză, când se numea înţelepciune ceea ce în realitate era inerţie. 4. Cât a fost în floarea vârstei ˇs-a acoperit de glorie militară în Germania. A guvernat în calitate de proconsul Africa cu moderaţie, apoi, bătrân, Hispania, cu același spirit de dreptate, și părea că depășește prin personalitate condiţia de particular, atâta vreme cât a fost particular și, după părerea tuturor, demn de impˇeriu, dacă n-ar fi fost împărat106.

Știrile noi despre Vitellius, minimalizate înainte de moartea lui Galba, ca să lase impresia că numai armata Germaniei Superior se află în stare de rebeliune, au îngrozit mai mult orașul și așa terorizat atât de crima recent săvârșită, cât și de teama pe care o inspirau vechile moravuri ale lui Otho. Și atunci nu numai senatul și ordinul

ecvestru, care mai participau întrucâtva și se mai interesau de chesţiunile politice, ci și mulţimea chiar deplângeau faptul că doi oameni, cei mai păcătoși prin nerușinare, trândăvie și dorinţă de lux, au fost aleși de soartă parcă anume pentru a distruge impˇeriul. 2. Nu se mai aminţeau în discuţii exemplele recente ale unei păci însângerate, ci reveneau în memorie războaiele civile, Roma de atâtea ori cucerită de propriile-i armate, devastarea Italiei, prădarea provinciilor, Pharsalia, Philippi, Peruşia și Mutina, nume celebre ale dezastrelor publice107.3. „Aproape ˇs-a răsturnat pământul”, spuneau ei, „când bătălia pentru principat ˇs-a dat între mari personalităţi, dar impˇeriul a rămas intact după victoria lui Iulius Caesar și a rămas și după cea a lui Caesar Augustus; sub Pompeius și Brutus ar fi continuat să existe republica: oare acum cum vor merge în temple să se roage pentru Otho sau pentru Vitellius? în ambele cazuri rugăciunile vor fi nepioase, dorinţele abominabile, căci ele se adresează unor oameni din a căror bătălie știi un singur rezultat precis, și anume că învingătorul va fi mai abject”. 4. Se găseau oameni care să presimtă ascensiunea lui Vespasian și a armatelor din Orient; dar, pe cât era de preferabil Vespasian celor doi, pe atâta îi îngrozea ideea unui nou război și a altor dezastre. Reputaţia lui Vespasian era discutabilă și el a fost singurul principe de până la el care ˇs-a schimbat în bine107bis.

Am să expun acum începuturile și cauzele rebeliunii lui Vitellius. După dezastrul lui Iulius Vindex și al tuturor trupelor sale108, armata învingătoare devenise orgolioasă datorită prăzii și gloriei dobândite; în consecinţă, soldaţii acesteia, cum se întâmplă oricui repurtează victoria fără efort și fără pericol într-un război foarte rentabil, preferau expediţiile, bătăliile și răsplăţile în locul soldelor. 2. Lungă vreme ei suportaseră un serviciu militar care nu le adusese niciun profit și care era aspru din pricina naturii și a climei, din pricina severităţii disciplinei, disciplină pe care, inexorabilă în timp de pace, o relaxează războaiele civile, când în ambele tabere se află corupători și trădarea

rămâne nepedepsită. Oameni, arme, cai se aflau din belșug pentru acţiune, chiar și pentru paradă. 3. Dar, înaintea războiului, fiecare soldat nu își cunoștea decât centuria și detașamentul propriu; armatele erau despărţite de frontierele între provincii109; când legiunile au fost concentrate împotriva lui Vindex, ele și-au recunoscut forţele proprii și, observând Galliile, doreau noi lupte și căutau noi motive de discordie; nu îi mai numeau pe gali aliaţi, precum odinioară, ci dușmani și învinși. Partea Galliei care se află pe malul Rinului îmbrăţișase cauza legiunilor și instiga cu violenţă împotriva partizanilor lui Galba; așa numeau ei trupele acelea, din dispreţ faţă de Vindex. 4. Așadar, soldaţii, iritaţi împotriva secvanilor, heduilor și a celorlalte popoare bogate, nu se gândeau decât la cuceriri de orașe, la devastări de ogoare, la prădarea caselor particulare; în afară de faptul că erau avari și aroganţi, viciile cele mai grave ale celor puternici, ei erau porniţi împotriva insolenţei galilor: aceștia, spre a umili legiunile, se lăudau cu faptul că Galba le micșorase cu o pătrime tributurile și că îi recompensase oficial. 5. La toate acestea ˟s-a mai adăugat și zvonul, lansat cu abilitate și crezut orbește, cum că legiunile vor fi decimate și cei mai întreprinzători centurioni, concediaţi. De pretutindeni soseau știri cumplite, iar de la Roma zvonuri sinistre; Colonia Lugdunensis era în stare de adversitate faţă de Galba și, datorită fidelităţii ei statornice faţă de Nero, era o sursă bogată în zvonuri; dar terenul cel mai propice pentru răspândirea de știri false și pentru înregistrarea lor se afla în taberele militare, datorită urii care domnea acolo, fricii și sentimentului de securitate pe care îl dădea soldaţilor contemplarea propriilor lor forţe.

dec. 6$

Scurtă vreme înainte de calendele lui decembrie ale anului precedent, Aulus Vitellius, sosit în Germania Inferior, inspecta cu multă atenţie taberele de iarnă ale legiunilor110: mulţi militari au fost repuși în grad, au fost ridicate pedepse, ușurate măsurile disciplinare; multe dintre deciziile lui Vittelius au izvorât din ambiţia sa, altele

dintr-un spirit de dreptate: între acestea se numără cele prin care a renunţat în întregime la zgârcenia îngrozitoare de care Fonteius Capito dăduse dovadă în acordarea și împărţirea distincţiilor militare. 2. Importanţa acestor măsuri luate în fond doar de un legat consular era mult exagerată de soldaţi111. Și, după cum oamenii serioși îl considerau pe Vitellius un caracter slab, partizanii săi îi lăudau sociabilitatea și bunătatea, pentru că era darnic fără nicio măsură, fără discernământ cu bunurile sale și foarte larg cu bunurile altora: dorinţa lui de putere era considerată virtute înnăscută.
în amândouă armatele se găseau soldaţi leali și disciplinaţi, dar și mulţi rău intenţionaţi și întreprinzători. Legaţii de legiune Alienus Caecina și Fabius Valens dădeau dovadă de ambiţia cea mai nestăpânită și de temeritate nemăsurată; mai ales Valens era pornit împotriva lui Galba, deoarece nu fusese răsplătit pentru denunţarea ezitărilor lui Verginius și pentru zădărnicirea planurilor lui Capito; în consecinţă, el îl instigă pe Vitellius arătându-i încotro se îndreaptă dorinţele armatei: reputaţia lui, îi spunea el lui Vitellius, este peste tot extraordinară; în ceea ce-l privește pe Bordeonius Flaccus, nu are de ce să se teamă de ezitările din partea sa; Britannia îl va urma, de asemenea trupele auxiliare din Germania; provinciile nu îi sunt credincioase lui Galba: puterea bătrânului este precară și în scurtă vreme va trece în alte mâini. în consecinţă, Vitellius trebuie doar să-și desfacă braţele și să alerge în întâmpinarea norocului care îi surâde. 4. Pe drept cuvânt Verginius Rufus a ezitat să treacă la acţiune, el care provenea dintr-o familie de cavaleri, avea ca tată un necunoscut și care, dacă ar fi acceptat domnia, ar fi fost nedemn de ea; însă, din moment ce a refuzat-o, se află în siguranţă112: pe Vitellius cele trei consulate ale tatălui său, cenzura, faptul că a fost colegul lui Caesar113 îl recomandă încă de mult pentru demnitatea imp˚erială și nu îi permit să se bucure de securitatea unui simplu particular. Asemenea cuvinte zguduiau caracterul său indolent în așa măsură, încât ajunsese să aibă dorinţe mai

mari decât speranţe de succes.

Iar în Germania Superior Caecina, strălucit prin tinereţe, înzestrat cu o forţă fizică impresionantă, nutrind ambiţii puternice, îi seducea pe soldaţi cu elocinţa și cu ţinuta sa hotărâtă. Pe acest tânăr Galba îl găsise quaestor în provincia Baetica și, ţinând seama de faptul că se declarase cu mare entuziasm de partea sa, îl numise în fruntea unei legiuni: apoi, când ˚s-a dovedit că deturnase fonduri publice, a poruncit să fie urmărit ca delapidator. 2. Caecina a suportat greu faptul: a hotărât să răstoarne totul și să acopere rănile proprii cu nenorocirea statului. Nici nu lipseau seminţe de discordie în armată, deoarece participaseră cu toţii la războiul împotriva lui Vindex, nu trecuseră de partea lui Galba decât după moartea lui Nero și fuseseră precedaţi în prestarea jurământului de către unităţile armatei Germaniei Inferior.

3. Pe deasupra, trevirii, lingonii și celelalte popoare, pe care Galba le persecutase prin edicte crude și cărora le amputase teritoriile, intrau din ce în ce mai mult în contact cu legiunile în taberele de iarna; astfel ˚s-au iscat discuţii răscolitoare, iar soldaţii erau cu atât mai coruptibili, cu cât erau mai mult amestecaţi cu civili; popularitatea lui Verginius urma să-i fie profitabilă altuia.

Cetatea lingonilor, conform unui vechi obicei, a trimis legiunilor două mâini strânse, simbolul ospitalităţii114. Trimișii lor, îmbrăcaţi în doliu, cu figuri triste, povesteau în cartierul general și în corturi, când nedreptăţile suferite de ei, când răsplăţile primite de cetăţile învecinate; de îndată ce erau ascultaţi de soldaţi cu interes, ei le aţâţau spiritele deplângând pericolele și ofensele la care era supusă însăși armata. 2. Soldaţii erau pe punctul să se răscoale, când Bordeonius Flaccus le ordonă lingonilor să părăsească tabăra și, pentru ca plecarea lor să treacă cât mai neobservată, le cere să pornească în timpul nopţii. Din acest motiv ˚s-a născut un zvon teribil, căci mulţi militari erau încredinţaţi de faptul că delegaţii au fost uciși și că, dacă ei înșiși nu se vor preocupa de propria lor securitate, cei mai curajoși soldaţi și cei care deplângeau starea

prezentă vor fi uciși noaptea, fără ca restul armatei să aibă știinţă. 3. Legiunile se leagă între ele printr-un acord secret și îşi asociază și soldaţii din trupele auxiliare; aceștia, mai întâi suspectaţi de pregătirea unui atac brusc împotriva legiunilor, deoarece cu cohortele și cu escadroanele lor înconjurau restul armatei, au fost mai apoi primii care să pactizeze cu ele; căci între oameni rău intenţionaţi se realizează mult mai ușor un acord pentru a declanșa un război decât se realizează unul în timp de pace pentru menţinerea concordiei.

1 ian. 69

Cu toate acestea, legiunile din Germania Inferior au fost convocate la calendele lui ianuarie pentru a depune jurământul anual faţă de Galba; au făcut-o cu multă ezitare și doar câţiva centurioni din primele rânduri au aclamat, în timp ce restul păstra tăcerea și aștepta iniţiativa vecinului, căci este propriu naturii omenești a imita grabnic o faptă pe care nu îndrăznește să o întreprindă din proprie iniţiativă. 2. Dar chiar și între legiuni starea de spirit era diferită: soldaţii legiunilor I și a V-a erau atât de turbulenţi, încât unii dintre ei au aruncat cu pietre în statuile lui Galba; legiunile a XV-a și a XVI-a n-au trecut dincolo de ameninţări și de vociferări, dar urmăreau cu atenţie rebeliunea gata să izbucnească. 3. Iar în armata din Germania Superior legiunile a IV-a și a XXII-a, cantonate în aceeași tabără de iarnă, distrug chiar în ziua calendelor lui ianuarie statuile lui Galba, legiunea a IV-a cu mai multă promptitudine, a XXII-a cu o oarecare ezitare, apoi însă în acord una cu cealaltă. 4. Și, ca să nu pară că maiestatea imp˘eriului este călcată în picioare, ele invocă în formula jurământului numele căzute în desuetudine ale senatului și poporului roman115; niciun legat din legiune și niciun centurion nu făcea nici cel mai mic efort în favoarea lui Galba, ba chiar unii, cum se întâmplă în momente de anarhie, tulburau mai tare spiritele. Totuși nimeni nu a ţinut vreun discurs și nu ˘s-a urcat la tribună: încă nu exista cineva faţă de care să-și facă un merit din aceasta.

Bordeonius Flaccus, legatul consular, era spectator la

oribila faptă fără să îndrăznească să oprească năvala, fără să încerce să-i reţină pe ezitanţi, să-i încurajeze pe cei credincioși, ci lipsit de energie, îngrozit, era în fapt nevinovat numai datorită incapacităţii sale116. Patru centurioni ai legiunii a XXII-a, și anume Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpumius Repenţinus, au fost culcaţi la pământ de năvala soldaţilor și aruncaţi în lanţuri, deoarece protejau statuile lui Galba. Din acest moment nimeni nu a mai dat dovadă de credinţă, nimeni nu și-a mai adus aminte de vechiul jurământ, ci, cum se întâmplă în vremuri de rebeliune, toţi au trecut de partea majorităţii. 2. în noaptea care a urmat calendelor lui ianuarie, stegarul legiunii a IV-a i-a comunicat lui Vitellius, care benchetuia în Colonia Agrippinensis, faptul că legiunile a IV-a și a XXII-a au zvârlit la pământ statuile lui Galba și că au depus jurământ faţă de senatul și poporul roman. Acest jurământ i ˇs-a părut a fi lipsit de sens: în consecinţă, ˇs-a luat hotărârea să premeargă soarta care ezita și să propună armatei un principe. 3. Vitellius a trimis emisari către legiuni și legaţi care să anunţe defecţiunea armatei din Germania Superior faţă de Galba: în consecinţă, legiunile trebuie să se hotărască dacă îi vor ataca pe rebeli sau, dacă preferă înţelegerea și pacea, atunci trebuie să numească un împărat; și a prelua un principe prezintă o primejdie mai mică decât a căuta unul.

ian. 69

Tabăra de iarnă cea mai apropiată era cea a legiunii I117, iar Fabius Valens, cel mai întreprinzător dintre legaţi. Acesta, intrând a doua zi cu cavaleria legiunii și a trupelor auxiliare în Colonia Agrippinensis, l-a salutat pe Vitellius cu titlul de imperatori18. Iniţiativa sa a fost urmată de celelalte legiuni ale aceleiași provincii, toate rivalizând între ele în zel; iar armata Germaniei Superior, abandonând numele frumos sunătoare de senat și de popor roman, ˇs-a declarat în favoarea lui Vitellius a treia zi înaintea nonelor lui ianuarie:

devenise un fapt evident că două zile mai înainte armata nu se pronunţase în favoarea republicii119.2. Locuitorii Coloniei Agrippinensis, trevirii, lingonii rivalizau în zel cu legiunile oferind trupe auxiliare, cai, arme, bani, fiecare după posibilităţi, în funcţie de forţa fizică, de avere, de ingeniozitate. Un entuziasm de nedescris i-a cuprins nu numai pe fruntașii coloniilor și pe comandanţii militari, care în prezent aveau bunuri din abundenţă și îşi puneau mari speranţe în victoria care se prefigura, ci și manipulele și soldaţii de rând dădeau economiile lor și, în loc de bani, balteurile și falerele, podoabele de argint ale armurii; și le dădeau din instinct, din entuziasmul ce-i cuprinsese și din calcul pentru câştigurile pe care aveau să le dobândească.

Vitellius, după ce a lăudat entuziasmul soldaţilor, distribuie cavalerilor romani funcţiile care de obicei reveneau liberţilor119b, s; el plătește din tezaurul său centurionilor scutirile de sarcini120 și satisface cel mai adesea cruzimea soldaţilor, care cereau insistent pedepsirea multora; numai rareori salvează oameni, simulând zvârlirea lor în închisoare. Pompeius Propinquus, procuratorul provinciei Belgica, a fost ucis imediat; pe Iulius Burdo, prefectul flotei germanice, l-a salvat Vitellius printr-o viclenie. 2. Furia armatei se dezlănţuise împotriva lui Burdo, ca și cum acesta ar fi pus la cale omorârea lui Fonteius Capito și cursa în care fusese atras. Amintirea lui Capito stăruia, iar din partea unor indivizi gata să ucidă nu se putea obţine iertarea decât prin înșelăciune: în asemenea împrejurări, Burdo a fost ţinut arestat și a fost eliberat numai după obţinerea victoriei, când spiritele soldaţilor ˟s-au mai potolit. între timp, ca jertfă le-a fost oferit în compensaţie soldaţilor centurionul Crispinus. El se mânjise cu sângele lui Capito și, pe cât era în mod evident vinovat, pe atât el constituia pentru Vitellius o pierdere minoră.

Apoi Iulius Civilis a scăpat de pericol: el a fost iertat din teama lui Vitellius de a nu-și aliena neamul războinic al batavilor, în rândul cărora se bucura de mare popularitate.

Pe teritoriul lingonilor se aflau opt cohorte de batavi, trupe auxiliare ale legiunii a XIV-a; în acel moment ele erau despărţite de legiune din cauza evenimentelor, dar ele constituiau, în funcţie de atitudinea pe care o adoptau, ca aliaţi sau ca dușmani, un element de mare greutate în balanţa războiului. Vitellius a ordonat uciderea centurionilor Nonius, Donatius, Romilius și Calpurnius, pe care i-am pomenit mai înainte121, condamnaţi pentru teribila vină în ochii rebelilor de a-i fi rămas credincioși lui Galba. 2. Valerius Asiaticus, legatul provinciei Belgica, pe care mai târziu Vitellius și l-a ales ginere, ˇs-a raliat partidei viteliene, de asemenea lunius Baesus, conducătorul Gallici Lugdunensis, împreună cu legiunea *Italica* și cu unitatea de cavalerie *Tauriana,* cantonate la Lugdunum. Trupele din Raetia au adoptat fără întârziere aceeași atitudine, iar în Britannia nu a existat nicio urmă de ezitare.

60. în fruntea Britannici se afla Trebellius Maximus, un om dispreţuit și odios armatei din cauza avariţiei sale josnice. Roscius Coelius, legatul legiunii a XX-a, de multă vreme în dezacord cu Trebellius, și-a dezvăluit adevăratele sentimente mai violent cu ocazia războaielor civile. Trebellius îi reproșa lui Coelius spiritul său de revoltă și dizolvarea disciplinei militare, Coelius lui Trebellius, exploatarea și sărăcirea legiunilor; între timp, datorită certurilor rușinoase între legaţi, a dispărut subordonarea militară și ˇs-a ajuns la o asemenea stare de anarhie, încât Trebellius, înfricoșat de strigătele de reproș ale soldaţilor, părăsit de cohorte și de unităţile de cavalerie, care ˇs-au grupat în jurul lui Coelius, ˇs-a refugiat la Vitellius. Provincia a rămas calmă, în ciuda izgonirii legatului consular; ea a fost guvernată de legaţii legiunilor, egali în drept, pe care însă Coelius îi domina prin spiritul său întreprinzător.

Vitellius, cu resurse și forţe militare imense, după ce Britannia trecuse de partea sa, a numit doi generali și a fixat două itinerarii de război; Fabius Valens a primit ordinul să atragă de partea sa Galliile, iar dacă refuză, să

le devasteze și să invadeze Italia prin Alpii Cotieni; Caecina, să pornească pe drumul mai scurt prin Alpii Poienini122.2. Lui Valens îi sunt date trupele de elită ale armatei Germaniei Inferior, împreună cu vulturul legiunii a V-a cohorte și unităţi de cavalerie, aproximativ patruzeci de mii de combatanţi; Caecina ducea cu sine treizeci de mii de oameni din armata Germaniei Superior, a căror forţă principală o constituia legiunea a XXI-a. Celor două armate li ˇs-au adăugat trupe auxiliare formate din germani, din care Vitellius și-a completat și el forţele, căci intenţiona să-i urmeze cu grosul trupelor.

Ciudată discordanţă era între armată și împărat; soldaţii era gata de acţiune, cereau cu insistenţă să pornească ofensiva, câtă vreme Galliile se află în panică, câtă vreme Hispaniile ezită; iama nu constituie un obstacol și nu este cazul să se lase pradă plăcerilor unei păci trândave, ei trebuie să invadeze Italia, să ocupe Roma; în timp de război civil, spuneau ei, contează viteza de acţiune și mai degrabă este nevoie de fapte decât de deliberări. 2. în schimb, Vitellius se odihnea și se bucura de pe acum de situaţia de principe, complăcându-se în lenevie și în banchete extraordinare; apărea beat în mijlocul zilei și avea stomacul prea încărcat de mâncare123; dar, cu toate acestea, înflăcărarea și entuziasmul soldaţilor complinea și îndatoririle comandantului; se comportau ca și cum împăratul ar fi fost de faţă și ar fi inspirat celor curajoși speranţe, iar celor lași, teamă. Echipaţi și atenţi, ei cer să se dea semnalul de plecare; imediat ei îi acordă lui Vitellius numele de *Germanicus124*; în schimb el a interzis să fie numit *Caesar* chiar și după ce a fost învingător125.3. Un semn de bun augur pentru Fabius Valens și pentru armata sa a fost următorul: chiar în ziua plecării, un vultur a zburat vreme îndelungată într-un zbor liniștit, asemenea unei călăuze, peste armata în marș, iar strigătele de bucurie ale soldaţilor și liniștea păsării neînfricate au fost interpretate drept semn neîndoielnic al unor mari succese și victorii.

Armata a ajuns în deplină securitate la treviri, care le

erau aliaţi; la Dividorum (acest oraș se află pe teritoriul mediomatricilor), deși au fost primiţi cu toată prietenia, i-a cuprins o panică neașteptată: punând brusc mâna pe arme, se reped să masacreze un popor nevinovat nu pentru pradă și din dorinţa de a jefui, ci din nebunie, din turbare și din motive neprecizate și, de aceea, erau mai greu de stăpânit; până la urmă calmaţi de rugăminţile comandantului lor ˇs-au abţinut de la distrugerea orașului; și totuși în această împrejurare au fost uciși cam patru mii de oameni. 2. O asemenea groază a cuprins Galliile, încât ieșeau în întâmpinarea armatei în marș cetăţi întregi cu magistraţii lor în frunte, cerând clemenţă, iar copii și femei se prosternau pe drumuri; utilizau toate mijloacele pentru îmblânzirea furiei dușmănoase, dar nu în vreme de război, ci pentru a obţine pacea.

Vestea morţii lui Galba și ascensiunea lui Otho la imp ˇeriu a primit-o Fabius Valens în cetatea leucilor. Soldaţii nu ˇs-au arătat impresionaţi de știre, nici nu ˇs-au bucurat, nici n-au fost cuprinși de panică: nu se gândeau decât la război. Ezitarea Galliilor a încetat: aveau aceeași ură faţă de Otho ca și faţă de Vitellius, dar Vitellius le inspira teamă. 2. Cetatea cea mai apropiată era cea a lingonilor, credincioasă lui Vitellius. Primiţi cu bunăvoinţă, soldaţii ˇs-au întrecut în moderaţie, dar bucuria a fost scurtă din cauza nestăpânirii cohortelor batave, care, cum am amintit126, se despărţiseră de legiunea a XIV-a, iar Fabius Valens le încorporase în rândurile armatei sale. Mai întâi au schimbat înjurături, apoi ˇs-a ajuns la bătaie între batavi și soldaţii din legiuni și au fost pe punctul să înceapă un război în toată regula, căci unii luau partea unora, iar alţii a altora, dacă Valens nu i-ar fi readus pe batavi, care uitaseră de existenţa unui comandant, la ordine prin pedepsirea exemplară a câtorva. 3. Zadarnic a fost căutat un pretext pentru a-i ataca pe hedui: li ˇs-a poruncit să dea bani și arme și, pe deasupra, să asigure gratuit aprovizionarea armatei. Ceea ce heduii au făcut de frică, locuitorii Lugdunumului au făcut cu bucurie. După retragerea legiunii *Italica* și a unităţii de cavalerie

tauriană, Fabius Valens a hotărât să rămână la Lugdunum cohorta a VIII-a, care de obicei era cantonată în timpul iernii în acele locuri. 4. Manlius Valens, legatul legiunii *Italica,* în ciuda serviciilor făcute127, nu se bucura de nicio simpatie din partea lui Vitellius: Fabius Valens îl ponegrise pe ascuns, iar el nu bănuia nimic, deoarece, ca să-l înșele mai sigur, îl lăuda în public.

Războiul recent al lui Vindex reaprinsese vechiul conflict între locuitorii Lugdunumului și cei ai Viennei128. Ei și-au produs reciproc prea multe daune, prea crude și prea dese pentru ca motivul să fi fost numai lupta în sprijinul lui Nero sau al lui Galba129. Din resentiment Galba confiscase pentru tezaur veniturile locuitorilor Lugdunumului, în schimb îi favoriza pe cei ai Viennei; de aici au izbucnit rivalităţi, invidii și o ură reciprocă între cele două comunităţi, despărţite doar de un singur râu130.2. În consecinţă, locuitorii Lugdunumului îl întărâtau pe fiecare soldat în parte, îl îndemnau să atace Vienna, amintind că locuitorii acestui oraș îi asediaseră, că sprijiniseră tentativa lui Vindex și că de curând din rândurile lor fuseseră recrutate legiuni pentru paza lui Galba. Și, după ce le-au expus motivele resentimentelor lor, le-au zugrăvit și mărimea prăzii pe care o vor dobândi. Nu mai era vorba de încurajări disimulate, ci de rugăminţi făcute în public, căci le cereau să vină în calitate de răzbunători și să stingă acest focar al războiului galic; acolo, la Vienna, toate sunt ostile și străine; în schimb, Lugdunum este o colonie romană131, aici se află o parte a armatei romane, iar orașul va fi aliat credincios și la bine, și la rău; dacă soarta le-ar fi potrivnică, apoi nu ˇs-ar cuveni să fie lăsaţi pe mâna dușmanilor lor.

Prin asemenea vorbe și prin altele ei i-au impresionat atât de mult pe soldaţi, încât nici măcar legaţii și nici conducătorii partidei vitelliene nu mai credeau că le vor putea stinge furia, când locuitorii Viennei, conștienţi de nenorocirea care îi amenință, au ieșit în faţa armatei purtând banderole și fâșii de lână132: îmbrăţișând armele, genunchii, pașii soldaţilor, au reușit în cele din urmă să-i

îmblânzească; Fabius Valens a adăugat o gratificaţie de trei sute de sesterţi fiecărui militar. Abia atunci vechimea și demnitatea coloniei i-a impresionat, iar discursul lui Fabius cerând trupelor să-i menajeze și să nu-i ucidă pe viennezi a fost ascultat cu bunăvoinţă; cu toate acestea, ca pedeapsă ei au trebuit să-și predea armele public și să-i întreţină pe soldaţi cu felurite provizii din bunurile lor personale. 2. A circulat un zvon intens că Fabius însuși ar fi fost cumpărat cu o sumă importantă de bani. Acesta, multă vreme sărac, devenit pe neașteptate bogat, ascundea prost schimbarea sorţii, căci, nemăsurat din cauza dorinţelor stârnite de prea lunga sărăcie și după o tinereţe petrecută în lipsuri, se făcuse risipitor la bătrâneţe. 3. Apoi, armata în marșuri lente a fost dusă prin teritoriile alobrogilor și ale voconţilor; comandantul ei negocia durata marșurilor și schimbarea locurilor de haltă, încheind înţelegeri teribile pentru proprietarii de pământ și pentru magistrali cetăţilor; până-ntr-atâta era el de ameninţător, încât la Lucus (acesta este un municipiu al voconţilor) a adus torţele pentru incendiu până în faţa orașului și nu le-a retras până nu a fost îmblânzit cu bani. Ori de câte ori nu erau bani, el se lăsa despăgubit cu prostituate și cu adultere. În acest fel armata a ajuns până la Alpi.

Caecina a înghiţit mai multă pradă și a răspândit mai mult sânge. Helveţii, un neam galic celebru odinioară prin vitejia și forţa sa133, apoi numai prin amintirea vechiului renume, neștiind nimic despre moartea lui Galba, refuzau să-l recunoască pe Vitellius ca împărat. Faptul l-a iritat pe Caecina, care era violent din fire. Războiul a început datorită aviditătţii nestăpânite a legiunii a XXI-a; soldaţii acesteia au pus mâna pe sumele trimise pentru plata unei garnizoane pe care de multă vreme helveţii o întreţineau cu trupele și banii lor. 2. Helveţii au resimţit greu jignirea și, după ce au interceptat o scrisoare trimisă legiunilor panonice în numele armatei germanice, au reţinut în închisoare un centurion și câţiva soldaţi. Caecina, dornic de luptă, se pornește să răzbune pe dată prima greșeală

săvârșită, fără să le dea autorilor ei posibilitatea să se căiască; el declanșează acţiunea militară, pustiește ogoarele, pradă localitatea, care, datorită păcii îndelungate, se dezvoltase devenind un municipiu și care era un loc foarte frecventat pentru apele sale cu efecte curative133b, s; trimite ștafete către trupele auxiliare din Raetia, care să le transmită ordinul să-i atace pe helveţi pe la spate, când aceștia se vor lupta cu legiunea.

Helveţii, plini de avânt înaintea luptei, au intrat în panică în momentul pericolului; cu toate că la prima încăierare ei și-l aleseseră comandant pe Claudius Severus, totuși nu aveau uzul armelor, nu-și menţineau rândurile și nu acţionau în consens. O luptă cu trupele de veterani era dezastruoasă pentru ei, susţinerea unui asediu, imposibilă, căci zidurile se prăbușeau din pricina vechimii; într-o parte se afla Caecina cu o armată încercată, în cealaltă, unităţile de cavalerie și cohortele din Raetia și însuși tineretul raetic, deprins cu mânuirea armelor și cu regulile militare. Pretutindeni nu se vedeau decât devastări și omoruri; helveţii înconjuraţi, intraţi în debandadă, au aruncat armele și, majoritatea fiind răniţi sau rătăcind izolaţi, ˇs-au refugiat pe muntele Vocetius134.2. De acolo au fost imediat izgoniţi de cohorta tracică trimisă împotriva lor și, urmăriţi de germani și de raeti prin păduri, au fost masacraţi în înseși ascunzătorile lor. Mii de oameni au fost uciși și alte mii vânduţi ca sclavi. Și cum, după ce a distrus totul în cale, Caecina se îndrepta cu o armată să atace Aventicum, capitala helveţilor135, au fost trimiși soli care să predea orașul; capitularea a fost acceptată. Caecina și-a îndreptat furia împotriva lui Iulius Alpinus, considerat a fi fost instigatorul la război, pe ceilalţi fruntași i-a lăsat la latitudinea lui Vitellius.

69. Greu de spus dacă solii helveţilor l-au găsit mai implacabil pe împărat sau armata. Soldaţii cer distrugerea orașului și îi amenință pe soli cu armele și cu pumnii. Nici măcar Vitellius nu se dădea în lături de la vorbe grele și amenințări, când Claudius Cassus, unul dintre soli, cunoscut pentru elocinţa sa, dar care și-a învăluit talentul

printr-o stare de tulburare bine mimată și cu atât mai eficientă, a reușit să-i îmblânzească pe soldaţi. Apoi, cum mulţimea este ușor schimbătoare, soldaţii au fost pe dată tot atât de dispuși la clemenţă, pe cât fuseseră de excesivi în cruzime; vărsând lacrimi din belșug și cerând un tratament mai bun pentru helveţi, ei au obţinut impunitatea și salvarea orașului.

Caecina a rămas câteva zile la helveţi, până când a aflat hotărârile lui Vitellius și a pregătit între timp trecerea Alpilor. Din Italia a primit vești bune, și anume că unitatea de cavalerie silană cantonată în regiunea Padului ˟s-a declarat în favoarea lui Vitellius. Silanii se aflaseră sub ordinele lui Vitellius când acesta fusese proconsul în Africa; apoi fuseseră trimiși de Nero, ca să-l premeargă în Egipt136, și rechemaţi din cauza rebeliunii lui Vindex; au rămas în Italia și, la instigarea decurionilor lor, care nu-l cunoșteau pe Otho, care erau legaţi de Vitellius și exagerau forţa legiunilor aflate în marș, faima armatelor germanice, ei au trecut de partea acestora; noului principe i-au oferit în dar puternicele municipii ale regiunii transpadane, și anume Mediolanum, Novaria, Eporedia și Vercella. 2. Caecina a aflat acest fapt de la ei înșiși; și, pentru că o regiune atât de mare a Italiei nu putea fi apărată de o singură unitate de cavalerie, a trimis într-acolo cohortele galice, lusitane și britanice, detașamentele de cavalerie germanice împreună cu unitatea de cavalerie petriană; el însuși a ezitat scurtă vreme dacă să nu se îndrepte spre Noricum prin munţii Raetiei, pentru a-l ataca pe procuratorul Petronius Urbicus, care, deoarece concentrase trupe auxiliare și tăiase podurile de pe râuri, era considerat un partizan al lui Otho. 3. Dar, de teamă să nu piardă cohortele și unităţile de cavalerie pe care le trimisese înainte, socotind în același timp că este mai important să păstreze Italia și că, oricare ar fi câmpul de luptă, Noricumul va constitui una dintre răsplăţile care vor reveni învingătorului, trece cu armata împovărată prin Alpii Pentru, peste munţi înghеţaţi.

Între timp Otho, împotriva tuturor așteptărilor, nu se

lasă pradă plăcerilor și inactivităţii; plăcerile au fost amânate, dorinţa de lux disimulată și toate subordonate demnităţii puterii; dar virtuţile simulate și perspectiva reapariţiei viciilor provocau mai multă îngrijorare. Otho a poruncit să fie adus pe Capitoliu Marius Celsus, consul desemnat, pe care îl sustrăsese furiei soldaţilor sub pretextul zvârlirii sale în lanţuri; prin acest act el urmărea să-i fie recunoscută clemenţa din partea unui bărbat ilustru și neagreat de partizanii săi. 2. Celsus și-a mărturisit vina de a-i fi fost credincios statornic lui Galba și și-a făcut din aceasta un titlu de glorie. Otho, ca și cum nu avea de ce să-l ierte, luându-i pe zei drept martori ai reconcilierii lor, l-a numit imediat între consilierii săi intimi și, mai târziu, în timpul războiului, l-a ales printre generalii armatei sale. Ca o fatalitate, Celsus i-a rămas credincios statornic și nefericit lui Otho. Vestea salvării lui Celsus a fost primită cu bucurie de fruntașii Romei, sărbătorită de mulţime și nu a fost neplăcută nici măcar soldaţilor: acum ei admirau virtutea care mai înainte îi iritase137.

Apoi a urmat o bucurie similară, dar din cu totul alte motive, când a fost hotărâtă condamnarea lui Tigellinus. Sofonius Tigellinus, născut din părinţi obscuri, avusese o copilărie pătată și o bătrâneţe nerușinată; el a dobândit prin vicii, pentru că era calea cea mai ușoară, recompensele care în mod normal se acordă virtuţii: prefectura vigiliilor, a pretoriului și altele; apoi ˟s-a distins prin cruzime și avariţie, care sunt vicii bărbătești138, și, corupându-l la tot felul de fapte rușinoase pe Nero, a îndrăznit să săvârșească unele și fără știinţa acestuia; la urmă l-a părăsit și l-a trădat: de aceea nicio condamnare nu era cerută cu mai multă insistenţă decât cea a lui Tigellinus, dar din motive diferite: unii pentru că-l urau pe Nero, alţii pentru că-l regretau.

În timpul domniei lui Galba a fost apărat de influenţa lui Titus Vinius, care îşi motiva gestul invocând faptul că îi datora salvarea fiicei sale139. În mod cert Tigellinus o salvase, dar nu din clemenţă, din moment ce ucisese atâţia oameni, ci pentru a-și asigura viitorul; până și cei mai

odioși indivizi, din neîncredere faţă de prezent, temându-se de schimbarea destinului, caută să îşi asigure relaţii personale pentru a înfrunta în viitor oprobriul public; de aceea ei nu se preocupă de inocenţa lor, ci numai de asigurarea unei impunităţi reciproce. 3. Poporul era cu atât mai pornit împotriva lui, cu cât la vechea ură faţă de Tigellinus se adăuga ura recentă faţă de Titus Vinius; alergau din tot orașul spre palat și foruri140 și, răspândiţi în locurile unde se manifestă cel mai mult libertatea vulgului, în circ și la teatre, strigau cu voci pline de revoltă, până când Tigellinus a primit la Aqua Sinuessa știrea sentinţei capitale; atunci și-a pângărit și mai mult viaţa infamă printr-un sfârșit prea târziu și nedemn: el și-a prelungit ultimele clipe între seducţiile și sărutările curtezanelor și alte amânări dezonorante ale deznodământului, până când și-a tăiat gâtul cu un brici141.

73. în aceeași perioadă ˇs-a cerut și condamnarea Calviei Crispinilla; graţie unor felurite subterfugii și în dauna reputaţiei principelui, care închidea cu bunăvoinţă ochii, a scăpat de pericol. Maestră a plăcerilor lui Nero, ea a trecut în Africa pentru a-l instiga la rebeliune pe Clodius Macer și a organizat fără să se ascundă înfometarea poporului roman142; apoi a obţinut iertarea din partea Romei, căci aflase protecţie în căsătoria cu un bărbat consular; nevătămată în timpul domniilor lui Galba, Otho și Vitellius, a devenit mai târziu foarte influentă prin bogăţie și prin faptul că nu avea copii, o calitate dublă, deosebit de importantă în vremuri bune și rele143.

Între timp Otho îi trimitea lui Vitellius scrisori pline de mijloace de seducţie femeia-scă, în care îi oferea bani, influenţă și posibilitatea de a-și alege un loc liniștit de retragere, unde să ducă o viaţă îmbelșugată144. Vitellius i-a răspuns în termeni similari; mai întâi schimbul de scrisori era în termeni destul de civilizaţi, amândoi dând dovadă de o disimulare stupidă și dezonorantă; apoi, ca niște oameni puși pe bătaie, îşi zvârleau reciproc în faţă faptele lor rușinoase, scandalurile și amândoi aveau

dreptate în ceea ce susţineau. 2. Otho, după ce a rechemat delegaţia trimisă de Galba145, trimite alta în numele senatului către armatele germanice, către legiunea *Italica* și către trupele cantonate la Lugdunum146. Delegaţii au rămas la Vitellius mult prea puţin pentru a putea crede că au fost luaţi prizonieri; pretorienii pe care Otho îi dăduse ca escortă delegaţiei sub pretextul cinstirii ei au fost respinși mai înainte de a putea intra în contact cu legiunile. 3. Fabius Valens le-a încredinţat în numele armatei germanice o scrisoare către cohortele pretoriului și către cele urbane, în care se referea în termeni superlativi la forţele partidei viteliene și oferea trupelor din Roma concordia; dar le și reproșa faptul că ˟s-au declarat în favoarea lui Otho, când imp˟eriul îi fusese acordat lui Vitellius de atâta vreme147.

Astfel ei erau hărţuiţi între promisiuni și ameninţări, ca niște oameni nepregătiţi pentru război, dar care nu vor avea nimic de pierdut, dacă se menţin în pace; cu toate acestea, fidelitatea pretorienilor a rămas neștirbită. Otho a trimis asasini în Germania, Vitellius, la Roma. Amândouă încercările au eșuat: asasinii trimiși de Vitellius au scăpat nepedepsiţi, căci într-o asemenea multitudine de oameni care nu se cunosc între ei au trecut neobservaţi; în schimb, cei trimiși de Otho ˟s-au trădat prin figurile lor noi între oameni care se știau bine între ei. 2. Vitellius i-a scris lui Tilianus, fratele lui Otho, o scrisoare, ameninţându-l că-l va ucide pe el și pe fiul său, dacă securitatea mamei sale și a copiilor săi nu este asigurată. Și, într-adevăr, amândouă familiile au rămas nevătămate: în timpul domniei lui Otho, poate de teamă; Vitellius, învingător, a beneficiat și de gloria clemenţei.

Prima știre care i-a dat încredere lui Otho a fost cea prin care a aflat că legiunile Dalmaţiei, ale Pannoniei și ale Moesiei i-au jurat credinţă. Știri similare i-au sosit din Hispania, iar Cluvius Rufus a fost elogiat într-un edict pentru aceasta; dar imediat după aceea ˟s-a aflat că Hispania a trecut de partea lui Vitellius. Nici măcar Aquitania nu a rămas multă vreme alături de Otho, deși

Iulius Cordus o obligase să-i jure acestuia credinţă. Nicăieri nu exista fidelitate sau simpatie: schimbările dintr-o tabără în cealaltă erau provocate de teamă sau de constrângere. Aceeași frică a convertit și provincia narboneză spre Vitellius, căci trecerea se face ușor în direcţia forţelor mai puternice și mai apropiate. 2. Provinciile depărtate și toate armatele de dincolo de mare rămâneau de partea lui Otho, nu din prea mare zel pentru cauza sa, ci pentru că atârna foarte mult în balanţă faptul că el vorbea în numele Romei, că invoca prestigiul senatului și pentru că auziseră mai întâi de el148. Vespasian constrânsese armata iudaică să depună jurământul în favoarea lui Otho, Mucianus, legiunile Siriei; în același timp, Egiptul și toate provinciile orientale erau administrate în numele său. 3. Africa le urmaşe exemplul, după ce iniţiativa pornise de la Cartagina: Crescens, libertul lui Nero, fără să mai aștepte autorizaţia proconsulului Vipstanius Apronianus (căci în vremuri tulburi chiar și asemenea indivizi iau iniţiative politice), a oferit plebei un banchet pentru a celebra domnia nouă și poporul a benchetuit timp de mai multe zile fără măsură149. Celelalte cetăţi au urmat precedentul Cartaginei.

Și, în timp ce armatele și provinciile erau astfel împărţite, Vitellius trebuia să cucerească prin luptă principatul, pe când Otho administra imp˟eriul, ca și cum ar fi domnit pacea; câteodată lua măsuri conforme cu demnitatea statului, de cele mai multe ori însă împotriva uzanţelor, grăbindu-se să se bucure de situaţia prezentă. 2. El însuși a exercitat consulatul împreună cu fratele său Titianus până la calendele lui martie;

1 mart. 69

următoarele luni le-a rezervat lui Verginius Rufus150, ca o favoare făcută armatei germanice; lui Verginius i l-a asociat pe Pompeius Vopiscus sub pretextul unei vechi prietenii; mulţi considerau însă numirea drept o onoare făcută locuitorilor Viennei151. Celelalte consulate au rămas așa cum le stabiliseră Nero și Galba, și anume

Caelius Sabinus și Flavius Sabinus până la calendele lui iulie, Arrius Antonius și Marius Celsus până la cele ale lui septembrie; Vitellius, învingător, le-a respectat onorurile. 3. Pe de altă parte, Otho a acordat funcţiile de pontifi și de auguri unor bătrâni care îndepliniseră misiuni importante ca o încoronare a demnităţii lor; în schimb, tinerilor reveniţi de curând din exil le-a atribuit ca despăgubire funcţiile sacerdotale exercitate de vreun strămoș sau de tatăl lor. Cadius Rufus, Pedius Blaesus, Saevinus Paquius (?) au fost reintegraţi în senat. în timpul domniei lui Claudius și a lui Nero ei fuseseră condamnaţi în virtutea legii *de repetimdis152*: dar cei care-i inocentau au schimbat motivul condamnării lor: ceea ce fusese dorinţă de câștig a fost denumit lezmajestate, cuvânt atât de odios, încât făcea să rămână fără efect chiar și legi foarte bune.

Printr-o generozitate similară el a încercat să câştige de partea sa provincii și orașe: a autorizat mai multe familii să se stabilească în coloniile Hispalis și Emerita; le-a acordat cetăţenia romană tuturor lingonilor, provinciei Baetica i-a dat în dar cetăţile maurilor; au fost promulgate noi legi pentru Cappadocia și pentru Africa, mai mult ostentative decât durabile153.2. între aceste măsuri, scuzabile datorită necesităţilor impuse de situaţia prezentă și de problemele aflate la ordinea zilei, el nu a uitat nici în asemenea clipe vechile lui amoruri și a reașezat în urma unui senatusconsult statuile Poppeei; a circulat chiar zvonul că voia să celebreze memoria lui Nero în speranţa de a câştiga de partea lui plebea. ˇS-au găsit oameni care să expună public portretele lui Nero, ba chiar, în unele zile, poporul și soldaţii, sub pretextul de a-i conferi lui Otho mai multă nobleţe și glorie, l-au aclamat cu numele de Nero Otho154. El însuși a stat în cumpănă, neîndrăznind să interzică faptul de teamă, dar nici să-l accepte de rușine.

Cum spiritele erau concentrate asupra războiului civil, problemele externe nu mai preocupau pe nimeni. Din acest motiv roxolanii, un neam sarmatic care în iarna precedentă masacrase două cohorte155, au invadat cu mai mare îndrăzneală, plini de speranţe, Moesia, cu aproximativ

nouă mii de călăreţi; caracterul lor crud însă, precum și succesul repurtat, îi făceau să fie mai interesaţi de pradă decât de luptă. în consecinţă, legiunea a III-a împreună cu trupele auxiliare îi surprinde răspândiţi și nepregătiţi. Romanii erau organizaţi în vederea luptei.
Sarmaţii, dispersaţi din dorinţa de pradă, împovăraţi de greutatea bagajelor și fără să poată pune în valoare rapiditatea cailor din cauza drumurilor alunecoase, erau uciși asemenea unor oameni în lanţuri. Ciudat cum întreaga lor valoare pare a nu le aparţine. Sunt incapabili să ducă o luptă de infanterie; când însă atacă în escadroane, abia dacă le poate rezista o linie de apărare bine organizată. 3. Dar atunci era o zi ploioasă și pământul se dezgheţa; nici suliţele și nici săbiile lor foarte lungi, pe care le mânuiesc cu amândouă mâinile, nu le erau de vreun folos, deoarece caii alunecau și erau împovăraţi de greutatea catafractelor. Catafracta este o armură pe care o poartă fruntașii și nobilii lor, făcută din lame de fier sau de piele foarte dură, unite între ele, și, pe cât este de eficace împotriva loviturilor, pe atât îi împiedică să se ridice pe cei zvârliţi la pământ de atacul dușmanilor; pe deasupra, ei se mai și scufundau în zăpada înaltă și moale.

4. în schimb, soldaţii romani, purtând platoșe ușoare, îi atacau cu suliţe și lăncii sau, când era nevoie, cu săbii scurte pe sarmaţii dezarmaţi (ei nu obișnuiau să se apere cu scuturi) și i-au frânt în lupta corp la corp, până când puţinii supravieţuitori ai luptei ˟s-au refugiat în mlaștini, unde au pierit de frigul iernii și de rănile primite. 5. După ce știrea a parvenit la Roma, M. Aponius, guvernatorul Moesiei, a primit dreptul la o statuie triumfală156. Fulvus Aurelius, lunius Tettius și Numisius Lupus, legaţi ai legiunilor, au fost dăruiţi cu ornamente consulare157; Otho, bucuros, îşi atribuia întreaga glorie, ca și cum el însuși norocos, în război, ar fi mărit cu generalii și armatele sale statul.

între timp, un incident la început minor, izbucnit acolo unde nu părea să existe vreo primejdie, a provocat o rebeliune care aproape a distrus orașul 158. Otho

ordonase cohortei a XVII-a cantonate în colonia Ostia să vină la Roma; misiunea de a înarma cohorta a fost dată lui Varius Crispinus, unul dintre tribunii pretorienilor. Acesta, ca să-și îndeplinească misiunea în liniște, când tabăra este calmă, poruncește să fie deschis depozitul și să fie încărcate armele în vehiculele cohortei la lăsarea nopţii. Momentul ales a dat de bănuit, activitatea desfășurată a fost considerată o crimă, dorinţa de liniște a provocat dezordini: indivizi băuţi, văzând armele, au fost cuprinși de dorinţa de a pune mâna pe ele. 2. Soldaţii se indignează și îi acuză pe tribuni și pe centurioni, crezând că sunt înarmate familiile senatorilor pentru a-l distruge pe Otho: parte din ei susţineau aceasta din neștiinţă și sub efectul vinului, netrebnicii din dorinţa de pradă, mulţimea, ca de obicei, din plăcerea schimbărilor; în ceea ce-i privește pe cei cinstiţi, noaptea a făcut inutilă disciplina lor. Cum tribunul ˚s-a opus revoltei, ei l-au ucis, ca și pe cei mai severi dintre centurioni; armele au fost luate, săbiile au fost scoase și, aruncându-se pe cai, ei ˚s-au îndreptat spre Roma și spre palat.

Otho tocmai dădea un banchet cu multă lume în onoarea fruntașilor Romei, bărbaţi și femei; aceștia, înfricoșaţi, se întrebau dacă este vorba de o furie întâmplătoare a soldaţilor sau de o viclenie a împăratului, dacă este mai periculos să rămână pe loc și să fie prinși sau să fugă și să se răspândească; când simulau curajul, când îşi trădau spaima, și în același timp priveau chipul lui Otho; cum se întâmplă cu spiritele înclinate spre bănuială, ei se temeau de Otho, deși el însuși se temea159.2. Dar, cum îi era frică atât pentru senat, cât și pentru sine, el trimisese prefecţii pretoriului să-i liniștească pe soldaţi și a ordonat comesenilor să părăsească în grabă banchetul. Atunci de pretutindeni ˚s-au năpustit magistraţi azvârlindu-și însemnele și evitând compania clienţilor și sclavilor, bătrâni și femei alergând prin întuneric pe diferite străzi ale orașului; puţini ˚s-au refugiat acasă, cei mai mulţi au căutat în casele prietenilor sau la vreun client mai umil o ascunzătoare neștiută.

Nici porţile palatului n-au fost o stavilă în calea năvalei soldaţilor care au pătruns în sala banchetelor cerând să le fie arătat Otho; ei l-au rănit pe tribunul Iulius Martialis și pe Vitellius Saturninus, prefect de legiune, care ˇs-au opus năvălitorilor. Din toate părţile nu se văd decât arme și nu se aud decât ameninţări, când împotriva centurionilor și a tribunilor, când împotriva senatului în întregime; o teamă oarbă cuprinsese spiritele aflate în delir și, cum nu puteau să-și reverse furia împotriva cuiva, ei cer libertatea de a se năpusti asupra tuturor, până când Otho, împotriva demnităţii impˇeriale urcat pe un pat de banchet, i-a stăpânit cu greu prin rugăminţi și lacrimi; abia atunci ˇs-au retras în tabără, în pofida voinţei lor, dar nu nevinovaţi. 2. A doua zi Roma arăta asemenea unui oraș cucerit: casele erau zăvorâte, pe străzi nu circula aproape nimeni, plebea era tristă; chipurile soldaţilor erau abătute și dovedeau mai multă amărăciune decât căinţă. Licinius Proculus și Plotius Firmus, prefecţii pretoriului, ˇs-au adresat soldaţilor adunaţi în manipule, unul în termeni mai blânzi, celălalt în termeni mai aspri, după cum le era temperamentul. 3. Concluzia cuvântărilor a fost că se vor număra fiecărui militar câte cinci mii de sesterţi: abia atunci a îndrăznit Otho să intre în tabără Imediat tribunii și centurionii îl înconjoară, îşi aruncă însemnele militare și cer insistent demiterea și salvarea lor. Soldaţii au realizat cât de odioasă le fusese fapta și, devenind din nou supuși, cer pedepsirea autorilor rebeliunii.

Situaţia era tulbure și atitudinea soldaţilor diferită: cei mai buni cereau să se pună capăt anarhiei prezente, vulgul, majoritatea, se bucura de rebeliuni și de domnia complezentă și împingea prin scandaluri și jafuri mai mult spre război civil; Otho, considerând că un principat dobândit prin crimă nu poate fi menţinut printr-o moderaţie bruscă și printr-o revenire la severitatea tradiţională, temându-se însă de situaţia critică a Romei și de pericolul care ameninţă senatul, a vorbit în sfârșit astfel: 2. „Nu am venit, camarazi de arme, să vă îndemn la mai multă dragoste faţă de mine, nici să vă îmboldesc

sufletele la mai multă vitejie (căci amândouă calităţile le aveţi din belșug), ci am venit să vă cer să vă temperaţi curajul și dragostea faţă de mine. Ultimul tumult a izbucnit nu din ambiţie sau din ură, vicii care au provocat discordia în multe armate, și nici din dorinţa de a înlătura un pericol sau din teamă de el: pietatea voastră extraordinară v-a înflăcărat mai mult decât ˇs-ar fi cuvenit; căci adesea motive onorabile duc la rezultate dezastruoase, dacă nu le înfrânezi prin raţiune. 3. Pornim la război. Oare ne permite situaţia și rapiditatea cu care evoluează evenimentele să ascultăm în public mesajele primite și să discutăm toate planurile noastre în prezenţa tuturor? Este normal ca unele lucruri să-i fie cunoscute soldatului, altele nu: în aceasta constă autoritatea generalilor, în aceasta rigoarea disciplinei; de multe ori chiar și tribunilor și centurionilor se cuvine să li se transmită doar ordine. Dacă i ˇs-ar permite fiecăruia să ceară socoteală pentru ordinele primite, odată cu dispariţia subordonării ar pieri însuși imp ˇeriul. 4. Oare în plină noapte și în timp de război se fură arme? Unul sau doi beţivani nenorociţi (nu pot să cred că mai mulţi au fost cuprinși de nebunie în dezordinea din noaptea trecută) îşi vor mânji mâinile cu sângele unui centurion și ale unui tribun, vor năvăli în cortul împăratului lor?

Știu, voi aţi acţionat din dragoste pentru mine; dar în dezordinea creată în întunericul nopţii și în confuzia generală care ˇs-a produs, ˇs-a văzut limpede că evenimentele se pot întoarce împotriva mea. 2. Dacă lui Vitellius și sclavilor săi li ˇs-ar da posibilitatea să determine starea noastră de spirit și sentimentele noastre, ce altceva și-ar mai dori decât să fim rebeli și gata de discordie! Ce le-ar mai plăcea să nu se mai supună soldatul centurionului, centurionul tribunului, astfel încât la grămadă, infanteriști și călăreţi, să ne năpustim spre pieire! 2. Arta militară presupune, camarazi de arme, mai degrabă subordonarea decât discuţii asupra ordinelor date de comandanţi și armata cea mai puternică în luptă este cea care înainte de bătălie și-a păstrat cel mai mult calmul.

Voi ţineţi armele și fiţi plini de curaj; lăsaţi-mi mie stabilirea planului și organizarea vitejiei voastre. Puţini ˇs-au făcut vinovaţi de evenimentele din noaptea trecută, numai doi vor fi pedepsiţi; voi ceilalţi ștergeţi din memoria voastră prea rușinoasa noapte.
Acele vorbe rostite împotriva senatului să nu ajungă la urechile nici unei armate. Pe Hercules, nici măcar acei germani pe care acum Vitellius îi pornește împotriva noastră n-ar îndrăzni să condamne capul impˇeriului160 și podoaba tuturor provinciilor. Oare vlăstarele Italiei și tineretul roman să dorească sângele și moartea ordinului senatorial, prin a cărui splendoare și glorie noi eclipsăm abjecţia și obscuritatea partidei viteliene? Vitellius deţine popoare străine, el are la dispoziţie un simulacru de armată, în timp ce senatul este de partea noastră: așa se face că statul roman se află aici, iar dușmanii statului roman dincolo. 4. Ce? Credeţi cumva că acest splendid oraș constă numai din case, din acoperișuri și din aglomerări de pietre161? Aceste obiecte mute și lipsite de suflare se prăbușesc și sunt refăcute zilnic: eternitatea impˇeriului, pacea pentru popoare, existenţa mea și a voastră sunt garantate prin conservarea senatului. Acesta a fost instituit de părintele și întemeietorul orașului nostru în urma unui auspiciu161b, s și a existat permanent și nemuritor din timpul regilor până în vremea principilor și, precum l-am primit de la strămoși, astfel să-l transmitem mai departe urmașilor; căci din rândurile voastre se nasc senatorii și din rândul senatorilor, principii/4

Discursul lui Otho, potrivit pentru a impresiona și a calma spiritele soldaţilor, ca și severitatea moderată (căci poruncise să fie pedepsiţi nu mai mult decât doi dintre vinovaţi) a fost primit cu bunăvoinţă și a avut ca efect liniștirea pentru moment a unor oameni care nu puteau fi constrânși. Cu toate acestea, liniștea nu a fost reinstaurată la Roma: peste tot se auzea zăngănit de arme, peste tot stăpânea imaginea războiului; soldaţii nu tulburau ordinea acţionând în comun, ci, deghizaţi, se răspândeau prin case bănuitori faţă de toţi cei pe care nobleţea sau bogăţia sau

vreo altă distincţie îi expuneau zvonurilor răuvoitoare; 2. mulţi credeau chiar că au sosit soldaţi vitelieni la Roma pentru a constata simpatiile de care se bucură partida lor; din acest motiv orașul era stăpânit de tot felul de bănuieli și abia dacă în interiorul caselor se aflau unghere unde să nu domnească frica. Dar cea mai mare agitaţie era în locurile publice: la orice știre răspândită prin zvonuri, oamenii îşi schimbau starea de spirit și înfăţișarea, spre a nu părea că se încred în veşti proaste și că se bucură prea mult de cele bune. 3. Când senatul ˟s-a adunat în sala de ședinţe, i-a fost foarte greu să păstreze măsura, pentru ca tăcerea să nu pară arogantă, iar sinceritatea, suspectă; lui Otho însă, care procedase la fel odinioară, când era un simplu particular, acest mod de adulaţie îi era cunoscut. în consecinţă, senatorii învârteau moţiunile și le formulau în fel și chip, numindu-l pe Vitellius inamic public și paricid; cei mai înţelepţi se limitau la înjurături banale, unii zvârleau adevăruri jignitoare, dar în plin văcarm și când zgomotul era mai puternic, ba chiar căutau să îşi acopere propriile voci cu tumultul vorbelor lor.

Pe deasupra, minuni povestite de diferite persoane terorizau și mai mult populaţia: în vestibulul Capitoliului, se spunea, ˟s-au rupt curelele atelajului pe care era așezată statuia Victoriei; din altarul lunonei a ieșit brusc o fantomă de dimensiuni mai mari decât cele ale unui om; statuia divinului Iulius de pe insula Tiberin162 ˟s-a întors dinspre Occident spre Orient într-o zi senină și calmă; un bou a vorbit în Etruria, ˟s-au născut monștri și ˟s-au produs încă multe altele care în vreme de ignoranţă erau luate în consideraţie chiar și în timp de pace, dar despre care astăzi nu se mai aude decât în momentele de panică163.2. Teama cea mai puternică a provocat-o o nenorocire actuală, rău prevestitoare pentru viitor, și anume brusca revărsare a Tibrului, care, crescând extraordinar, distrugând podul Sublicius și oprit de grămada pietrelor ce-i stăteau în cale, a inundat nu numai cartierele joase ale orașului și locurile care se aflau la nivelul apei, ci și zonele care păreau a fi ferite de

asemenea calamitate; mulţi locuitori au fost luaţi de ape din locurile publice, cei mai mulţi au fost surprinși în taverne și paturi. A început o foamete în popor din cauza lipsei de bani și a penuriei de alimente164. Fundaţiile blocurilor de locuit au fost afectate de apele stătătoare, apoi, când acestea ˟s-au retras, ˟s-au prăbușit.
Și, de îndată ce spiritele și-au mai revenit din spaimă, faptul că Via Flaminia și Câmpul lui Marte, pe unde trecea drumul ales de Otho pentru plecarea în campanie, au fost blocate de ape, acest fenomen întâmplător sau natural a fost interpretat drept prevestire a unei catastrofe iminente.

între timp, Otho purifica orașul și cântărea cu atenţie planurile de război; deoarece Alpii Pentru și Cotieni și celelalte căi de acces către Gallii erau închise de armatele lui Vitellius, a hotărât să se îndrepte spre Gallia Narbonensis cu flota care era puternică și credincioasă partidei sale: el îi organizase pe supravieţuitorii măcelului de la podul Milvius, trataţi de Galba în cruzimea sa ca niște prizonieri de război165, în unităţi de legionari și le-a promis și celorlalţi marinari în viitor un statut superior celui pe care îl avuseseră166. A adăugat trupelor navale cohortele urbane și un număr mare de pretorieni, care trebuiau să constituie forţa principală a armatei și, în același timp, să fie sfetnicii și supraveghetorii generalilor.
2. Conducerea expediţiei a fost atribuită lui Antonius Novellus și lui Suedius Clemens, centurioni primipilari, și lui Aemilius Pacensis, căruia Otho îi restabilise gradul de tribun pe care i-l luase Galba. Administrarea flotei o păstra mai departe libertul Moschus, pe care Otho l-a menţinut în funcţie pentru a supraveghea atitudinea nobililor. Comanda trupelor de infanterie și de cavalerie le-a revenit lui Suetonius Paulinus, Marius Celsus și Annius Gallus, dar de încrederea cea mai mare se bucura Licinius Proculus, prefectul pretoriului. Acesta, ofiţer activ al trupelor urbane, dar fără experienţă în război, incrimina calităţile fiecăruia, autoritatea lui Suetonius Paulinus, vigoarea lui Celsus și maturitatea lui Annius Gallus, și reușea în mod

perfid și viclean să fie mai apreciat decât oamenii competenţi, dar moderaţi, ceea ce nici nu era greu de realizat.

În aceste zile a fost exilat în colonia Aquinum Cornelius Dolabella, unde nu a fost supus la o supraveghere foarte strictă, dar nici disimulată; motivul relegării sale nu a fost vreo vină, ci doar originea sa nobilă și înrudirea cu Galba. Otho a ordonat multor magistraţi și unui mare număr de consulari să-l urmeze în campanie, dar nu pentru a participa la lupte sau pentru a fi ˚învestiţi cu vreo funcţie militară, ci sub pretextul de a constitui escorta sa; între aceștia se afla și Lucius Vitellius, care era tratat cu aceeași cinste ca și ceilalţi, fără să fie considerat fratele unui dușman și al unui împărat. 2. în consecinţă, preocupările au sporit la Roma: nicio categorie socială nu era lipsită de teamă și de pericol168. Fruntașii senatului erau neputincioși din cauza vârstei și indolenţi din cauza unei păci prea îndelungate, o nobilime lipsită de energie, care uitase arta militară; cavaleri înfricoșaţi, care nu mai știau ce înseamnă războiul și a căror teamă ieșea cu atât mai mult în evidenţă, cu cât căutau să şi-o ascundă mai mult. 3. Pe de altă parte, nu lipseau indivizi împinși de o ambiţie stupidă care cumpărau arme împodobite, cai frumoși, unii chiar și veselă luxoasă și alte stimulente ale plăcerilor, ca și cum ar fi fost lucruri necesare pentru campanie. Cei înţelepţi erau preocupaţi de restabilirea păcii și de soarta statului; spiritele superficiale și inconștiente se îmbătau cu speranţe deșarte; mulţi indivizi cu creditul distrus se simţeau în nesiguranţă în timp de pace, în schimb se bucurau de situaţia instabilă și își regăseau securitatea în vremuri tulburi.

Dar marea masă a poporului, care, din cauza imensităţii imp˚eriului, nu se preocupă de problemele politice, începea să resimtă nenorocirile războiului, deoarece toate fondurile erau canalizate în sectorul militar și preţurile alimentelor creșteau; asemenea greutăţi nu copleșiseră plebea în vremea rebeliunii lui Vindex, căci atunci Roma se afla în deplină securitate și războiul se desfășura în

provincii, război care se purta între legiuni și gali și, în consecinţă, era considerat unul extern. 2. Căci din ziua când Divinul Augustus a organizat puterea imp˘erială, poporul roman n-a mai purtat războaie decât la mari depărtări, din iniţiativa și pentru gloria unui singur om; în vremea domniei lui Tiberius și a lui Gaius, doar nenorocirile păcii au perturbat statul; tentativa de răscoală a lui Scribonianus împotriva lui Claudius a fost frântă de îndată ce ˘s-a auzit de ea169; Nero a fost răsturnat mai degrabă în urma unei campanii de zvonuri decât prin acţiune militară: acum însă erau duse la luptă legiuni și flote și, ceea ce se întâmplă foarte rar, chiar și cohortele pretoriene și urbane; Orientul și Occidentul și toate forţele care se aflau în spatele lor puteau oferi, dacă războiul ar fi fost dus de alţi conducători, materia unui conflict de lungă durată. 3. ˘S-au găsit oameni care să-i ceară lui Otho, în momentul în care pornea în campanie, să amâne plecarea pentru a îndeplini ritualul așezării în templu a scuturilor sacre170. Otho ˘s-a opus categoric oricărei întârzieri, deoarece, spunea el, ezitarea i-a fost fatală lui Nero, iar, pe de altă parte, trecerea Alpilor de către Caecina nu-i lăsa nicio clipă de liniște.

14 mart. 69

în ajunul idelor lui martie, după ce a încredinţat statul roman senatorilor, Otho a acordat celor reveniţi din exil sumele confiscate de la beneficiarii din vremea lui Nero, o măsură în aparenţă legitimă și demnă de laudă, în realitate fără valoare, datorită faptului că de multă vreme licitaţiile fuseseră încheiate. 2. Apoi a convocat adunarea poporului, unde a scos în evidenţă faptul că de partea sa se afla majestatea Romei, consensul poporului și al senatului; a vorbit cu măsură despre partizanii lui Vitellius, reproșându-le legiunilor doar neștiinţa mai degrabă decât îndrăzneala lor171; nu l-a pomenit pe Vitellius pe nume, fie pentru că această moderaţie îi era proprie, fie pentru că autorul discursului, temându-se pentru sine însuși, ˘s-a abţinut de la injurii la adresa lui Vitellius; se zicea că Otho, în chesţiuni militare, asculta părerile lui Suetonius

Paulinus și ale lui Marius Celsus, iar în materie de politică internă se folosea de talentul lui Galerius Trahalus; unii pretindeau că recunosc stilul discursului abundent și răsunător, apt pentru impresionarea poporului și care devenise celebru, fiind auzit adesea la procese172.3. Aclamaţiile și strigătele poporului erau exagerate și nesincere, cum se întâmplă în cazul lingușirilor; se întreceau toţi în zel și urări de succes, de parcă îl conduceau pe dictatorul Caesar sau pe împăratul Augustus; și nu se purtau astfel din teamă sau din dragoste, ci din dorinţa de a se arăta servili, ca o gloată de sclavi, fiecare nu urmărea decât interesul personal, în timp ce onoarea statului le era indiferentă.

75 ***mart. 69***

Otho, plecând în campanie, a încredinţat liniștea Romei și administrarea impˇeriului fratelui său Salvius Titianus.

Note

Galba mai fusese consul în anul 33 d. Hr., cf. *Ann.,* 6,15,1.

1 Cifră rotunjită, exact 821 de ani conform cronologiei lui Varrò, care stabilise anul 753 î. ˇHr. ca dată a întemeierii Romei.

2 Vezi și discursul lui Galba, 1,16,1 unde instaurarea principatului este considerată a fi o necesitate politică determinată de dimensiunile impˇeriului.

3 Decăderea oratoriei este analizată de Tacit în *Dialogus de oratoribus.*

4 Gând adânc: denigratorii, incapabili de obiectivitate, sunt în fapt adulatorii principilor aflaţi la putere. Libertatea lor de gândire este doar aparentă. De multe ori după moartea unui principe, la începutul unei noi domnii, au fost publicate adevărate pamflete la adresa împăratului defunct. După moartea lui Claudius, de pildă, Seneca a publicat, în ciuda divinizării împăratului, pamfletul *Apokolokynthosis Din Claudii* (Metamorfoza în dovleac a divinului Claudius).

5 Expresie similară în *Ann.,* 1,1,3: „voi expune pe scurt ultimele clipe ale lui Augustus, apoi principatul lui Tiberius

și celelalte fără ură și părtinire” *(sine ira et studio).* Cf. ˇşi CIC., *Marc.,* 29; SEN. *Apokolok.,* 1,1.

6 în *Vita Agric.,* 3, o caracterizare similară a domniei lui Nerva și a lui Traian: „Căci Nerva Caesar a unit lucruri odinioară incompatibile, libertatea și principatul, jar Nerva Traianus a sporit zilnic fericirea epocii”.

7b, s Descrierea stării impˇeriului amintește de THUC., 1,23.

Galba, Otho și Vitellius în 69, Domiţian în 98.

7 între Otho și Vitellius, între Vitellius și Vespasian și între Domiţian și uzurpatorul Antonius Satuminus, în 85.

8 „Britannia supusă și apoi abandonată” se referă la faptul că Agricola ocupase în întregime teritoriul insulei până în Scoţia, dar că Domiţian ˇs-a văzut obligat să se replieze pe linia Solway-Tine; afirmaţia lui Tacitus este evident exagerată; „dacul ˇs-a făcut cunoscut prin succese și înfrângeri44, referire la războaiele dacice ale lui Domiţian, începute în 85/86, încheiate printr-o pace de compromis cu Decebal și prin celebrarea triumfului împăratului în 88; războaiele cu sarmaţii iazigi au început probabil în 87.

Au existat mai mulţi falși Nero (cf. 2,8 – 9); amănunte despre cel menţionat în acest context aflăm la SUET., *Nero,* 57,2: „În fine, douăzeci de ani mai târziu, în timpul adolescenţei mele, a apărut un individ de condiţie incertă, care pretindea a fi Nero; acest nume a trezit asemenea răsunet printre părţi, încât aceștia l-au susţinut cu energie și nu ni l-au predat decât cu mare greutate44. Nero se bucurase de mare popularitate în impˇeriul părţilor în urma păcii de compromis în chesţiunea Armeniei, încheiate în anul 66. Imediat după ascensiunea lui Vespasian la impˇeriu, o ambasadă parță sosește la Roma, cu cererea expresă de menţinere în vigoare a acordului încheiat cu Nero. Cf. SUET., *Nero,* 57,1.

11 Referire la erupţia Vezuviului din anul 77.

12 Formulă asemănătoare în versul lui LUCAN, *Phars.,* 4,807 și urm.: *felix Roma... /şi libertăţis super is tam*

cura plăceret, /quam uindicta placet („fericită Roma… dacă zeii ˇs-ar preocupa tot atât de mult de libertate pe cât se preocupă de răzbunare44).

13 Un tablou similar al stării impˇeriului în timpul domniei lui Tiberius în *Ann.,* 4,5. Starea impˇeriului constituie premisa de la care pornește Tacit, ceea ce arată caracterul raţionalist al demersului său istoric.

14 Răsplată în bani acordată de generalii romani, încă din sec. al III-lea! ˇHr. soldaţilor; după instaurarea principatului, răsplată în bani acordată de împăraţi armatei.

15 Nymphidius Sabinus, prefect al pretoriului, a provocat căderea lui Nero, convingându-i pe pretorieni să-l abandoneze pe împărat. A încercat să profite de vidul politic de la Roma, vid creat de absenţa lui Galba din capitală, pentru a pune mâna pe putere printr-o lovitură de stat. Pentru a avea șanse în tentativa sa, el trebuia să aibă o ascendenţă nobilă și, de aceea, a lansat zvonul că ar fi fiul nelegitim al lui Caligula. Lovitura de stat a eșuat, iar Nymphidius, ucis de pretorienii care se opuneau planurilor sale. PLUT., *Galba,* 9,1 – 2; 13 – 14.

16b, s PLUT., *Galba,* 18,4; SUET., *Galba.* 16,1; CASS. DIO, 64,3,3.

PLUT., *Galba,* 15,4; SUET., *Galba,* 14,5, generalizează faptul: „a condamnat fără să le dea posibilitatea de a se apăra mai mulţi membri iluștri ai celor două ordine în urma unor bănuieli minore44. „Galba a sosit târziu…44: el plecase în iulie 68 din Hispania și a ajuns la Roma în septembrie sau octombrie.

16 Marinarii aveau în armata romană un statut inferior faţă de trupele terestre. Nero acordase marinarilor flotei de la Missenum statutul de soldaţi legionari, dar la moartea principelui ei nu fuseseră încă organizaţi în legiune. Veniţi în întâmpinarea lui Galba, ei cereau recunoaşterea statutului acordat de Nero. în dorinţa lui de a se pune în antiteză cu ultimul iulio-claudian, Galba le refuză cererea categoric și, cum aceștia insistau, ordonă cavaleriei să-i decimeze. PLUT., *Galba,* 15,3;

SUET., *Galba,* 12,3; CASS. DIO, 64,3,2, cifrează la șapte mii numărul morţilor, cifră sigur exagerată, imposibil de verificat, deoarece nu cunoaştem numărul marinarilor veniţi în întâmpinarea lui Galba.

17 Dorind să calce pe urmele lui Alexandru Macedon, Nero proiectase o campanie la nordul Pontului Euxin, în vederea căreia recrutase trupe. SUET., *Nero,* 19,4. În momentul declanșării răscoalei lui Vindex, ele se aflau în drum spre teatrul de operaţii și au fost rechemate de urgenţă în Italia, dar au sosit prea târziu pentru a-i mai putea fi de folos lui Nero.

18 PLUT, *Galba,* 15,2.

19 în anul 48, în timpul domniei lui Claudius, nobilimea din Gallia, căreia i se acordase *ciuitas sine suffragio* (cetăţenia romană fără dreptul de alegere activă sau pasivă), primește, printr-o hotărâre a senatului, *ciuitas cum suffragio.* Cf. *Ann.,* 11,23 și 25, discursul rostit de Claudius în senat în legătură cu această problemă și reacţia senatului; cf. ˇşi celebra tablă de bronz de la Lyon, *I.L.S.* 212, unde se află un fragment important al discursului autentic ţinut de împărat. Galba a extins cetăţenia romană tuturor comunităţilor care se declaraseră de partea lui Vindex.

20 Impozitul funciar a fost redus cu o pătrime din cuantumul său. Cf. 1,51,1; PLUT., *Galba,* 18,2.

21 Legiunile renane i-au fost credincioase lui Nero: ele au pornit imediat împotriva lui Vindex, pe care l-au zdrobit la Vesontium, astăzi Besançon. CASS. DIO, 63,24,1.

Referitor la atitudinea lui Verginius Rufus, cf. *Studiul introductiv* și PLIN., *Ep.,* 9,19,5, care relatează discuţia dintre Verginius Rufus și Cluvius Rufus în legătură cu aceste evenimente. Adevăratele intenţii ale lui Verginius Rufiis constituiau și pentru Tacit o enigmă.

24b, s După moartea lui Vindex legiunile renane i-au oferit lui Verginius impˇeriul. CASS. DIO, 63,25,1. După înfrângerea și sinuciderea lui Otho, legiunile învinse îi fac aceeași ofertă, dar și de data asta Verginius refuză categoric. Cf. 2,51.

Este vorba tot de legiuni convocate pentru înăbușirea revoltei lui Vindex.

22 Vespasian făcuse parte din suita lui Nero în timpul turneului în Grecia. Deoarece se eschiva sau adormea în timpul recitalurilor împăratului, el a căzut în asemenea dizgraţie, încât ˇs-a temut că viaţa îi este în primejdie. A fost salvat de izbucnirea răscoalei din Iudeea; Nero l-a numit în fruntea armatei trimise să înăbușe răscoala, deoarece prin originea sa umilă el nu putea deveni un candidat la domnie. SUET, *Din. Vesp.,* 4,8 – 11. FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 3,6, explică altfel alegerea lui Vespasian: cei doi fii ai săi, Titus și Domiţian, puteau fi reţinuţi ostateci de împărat.

23 Egiptul nu avea statut de provincie, ci era proprietatea personală a împăratului; administrarea sa revenea unui membru al ordinului ecvestru numit de împărat. Senatorii nu aveau dreptul să viziteze valea Nilului fără o aprobare specială.

24 în timpul impˇeriului impozitele în provincii erau percepute direct; pentru toate chesţiunile referitoare la impozite erau numiţi *procuratoares Auguști*; în caz de nevoie, ei puteau ţine locul guvernatorilor.

25 După spusele lui PLUT., *Galba,* 10,1 – 2, Verginius Rufus ar fi refuzat domnia pe care i-au oferit-o legiunile germanice sub motivul că alegerea principelui îi revine senatului. Refuzând să-l recunoască pe Galba ca împărat și lăsând la latitudinea senatului alegerea unui nou principe, legiunile acţionează în spiritul respectării prevederilor constituţiei augustane. Tacit pune la îndoială sinceritatea afirmaţiilor legiunilor.

26 SUET, *Galba,* 14,2 – 4.

27 PLUT, *Galba,* 21,1; PLUT, *Galba,* 23,1, mai numește un candidat la succesiunea lui Galba, și anume pe Dolabella, fără să spună care din consilierii împăratului îl sprijinea.

28 PLUT, *Galba,* 21,1.

29 De remarcat faptul că Tacit utilizează în acest caz persoana I (*credo)* pentru a sublinia credinţa sa. O idee

asemănătoare la PLUT., *Galba,* 21,1: „dar Galba a dovedit întotdeauna că preferă binele public interesului personal și că dorea să adopte nu persoana care-i plăcea lui cel mai mult, ci pe cea care avea să fie cea mai utilă statului14.

30 Amănunte despre tinereţea lui Otho în *Ann.,* 13,12; SUET., *Otho,* 2 – 3.

31 Otho și-a datorat salvarea și numirea în funcţia de guvernator al Lusitaniei graţie intervenţiei lui Seneca. PLUT., *Galba,* 20,1; SUET, *Otho,* 3,3.

32 PLUT., *Galba,* 20,1 – 2; SUET., *Otho.* 3 – 5.

33 Comiţiile alegeau în epoca republicană magistrali; în timpul impˇeriului ele decad. în cazul de faţă nu putem ști dacă este o ironie din partea lui Tacit sau încercarea lui Galba de a crea iluzia reînvierii unor instituţii republicane.

34 Rubellius Plautus, fiul lui C. Rubellius Plautus și al Iuliei, nepoata lui Tiberius, membru al opoziţiei stoice împotriva lui Nero, exilat în provincia Asia, executat din cauza „aroganţei stoice” și a bănuielilor că ar fi ˇîncercat să provoace o rebeliune militară în provincia unde se afla în exil. TAC., A/w” 14,22; 57 – 59.

35 *Lex curiata*: lege cu caracter general care stabilea competenţele magistraţilor, lege promulgată încă din vremea regalităţii. în ceea ce privește actul de adopţiune, acesta avea loc în faţa comiţiilor populare, unde poporul era adunat în curii, în prezenţa pontifilor. în urma unei anchete făcute de pontifi, adopţiunea era sancţionată de votul curiilor. Mai târziu, în epoca republicană, probabil începând din anul 286 î. ˇHr., în locul curiilor apar treizeci de lictori, care decid asupra adopţiunii în prezenţa pontifilor. Augustus i-a adoptat, conform legii curiate, în for pe Agrippa Postumus și pe Tiberius (SUET., *Din. Aug…* 65,3).

36 L. Calpumius Piso Frugi Licinianus era fiul lui M. Licinius Crassus Frugi, consul în anul 27, și al Scriboniei, o nepoată pe linie maternă a lui Sextus Pompeius Magnus. Fusese adoptat de L. Calpumius Piso

Frugi. Tatăl său fusese și el adoptat de M. Licinius Crassus; consul în anul 14. Servius Suplicius Galba făcea parte din gens Suplicia, iar mama lui, Mummia Achaica, era nepoată pe linie maternă a lui Q. Lutatius Catulus, conducătorul partidei senatoriale în anul 60 î. ˇHr.

37 Lipsit de descendenţa masculină, Augustus a recurs la diferite formule pentru a-și asigura succesiunea. îl căsătorește pe nepotul său de soră Marcus Claudius Marcellus cu fiica sa Iulia și obţine din partea senatului aprobarea pentru numirea în funcţia de consul cu zece ani înaintea vârstei legale. Marcellus moare în 23 î. ˇHr. Augustus îl căsătorește pe Agrippa cu Iulia, îi conferă *impˇerium-ul* proconsular pe tot întinsul impˇeriului și în anul 18 î. ˇHr. *tribunicia potestas*; cei doi băieţi ai lui Agrippa și ai Iuliei, Caius și Lucius, au fost adoptaţi de Augustus și, când au îmbrăcat toga virilă la cincisprezece ani, au fost desemnaţi la consulat cu cinci ani înainte și cu dispensă pentru magistraturile precedente. Lucius a murit în anul 2, Caius în 4. Atenţia lui Augustus ˇs-a îndreptat atunci către fiul său vitreg, Tiberius. Acesta fusese consul cu dispensă pentru neîmplinirea vârstei legale în anul 13 î. ˇHr., ˇs-a căsătorit cu Iulia după moartea lui Agrippa și a primit *tribunicia potestas* în anul 6 î. ˇHr., pe o durată de cinci ani. în anul 4 Augustus l-a adoptat și l-a obligat să-l adopte la rândul său pe Germanicus, nepotul său de frate.

Crassus Scribonianus, cf. 1,47,5; 1,48,2; 4,39,5.

42 *Di gnus eram a quo res publica inciperet. Res publica* este sinonim în toată literatura latină cu *Res Romană,* cu alte cuvinte desemnează statul roman. Cum se vede, în discursul lui Galba *res publica* are sensul de republică, adică desemnează formula guvernamentală romană de dinaintea instaurării principatului. Tacit este conștient de faptul că pretenţia lui Augustus de a fi restaurat constituţia tradiţională (cf. *Res gestare,* 1,1) era o ficţiune. El este primul gânditor roman care interpretează corect

acţiunea lui Augustus. în schimb, grecii, Strabo au afirmat încă în timpul domniei fiului Divinului Iulius faptul că Roma devenise o monarhie. Alte exemple unde *res publica* are sensul de „republică”: descriind în *Ann.,* 1,3,7 starea de spirit care domnea în momentul morţii lui Augustus, Tacit exclamă: *quotusque quisque reliquus. qui rem publicam uidisset?* („oare câţi mai trăiau dintre cei care văzuseră republica?”); cf. ˇşi *Hist.,* 1,50,3. Tacit este singular însă în această privinţă pentru vreme de multe secole. J.J. ROUSSEAU face următoarele consideraţii în *Contractul social*: „Jʒappelle République tout Etat régi par les lois, sous quelque forme dʒadministraţion que ce puisse être: car alors lʒintérêt publique domine et la chose publique est quelque chose. Chiar și în timpul restauraţiei burbonilor se auzeau exclamaţii: „Comme elle était belle la République… sous lʒEmpire”. Sensul modern de republică pare să se fi născut în timpul revoluţiei franceze: în 1790, F. Robert publică în „Mercure National un articol intitulat *Le républicanisme adapté à la France.*

43 în timpul republicii magistrali erau eligibili; ficţiunea alegerii se păstrează și în timpul principatului, când însă recomandările făcute de împărat sunt respectate. în ciuda faptului că principiul ereditar nu fusese consfinţit prin vreo lege de către Augustus, el a funcţionat permanent, cu excepţia cazului când principii nu aveau rude apropiate în viaţă. Conform discursului pe care Tacit i-l atribuie lui Galba, acesta ar fi vrut să adopte un principiu nou, anume cel al eligibilităţii succesorului. Alegerea urmașului la domnie urma să înlocuiască vechea libertate republicană, devenită anacronică. în anul 98 Nerva l-a adoptat pe Traian; Tacit a redactat discursul lui Galba sub impresia acestei adopţiuni.

44 Senatul îl declarase pe Nero *hoştis publiais* (inamic public); cf. SUET., *Nero,* 49,2.

45 La data respectivă (cam 8 ianuarie) la Roma nu se cunoștea decât actul de rebeliune al legiunilor a IV-a și a XVIII-a; cf. 1,18.

46 Popoarele guvernate de regi sunt cele orientale.

Antinomia Orient – Occident domină gândirea politică antică din vremea războaielor greco-persane (sec. al V-lea! ˇHr.). Pentru Occident, prin care se înţelege mai întâi Grecia, apoi și Roma cu provinciile vestice ale impˇeriului, definitoriu este spiritul de libertate, în timp ce în Orient toţi oamenii sunt sclavii monarhului de drept divin, de multe ori el însuși zeu în timpul vieţii. Libertatea excesivă din ultima perioadă a republicii romane degenerase în anarhie și războaie civile; de aceea romanii nu mai puteau suporta „o libertate fără margini", dar, cum nu aveau spiritul de supunere tipic orientalilor, ei nu admiteau nici „servitutea totală". Principele trebuia să găsească calea de mijloc între extreme. Pentru detalii, cf. Gheorghe Ceaușescu, *Occident și Orient în lumea greco-romană,* București, 2000.

47 *Rostra* înseamnă pinten de corabie. în anul 260 î. ˇHr. consulul C. Maevius, după bătălia navală de la Mylae, câştigată împotriva cartaginezilor, ridică la Roma în forul roman *Columna Rostrata,* o coloană împodobită cu pintenii corăbiilor capturate. Postamentul ei (29 m lungime, 10 m lăţime) a devenit tribună pentru discursurile ţinute în faţa poporului roman. Augustus i-a adăugat trofeele luate de la flota Cleopatrei. Anunţarea adopţiunii de la rostre ar fi ˇînsemnat anunţarea ei în faţa poporului roman.

48 Galba invocă în faţa pretorienilor precedentul lui Augustus, care-l adoptase pe Tiberius, și sistemul republican de recrutare, conform căruia primul recrut îl desemna pe următorul și așa mai departe până la completarea contingentului. Cf. TIT. LIV., 10,38,3.

PLUT, *Galba,* 24,2; SUET, *Galba,* 17,2.

50 PLUT, *Galba,* 16,3; SUET, *Galba,* 15,1.

SUET, *Galba,* 15,1, care afirmă că membrii comisiei erau în număr de cincizeci.

SUET, *Otho,* 5,1; *Galba,* 21,1, cifrează datoria lui Otho la cincizeci de milioane de sesterţi.

Astrologii (în latinește *astrologus, mathematicus, chaldaei)* au fost izgoniţi în mai multe rânduri din Roma: de Augustus în anul 33 î. ˇHr., de Tiberius în 16, de Claudius

în 52 și de Vitellius în 69.
51 PLUT, *Galba,* 23,4; SUET, *Otho,* 4,1; 6,1, îl numește Seleucus.
52 Soldaţii se obișnuiseră cu călătoriile de plăcere ale lui Nero, de pildă, călătoria în Grecia în anii 66 – 68.
53 PLUT, *Galba,* 23,4, subliniază și el că lovitura a fost pregătită în anturajul lui Tigellinus.
54 Tacit insistă asupra motivelor care au determinat răsturnarea lu Galba: în afară de impopularitatea împăratului în rândul trupelor aflate la Roma, el atrage atenţia asupra rolului jucat de facţiunea neroniană și asupra incompetenţei consilierilor împăratului. Laco, prefectul pretoriului, era în fapt șeful poliţiei și ar fi trebuit să fie informat despre atitudinea și actele lui Otho.
55 PLUT, *Galba,* 24,1; SUET, *Otho,* 5; CASS. DIO., 64,5,3.
56 încă o recunoaştere a popularităţii de care se bucura Nero.
Din nou sublinierea incompetenţei care domnea în anturajul lui Galba.
PLUT, *Galba,* 24,2; SUET, *Galba,* 19,1; CASS. DIO, 64,5,3.
PLUT, *Galba,* 24,2; SUET, *Otho,* 6.
PLUT, *Galba,* 25,1, cu aceleași amănunte asupra itinerarului lui Otho și asupra numărului de soldaţi care-l escortau. ZONARAS, 11,14, p. 44,1 – 4 D, dă cifra de treizeci.
PLUT, *Galba,* 25,2.
57 Multe formule taciteene au rămas proverbiale de-a lungul vremurilor, fiind amintite ori de câte ori ˟s-au produs fapte similare celor descrise de istoricul roman. Iată, de pildă, cum îşi încheie povestirea un martor ocular asupra evenimentelor care au urmat căderii Bastiliei în timpul revoluţiei franceze (uciderea lui Flesnelle): „J3ai remarqué, ajoute mon temoin, en se servant d3une expression de Tacite, que şi parmi le peuple, peu de gens alors osaient le crime, plusieurs le voulaient, et tout le monde le souffrait44, MARMONTEL, *Mémoires,* Paris, 1804, vol. 4, pp. 202 – 203.
58 PLUT, *Galba,* 26,1, care însă nu relatează nimic despre

zvonurile care circulau în acel moment în anturajul lui Galba.
59 PLUT, *Galba,* 25,3, conform căruia Piso a ţinut discursul în faţa cohortei de pază la palat, fără să dea vreun amănunt despre conţinutul cuvântării.
60 Referire la perioada când Otho deţinea un loc privilegiat la curtea lui Nero.
61 Din nou referire la consensul care a determinat ascensiunea lui Galba și adoptarea lui Piso. Cf. 1,15,1.
62 Pretorienii aveau remușcări pentru faptul că îl abandonaseră pe Nero. Cf. 1,15,1.
63 PLUT, *Galba,* 25,3.
64 Este vorba de trupele de germani trimise de Nero la Alexandria, în vederea campaniei în Etiopia. SUET, *Galba,* subliniază fidelitatea lor faţă de Galba.
65 Cf. nota 18.
66 Tacit scoate în evidenţă grotescul atitudinii populaţiei romane, care îşi pierduse sentimentele civice de care dăduse dovadă în alte războaie civile. Comparaţia luptelor din Roma cu spectacolele de circ și de teatru revine în 4,32,1.
67 PLUT, *Galba,* 26,1; SUET, *Galba,* 19,1.
68 Cum rezultă de mai jos, Laco și Icellus erau partizanii acestei hotărâri. PLUT, *Galba,* 26,1, îi numește pe Marius Celsus și pe Laco.
69 *Suadentibus speciosora*; cf. ˟şi 1,57,1; *speciosis senatus populi Romani nominibus relictis*; 2,20,2: *pax et concordia speciosis et inritis nominibus lactata sunt.*
PLUT, *Galba,* 26,1; SUET, *Galba,* 19,2; CASS. DIO, 64,6,2.
70 PLUT, *Galba,* 26,2; SUET, *Galba,* 19,2; CASS. DIO, 64,6,2.
Aluzie la masacrarea marinarilor în momentul sosirii lui Galba în capitală. Cf. nota 18.
Otho îi atribuie lui Galba și fapte de care nu era responsabil, de pildă, uciderea lui Fonteius Capito.
71 Polyclitus, libert atotputernic în cabinetul lui Nero; în anul 61 a fost trimis în Britannia cu împuterniciri speciale pentru a controla administrarea provinciei de către

Suetonius Paulinus *(Ann.,* 14,39). Vatinius, personaj influent la curtea lui Nero *(Ann.,* 15,34), pare să fi căzut în dizgraţie în urma recitării unei replici cu dublu sens dintr-o tragedie de Matemus *(Dial.,* 11).

Aegialius, personaj necunoscut; de aceea Gronovius a propus lecţiunea Tigellinus. Alţi editori menţin lecţiunea Aegialius, menţionând în sprijinul acestei lecţiuni inscripţia *Aegialius Aug (usti) liber tuş.*

Pentru a nu pune în evidenţă caracterul militar al puterii imp˘eriale, cohortele care asigurau paza împăratului nu erau în uniformă, ci în haine civile.

72 Din nou comparaţia cu spectacolul de teatru și de circ.

73 Pe tronul partie se afla familia Arsaciziilor; Vologesus ˘s-a urcat pe tron în vremea lui Claudius *(Ann.,* 12,44); Pacorus, fratele lui Vologesus, era vicerege al Mediei *(Ann.,* 15,2).

74 Conform celor transmise de PLUT., *Galba,* 26,1, călăreţii, întâlnindu-l pe Galba, i-au strigat: „retrage-te, om particular”, semn că nu îl mai recunoșteau ca împărat după proclamarea lui Otho în tabăra pretorienilor. În timpul imp˘eriului numai împăratul mai era *homo publicus.*

75 La PLUT, *Galba,* 26,2, numele stegarului este Atilius Sercelio, probabil o alterare a textului.

76 PLUT, *Galba,* 26,2, cu adăugirea că centurionul Sempronius Densus Indistrus a fost singurul care l-a apărat pe Galba.

77 PLUT., *Galba,* 27,1, relatează doar această tradiţie; după SUET, *Galba,* 20,1, ultimele cuvinte ale lui Galba au fost: „ce faceţi, camarazi de arme? Eu vă aparţin, așa cum și voi îmi aparţineţi mie” și ar fi promis donativul, sau „să îndeplinească fapta și să-l lovească, deoarece doresc acest lucru”. După CASS. DIO, 63,6,4: „ce rău am făcut?”

78 PLUT., *Galba,* 26,5, următoarea listă de asasini potenţiali: Camurius, Terentius, Arcadius, Fabius Famulus.

79 PLUT, *Galba,* 27.

80 PLUT, *Galba,* 27,1, relatează doar refugierea lui Piso în templul Vestei. De remarcat faptul că la Plutarh

centurionul Sempronius Densus l-a apărat pe Galba, la fel și la CASS. DIO, 63,6,4, în timp ce la Tacit același centurion a încercat să-l salveze pe Piso. SUET., *Galba,* 20,1, afirmă că nimeni nu i-a luat apărarea lui Galba. Date fiind afirmaţia lui Suetoniu și amănuntele transmise de Tacit, conform cărora Sempronius Densus a fost însărcinat de Galba cu paza lui Piso, credem că relatarea istoricului latin este cea care corespunde realităţii.

81 PLUT, *Galba,* 27,3, subliniază și el bucuria care l-a cuprins pe Otho când a primit știrea morţii lui Piso.

82 PLUT., *Galba,* 27,3, care citează versurile lui Arhiloh; fr. 56 (40): „șapte războinici morţi, pe care noi i-am doborât; / o mie de inși se laudă cu această faptă".

83 PLUT, *Galba,* 28,1, servilismul de care dau dovadă senatorii, dar Plutarh se referă la convocarea lor în clădirea senatului, și nu la cursa lor spre tabăra pretorienilor.

84 PLUT., *Galba,* 27,3. Otho se dovedește a fi un bun cunoscător al psihologiei maselor, căci, dacă ar fi ˇîncercat să-l dezvinovăţească pe Marius Celsus în faţa soldaţilor, n-ar fi reușit decât să-i dezlănţuie mai puternic. Gustave LE BON, *Psychologie des foules.* Paris, 1921, povestește o scenă similară la care a asistat în calitate de martor ocular în timpul asediului Parisului în 1871: mulţimea cerea imp ˇcrios uciderea unui mareșal francez pe care îl acuza, fără niciun temei real, de trădare. Un ministru, în loc să încerce să dovedească mulţimii absurdul acuzaţiei, a strigat: „Justice sera faite et une justice impitoyable. Laissez le gouvernement de la défence naţionale terminar votre enquête. Nous allons, en attendant, enfermer lʒaccusé". Calmată, mulţimea ˇs-a retras, iar acuzatul a putut pleca liniștit acasă.

85 PLUT., *Otho,* 5,4. Flavius Sabinus, fratele mai mare al lui Vespasian, fusese numit prefect al Romei de către Nero, apoi demis din funcţie de către Galba.

86 *Ann.,* 1,17,4, *uacationes munerum redimi* („să cumpere scutirile de corvezi").

87 în legătură cu Laco, PLUT, *Galba,* susţine că el a fost

ucis în aceeași zi cu Titus Vinius la Roma.
88 *PLUT., Galba,* 28,1.
89 PLUT, *Galba,* 28,2, o pomenește doar pe Verania.
90 Despre împrejurările uciderii lui Magnus în vremea lui Claudius nu cunoaştem amănunte; pentru M. Licinius Crassus Frugi, cf. 4,42,1 – 3.
91 PLUT, *Galba,* 12; SEN., *Ep.,* 27,5 – 8.

104b, s După PLUT., *Galba,* 28, Otho i-a permis lui Helvidius Priscus să ia capul lui Galba care, apoi, a fost înmormântat de libertul Argius. SUET., *Galba,* 20, menţionează doar înmormântarea lui Galba de către libertul Argius. înmormântarea a avut loc în grădinile particulare ale lui Galba, situate pe Via Aurelia.
Patrobius, unul dintre cei mai odioși liberţi de la curtea lui Nero; a fost ucis din ordinul lui Galba. Cf. 2,95,2; SUET, *Galba,* 20,2.
AUSON., *De XII Caes.,* 7,1 – 2, a reluat peste veacuri formula lui Tacit*: spe frustrate senex, prinatus scaeptra mereri / uisus est, imp˘crio proditus inferior* („bătrâne înşelat în speranţele tale, cât timp ai fost particular, păreai demn de sceptru, dar când ai dobândit imp˘eriul, n-ai fost la înălţime”). Iată cum îl caracterizează PLUT, *Galba,* 29,5: „În ciuda bătrâneţii, faţă de armate și de chesţiunile militare el părea a fi un comandant demn de timpurile vechi. Dar, lăsându-se în mâna lui Vinius, a lui Laco și a liberţilor care traficau totul, așa cum Nero se lăsase în seama unor oameni cu dorinţe nemăsurate, nimeni nu a regretat guvernarea lui, însă multora le-a fost milă de felul în care a murit”; cf. ˘şi SUET., *Galba.* 14,1.
92 Pharsalos, oraș în sud-estul Tesaliei, în 48 î. ˘Hr. locul bătăliei decisive între Caesar și Pompeius; Philippi, oraș din estul Macedoniei, victoria lui Octavianus și a lui Marcus Antonius împotriva lui Brutus și Cassius, asasinii lui Caesar, în 42 î. ˘Hr.; Peruşia, oraș în Etruria, victorie în 40 î. ˘Hr. a lui Octavianus asupra lui L. Antonius, fratele lui Marcus Antonius; Mutina, astăzi Modena, bătălie între Marcus Antonius și Marcus Brutus în 43 î. ˘Hr.

107b, s Formulă reluată de AUSON., *De XII Caes.,*

10,2 – 4: *olim qui dubiam prillato în tempore fumami – rarum aliis – princeps transtulit în melius* („cel care odinioară, cât timp a fost particular, avea o reputaţie îndoielnică, atunci când a devenit principe – lucru rar la alţii – ˇs-a schimbat în bine”).
Referire la înfrângerea lui Vindex de la Vesontium.
93 Graniţa între cele două provincii Germania trecea pe la Rheinbrohl, între Remagen și Andemach.
94 Vitellius fusese numit guvernator al Germaniei Inferior de către Galba. Cf. 1,9,1.
95 SUET, *Vit.,* 8,1, consideră că toate măsurile luate de Vitellius izvorau dintr-o condamnabilă indulgenţă faţă de soldaţi.
96 Originea umilă a lui Verginius Rufus nu îi permitea acestuia să candideze la principat. PLUT, *Galba,* 6; SUET., *Vit.,* 8,2; CASS. DIO, 64,25.
97 Despre familia și cariera lui Vitellius, cf. SUET., *Vit.* 2; Vitellius fusese consul împreună cu Claudius în anul 48.
98 Strângerea mâinilor drepte avea valoarea încheierii unui pact. TIT. LIV, 30,13,8. Figurarea a doua mâini drepte împreunate era simbolul încheierii unei înţelegeri de ospitalitate. Au fost găsite asemenea simboluri însoţite de inscripţii, de pildă *I. Gr...* 5496. Pentru amănunte, cf. J. MARQUARDT, *Das Privatleben der Romer,* Leipzig, 1886, pp. 195 – 198.
99 Legiunile cereau numirea de către senat, factorul constituţional, a unui nou principe. Cf. 1,12,1.
100 Bordeonius Flaccus era succesorul lui Verginius Rufus în Germania Superior.
101 Tabăra se afla la Bonna.
102 PLUT, *Galba, 2*2,4; SUET., *Vit.,* 8; CASS. DIO, 63,4.
103 *Res publica,* „republică” sau „statul roman”? Ambele interpretări sunt posibile. Dacă înseamnă „statul roman”, ceea ce este probabil, atunci Tacit vrea să sublinieze actul anticonstituţional al legiunilor. HEUBNER, 1,123, și CHILVER, 1,117 și 118, se pronunţă în favoarea acestei interpretări.
119bis în timpul principatului, funcţiile de la curtea

impˇerială erau ocupate de liberţi. Măsura adoptată de Vitellius este un *novum.* Nu știm în ce măsură avea de gând să o permanentizeze. O confirmare epigrafică a faptului găsim în *CIL* XI 5028 = DESSAU 1447, un tribun al legiunii a IV-a *Macedonica* numit procurator al împăratului *a patrimonio et hereditaţibus et a libellis.* Otho a avut și el un secretar de rang ecvestru, și anume pe Secundus. Cf. PLUT, *Otho,* 9.
Cf. 1,46,4 și nota 99.
104 Cf 1,56,1.
105 Trecerea peste Alpii Pentru se face prin Marele Saint Bernard.
106 Trăsătură tipică a lui Vitellius, asupra căreia Tacit insistă în mai multe rânduri.
107 Pentru titulatura lui Vitellius, în antiteză evidentă cu titulatura impˇerială consacrată, cf. *Studiul introductiv.*
108 Cf. 2,62,3; SUET., *Vit.,* 8,4.
109 Cf. 1,59.
110 Probabil el a contribuit la trecerea lui Iunius Blaesus, împreună cu legiunea *Italica,* de partea lui Vitellius. Cf. 1,59,2.
111 După declanșarea rebeliunii lui Vindex, Lugdunumul se situase de partea lui Nero, în timp ce Vienna trecuse de partea rebelilor. Nero acordase Lugdunumului un important sprijin financiar, de patruzeci de milioane de sesterţi, când orașul a fost distrus de un incendiu. De fapt. Nero a returnat cu această ocazie suma pe care locuitorii Lugdunumului o trimiseseră principelui după incendiul Romei din 64. Cf. *Ann...* 16,13, Galba i-a obligat să returneze fiscului suma donată de Nero.
După opinia lui Tacit, resentimentele între cele două orașe trebuie să fi fost vechi.
112 Lugdunum era situat pe malul drept al Ronului, Vienna pe malul stâng, la aproximativ 30 de km.
113 Lugdunum a fost întemeiat, conform planurilor lui Iulius Caesar, de către Munatius Plancus în anul 43 î. ˇHr.; aici ˇs-au stabilit cetăţeni romani care se aflau între Rhodanus și Saona și veterani ai armatei: CASS. DIO,

46,50,4. Orașul, numit de STRABO „Akropolea Galliei” (4,6,11), era capitala politică a tuturor Galliilor, deoarece acolo se afla centrul cultului imp˘erial (altarul Romei și al lui Augustus) și deoarece constituia cel mai important centru comercial și nod de comunicaţii. Vienna a primit statutul de colonie latină probabil în timpul lui Iulius Caesar și a fost ridicată la rangul de colonie a cetăţenilor romani în vremea lui Caligula sau a lui Claudius. La Vienna nu ˘s-au așezat niciodată veterani, ci era locuită cu precădere de alobrogi.
114 Crengile de măslin și de mirt înfășurate în banderole simbolizau cererea de protecţie. Cf. ˘şi 3,31.
115 Pentru reputaţia helveţilor, cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.,* 1,2 – 15; 23 – 29.
133bis Este vorba de Aquaȩ Helveticae (Helvetiorum), astăzi Baden an der Limmat; săpăturile arheologice au pus în evidenţă existenţa unui incendiu datat la mijlocul sec. I, posibil să fi fost declanșat în urma evenimentelor descrise de Tacit, cf. HEUBNER, 1, p. 142.
Vocetius, posibil Bòzberg, în munţii Jura.
116 Aventicum, azi Avenches.
117 Nero proiectase o călătorie în Egipt care ar fi avut loc în continuarea turneului elenic; era prevăzută și o expediţie în Etiopia. Cf. ˘şi 1,31,3. Unitatea de cavalerie silană, cantonată în Africa, fusese trimisă spre Egipt și a fost rechemată din drum în momentul declanșării rebeliunii lui Vindex.
118 PLUT, *Otho,* 1,1 – 2.
119 Cruzimea și avariţia sunt *uirilia scelera,* deoarece implică duritatea. Cf. CIC., *Tuse.,* 5,74, *duritiam uirilem.*
120 PLUT, *Galba,* 17,3. Fata lui Titus Vinius se numea Crispina (1,47,2). în ce împrejurări ˘s-a bucurat ea de protecţia lui Tigeliinus, nu știm.
121 Existau mai multe foruri la Roma: Forum Romanum, Forum Augustum, Forum boarium. Forum oblitorum et[.
122 PLUT, *Otho,* 17.
123 Transporturile de cereale din provincia Africa erau esenţiale pentru aprovizionarea Romei. Cf. FLAV. IOS., *Bel.*

lud., 2,383.
124 Pentru Calvia Crispinilla, cf. CASS. DIO, 63,12; fiind foarte bogată și fără copii, deci fără moștenitori, era înconjurată de numeroase personalităţi ale societăţii romane. Pentru avantajele pe care le conferă din acest punct de vedere lipsa de copii, cf. TAC… *Dial.,* 6,2; SEN., *Cons, ad Marc.,* 19,2.
125 PLUT, *Otho,* 4,4.
126 Cf. 1,19,2.
127 Delegaţia este trimisă doar aparent în numele senatului *(specie senatus)*; Otho. știind că iniţial legiunile germanice lăsaseră la latitudinea senatului alegerea unui nou principe, voia să apară în postura de principe ales de către factorul constituţional.
128 Exagerarea specifica stilului epistolar oficial: Vitellius fusese proclamat la 2 ianuarie în Germania Inferior și la 3 ianuarie în Germania Superior, iar Otho l-a răsturnat pe Galba la 15 ianuarie.
129 Senatul se mai bucura totuși, cum se vede, de prestigiu în rândul armatelor.
130 De remarcat iniţiativele luate de foștii curteni ai lui Nero în favoarea lui Otho.
131 PLUT, *Otho,* 1,3.
132 După toate aparenţele L. Pompeius Vopiscus era originar din Vienna.
133 *Lex Calpurnia de repetundis,* lege promulgată de tribunul L. Calpurnius Piso Frugi în 149 î. ˇHr., referitoare la bunurile dobândite în mod ilicit de către magistraţi. Cadius Rufus a fost condamnat în virtutea acestei legi în 49, acuzat fiind de către bitinieni, al căror guvernator fusese, iar Pedius Blaesus în 59, acuzat fiind de către locuitorii provinciei Cirenaica. Cf. *Ann.,* 12,22; 14,18.
134 Nu se poate preciza nimic despre noile legi promulgate. în ceea ce privește acordarea cetăţeniei romane, cf. CASS. DIO, 64,8,22 (în rezumatul lui Xiphilinos): „Otho a acordat cetăţenia romană străinilor44.
135 După CASS. DIO. 64,8,2, Otho și-a adăugat imediat, din proprie iniţiativă, după ascensiunea la impˇeriu numele

de *Nero*; SUET., *Otho,* 7,1, relatează că iniţiativa a aparţinut mulţimii și că după unii istorici, el a iscălit primele diplome și scrisori și cu cognomenul de *Nero*; PLUT. *Otho,* 3.1. îl citează pe Cluvius Rufus, care în memoriile sale afirma că în calitate de guvernator al Hispanici el a primit diplome unde numele de Nero era adăugat celui de Otho. Informaţia transmisă de Plutarh este deosebit de importantă, deoarece, citându-l pe Cluvius Rufus, care deţinuse o funcţie oficială în timpul domniei lui Otho, ea constituie o dovadă documentară a faptului, ceea ce exclude posibilitatea ca adoptarea numelui de Nero să fi fost un simplu zvon lansat de cercurile ostile împăratului. O monedă de bronz descoperită la Tripolis *(B.M.C. Phoenicia,* p. 209, nr. 42) ar putea constitui o confirmare: pe avers se află portretul lui Nero, dar legenda IMP. OTHO, iar pe revers, imaginea Dioscurilor și legenda TPIAOAIETON. Imaginea Dioscurilor ar putea fi simbolul afinităţilor care îl legau pe Nero de Otho. Cf. ˇşi NAGL, *M. Salvius Otho, RE,* I A2, 2055: „Die în den Provinzen ausgegebenen Münzen haben cinen ganz dem Nero gleichendes Bild, das von dem auf romischen Stücken stark abweicht”.
în iarna 67/68.
136 *Triumphalis statua* era înconjurată de laur. în anul 14 î. ˇHr. Agrippa a refuzat să celebreze triumful care îi fusese acordat și, din acest moment, generalilor romani reveniţi învingători din campanii nu li ˇs-a mai acordat triumful, ci numai *honores triuniphales* sau *ornamenta triumphalia.* Triumful nu mai putea fi celebrat decât de principe, în calitatea sa de comandant suprem *(imperatori* al tuturor trupelor din impˇeriu.
137 *Consularia ornamenta: toga praetexta* și *sella curulis.*
138 Incidentul este relatat și de PLUT., *Otho,* 3; SUET., *Otho,* 8; CASS. DIO, 64,9,2 – 3.
139 *Cum timeret Otho timebatur*; la PLUT., *Otho,* 3,8: (popovpevoc yòp Urtèp tetiv àvôpôv amôc fjv (popepôc ÈKeivoic. Similitudinea dintre cele două formule a constituit unul dintre argumentele principale în favoarea

sursei unice între Plutarh și Tacit. Cf. *Studiul introductiv.* O formulă similară mai aflăm la Tacit în 2,76,3 (discursul lui Mucianus): *satis clarus est ap ud timentem, quisquis timebatur.* De remarcat faptul că asemenea formule sunt frecvente în literatura latină, de pildă SALL., *Bel. lung.,* 20,2: *metuens magis quam metuendus.* Cf. ˇşi CIC., *Rep.,* 2,45; TIT. LIV., 42,50,3. Cu alte cuvinte, asemenea similitudini nu pot fi interpretate în favoarea unei surse comune.
140 *Capul impˇerii,* Senatul; Cf. ˇşi 2,32,2 și *Ann.,* 1,47,2, unde *capul rerum* – Roma.
141 Idee exprimată și de TIT. LIV, 5,54,2 (discursul lui Camillus); arhetipul la HERODOT (discursul lui Themistocles).

161bis Este vorba de Romulus. Cf. CIC., *Rep.,* 2,16 – 17. De remarcat faptul că în momentul plecării în campanie Otho caută să îşi legitimeze puterea făcând apel la tradiţia romană.
După SERVIUS în comentariile la VERG., *En.,* 31, Tiberinus este numele sacru al Tibrului.
142 De remarcat scepticismul lui Tacit faţă de asemenea prodigii. Despre prodigiile din timpul pregătirii campaniei, cf. ˇşi PLUT., *Otho,* 4,7 – 8; SUET., *Otho,* 8,3.
143 PLUT., *Otho,* 4,8, afirmă că apele fluviului au acoperit piaţa unde se vindea grâul.
144 PLUT, *Otho,* 5,1.
145 Otho vrea să pună în practică proiectul lui Nero de a acorda marinarilor statutul de legionari.
146 Cf. nota 31.
147 Armata nu avea încredere în nobili și îi tot cerea lui Otho să-i ucidă. Cf. incidentul cu cohorta de la Ostia.
148 Scribonianus L. Arruntius Camillus, consul în 32, legat al Dalmaţiei între 40 – 42; ˇs-a răsculat împotriva lui Claudius în 42, dar, părăsit de armată, ˇs-a refugiat la Issa, unde a fost omorât. Rebeliunea a durat doar cinci zile. Cf. SUET., *Div. Claud.,* 13; CASS. DIO, 60,15.
149 *Ancile,* scut sacru care a căzut din cer în mâinile regelui Numa în timp ce se ruga în *regia;* simultan ˇs-a

auzit o voce tunătoare care a vestit că statul roman va exista invincibil atâta vreme cât scutul va rămâne la Roma. PLUT., *Numa,* 13; DIONIS DIN HALICARNAS, *Ani. Rom.,* 2,70; OVID., *Fastare,* 3,346; FLORUS, 1,2. Pentru a nu putea fi furat, regele Numa l-a pus pe Mamurius Veturius să fabrice unsprezece copii. PLUT., *Numa,* 13; VARRÒ, *Ling. Lat.,* 6,45; 7,26. Scuturile au fost încredinţate preoţilor salieni, care erau în număr de doisprezece, și au fost așezate în *Curia saliorum.* Cele douăsprezece scuturi sacre trebuie puse în legătură cu cele douăsprezece luni ale anului. în martie preoţii scoteau scuturile de la locul lor și le purtau pe străzile Romei dansând, lovindu-le cu un băţ și intonând un cântec *(Carmen saliare)* în care era invocat mai ales zeul Marte. După 24 martie, ultima zi de sărbătoare a lunii, scuturile erau reașezate la locul lor. Zilele când scuturile erau scoase din *Curia saliorum* erau considerate a fi *dies religioşi* (TIT. LIV., 37,33,6), astfel încât din punctul de vedere al religiei Otho nu avea voie în acest răstimp să plece în campanie militară.

150 Otho încearcă să menajeze susceptibilităţile legiunilor germanice.

151 Pentru talentul oratoric al lui Galerius Trachalus, cf. QUINT, 10,1,119; 12,10,11.

Cartea a II-a

Destinul pregătea în cealaltă parte a pământurilor începuturile și premisele pentru o nouă dinastie, care prin schimbările sorţii a fost când fericită, când cumplită pentru stat, pentru principii ei prosperă sau nefastă1. Titus Vespasianus părăsise ludeea din ordinul tatălui său, încă din timpul vieţii lui Galba, pentru motivul declarat de a aduce omagiul său principelui și de a solicita demnităţile pentru care împlinise vârsta; dar mulţimea, dornică de lucruri imaginare, răspândise zvonul că el fusese chemat în vederea adopţiunii2. Sursa zvonurilor era bătrâneţea principelui, lipsa lui de urmași, și nestăpânirea unui oraș care, până la alegerea unuia, îi desemnează pe mulţi. 2. Caracterul lui Titus, capacitatea lui de a ocupa orice situaţie, indiferent cât ar fi de înaltă, chipul său nu lipsit

de majestate3, succesele lui Vespasian, răspunsurile oracolelor, chiar și fapte întâmplătoare, pe care spiritele credule le interpretau drept presagii, amplificau zvonurile. 3. Când a ajuns la Corint, capitala provinciei Ahaia4, el a primit știri sigure despre moartea lui Galba și, cum se aflau acolo și oameni care să afirme că Vitellius se înarma și se pregătea de război, nehotărât, el a ţinut sfat cu câţiva prieteni intimi, discutând toate ipotezele: dacă îşi continuă drumul spre Roma, omagiul adus pentru un altul nu va fi primit cu mulţumire de noul principe și el va deveni ostaticul lui Otho sau al lui Vitellius; dacă se reîntoarce, el îl va ofensa fără îndoială pe învingător; victoria însă este încă incertă și fiul va putea fi scuzat de intervenţia lui Vespasian în favoarea uneia dintre cele două partide. Iar, dacă Vespasian se însărcina cu administrarea statului, cei care se pregătesc de război vor trebui să uite jignirile.

Hărţuit astfel între speranţă și teamă, până la urmă a prevalat speranţa. Au existat oameni care să creadă că el ˇs-a întors din drum din dragoste pentru regina Berenice; sufletul său tânăr nu era insensibil la frumuseţea Berenice!, dar ea nu constituia un impediment în activitatea sa politică. Titus și-a petrecut tinereţea în plăceri6, iar în timpul domniei proprii ˇs-a comportat cu mai multă măsură decât în timpul domniei tatălui său7.2. Așadar, a navigat pe lângă ţărmurile Ahaiei și ale Asiei și, lăsând în stânga marea care le scaldă, ˇs-a îndreptat pe căi mai îndrăzneţe mai întâi spre insulele Rhodos și Cipru, apoi spre Siria. în Cipru l-a cuprins dorinţa să meargă să vadă templul lui Venus din Paphos8, celebru atât pentru vizitatorii autohtoni, cât și pentru cei străini. Poate nu va fi inutil să spunem câteva cuvinte despre începuturile cultului, despre ceremoniile templului și despre forma zeiţei (nicăieri în altă parte ea nu este reprezentată în acest fel).

3.1.Conform unei vechi tradiţii, întemeietorul templului a fost regele Aeria, dar unii autori susţin că acest nume aparţinea zeiţei9. Conform unei tradiţii mai recente, templul a fost consacrat de Cinyra10, iar zeiţa născută din

mare a fost dusă de valuri în acest loc11. Dar știința și arta haruspiciilor au fost importate și introduse de cilicianul Tamiras12 și de aceea ˚s-a convenit ca urmașii celor două familii, a Cinyrazilor și a Tamirazilor, să fie în fruntea ceremoniilor. Apoi, pentru ca nu cumva un neam străin să depășească în vreo demnitate familia regală, cei care au introdus știința haruspiciilor au renunțat la ea: astfel, singurul preot consultat este un descendent al lui Cinyra. 2. Victimele sunt cele pe care le oferă fiecare, dar ei preferă masculii13; încrederea cea mai mare o au în măruntaiele de țap14. Este interzis să se răspândească sânge pe masa de sacrificiu15; altarele sunt cinstite cu rugăciuni și foc pur și, deși ele se află în aer liber, nu sunt niciodată udate de ploaie16. Statuia zeiței nu este antropomorfă, ci este un bloc așezat pe o bază circulară mai largă, care se îngustează spre vârf, asemenea unei borne; nu există o explicație pentru această reprezentare17.

Titus, după ce a contemplat bogățiile templului și darurile făcute de regi și toate celelalte lucruri, cărora neamul grecilor, atât de dornic de antichități, le atribuie o vechime neprecizată18, ˚s-a interesat mai întâi de condițiile navigației. După ce a aflat că drumul îi este deschis și că marea este propice, sacrificând un număr mare de victime, a pus oracolului întrebări misterioase despre sine. 2. Sostratus (așa se numea preotul), când a observat că măruntaiele victimelor sunt favorabile și concordante, că zeița sprijină planurile sale mari, pentru moment a spus câteva banalități; apoi, după ce a cerut o întrevedere secretă, i-a dezvăluit viitorul. Titus a pornit la drum spre tatăl său cu mai mult curaj și, în timp ce starea de spirit a provinciilor era ezitantă, el i-a adus încrederea în evoluția viitoare. 3. Vespasian aproape încheiase războiul iudaic, căci nu-i mai rămăsese decât să ia cu asalt Ierusalimul, o întreprindere mai grea din cauza naturii muntelui și a fanatismului locuitorilor decât datorită forțelor care-i stăteau în față, forțe insuficiente pentru susținerea unui asediu. 4. Vespasian avea la dispoziție,

cum am arătat, trei legiuni încercate în lupte 19: Mucian deţinea patru legiuni care nu participau la lupte 19bis; dar emulaţia și gloria obţinută de armata vecină le smulsese din toropeală; câtă forţă dobândiseră acelea în lupte și eforturi, tot atâta câştigaseră și acestea într-o pace totală; pe deasupra le stârnea și dorinţa de război de care nu avuseseră parte. Cei doi generali cu nume celebre, dar din motive diferite, mai aveau de partea lor cohorte, unităţi de cavalerie, flote și regi20.

Vespasian, un militar viteaz, mergea în fruntea coloanei de marș, alegea locul pentru tabără, se opunea ziua și noaptea inamicului cu inteligenţă tactică și, când era necesar, cu forţa, mulţumindu-se cu hrană oarecare, abia deosebindu-se prin îmbrăcăminte și ţinută de soldaţii de rând, într-un cuvânt, dacă nu ar fi fost zgârcit, ar fi fost pe măsura generalilor din vechime. Dimpotrivă, pe Mucian îl caracteriza viaţa pe picior mare, bogăţiile și faptul că toată atitudinea lui depășea condiţia de particular; foarte bun vorbitor, el era prin discernământ și prin darul previziunii un experimental politician; ce temperament extraordinar de potrivit pentru demnitatea de principe, dacă, lăsând deoparte defectele lor, le-ai fi ˟însumat calităţile. 2. De altminteri, pus unul în fruntea Siriei, celălalt în fruntea ludeei, datorită faptului că administrau provincii învecinate, ei erau într-o permanentă rivalitate; la moartea lui Nero însă au lăsat deoparte urile reciproce și au intrat în contact unul cu altul, mai întâi prin intermediul unor prieteni; apoi Titus, principala garanţie a înţelegerii lor, a reușit să înlăture, datorită interesului comun, micile lor rivalităţi; caracterul nativ și conduita lui Titus aveau darul să seducă chiar și pe un om cu moravurile lui Mucian. Tribunii, centurionii și marea masă a soldaţilor erau atrași de energia, de indulgenţa sa, de virtuţile sale, de dorinţa lui pentru plăceri, fiecare după cum îi era temperamentul.

Mai înaintea sosirii lui Titus, cele două armate au depus jurământul în favoarea lui Otho prin mesaj, ca întotdeauna, prea precipitate; războiul civil, pe care atunci pentru prima dată Orientul îl pregătea după o lungă perioadă de

pace, era o operaţie care cerea timp pentru a fi declanșată. Căci odinioară puternicele armate de cetăţeni se ciocniseră în Italia sau Gallia, sprijinindu-se pe forţele Occidentului; iar Pompeius, Crassus, Brutus, Antonius, toţi cei pe care războiul civil i-a antrenat dincolo de mare, au avut un sfârșit nefericit21; despre Caesari mai mult ˇs-a auzit decât au fost văzuţi în Siria și ludeea22. Nu a avut loc nicio rebeliune a legiunilor, ci numai ameninţări la adresa părţilor cu succese schimbătoare23; în timpul ultimului război civil, când alte regiuni au fost tulburate, Orientul a cunoscut o pace nezdruncinată, apoi i-a fost credincios lui Galba. 3. Când însă ˇs-a răspândit știrea că Otho și Vitellius îşi dispută Impˇeriul Roman cu armate criminale, soldaţii se frământau la gândul că binefacerile puterii vor încăpea pe mâna altora, iar lor le vor reveni numai neajunsurile servituţii; atunci și-au contemplat propriile lor forţe: le stăteau la dispoziţie imediat șapte legiuni, împreună cu numeroase trupe auxiliare în Siria și ludeea; apoi, pe de o parte, în apropierea imediată, Egiptul cu două legiuni24, pe de alta, Cappadocia și Pontul și toate taberele militare din vecinătatea celor două Armenii, Asia și celelalte provincii25, nu lipsite de bărbaţi și foarte bogate în resurse financiare. În sfârșit, atâtea insule scăldate de mare și marea însăși atât de propice pentru pregătirea războiului și care pentru ei constituia o pavăză sigură.

Elanul trupelor nu le-a scăpat generalilor, dar ei au hotărât să aștepte atâta vreme cât alţii se luptau între ei. în războaiele civile, susţineau ei, niciodată învingătorii și învinșii nu rămân uniţi într-o dreaptă credinţă; de altminteri, le este absolut indiferent dacă destinul hotărăște ca Vitellius sau Otho să supravieţuiască războiului. Succesele îi îmbată și pe cei mai străluciţi generali: aceștia doi, victime ale discordiei militare, ale lenei, ale dorinţei de trândăvie și ale propriilor vicii, vor pieri, unul în urma războiului, celălalt în urma victoriei. 2. în urma acestor consideraţii, Vespasian și Mucian au hotărât să amâne intrarea în acţiune până la prima ocazie

favorabilă, acţiune la care ei se deciseseră de curând, pe care alţii însă o deciseseră de mult, din diferite motive: cei mai buni, din dragoste pentru statul roman; pe mulţi îi stimula dorinţa de pradă, pe alţii, starea precară a bunurilor lor. Astfel, buni și răi doreau cu toţii războiul cu aceeași ardoare, din pricini diferite.

Cam în același timp, Ahaia și Asia au fost cuprinse de panică din cauza unui zvon fals, cum că ar sosi Nero; despre moartea acestuia existau numeroase și felurite povești și, de aceea, mulţi îşi imaginau și credeau că el se mai află în viaţă26. Despre catastrofele înregistrate și încercările altor falși Nero vom avea ocazia să vorbim în cursul lucrării27: acesta era un sclav din Pont sau, cum au susţinut alţii, un libert din Italia, bun cântăreţ și chitared, asemănător la chip cu Nero, fapt pentru care el a reușit să găsească audienţă pentru impostura sa; după ce și-a asociat niște dezertori rătăcitori din cauza sărăciei, pe care i-a corupt prin promisiuni mari, pornește pe mare; zvârlit de furtună pe insula Cythnos, a mai adăugat trupei sale câţiva soldaţi sosiţi în concediu din Orient, iar pe cei care refuzau să-l urmeze a poruncit să fie uciși; după ce a spoliat negustori, a înarmat sclavii care se distingeau prin forţa lor fizică. 2. Pe centurionul Sisenna, care ducea în numele armatei din Siria pretorienilor mâinile drepte împreunate28, simbol al concordiei, l-a abordat în fel și chip, până când Sisenna, părăsind pe ascuns insula, a fugit în grabă, deoarece se temea de agresiune fizică. Din acest motiv ˇs-a răspândit teroarea: mulţi ˇs-au ridicat la auzul numelui celebru din dorinţa de schimbare și din ură faţă de starea prezentă. Numai întâmplarea a spulberat o impostură care câştiga din zi în zi mai mult teren.

Galba îi încredinţase lui Calpumius Aspematus provinciile Galaţia și Pamphilia spre guvernare. Acesta a ancorat pe insula Cynthos cu două trireme detașate din flota de la Missenum, ca să-i servească drept escortă. N-au lipsit indivizi care să încerce să-i atragă pe trierarhi în numele lui Nero. 2. Impostorul, simulând tristeţea și invocând credinţa soldaţilor săi de odinioară, îi roagă să-l

ducă în Siria sau Egipt29. Trierarhii, fie din ezitare, fie din viclenie, au pretins că trebuie să se adreseze mai întâi trupelor și l-au încredinţat că vor reveni după ce vor fi obţinut acordul soldaţilor. Dar ei au raportat totul cu exactitate lui Aspematus, din îndemnul căruia corabia pe care se afla impostorul a fost luată cu asalt și acesta, indiferent cine va fi fost el, ucis. Corpul său, extraordinar datorită ochilor, părului și aspectului său crunt, a fost dus în Asia și de acolo la Roma.

într-un oraș dezbinat și care din pricina deselor schimbări de principi alterna între libertate și anarhie, chiar și fapte mărunte conduceau la mari tulburări. Vibius Crispus, un bărbat care prin avere, putere și talent era considerat a fi mai degrabă celebru decât integru, l-a convocat spre anchetă în faţa senatului pe Annius Faustus, un membru al ordinului ecvestru, care în timpul domniei lui Nero fusese delator; la începutul domniei lui Galba senatorii hotărâseră să fie cercetate toate chesţiunile referitoare la actele de delaţiune30. Acest senatus consult a avut un destin diferit și, în funcţie de influenţa sau de lipsa de putere a acuzatului, era fără efect sau eficace; cu toate acestea, el mai constituia încă un element de teroare. Crispus, făcând uz de influenţa sa pentru a-l distruge pe delatorul fratelui său, a determinat majoritatea senatorilor să ceară condamnarea la moarte a lui Faustus, fără ca acesta să aibă posibilitatea să se apere. 2. în schimb, pentru alţi senatori puterea prea mare a acuzatorului i-a fost acuzatului de mare folos: aceștia erau de părere să i se acorde timp lui Faustus, să fie dovedită vina și, oricât de odios și de vinovat ar fi el, să fie ascultată apărarea sa31. Pentru moment, ei au avut câştig de cauză și procesul a fost amânat cu câteva zile; apoi Faustus a fost condamnat, dar nu cu acel asentiment al orașului pe care caracterul său detestabil îl merita: ba chiar unii îşi aminţeau că însuși Crispus exercitase cu mare profit meseria de delator și, de aceea, le displăcea nu pedepsirea crimei, ci calitatea morală a răzbunătorului.

între timp, începuturile războiului i-au fost favorabile lui

Otho, căci armatele din Dalmaţia și din Pannonia ˇs-au pus în mișcare la ordinul său32. Era vorba de patru legiuni: fiecare dintre ele a detașat câte două mii de soldaţi în avangardă; grosul trupelor urma la mică distanţă, și anume legiunea a VII-a, constituită de Galba, celelalte trei, a XI-a, a XIII-a și a XIV-a, celebră prin zdrobirea rebeliunii din Britannia33, toate formate din veterani: reputaţia acestor trupe sporise prin faptul că Nero le alesese preferându-le altora; de unde lunga lor fidelitate faţă de Nero și simpatia lor bruscă pentru Otho34. Dar, pe cât de puternică și solidă era această armată, pe atâta era ea de lentă din cauza încrederii prea mari în sine. 2. Unităţi de cavalerie și cohorte de trupe auxiliare precedau legiunile lui Otho; forţele care proveneau din Roma nu erau nici ele de dispreţuit; cinci cohorte de pretorieni și unităţi de cavalerie, împreună cu legiunea întâi35, și pe deasupra un ajutor dezonorant de două mii de gladiatori; în timp de războaie civile însă, până și cei mai tradiţionaliști generali ˇs-au folosit de asemenea trupe36, în fruntea acestei armate au fost numiţi Annius Gallus și Vestricus Spurinna, trimiși înainte pentru a ocupa malurile Padului, deoarece planul iniţial de a-l opri de Caecina în Gallii devenise caduc, din moment ce acesta reușise să treacă Alpii. 3. Pe Otho îl urmau soldaţii de elită din trupele de gardă, restul cohortelor pretoriene și un mare număr de soldaţi recrutaţi dintre marinari. Marșul său nu a fost lent sau viciat de excese: el mergea pe jos în faţa unităţilor, îmbrăcat în armură de fier, plin de praf, neîngrijit, la antipodul reputaţiei pe care o avea.

Soarta i-a zâmbit la început, căci domina datorită flotei cea mai mare parte a litoralului Italiei, până unde încep Alpii Maritimi; misiunea de a cerceta această provincie și de a ataca Gallia Narbonensis au primit-o generalii Suedius Clemens, Antonius Novellus și Aemilius Pacensis. Dar Pacensis fusese aruncat în lanţuri de soldaţii răzvrătiţi, Antonius Novellus nu avea nicio autoritate, iar Suedius Clemens exercita comanda cu dorinţa de a câștiga popularitate, astfel încât, pe cât era de indulgent în ceea

ce privește disciplina militară, pe atât de grăbit să dea bătălia. 2. N-ai fi zis că ţinta atacului este Italia, locurile și inima patriei: incendiau, prădau, devastau totul ca și cum ar fi fost vorba de ţărmuri străine și de orașe dușmane, iar actele lor erau cu atât mai cumplite, cu cât regiunea nu era pregătită să facă faţă pericolului37. Ogoarele erau pline de oameni și de turme, casele deschise; stăpânii de domenii ieșeau în întâmpinarea armatei cu soţiile și copiii lor în deplina siguranţă pe care le-o dăduse pacea și se trezeau brusc cuprinși de nenorocirile războiului. 3. Pe vremea aceea procuratorul Marius Maturus guverna Alpii Maritimi. Acesta a adunat oamenii din regiune (tineri se aflau în număr mare) în încercarea de a respinge trupele lui Otho din teritoriul provinciei: dar, la prima ciocnire, oamenii de munte au fost zdrobiţi și dispersaţi, căci erau indivizi adunaţi la întâmplare, care nu știau să organizeze o tabără militară, să se supună unui comandant și care nu considerau că victoria aduce glorie și fuga dezonoare.

Iritaţi de această luptă, soldaţii lui Otho îşi îndreaptă furia împotriva municipiului Albintimilium. Bătălia nu le-a adus nicio pradă, deoarece ţăranii erau săraci și armele lor fără valoare38; n-au pus mâna nici pe prizonieri, căci locuitorii regiunii sunt un neam agil, bun cunoscător al locurilor; dar și-au compensat dorinţa de câştig cu nenorocirile pe care le-au provocat unor oameni nevinovaţi. 2. O femeie ligură, prin atitudinea ei extraordinară, a avut darul să sporească ura faţă de trupele lui Otho: aceasta îşi ascunsese fiul și, pentru că soldaţii credeau că în același timp a ascuns și bani, o întrebau torturând-o unde se află fiul ei; ea, arătându-și pântecul, a răspuns: „aici se află”, și nicio amenințare și nici moartea nu au făcut-o să schimbe acest răspuns remarcabil39.

Curieri cuprinși de spaimă i-au adus lui Fabius Valens știrea că flota amenință provincia Gallia Narbonensis, care se declarase în favoarea lui Vitellius; la Fabius se aflau deja delegaţi ai coloniilor pentru a solicita ajutor. Fabius a trimis două cohorte de tungri, patru escadroane de

cavalerie, toată cavaleria auxiliară a trevirilor, sub comanda lui Iulius Classicus; o parte a armatei însă a fost oprită în Colonia Foroiuliensis, pentru că, dacă toate trupele ar fi pornit pe drumuri terestre, marea ar fi rămas liberă pentru manevrele flotei lui Otho40. Din partea trupelor viteliene porneau împotriva dușmanului douăsprezece escadroane de cavalerie, elita cohortelor auxiliare, cărora le-au fost adăugate o cohortă de liguri, unitate care cunoștea bine locurile, și cinci sute de panonieni care încă nu fuseseră organizaţi în formaţie. 2. Bătălia ˝s-a angajat imediat: frontul era astfel alcătuit, încât o parte a infanteriei marine, împreună cu indigenii41, se aflau pe înălţimile din imediata apropiere a mării, pe câmpia dintre mare și munte se aflau pretorienii, iar pe mare, ca o prelungire a frontului, flota pregătită pentru luptă cu vârful îndreptat spre ţărm forma o linie amenințătoare: vitelienii, inferiori în infanterie, dar cu o cavalerie mai puternică, îi așază pe liguri pe înălţimile din apropiere și în spatele cavaleriei cohortele în rânduri strânse. 3. Escadroanele de treviri ˝s-au organizat imprudent, deoarece din faţă îi atacau trupele de veterani și, în același timp, din flanc erau covârșiţi de pietrele aruncate de indigeni, foarte eficienţi în acest gen de luptă; răspândiţi între soldaţi, ei erau plini de îndrăzneală în momentele de victorie, indiferent dacă erau curajoși sau lași. Zdruncinaţi, vitelienii au fost cuprinși de panică atunci când flota i-a atacat din spate; astfel, înconjuraţi din toate părţile, întreaga armată ar fi fost distrusă, dacă întunericul nopţii nu i-ar fi oprit pe învingători și nu le-ar fi dat învinșilor posibilitatea de retragere.

Vitelienii, deși învinși, n-au abandonat partida; după ce au primit întăriri, ei au contraatacat și i-au surprins pe învingători, care se credeau în siguranţă și acţionau fără prudenţă în urma succesului obţinut. Santinelele au fost ucise, tabăra luată cu asalt, bătălia a cuprins și flota, până când panica a slăbit treptat, și othonienii, organizându-și apărarea pe o colină din apropiere, au contraatacat la rândul lor. 2. Masacrul a fost cumplit acolo, iar prefecţii

cohortelor tungre, după ce au rezistat lungă vreme, au fost străpunși de suliţe. 4. Othonienii au repurtat o victorie scump plătită: aceia dintre ei care se lansaseră imprudent în urmărirea adversarilor au fost înconjuraţi în urma unei manevre neașteptate a cavaleriei. Și, din acest moment, ca și cum ˟s-ar fi ˟încheiat un armistiţiu, ca să nu fie unii surprinși de acţiunea flotei, ceilalţi de cea a cavaleriei, vitelienii ˟s-au retras la Antipolis, un municipiu al Galliei Narbonensis, othonienii la Albiganum, în interiorul Liguriei.

Corsica și Sardinia42, ca și celelalte insule ale Mării Ionice, impresionate de reputaţia flotei învingătoare, au fost menţinute în tabăra lui Otho. Dar temeritatea procuratorului Decumus Pacarius aproape că a distrus Corsica, temeritate care într-o asemenea desfășurare de forţe nu putea avea niciun efect, dar care lui însuși i-a fost fatală.

Din ură faţă de Otho el a hotărât să-l ajute pe Vitellius cu forţele corsicane, un ajutor fără valoare, chiar dacă manevra i-ar fi reușit. 2. I-a convocat într-o adunare pe fruntașii insulei și le-a dezvăluit intenţiile lui; când Claudius Pyrrichus, trierarhul corăbiilor libumice staţionate în insulă, și Quintius Certus, cavaler roman, au îndrăznit să-l contrazică, a dat ordin să fie uciși: participant la adunare îngroziţi de moartea celor doi, ca și mulţimea ignorantă și cuprinsă de panica celorlalţi, i-au jurat credinţă lui Vitellius. Dar, când Pacarius a trecut la înrolări și i-a obosit cu exerciţii militare pe locuitorii indisciplinaţi ai insulei, aceștia, dezgustaţi de efortul neobișnuit la care erau supuși, luau în consideraţie propria lor slăbiciune: ei se gândeau la faptul că locuiesc o insulă aflată la mare depărtare de Germania și de grosul legiunilor germanice, că flota îi prădase și îi devastase până și pe cei care se găseau sub protecţia cohortelor de infanterie și a unităţilor de cavalerie. 3. Pe neașteptate, ei și-au schimbat hotărârea, fără însă să declanșeze o rebeliune, ci așteptau momentul propice pentru a-i întinde lui Pacarius o cursă: când l-au părăsit cei din anturajul său,

Pacarius a fost ucis gol, lipsit de apărare, în baie; imediat după aceea au fost omorâţi și cei din suita lui. Ucigașii i-au dus lui Otho capetele acestora, ca și cum ar fi fost cele ale unor dușmani, dar nici Otho nu i-a răsplătit și nici Vitellius nu i-a pedepsit, fapta lor căzând în uitare printre multe alte fapte mult mai rușinoase care ˇs-au produs în teribilele desfășurări de evenimente.

Calea fusese deschisă și războiul cuprinsese Italia datorită unităţii de cavalerie silană, cum am arătat mai înainte43; locuitorii regiunii nu manifestau nicio simpatie pentru Otho, dar nu pentru că îl preferau pe Vitellius, ci pentru că pacea îndelungată îi făcuse apţi pentru orice fel de servitute; ei se ofereau cu ușurinţă primului venit, fără să se preocupe cât valorează. Regiunea înfloritoare a Italiei dintre Pad și Alpi, cu toate câmpurile și orașele pe care le cuprinde, era stăpânită de armatele lui Vitellius (cohortele trimise de Caecina în avangardă sosiseră la faţa locului). 2. La Cremona a fost capturată o cohortă de trupe auxiliare panonice, iar o sută de călăreţi și o mie de infanteriști marini au fost interceptaţi între Placentia și Ticinum. În urma acestui succes, trupele lui Vitellius au atins malurile fluviului; ba chiar Padul însuși îi irita pe batavi și pe locuitorii de dincolo de Rin, încât, pe neașteptate, ei l-au trecut înot în faţa Placentiei și au pus mâna pe câţiva cercetași și au răspândit atâta groază, încât unii fugari, în panică, au dus vestea falsă că a sosit întreaga armată a lui Caecina.

18. Spurina (el comanda trupele de la Placentia) era încredinţat de faptul că Caecina încă nu sosise și, de altminteri, chiar dacă acesta ˇs-ar fi apropiat, era hotărât să-și reţină trupele între întăriturile orașului și să nu opună trei cohorte și o mie de vexilări împreună cu câţiva călăreţi unei armate încercate în lupte în câmp deschis: dar soldaţii, nestăpâniţi și fără experienţa războiului, smulgeau steagurile și însemnele militare, năvăleau și îl ameninţau cu suliţele pe generalul care încerca să-i oprească și nu ţineau seama nici de părerile tribunilor și ale centurionilor: ba chiar strigau în gura mare că Otho

este trădat și că sosirea lui Caecina a fost pregătită44. Spurina se face părtașul unei temerităţi pe care o dezaprobă, mai întâi din constrângere, apoi simulând că o dorește, pentru ca sfaturile sale să poată avea mai multă autoritate, în cazul când rebeliunea va slăbi.

Cum ajunseseră în apropierea Padului și noaptea se apropia, Spurina a hotărât să așeze tabăra militară. Acest gen de efort, neobișnuit pentru soldaţi cantonaţi la Roma45, le-a frânt avântul. Atunci cei mai experimentaţi militari îşi deplâng credulitatea și arată ce pericol și ce nenorocire ˇs-ar produce, dacă Caecina ar fi ˇînconjurat în câmp deschis cohorte atât de puţin numeroase cu armata sa. Dintr-odată în toată tabăra nu se auzeau decât vorbe pline de regret, iar centurionii și tribunii se amestecaseră în grupurile de soldaţi; aceștia lăudau acum spiritul de prevedere al lui Spurina, pentru că alesese ca bază trainică de operaţii o colonie puternică și bogată. 2. însuși Spurina, fără să-i dojenească pentru faptele lor, ci arătându-le raţiunea planului său, lasă cercetași în spate și duce la Placentia trupele mai calme și dispuse să se supună. Zidurile orașului au fost consolidate, au fost construite avanposturi, turnurile, mărite, au fost adunate și pregătite armele; spiritul de disciplină, întărit, singurul lucru care lipsea trupelor othoniene, căci de vitejia lor nu avea nimeni de ce să se plângă46.

Iar Caecina, ca și cum ar fi lăsat dincolo de Alpi cruzimea și debandada, pătrunde în Italia cu o armată disciplinată47. Locuitorii municipiilor și ai coloniilor considerau drept trufie felul lui de îmbrăcăminte, căci, purtând haine germanice și pantaloni, el se adresa unor oameni înveșmântaţi în togă48. Chiar și soţia sa, Salonia, deși nu avea nicio intenţie să jignească pe cineva, indispunea pe toată lumea prin faptul că umbla pe un cal acoperit cu o pânză de purpură49, căci este caracteristic naturii umane să privească [u ochi răuvoitori succesul recent al altuia și să pretindă modestie mai ales din partea celor pe care i-au văzut până de curând a fi egalii lor. 2. Caecina, după ce a trecut Padul, a pus la încercare

fidelitatea soldaţilor lui Otho prin discuţii și promisiuni; cum însă i ˇs-au făcut și lui avansuri, după ce au fost pronunţate cuvintele frumos sunătoare, dar lipsite de conţinut, de pace și de concordie, și-a schimbat planurile, preocupându-se numai de asaltul Placentiei; el îl voia teribil, deoarece era conștient de faptul că, în funcţie de succesele iniţiale, reputaţia dobândită va influenţa evenimentele ulterioare.

Dar prima zi ˇs-a încheiat în ciocniri mărunte mai degrabă decât în operaţii pe măsura unei armate experirrtentate: ei au pornit descoperiţi și imprudenţi sub ziduri, după ce se îmbuibaseră cu mâncare și cu vin. În această luptă a ars preafrumosul amfiteatru așezat în afara zidurilor orașului50: incendiul a fost declanșat fie de asediatori, când au aruncat torţe, proiectile de plumb și săgeţi incendiare împotriva asediaţilor, fie de aceștia din urmă, când replicau loviturilor inamicului. 2. Plebea municipală, foarte suspicioasă, a crezut că incendiul a fost provocat prin înșelătorie de vreun locuitor al unei colonii vecine împins de invidie și de gelozie, deoarece în Italia nu se mai afla o construcţie atât de impunătoare și atât de mare. Indiferent din ce motiv ˇs-a produs faptul, câtă vreme locuitorii orașului ˇs-au temut de evenimente mai cumplite, l-au considerat ca pe ceva neînsemnat, iar când ˇs-au simţit din nou în securitate, l-au deplâns, ca și cum nu ˇs-ar fi putut produce o nenorocire mai mare. 3. De altminteri, Caecina a fost respins cu multe pierderi, iar noaptea ˇs-a consumat în pregătirea mașinilor de război. Vitelienii pun la punct parapete, turnuri și mașini pentru dărâmarea zidurilor și protejarea asediatorilor, othonienii suliţe, mase enorme de pietre, de plumb și de aramă pentru a frânge și a distruge coloanele atacatorilor. 4. De ambele părţi se putea observa același sentiment al onoarei, aceeași dorinţă de glorie, dar îndemnuri diferite: unii scoteau în evidenţă forţa legiunilor și a armatei germanice, ceilalţi, faima trupelor din Roma și a cohortelor pretoriene; primii îi acuzau pe aceștia din urmă de lașitate, de indolenţă și de faptul că erau soldaţi corupţi din pricina

circului și a teatrelor; în schimb, ei erau denunţaţi ca fiind armate străine și neromane51. În același timp, ei îi ridicau în slava cerului sau îi ponegreau pe Otho și pe Vitellius, dar erau mai elocvenţi în denigrări, pentru care aveau material din abundenţă, decât în laude.

în zorii zilei zidurile erau pline de luptători, iar câmpul strălucea de arme și de trupe; legiunile au pornit în formaţii strânse, trupele auxiliare în formaţii dispersate; lansau săgeţi sau pietre spre porţiunile de zid mai înalte, treceau la lupta corp la corp acolo unde zidurile erau mai slab apărate sau se degradaseră din cauza trecerii vremii. Othonienii, din poziţiile lor dominante, aruncau suliţe cu lovituri puternice și precise asupra cohortelor de germani52 care înaintau hazardat sub ziduri, goi, după obiceiul lor, intonând cântece sălbatice53 și purtând pe umeri scuturi. 2. Soldaţii legiunilor, protejaţi de armuri, au distrus ziduri, au ridicat o terasă, au încercat să spargă porţile; de cealaltă parte, pretorienii au prăvălit asupra inamicului cu un zgomot incredibil pietre pregătite în acest scop, de o greutate imensă. Parte a asediatorilor a fost zdrobită, parte a fost străpunsă; zăceau însângeraţi sau mutilaţi; când panica a sporit pierderile și loviturile cădeau de pe ziduri cu mai multă eficacitate, ei au bătut în retragere cu reputaţia serios afectată. 3. Iar Caecina, rușinat de un atac lansat atât de imprudent, spre a nu se expune ridicolului reașezându-se în aceeași tabără, trece Padul din nou și se îndreaptă spre Cremona. în timpul retragerii i se predau Turulllius Cerialis cu mai mulţi soldaţi ai flotei și Iulius Briganticus cu câţiva călăreţi, primul, prefectul unei unităţi de cavalerie de neam batav, al doilea, un primipilar cunoscut de Caecina, căci avusese în Germania comanda unei unităţi.

Spurinna, când și-a dat seama de itinerarul dușmanilor, i-a comunicat într-un raport lui Annius Gallus despre apărarea Placentiei, despre faptele petrecute și despre intenţiile lui Caecina. Gallus aducea legiunea întâi în ajutorul Placentiei, fiind convins că orașul nu putea rezista lungă vreme unui asediu și forţei armatei germanice, din

cauza numărului mic de cohorte aflat la dispoziţia sa. 2. Când a aflat că Caecina, respins, se îndrepta spre Cremona, el a oprit nu fără dificultate legiunea care, în dorinţa ei de luptă, aproape că se răsculase la Bedriacum. Acesta este un orășel așezat între Verona și Cremona, care a devenit un loc de tristă amintire în urma celor două măceluri între romani produse acolo. 3. în aceleași zile Martius Macer a repurtat un succes militar nu departe de Cremona; spirit întreprinzător, Martius a îmbarcat pe corăbii gladiatori, cu care a debarcat pe neașteptate pe celălalt mal al Padului. Acolo trupele auxiliare ale lui Vitellius au fost surprinse și, în timp ce unii au luat-o la goană spre Cremona, cei care au opus rezistenţă au fost uciși; dar Martius a oprit elanul trupelor învingătoare de teamă ca nu cumva dușmanii, primind noi ajutoare, să schimbe soarta bătăliei. 4. Această hotărâre le-a dat de bănuit othonienilor, căci ei erau înclinaţi să judece cu reavoinţă orice act al generalilor. Orice neisprăvit, orice individ tare de gură îi acuza în fel și chip pe Annius Gallus, pe Suetonius Paulinus și pe Marius Celsus, adică pe cei pe care Otho îi numise în fruntea trupelor55. Ucigașii lui Galba erau incitatorii cei mai violenţi la răscoală și la discordie, înnebuniţi de amintirea crimei săvârșite și a fricii; ei tulburau totul când prin vorbe instigatoare spuse pe faţă, când în scrisori secrete trimise lui Otho; acesta, încrezându-se în orice om de proastă calitate, temându-se de oamenii cinstiţi, se alarma, căci era indecis în momentele de succes și cu o atitudine mult mai demnă în situaţii disperate. în aceste împrejurări el îl convoacă de la Roma pe fratele său Tatianus și îi încredinţează comanda supremă56.

între timp, sub conducerea lui Suetonius Paulinus și a lui Marius Celsus, operaţiile militare au fost remarcabil de bine duse și îl ţineau strâns în clește pe Caecina, care eșuase în toate tentativele făcute și pătase reputaţia armatei sale. Izgonit de la Placentia, după ce a pierdut puţin mai târziu și trupe auxiliare, ba chiar și cercetașii săi fuseseră înfrânţi în lupte mai mult numeroase decât demne

de amintit, Caecina se afla în situaţie de inferioritate în momentul în care Flavius Valens se apropia; pentru a nu-i lăsa acestuia din urmă toată gloria campaniei, el se grăbea să-și restabilească prestigiul cu mare aviditate, dar fără să dea dovadă de înţelepciune. 2. La douăsprezece mile de Cremona (locul se numește *Ad Castores51),* el i-a organizat pe cei mai energici soldaţi ai trupelor auxiliare în pădurícea vecină drumului; ordonă cavaleriei să înainteze și, după ce va fi provocat bătaia, să se retragă de la sine și să-i determine pe dușmani să pornească în urmărire, până când vor cădea în ambuscadă. 3. Planul a fost trădat generalilor lui Otho; Paulinus a preluat comanda infanteriei, iar Celsus pe cea a cavaleriei. Un detașament al legiunii a XIII-a, patru cohorte auxiliare și cinci sute de călăreţi sunt așezaţi la aripa stângă; drumul este ocupat de trei cohorte pretoriene organizate în coloană lungă; la aripa dreaptă a pornit legiunea I, împreună cu două cohorte auxiliare și cinci sute de călăreţi; în afară de aceste trupe mai sunt luaţi o mie de călăreţi din cohortele pretoriene și din trupele auxiliare, care aveau misiunea să desăvârșească victoria sau să-i ajute pe cei aflaţi în dificultate58.

Mai înainte să înceapă lupta propriu-zisă, când vitelienii au luat-o la goană, Celsus, informat asupra stratagemei, și-a reţinut trupele; vitelienii au ieșit hazardat din dispozitivul lor și, în timp ce Celsus se retrăgea treptat, urmărindu-l au căzut ei înșiși în ambuscadă: din flancuri îi atacau cohortele, din faţă legiunile și din spate cavaleria, care printr-o manevră neașteptată îi înconjurase. 2. Suetonius Paulinus n-a dat imediat infanteriei semnalul de atac: prudent din fire și om care prefera deciziile decurgând din calcule raţionale succeselor întâmplătoare, el poruncea să fie nivelate șanţurile, degajate câmpurile, desfășurate forţele, socotind că victoria se repurtează cu atât mai repede, cu cât se iau măsuri de prevedere pentru a evita înfrângerea58. Această întârziere le-a dat vitelienilor posibilitatea să se refugieze în viile greu de pătruns din cauza încrengăturilor; ba chiar se afla în

apropiere o pădure de mici dimensiuni, de unde, pornind un contraatac curajos, i-au ucis pe cei mai rapizi și energici călăreţi othonieni. A fost rănit regele Epiphanes, care ˇs-a luptat cu mult curaj pentru Otho.

În acest moment a trecut la atac infanteria othoniană: după ce frontul inamicului a fost rupt, ei au pus pe fugă și rezervele care veneau în ajutor; Caecina n-a introdus cohortele simultan în luptă, ci una după alta, fapt care a sporit dezordinea, pentru că, sosind separat, ele nu aveau superioritatea în vreun punct și erau cuprinse de panica fugarilor. De altminteri, în tabăra lor a izbucnit o rebeliune pentru faptul că nu au fost zvârlite toate forţele simultan în bătălie: prefectul taberei, Iulius Gratus, a fost aruncat în lanţuri, acuzat fiind de trădare în favoarea fratelui său, care se lupta în armata lui Otho, deși fratele său, tribunul Iulius Fronto, fusese arestat sub aceeași învinuire60.2. Mai mult: panica i-a cuprins în asemenea măsură pe toţi, atât pe fugari, cât și pe cei care se luptau pe câmpul de luptă sau la întărituri, încât ˇs-a răspândit părerea în ambele tabere că Caecina ar fi putut fi zdrobit cu întreaga sa armată, dacă Suetonius Paulinus n-ar fi dat semnalul de retragere. Paulinus pretindea că ˇs-a temut ca nu cumva vitelienii să atace cu forţe proaspete trupele sale obosite de efort și de drum; în caz de eșec, nu mai aveau nicio posibilitate de refugiu. Acest raţionament al generalului, aprobat de puţini, a generat în mulţime zvonuri răuvoitoare61.

înfrângerea nu i-a înfricoșat pe vitelieni, ci i-a determinat să se supună disciplinei militare; această stare de spirit ˇs-a produs nu numai printre soldaţii lui Caecina (acesta îi acuza că sunt mai apţi pentru rebeliune decât pentru bătălie), ci și printre trupele lui Fabius Valens, care sosise la Ticinum; vitelienii au încetat să-și mai dispreţuiască adversarii și, din dorinţa de a-și redobândi reputaţia militară, se supuneau cu mai mare deferenţă și respect generalului. 2. De altminteri, printre aceștia izbucnise o revoltă gravă, pe care o voi povesti reluând evenimentele ceva mai de dinainte, căci nu se cuvine să

întrerup șirul faptelor săvârșite de Caecina. Cohortele batave, despre care am amintit că în momentul declanșării rebeliunii împotriva lui Nero au fost detașate din rândurile legiunii a XIV-a, în timp ce se îndreptau spre Britannia62 au aflat în teritoriul lingonilor despre acţiunea lui Vitellius și au fost încorporate armatei lui Fabius Valens; batavii erau plini de trufie: ori de câte ori ajungeau la corturile vreunei legiuni, ei se lăudau că au oprit legiunea a XIV-a63, că datorită lor Nero a pierdut Italia și că în mâinile lor se află întreaga soartă a războiului. Toate acestea erau injurioase pentru soldaţi și jignitoare pentru general; certurile și bătăile au slăbit în asemenea măsură disciplina, încât Valens se întreba dacă în spatele tulburărilor nu se ascundea trădarea.

în consecinţă, atunci când a sosit știrea că unitatea de cavalerie a trevirilor a fost înfrântă, că tungrii și Gallia Narbonensis sunt blocate de flota lui Otho, Valens poruncește unei părţi a batavilor să pornească în ajutorul trupelor aflate în dificultate, din dorinţa de a veni în sprijinul aliaţilor și, în același timp, pentru a dispersa sub un pretext militar cohortele turbulente și preaputernice, dacă rămâneau concentrate. 2. Când hotărârea a fost cunoscută de către armată, aliaţii o deplângeau; legiunile fremătau: soldaţii susţineau că sunt lipsiţi de sprijinul unor trupe de mare valoare, că acei veterani, victorioși în atâtea războaie, sunt scoși din linia de bătaie, tocmai în momentul în care se stabilește contactul cu inamicul. Iar dacă o provincie este mai importantă decât Roma și decât salvarea imp˘eriului, de ce nu este trimisă într-acolo întreaga armată? Dar, dacă victoria decisivă depinde de Italia, apoi nu trebuie rupte încheieturile cele mai puternice ale corpului?

Zvârleau vorbe amenințătoare și, după ce Valens a încercat să oprească rebeliunea cu ajutorul gărzilor sale64, ei îl atacă pe el însuși, aruncă [u pietre și îl urmăresc atunci când a luat-o la fugă. Strigau în gura mare că el ascunde prăzile bogate luate din Gallii și aurul viennezilor, răsplata eforturilor lor, și, după ce-i jefuiesc

bagajele, intră în cortul generalului și sondează însuși pământul cu suliţele; între timp Valens, deghizat într-o haină de sclav, se refugiază la decurionul cavaleriei. 2. Alfenus Valens, prefectul taberei, când revolta a scăzut treptat în intensitate, ia o hotărâre înţeleaptă: el a interzis centurionilor să inspecteze corpurile de gardă și să sune din trâmbiţe, semnal prin care soldaţii sunt chemaţi la îndatoririle militare. Stăteau cu toţii paralizaţi, se priveau consternaţi unul pe altul, îngroziţi la gândul că nimeni nu exercită comanda, și prin tăcerea lor, prin resemnare, în fine, prin rugăminţi și lacrimi cereau iertare65.3. Iar atunci când, în pofida tuturor așteptărilor, Valens și-a făcut apariţia teafăr, dar desfigurat și plângând, ˟s-a dezlănţuit o explozie de bucurie, de compasiune, de manifestări de simpatie: brusc, a fost o fericire generală, căci mulţimea este fără măsură și într-un sens, și în celălalt66: îl lăudau, îl felicitau, îl purtau înconjurat de vulturi și de steaguri spre tribună. Acela, dând dovadă de o moderaţie salvatoare, nu a cerut pedepsirea nimănui și, pentru a nu deveni suspect simulând neștiinţa, i-a acuzat doar pe câţiva, deoarece era conștient de faptul că în timp de război civil soldaţii au mai multe drepturi decât generalii.

în timp ce îşi organizau tabăra la Ticinum au aflat știrea despre înfrângerea lui Caecina și era cât pe-aci să reizbucnească revolta, ca și cum ei n-ar fi participat la luptă din cauza trădării și a ezitărilor lui Valens: nu doreau niciun răgaz de odihnă, nu-l așteptau pe general, o luau înaintea steagurilor, îi amenințau pe stegari; după un marș forţat, ei se unesc cu trupele lui Caecina. 2. Reputaţia armatei lui Valens era proastă printre trupele lui Caecina: aceștia din urmă se plângeau că au fost expuși, ei atât de puţini la număr, tuturor trupelor dușmane; și spuneau toate acestea și pentru a scuza înfrângerea suferită și pentru a scoate în evidenţă prin lingușiri forţa noilor veniţi, de teamă să nu fie ei înșiși dispreţuiţi ca învinși și neputincioși. Cu toate că Valens, avea la dispoziţie mai multe forţe, un număr aproape dublu de legiuni și de trupe auxiliare, totuși preferinţele soldaţilor se îndreptau către

Caecina; în afară de bunătatea sa, care determinase simpatiile lor, ei luau în consideraţie și tinereţea lui, forţa fizică și alte criterii stupide. 3. Din acest motiv ˇs-a născut o rivalitate între cei doi generali: Caecina îşi bătea joc de Valens, pe care-l socotea un individ tarat, iar Valens pe Caecina, o gogoașă umflată. Cu toate acestea, ei și-au reţinut urile reciproce și ˇs-au concentrat asupra interesului comun, reproșându-i lui Otho în numeroase scrisori fapte rușinoase, fără să caute să-și menajeze viitorul; generalii lui Otho în schimb se abţineau de la asemenea consideraţii, deși existau suficiente motive pentru invective la adresa lui Vitellius68.

De altminteri, înainte de sfârșitul lor (Otho, prin felul în care a murit, și-a restabilit reputaţia69, în schimb Vitellius și-a pierdut-o definitiv70), viaţa desfrânată dusă de Vitellius inspira mai puţină teamă decât plăcerile foarte arzătoare ale lui Otho71; teama faţă de acesta din urmă și ura fuseseră sporite de uciderea lui Galba, în timp ce nimeni nu-i imputa lui Vitellius declanșarea războiului. Vitellius, prin lăcomia stomacului său, se descalifica pe sine însuși, dar Otho era socotit prin excesele sale, prin cruzime și îndrăzneală mult mai periculos pentru stat. 2. După concentrarea trupelor lui Caecina și ale lui Valens, vitelienii, cu atâtea trupe la dispoziţie, nu mai aveau niciun motiv să amâne lupta; în schimb, Otho ˇs-a consultat dacă este bine să amâne bătălia sau să îşi pună imediat la încercare soarta72.

Atunci Suetonius Paulinus ˇs-a simţit obligat datorită reputaţiei sale de cel mai bun specialist în chesţiuni militare al momentului să facă o expunere generală asupra evoluţiei campaniei73; el a arătat că, dacă adversarii au tot interesul să precipite evenimentele, interesul lor este să amâne bătălia decisivă74; argumentele sale erau următoarele: armata lui Vitellius se afla în întregime la faţa locului și nu mai avea multe trupe dincolo de Alpi pe care să conteze, deoarece Galliile erau în agitaţie și nu era prudent să părăsească malurile Rinului, când neamuri atât de periculoase erau gata să treacă la ofensivă75; armata

din Britannia se află la mare distanţă și e împiedicată să sosească de mare și de dușmani76; în Hispanii sunt puţine trupe; provincia Narbonensis a fost terorizată de incursiunea flotei și de înfrângerea recent suferită77; Italia transpadana este închisă de Alpi, nu poate primi niciun ajutor pe cale maritimă și a fost devastată de însăși trecerea armatei lui Vitellius; nicăieri nu află grâne pentru armată și nicio trupă nu poate fi menţinută fără aprovizionare; în ceea ce-i privește pe germani, soldaţii cei mai periculoși ai dușmanilor, dacă războiul se prelungește până în vară, forţele li se vor diminua și nu vor putea suporta schimbarea pământului și a climei78. Multe războaie care, declanșate brusc, se desfășurau cu succes, au slăbit datorită oboselii și amânării. 2. Dimpotrivă, în ceea ce-i privește pe ei înșiși, nu le lipsește nimic și peste tot se află forţe credincioase: Pannonia, Moesia, Dalmaţia cu armate intacte, Italia și centrul lumii, Roma, senatul și poporul roman79, nume care niciodată n-au fost lipsite de importanţă, chiar dacă uneori se eclipsau; bogăţiile publice și particulare, sumele imense de bani, care în timp de războaie civile valorează mai mult decât armele; corpurile soldaţilor sunt obișnuite cu clima Italiei și cu arșiţa; fluviul Pad și orașe puternice prin garnizoanele și zidurile lor le sunt paveze de nădejde, căci niciunul, cum a dovedit-o apărarea Placentiei, nu va ceda dușmanului; în consecinţă, Otho să prelungească războiul. Peste câteva zile va sosi legiunea a XIV-a, ea însăși atât de celebră80, și, dacă se hotărăsc să dea bătălia, vor ataca cu forţe sporite81.

Marius Celsus a susţinut opinia lui Paulinus; călăreţi trimiși la Annius Gallus, rănit cu câteva zile mai înainte în urma unei căzături de pe cal, raportează că și el este de aceeași părere. Otho era însă înclinat să dea bătălia; fratele său Titianus și prefectul pretoriului, Proculus, grăbiţi din lipsă de experienţă, pretindeau că destinul, zeii și geniul lui Otho susţin planul și sprijină tentativa; pentru a evita orice opoziţie, ei recurg la lingușiri. După ce hotărârea de a da bătălia a fost luată, au stat în dubiu, dacă e cazul ca împăratul să participe la ea sau să se

menajeze82. Cum Paulinus și Celsus nu mai formulau nicio obiecţie, ca să nu pară că vor să-l expună pe principe pericolelor, aceiași autori ai planului nenorocit l-au convins pe Otho să se așeze la Brixellum, unde, sustras desfășurărilor nesigure ale bătăliei, să se rezerve pentru conducerea supremă a operaţiilor și a imp˘eriului. 3. Chiar această primă zi a însemnat o diminuare a forţelor othonienilor; căci, pe de o parte, Otho a luat cu sine trupe de elită, pretorieni, cercetași și călăreţi; pe de alta, moralul trupelor rămase pe loc a scăzut, deoarece soldaţii nu aveau încredere în generali, iar Otho, care nu se încredea decât în soldaţi, lăsase neprecizate competenţele generalilor83.

Nimic din toate acestea nu le scapă vitelienilor, deoarece, fapt normal în timp de războaie civile, dezertările erau numeroase, iar spioni foarte curioși să afle ce se întâmplă în tabăra adversă nu ascundeau cele ce se petrec în tabăra lor. Caecina și Valens stăteau liniștiţi și atenţi la momentul când din imprudenţă se va produce atacul inamicului; ei așteptau greșeala adversarului, ceea ce ţine loc de înţelepciune84: au aruncat un pod simulând trecerea Padului, pentru a ataca o ceată de gladiatori de pe malul opus și pentru a nu-ı lăsa pe soldaţii proprii să fie cuprinși de indolenţă. 2. Au fost așezate corăbii la distanţe egale, legate între ele cu scânduri puternice și cu vârful îndreptat împotriva curentului apei; pe deasupra, au mai aruncat și ancore care să menţină podul solid, dar funiile acestora nu erau întinse, ci aveau suficientă elasticitate ca să păstreze intactă ordinea corăbiilor, dacă apele fluviului ar fi crescut brusc. Un turn așezat pe pod pe ultima corabie închidea accesul, de unde să poată zvârli proiectile cu ajutorul catapultelor și al mașinilor de război, pentru a-i respinge pe dușmani. Othonienii au construit pe mal un turn și aruncau pietre și proiectile aprinse.

În mijlocul fluviului se afla o insulă către care gladiatorii se îndreptau pe corăbii, iar germanii le-o luau înainte, înotând. Cum mai mulţi germani trecuseră pe insulă, Macer i-a îmbarcat pe corăbii libumice pe cei mai

curajoși gladiatori, ca să-i atace; dar gladiatorii nu aveau în luptă aceeași tărie ca soldaţii și nici loviturile expediate de pe puntea instabilă nu aveau aceeași eficacitate cu cele expediate de pe terenul solid al insulei. 2. Și când oscilaţiile neașteptate ale corăbiilor, provocate de agitaţia luptătorilor, îi prăbușeau pe vâslași și pe soldaţi într-o confuzie de nedescris, germanii coborau în vad, apucau pupele corăbiilor cu mâinile, se urcau pe punte sau le scufundau: toate acestea se petreceau sub ochii celor două armate și, pe cât de mult spectacolul îi încânta pe vitelieni, pe atâta othonienii blestemau cauza și pe autorul dezastrului85.

Bătălia ˟s-a încheiat atunci când corăbiile care mai rămăseseră intacte au reușit să fugă: soldaţii cer capul lui Macer, care fusese rănit de o lovitură de lance, și se reped asupra lui cu săbiile scoase, când îl protejează tribuni și centurioni veniţi în goană. 2. Nu mult mai târziu, a sosit la faţa locului, din ordinul lui Otho, Vestricus Spurinna, cu cohorte, lăsând la Placentia o garnizoană redusă. Apoi Otho, îl numește pe Flavius Sabinus, consulul desemnat, în fruntea trupelor pe care le comandase Macer, iar soldaţii se bucurau de schimbarea generalului, în timp ce generalii erau dezgustaţi de o armată atât de periculoasă din cauza neîncetatelor revolte.

Citesc la unii istorici faptul că, din teamă de război sau din dezgust faţă de cei doi principi, ale căror fapte rușinoase și vicii erau din zi în zi mai cunoscute, armatele au ezitat dacă să nu oprească lupta şi s-au să se consulte între ele, sau să lase în seama senatului alegerea unui nou împărat86; din acest motiv, generalii lui Otho ar fi dat sfatul amânării acţiunii, mai ales Suetonius Paulinus, care nutrea mari speranţe să fie el desemnat, deoarece era cel mai vechi consular, un general strălucit și era aureolat de gloria campaniilor purtate în Britannia87.2. În ceea ce mă privește, chiar dacă pot accepta faptul că pentru puţini oameni, printr-o dorinţă nemărturisită, pacea era preferabilă discordiei, un principe bun și nepervertit, unor indivizi nenorociţi și viciaţi, totuși nu pot să cred că

Paulinus, care era un înţelept, îşi putea face iluzii că într-un secol atât de corupt mulţimea ar putea da dovadă de un asemenea spirit de moderaţie, încât cei care tulburaseră pacea din dorinţa de război ar abandona războiul din dragoste de pace; și nici nu pot să cred că armate atât de deosebite prin limbile întrebuinţate și prin moravuri88 ar fi putut ajunge la această înţelegere sau că ofiţerii și generalii, care în cea mai mare parte aveau conștiinţa dorinţei lor de lux, a sărăciei lor și a crimelor săvârșite, ar fi putut suporta un altfel de principe decât unul pătat și dependent de ei.

Străvechea și congenitală dorinţă de putere a oamenilor a crescut și a căpătat amploare odată cu dezvoltarea imensă a imp˟eriului89; căci, atâta vreme cât statul era mic, egalitatea era ușor de menţinut. Dar, când pământul a fost cucerit, când au fost distruse orașele și regatele care făceau concurenţă Romei, ˟s-a creat premisa pentru a urmări în siguranţă puterea90; atunci a izbucnit primul conflict între patricieni și plebei91. Când apăreau tribuni turbulenţi92, când consuli preaputernici93, iar la Roma și în for au avut loc primele tentative de războaie civile; apoi, C. Marius, aparţinând celor mai de jos straturi ale plebei, și L. Sulla94, cel mai crud dintre nobili, au transformat în putere personală libertatea frântă de puterea armelor. Le-a urmat Cn. Pompeius, un om mai disimulat, dar care nu valora mai mult, și din acest moment bătălia nu ˟s-a mai dat decât pentru principat. 2. Nici la Pharsalia și nici la Philippi legiunile de cetăţeni nu au depus armele; nici nu putea fi vorba ca armatele să încheie de la sine războiul dintre Otho și Vitellius: aceeași furie a zeilor, aceeași turbare a oamenilor, aceleași motive de crime le-au împins spre discordie. Dacă războaiele se încheie de fiecare dată printr-o singură lovitură, aceasta se datorează incapacităţii principilor95. Dar consideraţiile asupra vechilor și noilor moravuri m-au dus prea departe: acum reiau șirul evenimentelor.

Din momentul plecării lui Otho la Brixellum, comanda supremă i-a revenit în mod onorific fratelui său Titianus,

dar puterea efectivă se afla în mâinile prefectului Proculus; Celsus și Paulinus, deoarece nimeni nu mai avea nevoie de experienţa lor, erau buni doar să acopere cu inutilul lor titlu de generali greșelile săvârșite de alţii; tribunii și centurionii erau nesiguri, deoarece cei mai buni erau dispreţuiţi și numai nelegiuiţii se bucurau de autoritate; soldaţii erau întreprizi, dar ei preferau să discute decât să execute ordinele generalilor lor. Au hotărât să-și stabilească tabăra la a patra bomă militară de Bedriacum, dar manevra a fost executată atât de stângaci, încât, deși era primăvară și regiunea bogată în râuri, ei erau chinuiţi de lipsa de apă. Acolo au discutat dacă să pornească bătălia, căci Otho le cerea prin scrisori imp˘crioase să se grăbească, iar soldaţii pretindeau cu insistenţă ca împăratul să participe la luptă96; mulţi erau de părere să fie aduse trupele care acţionau dincolo de Pad97. Nu se poate spune care a fost soluţia cea mai bună, dar în mod cert cea adoptată a fost catastrofală.

40. ˘S-au îndreptat către confluenţa râurilor Pad și Ardua, aflată la șaisprezece mii de pași distanţă, pornind nu ca la o luptă, ci ca pentru o campanie98. Celsus și Paulinus erau de părere să nu fie puse în contact cu inamicul trupele lor obosite de drum și împovărate de bagaje; ei susţineau că dușmanul neîmpovărat, care străbătuse doar patru mile, nu va ezita să-i atace, fie când se vor afla în marș, nepregătiţi de luptă, fie când se vor afla dispersaţi, lucrând la fortificaţii”; Titianus și Proculus, ori de câte ori nu puteau opune un contraargument, se impuneau prin dreptul lor de comandanţi supremi. Este adevărat că sosise în mare grabă un călăreţ numid cu mesaje amenințătoare din partea lui Otho, în care acesta îi certa pe generali pentru indolenţa lor și poruncea declanșarea acţiunii decisive, căci nu mai putea suporta întârzierile și nesiguranţa100.

În aceeași zi soseau la Caecina, ocupat cu supravegherea construcţiei podului, doi tribuni ai cohortelor pretoriene care-i solicitau o întrevedere: tocmai se pregătea să asculte condiţiile lor și să le comunice pe

ale sale, când cercetași sosiţi în goană îi vestesc apropierea dușmanului. întrevederea cu tribunii a fost pe loc întreruptă și nu ˇs-a mai putut ști dacă ei îi întinseseră o cursă, dacă intenţionau să facă un act de trădare sau dacă voiau să-i facă pur și simplu o propunere cinstită101.2. Caecina, revenit în tabără după concedierea tribunilor, este informat că din porunca lui Fabius Valens ˇs-a dat semnalul de luptă și că armata se află sub arme. în timp ce legiunile trăgeau la sorţi ordinea în coloana de marș, cavaleria lui Vitellius lansează atacul și, fapt extraordinar, era pe punctul să fie respinsă de câţiva othonieni spre întăriturile taberei, dacă n-ar fi fost împiedicaţi în fuga lor de intervenţia legiunii *Italicaz.* soldaţii acesteia, cu săbiile scoase, îi obligă pe fugari să revină și să reia lupta. Frontul legiunilor lui Vitellius a fost organizat fără incidente; deși ele se aflau în imediata vecinătate a inamicului, ordinea trupelor era mascată de arbuști foarte deși. 3. în ceea ce-i privește pe othonieni, generalii lor erau descurajaţi, soldaţii nu aveau încredere în generali, trupele se amestecau cu vehicule și cu valeţi de arme, de o parte și de alta se aflau șanţuri abrupte, astfel încât drumul era prea îngust chiar și pentru o armată care mărșăluia în liniște. Unii soldaţi stăteau în jurul unităţilor lor, alţii le căutau; de peste tot nu se auzeau decât zgomotul confuz al celor care alergau și se strigau între ei; și, după cum erau de curajoși sau fricoși, se repezeau în rândurile din faţă sau se retrăgeau încet către ultimele.

Spiritele soldaţilor, cuprinse de o spaimă subită102, au fost paralizate de o veste fericită, dar falsă, căci ˇs-au găsit unii care să afirme în chip mincinos că armata l-a părăsit pe Vitellius. Nici până astăzi nu se poate ști dacă zvonul a fost lansat de spionii lui Vitellius sau dacă ˇs-a născut în tabăra lui Otho, în urma unei perfidii sau din întâmplare. 2. Othonienii și-au pierdut elanul pentru luptă, ba chiar i-au salutat pe adversarii lor; atunci ˇs-au auzit din partea acestora strigăte de ostilitate, căci cei mai mulţi, necunoscând motivul pentru care au fost salutaţi, ˇs-au

temut de trădare103. în acel moment ˇs-a dezlănţuit frontul armatei lui Vitellius, mai impresionant prin ordinea perfectă, forţa și numărul soldaţilor; othonienii, deși dispersaţi, inferiori numeric și obosiţi, au susţinut curajos atacul. Iar lupta dusă prin locuri acoperite cu arbori și vii avea aspecte diferite: ei se luptau de la distanţă, în luptă corp la corp, în formaţii răzleţe, în coloane dense. Pe drum, bătălia se dădea corp la corp, împingându-se cu scuturile și, lăsând deoparte suliţele, ei loveau cu săbiile și cu securile coifurile și platoșele adversarilor: soldaţii se cunoșteau între ei și se băteau în văzul celor două armate pentru a decide războiul în întregime.

Din întâmplare, pe câmpul deschis dintre Pad și șosea ˇs-au ciocnit două legiuni, din partea lui Vitellius a XXI-a, supranumită *Rapax,* celebră printr-o străveche glorie, din partea lui Otho legiunea I *Adiutrix,* care nu participase încă la nicio luptă, dar era cumplită și dornică de o faimă nouă pentru ea104. Soldaţii acesteia din urmă au zdrobit primele rânduri ale legiunii a XXI-a și i-au capturat vulturul; aprinși de durere, soldaţii legiunii au contraatacat și, după ce l-au ucis pe comandantul legiunii I *Adiutrix,* și anume pe Orfidius Benignus105, au capturat mai multe steaguri și stindarde. 2. în alt punct al luptei, legiunea a XII-a a fost respinsă de atacul legiunii a V-a iar legiunea a XIV-a a fost înconjurată de forţe superioare. Și, în timp ce generalii lui Otho fugeau de pe câmpul de luptă, Caecina și Valens aduceau noi rezerve în ajutorul trupelor lor: le-a mai sosit și o întărire de ultimă oră, și anume Varus Alfenus, cu detașamentele batave, deoarece ei tocmai zdrobiseră o trupă de gladiatori care trecuse fluviul cu bărci, chiar mai înainte de a fi apucat să debarce: batavii învingători l-au atacat pe inamic din flanc.

Când centrul frontului lor a fost spart, othonienii au luat-o de pretutindeni la goană spre Bedriacum. Distanţa era imensă și drumurile erau acoperite cu mormane de cadavre, acolo unde măcelul fusese mai cumplit: căci în timp de războaie civile prizonierii nu devin pradă de război. Suetonius Paulinus și Licinius Proculus au pornit pe

cărări lăturalnice pentru a evita tabăra106.2. O spaimă nebună l-a oferit mâniei soldaţilor pe Vedius Aquilo, legatul legiunii a XIII-a. Era încă ziuă, când el a pătruns în fortificaţiile legiunii și a fost întâmpinat de strigătele soldaţilor revoltaţi și fugari: aceștia îl insultă și îl lovesc; îl numesc dezertor și trădător, nu pentru că era vinovat, ci pentru că acesta este obiceiul mulţimii de a reproșa altuia propria ei atitudine rușinoasă. Titianus și Celsus au scăpat datorită nopţii; santinelele se aflau la posturi și soldaţii menţinuţi în ordine: Annius Gallus reușise să-i înduplece prin argumente, rugăminţi și prin autoritatea de care se bucura să nu mai adauge la dezastrul bătăliei pierdute nenorocirile unui măcel al propriilor lor oameni: fie că survine sfârșitul războiului, spunea el, fie că preferă să reia lupta, singurul remediu pentru învinși constă în solidaritatea lor. 3. Restul trupelor avea curajul frânt: numai pretorienii, furioși, susţineau că au fost înfrânţi nu din cauza lipsei lor de valoare, ci din cauza trădării; nici pentru vitelieni, spuneau ei, victoria nu a fost lipsită de pierderi grele, căci cavaleria lor fusese respinsă și steagul unei legiuni-capturat; se mai aflau alături de Otho trupe trimise dincolo de Pad; legiunile din Moesia se aflau în marș, iar o mare parte a armatei rămăsese intactă la Bedriacum: aceștia, susţineau pretorienii, în mod cert nu fuseseră încă înfrânţi și, de altminteri, dacă soarta decide astfel, este preferabilă moartea pe câmpul de luptă107. Când fioroși în urma acestor raţionamente, când cu moralul scăzut din disperare, ei erau împinși mai adesea spre furie decât spre teamă.

Iar armata lui Vitellius ˇs-a oprit la a cincea piatră militară de Bedriacum, deoarece generalii ei nu îndrăzneau să atace tabăra în aceeași zi; de altminteri, ei sperau într-o capitulare voluntară. Cu toate acestea, pornind fără armament greu numai pentru a da bătălia, pavăză le-au fost doar armele și victoria repurtată. 2. A doua zi, voinţa armatei lui Otho devenise clară și până și cei care se dovediseră mai energici erau înclinaţi să ceară iertare: în consecinţă, a fost trimisă o delegaţie; la rândul

lor, generalii lui Vitellius erau dispuși să acorde pacea. Delegaţia a fost reţinută o vreme și acest fapt a provocat unele ezitări celor care nu știau încă dacă cererea le-a fost acceptată. Apoi, după ce delegaţia a revenit, au fost deschise porţile taberei. 3. Atunci, învinși și învingători au izbucnit în lacrimi și, cuprinși de o bucurie tristă, blestemau nenorocirile războaielor civile; în aceleași corturi, unii îngrijeau rănile fraţilor lor, alţii pe cele ale rudelor; speranţele de răsplată erau nesigure, în schimb funeraliile și doliul erau un lucru cert și nimeni nu fusese până-ntr-atâta de scutit de nenorociri, încât să nu deplângă vreun mort. Corpul legatului Orfidius, căutat peste tot, a fost incinerat cu onorurile obișnuite; puţini au fost înmormântaţi de rudele lor, marea majoritate a cadavrelor a fost lăsată pe pământ108.

Otho aștepta vești despre bătălie cu calm și conștient asupra hotărârilor pe care avea să le ia. Mai întâi i-au sosit zvonuri, apoi fugari de pe câmpul de luptă i-au dezvăluit proporţiile dezastrului109. Soldaţii, în elanul lor, nu au așteptat cuvintele împăratului: ei îi cereau să aibă curaj, căci au rămas la dispoziţie suficiente forţe și ei înșiși sunt gata să sufere sau să îndrăznească orice. Și nu era vorba de o lingușire: ci ardeau de dorinţa de a intra în bătălie, de a restabili soarta partidei lor, cuprinși fiind de furie și de delir. 2. Cei aflaţi mai departe de Otho întindeau mâinile, cei mai apropiaţi îi îmbrăţișau genunchii; cel mai hotărât era Plotinus Firmus, prefectul pretoriului. Acesta nu înceta să-l implore pe Otho să nu părăsească o armată atât de credincioasă, soldaţi care binemeritaseră atâta prin fidelitatea lor: curajul, spunea el, se manifestă în suportarea nenorocirilor, nu în evitarea lor; oamenii întreprizi îşi păstrează speranţa chiar împotriva destinului, pe cei timizi și neputincioși frica îi împinge spre disperare. 3. Se auzeau strigăte de aclamare sau gemete, după cum pe chipul lui Otho, la aceste vorbe, se citea dezamăgirea sau hotărârea. Și nu numai pretorienii, soldaţii săi cei mai apropiaţi, ci și trupele de avangardă ale armatei din Moesia se aflau în aceeași stare de spirit: acestea din urmă

comunicau faptul că legiunile erau la fel de hotărâte și că sosiseră la Aquileia: nimeni nu mai pune la îndoială faptul că războiul ar fi putut fi reluat, un război atroce, lugubru, incert atât pentru învinși, cât și pentru învingători110.

Dar Otho abandonase gândurile de război: „să expun acest devotament al vostru, această vitejie”, spuse el, „mai mult pericolelor mi se pare a fi un preţ mult prea mare în schimbul vieţii mele. Cu cât îmi daţi mai multă speranţă, dacă aș dori să trăiesc, cu atât moartea mi se pare mai frumoasă. Ne cunoaştem mult prea bine destinul și cu mine. Nu ţineţi cont de durată: este mai greu să păstrezi măsura când știi că nu te vei bucura multă vreme de fericire. 2. Războiul civil a fost declanșat de Vitellius; el a început lupta pentru principat; că nu ne-am luptat decât o singură dată va constitui un precedent care mi se va recunoaşte: din acest unghi posteritatea îl va judeca pe Otho. Să se bucure Vitellius de fratele său, de soţie, de copii: eu nu am nevoie de răzbunare și nici de consolare. Alţii să deţină puterea mai lungă vreme: nimeni nu o va fi părăsit cu mai mult curaj decât mine. 3. Oare mai pot eu să suport ca atâta tineret roman, atâtea armate strălucite să fie din nou culcate la pământ, să fie răpite statului? Lăsaţi-mă să plec cu gândul că aţi fost gata să muriţi pentru mine, dar rămâneţi în viaţă. Să nu mai întârziem, ca să nu punem la încercare eu securitatea voastră, voi hotărârea mea. A vorbi mai mult despre sfârșit este un act de lașitate. Aveţi ca dovadă supremă a hotărârii mele faptul că nu mă plâng de nimeni; căci numai cel care vrea să trăiască îi acuză pe zei sau pe oameni” 111.

După ce a rostit asemenea cuvinte în faţa celor convocaţi în chip prietenesc, i-a îndemnat în vorbe potrivite cu vârsta și demnitatea fiecăruia să plece cât mai grabnic, ca să nu-l irite mai mult pe învingător, rămânând pe loc; și îi impresiona pe tineri prin autoritatea sa, pe bătrâni prin rugăminţi, calm la înfăţișare, hotărât la vorbă, oprindu-le lacrimile pe care nu și le puteau stăpâni. Poruncește să fie puse la dispoziţia celor care plecau vehicule și nave; pune pe foc rapoartele și scrisorile în

care se manifesta o prea mare simpatie faţă de el sau care conţineau insulte la adresa lui Vitellius; a împărţit bani cu parcimonie, nu ca un om care este pe punctul să moară112.2. Apoi, l-a îmbărbătat pe Salvius Cocceianus, nepotul de frate, aflat la prima tinereţe, care era dezorientat și cuprins de tristeţe: îi lăuda pietatea, îl dojenea pentru frica ce-l stăpânea: oare Vitellius, spunea el, va da dovadă de atâta cruzime, încât nu-i va acorda această favoare în schimbul faptului că întreaga sa familie a rămas nevătămată? Grăbindu-și sfârșitul, el merită clemenţă din partea învingătorului; el a scutit statul de o ultimă nenorocire nu într-un moment de disperare, ci atunci când armata dorea insistent să reia lupta. În ceea ce-l privește pe el, a dobândit suficient renume și a asigurat suficientă nobleţe urmașilor săi. După Iulii, Claudii și Servii, el este primul care a introdus puterea supremă într-o familie nouă: aşadar, Cocceianus să-și recapete curajul, să-și ia viaţa în propriile sale mâini, să uite însă cu totul sau să-și amintească prea puţin că Otho i-a fost unchi113.

După aceea i-a concediat pe toţi și ˘s-a odihnit puţin. Un tumult neașteptat l-a sustras meditaţiilor asupra sfârșitului, căci i-a fost anunţată consternarea și anarhia care cuprinsese armata: soldaţii îi amenințau cu moartea pe cei care plecau și se dezlănţuiseră violent împotriva lui Verginius Rufus, pe care, închis în casă, îl asediau. După ce i-a certat pe autorii rebeliunii, a revenit și și-a petrecut restul timpului în discuţii cu cei care se pregăteau să pornească la drum, până când au putut să se îndepărteze fără pericol113b, s. 2. Spre seară și-a potolit setea cu o cupă de apă îngheţată. Apoi și-a procurat două pumnale, le-a încercat ascuțișurile și și-a așezat unul dintre ele sub pernă. După ce ˘s-a convins că prietenii plecaseră, a petrecut o noapte liniștită și, pe cât se pare, nu lipsită de somn114: în zorii zilei și-a înfipt pumnalul în piept. 3. La auzul gemetelor muribundului, liberţii, sclavii și Plotius Firmus, prefectul pretoriului, au intrat în cameră: pe corpul său nu au descoperit decât o singură rană115.

Funeraliile au fost organizate imediat; el ceruse acest lucru cu rugăminţi interesate, de teamă să nu-i fie tăiat capul și batjocorit116. Cohortele pretoriene înlăcrimate i-au purtat corpul, lăudându-l și sărutându-i rana și mâinile. 4. Câţiva soldaţi ˇs-au sinucis lângă rugul funerar, nu din cauza vreunei vini și nici de teamă, ci numai din dorinţa de a rivaliza în glorie și din dragoste faţă de principe. Și, după aceea, la Bedriacum, la Placentia și în alte tabere militare a fost urmat acest exemplu117. I ˇs-a ridicat lui Otho un mormânt simplu, destinat să rămână peste timp118. Acesta i-a fost sfârșitul, în al treizeci și șaptelea an de viaţă.

Otho ˇs-a născut în municipiul Ferentium, tatăl său a fost consul și bunicul pretor119; familia din partea mamei era mai puţin ilustră, totuși nu lipsită de strălucire120. în ce fel și-a petrecut copilăria și tinereţea, am avut ocazia să arătăm121. Prin două fapte, una oribilă, cealaltă strălucită, a meritat să aibă în posteritate atât o reputaţie bună, cât și una proastă122.2. Deși cred că nu se potrivește cu seriozitatea operei pe care o întreprind să urmăresc fabulosul și să-l delectez pe cititor cu fapte imaginare, totuși n-aș îndrăzni să nu acord crezare unor tradiţii larg răspândite: locuitorii regiunii îşi amintesc că în ziua în care ˇs-a dat bătălia de la Bedriacum o pasăre cu o formă nemaivăzută ˇs-a așezat în pădurea foarte frecventată din apropierea lui Regium Lepidum și nu a fost înspăimântată sau gonită nici de mulţimea de oameni, nici de păsările care zburau în jurul ei, până când Otho nu ˇs-a sinucis; atunci a dispărut din priviri: cei care calculează timpul vor vedea că începutul și sfârșitul miracolului coincid cu sfârșitul lui Otho.

51. La funeraliile lui Otho, datorită doliului și durerii, a reizbucnit rebeliunea soldaţilor și nu mai exista nimeni care să-i poată stăpâni. ˇS-au îndreptat către Verginius Rufus și îl rugau amenințându-l, când să preia impˇeriul el însuși, când să se însărcineze cu trataţivele cu Caecina și Valens123. Verginius a scăpat pe furiș printr-o ușă lăturalnică a casei, în momentul când soldaţii năvăleau.

Rubrius Gallus ˟s-a făcut purtătorul de cuvânt al cohortelor cantonate la Brixellum și a obţinut imediat iertarea lor, iar Flavius Sabinus a remis învingătorului trupele în fruntea cărora se afla.

Și când războiul se încheiase peste tot, o bună parte a senatului, care plecase cu Otho de la Roma și fusese lăsată la Mutina124, ˟s-a aflat în mare pericol. Acolo le-a sosit vestea înfrângerii; dar soldaţii respingeau știrea ca fiind un zvon fals și, fiind⌈ɔ- ei îi considerau pe senatori ca fiind ostili lui Otho, le supravegheau conversaţiile și priveau bănuitori chipurile și atitudinile acestora; în sfârșit, căutau prin insulte și cuvinte de ocară să provoace un pretext pentru a începe măcelul; asupra senatorilor mai plana și un alt pericol: ei se temeau ca nu cumva partida preaputernică a lui Vitellius să creadă că, întârziind, ei nu se bucurau de victoria acestuia. 2. în aceste condiţii, tremurând, cuprinși de o teamă dublă, se adunau, nimeni nu îndrăznea să ia o iniţiativă pripită pentru sine, ci considerau că se află în mai mare siguranţă dacă împărtășeau greșeala cu mai mulţi. Le-a sporit teama și faptul că sfatul municipal de la Mutina le-a oferit arme și bani și îi numea *patres conscripţi,* un titlu cu totul inoportun în acel moment125.

53.1.0 dispută demnă de amintit a fost cea în care Licinius Caecina l-a acuzat pe Marcellus Eprius cum că ar fi pronunţat vorbe cu sens ambiguu. Nici ceilalţi nu formulau păreri clare: dar numele lui Marcellus, expus urii și răzbunării din cauza amintirii delaţiunilor sale, îl scosese din sărite pe Licinius Caecina, care, om nou126 și primit de curând în senat, căuta să se facă remarcat prin intervenţia sa în dispute grave. 2. Moderaţia celor mai înţelepţi a pus capăt incidentului127. Senatorii au plecat cu toţii spre Bonnonia, pentru a delibera din nou; în același timp, ei sperau să primească mai multe știri. La Bonnonia umblau pe drumuri diferite, pentru a-l putea interoga pe orice nou sosit; un libert al lui Otho, întrebat asupra motivelor plecării sale, le-a răspuns că poartă cu sine ultimele instrucţiuni ale lui Otho, că l-a lăsat pe acesta

încă fiind în viaţă, dar preocupat exclusiv de reputaţia sa în posteritate, și că a pus capăt tuturor plăcerilor care îl leagă pe om de existenţă. I-a cuprins admiraţia și rușinea de a pune mai multe întrebări și toate gândurile lor ˟s-au îndreptat către Vitellius.

La discuţiile lor participa și L. Vitellius, fratele împăratului, care se arăta deja sensibil la lingușiri, când, pe neașteptate, Coenus, un libert al lui Nero, i-a îngrozit pe toţi cu o veste falsă, afirmând că sosise legiunea a XIV-a, că ea făcuse joncţiunea cu trupele de la Brixellum, că învingătorii au fost înfrânţi și că raportul de forţe ˟s-a modificat. Motivul minciunii sale a fost ca permisele de liberă trecere emise de Otho, cărora nimeni nu le mai acorda nicio valoare, să-și recapete valabilitatea în urma unei știri favorabile. 2. Coenus, plecat în mare grabă spre Roma, a fost pedepsit câteva zile mai târziu din porunca lui Vitellius128: dar pericolul care îi amenința pe senatori sporise, deoarece soldaţii othonieni dădeau crezare zvonului pus în circulaţie. Senatorii se temeau cu atât mai mult, cu cât se zicea că părăsiseră Mutina sub pretextul unei hotărâri a consiliului municipal și abandonaseră partida lui Otho. Nu se mai întâlneau, ci fiecare își urmărea propriul interes, până când un mesaj sosit din partea lui Fabius Valens le-a înlăturat toată spaima. Iar moartea lui Otho, pe cât era demnă de admiraţie, pe atât a fost mai repede cunoscută.

apr. 69

La Roma domnea liniștea: sărbătoarea închinată zeiţei Ceres a fost frecventată ca de obicei129. Când oameni demni de încredere au comunicat la teatru știrea morţii lui Otho, că toate trupele din Roma au depus jurământul faţă de Vitellius la iniţiativa lui Flavius Sabinus, prefectul orașului, mulţimea a izbucnit în aplauze; poporul a purtat imaginile împodobite cu laur și cu flori ale lui Galba în jurul templelor și apoi au așezat coroane de flori în forma unui mormânt lângă lacul Curtius, loc pe care Galba, murind, îl impregnase cu sângele său. 2. În senat i-au fost decernate pe dată lui Vitellius toate onorurile imaginate în

timpul unor principate lungi130; au fost adăugate mulţumiri și laude adresate armatei germanice și a fost trimisă o delegaţie care să-i comunice acesteia bucuria care i-a cuprins pe senatori. A fost citită în public scrisoarea lui Fabius Valens adresată consulilor în termeni destul de măsuraţi, dar le-a plăcut mai mult modestia lui Caecina, căci el nu a scris nimic.

De altminteri, asupra Italiei ˇs-au abătut nenorociri mai grave și mai crude decât războiul. Răspândiţi prin municipii și colonii, soldaţii vitelieni spoliau, răpeau, pângăreau totul cu brutalitatea lor și cu atentatele lor la bunele moravuri: avizi și gata de a săvârși orice lucru pedepsit de legile divine și umane, venali, ei nu respectau niciun lucru, fie el sacru, fie el profan. Și ˇs-au găsit indivizi care, îmbrăcând uniforma militară, să-și ucidă proprii lor dușmani. Soldaţii înșiși, buni cunoscători ai regiunii, prădau ogoarele și pe proprietarii bogaţi sau, dacă întâmpinau vreo rezistenţă, îi ucideau sub privirile complice ale generalilor, care nu îndrăzneau să-i oprească. 2. Caecina era mai puţin avid de avere, dar mai dornic de popularitate; Valerius, dezonorat prin câștigurile și profiturile dobândite, era cu atât mai dispus să treacă ſu vederea faptele altora. Și, cum starea Italiei era de mai multă vreme în ruină, atâta infanterie și cavalerie, atâta violenţă și pagube erau greu de suportat.

între timp, Vitellius, care nu știa nimic de victoria repurtată, conducea restul armatei germanice, ca și cum soarta războiului era încă indecisă. Puţini veterani au fost lăsaţi în taberele de iarnă, recrutările în Gallii au fost grăbite pentru completarea cadrelor legiunilor lăsate pe loc. Apărarea malului Rinului i-a fost încredinţată lui Bordeonius Flaccus; Vitellius însuși și-a întărit forţele cu opt mii de soldaţi de elită din armata britanică. 2. După un marș de câteva zile a aflat că victoria de la Bedriacum și moartea lui Otho au pus capăt războiului; atunci el îi convoacă pe soldaţi și le laudă în chip exagerat vitejia. Când armata i-a cerut să acorde libertului său Asiaticus rangul de cavaler, el respinge adulaţia dezonorantă; apoi,

datorită inconsecvenţei sale de caracter, acordă în intimitatea unui banchet ceea ce refuzase în public și îl onorează pe Asiaticus, un sclav păcătos și corupt în fel și chip, cu inelul de aur131.

În aceleași zile ˚s-a aflat că cele două provincii Mauritania se declaraseră în favoarea lui Vitellius după uciderea procuratorului Albinus. Lucceius Albinus, numit de Nero în fruntea Provinciei Mauritania Caesarensis, primise de la Galba și administrarea provinciei Tingitania și avea la dispoziţie forţe care nu erau de dispreţuit. Se aflau acolo nouăsprezece cohorte, cinci unităţi de cavalerie și un număr foarte mare de mauri, o trupă bine pregătită pentru război datorită experienţei lor în tâlhării și furturi. După omorârea lui Galba, ˚s-a declarat în favoarea lui Otho și, cum nu se mulţumea cu Africa, ameninţa Hispania, de care nu îl despărţea decât o strâmtoare îngustă. 2. Cluvius Rufus, alarmat, a poruncit legiunii a X-a să se îndrepte spre litoral, ca și cum ar fi intenţionat să debarce în Africa; în același timp, el a trimis în Africa centurioni care să încerce să-i câștige pe mauri de partea lui Vitellius. N-a fost un lucru prea greu, deoarece reputaţia armatei germanice era extraordinară în provincii; pe deasupra, se mai răspândise și zvonul că Albinus nu se mai mulţumea cu titlul de procurator, ci preluase însemnele regale și numele de luba132.

Când starea de spirit a trupelor ˚s-a modificat, Asinius Pollio, prefectul unei unităţi de cavalerie, unul dintre credincioșii lui Albinus, Festus și Scipio, prefecţi de cohorte, au fost arestaţi: însuși Albinus a fost ucis în imediata apropiere a litoralului, în timp ce se îndrepta din provincia Tingitană spre Mauritania Caesarensis; soţia sa, care ˚s-a oferit ucigașilor, a fost omorâtă în același timp; Vitellius n-a anchetat cele întâmplate: oricât de importante ar fi fost evenimentele, el nu le acorda decât o atenţie fictivă, căci era incapabil să se preocupe de chesţiuni serioase. 2. Vitellius poruncește armatei să-și continue drumul pe cale terestră, iar el coboară pe râul Arar, fără să atragă atenţia prin fastul normal al unui principe, ci,

dimpotrivă, printr-o sărăcie care data de lungă vreme: în sfârșit, lunius Blaesus, guvernatorul Galliei Lugdunensis, un om dintr-o familie ilustră, pe cât de generos, pe atât de bogat, a asigurat din banii săi serviciile principatului și l-a ajutat cu mare dărnicie; cu toate acestea, prin atitudinea adoptată el îi devenise odios principelui, deși Vitellius îşi ascundea prin complimente demne de un sclav adevăratele sentimente. 3. La Lugdunum el i-a găsit atât pe generalii partidei învingătoare, cât și pe cei ai celei învinse: Vitellius i-a lăudat pe Valens și pe Caecina în faţa întregii armate și le-a permis să se așeze în stânga și în dreapta scaunului său curul 133. Apoi poruncește întregii armate să iasă în întâmpinarea fiului său, deși acesta era de vârstă foarte fragedă, și, când i-a fost adus, ţinându-l strâns la piept, l-a acoperit cu mantaua militară, l-a numit Germanicus și l-a înzestrat cu toate însemnele rangului de principe134. Era o onoare excesivă în timp de succes, care, când soarta ˇs-a schimbat, a rămas doar o consolare.

Atunci au fost omorâţi cei mai întreprinzători centurioni ai lui Otho, fapt care a provocat îndepărtarea armatelor ilirice de Vitellius; simultan, contagiunea a cuprins și celelalte legiuni, care, pline de resentimente împotriva soldaţilor din Germania, se gândeau să declanșeze ostilităţile. Pe Suetonius Paulinus și pe Licinius Proculus Vitellius i-a ţinut lungă vreme în situaţia jalnică de acuzaţi, până să-i audieze: ei ˇs-au apărat cu argumente mai mult inspirate de necesităţile momentului decât de onoare. Ba chiar și-au făcut un titlu de glorie din faptul că ar fi trădat, arătând că marșul lung dinaintea bătăliei, oboseala soldaţilor, drumurile împovărate de vehicule, în fine, chiar și incidentele întâmplătoare ˇs-au datorat acţiunii lor. Iar Vitellius i-a crezut în legătură cu trădarea și i-a absolvit de vina de a-i fi fost credincioși lui Ohto. 2. Salvius Titianus, fratele lui Otho, nu ˇs-a aflat în pericol, deoarece i-au servit drept scuză dragostea fraternă și lașitatea. Marius Celsus și-a păstrat funcţia de consul: dar a circulat zvonul și, mai târziu, faptul i-a fost reproșat în senat lui Caecilius Simplex, cum că acesta din urmă ar fi ˇîncercat să

cumpere cu bani demnitatea de consul, ceea ce n-ar fi fost posibil fără moartea lui Celsus: Vitellius n-a dat curs solicitării și i-a acordat mai târziu consulatul, fără să fi fost nevoie de crimă sau de cumpărarea lui135. Pe Trahalus l-a protejat împotriva acuzatorilor Galeria, soţia lui Vitellius.

61. între pericolele care îi amenințau pe atâţia bărbaţi ilușstri, un oarecare Mariccus – mi-e și rușine să spun – din plebea boilor, a îndrăznit să aspire la un rang înalt și să provoace forţa militară romană simulând că ar fi inspirat de zei. Iar acest eliberator al Galliei și zeu (căci astfel se denumise) a adunat în jurul său opt mii de oameni, cu care prăda cantoanele învecinate ale heduilor, până când această cetate atât de importantă a înarmat tineretul nobil și, primind în ajutor din partea lui Vitellius câteva cohorte, a dispersat mulţimea fanatizată136. Mariccus a fost luat prizonier în bătălia dată; apoi, zvârlit în faţa fiarelor sălbatice, cum acestea nu l-au sfâșiat, mulţimea stupidă îl credea inviolabil, până când a fost ucis sub privirile lui Vitellius.

Nu au mai avut loc alte urmăriri ale rebelilor othonieni sau ale bunurilor lor137: testamentele othonienilor care căzuseră în luptă au fost respectate, iar celor care nu îşi făcuseră testamentul li ˇs-au aplicat prevederile legii138. în mod cert, dacă Vitellius și-ar fi temperat gustul pentru plăceri, n-ai fi avut de ce să te temi de avariţia sa. Dar avea pentru banchete o pasiune rușinoasă și imposibil de satisfăcut; de la Roma, din Italia i se aduceau mirodenii care să-i excite apetitul, iar drumurile dintre cele două mări răsunau de zgomotul neîntrerupt al vehiculelor: fruntașii cetăţilor au fost sărăciţi de fastul extraordinar al banchetelor și orașele însele și-au văzut resursele epuizate: soldaţii, obișnuiţi cu plăcerile și dispreţuindu-și generalul, îşi pierduseră capacitatea de efort și vitejia. 2. Vitellius a trimis la Roma un edict prin care amâna preluarea titlului de *Augustus,* îl refuza categoric pe cel de *Caesar,* fără însă a renunţa la niciuna dintre prerogativele impˇeriale. Astrologii au fost izgoniţi din Italia140; li ˇs-a interzis, sub amenințarea unor pedepse grele, cavalerilor

să se degradeze participând la luptele din arenă sau în școlile de gladiatori: principii precedenţi îi împinseseră la aceasta cu bani sau, mai adesea, cu forţa, iar cele mai multe municipii și colonii, din dorinţa imitaţiei, căutau câte un tânăr mai coruptibil pe care să-l determine cu argumente pecuniare să participe la spectacol141.

Dar Vitellius, după sosirea fratelui său și după ce ˇs-au insinuat în jurul său experţi în arta despotismului, a devenit mai trufaș și mai crud și a poruncit uciderea lui Dolabella, despre care am amintit faptul că a fost exilat în colonia Aquinium de către Otho142. Dolabella revenise la Roma la auzul morţii lui Otho: Plancius Varus, fost pretor, unul dintre intimii prieteni ai lui Dolabella, i-a reproșat acest fapt în faţa lui Flavius Sabinus, prefectul Romei; el pretindea că Dolabella, dejucând paza, ˇs-ar fi oferit drept conducător al partidei înfrânte; Plancius a mai adăugat și acuzaţia cum că în acest scop ar fi fost solicitată și cohorta cantonată la Ostia; dar, cum nu exista nicio dovadă pentru o asemenea acuzaţie, Plancius, cuprins de remușcări, a încercat să obţină inocentarea lui Dolabella, după ce îl acuzase în mod criminal.

Soţia lui Lucius Vitellius, Triaria, o persoană de o cruzime neobișnuită pentru o femeie, l-a terorizat pe Flavius Sabinus, care ezita asupra hotărârii pe care ˇs-o ia într-o afacere atât de gravă, avertizându-l să nu încerce să-și creeze faima de om clement în dauna securităţii principelui143. Sabinus prin fire era blând; dar, când a fost cuprins de spaimă, și-a schimbat atitudinea și, temându-se pentru sine într-o chesţiune care nu îl privea, a precipitat evenimentele, ca să nu aibă aerul că l-a susţinut pe Dolabella.

Vitellius, cuprins de spaimă și de ură, căci Dolabella se căsătorise cu fosta lui soţie, Petronia, l-a convocat la sine printr-o scrisoare, dar a poruncit să fie evitată Via Flaminia, mult prea frecventată144; convoiul trebuia să facă un ocol pe la Interamnium, unde Dolabella urma să fie ucis. Drumul i ˇs-a părut ucigașului a fi prea lung: ˇs-a oprit într-o tavernă și acolo l-a zvârlit la pământ și l-a

sugrumat; faptul a aruncat o lumină sumbră asupra noului principat care atunci pentru prima oară ˇs-a arătat în adevărata lui lumină. 2. Libertatea pe care şi-o luase Triaria devenea cu atât mai odioasă, cu cât în prezenţa ei se afla un exemplu de moderaţie, și anume Galeria, soţia împăratului, care nu se amesteca în asemenea afaceri triste; Sextilia, mama fraţilor Vitellius, o femeie demnă de vremurile vechi, a dat dovadă de o cinste similară; se zice că în urma primelor scrisori primite de la fiul ei ea a exclamat: eu l-am adus pe lume pe Vitellius, nu pe Germanicus145. Din acest moment nici seducţiile sorţii, nici onorurile Romei nu i-au adus vreo bucurie, dar în schimb a resimţit din plin nenorocirile abătute asupra familiei ei.

Vitellius a plecat de la Lugdunum și a fost urmat de Cluvius Rufus, care părăsise Hispania vesel la înfăţișare și felicitându-l pe împărat, dar cu teama în suflet, căci se știa urmărit de delatori. Hilarius, un libert impˇerial, îl denunţase cum că, atunci când a aflat de ascensiunea la principat a lui Vitellius și a lui Otho, ar fi ˇîncercat să-și asigure propria lui bază de putere și să stăpânească Hispaniile; de aceea el ar fi omis menţionarea vreunui principe în diplomele sale146; Hilarius considera chiar unele discursuri ale lui Cluvius Rufus ca fiind injurioase la adresa lui Vitellius, dar susceptibile să-i asigure lui însuși popularitate. 2. Până la urmă, autoritatea lui Cluvius Rufus a avut câștig de cauză în asemenea măsură, încât Vitellius a poruncit pedepsirea libertului său. Cluvius ˇs-a asociat cortegiului impˇerial și a păstrat Hispania, pe care o guverna în absenţă, după exemplul lui L. Arruntius147. Dar pe acesta din urmă Tiberius Caesar l-a reţinut de teamă; Vitellius nu avea niciun motiv să-l reţină pe Cluvius Rufus în preajma sa. Trebellius Maximus nu a avut parte de aceeași onoare: el părăsise Britannia pentru a scăpa de furia soldaţilor148; în locul său Vitellius l-a trimis în calitate de guvernator pe Vettius Bolanus, un bărbat din anturajul său.

Pe Vitellius îl preocupa faptul că moralul legiunilor

învinse nu era frânt. Acestea, răspândite prin Italia și amestecate cu legiunile învingătoare, îşi manifestau ostilitatea în vorbe; mai ales legiunea a XIV-a se dovedea a fi cea mai orgolioasă, pentru motivul că ea nu fusese înfrântă la Bedriacum, unde numai câteva detașamente ale ei fuseseră respinse, în timp ce grosul trupelor ei nu luase parte la bătălie. Vitellius a hotărât trimiterea legiunii în Britannia, de unde fusese adusă de Nero149, și, între timp, să cantoneze împreună cu cohortele batave, din cauza vechii inamiciţii dintre soldaţii celor două unităţi. 2. Liniștea n-a durat multă vreme între trupe atât de ostile una faţă de cealaltă; la Augusta Taurinorum, pe când un batav îl urmărea pe un meșteșugar oarecare sub pretextul că l-ar fi ˇînșelat, un soldai al legiunii i-a luat acestuia din urmă apărarea, pentru că îi era oaspete150; ˇs-au adunat camarazi și ai unuia, și ai celuilalt, și de la înjurături reciproce au trecut la bătaie și ˇs-ar fi aprins o luptă cumplită, dacă două cohorte pretoriene n-ar fi luat partea soldaţilor legiunii, dându-le acestora încredere și înspăimântându-i pe baiavi.
Vitellius a poruncit batavilor să se alăture trupelor sale, căci îi considera credincioși cauzei lui, iar legiunii să treacă Alpii Grai și să-și continue drumul pe cale ocolită, în așa fel încât să evite Vienna: el se temea până și de locuitorii Viennei151. în noaptea în care a plecat legiunea, rămânând aprinse focurile taberei, a ars o parte a Coloniei Taurina, care nenorocire, asemenea celor mai multe calamităţi ale războiului, a fost uitată datorită altor dezastre mult mai mari suferite de alte orașe152. Soldaţii legiunii a XIV-a, după ce au trecut Alpii, au fost instigaţi de cei mai turbulenţi să se îndrepte spre Vienna, dar au fost opriţi de consensul celor mai înţelepţi, astfel încât legiunea a ajuns fără alte incidente în Britannia.

După legiuni Vitellius se temea cel mai mult de cohortele pretoriene. Mai întâi au fost separate, iar apoi, când li ˇs-a acordat lăsarea la vatră cu toate onorurile, pretorienii și-au predat armamentul tribunilor lor, până când ˇs-a răspândit știrea războiului declanșat de

Vespasian; atunci cohortele au fost din nou organizate și au trecut de partea flavienilor. 2. Prima legiune de infanterie marină a fost trimisă în Hispania, pentru a se îmblânzi în pace și inactivitate, legiunile a VII-a și a IX-a au fost trimise în taberele lor de iarnă153, iar a XIII-a a primit misiunea să construiască amfiteatre; căci Caecina se pregătea să ofere un spectacol de lupte de gladiatori la Cremona, Valens la Bononia, deoarece Vitellius nu era niciodată până-ntr-atâta preocupat de probleme serioase, încât să uite de plăceri.

Astfel, Vitellius a reușit să disperseze fără violenţă unităţile armatei lui Otho; în ceea ce-i privește pe învingători, o rebeliune ˇs-a iscat între ei dintr-o nimica toată, rebeliune care n-ar fi meritat să-i acord atenţie, dacă numărul mare al morţilor n-ar fi sporit ura faţă de Vitellius. Vitellius cina la Ticinum în compania lui Verginius Rufus. Comandanţii de legiuni imită severitatea împăraţilor sau se bucură de banchetele prelungite și, în funcţie de comportarea superiorilor, soldaţii au o atitudine disciplinată sau se complac în desfrâu. în armata lui Vitellius domina dezordinea și beţia, astfel încât ai fi zis mai degrabă că se află în pline sărbători de noapte și în timpul orgiilor bachanalelor154 decât într-o tabără militară, unde ar fi trebuit să domnească disciplina. 2. în consecinţă, doi soldaţi, unul din legiunea a V-a altul din trupele auxiliare gale, ˇs-au provocat din joacă la luptă și, aprinzându-se, galul l-a pus la pământ pe soldatul legiunii; galul și-a bătut joc de cel învins, iar cei care asistau au luat partea unuia sau altuia dintre combatanţi; spre nenorocirea galilor, la faţa locului au năvălit soldaţii legiunii și au măcelărit două cohorte. Tumultul a fost încheiat printr-un alt tumult. 3. La depărtare se zăreau praf și arme: pe neașteptate, a izbucnit un strigăt cum că legiunea a XIV-a ar fi făcut cale întoarsă și că sosește la locul bătăliei; dar, în realitate, era vorba numai de ariergarda legiunii; faptul a fost recunoscut și panica a încetat. 4. între timp, un sclav al lui Verginius Rufus trece întâmplător pe acolo și este imediat acuzat cum că ar fi

vrut să-l asasineze pe Vitellius. Dar nici măcar Vitellius, deși intra în panică la cea mai mică bănuială, nu punea sub semnul întrebării inocenţa lui Verginius; cu toate acestea, cu greu i-a putut stăpâni pe soldaţii care cereau insistent moartea bărbatului consular și a comandantului lor de odinioară155. Pe nimeni nu l-a pus mai mult în pericol decât pe Verginius orice act de rebeliune: soldaţii continuau să-l admire și reputaţia-i rămăsese neștirbită, dar în același timp îl urau, pentru că-i dispreţuise156.

A doua zi Vitellius a primit în audienţă delegaţia senatului, căreia îi poruncise să vină la Ticinum; apoi ˇs-a dus în tabăra militară, unde a lăudat peste măsură devotamentul soldaţilor din legiuni faţă de el, spre indignarea auxiliarilor, revoltaţi că li se acordă până-ntr-atâta impunitate legionarilor și li se tolerează aroganţa. Cohortele batavilor, pentru a se evita vreo nouă izbucnire de brutalitate din partea lor, au fost trimise în Germania: astfel destinul pregătea premisa pentru un război în același timp civil și extern157. Trupele auxiliare galice, un număr imens de soldaţi recrutaţi încă de la începutul defecţiunii legiunilor germanice, dar care se dovedise a fi lipsit de orice valoare militară, au fost trimise în orașele lor de origine.

Apoi Vitellius poruncește, pentru a restabili finanţele impˇeriului, deja grav afectate de cheltuielile sale, să fie micșorate efectivele legiunilor și ale trupelor auxiliare și a interzis efectuarea de noi recrutări; în același timp, soldaţii sunt lăsaţi la vatră fără să se ţină seama de vreun criteriu: hotărâre funestă pentru stat, antipatică soldaţilor, cărora le reveneau aceleași îndatoriri, pericole și munci, deși erau mai puţini la număr; pe deasupra, forţele le erau slăbite din cauza desfrâului; toate acestea erau în contrast evident cu vechea disciplină și cu instituţiile strămoșilor, pentru care stabilitatea Impˇeriului Roman era asigurată mai degrabă prin virtute decât prin bani.

Vitellius a pornit de la Ticinum, făcând un ocol, pentru a ajunge la Cremona. După ce a asistat la spectacolul de gladiatori oferit de Caecina, a dorit să se oprească pe

câmpurile de la Bedriacum și să vadă cu ochii săi urmele recentei victorii, un spectacol hidos și cumplitl57b, s. La patruzeci de zile de la bătălie se vedeau peste tot numai corpuri sfâșiate, membre tăiate, cadavre de oameni și de cai în putrefacţie, pământ îmbibat cu sânge corupt, un deșert groaznic din cauza copacilor și a roadelor prăvălite. 2. Nu mai puţin revoltătoare era acea parte a drumului pe care locuitorii Cremonei o împodobiseră cu lauri și cu trandafiri sau altarele construite pentru sacrificarea victimelor în cinstea lui Vitellius, de parcă ar fi fost vorba de un rege; pentru moment, această iniţiativă le-a adus locuitorilor Cremonei avantaje, dar mai târziu a fost cauza nenorocirilor abătute asupra lor158.3. Alături de Vitellius se aflau Caecina și Valens și ei arătau locurile unde se dăduse bătălia: de aici, îi arătau ei, au atacat legiunile în coloană, de dincolo ˇs-au pornit călăreţii, dincolo au fost înconjurate unităţile auxiliare; tribunii și prefecţii, lăudându-se fiecare cu faptele lor, amestecau lucruri rele cu plăsmuiri și cu exagerări. Chiar și mulţimea soldaţilor se îndepărta de drum cu strigăte de bucurie, recunoștea spaţiile unde se dăduse lupta, privea și admira trofeele de arme și grămezile de cadavre; și totuși ˇs-au găsit unii care la gândul schimbărilor produse de destin să fie cuprinși de milă și să verse lacrimi. 4. Dar Vitellius nu și-a îndepărtat privirile și imaginea atâtor mii de cetăţeni romani rămași neînmormântaţi nu l-a înspăimântat: dimpotrivă, fericit și fără să cunoască destinul care îl ameninţa, el oferea sacrificii divinităţilor locului.

Apoi, la Bononia Fabius Valens a organizat în cinstea lui un spectacol de gladiatori pentru care accesoriile au fost aduse de la Roma. Cu cât Vitellius se apropia mai mult de capitală, cu atât cortegiul său era mai dezordonat datorită histrionilor, cetelor de eunuci și celorlalte categorii de indivizi caracteristici curţii lui Nero amestecaţi printre soldaţi; de altminteri, Vitellius îl admira pe Nero și îi cinstea memoria, el care în trecut îl întovărășise pe acesta în timpul turneelor artistice, dar nu pentru că fusese obligat, cum li ˇs-a întâmplat și unor oameni cinstiţi, ci din

desfrâu și pentru că era sclavul stomacului său și din acest motiv putuse fi cumpărat. 2. Pentru a putea oferi lui Valens și lui Caecina demnitatea de consul, a scurtat consulatele celorlalţi159 și n-a ţinut seama de consulatul lui Marcus Macer, pentru faptul că fusese unul dintre generalii partidei lui Otho; pe Valerius Marinus, consul desemnat de către Galba, l-a amânat, nu pentru că avea ceva să-i reproșeze, ci pentru că îl știa a fi un om blând, care va suporta cu calm ofensa. Pedianus Costa a fost omis de la consulat160: principele îl antipatiza pentru faptul că a îndrăznit să se declare împotriva lui Nero și de a-l fi ˇîncurajat pe Verginius; dar Vitellius a invocat alte motive; și i-au fost aduse mulţumiri lui Vitellius de către toţi din obișnuinţa servituţii.

O impostură, la începuturile ei foarte amenințătoare, a avut răsunet doar câteva zile. Un individ oarecare ˇs-a dat drept Scribonius Camerinus161; el pretindea că se refugiase de teamă la Histria162 în vremea domniei lui Nero, deoarece acolo se aflau clienţii și ogoarele familiei Crassus, iar numele acesta îşi menţinuse intactă faima. Așadar, după ce și-a asociat câţiva nenorociţi pentru a-și juca mica sa comedie, el a reușit să adune în jurul său o mulţime credulă și chiar și câţiva soldaţi, care fie nu cunoșteau adevărul, fie erau dornici de dezordine; dar a fost prins și interogat în faţa lui Vitellius asupra persoanei sale. După ce ˇs-a constatat că nu se poate pune niciun temei pe spusele sale, ba chiar și mai mult, când stăpânul său l-a recunoscut ca fiind un sclav fugar cu numele de Geta, a fost supus pedepsei rezervate sclavilor163.

Abia se poate imagina ce trufie și ce inconștienţă l-au cuprins pe Vitellius, după ce curieri din Siria și din Iudeea i-au adus vestea că Orientul i-a jurat credinţă. Numele lui Vespasian se afla pe buzele tuturor, deși știrile despre el erau vagi și nesigure, iar Vitellius se îngrozea ori de câte ori i se pomenea numele; dar, din momentul în care i-a parvenit vestea din Orient, el însuși și armata sa, deoarece nu se mai temeau de niciun concurent, ˇs-au dedal la moravuri străine de cele romane prin crime, desfrâu,

jafuri.

între timp, Vespasian se gândea la bătălii și la războaie și trecea în revistă forţele de care dispunea atât în apropierea imediată, cât și mai departe. Armata îi era atât de favorabilă, încât a păstrat tăcerea când l-a auzit rostind jurământul și urându-i lui Vitellius sănătate și noroc; Mucianus nu îi era ostil lui Vespasian, deși îl simpatiza mai mult pe Titus; prefectul Egiptului, Tiberius Alexander, sprijinea proiectele lor; putea considera legiunea a III-a ca făcând parte din trupele sale, deoarece trecuse din Siria în Moesia164; avea speranţe întemeiate că legiunile ilirice îl vor urma; întreaga armată era indignată de aroganţa trupelor lui Vitellius, fiind[ɔ-, amenințătoare la înfăţișare, crunte la vorbă, ele îşi băteau joc de toate celelalte ca de unele care nu se pot compara cu ele. 2. Dar, când este vorba de declanșarea unei acţiuni de asemenea natură, de cele mai multe ori intervine ezitarea; în consecinţă, Vespasian când era plin de speranţe, când lua în consideraţie impedimentele: cum va arăta ziua în care el va zvârli în luptă cei șaizeci de ani ai săi și pe cei doi fii tineri? în chesţiunile particulare există posibilitatea de a declanșa o acţiune și de a reveni asupra ei, după bunul plac, în timp ce pentru cei care aspiră la imp˟eriu nu există cale de mijloc între vârful muntelui și adâncul prăpastiei.

75. Evalua forţele armatei germanice, pe care el, militar de carieră, le cunoștea bine: legiunile sale nu aveau experienţa războiului civil, ale lui Vitellius erau învingătoare, cele învinse se lamentau, dar nu mai aveau nicio putere. Fidelitatea soldaţilor este nesigură în timp de discordii și oricare dintre ei putea deveni un pericol: la ce-i vor folosi cohorte și unităţi de cavalerie, dacă unul sau doi ucigași vor pretinde partidei adverse o răsplată pentru o crimă care putea fi ˟înfăptuită într-o clipă? Astfel a fost ucis Scribonianus în timpul domniei lui Claudius și tot astfel asasinul său Volaginus a ajuns din simplu soldat la cele mai înalte grade militare165: mult mai ușor este să pui în mișcare masele de soldaţi decât să te ferești de fiecare în parte.

în timp ce șovăia datorită acestor considerente, ceilalţi legaţi și prietenii îl încurajau, iar Mucianus, după mai multe discuţii purtate în secret, a vorbit în faţa tuturor în următorii termeni: „Toţi cei care intenţionează să întreprindă fapte deosebite trebuie să cântărească dacă ceea ce întreprind este util statului, glorios pentru ei înșiși, dacă este ușor sau cel puţin nu foarte greu de realizat; în același timp, trebuie avut în vedere dacă cel care îndeamnă la acţiune este dispus, pe lângă sfaturi, să se implice personal și, dacă destinul este favorabil întreprinderii, cui îi va reveni onoarea supremă. 2. Vespasian, eu pe tine te chem la impˇeriu! Cât de salvatoare va fi acţiunea ta pentru stat, cât de strălucită pentru tine, în afară de zei depinde de tine. Să nu te temi că aș adopta atitudinea lingușitorilor: este o insultă mai degrabă decât o onoare să fii ales după Vitellius. Noi nu ne ridicăm împotriva minţii atât de ascuţite a divinului Augustus, nici împotriva bătrâneţii atât de bănuitoare a lui Tiberius, nici împotriva familiei lui Gaius, a lui Claudius sau a lui Nero, legitimată printr-un lung exerciţiu al puterii; te-ai închinat în faţa imaginilor lui Galba; a lâncezi în continuare și a lăsa statul să fie pângărit și să meargă spre distrugere sigură este în ochii tuturor apatie și lașitate, chiar dacă servitutea îţi oferă tot atâta securitate, pe câtă dezonoare. 3. ˇS-au dus și ˇs-au scurs timpurile în care putea să ţi se reproșeze că acţionezi din ambiţie; acum trebuie să alergi spre impˇeriu. Oare ai uitat asasinarea lui Corbulo166? Recunosc că el era dintr-o familie mai nobilă decât noi167, dar și Nero îl depășea pe Vitellius prin nobleţea nașterii. Preastrălucit este în ochii oricui se află stăpânit de teamă orice om care îi inspiră teamă168.4. Vitellius constituie dovada pentru faptul că principele poate fi făcut de către armată în propriul ei interes169, Vitellius care ˇs-a ridicat numai din ură faţă de Galba, fără să beneficieze de ajutoare, fără să se bucure de vreo reputaţie militară! Nici măcar Otho nu a fost înfrânt de arta generalului sau de forţa armatei adverse, ci de disperarea sa prematură; Vitellius i-a conferii acestuia

aureola de principe mare și de neuitat, deoarece el dispersează legiunile, dezarmează cohortele pretoriene, pregătește zilnic elementele pentru un nou război. 5. Dacă soldaţii săi au avut spirit de iniţiativă și valoare militară, apoi ei și-au tocit aceste calităţi prin taverne, în orgii și prin imitarea moravurilor principelui: tu ai la dispoziţie nouă legiuni intacte în ludeea, Siria și Egipt, legiuni care nu au fost uzate de lupte, nu au fost corupte de discordii, formate din soldaţi căliţi în exerciţii militare și învingători ai dușmanilor externi; de partea ta se află forţe considerabile ale flotei, ale cavaleriei, ale infanteriei, regi foarte credincioși și, înainte de toate, propria ta experienţă.

În ceea ce mă privește, nu voi pretinde mai mult decât să nu fiu considerat inferior lui Valens și lui Caecina; să nu-l dispreţuiești pe Mucianus ca aliat, pentru că nu ai aflat în el un adversar. Eu mă socot superior lui Vitellius, dar inferior ţie. Familia ta se bucură de prestigiul triumfului pe care l-ai dobândit170, de doi tineri, amândoi demni de imp ˘eriu, dintre care unul are o reputaţie bine stabilită la armata germanică din primii ani de serviciu militar171. Ar fi absurd să nu cedez imp˘eriul în favoarea omului pe al cărui fiu l-aș adopta, dacă aș fi eu însumi împărat. 2. De altminteri, noi nu vom avea aceeași soartă, fie că învingem, fie că nu; căci, dacă suntem învingători, voi avea rangul pe care tu mi-l vei atribui; dar vom împărţi în mod egal pericolele și nenorocirile. Ba chiar, cum este preferabil, tu să conduci armatele dintr-un loc aflat în siguranţă și lasă-mi mie conducerea efectivă a războiului și incertitudinile luptelor.

Astăzi învinșii sunt mai disciplinaţi decât învingătorii; pe primii i-a împins spre virtute furia, ura, dorinţa de răzbunare; ultimii lâncezesc într-un orgoliu nemăsurat și în aroganţă. Războiul însuși va descoperi și va deschide rănile ascunse, dar infectate, ale partidei învingătoare; pe cât de mare încredere am în energia, spiritul de economie și înţelepciunea ta, pe atâta contez și pe inerţia, ignoranţa și cruzimea lui Vitellius. Oricum ar fi, șansele noastre sunt

mai mari în război decât în pace, căci cei care deliberează au și devenit rebeli”.

După discursul lui Mucianus ceilalţi insistau cu mai multă îndrăzneală, îl îndemnau pe Vespasian să treacă la acţiune, invocau răspunsurile prorocilor și mișcările astrelor. Și nu era insensibil Vespasian la asemenea superstiţii, el care mai târziu, fiind stăpânul lumii, l-a avut alături de el în mod oficial în calitate de consilier pe un oarecare Seleucus, un astrolog172.

Vechile preziceri îi reveneau în minte: un chiparos aflat pe ogoarele sale, de o înălţime extraordinară, ˇs-a prăbușit pe neașteptate, dar a doua zi ˇs-a reînălţat pe același loc, mai înalt și mai frumos. Toţi prezicătorii au interpretat faptul ca pe un semn deosebit și de bun augur și i-au prevestit lui Vespasian, încă tânăr fiind, o glorie extraordinară; prezicerea părea a se fi ˇîmplinit, când a obţinut mai întâi triumful, apoi consulatul 173 și, în sfârșit, celebritatea prin victoria din Iudeea; când însă le-a dobândit pe toate acestea, se credea demn de a primi impˇeriul.

2. între Iudeea, și Siria se află Carmelus: astfel numesc autohtonii muntele și zeul locului174. Nu există vreo reprezentare sau vreun templu al zeului (aceasta este tradiţia strămoșească), ci se mulţumesc cu un altar și cu respectul faţă de divinitate. Lui Vespasian, care aducea sacrificii când sufletul său era răscolit de speranţe nemărturisite, preotul Basilides i-a spus, după ce a cercetat în mai multe rânduri măruntaiele victimelor: „orice ai de gând, Vespasian, să întreprinzi, fie că vrei să construiești o casă, fie să-ţi mărești domeniile, fie să dobândești mai mulţi sclavi, zeii ţi-au hărăzit o casă imensă, hotare nemăsurate și o mare mulţime de oameni” 175.4. Aceste răspunsuri învăluite în mister ˇs-au răspândit imediat, iar acum li ˇs-a dezvăluit înţelesul; mulţimea nu mai avea alt subiect de discuţie. Cel mai mult se vorbea despre acestea în anturajul lui Vespasian, cu atât mai mult, cu cât celor care nutresc speranţe li se povestesc cel mai adesea asemenea lucruri. Cu intenţii bine precizate, Mucianus a plecat la Antiohia, Vespasian la

Caesarea; prima este capitala Siriei, a doua a ludeei.

1 iulie 69

79. începutul transferării impˇeriului de către Vespasian ˇs-a făcut la Alexandria, din iniţiativa lui Tiberius Alexander, care la calendele lunii iulie a pus legiunile să depună jurământul faţă de acesta. Această zi a fost sărbătorită mai târziu ca fiind prima zi a principatului lui Vespasian176, deși armata iudaică a depus jurământul abia în ziua a cincea înainte de nonele lui iulie176b, s și a făcut-o cu atâta grabă.

3 iulie 69

Încât nu l-a mai așteptat pe fiul său Titus, care revenea din Siria, să anunţe acordul încheiat între Mucianus și tatăl său. Toate acestea ˇs-au produs numai din impulsul soldaţilor, fără să fie nevoie de un discurs, fără să fie adunate legiunile.

Pe când se purtau discuţii asupra momentului, locului și, ceea ce este cel mai complicat în asemenea împrejurări, asupra persoanei care să ia iniţiativa proclamaţiei, pe când fiecare nutrea speranţe sau teamă, pe când urmărea desfășurarea logică a evenimentelor și faptelor întâmplătoare, câţiva soldaţi dispuși în formaţie militară ca să-l salute în calitate de legat pe Vespasian, care ieșea din dormitorul său, l-au salutat în calitate de împărat; atunci ceilalţi ˇs-au adunat în grabă și i-au conferit numele de *Caesar,* de *Augustus* și celelalte titluri impˇeriale177. Starea de spirit a soldaţilor se schimbase: teama făcuse loc speranţei. 2. în ceea ce-l privește pe Vespasian, el nu a arătat nici aroganţă, nici orgoliu, ci a rămas neschimbat, în ciuda situaţiei nou create. De îndată ce și-a revenit din ameţeala care l-a cuprins datorită înălţimii la care fusese proiectat, le-a vorbit soldaţilor în chip militar; din toate părţile îi soseau vești fericite; Mucianus, care nu aștepta decât această ocazie, i-a pus pe soldaţii săi plini de entuziasm să-i jure credinţă lui Vespasian. Apoi, când a pătruns în teatrul de la Antiohia, locul unde conform obiceiului deliberează poporul, el a rostit în faţa unei mulţimi căzute în adulaţie un elegant discurs în limba

greacă, fiind foarte abil în vorbă și în faptă. 3. Nimic nu a revoltat mai mult provincia și armata decât anunţul lui Mucianus ca Vitellius ar fi hotărât transferarea legiunilor germanice în Siria, unde serviciul militar era mai rentabil și mai ușor, în schimb legiunile din Siria urmau să fie trimise în taberele de iarnă din Germania, unde clima este aspră și muncile grele; locuitorii provinciei se bucurau de convieţuirea cu soldaţii, deoarece cei mai mulţi se aflau în relaţii de prietenie și de rudenie cu aceștia, iar soldaţii considerau tabăra, care le devenise familiară datorită îndelungatului serviciu militar, ca fiind însuși căminul lor.

înaintea idelor lunii iulie, întreaga Sirie îi jurase credinţă lui Vespasian. I ˇs-au alăturat, împreună cu regatele lor, regii Sohaemus, care avea forţe nu de dispreţuit, și Antiohus, puternic datorită străvechilor sale averi, căci el era cel mai bogat dintre regii aserviţi Romei. Agrippa, rechemat prin veşti care i-au parvenit pe cale ocultă din partea prietenilor săi, a părăsit Roma fără știrea lui Vitellius și străbătea marea în mare grabă. 2. Regina Berenice, o femeie splendidă, în floarea vârstei, foarte dragă bătrânului Vespasian datorită marilor daruri pe care i le făcuse, susţinea cu mare energie cauza Flavienilor. Toate provinciile de pe malul mării, inclusiv Asia și Ahaia, și toate câte se aflau în interior, între Pont și cele două Armenii178, ˇs-au declarat în favoarea lui Vespasian; dar ele erau guvernate de legaţi civili, căci încă nu fuseseră staţionate legiuni în Cappadocia179.3. La Berytus ˇs-a ţinut un consiliu unde ˇs-a deliberat asupra situaţiei generale. Mucianus a sosit întovărășit de legaţii, tribunii și de toţi centurionii și soldaţii mai străluciţi, iar din armata iudaică au fost aduse trupe de elită: asemenea defilare simultană de trupe de infanterie, cavalerie și de fastul regilor care rivalizau între ei sporea strălucirea destinului noului principe.

Prima preocupare pentru război a fost recrutarea de noi trupe și rechemarea sub arme a veteranilor; au fost alese orașe puternice unde să fie organizate fabrici de armament; la Antiohia au fost bătute monede de aur și de

argint; toate aceste activităţi au fost încredinţate unor agenţi foarte capabili și se desfășurau într-un ritm susţinut. Vespasian însuși mergea de la unul la altul, îi încuraja, pe cei destoinici îi lăuda, pe cei inactivi îi stimula de preferinţă prin exemplul personal decât prin constrângeri și mai degrabă disimula viciile prietenilor decât virtuţile lor. 2. Mulţi dintre ei au fost numiţi în funcţii de prefecţi și de procuratori, pe mai mulţi i-a ridicat la demnitatea rangului de senatori, căci erau bărbaţi străluciţi, care mai târziu au dobândit cele mai înalte funcţii180; pentru câţiva norocul a ţinut loc de virtute. în ceea ce privește donativul, Mucianus, la prima adunare, nu a promis decât unul modest, iar Vespasian nu a oferit unul mai mare în timp de război civil decât au oferit alţii în timp de pace, deoarece el era categoric împotriva dărniciei exagerate faţă de soldaţi și, de aceea, armata sa era mai puternică. 3. Au fost trimiși ambasadori la părţi și la armeni și ˇs-au luat măsuri ca nu cumva, cât timp legiunile se vor concentra asupra războiului civil, frontierele să rămână descoperite. Titus a primit misiunea de a supune ludeea, iar Vespasian de a ocupa cheile Egiptului; în privinţa campaniei împotriva lui Vitellius, li ˇs-a părut a fi suficient să trimită o parte a armatei sub comanda lui Mucianus, armată care va beneficia de prestigiul numelui lui Vespasian și de credinţa că nimic nu îi poate sta în cale. Au fost redactate scrisori către toate armatele și către toţi legaţii, cu prescripţia să-i determine să reia armele pe pretorienii ostili lui Vitellius.

Mucianus, cu un detașament de trupe ușor înarmate, acţionând mai mult ca un asociat la impˇeriu decât ca un subaltern, a pornit în marș forţat, ca să nu pară că zăbovește, dar fără să se grăbească din cale afară, pentru a permite zvonurilor să se răspândească, conștient fiind de slăbiciunea mijloacelor sale și de faptul că zvonurile amplifică forţele celor absenţi; îl urma într-o coloană uriașă legiunea a VI-a și treizeci de mii de auxiliari. 2. A dat ordin flotei din Pont să vină la Bizantium, care era nehotărât asupra planului pe care să-l adopte: se întreba

dacă să nu lase deoparte Moesia și să se îndrepte cu întreaga infanterie și cavalerie spre Dyrrachium, în timp ce flota de război va bloca Italia pe mare; această acţiune prezenta dezavantajul că ar fi expus în spate Ahaia și Asia, fără apărare în cazul unui atac al lui Vitellius, exceptând cazul când va reuși să le întărească; dar avantajul decurgea din faptul că Vitellius nu avea de unde să știe ce regiune din Italia va trebui să apere, dacă flota inamicului se va îndrepta spre Brundisium și Tarent, spre ţărmurile Calabriei și ale Lucaniei.

Provinciile răsunau de desfășurările de nave, de trupe și de zăngănitul armelor, dar nimic nu le împovăra mai tare decât rechiziţionările de bani: Mucianus relata întruna că banii constituie nervul războiului civil și în cursul anchetelor nu se interesa de respectarea dreptului sau a adevărului, ci numai de averea împricinaţilor. Pretutindeni aveau loc delaţiuni, iar oamenii foarte bogaţi erau vânaţi ca o pradă. 2. Aceste fapte grave și intolerabile, scuzabile atunci prin imperativele războiului, ˝s-au perpetuat și în timp de pace, deși Vespasian însuși, la începutul domniei, nu se arăta foarte dispus să profite de pe urma nedreptăţilor, până când, răsfăţat de soartă și aflat sub influenţa unor indivizi perverși, a învăţat și a îndrăznit să comită asemenea fapte. Chiar și Mucianus a contribuit la cheltuielile de război din propria sa avere și era cu atât mai larg cu resursele sale particulare, cu cât se înfrupta cu aviditate din tezaurul public. Ceilalţi i-au urmat exemplul și au contribuit cu banii proprii, dar foarte puţini au dat dovadă de aceeași nerușinare pentru recuperarea lor.

Între timp, proiectele lui Vespasian au fost grăbite de zelul armatelor ilirice, care au trecut de partea sa: legiunea a III-a a creat precedentul pentru celelalte legiuni din Moesia; acolo se aflau legiunea a VIII-a și a VII-a *Claudiana,* amândouă foarte favorabile lui Otho, deși nu luaseră parte la bătălia de la Bedriacum. Pornite spre Aquileia, i-au izgonit pe cei care vesteau moartea lui Otho, au sfâșiat steagurile pe care era scris numele lui Vitellius, au prădat tezaurul militar și și-au împărţit banii între ei,

într-un cuvânt ˝s-au comportat ca niște dușmani. Apoi i-a cuprins panica, panica le-a dat prilej de reflecţie și le-a venit ideea că pot să-și facă un titlu de glorie faţă de Vespasian din fapte pentru care în faţa lui Vitellius erau obligaţi să se disculpe. în consecinţă, cele trei legiuni din Moesia căutau să câştige de partea lor prin scrisori armata din Pannonia, iar în cazul când aceasta refuza, se pregăteau să o atace. 2. în timpul acestor desfășurări Aponius Satuminus, guvernatorul Moesiei, a îndrăznit să pună la cale o faptă oribilă, trimiţând un centurion ca să-l ucidă pe Tettius Iulianus, legatul legiunii a VII-a, din cauza rivalităţii care domnea între ei; el voia să-și acopere crima sub pretextul interesului său pentru cauza Flaviilor. Iulianus a fost informat de pericolul care îl păștea și, luând cu el cunoscători ai locurilor, ˝s-a refugiat pe căi nestrăbătute din Moesia până dincolo de muntele Haemus; nici mai târziu el n-a participat la războiul civil, prelungind sub diferite pretexte drumul care să-l ducă până la Vespasian și grăbindu-se sau întârziind, în funcţie de știrile pe care le primea.

între timp, în Pannonia legiunea a XIII-a și a VII-a *Galbiana,* care îşi stăpâneau durerea și furia pricinuite de bătălia de la Bedriacum, au trecut fără șovăială de partea lui Vespasian, mai ales la iniţiativa lui Primus Antonius. Acest om care încălcase legile și fusese condamnat în vremea lui Nero pentru falsificarea de testamente fusese reintegrat în rândurile senatorilor, una dintre multele nenorociri provocate de războiul civil181.2. Galba îl numise în fruntea legiunii a VII-a; circula zvonul că i-ar fi trimis scrisori lui Otho prin care îşi oferea serviciile în calitate de general; cum propunerea n-a fost luată în seamă, în timpul războiului lui Otho el nu a fost de niciun folos. în momentul când situaţia lui Vitellius se clătina, el l-a urmat pe Vespasian și a constituit o piesă de mare greutate în balanţa războiului, căci era un om de acţiune, iute la vorbă, mare meșter în a semăna ura împotriva altora, preaputernic în vremuri de discordie și de rebeliune, un hoţ foarte darnic, un om infam în timp de

pace, dar o forţă nu de dispreţuit în timp de război. Apoi, în urma acordului între armatele din Moesia și Pannonia au fost atrași în aceeași direcţie și soldaţii din Dalmaţia, deși legaţii consulari nu au provocat niciun act de rebeliune. 3. Tampius Flavianus și Pompeius Silvanus, doi bătrâni bogaţi, deţineau primul Pannonia, al doilea Dalmaţia; alături de ei se afla, în calitate de procurator, Cornelius Fuscus, un om în floarea vârstei, descendentul unei familii ilustre. Când se alia la prima tinereţe, a renunţat la rangul de senator din dorinţa de câștiguri182; datorită faptului că ˇs-a declarat în favoarea lui Galba în calitate de conducător al coloniei sale, a fost numit în funcţia de procurator; când ˇs-a ridicat partida Flaviilor, el a fost unul dintre principalii instigatori la război: nu acţiona în speranţa unor răsplăţi în schimbul pericolelor la care se expunea, ci din plăcere pentru situaţiile primejdioase, și prefera situaţii noi, nesigure și periculoase situaţiilor stabile, de lungă durată. 4. Așadar, Antonius și Fuscus ˇs-au pornit să pună în mișcare peste tot orice element de nemulţumire împotriva lui Vitellius. Au trimis scrisori în Britannia către legiunea a XIV-a și în Hispania către legiunea I, deoarece amândouă se aflaseră alături de Otho împotriva lui Vitellius; au împânzit cu scrisori Galliile și într-o clipă ˇs-a aprins un război imens, deoarece atunci când armatele din Illyricum au făcut public defecţiune faţă de Vitellius, celelalte erau gata să îmbrăţișeze aceeași soartă.

în timp ce Vespasian și conducătorii partidei sale acţionau în acest fel în provincii, Vitellius, din zi în zi mai demn de dispreţ și mai indolent, se oprea să participe la toate plăcerile oferite de municipii și de vilele particulare și, apoi, se îndrepta spre Roma într-un marș greoi, îl urmau șaizeci de mii de soldaţi corupţi de lipsa de disciplină, un număr mai mare de valeţi de arme și de oameni de corvoadă de un caracter mai detestabil chiar decât cel al sclavilor; apoi, o șleahtă numeroasă de ofiţeri și de prieteni incapabili să se supună ordinelor, chiar dacă ar fi fost conduși cu cea mai mare severitate. 2. La toţi

aceștia se adăugau senatorii și cavalerii veniţi de la Roma, ca să-l întâmpine pe Vitellius, unii de teamă, mulţi din dorinţa de lingușire, ceilalţi, de fapt, toţi, pentru a nu rămâne pe loc, atunci când toată lumea se îndrepta spre principe. Ba chiar se adunaseră și plebei cunoscuţi lui Vitellius datorită unor relaţii scandaloase, și anume bufoni, histrioni, vechili, și este de mirare cât de mult se bucura el de aceste prietenii dezonorante. Pentru aprovizionarea acestei gloate erau devastate nu numai coloniile și municipiile, ci și ogoarele cultivatorilor, pline de roade coapte, ca și cum ar fi fost un pământ al inamicului.

După tulburările de la Ticinum ˇs-au produs multe și cumplite măceluri între soldaţi, deoarece inamiciţiile dintre legiuni și trupele auxiliare continuau să persiste: când era însă vorba să se repeadă asupra locuitorilor regiunii, se aflau cu toţii în consens. Cea mai gravă ciocnire a avut loc la a șaptea bomă militară de Roma. Acolo Vitelliusâm părţea fiecărui soldat hrana pregătită special pentru acest moment, asemenea cinei oferite gladiatorilor înainte de luptă, iar plebea venită din capitală se răspândise în toată tabăra. 2. Niște indivizi (se ţineau de glume proaste) le-au furat unor soldaţi neatenţi armele și, după ce le-au luat teaca, îi întrebau dacă sunt încinși sau nu cu sabia. Soldaţii, neobișnuiţi cu insultele, n-au suportat bătaia de joc și ˇs-au năpustit cu săbiile scoase asupra poporului neînarmat. între alţii a fost ucis tatăl unui soldat care-și întovărășise fiul; apoi eroarea a fost recunoscută și vestea omorului ˇs-a răspândit și a avut ca efect salvarea multor nevinovaţi. 3. Cu toate acestea, la Roma panica a fost mare, deoarece soldaţii care îl precedaseră pe Vitellius se împrăștiau peste tot; ei se îndreptau mai ales către for, din dorinţa de a vedea locul unde zăcuse Galba. Spectacolul pe care îl ofereau era teribil: arătau înfricoșători cu blănurile lor de fiare și cu suliţele lor uriașe184, iar când se ciocneau din inabilitate de mulţimea de oameni sau când, din cauza pavajului alunecos sau din întâlnirea cu careva, cădeau, treceau imediat la înjurături, apoi săreau la bătaie și la lupta cu

arma în mână. Ba chiar și tribuni și prefecţi umblau de colo până colo cu gloatele lor de soldaţi, răspândind teroare.

Vitellius însuși a plecat de la podul Milvius pe un cal splendid, îmbrăcat în haină militară și încins cu sabia; el mâna în faţă senatul și poporul; ar fi intrat în Roma ca într-un oraș cucerit, dacă n-ar fi fost împiedicat de sfaturile prietenilor săi185; atunci a lăsat deoparte haina militară, a îmbrăcat toga pretextă, a pus ordine în armată și a intrat pe jos în capitală. 2. în frunte se aflau acvilele a patru legiuni, de-o parte și de alta steagurile aparţinând altor legiuni, apoi însemnele a treizeci și patru de unităţi de cavalerie; în urma infanteriei sosea cavaleria, apoi treizeci și patru de cohorte auxiliare, care se distingeau prin numele popoarelor care le alcătuiau și prin armamentul pe care îl purtau. în faţa acvilelor mărșăluiau prefecţii taberelor militare, tribunii și centurionii de prim rang îmbrăcaţi în haine albe, apoi ceilalţi, fiecare alături de centuria sa cu arme și podoabe strălucitoare; falerele și colierele soldaţilor erau splendide: înfăţișarea armatei era extraordinară, demnă de alt principe decât Vitellius. în acest chip ˚s-a urcat pe Capitoliu și acolo, îmbrăţișându-și mama, a cinstil-o cu numele de *Augusta186.*

90. A doua zi a rostit un discurs ca și cum ar fi vorbit în faţa senatului și poporului altui oraș, un discurs extraordinar de elogios la adresa propriei persoane, în care ridica în slava cerului energia și spiritul său de cumpătare, în ciuda faptului că erau de faţă suficienţi martori ai fărădelegilor sale și chiar și întreaga Italie, pe care o traversase în toropeală și plăceri. Cu toate acestea, gloata inconștientă și incapabilă să distingă adevărul de fals, dar învăţată să aduleze, îl aplauda cu entuziasm; și, cum el refuza numele de *Augustus,* ei îl denumeau cu acest titlu, încercând să-l determine să-l adopte, încercare zadarnică, deoarece îl respinsese categoric187.

într-o cetate dispusă să le interpreteze pe toate a fost considerat ca o veste de prost augur faptul că Vitellius, devenit mare pontif, a promulgat un edict în legătură cu

sărbătorile publice care urmau să fie ţinute în ziua a cincisprezecea înainte de calendele lunii august, o zi nefastă din vechime din cauza dezastrelor de la Cremerà și Allia188; până-ntr-atâta era el de ignorant în chesţiunile de drept divin și uman, înconjurat fiind de liberţi și de prieteni la fel de stupizi, încât aveai impresia că îşi petrece existenţa printre oameni în stare de ebrietate! 2. Cu toate acestea, a luat parte la alegerile de consuli în comiţii împreună cu candidaţii, recomandându-i ca simplu cetăţean189, și în orice împrejurare căuta popularitatea în rândurile plebei, participând la teatru ca simplu spectator, iar la circ ca patron al curselor de cai: această comportare i-ar fi putut aduce popularitate, dacă ar fi fost generată de virtuţi; dar, din cauza amintirii modului său de viaţă precedent, ele erau primite ca un fapt indecent și vulgar. Venea adesea la senat și chiar se consulta cu senatorii în chesţiuni lipsite de importanţă. 3. întâmplarea a făcut că Helvidius Priscus, pretor desemnat, a luat poziţie împotriva unei păreri a lui Vitellius. Vitellius, mai întâi surprins, ˝s-a limitat totuși doar la solicitarea sprijinului tribunilor în favoarea autorităţii sale dispreţuite, apoi, calmat de prieteni, care se temeau de o izbucnire de furie din partea sa, a răspuns că nu ˝s-a întâmplat nimic neobișnuit din faptul că doi senatori sunt în dezacord, deoarece și el îl contrazisese în trecut pe Thrasea 190. Obrăznicia acestei paralele a stârnit râsul majorităţii senatorilor, dar alţii erau bucuroși că nu a fost invocat numele vreunui cetăţean influent, ci Thrasea a fost ales ca exemplu pentru gloria adevărată.

împăratul i-a numit în fruntea cohortelor pretoriene pe Publius Sabinus, fost prefect al unei cohorte auxiliare, și pe Iulius Priscus, până în acel moment simplu centurion: Priscus îşi datora numirea influenţei lui Valens, Sabinus celei a lui Caecina 191. Autoritatea lui Vitellius era nulă în faţa acestor doi oameni aflaţi într-un permanent dezacord. Sarcinile imp˝eriului se aflau în mâinile lui Caecina și ale lui Valens, care se urau reciproc de multă vreme, ură estompată cu greu de război și de taberele militare, dar

care izbucnise pe faţă datorită perversităţii prietenilor lor și a unui oraș unde abundă germenii inamiciţiilor; în timp ce ei rivalizau în fast, în numărul mare de admiratori, în cetele imense de clienţi, Vitellius înclina când spre unul, când spre celălalt; dar niciodată puterea nemăsurată nu conferă siguranţă: 2. ei îl dispreţuiau, dar se și temeau în același timp de Vitellius, care era schimbător din fire și se simţea brusc ofensat sau se bucura de vreo lingușire neașteptată. Cu atât mai mult se repezeau ei să pună stăpânire pe case, pe grădini și pe bogăţiile imp˘eriului, în timp ce o mulţime de nobili, pe care Galba îi redase împreună cu copiii lor patriei, se aflau într-o stare de sărăcie demnă de plâns și nu găseau niciun fel de compasiune din partea principelui 192.3. O hotărâre foarte plăcută fruntașilor Romei, pe care a aprobat-o chiar și plebea, a fost acordarea celor reveniţi din exil a drepturilor lor faţă de clienţi; dar ea a fost în fapt anulată de oameni cu mentalitate de sclavi, care prin toate mijloacele îşi ascundeau banii sau îi depozitau la personalităţi influente, ba chiar unii trecuseră în familia lui Caesar și deveniseră mai puternici decât înșiși stăpânii lor 193.

Iar soldaţii, din pricina faptului că tabăra pretorienilor era plină până la refuz și mulţimea lor nu îşi mai putea afla loc, rătăceau prin porticuri sau temple și în tot orașul; nu mai participau la apel, nu mai făceau de gardă și nu îşi mai continuau exerciţiile militare: îşi afectau forţele fizice prin trândăvie, iar cele morale prin viaţa de plăceri pe care o duceau prin locurile de seducţie și rău famate ale orașului. în cele din urmă, nu se mai preocupau nici de propria lor sănătate. O mare parte se stabilise în locurile insalubre ale cartierului Vatican, unde mulţi și-au găsit moartea; și, cum Tibrul se afla în apropiere, numeroși germani și gali, ale căror trupuri sunt predispuse la boală, nesuportând arșiţa, se aruncau adesea în apa fluviului și și-au ruinat definitiv sănătatea. Pe deasupra, confuzia determinată de desfrâu și de ambiţii a dizolvat subordonarea militară. 2. Au fost recrutate șaisprezece cohorte pretoriene și patru urbane,

care trebuiau să aibă fiecare câte un efectiv de o mie de oameni 194. în operaţia de recrutare Valens și-a asumat dreptul de decizie sub pretextul că el fusese cel care îl salvase pe Caecina de la dezastru. Este foarte adevărat că prin sosirea sa pe câmpul de luptă partida lui Vitellius și-a redobândit forţele și că el a dezminţit, prin victoria dobândită, zvonurile răuvoitoare care circulau în legătură cu motivele încetinelii marșului său. Soldaţii întregii armate a Germaniei Inferior îl urmau pe Valens și se crede că din acest moment fidelitatea lui Caecina a început să se clatine.

De altminteri, Vitellius nu le-a dat generalilor săi până-ntr-atât mână liberă, încât soldaţii să nu aibă nicio posibilitate de decizie. Fiecare îşi alegea corpul de armată după bunul său plac: orice nenorocit, dacă îi convenea astfel, era înrolat în trupele urbane; în schimb, soldaţilor de elită li ˇs-a permis să rămână în cadrul legiunilor sau în unităţile de cavalerie, dacă astfel le era voia. Și se găseau mulţi care să dorească acest lucru, deoarece erau loviţi de boli și se plângeau de schimbarea de climă. Cu toate acestea, au fost sustrase legiunilor și unităţilor de cavalerie trupe de elită, iar reputaţia trupelor urbane a fost grav afectată, căci au fost luaţi la întâmplare mai degrabă decât aleși douăzeci de mii de soldaţi din întreaga armată 195.2. în timp ce Vitellius rostea un discurs în faţa armatei, i se cere condamnarea la moarte a lui Asiaticus, a lui Flavus și a lui Rufinus, generali ai Galliilor, pentru motivul că ar fi luptat alături de Vindex. Vitellius nu respingea asemenea cereri: pe lângă lipsa lui de personalitate, el era conștient de faptul că soldaţii îi vor cere donativul și că nu-l va putea plăti din lipsă de bani și, de aceea, nu le refuza celelalte dorinţe. 3. A poruncit liberţilor casei imp ˇeriale să plătească un impozit în funcţie de numărul de sclavi pe care îl deţineau. în ceea ce-l privește pe el, singura lui preocupare era cum să zvârle banii pentru satisfacerea plăcerilor și în acest scop construia staule pentru cursele de cai, oferea adesea spectacole de gladiatori și de lupte cu fiare sălbatice în

circ, ca și cum ar fi fost foarte bogat și ar fi putut cheltui din belșug.

Mai mult: de ziua de naștere a lui Vitellius, Caecina și Valens au organizat în tot orașul, în fiecare cartier, lupte de gladiatori cu o pompă extraordinară, nemaivăzută până la acea dată. Plebea nenorocită ˇs-a bucurat nespus, în timp ce oamenii cu scaun la cap erau indignaţi că Vitellius a ridicat altare pe Câmpul lui Marte și a adus sacrificii manilor lui Nero 196. Au fost tăiate și arse în mod oficial victime; focul a fost aprins de către augustali, colegiul sacerdotal pe care Tiberius Caesar l-a instituit pentru celebrarea cultului familiei Iulia 197, după exemplul lui Romulus, care instituise colegiul Tatiilor pentru regele Tatius 198.2. Nici nu trecuseră patru luni de la victorie și libertul lui Vitellius, Asiaticus, reușise să fie pe măsura lui Policlitus, Patrobius și alte nume odioase din trecut 199. Nimeni la curtea lui Vitellius nu avea preocupări serioase sau cinstite; singura cale care ducea spre putere era satisfacerea poftelor nemăsurate ale lui Vitellius în banchete fastuoase și în delicatese culinare care costau sume enorme. 3. El însuși socotea suficient să se bucure numai de starea prezentă și nu manifesta niciun spirit de prevedere: după cum se crede, în câteva luni el a reușit să cheltuiască pentru alimente nouă sute de milioane de sesterţi200! Mare și nefericit oraș care într-un singur an i-a suportat pe Otho și pe Vitellius, care a încăput pe mâinile unui Vinius, ale unui Fabius, ale unui Icelus, ale unui Asiaticus, spre a îndura toate nenorocirile și toate rușinile, până când au sosit Mucianus și Marcellus, mai degrabă alţi oameni decât alte moravuri.

Prima defecţiune care i-a fost anunţată lui Vitellius a fost cea a legiunii a III-a; faptul i-a fost comunicat de rapoartele lui Aponius Satuminus mai înainte de trecerea acestuia în partida lui Vespasian; dar nici Aponius nu relatase faptele cu exactitate, fiind surprins de evenimentul neașteptat; pe de altă parte, prietenii lui Vitellius, din dorinţa de a-l linguși pe împărat, minimalizau faptul, căci, spuneau ei, o singură legiune ˇs-a revoltat, în

timp ce celelalte armate se menţin credincioase. 2. în același mod le-a vorbit și Vitellius soldaţilor, lansând invective la adresa pretorienilor, de curând concediaţi, pe care îi acuza că răspândesc zvonuri false; ba chiar susţinea că nu există niciun motiv de teamă pentru izbucnirea unui război civil; trecea însă sub tăcere numele lui Vespasian și trimitea soldaţi prin oraș pentru a stăvili discuţiile de acest fel între locuitori. Acest fapt a constituit cea mai sigură confirmare a zvonurilor.

Cu toate acestea, Vitellius a convocat trupe auxiliare din Germania, Britannia și Hispanii, dar fără grabă și disimulând motivul real. Chiar și legaţii și provinciile provocau întârzieri în trimiterea trupelor, Bordeonius Flaccus, pentru că nu se încredea în baiavi și se temea de izbucnirea unui război în propria sa provincie201, Vettius Bolanus, pentru că Britannia nu era încă pacificată în întregime și, de fapt, atitudinea amândurora era ambiguă. Nici din Hispanii trupele nu soseau cu mare grabă, căci acolo nu se afla în acel moment niciun bărbat consular; legaţii celor trei legiuni erau egali în drepturi și, câtă vreme situaţia i-a fost favorabilă lui Vitellius, rivalizau între ei în slugărnicie; de îndată ce soarta ˇs-a schimbat, ei l-au părăsit fără nicio ezitare. 2. în Africa legiunile și cohortele recrutate de Clodius Macer202, licenţiate mai târziu de Galba, au reluat armele la porunca lui Vitellius; în același timp restul tineretului se înrola cu entuziasm. Explicaţia acestei atitudini o constituie faptul că Vitellius guvernase Africa în calitate de proconsul cu integritate, ceea ce-i adusese popularitate, în timp ce Vespasian se comportase nedemn și era prost văzut: din modul în care cei doi îşi exercitaseră proconsulate –, aliaţii făceau ipoteze despre modul cum se vor comporta ei în calitate de principi, dar experienţa a dovedit cât de mult ˇs-au înșelat.

La început, legatul Valerius Festus a respectat tocmai dorinţele locuitorilor provinciei; mai târziu însă a început să ezite, sprijinindu-l în scrisori și proclamaţii oficiale pe Vitellius, dar în mesaje secrete pe Vespasian, cu gândul ascuns de a trece de partea unuia sau a celuilalt în funcţie

de evoluţia evenimentelor. Au fost surprinși soldaţi și centurioni în Raetia și în Gallii cu scrisori și proclamaţii din partea lui Vespasian și au fost trimiși la Vitellius, care i-a omorât; mai mulţi au reușit să scape datorită unor prieteni credincioși sau au reușit să se ascundă graţie propriei lor abilităţi. 2. Și astfel, în timp ce pregătirile lui Vitellius erau cunoscute, planurile lui Vespasian erau în mare măsură învăluite în mister, mai întâi din cauza stupidităţii lui Vitellius, dar și pentru că Alpii Pannonici, bine păziţi, îi opreau pe mesageri203. Ba mai mult: vânturile etesiene favorizau navigaţia spre Orient și o îngreunau pe cea în direcţie inversă.

în sfârșit, Vitellius, înspăimântat de invazia dușmanilor și de veștile cumplite care-i soseau de pretutindeni, le poruncește lui Caecina și lui Valens să se pregătească de război. Mai întâi a pornit Caecina, deoarece Valens abia îşi revenise dintr-o boală grea și nu putea pleca din cauza slăbiciunii fizice. Cu lotul alta era înfăţișarea armatei germanice acum, când părăsea orașul: corpurile erau lipsite de vigoare, spiritele erau fără entuziasm, marșul era lent, coloana dezorganizată, armele purtate cu neglijenţă, caii lipsiţi de energie; soldaţii nu suportau soarele, praful, intemperiile și, pe cât erau ei de incapabili de efort, pe atâta erau ei gata de discordii. 2. La toate acestea se adăuga și vechea ambiţie a lui Caecina, recenta lui moleșeală, căci din cauza indulgenţei destinului căzuse pe panta desfrâului sau pentru că nutrea gânduri de trădare, el era preocupat să frângă energiile armatei. Mulţi au fost de părere că sfaturile lui Flavius Sabinus, date prin intermediul lui Rubrius Gallus, l-au tulburat pe Caecina: pactul de trecere a acestuia în cealaltă partidă urma să fie ratificai de către Vespasian. Ura și invidia împotriva lui Fabius Valens a jucat și ea un rol: cum nu se bucura de aceeași influenţă pe lângă Vitellius, Caecina se pregătea să-și asigure creditul și puterea la un nou principe.

La plecare, Caecina a fost îmbrăţișat de Vitellius și a fost copleșit de onoruri; el a trimis în avangardă o parte a cavaleriei, ca să ocupe Cremona. Apoi au pornit

detașamente ale legiunii I, a IV-a, a XV-a, a XVI-a, urmate de legiunile a V-a și a XXII-a; la ariergardă se aflau legiunile a XXI-a *Rapax* și *Prima Italica,* împreună cu unităţi a trei legiuni britanice și trupe auxiliare de elită. 2. După plecarea lui Caecina, Fabius Valens a scris trupelor pe care el însuși le comandase să-l aștepte pe drum; el pretindea că astfel se înţelesese cu Caecina. Dar acesta, profitând de faptul că, fiind prezent, se afla în avantaj, a susţinut în mod fals că planul a fost schimbat pentru a putea înfrunta inamicul încă de la început cu toate forţele concentrate. 3. în acest scop, el ordonă legiunilor să-și grăbească marșul spre Cremona, iar celorlalte formaţii să se îndrepte către Hoştilia; el personal a făcut un ocol spre Ravenna, sub pretextul de a se adresa flotei; apoi, în secret, la Patavium204 a discutat condiţiile trădării. Căci Lucilius Bassus, după ce a fost prefectul unei unităţi de cavalerie, a fost numit de către Vitellius în fruntea flotelor de la Ravenna și Misenum, dar, pentru că nu primise pe dală prefectura pretoriului, se răzbuna printr-o trădare perfidă, de o nedreptate imaginară. De fapt, nu se poate ști dacă el la atras pe Caecina sau dacă, ceea ce se întâmplă adesea între indivizi depravaţi care se aseamănă, nu l-a împins spre trădare aceeași perversitate.

101. Istoricii epocii care au descris acest război în timpul domniei Flaviilor au dat, din dorinţa lor de a fi pe plac, ca motiv al trădării preocuparea pentru pace și dragostea faţă de stat: după părerea noastră, în afară de caracterul instabil al amândurora și de faptul că, după cel – au trădat pe Galba, fidelitatea devenise pentru ei un lucru fără valoare, i-a determinai să trădeze și rivalitatea lor faţă de alţii și teama să nu se bucure alte persoane de mai mare favoare pe lângă Vitellius; atunci au hotărât să-l distrugă pe însuși Vitellius. Caecina, revenit în mijlocul legiunilor, a subminat în fel și chip credinţa încăpăţânată pe care centurionii și soldaţii o aveau pentru Vitellius; Bassus a avut o sarcină mai ușoară: flota era dispusă să-l abandoneze pe Vitellius datorită amintirii campaniei recente pe care o purtase sub comanda lui Otho.

Note

Fericită pentru stat și prosperă pentru principii ei în vremea lui Vespasian și a lui Titus, cumplită pentru stat și nefastă pentru principe sub Domiţian.

1 SUET., *Din. Tit.,* 5,1; CASS. DIO, 65,8 = ZONARAS, 11,16, p. 489.

2 SUET, Din. *Tit.,* 3,1.

Corintul era capitala provinciei Achaia; Titus era întovărășit de regele Agrippa, care și-a continuat drumul spre Roma. FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 4,498 – 500.

Berenice, fiica lui Herodes Agrippa I era cu unsprezece ani mai tânără decât Titus (se născuse în anul 28) – FLAV. IOS., *Ani. lud.,* 19,354. Legătura lui Titus cu Berenice era prost văzută la Roma, deoarece ea amintea de influenţele nefaste pe care le-a avut Cleopatra asupra lui Iulius Caesar (SUET. *Din. lui.,* 52,1; PLUT., *Caes.,* 48,5; 49,1; APPIAN *(Ciu.,* 2,90; CASS. DIO, 42,34 – 35; 44; 43,34 – 35; 51,22,3 – așezarea imaginii Cleopatrei în templul lui Venus Genitrix) și asupra lui Marcus Antonius (HOR., *Epoci.,* 9,11 – 16; *Carni.,* 1,37,6 – 12; 3,5,5 – 12; VERG., *Aen...* 6,677 – 688; OV., *Met...* 15,822 – 828; PROP., 3,33,29 – 45; SUET, *Din. Aug.,* 17,1). La Roma circula zvonul asupra relaţiilor incestuoase pe care Berenice le-ar fi ˇîntreţinut cu fratele ei Herodes Agrippa ÎI (IUV, 6,156 – 160). Pentru a contracara asemenea zvonuri, ea și-ar fi oferit mâna regelui Polemon al Ciliciei. în anul 75 a venit la Roma, unde a locuit împreună cu Titus, și din acest motiv au circulat zvonuri intense că Titus intenţiona să se căsătorească ţu ea (SUET., *Din. Tit.,* 7). Cum însă reacţia împotriva acestui proiect matrimonial a fost violentă la Roma, Berenice a fost obligată să plece din capitala imp ˇeriului (CASS. DIO, 66,15,4). După moartea lui Vespasian, ea a revenit la Roma, dar a fost imediat trimisă înapoi de către Titus devenit împărat (CASS. DIO, 66,18). MOMMSEN o definește pe drept cuvânt „o Cleopatră în miniatură 4 *(Istoria romană,* voi. 5, p. 540).

3 SUET., *Din. Tit.,* 6 – 7.

4 Titus ˇs-a comportat atât de crud în timpul domniei lui Vespasian, încât la Roma toţi se temeau că va fi un nou Nero. SUET, *Din. Tit.,* 7,1; PS. AUR. VIC., *Epit...* 10.
5 Informaţiile lui Tacit provin din surse literare.
6 Conform unei tradiţii din Cipru. Cf. ˇşi *Ann.,* 3,62; cealaltă tradiţie, potrivit căreia Aeria ar fi numele Afroditei, provine, după toate probabilităţile, dintr-un epitet al zeiţei; depia = similar aerului. HESICHIUS, Hepia, susţine că insula purta acest nume.
7 Cinyras trecea drept primul preot al Afroditei; el ar fi fost întemeietorul cultului și autorul cântecelor în cinstea zeiţei, fapt pentru care este citat printre vechii poeţi și cântăreţi. Conform legendei, el ar fi fost primul rege al Ciprului (HOMER, *ÎI.,* 11,20) și era atât de bogat încât a fost comparat cu legendarul rege Midas (TIRT., fr. 12,5; PLATON, *Leg.,* 2,660 E). A trăit 160 de ani; după moarte, corpul i-a fost așezat în templul Afroditei.
8 La HESIOD, *Theog.,* 199, Afrodita este numită Kvnpoyevfe; deoarece zeiţa, după ce ˇs-a născut din mare, a ajuns la ţărmul Ciprului.
9 Numele de Tamiras este semitic și trebuie pus în legătură cu teoforul Tumira de pe o inscripţie acadiană de la Amathus. Tumira era o divinitate palestiniană a fecundităţii; probabil Tumira era un atribut al zeiţei din Paphos, asemenea grecescului acpia. Pentru Tacit el constituie componenta străină, microasiatică, a cultului.
Hoştiae, propriu-zis animale sacrificate pentru divinaţie. Sacrificarea animalelor masculi este subliniată, deoarece la Roma divinităţilor feminine li se sacrificau doar femele, în timp ce la greci li se sacrificau atât masculi, cât și femele.
13 *Certissima fides,* este vorba de încredere în arta divinaţiei.
14 Sacrificiul avea loc în afara altarului.
15 PLIN., *Nat. Hist.,* 2,210; la AUGUSTIN, *Ciu.,* 21,6, este vorba de o flacără inextingibilă în ciuda ploilor; fapt explicat de scriitorul creștin prin magie păgână.
16 După MAXIM din TIR, *Dial.* 2,8, era de culoare albă;

HESICHIUS spune că se numea și yfe opqxxxôc („buricul pământului44); PHILOSTRAT, *Vita Apoll.,* 3,58, relatează vizita făcută în templu de către Apollonius din Thyana, cu care ocazie filosoful le-a explicat preoţilor sensul simbolic al reprezentării, fără însă să dea amănunte. Imaginea idolului apare pe geme și monede impˇeriale romane. Cf. HILL., *Catalogue of the Greek Coins of Cyprus,* Bologna, 1964 (emisiunea monetară a lui Titus din 77/78). Originea ar putea fi micenianã sau orientală. Posibil ca statuia Afroditei din Paphos să fie identificată cu piatra neagră aflată în muzeul de la Nicosia. Cf. J.L. MYNES, *The Black Stone on the Site of the Paphian Temple aˇt Kouklia, ABSA* 41,1940 – 1945, p. 97. Cercetările arheologice (cf. rapoartele de săpătură ale lui T.B. MITFORD ?i J.H. ILIFFE în *Liverpool Libra. Mus. and Arts Comm. Bull., 1,*1951) au confirmat reprezentările templului de pe monede și geme.

17 Tacit nu manifestă prea multă simpatie pentru greci. Cf. *Ann.,* 2,88; 5,10; 6,18.

18 1,10,3, și anume a V-a *Macedonica,* a X-a *Fretensis,* și a *XV-aappolinaris.*

19bis A IV-a *Scythica,* a VI-a *Ferrata,* a XII-a *Fulminata*; a III-a *Gallica* se afla în Moesia. Cf. 1,10,1.

Flota siriană, flota pontică și cea alexandrină; regii: Antiohus din Commagene, Agrippa din Iordania de est și Sohaemus din Sophene.

19 Cn. Pompeius a fost învins de Iulius Caesar la Pharsalia, în Grecia; Brutus și Cassius, la Philippi, de Octavian și de Marcus Antonius; Marcus Antonius, la Actium, unde venise în fruntea unei armate formate în special din orientali. Remarcabilă dihotomia Orient-Occident la Tacit. Cf. ˇşi 1,10,1, *Oriens adhuc immotus.*

20 Ultimul membru al familiei impˇeriale care a vizitat regiunea a fost Germanicus, trimis în misiune specială de către Tiberius, care a murit la Antiohia în anul 19.

21 Augustus abandonase proiectul lui Iulius Caesar de desfiinţare a regatului partie. Până la Nero nu au mai

avut loc campanii de mari proporţii, când, după toate aparenţele, ofensiva lui Corbulo pe Eufrat și a lui Paetus în Armenia aveau drept scop cel puţin anexarea Armeniei. înfrângerea lui Paetus la Randeia a zădărnicit planul, astfel încât în anul 66 ˚s-a încheiat o pace de compromis: regele Armeniei era un arsacid, dar numirea lui ˚s-a făcut la Roma. Cf. TAC., *Ann.,* 15,29; CASS. DIO, 63,1 – 6.

22 A III-a *Cyrenaica* și a XXII-a *Deiotariana.*

23 Este vorba de Bithynia, Paphlagonia, Galaţia și Cilicia.

24 Circumstanţele morţii lui Nero (se sinucisese pe ascuns în vila libertului său Phaon) alimentau zvonurile că el ˚s-ar mai afla în viaţă. în timpul domniei lui Traian, DIO CHRISOSTOMOS, *Or.,* 21,10, afirmă că multă lume mai credea în existenţa chiar și în această vreme a lui Nero.

25 Cf. nota 11 de la Cartea I.

26 Cf. nota 114 de la Cartea I.

27 De remarcat faptul că Nero intenţionase să se retragă în Egipt în momentul când și-a dat seama că partida era pierdută la Roma. Cf. SUET., *Nero,* 47; CASS. DIO, 63,27.

28 Cf. 4,6,2.

29 *Inauditus* apare și la SUET., *Galba,* 14,3; suprimarea dreptului la apărare contravenea unui principiu fundamental ai dreptului roman. Fratele lui Vibius Crispus era Vibius Secundus, procurator al Mauritaniei în 60; acuzat de mauri pentru delapidare, a fost condamnat la exil; pedeapsa sa ar fi fost mult mai grea fără intervenţia lui Crispus. Cf. TAC., *Ann.,* 14,28.

30 PLUT., *Otho,* 4,1.

31 Legiunea a XIV-a *Gemina Martia Victrix* a fost trimisă de împăratul Claudius în Britannia, unde, sub comanda lui Suetonius Paulinus, a înfrânt revolta reginei Boudica în anul 61. Cf. TAC., *Ann.,* 14,29. Nero o alesese pentru a participa la campania proiectată împotriva albanilor; la moartea sa, legiunea se afla în Dalmaţia, în drum spre Orient.

32 Otho a fost susţinut în ambiţiile sale de cercurile și de

trupele în rândul cărora Nero se bucurase de popularitate.

Este vorba de marinarii flotei de la Missenum, cărora Nero le acordase statutul de legionari, dar pe care Galba refuzase să-l recunoască; cf. nota 18, Cartea I. Mai târziu, sub presiunea evenimentelor, Galba le-a acordat statutul solicitat și i-a organizat în legiune, care a primit numele de *legio prima Adiutrix.* Două diplome militare emise de Galba, în care acordă unor veterani ai legiunii privilegiile care se acordau în mod normal soldaţilor din cadrul unităţilor auxiliare (de pildă, cetăţenia romană; or, legiunile se recrutau numai dintre cetăţenii romani, spre deosebire de trupele auxiliare și de forţele navale), confirmă faptul. Cf. *C.I.L.,* 16,7; 9. în textele literare legiunea este numită *legio I Adiutrix, legio prima, legio classica.*

33 De pildă, D. Brutus la bătălia de la Mutina.

34 în aceste împrejurări a fost ucisă mama lui Cn. Agricola, Iulia Priscilla, și a fost devastat patrimoniul familiei: „Căci flota othoniană, rătăcind în voie, în timp ce prăda regiunea Intimilium (o parte a Liguriei) ca pe un teritoriu inamic, a ucis-o în acţiunile ei de prădare pe mama lui Agricola și a devastat proprietăţile și o mare parte a patrimoniului, care a și constituit motivul asasinatului comis44 (TAC., *Vita, Agr.,* 7,1).

35 Nu posedau arme făcute din metal preţios.

36 Cf. 1,3,1: *Non tamen adeo virtutum sterile saeculum, ut non et bona exempla prodiderit.*

37 Cf. 3,43,5, unde Forumiuliense este caracterizat *claustra maris.*

38 în text *pagani,* adică locuitori ai pagz/5-urilor din regiune.

39 Când Nero a proclamat libertatea Greciei la Corint în anul 67 – Grecia fusese până atunci provincie senatorială – el a despăgubit senatul dându-i în administrare Corsica și Sardinia. Cf. PAUSANIAS, 7,17,3.

40 1,70,1.

41 Conform relatării lui PLUT, *Otho.* 5,5 – 6, soldaţi în stare de ebrietate ˇs-au dus la cortul lui Spurinna și i-au cerut permisii; intenţia lor era să-l denunţe pe Otho. Starea de spirit a armatei faţă de comandant ˇs-a modificat când vitelienii i-au insultat numindu-i dansatori, spectatori la jocurile pitice și olimpice, indivizi fără experienţa războiului, a căror singură faptă a fost asasinarea unui bătrân invalid, Galba.
42 Trupele lui Spurinna erau formate din trei cohorte pretoriene, o mie de vexilări și un contingent de cavalerie. PLUT., *Otho.* 5,2.
43 în repetate rânduri Tacit insistă asupra anarhiei care domnea în rândurile a-mi atei lui Otho.
44 în contrast cu atitudinea adoptată în teritoriul helveţilor.
45 PLUT, *Otho,* 6,3 – 4; Tacit este mai indulgent în acest caz decât Plutarh în ceea ce-l privește pe Caecina, căci el reproduce impresia produsă de acesta asupra locuitorilor regiunii, și nu propriile lui opinii.
46 PLUT, *Otho.* 6,3.
47 Amfiteatrul era construit din lemn, ca și cel de la Fidena, care ˇs-a prăbușit în vremea lui Tiberius. Cf. TAC., A/m., 4,62.
48 PLUT, *Otho.* 6,1.
49 PLUT, *Otho,* 6,2.
50 Cf. ˇşi 4,18,7; TAC., *Ann.,* 1,65,1. Pentru obiceiul germanilor de a intona cântece înaintea bătăliei, cf. TAC., *Germ...* 3; pentru obiceiul lor de a se lupta cu corpul descoperit, cf. TAC., *Germ.,* 6, și IUL. CAES., *Bel. Gal...* 1,10; 6,21.
51 PLUT, *Otho,* 7,1.
52 Din nou subliniere a anarhiei care domnea în armata lui Otho.
53 PLUT, *Otho,* 7,4, relatează că numirea lui Titianus a fost hotărâtă după bătălia de la Ad Castores, ceea ce este absurd, deoarece în acest caz Titianus nu ar fi putut ajunge la timp pentru a participa la bătălia finală de la Bedriacum.

54 Numele provenea probabil de la un altar dedicat Dioscurilor (la Orosius, 7,8 *locum quern Castores uocant).* Bătălia este descrisă de PLUT., *Otho,* 7, cu unele deosebiri faţă de Tacit. Pentru verosimilul relatării lui Tacit, cf. HEUBNER, vol. II, pp. 99 – 104. SUET., *Otho.* 9,3, pomenește, fără să dea amănunte, trei succese minore repurtate de trupele lui Otho: în regiunea Alpilor (acţiunea flotei; cf. 2,14 – 15); respingerea atacului de la Placentia (cf. 2,21 – 22); ambuscada de la Ad Castores (2,24 – 26).

55 Cavaleria pretorienilor este utilizată ca unitate de sine stătătoare.

56 în Britannia Suetonius Paulinus ˇs-a dovedit a fi mult mai întreprinzător. Cf. TAC., *Ann.,* 14,33.

57 Membri ai aceleiași familii se aflau în tabere diferite: Cf. ˇşi 3,51,1.

58 Expresie a neîncrederii soldaţilor faţă de generalii lor. PLUT, *Otho.* 13,1.

Cf. 1,59,1; 64,12.

59 Cf. nota 33.

60 în text *lictoribus,* dar nu este vorba de lictori, ci de trupe de pază. O utilizare similară a termenului la SALL., *lung.,* 12,3.

61 De remarcat insistenţa lui Tacit în zugrăvirea reacţiilor maselor.

62 Subtilă observaţie asupra comutabilităţii psihice și asupra reacţiilor iraţionale ale maselor.

63 O constatare similară la 1,7,2, despre obiceiul mulţimii de a-i judeca pe împăraţi după vârsta și frumuseţea fizică.

64 Generalii lui Otho caută să-și menajeze viitorul pentru cazul victoriei lui Vitellius.

65 Cf. 2,49 și nota 122.

66 Cf. 3,84 – 85.

67 Reputaţia lui Otho de a fi un admirator al lui Nero explică reticenţele senatorilor faţă de el.

68 După PLUT, *Otho,* 8,1, consfătuirea a avut loc la Bedriacum.

69 La PLUT, *Otho,* 8, Proculus și Titianus îşi expun mai întâi ei părerea despre necesitatea ofensivei imediate. Exegeţii moderni (CHILVER, 1, p. 196) socotesc că relatarea lui Plutarh corespunde realităţii, deoarece Titianus, în calitatea sa de comandant suprem, trebuie să fi vorbit primul. Consiliul însă era prezidat de Otho și este plauzibil ca el să-i fi dat primul cuvântul lui Suetonius Paulinus, deoarece acesta era în opinia tuturor „cel mai bun specialist în chesţiunile militare".

70 Suetonius Paulinus se dovedește a fi din nou un temporizator.

71 Referire la o posibilă ofensivă a germanilor. în situaţii de criză internă a impˇeriului asemenea ofensive erau de așteptat. Cf. TAC., *Ann.,* 1,36,2.

72 în Britannia existau tulburări în regiunea briganţilor. Cf. 3,45.

73 Referire la acţiunea flotei lui Otho în Gallia Narbonensis.

74 Trupele lui Vitellius, formate din legiuni stabilite pe malurile Rinului de multă vreme și din germani care alcătuiau unităţile auxiliare, nu erau deprinse cu clima care domnea în Italia. Pentru efectul pe care l-a avut clima mediteraneană asupra germanilor, cf. 2,93.

75 Suetonius Paulinus invocă și argumentul legitimităţii: puterea se află în mâinile celui care stăpânea Roma și Italia și care se bucura de încrederea senatului.

76 Cf. nota 33.

77 Suetonius Paulinus se dovedește din nou a fi un *cunctator.* Prin modul în care prezintă faptele, se vede că Tacit este adeptul planului propus de Suetonius Paulinus.

78 PLUT, *Otho,* 10,1.

79 Din nou sublinierea lipsei de autoritate care se manifestă în tabăra lui Otho.

80 Subliniere a faptului că nonvalorile dominau.

81 PLUT, *Otho,* 10,2 – 5, cu mici deosebiri faţă de relatarea lui Tacit: corăbiile othonienilor ar fi fost încărcate cu material inflamabil pentru a distruge podul.

Identificarea insulei unde a avut loc ciocnirea nu poate fi făcută; singurul lucru care rezultă clar din text este că ea se afla la vest și la mică distanţă de Cremona.

82 Din nou invocarea senatului și a poporului roman, cărora le revenea, conform constituţiei, dreptul de a-l alege pe principe. Cf. ˇşi 1,12,3.

83 în circumstanţele date, Suetonius Paulinus este *capax impˇerii.* PLUT., *Otho,* 9,4 – 5, citează același zvon fără să-l pomenească pe Paulinus; după opinia istoricului grec, acesta a fost motivul pentru care Marius Celsus ar fi recomandat amânarea bătăliei, în speranţa că lucrurile se vor soluţiona de la sine, și motivul pentru care Otho ar fi precipitat evenimentele, de teamă să nu se ajungă la o înţelegere.

84 Trupele auxiliare erau formate din străini; aici referire mai ales la auxiliarii germani.

85 Ideea pervertirii moravurilor în urma cuceririi este un topos al gândirii politice romane. Cf. SALL., *Cât.,* 11 – 13; *Hist.,* 1, fr. 12 (ed. Keil).

86 PLUT, *Otho, 9,* menţionează și el războaiele civile în decursul istoriei romane, și anume cele dintre Sulla și Marius și dintre Iulius Caesar și Cn. Pompeius. Conform relatării lui Plutarh, soldaţii celor două armate beligerante la Bedriacum ar fi făcut aceste consideraţii de ordin istoric, socotind că nu este cazul să reînvie luptele intestine pentru a-i oferi lui Otho sau lui Vitellius impˇeriul. Cf. nota 87. La Tacit, care exprimă propriile sale idei, incursiunea în trecutul Romei este mult mai amplă și are un sens precis: istoricul urmărește cum Roma evoluează treptat spre puterea personală și respinge ipoteza posibilităţii înţelegerii între cele două tabere, deoarece în opinia sa cauzele care au provocat războaie civile nu ˇs-au schimbat: *ira deum* (furia zeilor), *rabies hominum* (turbarea oamenilor), *eaedem causae scelerum* (aceleași motive de crime) i-au împins întotdeauna pe oameni spre discordii. Apoi Tacit observă că nu există în toată istoria romană vreun precedent, când armate rivale să se fi

ˣînţeles între ele. Așadar, Tacit respinge ipoteza pe baza experienţei istorice, a psihologiei maselor și a realităţii politice a epocii.

După distrugerea Cartaginei în 146 î. ˣHr.

87 Tiberius Gracchus în 133 î. ˣHr.; Caius Gracchus în 123 – 121; L. Appuleius Satuminus în 100.

88 Appius Claudius Caecus, consul în 307 și 296, interrex în 299, dictator între 292 și 285; L. Opimius, consul în 121, adversar al lui C. Gracchus.

89 Războiul dintre Sulla și Marius a durat din 88 până în 82.

90 Cf. 1,89.

91 Soldaţii cereau prezenţa lui Otho din neîncredere faţă de ofiţerii lor.

92 Se referă la trupele aflate la Brixellum.

93 Nu credeau în iminenţa ciocnirii și, de aceea, porniseră cu toate bagajele.

94 Carenţele de autoritate și divergenţele între generali determină acţiunile ilogice ale armatei lui Otho.

95 PLUT., *Otho,* 9,2. *Numida* pare a fi un termen tehnic care înseamnă călăreţ rapid. Cf. SEN., Ep., 87,9.

96 Posibil ca această iniţiativă a celor doi tribuni să fi declanșat zvonul despre înţelegerea dintre cele două armate. Tacit utilizează conjunctivul perfect *coeptauerint,* ceea ce implică faptul că misterul asupra iniţiativei celor doi persista și atunci când el îşi redacta opera.

97 PLUT., *Otho,* 12,1; SUET., *Otho,* 9,3, spune că zvonul a venit din rândurile armatei lui Otho.

98 SUET., *loc. cit.,* pune pe seama acestui incident înfrângerea lui Otho.

PLUT., *Otho,* 12,3.

PLUT., *loc. cit.*

PLUT., *Otho,* 13,1.

PLUT., *Otho,* 13,1, unde Annius Gallus îi consolează pe soldaţi afirmând că rezultatul bătăliei este incert. în cap. 13,2, Plutarh îi atribuie lui Marius Celsus un discurs în care acesta declară că după o asemenea

înfrângere a lui Otho nu-i mai este permis să sacrifice sânge roman; prin acest discurs el ar fi convins armata să intre în tratative cu vitelienii.

PLUT., *Otho.* 14, povestește ancheta pe care a făcut-o la fața locului împreună cu Mestrius Florus, bărbat consular, și discuția pe care a avut-o cu un fost soldat înrolat cu forța în armata lui Otho; acesta i-a povestit că a văzut un morman de cadavre adunate la un loc care depășea înălțimea unui om.

99 PLUT, *Otho.* 15,1; CASS. DIO, 64,11 (un călăreț aduce știrea înfrângerii).

100 PLUT, *Otho,* 15, care nu spune însă nimic despre Plotius Firmus, despre posibilitatea sosirii armatei din Moesia, ci subliniază doar devotamentul trupelor față de Otho. Cf. ˇși SUET, *Otho,* 9,4; CASS. DIO, 64,12.

101 PLUT, *Otho,* 15,2 – 3, unde discursul împăratului se deosebește total de cel pe care i-l atribuie Tacit. SUET, *Otho,* 10,1 – 2, relatează amintirile tatălui său Suetonius Laetus, tribun îngusticlav al legiunii a XIII-a, despre repulsia lui Otho față de războaiele civile: „Într-o zi, la masă, a fost cuprins de oroare când cineva a relatat sfârșitul lui Cassius”. Tot tatăl lui Suetonius povestea gestul unui soldat care ˇs-a străpuns cu sabia în fața împăratului și că acest gest l-ar fi determinat pe Otho să se sinucidă (*Otho,* 10,3). Cf. ˇși PLUT, *Otho,* 15,1; CASS. DIO, 64,11; 13 (discursul lui Otho deosebit de cel reprodus de Tacit).

102 PLUT, *Otho,* 17,1; SUET, *Otho,* 10; CASS. DIO, 64,14.

103 PLUT, *Otho.* 16,2, unde Otho ține un discurs care consună cu relatarea lui Tacit, cu adăugarea că Otho intenționa, în caz de victorie, să-l adopte pe nepotul său pentru a-l lăsa succesor la domnie.

113bis PLUT, *Otho,* 16; SUET, *Otho,* 11,1, care însă nu spun nimic despre pericolul în care ˇs-a aflat Verginius Rufus. După Plutarh, Otho, înainte de a se sinucide, a ascultat raportul libertului său despre plecarea senatorilor.

PLUT, *Otho,* 17,1; SUET, *Otho,* 11,2.

PLUT, *Otho.* 17,3; SUET, *Otho,* 11,2.

Cum ˇs-a întâmplat cu Galba (cf. 1,41; 49) și cu Piso (cf. 1,44).

PLUT, *Otho,* 17,4; SUET, *Otho,* 12,2; CASS. DIO, 64,15; PS. AUR. VIC., *Epit.,* 7,2.

PLUT, *Otho,* 18,1, a văzut în timpul vizitei pe care a făcut-o pe câmpul de luptă de la Bedriacum mormântul lui Otho pe care erau săpate doar cuvintele: *Aaipoai Mapxov Ofkûvoc = Dis Manibus Marci Othonis* (Manilor lui Marcus Otho); cf. ˇşi SUET, *Vit.,* 10,2.

La Ferentium, în Etruria a fost găsită o dedicaţie pentru Otho *(C.I.L.,* XI, 7417); tatăl lui Otho a fost consul suffecfus în anul 33; bunicul său a devenit senator graţie intervenţiei Liviei Augusta. Cf. SUET., *Otho.* 1,1.

104 Despre familia mamei, Albia Terentia, nu știm nimic. Cf. SUET., *Otho,* 1,1.

105 Cf. 1,13.

106 Faptă oribilă – uciderea lui Galba, cea strălucită – felul în care a murit; sinuciderea lui Otho a rămas proverbială: PLUT., *Otho,* 18,3, îl elogiază pentru demnitatea actului de sinucidere; SUET., *Otho,* 12, relatează că a circulat zvonul că el ˇs-ar fi ridicat împotriva lui Galba numai pentru a restabili *i es publica,* și nu din dorinţa de a domni *(rei publicae ac libertăţis restituendae causa)*; MART., 6,32 (*Despre moartea lui Otho),* 5 – 6: *sit Cato, dum uiuit, sane uel Caesare maior: tdum moritur, numquid maior Othone fuit?* („Desigur, în timpul vieţii Cato a fost mai strălucit decât Caesar; dar, murind, a fost el mai strălucit decât Otho?"); AUS., *De XII Caesaribus,* 8: *Fine ta men laudandus erti, qui morte decora! hoc solum fecit nobile, quod penit* („Datorită sfârșitului el merită să fie lăudat, el care printr-o frumoasă moarte a făcut singurul lucru nobil din viaţa sa: faptul că ˇs-a sinucis").

107 PLUT, *Otho,* 18, explică fuga lui Verginius Rufus prin faptul că el considera o nebunie acceptarea unei asemenea oferte din partea unor trupe înfrânte.

108 Otho poruncise unui mare număr de senatori să-l urmeze în campanie pentru a-i putea ţine sub

observaţie. Cf. 1,88.

109 *Patres conscripţi,* denumire consacrată a senatorilor; numindu-i astfel, membrii sfatului municipal din Mutina îi expuneau furiei soldaţilor lui Otho, care îi considerau pe senatori responsabili de înfrângerea suferită.

110 *Homo nouus* (om nou), cel care primul din familia sa devenea membru al senatului și urma *cursus honorum.*

111 Atitudinea lui Vitellius faţă de cei compromiși în timpul domniei lui Nero nu era cunoscută.

112 Episod fără urmări, dar care dovedește starea de confuzie generală care domnea după bătălia de la Bedriacum.

113 *Ceriales ludi* aveau loc anual între 12 – 19 aprilie și se încheiau printr-o sărbătoare la circ, și nu la teatru, cum apare la Tacit.

114 Din nou subliniere a servilismului de care dădeau dovadă senatorii: titlurile pe care alţi principi le-au primit numai după lungi perioade de domnie i se decernează pe dată *(statim)* lui Vitellius. Nu putem preciza despre ce titluri este vorba.

115 SUET, *Vit.,* 12, relatează același episod.

116 Dacă zvonul are o bază reală, am avea de a face cu o încercare separatistă, căci numele de luba (luba al II-lea a primit din partea lui Augustus, în anul 25 î. ˟Hr., regatul Mauritania, unde a domnit până în anul 23 î. ˟Hr.; fiul său, Ptolemeu, a fost executat de Caligula, iar regatul anexat imp˟eriului; Claudius organizează cele două provincii, Tingitana și Caesarensis) trimite la tradiţia monarhică autohtona.

117 *Sella curul is* – scaunul magistraţilor superiori în timpul republicii.

118 Acordarea de către Vitellius fiului său a cognomenului de *Germanicus* și a tuturor însemnelor de principe trădează intenţia noului împărat de a întemeia o dinastie.

119 Marius Celsus fusese desemnat consul de către Otho, desemnare respectată de Vitellius. Caecilius Simplex a devenit consul în noiembrie 69.

120 Episod minor, pe care Tacit îl înserează numai pentru a demonstra ce fel de evenimente se produc în vremuri de războaie civile. De remarcat divinitatea pe care şi-o atribuia Mariccus.

121 În general, după războaie civile aveau loc confiscări de bunuri și urmărirea foștilor adversari. în memoria romană au rămas proverbiale prescripţiile lui Sulla după victoria asupra lui Marius. Cât despre proscripţiile dictate de cel de-al doilea triumvirat (Octavian, Marcus Antonius, Lepidus), ele i-au fost atribuite exclusiv lui Marcus Antonius după victoria lui Octavian de la Actium.

122 în lipsa unui testament, succesiunea revenea moștenitorilor naturali; dacă nu existau moștenitori naturali, bunurile reveneau fiscului.

123 SUET, *Vit.,* 8,4. Dacă Tacit subliniază faptul că Vitellius nu a renunţat la niciuna dintre prerogativele puterii în ciuda renunţării la titlurile de *Caesar* și de *Augustus,* asta înseamnă că pentru istoric cele două titluri constituiau expresia instituţională a puterii imp ˚eriale.

124 Cf. 1,22,2; SUET., *Vit.,* 14.

125 Se referă la Iulius Caesar, la Caligula și la Nero. Caesar permisese membrilor ordinului senatorial și celor ai ordinului ecvestru să coboare în arenă. Cf. CIC., *Ad Fam.,* 18,2; SUET., *Din. lui.,* 39,1 – 2. Augustus a interzis această practică printr-un senatusconsult (cf. SUET., *Din Aug...* 43,3), măsură reiterată de Tiberius și de Claudius (SUET, *Tib.,* 35,2). CASS. DIO, 62,17,3 – 5, relatează comentariile batjocoritoare ale provincialilor când îi vedeau apărând în arenă pe descendenţii generalilor care odinioară le transformaseră ţările în provincii romane: „Au fost atunci văzuţi descendenţi ai marilor familii patriciene, Furii, Fabii, Porcii, Valerii, și multe altele ale căror monumente de glorie sau temple mai puteau fi ˚încă admirate, au fost văzuţi stând în picioare, mai jos de șirurile de spectatori, executând astfel de performanţe, din care unele, dacă ar fi fost

făcute de alţii, publicul nici nu ˟s-ar fi uitat la ele. Oamenii și-i arătau unul altuia cu degetul; macedonenii, de pildă, strigau: «uite, un strănepot al lui Paulus!», iar grecii, «uite-l pe cel al lui Mummius», sicilienii, «priviţi la Claudius», epiroţii, «priviţi la Appius». Locuitorii din Asia îl arătau pe Appius, cei din Hispania pe Publius, cartaginezii pe Africanus, iar romanii îi cunoșteau pe toţi44 (traducere de Adelina Piatkowski, p. 196).

Cf. 1,88,1.

126 Acuzaţia era judecată de prefectul Romei, în competenţa căruia reveneau asemenea cazuri.

127 Via Flaminia lega orașele Narnia – Carsulae – Mevania – Forum Flaminii. Pentru circulaţia de pe Via Flaminia, cf. STRABO, 5,2,10.

128 Aceeași informaţie, formulată aproape identic, apare și la CASS. DIO, 64,5,4 = PETR. PATR., *ex. Vat.,* 93.

129 împăraţii emiteau diplome cu numele guvernatorilor pe care aceștia, apoi, le utilizau după bunul lor plac. Deoarece atitudinea lui Cluvius Rufus a fost ambiguă (cf. 1,76), Vitellius nu i-a mai emis asemenea diplome.

130 în *Ann.,* 1,80, Tacit menţionează, fără să le numească, persoane care au fost numite guvernatori de provincie de către Tiberius, dar care au fost reţinute la Roma din cauza neîncrederii împăratului în ele. în *Ann.,* 6,27, el numește singurele cazuri pe care le cunoaştem: L. Aelius Lamia, consul în anul 33, numit guvernator al Siriei, dar reţinut la Roma și numit un an mai târziu *praefectus urbis:* L. Arruntius, numit guvernator al Hispanici, dar oprit să-și ia în primire funcţia timp de zece ani. La aceștia se referă SUET, *Tib.,* 63,2, când afirmă că împăratul a oprit doi consulari numiţi guvernatori să plece în provinciile lor și i-a obligat să-și îndeplinească misiunile prin delegaţie.

131 Cf. 1,60.

132 Cf. 2,11.

133 în lumea greco-romană ospitalitatea *(hospitium)* era o adevărată instituţie; cei care erau legaţi prin ospitalitate erau obligaţi să-și acorde reciproc ajutor.

134 Orașul Vienna fusese unul din punctele de sprijin ale lui Vindex, în timp ce legiunea a XVI-a *Gemina* era cunoscută pentru fidelitatea ei încăpăţânată faţă de Nero.

135 Impresia pe care o produc calamităţile provocate de războaie: există o ierarhie a lor, iar istoria nu le reţine decât pe cele care au un caracter exemplar, în timp ce celelalte intră într-un con de umbră. După dezastrul suferit de Cremona (cf. 3,33), aproape nimeni nu și-a mai amintit de incendiul care a mistuit Colonia Taurina.

136 Legiunea a VII-a *Galbiana* în Pannonia, iar a XI-a în Dalmaţia.

137 Subliniere a anarhiei care domnea printre trupele lui Vitellius. *Bachanalia* – cult orgiastic în cinstea zeului Dionyssos (Bacchus), care a pătruns la Roma în secolul al II-lea! ˇHr. ˇşi care a fost interzis printr-un *senatus consultum* în anul 186 î. ˇHr. (cf. *C.I.L.,* I, 2,581 – textul senatus consultului – și TIT LIV, 39,8 – 18); de atunci se întâlnesc foarte puţine dovezi ale existenţei acestui cult la Roma. *Bachanalia* devine sinonim cu orgie. Cf. IUV, 2,3: *bachanalia uiuere* – a trăi în orgii.

138 Verginius Rufus fusese guvernator al Germaniei Inferior până la sfârșitul anului 68, când a fost demis de Galba.

139 Referire la refuzul lui Verginius Rufus de a prelua imp ˇeriul în 68, și nu la respingerea ofertei făcute de trupele lui Otho după bătălia de la Bedriacum.

140 Rebeliunea batavă este descrisă în Cartea a IV-a.

157bis SUET, *Vit.,* 10,3: „Și când a ajuns pe câmpurile pe care se dăduse bătălia, deoarece unii se îngrozeau de putrefacţia cadavrelor, a îndrăznit să spună o vorbă oribilă: «frumos mai miroase un dușman mort și cu atât mai mult când este concetăţean» /4 Cf. ˇşi CASS. DIO, 65,1.

Cf. descrierea dezastrului suferit de Cremona la 3,33.

141 Cf. discuţia generală asupra consulatelor din 69 la 1,77.

142 Pedanius Costa a fost, după toate probabilităţile,

eliminat de la consulat din cauza ostilităţii sale faţă de Nero.

Două persoane, Suplicius Camerinus, tatăl, consul în 46, și fiul, au fost executate la Roma de către Helius, în 67, în urma acuzaţiilor lui Regulus (cf. CASS. DIO, 63,18,2); unii comentatori cred că Tacit se referă la unul dintre cei doi; ei ar fi primit numele de Scribonianus de la mama lor, care se înrudea cu nevasta lui M. Crassus Frugi, consul în 27. DESSAU, *P.I.R.,* 1, p. 205, și CHILVER, p. 232, cred mai degrabă că este vorba de un fiu al lui M. Crassus Frugi, consul în 64, care a pierit în urma acuzaţiilor aduse de Regulus în 67. Numele de Camerinus ar proveni din înrudirea cu Suplicii, pe care Regulus i-a atacat în același timp.

143 Este vorba de orașul Histria din Dalmaţia.

144 Sclavii erau uciși prin crucificare.

145 SUET. *Din. Vesp...* 6. Legiunea fusese deplasată din Siria în Moesia scurtă vreme înaintea morţii lui Nero.

146 În anul 42, la instigaţia lui Annius Vinicianus, legatul Dalmaţiei, L. Arruntius Camillus Scribonianus ˇs-a revoltat împotriva împăratului Claudius, dar a fost părăsit de soldaţi în momentul când a declarat că vrea să restabilească *res publica.* CASS. DIO, 60,15,1 – 3. După Cassius Dio, Scribonianus ˇs-a refugiat în insula Issa, unde ˇs-a sinucis. Numele său a fost radiat de pe inscripţii *(C.I.L.,* II, 4170; lipsește și din Fastele de la Nota, *C.I.L.,* X, 1233); Cf. SUET, *Din. Claud.,* 13,35; PLIN., Ep., 3,16,7.

147 Domitius Corbulo, comandantul suprem al trupelor de pe frontul partie, a fost convocat de Nero în Grecia în 67 și silit să se sinucidă (cf. CASS. DIO, 63,17).

148 Cn. Domitius Corbulo, consul suffecfus în 39, era fiul lui Cn. Domitius Corbulo, frate vitreg al Miloniei Caesonia, ultima soţie a lui Caligula.

149 Cf. 1,81,1, o formulă similară.

150 Cf. 1,4,2.

151 Vespasian primise *ornamenta triumphalia* pentru victoriile dobândite în campania din Britannia (SUET,

Din. Vesp… 4).

152 Titus trebuie să fi fost tribun militar în Germania în anul 57 (cf. PLIN., *Nat. Hist., Praef.,* 3).

153 SUET, *Otho,* 4, și 6, îl numește astfel în mod greșit pe astrologul lui Otho.

154 La SUET., *Din. Vesp.,* 5,7, sunt menţionate zece preziceri; FLAV IOS., *Bel. lud.,* 3,400 – 402, relatează faptul că el însuși i-a profeţizat lui Vespasian ascensiunea în prezenţa lui Titus. Vespasian a fost consul suffecfus în anul 52.

155 Conform celor spuse de SUET, *Din. Vesp.,* 5,6, *Carmelus* era numele zeului.

156 La fel este numit de Tacit nobilul egiptean care îi apare lui Vespasian în templul lui Serapis de la Alexandria (cf. 4,82).

157 *Tribunicia potestas* a lui Vespasian începe, conform datelor oferite de monede și inscripţii, de la 1 iulie 69. Confirmarea lui Vespasian de către senat se produce la 21 decembrie prin *Lex de imp˟crio Vespasiani.* Dacă Tacit subliniază faptul că *dies imp˟erii Vespasiani* a fost cea a proclamării sale de către armată, asta înseamnă că istoricul vrea să atragă atenţia asupra primatului factorului militar faţă de cel constituţional (cf. ˟şi SUET, *Din. Vesp.,* 6,3).

176bis La SUET., *Din. Vesp.,* 6,3, două zile mai târziu.

Pe papirusul Fouad 1,8 datat în 69, Tiberius Alexander, prefectul Egiptului, se referă la Vespasian cu titlurile Zepœotôc și Kaâoap. Pe monedele bătute la Alexandria între 1 iulie și 22 decembrie, Vespasian apare cu titlul de ZEpoccrcôc pus înaintea numelui. Pentru circumstanţele proclamării lui Vespasian, cf. FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 4,592 – 621; CASS. DIO, 65,8.

158 Când Augustus a stabilit Eufratul ca graniţă a imp ˟eriului, existau două Armenii: Armenia minor, provincie romană, și Armenia maior, teritoriu disputat între romani și părţi. După campaniile purtate în vremea lui Nero de către Corbulo împotriva părţilor, Armenia maior a devenit din nou un regat clientelar

Romei. Regele Tindates, un arsacid, a fost încoronat la Roma în anul 66.

159 în timpul domniei lui Nero au staţionat trupe în Cappadocia (cf. campaniile lui Corbulo); dacă în 66 – 70 nu se mai aflau trupe în provincie înseamnă că ele au fost trimise pentru a participa la înăbușirea revoltei din ludeea.

160 între cei a căror carieră a început odată cu proclamarea lui Vespasian, avem știri despre Ti. Iulius Celsus Polemanus din Efes, consul în 92, care era tribun al legiunii a III-a *Cyrenaica,* staţionată în Egipt (cf. *I.L.S.,* 8971); Plotius Grypus, numit legat al uneia dintre legiunile care au invadat Italia (cf. 3,52).

161 Antonius Primus a fost condamnat în 61 pentru falsificarea unor testamente (cf. TAC., A/? /? 14,40,2 – 3; cf. ˇşi CASS. DIO, 65,9).

Manuscrisele oferă lecţiunea *quietis cupidine* („din dorinţa de liniște44); *quies* este un termen tehnic din domeniul vieţii politice care însemna dorinţa de a se sustrage pericolelor inerente carierei de senator (cf. R. SYME, în *Danubian Papers,* pp. 73 – 74). După ascensiunea lui Galba, Fuscus și-ar fi schimbat poziţia. SYME, urmat de CHILVER, p. 248, este de părere că lecţiunea *quietis* trebuie menţinută. Dacă acceptăm conjectura lui GROTIUS, *quaestus,* în loc de *quietis.* atunci dorinţa de câștig este cea care l-a determinat pe Fuscus să abandoneze cariera politică, deoarece senatorilor le era interzis să se angajeze în afaceri comerciale sau bancare. În ceea ce privește colonia de unde era originar Fuscus, R. SYME respinge ipoteza formulată de CICHORIUS că aceasta ar fi fost Pompei și, în urma studierii conjuncturii politice a epocii, menţionează trei colonii care, posibil, vor fi fost patria lui Fuscus: Vienna, Corduba, Aquileia.

162 Cf. 2,68.

163 Tacit „barbarizează44 armata germanică. FLAV. IOS., *Bel. lud...* 4,585 – 586, descrie aviditatea cu care soldaţii priveau către bogăţiile Romei.

164 În memoria locuitorilor Romei, Vitellius a intrat în capitală în sunete de trompetă, ca într-un oraș cucerit (cf. SUET, *Vit.,* 11,1: „În sfârșit a intrat în Roma în sunete de trompetă, cu mantie de general, încins cu sabia, înconjurat de steaguri și însemne militare, în mijlocul camarazilor săi cu cască militară și a soldaţilor care îşi purtau armele în văzul tuturor44).

165 Precedente pentru titlul de *Augusta*: Livia, după moartea lui Augustus (TAC., *Ann.,* 1,8,1), Antonia în vremea lui Caligula (SUET, *Cal.,* 15), care însă a refuzat titlul; Claudius i-l acordă postum (SUET, Dû/. *Claud.,* 11); Agrippina în vremea lui Claudius *(Ann.,* 12,26, l) și Poppaea în vremea lui Nero (TAC., *Ann.,* 15,23,1). Ciudat este faptul că Vitellius, deși a refuzat să adopte titlul de *Augustus,* îl acordă totuși mamei sale.

166 Cf. 2,62,3; SUET, *Vit.,* 8,4. Pe unele monede apare și titlul *Augustus,* dar lipsește din *Acta Fratrum Arualium.*

167 în anul 477 î. ˇHr., la 18 iulie 306, Fabii au căzut la Cremerà într-o ambuscadă în lupta împotriva orașului Veii (TIT. LIV., 6,1; OVID., *Fast.,* 2,195 – 242); în aceeași zi, în 378, romanii au fost înfrânţi la Allia (15 km nord de Roma) de către galii conduși de Brennus. De atunci ziua de 18 iulie a fost considerată nefastă.

168 Adică fără să facă uz de calitatea lui de principe.

169 TAC., *Ann.,* 14,49. Paetus Thrasea fusese conducătorul opoziţiei stoice împotriva lui Nero; a fost constrâns la sinucidere în anul 66. Episodul din senat este relatat și de CASS. DIO, 65,7, fără menţionarea precedentului lui Thrasea.

170 Sublinierea rolului determinant pe care îl capătă elementul militar.

171 Nici comisia instituită de Galba pentru retrocedarea averilor confiscate (1,20), nici iniţiativele lui Otho (1,90) nu au putut rezolva problema.

172 Pentru obligaţiile liberţilor faţă de patroni, cf. *Dig.,* 13,14. în cazul relatat, liberţii reușesc să ocolească prevederile legii și chiar să ajungă în poziţii influente. Asistăm la o răsturnare a ierarhiilor tradiţionale.

173 Sub Tiberiu cohortele pretoriene erau recrutate din vechile regiuni ale Italiei și în tot timpul dinastiei iulio-claudiene numai rareori sunt recrutaţi provinciali. Vitellius, în schimb, recrutează și necetăţeni din trupele auxiliare.

174 Atâta însumau, în vremea lui Vitellius, cohortele pretoriene împreună cu cele urbane.

175 SUET, *Vit.,* 11; CASS. DIO, 65,7.

176 Colegiu instituit de Tiberius în anul 14 d. Hr.; iniţial era format din douăzeci și unu de membri aleși dintre fruntașii Romei *(primores ciuitatis)* (cf. TAC., *Ann.,* 1,54,1)

177 Confrerie care se îndeletnicea cu ştiinţa augurală; nici anticii nu erau lămuriţi asupra ei; conform tradiţiei, ea a fost întemeiată de regele Titus Tatius (cf. TAC., *Ann.,* 1,54,1) pentru a înlocui un vechi cult sabin. Dispăruse și a fost repusă în vigoare de către Augustus (cf. *R.G.,* 1,46).

178 Polyclitus și Patrobius, liberţi ai lui Nero (cf. 1,37).

179 SUET, *Vit.,* 13, și CASS. DIO, 65,2 – 4, dau amănunte asupra cantităţilor imense de alimente consumate și asupra rafinamentului culinar al lui Vitellius.

180 Bordeonius Flaccus nu se încredea în batavi, dar și propria sa atitudine era ambiguă. Monedele bătute de Vitellius la Roma, în Gallia și în Hispania poartă legenda *Fides exercituum* și *Concordia exercituum* (cf. *R.I.C.,* I, 244 și urm.).

181 Singura dovadă a faptului că Clodius Macer a strâns forţe militare.

182 Alpii lulieni. Drumul militar ducea din Italia prin Aquileia, traversa Alpii pe la Emona (Laibach), până în Pannonia la Petovio (Pettau).

Cartea a III-a

Generalii partidei flaviene discutau planurile de război sub auspicii mai bune și cu mai multă bună credinţă. Ei ˇs-au adunat la Poetovio în tabăra de iarnă a legiunii a XIII-a1. Acolo au dezbătut problema dacă nu este preferabil să blocheze Alpii Pannonici, până când sunt puse pe picior de

război toate forţele care se află în spatele lor, sau dacă să nu declanșeze pe dată ofensiva și să dea bătălia pentru Italia. 2. Cei care susţineau necesitatea așteptării ajutoarelor și a amânării bătăliei scoteau în evidenţă forţa și reputaţia legiunilor germanice, ca și faptul că trupe de elită ale armatei britanice făcuseră joncţiunea cu Vitellius; că lor înșile le stătea la dispoziţie un număr inferior de legiuni, care de curând fuseseră învinse2; acestea, deși aprige la vorbă, aveau moralul scăzut, fapt caracteristic învinșilor. Dar, dacă ei vor deţine Alpii, Mucianus va putea sosi cu trupele din Orient; lui Vespasian îi vor sta la dispoziţie marea, flotele, simpatia provinciilor cu ajutorul cărora va putea declanșa un nou război. Astfel, o amânare salutară a operaţiilor le va asigura noi forţe în viitor, fără să provoace vreo pierdere în rândul celor care acum le stau la dispoziţie.

2.1.La toate acestea Antonius Primus (acesta era cel mai aprig partizan al războiului) a replicat că grăbirea acţiunii le este lor înșile utilă, iar lui Vitellius fatală. Succesul, spunea el, i-a făcut pe învingători mai lași decât mai curajoși; ei nu sunt ţinuţi în cantonament și în tabere militare, ci, răspândiţi prin toate municipiile Italiei, indolenţi, ei constituie un motiv de spaimă numai pentru gazdele lor; și, cu cât au avut parte mai înainte de o viaţă aspră, cu atât sunt mai dornici acum să soarbă din plăcerile neobișnuite. 2. Circul, teatrele și seducţiile orașului i-au înmuiat și le-au ruinat sănătatea; dar, dacă li se acordă răgaz, ei îşi vor reface puterile în cursul pregătirilor de război; Germania, de unde îşi trag forţele, nu este departe, Britannia e despărţită doar de un braţ de mare, Galliile și Hispaniile se află în apropiere; pretutindeni ei au de partea lor bărbaţi, cai, tributuri și însăși Italia și bogăţiile orașului; iar dacă ar vrea să preia ofensiva, le stau la dispoziţie două flote și Marea Ilirică lipsită de apărare3. La ce le va folosi atunci flavienilor închiderea munţilor? La ce amânarea operaţiilor militare până în vară? De unde între timp bani și provizii? 3. De ce să nu profite de faptul că legiunile panonice, mai degrabă

decepţionate decât învinse, renășteau din dorinţa răzbunării, că armatele din Moesia sosiseră cu forţele lor intacte? Dacă se calculează numărul soldaţilor mai degrabă decât cel al legiunilor, de partea lor se află mai multă forţă și, în orice caz, niciun fel de desfrâu. Sentimentul rușinii sporise disciplina acestor trupe; nici măcar atunci la Bedriacum cavaleria nu fusese înfrântă, deoarece reușise să spargă linia vitelienilor, în ciuda situaţiei grele4.4., Atunci două detașamente de cavalerie panonice și moesice l-au străpuns pe dușman; acum șaisprezece detașamente asemănătoare se vor năpusti simultan și, prin forţa lor de șoc, prin sunetele trâmbiţelor și prin praful ridicat, vor zdrobi călăreţi și cai care au pierdut obișnuinţa războiului. Dacă nimeni nu se opune, eu voi fi ˟în același timp inițiatorul și executantul planului de război. Voi, care nu sunteţi compromiși, rămâneţi aici cu legiunile: mie îmi sunt suficiente cohortele de infanterie ușor înarmate. în curând veţi auzi că Italia este deschisă, că situaţia lui Vitellius este compromisă. Va fi pentru voi o plăcere să mă urmaţi și să căleaţi pe urmele învingătorului/4

3. Cam acestea le-a spus cu flăcări în ochi și cu voce tunătoare, ca să fie auzit de departe (căci se amestecaseră în consiliu centurioni și câţiva soldaţi); cuvântarea lui a avut ca efect să-i impresioneze și pe oamenii prudenţi și prevăzători, iar mulţimea îl ridica în slava cerului pe un singur bărbat și general, dispreţuind indolenţa celorlalţi. Antonius își crease reputaţia în adunarea în care a fost citită proclamaţia lui Vespasian: în timp ce alţii ˟s-au exprimat în termeni ambigui, cu intenţia de a le putea da mai târziu interpretarea care le-ar fi convenit, el a luat o atitudine clară în favoarea lui Vespasian și prin aceasta și-a câștigat respectul soldaţilor, care vedeau în el un asociat la gloria sau la înfrângerea lor.

După Antonius, Cornelius Fuscus se bucura de cea mai mare autoritate. Și cum el îl ataca în mod obișnuit fără cruţare pe Vitellius, nu avea nicio șansă de scăpare în caz de înfrângere. Tampius Flavianus, un om șovăielnic prin

caracter și vârstă, îi irita pe soldaţi, care îl bănuiau că îşi aminteşte de înrudirea lui cu Vitellius, și, pentru că la primul act de rebeliune al legiunilor fugise, iar mai apoi ˇs-a întors din proprie iniţiativă, credeau că el caută momentul prielnic trădării. 2. Este adevărat că Flavianus părăsise Pannonia și se refugiase în Italia pentru a scăpa de pericole, dar dorinţa lui de schimbări îl determinase să reia titlul de legat consular și să participe la războiul civil; Cornelius Fuscus l-a încurajat mult în această direcţie, nu pentru că avea nevoie de ajutorul lui Flavianus, ci pentru a conferi rebelilor un prestigiu mai mare prin titlul acestuia de consular.

De altminteri, i ˇs-a scris lui Aponius Satuminus să grăbească marșul legiunilor din Moesia, pentru ca războiul să poată fi transferai în Italia fără pierderi și cu maximum de folos. Și, pentru ca provinciile să nu fie expuse neînarmate popoarelor barbare, conducătorii sarmaţilor iazigi, în mâinile cărora se alia puterea popoarelor lor, au fost înrolaţi în armata romană. Aceștia au oferit și pe supușii lor, și cavaleria, singura lor forţă de valoare; oferta le-a fost însă respinsă, pentru ca nu cumva să apară în timpul războaielor civile probleme externe sau ca ei, tentaţi de promisiunile vitelienilor, să nu încalce angajamentele5. Sunt antrenaţi în tabăra flavienilor Sido și Italiens, regi ai suebilor, un neam supus romanilor de lungă vreme și care, mai mult decât oricare, și-a respectat promisiunile6.2. Trupe auxiliare au fost așezate la flanc, căci provincia Raetia le era ostilă datorită credinţei neclintite a procuratorului Porcius Septimius faţă de Vitellius7. În consecinţă, Sexiilius Felix a fost trimis împreună cu unitatea de cavalerie *Auriana,* opt cohorte de infanterie și tineri din Noricum pentru a ocupa malul râului Aenus, care desparte Raetia de Noricum. Cum nici de o parte, nici de cealaltă nu a fost întreprinsă nicio acţiune, soarta războiului a fost decisă în altă regiune.

Lui Antonius, care pusese mâna pe detașamente ale cohortelor și pe o parte a cavaleriei, ca să invadeze Italia, i ˇs-a asociat Arrius Varus, un bărbat cu mare experienţă

militară; acesta îşi datora reputaţia campaniilor purtate sub comanda lui Corbulo și succeselor obţinute în Armenia. Se spunea despre el că în convorbiri secrete cu Nero ar fi denunţat virtuţile lui Corbulo; din acest motiv, el ar fi fost înaintat la gradul de primipil printr-o favoare infamă, dar bucuria de moment a unei promovări făcute în asemenea condiţii i-a fost mai târziu fatală.
Oricum ar fi, Antonius Primus și Varus, după ce au pus stăpânire pe Aquileia și pe regiunea înconjurătoare, au fost primiţi cu entuziasm la Opitergium și la Altinum. La Altinum a fost lăsată o garnizoană împotriva eventualelor incursiuni ale flotei de la Ravenna, căci defecţiunea acesteia încă nu era cunoscută. Apoi au reușit să câştige de partea lui Vespasian orașele Patavium și Ateste. Acolo au aflat că trei cohorte viteliene și o unitate de cavalerie numită *Sehasiana* ˇs-au stabilit la Forum Alienum, unde au construit un pod de vase. 3. Li ˇs-a părut a fi un bun prilej să lanseze un atac prin surprindere, deoarece fuseseră informaţi că vitelienii nu se așteptau la așa ceva. în zorii zilei au declanșat acţiunea și i-au surprins pe cei mai mulţi neînarmaţi. Se dăduse clivânt de ordine să nu fie uciși decât câţiva și să-i constrângă pe ceilalţi să-și calce jurământul faţă de Vitellius și ˇs-au găsit unii care ˇs-au predat imediat; majoritatea însă a sfărâmat podul și i-a închis dușmanului, care-i urmărea, calea. începuturile războiului erau de bun augur pentru flavieni.

Când ˇs-a răspândit știrea acestei victorii, legiunile a VII-a *Galbiana,* a XII-a *Gemina,* aflate sub comanda legatului Vedius Aquila, au sosit pline de entuziasm la Patavium. Acolo ˇs-au odihnit timp de câteva zile; în acest răstimp, Minicius lustus, prefectul taberei legiunii a VII-a, deoarece dădea dovadă de o severitate prea mare pentru vremuri de război civil, a trebuit să fie scăpat de furia soldaţilor și a fost expediat la Vespasian. 2. Un fapt dorit de multă vreme a căpătat o importanţă exagerată prin semnificaţia și gloria care i ˇs-au atribuit: Antonius a dat ordin să fie reașezate statuile lui Galba, răsturnate de discordia timpurilor în toate municipiile, socotind că acest

act va aduce mai mult prestigiu cauzei flavienilor, dacă reușea să impună ideea că principatul lui Galba se bucură de simpatie și că partida acestuia renaște11.

Apoi generalii flavieni au discutat problema alegerii unei baze pentru operaţiile militare. Cel mai potrivit loc li ˚s-a părut a fi Verona, deoarece câmpurile deschise din jurul ei se pretau la luptele de cavalerie, armă în care ei erau superiori; în același timp, a-i smulge lui Vitellius o colonie bogată li se părea a fi un obiectiv util pentru reputaţia lor. Pe drum au ocupat Vicetia: faptul în sine era fără importanţă (forţele de care dispunea municipiul erau modeste), dar el a căpătat o semnificaţie deosebită în ochii celor care îşi aminţeau că acolo ˚s-a născut Caecina și că generalului trupelor dușmane i-a fost răpită patria. Cucerirea Veronei îşi merita preţul: precedentul creat și bogăţiile orașului au fost de un real folos cauzei flavienilor; mai mult, armata așezată între Raetia și Alpii lulieni închisese trecerea pe unde ar fi putut sosi armata germanică13.2. Toate acestea îi erau necunoscute sau chiar îi erau tăinuite lui Vespasian: acesta dăduse ordin să fie oprite operaţiile militare la Aquileia și acolo să fie așteptat Mucianus; la ordinul dat, el adăugase planul său că, în momentul în care va deţine Egiptul, cheia pentru aprovizionarea cu grâne a Italiei, când va pune mâna pe resursele celor mai bogate provincii, armata lui Vitellius va putea fi constrânsă să capituleze, lipsită fiind de soldă și de grâne14.

Aceleași instrucţiuni le dădea și Mucianus în numeroase scrisori, afirmând că dorește o victorie fără vărsare de sânge și fără doliu și alte asemenea pretexte, în realitate însă, pentru că era avid de glorie și dorea să-și rezerve sie însuși meritul întregii campanii. Dar, din cauza distanţelor imense, instrucţiunile soseau după ce faptele fuseseră consumate.

Așadar, Antonius, printr-o incursiune bruscă, atacă avanposturile inamicului și se retrage, după ce a sondat într-o luptă scurtă, fără să urmărească obţinerea unui rezultat strategic, starea de spirit a adversarului. Apoi

Caecina îşi aşază tabăra între Hoştilia, un orășel dependent de Verona, și mlaștinile râului Tartar, într-o poziţie foarte puternică, deoarece spatele îi era acoperit de râu, iar flancurile, de apele mlaștinii. 2. Dacă și-ar fi menţinut credinţa, Caecina ar fi putut ușor înfrânge, cu întreaga armată viteliană, două legiuni15, căci acestea nu făcuseră încă joncţiunea cu armata din Moesia, sau ar fi putut să le constrângă să părăsească Italia printr-o retragere rușinoasă16. Dar Caecina, prin diferite întârzieri, i-a oferit inamicului posibilitatea de a acţiona la momentul care îi convenea, în timp ce el se limita la scrisori pline de imprecaţii la adresa celor pe care ușor i-ar fi putut respinge cu ajutorul armelor, până când emisarii săi au reușit să încheie pactul trădării. în acest răstimp, sosește pe teatrul de război Aponius Satuminus, împreună cu legiunea a VII-a *Claudiana.* 3. în fruntea acestei legiuni se afla Vipstanus Messala, un om dintr-o familie ilustră, de o rară distincţie, singurul om care în acest război a dat dovadă de atitudine morală17.4. Acestor trupe, care nu se puteau în niciun fel compara cu armata lui Vitellius (până în acest moment nu sosiseră decât trei legiuni), Caecina le-a trimis un mesaj în care le făcea reproșuri pentru temeritatea lor de a ridica din nou la luptă armate învinse; în același timp, el ridica în slăvi valoarea armatei germanice făcând o singură și minoră menţiune la adresa lui Vitellius și fără să se lanseze în atacuri la adresa lui Vespasian; într-un cuvânt, el nu spunea nimic din ceea ce ar fi putut să-l slăbească sau să-l înspăimânte pe dușman. 5. Generalii partidei flaviene, în răspunsul lor, nu ˟s-au obosit să justifice soarta lor din trecut18, i-au făcut elogiul lui Vespasian, au vorbit despre cauza lor cu încredere, siguri asupra deznodământului, iar pe Vitellius îl tratau ca pe un dușman. Tribunilor și centurionilor le dădeau speranţa că îşi vor păstra privilegiile acordate de Vitellius și îl îndemnau pe înșuși Caecina, în termeni foarte clari, să treacă de partea lor. Aceste scrisori, citite în faţa soldaţilor armatei flaviene, le-au sporit acestora încrederea, deoarece Caecina le scrisese pe un ton moderat, ca și cum

˘s-ar fi temut să-l ofenseze pe Vespasian, în timp ce generalii lor formulaseră scrisorile pe un ton dispreţuitor, ca o insultă la adresa lui Vitellius.

Apoi, la sosirea a doua legiuni, comandate, cea de a III-a, de Dillius Aponianus, și a VIII-a, de Numisius Lupus 19, flavienii au hotărât să-și desfășoare forţele și să înconjoare Verona cu un val de apărare. întâmplarea a făcut ca porţiunea valului care se afla în faţă20 să-i revină legiunii galbiene; când au văzut la distanţă cavaleria aliată, i-a cuprins panica în mod inutil, ca și cum ar fi zărit cavaleria dușmană. Imediat ei pun mâna pe arme, temându-se de trădare. 2. Furia soldaţilor ˘s-a îndreptat împotriva lui Tampius Flavianus, deși nu exista nicio dovadă că ar fi trădat, dar de multă vreme el devenise odios armatei și mulţimea dezlănţuită cerea capul său: strigau și îl acuzau de faptul că este înrudit cu Vitellius, că l-a trădat pe Otho, că a pus mâna pe donativul soldaţilor21. Iar el nu avea posibilitatea să se apere: zadarnic întindea braţele implorând, zadarnic se prosterna adesea la pământ, cu hainele sfâșiate, pieptul și chipul zguduindu-i-se de plâns. Atitudinea sa îi incita mai mult pe soldaţii dezlănţuiţi, ca și cum groaza care îl stăpânea ar fi fost dovada unei conștiinţe încărcate. 3. Strigătele soldaţilor îl acopereau pe Aponius Satuminus, ori de câte ori voia să le vorbească; pe ceilalţi generali i-au respins cu freamăt și urlete. Numai pe Antonius erau dispuși soldaţii să-l asculte; el era elocvent, stăpânea arta de a liniști mulţimea și se bucura de autoritate. Când rebeliunea a luat amploare și când de la insulte și înjurături au trecut la încăierări cu arma în mână, Antonius poruncește aruncarea în lanţuri a lui Flavianus. Soldaţii au intuit comedia22 și, dispersându-i pe cei care păzeau tribuna, erau pe punctul să se dezlănţuie violent. 4. Antonius și-a dezgolit pieptul, și-a scos sabia, jurând că va pieri fie de mâna soldaţilor, fie de a sa proprie; ori de câte ori zărea câte un cunoscut sau vreun soldat purtând o decoraţie militară, îl striga pe nume, cerându-i să săvârșească el fapta23. Apoi, întorcându-se către steaguri și invocând zeii războiului, i-a rugat să abată

asupra armatei dușmane acea nebunie, acel spirit de revoltă, până când rebeliunea a slăbit și la sfârșitul zilei ˇs-au reîntors cu toţii în corturile lor. Flavianus, plecat în aceeași noapte, a primit pe drum o scrisoare din partea lui Vespasian, datorită căreia a scăpat de pericole.

Legiunile parcă ˇs-au molipsit dintr-odată: ele îl atacă pe Aponius Satuminus, legatul armatei moesice, cu atât mai violent, cu cât ele nu mai erau, ca în cazul precedent, obosite de eforturile depuse; furia lor ˇs-a dezlănţuit în mijlocul zilei, când a fost cunoscută o scrisoare despre care ei credeau că Satuminus i-a trimis-o lui Vitellius24.2. Pe cât în trecut aceste legiuni rivalizaseră între ele în vitejie și disciplină, pe atât se întreceau ele acum în obrăznicie și agresivitate și cereau insistent executarea lui Satuminus, cu aceeași violenţă cu care o ceruseră pe cea a lui Flavianus. Ba chiar legiunile din Moesia le aminţeau celor din Pannonia că le ajutaseră să se răzbune25, iar panonicii, ca și cum actul de rebeliune al altora i-ar fi absolvit de vină, se bucurau să reitereze revolta. 3. Soldaţii se îndreaptă spre grădinile unde se afla Satuminus. Nici Antonius Primus, nici Aponius, nici Messala n-au putut să-l scape, cu toate că ˇs-au străduit din răsputeri; Satuminus ˇs-a salvat datorită întunericului ascunzătorii sale: el ˇs-a ascuns în cazanele băilor, care din întâmplare erau goale. Mai târziu, fără lictori ˇs-a refugiat la Patavium. 4. Plecarea consularilor i-a permis lui Antonius să exercite singur comanda asupra ambelor armate, căci colegii îi cedau puterea, iar soldaţii îşi manifestau simpatia numai faţă de persoana sa. Nu lipseau oameni care să creadă că amândouă rebeliunile au fost provocate de intrigile lui Antonius, pentru ca el să se poată bucura singur de rezultatele războiului26.

Nici în tabăra lui Vitellius starea de spirit nu era calmă; discordia de aici era cu atât mai periculoasă, cu cât ea nu izbucnea din suspiciunile soldaţilor, ci din lipsa de credinţă a comandanţilor. Lucilius Bassus, prefectul flotei de la Ravenna, a profitat de nehotărârea soldaţilor săi (cea mai mare parte a lor proveneau din Dalmaţia și Pannonia,

provincii care se aflau în mâinile lui Vespasian) pentru a-i determina să treacă de partea flavienilor. A fost aleasă o noapte pentru comiterea trădării și ˇs-a hotărât ca numai partizanii defecţiunii să se adune la cartierul general, fără știrea celorlalţi. 2. Bassus, fie de rușine, fie de teamă, aștepta la el în casă rezultatele acţiunii. Trierarhii se năpustesc cu mare tumult asupra imaginilor lui Vitellius, îi ucid pe puţinii care încercau să opună rezistenţă, în timp ce mulţimea, dornică de schimbări, înclina să treacă de partea lui Vespasian. Abia atunci Lucilius Bassus a ieșit din umbră și ˇs-a declarat în mod public a fi autorul acţiunii. 3. Flota l-a ales ca prefect pe Cornelius Fuscus, sosit în mare grabă la faţa locului. Bassus a plecat spre Atria cu pază militară, sub pretextul unei gărzi de onoare, pe corăbii libumice și, ajuns acolo, a fost zvârlit în lanţuri de prefectul unei unităţi de cavalerie, Vibennius Rufinus, care asigura paza în acel loc; a fost însă eliberat imediat, la intervenţia libertului lui Caesar, Hormus27: până și acest individ era considerat a fi un general28!

Iar Caecina, de îndată ce ˇs-a răspândit știrea defecţiunii flotei, îi convoacă la cartierul general doar pe centurionii de prim rang și pe câţiva soldaţi, profitând de faptul că majoritatea acestora se aflau dispersaţi în tabără pentru corvezile militare. Acolo el ridică în slăvi virtutea lui Vespasian și forţele militare ale partidei sale, dezvăluie defecţiunea flotei, micșorarea gravă a rezervelor de grâne, ostilitatea Galliilor și a Hispaniilor, nesiguranţa care domnea la Roma; pe scurt, el arată că lui Vitellius toate îi merg pe dos. Apoi, începând cu complicii la complot, el îi pune, spre stupoarea celorlalţi, pe toţi să-i jure credinţă lui Vespasian; imediat statuile lui Vitellius sunt smulse de pe piedestal și sunt trimiși mesageri care să-i anunţe lui Antonius evenimentul. 2. Dar, atunci când vestea trădării a făcut înconjurul taberei, când soldaţii, repezindu-se spre cartierul general, au văzut chipul lui Vitellius zăcând pe jos, în schimb numele lui Vespasian afișat, mai întâi păstrează o liniște mormântală, apoi îşi clamează simultan toate nemulţumirile: într-atât a decăzut gloria armatei

germanice, încât, fără luptă, fără să primească vreo rană, ea întinde mâinile legate și predă armele? Ce legiuni le stau în faţă? Legiuni înfrânte; și încă armatei othoniene îi lipsește acum unica forţă serioasă, și anume legiunile I și a XIV-a, pe care ei le-au zdrobit și le-au culcat la pământ chiar pe aceste câmpuri29.3. Oare atâtea mii de soldaţi să-i fie oferiţi în dar lui Antonius, un exilat30, ca o turmă bună de vânzare? Nu este de mirare că opt legiuni se pun la remorca unei flote; așa a hotărât Bassus, așa a hotărât Caecina: după ce i-au furat principelui case, grădini, bogăţii, să-i răpească și soldaţii. Deși forţele le sunt intacte, deși nu au suferit pierderi, ci sunt dispreţuiţi de flavieni; ce vor putea ei răspunde celor care-i vor întreba despre succesele sau insuccesele lor?

14. Iată ce strigau soldaţii, mai întâi unul câte unul, apoi cu toţii sub imp˘eriul indignării; imediat, la iniţiativa legiunii a V-a ei reașază statuile lui Vitellius și îl aruncă în lanţuri pe Caecina. Îi aleg ca generali pe Fabius Fabulus, legatul legiunii a V-a și pe Cassius Longus, prefectul taberei militare; întâmplător, le-au ieșit în cale membrii echipajelor a trei corăbii libumice și i-au ucis, deși aceștia nu știau nimic și erau nevinovaţi de cele întâmplate; soldaţii părăsesc tabăra, taie din nou podul, se îndreaptă către Hoştilia, apoi către Cremona, pentru a face joncţiunea cu legiunile I *Italica* și a XVI-a *Rapax,* pe care Caecina le trimisese cu o parte a cavaleriei, ca să ocupe Cremona.

Când Antonius a aflat toate acestea, el a hotărât să atace armata dușmană cât timp este încă dezbinată și cu forţele dispersate, mai înainte ca generalii să-și recâştige autoritatea, soldaţii, spiritul de supunere, iar legiunile unite, încrederea. El era convins că Fabius Valens părăsise Roma și că, la vestea trădării lui Caecina, se va grăbi mai mult; iar Fabius îi era credincios lui Vitellius și un bun expert în arta militară. în același timp Antonius era îngrijorat și din cauza sosirii unor enorme mase de germani prin Raetia. Vitellius chemase trupe auxiliare din Britannia, Gallia și Hispania, care ar fi putut constitui o

forţă uriașă în balanţa războiului, dacă Antonius, temându-se de această posibilitate, n-ar fi reușit să obţină decizia, precipitând bătălia. 2. El a părăsit Verona cu întreaga armată și a ajuns în două zile de marș la Bedriacum. În ziua următoare legiunile au fost reţinute pentru efectuarea lucrărilor de fortificaţie, iar cohortele auxiliare au fost trimise pe ogoarele Cremonei, pentru ca, sub pretextul aprovizionării, soldaţii să se obișnuiască [u prădarea civililor; Antonius însuși, împreună cu patru mii de călăreţi, înaintează până la a opta piatră militară de Bedriacum, pentru ca prădăciunile să poată fi făcute mai ușor. Cercetașii, cum este normal, înaintau mai departe.

Cam la a cincea oră a zilei31, o ștafetă a anunţat sosirea dușmanilor precedaţi de o avangardă slabă și faptul că se aud pe o suprafaţă întinsă mișcări de trupe și zgomote. în timp ce Antonius se întreba cum trebuie să acţioneze, Arrius Varus, din dorinţa de a-și demonstra energia, ia cu sine pe cei mai destoinici călăreţi, îi atacă și îi înfrânge pe vitelieni într-o luptă fără importanţă; când aceștia din urmă au sosit în număr mai mare, soarta luptei ˘s-a schimbat, iar cei care fuseseră cei mai energici urmăritori se aflau acum în ultimele rânduri ale celor care se retrăgeau. 2. Tentativa se făcuse în pofida voinţei lui Antonius și el îi prevăzuse deznodământul. îndemnându-i pe ai săi să reia cu curaj lupta, el desfășoară pe aripi escadroanele de cavalerie, dar lasă la mijloc un drum liber pe unde să se retragă Varus și călăreţii săi; ordonă legiunilor să se înarmeze, sună alarma pe câmpuri, pentru ca fiecare să lase prada și să vină pe drumul cel mai scurt la bătălie. între timp, Varus, cuprins de teamă, se amestecă [u restul trupelor și stârnește panica printre ele. Respinși, nevătămaţi și răniţi, ei se zdrobeau unii de alţii din cauza propriei lor frici și a îngustimii drumurilor.

în acea stare de confuzie Antonius ˘s-a comportat ca un general stăpân pe sine și ca un soldat curajos. îi încuraja pe cei cuprinși de panică, îi oprea pe cei care se retrăgeau, se afla acolo unde efortul era mai mare, acolo unde mai licărea o speranţă; el le apărea dușmanilor extraordinar,

alor săi impunător prin gând, faptă și voce. Era atât de înflăcărat, încât l-a zdrobit cu securea pe un stegar care fugea, apoi i-a luat steagul și l-a întors către dușman. în urma acestei fapte, nu mai mult de o sută de călăreţi, cuprinși de rușine, ˇs-au oprit și au rezistat: i-a ajutat și locul, deoarece drumul se îngusta, iar podul peste râul care-l traversa se frânsese și, cum albia era nesigură, malurile abrupte nu ofereau nicio posibilitate de retragere. 2. Această constrângere sau destinul au restabilit o situaţie care părea compromisă. Se întăresc între ei în rânduri strânse și îi surprind pe vitelieni, care se dispersaseră în mod imprudent, și îi fac să-și piardă cumpătul. Antonius îi urmărește pe dușmanii demoralizaţi, îi culcă la pământ pe cei care rezistau; în același timp, ceilalţi, fiecare după caracterul său, spoliau cadavrele, luau prizonieri, puneau mâna pe arme și pe cai. Chiar și cei care cu o clipă mai devreme fugeau pe ogoare, rechemaţi de strigătele de bucurie, participau acum la victorie.

La a patra piatră militară de Cremona, au străfulgerat brusc însemnele legiunilor *Rapax* și *Italica,* care au înaintat până aici în momentul când cavaleria lor dădea bătălia începută cu atâta succes. Dar, când soarta bătăliei ˇs-a schimbat, ele nu și-au deschis rândurile, nu i-au primit pe camarazii lor aflaţi în derută, n-au înaintat împotriva dușmanului și nu l-au atacat când se afla obosit de drum și de bătălie. Aceste trupe, înfrânte din întâmplare, cât timp situaţia le-a fost favorabilă, n-au dorit să fie conduse de un general, dar acum, în urma înfrângerii, realizau cât de necesar le este un comandant. 2. Frontul legiunilor, deja zdruncinat, a fost atacat de cavaleria învingătoare, iar tribunul Vipstanus Messala sosea pe câmpul de luptă cu trupele auxiliare moesice, care, deși înaintau foarte repede, erau urmate îndeaproape de mulţi legionari; astfel, infanteriști amestecaţi cu călăreţi au frânt cele două legiuni aflate în coloană. Și, pe cât apropierea zidurilor Cremonei le dădea acestora din urmă mai multă speranţă de refugiu, pe atâta le slăbea voinţa de rezistenţă. Dar nici

Antonius n-a insistat mai mult, amintindu-și de eforturile depuse de trupele sale și de rănile primite într-o bătălie atât de lungă vreme incertă, care, chiar dacă ˇs-a încheiat printr-un succes, afectase cai și călăreţi.

Când ˇs-a lăsat umbra de seară, a sosit grosul armatei flaviene. Cum au călcat în picioare grămezile de cadavre și vestigiile bătăliei recente, ca și cum bătălia decisivă ar fi fost câştigată, ei cer să pornească imediat spre Cremona, să-i facă prizonieri pe învinși sau să ia cu asalt orașul. Spuse în public, acestea sunau frumos; în sinea lui fiecare îşi zicea că orașul așezat în câmpie poate fi cucerit dintr-o singură lovitură; 2. că în întuneric asediatorii vor avea aceeași îndrăzneală, în schimb o mai mare posibilitate de pradă; dacă se face ziuă, vor avea parte de pace, de rugăminţi și, în loc de eforturi și răni, de renumele inutil de clemenţă și de glorie, iar bogăţiile Cremonei vor intra în raniţele prefecţilor și ale legaţilor. Prada dintr-un oraș luat cu asalt le revine soldaţilor, în schimb cea dintr-unul care se predă, ofiţerilor. Centurionii și tribunii nu mai aveau nicio autoritate și, spre a nu putea fi auzită vocea nimănui, soldaţii îşi izbesc scuturile, hotărâţi să distrugă subordonarea militară, dacă nu sunt duși la luptă.

Atunci Antonius a pătruns între manipule. Când prezenţa și autoritatea sa au impus liniștea, el le-a declarat soldaţilor că nu vrea să le smulgă gloria și răsplata pentru niște fapte atât de strălucite, dar că îndatoririle generalului sunt diferite de cele ale armatei: soldatul trebuie să dea dovadă de dorinţă de luptă, generalii contribuie la victorie prin spirit de prevedere, prin calcul și prudenţă mai degrabă decât prin temeritate32.2. în ceea ce-l privește, așa cum și-a făcut datoria cu arma în mână pentru dobândirea victoriei, pe cât i-a stat în putinţă, el vrea să le fie de folos prin raţiune și prudenţă, calităţile specifice generalilor; nu încape nicio îndoială asupra pericolelor care îi pot surprinde noaptea într-un oraș cu o așezare necunoscută, unde se află dușmani și unde toate sunt propice pentru organizarea ambuscadelor și nu trebuie să pătrundă în oraș, chiar dacă li se deschid

porţile, decât după ce l-au cercetat cu atenţie în timpul zilei. Cum să înceapă asaltul fără să cunoască exact situaţia, și anume pe unde se poate intra în oraș, care este înălţimea zidurilor, dacă atacul trebuie întreprins cu proiectile și suliţe sau cu mașini de război și cu lucrări de asediu? 3. Apoi, adresându-se fiecăruia în parte, îi întreabă dacă au adus cu ei securi, târnăcoape și alte instrumente necesare luării cu asalt a unui oraș. Cum i-au răspuns negativ, el le-a replicat: „Ce mâini pot frânge și dărâma ziduri numai cu săbii și lăncii? Dacă va trebui să construim turnuri, să ne protejăm cu parapete și creneluri, oare vom sta inerţi ca o mulţime stupidă, mirându-ne de înălţimea turnurilor și de fortificaţiile dușmanului? De ce să nu lăsăm să treacă o noapte, să aducem mașinile de asediu și să avem de partea noastră forţa și victoria?” în același timp el trimite la Bedriacum trupe de aprovizionare, valeţi de arme și călăreţi cu forţe proaspete, ca să aducă provizii și alte lucruri de primă necesitate.

Soldaţii n-au prea apreciat spusele sale și erau pe punctul să se revolte, când călăreţi înaintând până sub zidurile Cremonei au pus mâna pe câţiva locuitori ai orașului care rătăceau pe acolo; de la aceștia au aflat că șase legiuni viteliene și întreaga armată cantonată la Hoştilia, parcurgând, la vestea înfrângerii suferite, în aceeași zi treizeci de mii de pași, ˟s-au pus pe picior de război și urmau să sosească la faţa locului33. Spaima provocată de acest pericol le-a deschis minţile înceţoșate pentru a putea înţelege legitimitatea gândurilor lui Antonius. 2. El ordonă legiunii a XIII-a să ia poziţie chiar pe Via Postumia; în sprijinul ei stătea la aripa stângă, în câmp deschis, legiunea a VII-a *Galbiana* și, mai departe, legiunea a VII-a *Claudiana,* apărată de un șanţ natural (așa era configuraţia terenului); la aripa dreaptă se afla, pe un drum de câmpie, legiunea a VIII-a, apoi legiunea a III-a, protejată de inamic printr-un grup de arbori deși. Aceasta era ordinea steagurilor și a însemnelor34, dar soldaţii, amestecaţi din cauza întunericului, se așezaseră la întâmplare; detașamentele pretorienilor erau în imediata

vecinătate a legiunii a III-a, cohortele auxiliare, la aripi, flancurile și spatele armatei erau acoperite de cavalerie; Sido și Italiens, principii suebi, se aflau, cu trupele lor de elită, în prima linie a frontului35.

Iar armata viteliană, al cărei gând a fost să se odihnească la Cremona și, după ce-și va fi refăcut prin somn și hrană forţele, să-l atace și să-l zdrobească a doua zi pe dușmanul istovit de frig și de lipsuri, nu avea un conducător, nu avea un plan de acţiune bine chibzuit; aproximativ la ora a treia a nopţii, ei se ciocnesc cu trupele flaviene pregătite să-i întâmpine și dispuse în formaţie de luptă. 2. N-aș îndrăzni să spun care era ordinea acestei armate viteliene dezorganizate din cauza furiei și a nopţii; unii afirmă că legiunea a IV-a *Macedonica* se afla la aripa dreaptă, a V-a a X V-a cu detașamente ale legiunilor a IX-a, a II-a și a XX-a britanice, la centru; a XVI-a, a XXII-a și I ocupau aripa stângă. Soldaţii legiunilor *Rapax* și *Italica* se amestecaseră printre manipule; cavaleria și infanteria auxiliară și-au ales singure locul pentru bătălie. 3. Lupta ˟s-a dat toată noaptea cu toate armele, luptă incertă, cumplită, fatală când pentru unii, când pentru ceilalţi. Nu-i ajuta nici curajul, nici forţa fizică, nici măcar ochii pentru a evita loviturile. Ambele armate aveau aceleași arme, parolele repetate de nenumărate ori erau cunoscute de toată lumea, steagurile se amestecau, căci orice ceată le captura și dintr-o tabără, și din cealaltă de la adversari. 4. Cel mai mult a avut de suferit legiunea a VII-a, cea de curând recrutată de către Galba: ea a pierdut șase centurioni de primă clasă și i-au fost răpite steagurile; Atilius Varus, centurion primipilar, a salvat vulturii legiunii cu preţul vieţii, ucigând mulţi dușmani.

Antonius a susţinut cu pretorienii aduși din rezervă frontul care ceda. Aceștia abia au intrat în bătălie, că îi și resping pe dușmani, dar, apoi, sunt respinși la rândul lor. Vitelienii concentraseră pe Via Postumia mașinile de război, pentru ca proiectilele să fie zvârlite cu eficacitate dintr-un loc deschis, căci până atunci fuseseră dispersate și se zdrobiseră printre arbuști fără să-i provoace

inamicului pierderi. 2. O balistă de o mărime extraordinară, aparţinând legiunii a XV-a, arunca pietre enorme asupra frontului dușman. Ea ar fi pricinuit pierderi și mai grave, dacă doi soldaţi n-ar fi ˇîndrăznit o faptă extraordinară: ei au luat scuturi de pe o grămadă de cadavre și, fără să fie recunoscuţi, au tăiat corzile mașinii. Au fost uciși imediat și din acest motiv numele celor doi au rămas necunoscute; asupra faptului în sine nu există îndoială36. Soarta bătăliei era nedecisă, 3. până când în plină noapte răsăritul lunii a aruncat o lumină înșelătoare asupra celor două armate. Flavienilor lumina le-a fost de folos, căci le-a venit din spate, ceea ce a avut ca efect lungirea umbrelor cailor și oamenilor, iar proiectilele dușmanilor, lansate greșit, nu îşi atingeau ţinta; vitelienii, având lumina din faţă, străluceau și se ofereau, fără putinţa de a se apăra, loviturilor venite din partea celor ce se aflau în întuneric.

Antonius, îndată ce i-a putut recunoaşte pe ai săi și a putut fi recunoscut, îi îmboldea pe unii cu vorbe de ocară, pe mulţi îi înflăcăra cu laude și îndemnuri, pe toţi cu speranţe și promisiuni: el întreba legiunile panonice pentru ce au pus mâna pe arme. Aici se află câmpurile unde pot șterge urmele vechii înfrângeri, unde îşi pot redobândi vechea glorie militară. 2. Apoi, întorcându-se către soldaţii legiunilor din Moesia, îi numea pe aceștia iniţiatori și promotori ai războiului: degeaba, striga el, i-au provocat pe vitelieni cu ameninţări și vorbe, dacă nu pot suporta loviturile și privirile acestora. Și spunea acestea ori de câte ori întâlnea pe careva; cel mai mult le-a vorbit soldaţilor legiunii a III-a, cărora le-a amintit vechile și recentele lor succese, victoriile lor asupra părţilor, repurtate sub comanda lui Marcus Antonius, asupra armenilor sub comanda lui Corbulo37, de curând asupra sarmaţilor38.3. Apoi, enervat, ˇs-a adresat pretorienilor: „Voi, ţăranilor44, le-a strigat el, „dacă nu învingeţi, ce alt împărat, ce altă tabără militară veţi afla care să vă primească? învingători, veţi păstra steagurile și armele voastre, învinși, veţi avea parte de moarte; în ceea ce

privește dezonoarea, apoi v-aţi și consumat-o44. De pretutindeni ˇs-au auzit strigăte și soldaţii legiunii a III-a au salutat, conform obiceiului sirian, răsăritul soarelui39.

De aici ˇs-a răspândit un zvon, poate de la sine, poate cu intenţie, și anume că Mucianus și-ar fi făcut apariţia și că cele două armate ˇs-ar fi salutat reciproc. Flavienii pornesc atacul ca și cum ar fi primit ajutoare recente, în timp ce frontul vitelienilor prezenta goluri, deoarece, fără conducător, soldaţii se concentrau și se dispersau după cum îi determina elanul sau frica. Când Antonius și-a dat seama de slăbiciunea lor, i-a atacat cu o coloană deasă. Unităţile viteliene, prost organizate, au fost străpunse și n-au putut restabili situaţia, căci îi împiedicau vehiculele și mașinile de război. învingătorii ˇs-au răspândit, în elanul urmăririi dușmanului, pe drumuri laterale. 2. Măcelul care a urmat este demn de amintit numai datorită faptului că un fiu și-a ucis în această împrejurare părintele. Reproduc numele și faptul conform celor transmise de Vipstanus Messala. Iulius Mansuetus, originar din Hispania, recrutat în cadrul legiunii *Rapax,* lăsase acasă un copil mic. Acesta din urmă, devenit adult, a fost încorporat în legiunea a VII-a organizată de Galba; din întâmplare, el ˇs-a ciocnit de tatăl său și l-a rănit grav; apoi, când l-a privit pe muribund, îl recunoaşte și este recunoscut; îl îmbrăţișează pe cel aflat pe punctul de a-și da sufletul și cu voce plângătoare îi roagă pe Manii tatălui său40 să-l ierte și să nu-l părăsească, ca pe un paricid: fapta sa a fost determinată de serviciul public; și ce cantitate neglijabilă reprezintă în timp de războaie civile un soldat? 3. în același timp, el ridică de la pământ cadavrul tatălui său, îi sapă groapa și îi aduce ultimele îndatoriri. Cei aflaţi în apropiere au sosit mai întâi la faţa locului, apoi ˇs-au adunat din ce în ce mai mulţi; de la aceștia vestea surprinzătoare ˇs-a răspândit în întreaga armată și de peste tot se auzeau plânsete și blesteme la adresa războiului prea crud. Și, cu toate acestea, ei continuau să ucidă, să prade prieteni, rude, fraţi; susţin că ceea ce ˇs-a întâmplat este o monstruozitate și totuși săvârșesc același lucru.

Când au sosit în faţa Cremonei, ˇs-au ciocnit de o realitate nouă și greu de depășit. în timpul războiului împotriva lui Otho soldaţii armatei germanice îşi avuseseră tabăra sub zidurile Cremonei, o înconjuraseră cu un val de apărare și o întăriseră cu fortificaţii41. La vederea acestora, învingătorii ˇs-au oprit, iar generalii nu mai știau ce ordine să dea: 2. să înceapă asediul cu o armată obosită de efortul depus zi și noapte li se părea a fi o întreprindere prea grea, cu un rezultat îndoielnic în absenţa oricăror trupe de rezervă; dar, dacă se reîntorc la Bedriacum, drumul este îngrozitor de lung și ar fi pierdut roadele victoriei; să-și construiască tabăra era periculos din cauza apropierii dușmanului, care putea să-i pună în derută printr-un atac declanșat prin surprindere în momentul când se aflau dispersaţi și preocupaţi de lucrările de fortificaţie. 3. îi înspăimântau mai ales propriii lor soldaţi, mult mai dispuși să îndure pericolele decât întârzierile; căci nu le plăceau acestora acţiunile bine calculate, ci îşi puneau întreaga speranţă în acţiuni temerare; moartea, rănile și sângele erau compensate în ochii lor de perspectiva prăzii.

Starea de spirit a armatei l-a decis pe Antonius, care a poruncit trupelor să înconjoare valul de apărare al orașului. Mai întâi, lupta se dă de la distanţă cu săgeţi și pietre, flavienii, asupra cărora loviturile erau trase de la înălţime, înregistrând mari pierderi; apoi Antonius atribuie fiecărei legiuni câte o porţiune a valului de apărare și câte o poartă, pentru ca, misiunile fiind distincte, să poată fi deosebiţi cei curajoși de cei lași, iar soldaţii să fie stimulaţi de emulaţie pentru dobândirea gloriei militare. 2. Porţiunea din apropierea drumului către Bedriacum le-a revenit legiunilor a III-a și a VII-a; la dreapta valului se aflau legiunile a VIII-a și a VII-a *Claudiana*; legiunea a XIII-a ataca din direcţia porţii Brixiana. Pentru scurtă vreme acţiunea este întreruptă, până când unii aduc de pe ogoarele învecinate târnăcoape, furci, alţii, berbece și scări. Atunci, cu scuturile ridicate deasupra capetelor, înaintează în formaţie de broască ţestoasă, în rânduri

strânse42.3. Din amândouă părţile se utilizează tactici romane: vitelienii prăvălesc pietre de mare greutate, străpung formaţia de broască ţestoasă dispersată și laxă cu lovituri de suliţă, până când distrug ţesătura de scuturi, îi culcă la pământ pe adversari, cărora fie li se scurge tot sângele, fie sunt mutilaţi; flavienii suferă pierderi enorme. Armata începuse să ezite, dar generalii, observând faptul că soldaţii lor dau semne de oboseală și că refuză să asculte îndemnurile gratuite, le-au arătat orașul Cremona43.

28. Dacă Hormus este autorul stratagemei, cum transmite Messala, sau dacă C. Plinius, care îl acuză pe Antonius, este un autor mai demn de crezare, nu pot să decid44; cert este doar faptul că nici Antonius, nici Hormus nu și-au dezminţit reputaţia și caracterul prin această crimă, oricât de odioasă ar fi ea. Din acest moment nici sângele, nici rănile nu-i mai ţin în loc pe soldaţi: ei trec prin valul de apărare, izbesc porţile, se caţără pe formaţia de broască ţestoasă organizată din nou, apucă suliţele și braţele dușmanilor. Răniţi și nevătămaţi, pe jumătate morţi și muribunzi, ei se rostogolesc, pier în fel și chip, iar imaginea morţii stăpânea peste tot.

Bătălia cea mai grea au dat-o legiunile a III-a și a VII-a; Antonius, de altminteri, se concentrase asupra acestei porţiuni a valului, unde adusese trupe auxiliare de elită45. Cum vitelienii n-au putut susţine atacul flavienilor, care se încurajau reciproc, și cum săgeţile pe care le trăgeau alunecau pe scuturile formaţiei de broască ţestoasă, la sfârșitul ei au prăvălit însăși balista asupra atacatorilor; pentru moment, aceasta i-a dislocat și le-a rupt flavienilor rândurile, dar, în același timp, a tras după sine în cădere crenelurile și partea superioară a valului de apărare; concomitent, un turn aflat în apropiere a cedat sub loviturile pietrelor și, în timp ce soldaţii legiunii a VII-a porneau la atac în formaţie cui46, soldaţii legiunii a III-a au frânt poarta cu lovituri de secure și de sabie. 2. Toţi autorii sunt de acord că C. Volusius, un soldat al legiunii a III-a, a fost primul care și-a croit drum: urcat pe valul de

apărare, el provoacă spaimă printre apărători și, atrăgând privirile asupra sa prin voce și gesturi, a strigat că tabăra a fost cucerită; ceilalţi au năvălit, iar vitelienii, în panică, ˇs-au aruncat în afara fortificaţiilor. Spaţiul care se afla între tabără și zidurile orașului ˇs-a umplut de cadavre.

Dar pe flavieni îi așteptau noi eforturi: zidurile puternice ale orașului, turnurile de piatră, porţile întărite cu bare de fier, soldaţii mânuind suliţe, populaţia numeroasă a Cremonei, credincioasă lui Vitellius, o mare parte a populaţiei Italiei, adunată în acele zile în oraș, pentru că era zi de târg; toate acestea constituiau un ajutor pentru asediaţi datorită marii mulţimi, dar, în același timp, constituiau și o incitare pentru asediatori datorită prăzii imense în care sperau. 2. Antonius ordonă incendierea cu torţe a celor mai frumoase clădiri aflate în afara zidurilor, în speranţa că locuitorii Cremonei îşi vor schimba sentimentele la vederea distrugerii bunurilor lor. La porunca sa, cei mai curajoși soldaţi ocupă acoperișurile caselor din apropiere și ale celor care prin înălţimea lor depășeau zidurile orașului; înarmaţi cu proiectile, ţigle și torţe, ei îi izgonesc pe apărători de pe ziduri.

Legiunile se organizau în formaţii de broască ţestoasă, iar trupele auxiliare zvârleau suliţe și pietre, când, treptat, curajul vitelienilor a slăbit. Cei cu grad militar mai înalt47 cedează în faţa destinului de teamă ca nu cumva după căderea Cremonei să nu mai existe iertare, iar furia învingătorului să nu se abată nu asupra mulţimii sărace, ci asupra tribunilor și a centurionilor, a căror ucidere aducea mai mult profit. 2. Soldaţii de rând, fără preocupare pentru viitor, perseverau, căci se simţeau în siguranţă prin gradul lor militar inferior; rătăceau pe străzi, se ascundeau în case, dar nici măcar atunci nu cereau pace, deși abandonaseră lupta. Ofiţerii de rang superior îndepărtează numele și imaginile lui Vitellius, îl dezleagă pe Caecina din lanţuri (căci chiar și atunci el se mai afla arestat) și îl roagă să devină susţinătorul cauzei lor. Acesta, furios împotriva lor, îi respinge; atunci îl copleșesc cu lacrimi și, culme a mizeriei, atâţia bărbaţi puternici imploră sprijin

din partea unui trădător; apoi, ei arborează pe ziduri banderole și panglici, semnele predării48.3. Când Antonius a poruncit încetarea atacului, ei ies din oraș cu însemnele militare și cu vulturii; mergeau în coloană tristă, neînarmaţi, cu privirile plecate spre pământ. În jurul lor se aflau învingătorii, care mai întâi îi acopereau cu insulte, apoi ameninţau să-i lovească; când i-au văzut gata să suporte orice umilinţă și că lăsaseră de o parte orice sentiment de mândrie, și-au amintit brusc de faptul că e vorba de aceiași oameni care se dovediseră a fi atât de cumpătaţi după victoria de la Bedriacum. 4. Dar, când a apărut Caecina îmbrăcat cu toga pretextă, cu însemnele de consul și cu lictori care dădeau la o parte mulţimea, învingătorii nu ˚s-au mai putut stăpâni: îi zvârleau în faţă trufia sa, cruzimea (până-ntr-atâta sunt de odioase crimele!), ba chiar și trădarea sa49. Antonius ˚s-a opus armatei și l-a trimis pe Caecina sub pază la Vespasian.

între timp, locuitorii Cremonei aveau mult de suferit între atâţia oameni aflaţi sub arme; și era cât pe-aci să fie masacraţi, când soldaţii au fost îmblânziţi de rugăminţile ofiţerilor lor. Antonius se adresează soldaţilor într-o adunare unde îi ridică în slăvi pe învingători, vorbește cu clemenţă despre învinși, dar nu se pronunţă în niciun fel despre Cremona. Armata, în afară de congenitală ei dorinţă de pradă, era înclinată să distrugă Cremona dintr-un vechi resentiment. 2. Se zicea că locuitorii orașului ajutaseră partida viteliană în războiul purtat împotriva lui Otho; apoi, populaţia îşi bătea joc cu vorbe de ocară, căci plebea urbană este obraznică din fire, de soldaţii legiunii a XIII-a, care rămăseseră pe loc pentru construirea unui amfiteatru. Cel mai tare îi irita pe flavieni faptul că la Cremona Caecina dăduse un spectacol de gladiatori49015, că orașul Cremona a fost pentru a doua oară teatru de război50 și că locuitorii săi îi ajutaseră pe câmpul de luptă pe vitelieni, că unele femei, din simpatie pentru aceștia din urmă, ˚s-au amestecat în bătălie și au fost omorâte51; perioada de târg conferea acestei colonii, și așa bogate, un aspect deşi mai mare abundenţă. 3. Ceilalţi ofiţeri nu erau

luaţi în seamă: destinul și gloria dobândită îl puseseră numai pe Antonius în centrul atenţiei. Pentru a se curăţa de sânge, acesta ˇs-a îndreptat în mare grabă spre baie; cum se plângea de temperatura apei, ˇs-a auzit o voce că imediat va fi ˇîncălzită; această vorbă spusă de un sclav a făcut să cadă asupra lui Antonius întreaga ură pentru ce a urmat, ca și cum el ar fi dat semnalul incendierii Cremonei52, care în fapt ardea deja.

Patruzeci de mii de soldaţi ˇs-au năpustit asupra orașului, fără să fie pus la socoteală un număr mai mare de valeţi de arme, de soldaţi din cadrul trupelor de aprovizionare, mai corupţi și mai cruzi. Demnitatea sau vârsta nu constituiau nicio protecţie, iar crima se amesteca cu violul, violul cu crima. Bătrâni, foarte bătrâni, femei în vârstă foarte înaintată erau dispreţuiţi, luaţi ca pradă și dezonoraţi; ori de câte ori soldaţii întâlneau o fecioară adultă sau un tânăr cu chip frumos, răpitorii și-i disputau cu brutalitate și sfârșeau prin a se lupta pe viaţă și pe moarte între ei înșiși. Atunci când unii fură bani și obiecte grele de aur din temple, apar alţii mai puternici care îi omoară. 2. Alţii nu luau în seamă ceea ce întâlneau în cale și scrutau ascunzătorile caselor; îi loveau și îi torturau pe proprietari și scoteau la suprafaţă bunurile îngropate; aveau în mână făclii aprinse, pe care, după ce și-au luat prada, le aruncau în joacă în casele goale și în templele spoliate; și, fapt normal într-o armată formată din oameni de limbi și moravuri deosebite, unde se amestecau cetăţeni romani, aliaţi, străini, unde îşi croiau loc pasiunile cele mai contradictorii și unde fiecare îşi avea morala sa, nimic nu era nepermis. Timp de patru zile a durat acest coșmar pentru Cremona. Când toate clădirile sacre sau profane se prăbușeau în flăcări, numai templul lui Mefitis53 a rămas în picioare înaintea zidurilor, apărat fiind de așezarea sa sau de divinitate.

Acesta a fost dezastrul Cremonei, la două sute optzeci și șase de ani de la întemeierea sa54. A fost întemeiată în timpul consulatului lui T. Sempronius și al lui P. Cornelius55, atunci când Hannibal ameninţa Italia, și avea

rolul de a fi un punct de apărare împotriva galilor care acţionau dincolo de Pad56 și împotriva oricărei ameninţări venite din direcţia Alpilor. Graţie numărului mare de coloniști, bogăţiei în râuri, fertilităţii ogoarelor, contactelor și căsătoriilor încheiate cu neamuri vecine, Cremona ˚s-a dezvoltat și a înflorit, căci nu a fost atinsă de războaie externe57; în schimb, a fost nefericită în timpul războaielor civile58.2. Antonius, cuprins de rușine din cauza celor petrecute, simţind cum sporește nemulţumirea faţă de faptele săvârșite, a hotărât ca nimeni să nu reţină prizonier vreun locuitor al Cremonei. De altminteri, consensul Italiei, care refuza cumpărarea unor asemenea sclavi, a anulat prada dobândită de soldaţi; atunci a început masacrarea lor; când faptul a fost cunoscut, prizonierii au fost răscumpăraţi pe ascuns de către prieteni și de rude. Apoi, restul populaţiei ˚s-a întors la Cremona; Vespasian i-a încurajat să-și refacă forurile și templele cu ajutoare primite din partea locuitorilor orașelor de provincie59.

De altminteri, pământul infectat de sângele corupt nu le-a permis învingătorilor să rămână lungă vreme în ruinele orașului transformat în cenușă. Au înaintat până la a treia piatră militară, unde au întâlnit vitelieni care rătăceau plini de teamă și îi înrolează în unităţile lor; în ceea ce privește legiunile învinse, pentru ca atitudinea lor să nu fie ambiguă în timpuri în care războiul civil mai continua, ele au fost dispersate în Illyricum. 2. Apoi mesageri și renumele au dus vestea evenimentului în Britannia și în Hispanii; învingătorii l-au trimis în Gallia pe tribunul Iulius Calenus, în Germania pe Alpinus Montanus, prefectul unei cohorte, pentru motivul că acesta din urmă era trevir, iar Calenus, hedui60; trimiterea celor doi, care fuseseră partizanii lui Vitellius, constituia o dovadă a victoriei repurtate. în același timp, flavienii ocupă cu posturi de pază trecătorile Alpilor, căci se temeau că Germania ar putea porni în ajutorul lui Vitellius.

în acest răstimp Vitellius, după plecarea în campanie a lui Caecina, urmat cu câteva zile întârziere de Fabius

Valens, disimula grijile sub vălul plăcerilor; el nu pregătea armata, nu-i întărea pe soldaţi prin discursuri şi exerciţii militare, nu se arăta poporului, ci, retras între umbrarele grădinilor, asemenea animalelor leneşe care, dacă le umpli stomacul cu mâncare, zac în toropeală, izgonise din minte cu aceeaşi inconştienţă trecutul, prezentul şi viitorul. 2. Vestea trădării lui Lucilius Bassus şi a defecţiunii flotei de la Ravenna l-a surprins lâncezind în pădurea Aricina61; la scurtă vreme după aceea, i ˇs-a comunicat o veste proastă, împreună cu una bună, şi anume faptul că Caecina a trădat, dar că armata l-a arestat şi îl deţine legat în lanţuri. în mintea unui om atât de inconştient a prevalat bucuria asupra preocupării pentru problema creată. Plin de exaltare, el revine la Roma şi laudă nemăsurat într-o adunare numeroasă fidelitatea soldaţilor; ordonă aruncarea în lanţuri a lui Publius Sabinus, prefectul pretoriului, din pricina prieteniei sale cu Caecina, şi îl numeşte în locul său pe Alfenus Varus.

Apoi în senat el rosteşte un discurs emfatic, iar senatorii îi răspund cu linguşiri exagerate. L. Vitellius a prezentat o moţiune teribilă la adresa lui Caecina; imediat după aceea, ceilalţi senatori, cu o indignare căutată, se plângeau de faptul că un consul a trădat statul, un general pe împăratul său, pe prietenul său care îl copleşise cu averi şi onoruri; se făceau că îl plâng pe Vitellius, dar, în fond, dădeau glas propriilor lor nemulţumiri. 2. în niciun discurs nu ˇs-a pronunţat vreo vorbă împotriva generalilor flavieni: ei acuzau erorile şi imprudenţa armatelor, dar ocoleau numele lui Vespasian, pe care îl evitau prin tot felul de subterfugii. ˇS-a găsit chiar un senator care să cerşească pentru o zi consulatul (acesta rămăsese liber datorită lui Caecina), ceea ce a stârnit râsul faţă de persoana care acorda demnitatea, cât şi faţă de cea care o primea62.

31 oct. 69

În ajunul calendelor lui noiembrie, Roscius Regulus şi-a inaugurat magistratura şi a şi părăsit-o. Experţii atrăgeau atenţia că până atunci fusese nevoie de o

destituire sau de promulgarea unei legi pentru înlocuirea unui magistrat63; un consul pentru o singură zi existase și mai înainte, și anume Caninius Rebilius, în timpul dictaturii lui Iulius Caesar64, când se acordau cu repeziciune premii pentru serviciile făcute în timpul războiului civil.

în aceste zile a fost cunoscută moartea lui lunius Blaesus, care a stârnit multă vâlvă și despre care am aflat următoarele. Vitellius zăcea suferind de o boală grea în grădinile lui Servilius65, când a observat că tumul din apropiere strălucește în plină noapte de multe lumini. Interesându-se asupra motivelor, i se răspunde că la Caecina Tuscus se dă un banchet cu multă lume, mai ales în onoarea lui lunius Blaesus; și n-au lipsit indivizi care să-i acuze pe însuși Tuscus și pe ceilalţi, dar mai ales pe Blaesus, pentru faptul că ar fi petrecut în veselie în timpul suferinţei principelui66.2. Când li ˇs-a părut celor care speculează susceptibilităţile principilor că Vitellius este destul de iritat și că Blaesus poate fi distrus, i-au încredinţat rolul de delator lui Lucius Vitellius. Acesta era furios pe Blaesus din cauza unei invidii josnice, deoarece Blaesus avea o reputaţie extraordinară, în timp ce el însuși era pătat de toate viciile posibile; Lucius Vitellius intră în dormitorul împăratului, îi ia în braţe fiul și îi cade la picioare. 3. La întrebarea împăratului asupra motivelor neliniștii sale, el răspunde că nu este neliniștit în ceea ce privește persoana sa sau familia sa, ci lacrimile și rugăminţile se adresează fratelui său și copiilor fratelui său. Acesta nu are de ce să se teamă de Vespasian, deoarece îl opresc atâtea legiuni germanice, atâtea provincii pline de virtute și de credinţă, în sfârșit, atâtea spaţii imense pe pământ și pe mare: în sânul Romei trebuie principele să se păzească de dușmani, de membrii familiilor lunia și Antonia67, care se fălesc cu strămoșii lor, care, binevoitori și generoși, se laudă în faţa soldaţilor că sunt de neam împărătesc. 4. Atenţiile tuturor sunt îndreptate într-acolo, în timp ce Vitellius, indiferent faţă de prieteni și dușmani, încălzește la sânul său un rival la

principat, care rival privește din mijlocul unui banchet suferinţele principelui. Răsplata pentru această bucurie intempestivă trebuie să fie o noapte tristă și funebră, în care adversarii să afle pe pielea lor că Vitellius trăiește și că el este împărat și că, de-ar hotărî altfel destinul, el are un fiu68.

Vitellius era hărţuit între crimă și teamă: îi era frică, dacă amână moartea lui Blaesus, ca amânarea să nu-i fie lui însuși fatală; în schimb, dacă l-ar fi condamnat la moarte în public se temea să nu provoace o ură teribilă împotriva sa; în consecinţă, el se decide să utilizeze otrava; dar el însuși face dovada crimei pe care o pregătea prin marea bucurie care l-a cuprins la vederea lui Blaesus. Ba chiar a fost auzită o vorbă cumplită a lui Vitellius: el ˙s-a lăudat (voi reproduce înseși cuvintele sale) că și-a scăldat ochii la spectacolul morţii inamicului său69.2. Blaesus, pe lângă originea sa strălucită și eleganţa caracterului său, a fost și de o fidelitate nedezminţită. Cât timp conjunctura i-a fost favorabilă lui Vitellius, deși a fost sondat de către Caecina și de către ceilalţi fruntași care se distanţau de Vitellius, el a persistat în hotărârea sa de a refuza să nutrească ambiţii. Auster, calm, el nu dorea nicio demnitate care să-i vină pe neașteptate și cu atât mai puţin principatul, dar n-a reușit să evite pericolul de a fi socotit demn de imp˙eriu.

Între timp, Fabius Valens, pornind la drum cu o gloată de femei și de eunuci, înainta mult prea încet faţă de necesităţile unei campanii militare, când curierii rapizi i-au adus știrea defecţiunii lui Lucilius Bassus și a flotei de la Ravenna. Dacă ar fi grăbit marșul, ar fi putut preveni ezitările lui Caecina și să ajungă din urmă legiunile înainte de bătălia nenorocită: nici nu i-au lipsit sfaturi ca să se îndrepte pe căi ocolite, evitând Ravenna, cu trupe credincioase către Hoştilia și Cremona. 2. Alţii erau de părere să fie chemate de la Roma cohortele pretoriene și să-și croiască drum cu aceste trupe puternice; dar el a pierdut timpul în discuţii asupra situaţiei, anulând acţiunea; în cele din urmă, el a respins amândouă planurile

și, ceea ce-i mai rău în situaţii incerte, prin faptul că a ales calea de mijloc nu a fost nici suficient de întreprinzător, nici destul de prudent.

I-a trimis lui Vitellius o scrisoare prin care îi cerea întăriri. De la Roma i-au sosit trei cohorte auxiliare și o unitate de cavalerie, un număr destul de mare de trupe spre a se strecura neobservate, prea mic pentru a putea trece la ofensivă. Dar Valens nici măcar în aceste momente critice nu ˝s-a abţinut de la infamii, ba chiar se zice că ˝s-a dedat la plăceri ilicite și că a pângărit cu adultere și violuri casele în care era găzduit; avea de partea lui forţa, banii și ultimele capricii ale unei corăbii care se scufunda. 2. Zădărnicia planului său a ieșit la iveală la sosirea trupelor de infanterie și de cavalerie, deoarece el nu putea, cu trupe atât de puţin numeroase, să-și croiască drum printre dușmani, chiar dacă ele i-ar fi fost de o fidelitate nedezminţită; dar, de fapt, nici nu putea avea încredere deplină în ele; cu toate acestea, sentimentul de rușine și respectul faţă de generalul prezent i-au menţinut în ordine, dar faptul nu putea constitui o garanţie durabilă pentru niște indivizi care erau fricoși în mijlocul pericolelor și insensibili la dezonoare. 3. Temându-se de toate acestea, Fabius Valens trimite în avangardă cohortele de infanterie spre Ariminum și poruncește cavaleriei să-i asigure spatele; el însuși, întovărășit de puţini oameni, cărora adversităţile nu le-au schimbat starea de spirit, ˝s-a îndreptat spre Umbria și apoi spre Etruria; acolo, aflând rezultatul bătăliei de la Cremona, a luat hotărârea nu de dispreţuit, ba chiar, dacă ar fi reușit, teribilă pentru flavieni, și anume să captureze corăbii, să debarce oriunde în Gallia Narbonensis și de acolo să pună în mișcare Galliile, armatele și neamurile Germaniei pentru un nou război.

După plecarea lui Valens, trupele care deţineau Ariminium au fost cuprinse de panică; Cornelius Fuscus, înaintând cu armata și trimiţând corăbii libumice spre ţărmul învecinat, i-a înconjurat și pe uscat, și pe apă; a ocupat câmpiile Umbriei și porţiunea ogorului picen

scăldat de Marea Adriatică, astfel încât întreaga Italie era împărţită de munţii Apenini între Vespasian și Vitellius. 2. Fabius Valens, plecat de la golful Pisanum, este forţat de marea calmă sau de vânturile potrivnice să se oprească la portul Hercules Monoecus. Nu departe de aici, acţiona Marius Maturus, procuratorul Alpilor Maritimi, un om credincios lui Vitellius70, care nu-și încălcase încă jurământul, în ciuda ostilităţilor care-l înconjurau. Acesta l-a primit cu bunăvoinţă pe Valens și l-a oprit din acţiune, sfătuindu-l să nu se hazardeze în Gallia Narbonensis; în același timp, teama a frânt fidelitatea celor care-l întovărășeau pe Valens.

Într-adevăr, procuratorul Valerius Paulinus, un bun militar și un prieten de-al lui Vespasian încă înainte de ascensiunea acestuia, a atras de partea flavienilor cetăţile din regiune; pe deasupra, el a concentrat și lăsat în garnizoană, în colonia Forum luliense, o poziţie-cheie pentru controlarea mării, trupele licenţiate de către Vitellius care reluaseră din proprie iniţiativă lupta71; iniţiativa lui Valerius Paulinus avea cu atât mai mare efect, cu cât el se născuse la Forum luliense și se bucura de multe simpatii printre pretorieni, deoarece odinioară le fusese tribun; mai mult, locuitorii regiunii, din solidaritate pentru concetăţeanul lor și din speranţa că Paulinus va dobândi o mare putere în viitor, se străduiau din răsputeri să sprijine partida flavienilor. 2. Când aceste preparative au fost încheiate și când importanţa lor, exagerată de zvonuri, a ajuns la urechile vitelienilor care ezitau, Fabius Valens *s-a reâmbarcat cu patru gărzi, trei prieteni și tot atâţia centurioni; Maturus și ceilalţi au rămas pe loc din proprie iniţiativă și au acceptat să-i jure credinţă lui Vespasian. în ceea ce-l privește pe Valens, pe cât se simţea el mai în siguranţă pe mare decât pe litoral și în orașe, pe atât de nesigur era asupra viitorului; el știa mai bine ce trebuie să evite decât în ce poate să se încreadă; a fost zvârlit de o furtună potrivnică pe insulele Stoechadae din vecinătatea Massaliei. Acolo a fost surprins de corăbiile libumice trimise de către Paulinus.

44. După capturarea lui Fabius Valens, toate ˇs-au întors în favoarea învingătorilor; începutul a fost făcut în Hispania de către legiunea *Prima Adiutrix,* care, ostilă lui Vitellius din respect pentru memoria lui Otho72, a tras după sine legiunile a X-a și a VI-a. Galliile au încetat și ele să mai ezite. în ceea ce privește Britannia, simpatiile se îndreptau către Vespasian, deoarece, numit de Claudius în fruntea legiunii a II-a73, se comportase în mod strălucit atât în timp de pace, cât și în timp de război; celelalte legiuni au urmat aceeași cale, dar nu fără complicaţii, căci majoritatea centurionilor și a soldaţilor gradaţi fuseseră promovaţi de către Vitellius și, în consecinţă, ei ezitau să schimbe un principe pe care-l puseseră la încercare.

Datorită acestui dezacord și a repetatelor zvonuri despre războiul civil, britanii au ridicat capul la instigaţia lui Venutius; acesta, pe lângă cruzimea sa congenitală și a urii sale împotriva numelui de roman, era aprins și de propriile-i resentimente împotriva reginei Cartimandua. Cartimandua domnea peste briganţi, era de o nobleţe strălucită și și-a sporit puterea după ce l-a prins prin viclenie pe regele Caratacus, căci prin această acţiune ea a lăsat impresia că a netezit drumul pentru triumful lui Claudius Caesar74. De aici au urmat dezmăţul și averile în plină prosperitate; l-a dispreţuit pe Venutius (acesta a fost soţul ei) și l-a luat în căsătorie și l-a făcut părtaș la tron pe Vellocatus, un paznic al ei. 2. Casa regală a decăzut brusc în urma acestui scandal; simpatiile poporului ˇs-au îndreptat către fostul soţ, Venutius, plăcerile și cruzimea reginei erau partea lui Vellocatus. în consecinţă, Venutius, apelând la ajutoare, a provocat rebeliunea briganţilor și a adus-o pe Cartimandua în culmea disperării, în această situaţie ea a cerut din partea romanilor trupe de pază. Cohortele de infanterie și unităţile noastre de cavalerie, după lupte în care norocul era schimbător, au reușit totuși să o elibereze pe regină de pericol; Venutius și-a păstrat regatul, dar războiul a continuat pentru noi75.

în aceeași perioadă Germania a fost tulburată, iar din cauza indolenţei generalilor, a revoltei legiunilor, a

atacului extern, a trădării aliaţilor, aproape că ˇs-a frânt stăpânirea romană. Acest război, cu cauzele și evenimentele sale, îl vom aminti mai târziu76 (căci a durat lungă vreme). 2. ˇS-a pus în mișcare și neamul niciodată credincios al dacilor77, deoarece în acel moment nu avea de ce să se teamă, căci armata fusese retrasă din Moesia. Dar mai întâi ei observau liniștiţi desfășurarea evenimentelor; când au aflat Italia cuprinsă de război, imp ˇeriul dezlănţuit asupra sa însuși, au luat cu asalt taberele de iarnă ale cohortelor de infanterie și ale unităţilor de cavalerie și au pus stăpânire pe ambele maluri ale Dunării. Se pregăteau să atace tabăra de iarnă a legiunilor, dacă Mucianus, informat asupra victoriei de la Cremona, nu le-ar fi opus legiunea a VI-a și a evitat astfel producerea unei duble ameninţări externe, și anume atacul simultan din direcţii opuse al dacilor și al germanilor78.3. Ne-a ajutat ca în atâtea rânduri destinul poporului roman, care el l-a adus acolo pe Mucianus și trupele din Orient, cum și faptul că între timp încheiaserăm socotelile la Cremona. Fonteius Agrippa, fost guvernator al Asiei (el deţinuse această provincie timp de un an în calitate de proconsul), a fost numit în fruntea Moesiei și i-au fost puse la dispoziţie trupe din armata viteliană; a fost o hotărâre înţeleaptă și în interesul păcii cea de a răspândi prin provincii și a implica în războaie externe aceste trupe.

Nici celelalte popoare nu stăteau liniștite. Pe neașteptate, în Pont, un sclav barbar, odinioară comandantul flotei regale, a pus în mișcare trupe. Acesta a fost Anicetus, un libert al regelui Polemon, odinioară preaputernic, dar profund nemulţumit de când regatul a fost transformat în provincie romană79.2. Așadar, el recrutează în numele lui Vitellius neamuri care locuiau în regiunea Pontului80 și, după ce i-a câștigat de partea sa prin speranţe de pradă pe toţi nevoiașii, a devenit conducătorul unei cete nu de dispreţuit; în fruntea acestor trupe el atacă prin surprindere Trapezuntul, un oraș de o veche faimă, întemeiat de greci la extremitatea litoralului pontic81. Cohorta care staţiona acolo, odinioară un

contingent pus la dispoziţie de rege, a fost măcelărită; soldaţii acestui contingent, când li ˘s-a acordat cetăţenia romană, au fost organizaţi conform sistemului nostru militar, însă ei păstrau nonșalanţa și lipsa de disciplină specifice grecilor82.3. Anicetus incendiază chiar și flota, bătându-și joc de noi, căci avea mână liberă pe o mare lipsită de nave de război, de când Mucianus concentrase la Bizantium cele mai bune corăbii libumice și întreaga armată; ba chiar, barbarii umblau peste tot în voie, după ce și-au construit în chip neașteptat corăbii. Ei numesc *camarae* aceste nave, care au următoarele caracteristici83: au coca lată, margini înguste, iar ansamblul nu este unit cu elemente de fier sau de bronz; când marea este agitată, ei măresc în funcţie de dimensiunile valurilor partea superioară abordajului cu scânduri, până când îl închid asemenea unui acoperiș. Astfel ei se rostogolesc printre valuri cu proră dublă, cu vâsle care îşi pot schimba direcţia, ceea ce le permite să navigheze înainte sau înapoi fără dificultăţi și fără pericol.

Aceste fapte i-au atras în asemenea măsură atenţia lui Vespasian, încât el a ales un detașament de legionari în fruntea căruia l-a numit pe Viridius Geminus, un bărbat cu mare experienţă militară. Acesta i-a atacat pe dușmani în momentul când erau dezorganizaţi și preocupaţi doar de pradă și i-a forţat să se reâmbarce; construind în mare viteză corăbii libumice, el îl urmărește pe Anicetus la vărsarea fluviului Chobi84, unde acesta se credea a fi ˘în siguranţă sub protecţia regelui sedochizilor, pe care-l determinase să-i fie aliat prin bani și daruri85.2. La început, regele l-a protejat prin intermediul armelor pe Anicetus, care-i cerea ajutor; dar, după ce a fost pus în faţa alternativei, răsplată pentru trădare sau război cu romanii, credinţa lui, fapt normal la barbari, a devenit ezitantă: el a încheiat un pact, l-a predat pe Anicetus și pe refugiaţi și astfel a pus capăt războiului servil86.3. Vespasian, încântat de această victorie, când toate se desfășurau peste așteptările sale, primește în Egipt vestea despre rezultatul bătăliei de la Cremona. Cu mai mare grabă se îndreaptă

spre Alexandria, pentru a putea amenința cu înfometarea armata înfrântă a lui Vitellius și însăși Roma, dependentă de aprovizionări externe87. El se pregătea să atace pe mare și pe uscat provincia Africa, situată pe același ţărm, cu gândul de a provoca înfometarea și discordia între dușmani, închizându-le grânarele88.

în timp ce în această zguduire a întregului glob pământesc destinul a transmis imp˘eriul în alte mâini, Antonius Primus nu se mai comporta după căderea Cremonei cu aceeași inocenţă ca mai înainte, fie pentru că socotea că a făcut destul pentru război și că restul vine de la sine, fie pentru că succesul i-a dezvăluit caracterul real, scoţând la iveală dorinţa lui de câștig, trufia și celelalte defecte, invizibile până atunci. Sălta peste Italia de parcă ar fi cucerit-o, îngrijea legiunile de parcă ar fi fost ale lui; prin vorbe și fapte își pregătea drumul spre putere. 2. Ca să le inoculeze soldaţilor spiritul de indisciplină, el le-a acordat dreptul de a-și alege singuri centurionii de prim rang în locul celor morţi. în cadrul acestor alegeri, au ieșit învingători cei mai turbulenţi indivizi; soldaţii nu mai erau subordonaţi ofiţerilor, ci ofiţerii erau dependenţi de violenţa soldaţilor. Antonius transforma în pradă proprie această masă gata de răscoală și dornică să dizolve disciplina, fără să se teamă de sosirea lui Mucianus, ceea ce era mult mai periculos pentru el decât faptul că nu ţinuse cont de Vespasian89.

De altminteri, pentru că se apropia iama și câmpiile Padului erau inundate, armata a pornit la drum fără bagaje. Grosul legiunilor învingătoare, soldaţii împovăraţi de răni și de vârstă, ba chiar și foarte mulţi în plină vigoare au fost lăsaţi la Verona: generalilor flavieni li se părea a fi suficiente pentru un război aproape încheiat cohortele, unităţile de cavalerie și trupele de elită ale legiunilor. 2. ˘S-a adăugat acestor trupe legiunea a XI-a, care șovăise la început asupra atitudinii pe care ˘s-o adopte, dar care în urma victoriei de la Cremona a fost cuprinsă de un sentiment de nesiguranţă, deoarece nu participase la bătălie90; o întovărășeau șase mii de dalmaţi

recrutaţi de curând sub conducerea lui Pompeius Silvanus, bărbat consular; conducerea efectivă o avea însă Annius Bassus, legatul legiunii. Acesta, sub aparenţa supunerii, îl dirija în realitate pe Silvanus, care era apatic în război și care consuma în discuţii zilele, când era necesară acţiunea; Bassus veghea cu discreţie și energie asupra tuturor operaţiilor. 3. Au făcut joncţiunea cu aceste trupe elemente de elită ale flotei de la Ravenna, care cereau să li se acorde statutul de soldaţi legionari91; dalmaţii i-au înlocuit pe aceștia ca marinari. Armata și conducătorii ei se opresc la Fanum Fortunae, neștiind cum evoluează situaţia: ei auziseră că părăsiseră Roma cohortele pretoriene și presupuneau că trecătorile Apeninilor sunt ocupate cu posturi de pază; mai mult: generalii se temeau de lipsa de provizii într-o regiune devastată de război și de strigătele ameninţând cu răscoala ale soldaţilor care cereau *clavarium-u* – Nu se asiguraseră nici cu bani, nici cu provizii de grâu, iar graba și aviditatea le sporeau încurcătura în care se aflau, căci puneau mâna cu forţa pe toate lucrurile care le-ar fi putut fi dăruite.

Aflu de la autorii cei mai celebri că de atâta lipsă de respect faţă de legile morale divine și omenești au dat dovadă învingătorii, încât un simplu călăreţ le-a cerut generalilor răsplată pentru faptul că și-a ucis fratele în ultima bătălie. Dar dreptul omenesc le interzicea acestora să răsplătească omorul, iar necesitatea războiului îi oprea să-l pedepsească. în consecinţă, îl tot amânau sub pretextul că fapta merită o răsplată mult mai mare decât cea pe care puteau să i-o ofere în acel moment; mai mult nu ˇs-a transmis. Desigur, ˇs-au mai întâmplat și în războaiele civile precedente fapte asemănătoare! 2. într-adevăr, în bătălia de la laniculum împotriva lui Cinna93, un soldat al lui Pompeius Strabo94 și-a ucis fratele, apoi, când și-a recunoscut fapta nelegiuită, ˇs-a sinucis, cum aflăm de la Sisenna95; atât de extraordinar era sentimentul gloriei dobândite prin virtuţi la strămoșii noștri, pe cât era de mare și remușcarea pentru crimele săvârșite. Dar asemenea exemple și altele le căutăm în vremuri străvechi.

Ori de câte ori subiectul sau momentul ne va impune să dăm exemple de atitudine cinstită sau să compensăm atitudini josnice, nu ni se va părea absurd să o facem96.

Antonius și generalii partidei flaviene au hotărât trimiterea cavaleriei să cerceteze Umbria în întregime pentru a vedea dacă nu pot trece lanţul Apeninilor pe undeva mai ușor; au mai hotărât să recheme de la Verona legiunile și toate trupele și să se aprovizioneze pe mare și pe fluviul Pad. Printre generali se aflau unii care produceau întârzieri: căci Antonius li se părea a fi excesiv de puternic și sperau să dobândească avantaje mai sigure din partea lui Mucianus. 2. într-adevăr Mucianus, îngrijorat de o victorie repurtată atât de rapid și socotind că, dacă Roma va fi ocupată în absenţa lui, nu va mai avea parte de gloria războiului, trimitea în repetate rânduri scrisori lui Antonius Primus și lui Varus; scrisorile erau formulate în termeni ambigui, când despre necesitatea de a grăbi acţiunea, când despre utilitatea temporizării, în așa fel încât, în funcţie de evoluţia evenimentelor, să nu fie responsabil de eșecurile înregistrate, dar să participe la succesele obţinute. 3. Lui Plotius Gryphus, primit de curând de către Vespasian în ordinul senatorial și numit în fruntea unei legiuni97, și celorlalţi în care avea deplină încredere îşi destăinuia gândurile fără ocolișuri, iar aceștia, fără excepţie, îi răspund insistând cu reavoinţă despre graba lui Antonius și a lui Varus. Toate acestea i-au fost comunicate prin scrisori lui Vespasian și au avut darul ca planurile și faptele lui Antonius să nu fie judecate potrivit speranţelor pe care acesta și le făcuse.

Antonius suporta greu faptul și îl acuza pe Mucianus că numai datorită intrigilor sale îi erau minimalizate succesele; nu îşi alegea cuvintele, căci era incapabil de moderaţie și neobișnuit cu supunerea. I-a trimis lui Vespasian o scrisoare redactată într-un stil prea ostentativ pentru cineva care se adresează unui principe și în care recurgea la atacuri învăluite la adresa lui Mucianus: el, Antonius, fusese cel care a determinat legiunile pannonice să pună mâna pe arme, la instigaţia lui ˟s-au pus în

mișcare generalii armatei din Moesia, datorită tenacităţii sale au fost trecuţi Alpii, ocupată Italia, oprite trupele auxiliare care soseau din Germania și Raetia. 2. Faptul că a zdrobit într-o luptă de cavalerie legiunile aflate în discordie și dispersate ale lui Vitellius, că le-a urmărit zi și noapte cu infanteria constituie o splendidă faptă de arme, care i se datorează. Catastrofa Cremonei trebuie pusă pe seama războiului: vechile discordii civile au provocat statului mai mari nenorociri și distrugerea mai multor orașe. 3. El nu ˇs-a bătut pentru împăratul său prin mesageri și scrisori, ci cu braţul și cu armele; el nu are de gând să știrbească gloria celor care au restabilit situaţia în Dacia98: aceștia au asigurat Moesiei liniștea; lui i-a fost la inimă salvarea și securitatea Italiei99; la îndemnul său, Galliile și Hispaniile, regiunile cele mai puternice ale lumii100, ˇs-au declarat de partea lui Vespasian. Dar toate eforturile făcute au căzut în ridicol, dacă răsplata pentru pericolele la care ˇs-a expus revine numai celor care n-au avut parte de pericole. Toate acestea nu i-au scăpat lui Mucianus: de aici marea rivalitate între cei doi, rivalitate pe care Antonius o întreţinea pe faţă; iar Mucianus cu viclenie și, în consecinţă, cu sentimente mai implacabile.

Între timp Vitellius, după dezastrul de la Cremona, ascundea printr-o disimulare stupidă veștile și astfel mai degrabă amâna găsirea unei soluţii la nenorocirile produse decât înseși nenorocirile. Ba chiar, dacă ar fi făcut cunoscută situaţia reală și dacă ˇs-ar fi consultat cu alţii, îi rămâneau speranţe și forţe militare la dispoziţie; dar, când simula că toate sunt cum nu se poate mai bune, el îşi agrava prin minciuni situaţia. Este de-a dreptul ciudată tăcerea cu care erau înconjurate problemele militare în discuţiile purtate în anturajul său; comentarii asupra războiului erau interzise la Roma și, datorită acestui fapt, se făceau cu atât mai multe, iar cei care, dacă asemenea discuţii ar fi fost permise, ar fi relatat adevărul, pentru faptul că erau prohibite vesteau catastrofe mai mari decât erau în realitate. 2. Generalii dușmani nu scăpau prilejul să amplifice zvonurile: ei au prins spioni de-ai lui Vitellius

și i-au trimis înapoi, după ce i-au plimbat prin tabăra lor, spre a cunoaşte forţa armatei învingătoare; pe toţi aceștia Vitellius i-a interogat în secret și apoi a poruncit uciderea lor. De o statornicie demnă de amintit a dat dovadă Iulius Agrestis, un centurion; acesta, după ce a încercat să-l determine pe Vitellius să adopte o atitudine bărbătească, la care îl îndemna în cursul a numeroase discuţii, a reușit să fie el însuși trimis pentru evaluarea forţelor inamicului care acţiona în jurul Cremonei. El n-a încercat să-l înșele pe Antonius prin acte de spionaj, ci i-a comunicat instrucţiunile primite de la împăratul său, propriile sale intenţii, cerându-i permisiunea de a putea vedea orice. I se pun la dispoziţie ghizi care să-i arate câmpul de luptă, ruinele Cremonei, legiunile capturate. 3. Agrestis, revenit la Vitellius, îi relatează cele văzute, dar, cum Vitellius refuza să îi dea crezare, ba chiar îl trata drept trădător, i-a replicat: „Deoarece îţi trebuie o dovadă categorică, iar viaţa sau moartea mea nu îţi mai pot fi de niciun folos, îţi voi da dovada în care să te încrezi”. Și, părăsindu-l, și-a întărit spusele printr-o moarte voluntară101. Unii susţin că a fost ucis din porunca lui Vitellius, dar asupra credinţei și statorniciei sale toată lumea a fost de acord.

Parcă trezit dintr-un somn, Vitellius ordonă lui Iulius Priscus și lui Alfienus Varrò să ocupe Apeninii cu patrusprezece cohorte pretoriene și cu toate unităţile de cavalerie; acestor trupe le-a urmat legiunea recrutată dintre marinari102. Atâtea mii de soldaţi, trupe de infanterie și de cavalerie de elită, ar fi fost suficienţi chiar și pentru reluarea ofensivei, dacă ar fi avut un alt conducător. 2. Celelalte cohorte au fost puse sub comanda fratelui său, Lucius Vitellius, ca să apere Roma: în ceea ce-l privește pe acesta, el nu a renunţat la plăcerile obișnuite, ci, grăbit din cauza neîncrederii care-l stăpânea, a organizat repede comiţiile, prin care a desemnat consuli pentru mai mulţi ani; extindea tratatele cu aliaţii, străinilor le acorda cu generozitate dreptul latin103; pe unii îi scutea de impozite, altora le acorda imunităţi, într-un cuvânt, fără să se preocupe de viitor, sfâșia impˇeriul 104. Dar

mulţimea stătea cu gura căscată în faţa extraordinarelor beneficii pe care cei lipsiţi de inteligenţă le cumpărau cu bani105, în timp ce înţelepţii le considerau a fi favoruri inutile, care nu puteau fi acordate sau primite fără mare pagubă pentru stat. 3. În sfârșit, la insistenţele armatei, care se stabilise la Mevania, Vitellius, întovărășit de o suită numeroasă de senatori (pe mulţi îi determinase să-l urmeze ambiţia, pe majoritatea teama106) sosește în tabără fără încredere, expus sfaturilor perfide.

în timp ce ţinea adunarea (un fapt extraordinar de povestit) a zburat deasupra sa un asemenea stol de păsări, de prost augur107, încât a întunecat lumina zilei, ca un nor negru. La aceasta ˇs-a adăugat o altă prevestire funestă: un taur scăpat de pe altar a distrus pregătirile pentru sacrificiu și a fost omorât departe de locul normal, și nu conform ritualului obișnuit. 2. Dar monstruozitatea cea mai mare o constituia însuși Vitellius, care era ignorant în domeniul artei militare, incapabil să ia o hotărâre, care îi întreba pe alţii despre ordinea armatei în marș, despre tactica acţiunilor de cercetare, despre modalităţile de a purta un război ofensiv sau defensiv108; fizionomia și atitudinea sa trădau spaima care îl cuprindea la aflarea oricărei vești, apoi se consola în beţii. în sfârșit, dezgustat de viaţa din tabăra militară, la aflarea știrii despre defecţiunea flotei de la Missenum109, a revenit la Roma, intrând într-o panică teribilă la orice lovitură primită, fără să fie preocupat însă de momentul critic în care se afla. 3. Căci, deși era la îndemâna lui să treacă Apeninii cu toate forţele armatei sale și să-l atace pe inamicul obosit de iarnă și de lipsuri, el îşi dispersa forţele și îi destina pe cei mai buni soldaţi ai săi, care erau dispuși să lupte până la capăt, pieirii și captivităţii; centurionii cu experienţa cea mai bogată dezaprobau atitudinea sa, iar, dacă ar fi fost consultaţi, n-ar fi șovăit să-i spună adevărul. Dar pe aceștia i-au îndepărtat prietenii intimi ai lui Vitellius, căci urechile principelui erau astfel conformate, încât resimţeau drept o insultă orice sfat util și nu ascultau decât lucruri plăcute; acestea însă aveau să-i fie fatale în viitor.

57.1. între timp, Claudius Faventinus, un centurion concediat de către Galba din motive de dezonoare, a provocat defecţiunea flotei de la Missenum (atât de multă greutate are în timp de războaie civile chiar și îndrăzneala individuală110!): el a plăsmuit scrisori din partea lui Vespasian, prin care acesta ar fi oferit răsplată pentru actul de trădare. în fruntea flotei se afla Claudius Apollinaris, un om lipsit de statornicie în credinţă, dar fără iniţiativă în perfidie; Aponius Tiro, un fost pretor, care atunci întâmplător se afla la Mintumae, ˚s-a oferit în calitate de conducător al trădătorilor. Aceștia au pus în mișcare coloniile și municipiile: Puteoli ˚s-a declarat de îndată în favoarea lui Vespasian, dar Capua i-a rămas credincioasă lui Vitellius111; astfel, orașele amestecau în războiul civil rivalităţile între ele. 2. Pentru a-i potoli pe marinari, Vitellius l-a delegat pe Claudius Iulianus (acesta condusese mai înainte flota de la Missenum fără mare autoritate); i-a fost dat ca ajutor o cohortă de trupe urbane și gladiatorii, al căror șef era însuși Iulianus. Când cele două tabere ˚s-au aflat faţă în faţă, Iulianus a trecut fără ezitare în partida lui Vespasian și cu toţii au ocupat Tarracina, un oraș mai bine apărat de zidurile și poziţia sa decât de talentele lor militare.

Când toate acestea au ajuns la urechile lui Vitellius, el a lăsat o parte a trupelor la Namia cu prefecţii pretoriului și l-a deplasat pe fratele său Lucius Vitellius cu șase cohorte și cinci sute de călăreţi pentru războiul care era pe punctul să izbucnească în Campania. El însuși, deprimat, și-a mai ridicat moralul datorită simpatiei pe care i-au manifestat-o soldaţii, strigătelor poporului care cerea arme: dar era o mulţime stupidă și curajoasă doar în vorbe, care îşi imagina că poate forma o armată și legiuni. 2. Apoi, la îndemnul liberţilor (căci prietenii săi, cu cât erau mai iluștri, cu atât erau mai puţini siguri), Vitellius ordonă convocarea tribunilor112 și îi pune să depună jurământul pe toţi cei care se înrolau. Cum mulţimea era foarte numeroasă, el lasă în sarcina consulilor recrutările; fixează senatorilor numărul de sclavi și cantitatea de argint pe

care trebuie să o predea; cavalerii romani și-au oferit serviciile și bani, iar liberţii au cerut insistent din proprie iniţiativă să fie supuși acelorași îndatoriri. Prefăcătoria în oferirea serviciilor, determinată mai întâi de teamă, ˚s-a transformat în entuziasm; majoritatea însă nu îl deplângea atâta pe Vitellius, cât situaţia nenorocită în care decăzuse principalul. 3. Iar el nu înceta să provoace milă prin înfăţișare, voce și lacrimi; era exagerat de darnic în promisiuni, o trăsătură tipică pentru cei stăpâniţi de panică. Ba chiar a vrut să fie numit *Caesar,* titlu pe care mai înainte îl dispreţuise113, dar pe care acum îl dorea numai datorită prestigiului de care se bucura114 și pentru că, dominat de frică, asculta deopotrivă sfaturile înţelepţilor și vocea mulţimii. 4. De altminteri, asemenea tuturor acţiunilor izbucnite dintr-un impuls iraţional, energiile începutului ˚s-au stins cu vremea: treptat, senatorilor și cavalerilor le-a slăbit entuziasmul, mai întâi cu ezitări și numai în absenţa lui Vitellius; apoi cu un dispreţ nedeghizat și fără să-și aleagă momentul, până când principele, cuprins de un sentiment de rușine din cauza eșecului suferit în încercările sale, a renunţat la ceea ce și așa nu primise.

Dacă ocuparea Mevaniei provocase teroare în Italia și dăduse impresia că războiul reizbucnește, retragerea în panică a lui Vitellius a asigurat fără îndoială partidei flavienilor mulţi partizani. Samniţii, pelignii și marsii115 ˚s-au ridicat în favoarea flavienilor din emulaţie, deoarece fuseseră precedaţi de locuitorii Campaniei116, și, cum se întâmplă în cazul unui nou stăpân, erau plini de zel în îndeplinirea sarcinilor militare. 2. Cu toate acestea, armata flaviană a suferit cumplit la trecerea Apeninilor din cauza iernii aspre: cum coloanele lor nu erau puse în primejdie de inamic, dar abia și-au putut croi drum prin zăpadă, ˚s-a putut constata cu această ocazie ce pericole ar fi avut de înfruntat, dacă destinul, care i-a ajutat pe generalii flavieni în egală măsură cu capacitatea lor de calcul, nu l-ar fi determinat pe Vitellius să se retragă. La trecerea Apeninilor l-au întâlnit pe Petilius Cerialis, care scăpase de

posturile de pază ale lui Vitellius deghizându-se în ţăran și cunoscând bine locurile. Pe Cerialis îl lega o strânsă prietenie de Vespasian și, cum nu era lipsit de glorie militară117, a fost primit în rândurile generalilor flavieni. 3. Mulţi autori susţin că fusese pregătită și evadarea lui Flavius Sabinus, și a lui Domiţian: Antonius ar fi trimis iscoade care prin diferite stratageme au ajuns până la ei neobservate și le-au arătat locul unde să fugă și escorta care le stătea la dispoziţie. Sabinus însă ˇs-a declarat incapabil de efort și de iniţiativă din cauza sănătăţii șubrede; lui Domiţian nu-i lipsea curajul, dar era păzit de oamenii lui Vitellius și, deși aceștia îi promiseseră că îl vor întovărăși, se temea că îl atrag într-o cursă. De altminteri, Vitellius, din consideraţie pentru propriile-i rude, nu îl ameninţa în niciun fel pe Domiţian.

Generalii partidei flaviene, când au sosit la Carsula, ˇs-au oprit pentru câteva zile, spre a aștepta acolo grosul trupelor. Chiar și locul taberei le convenea, căci oferea un câmp larg de vedere, posibilităţi de aprovizionare în siguranţă, iar în spate se aflau municipii înfloritoare; în același timp ei sperau să poată intra în discuţii cu vitelienii aflaţi la o distanţă de zece mii de pași și să-i convingă să se predea118. Soldaţii nu prea erau încântaţi de această perspectivă, căci ei preferau o victorie dobândită prin luptă unei păci obţinute prin tratative; nici nu voiau să aștepte sosirea legiunilor, pe care le considerau doar concurenţi pentru pradă, și nu participant la pericole. 2. În această situaţie, Antonius a convocat o adunare în care le-a arătat soldaţilor că lui Vitellius îi mai stau la dispoziţie suficiente forţe, care, dacă se intră în tratative cu ele, vor ezita, dar, dacă vor fi aduse la exasperare, vor fi teribile. începuturile războaielor civile, spunea el, trebuie lăsate în seama destinului; victoria însă se desăvârșește prin gândire și calcul. Deja flota de la Missenum și splendidul ţărm al Campaniei le aparţin, în timp ce lui Vitellius nu i-a mai rămas de pe tot întinsul pământului decât regiunea dintre Terracina și Namia. 3. Destulă glorie le-a adus victoria de la Cremona, dar prea multă ură dezastrul

suferit de acest oraș: de aceea să nu cumva să dorească să cucerească Roma, ci ˇs-o salveze. Cu atât mai mare le va fi răsplata, cu atât mai extraordinară reputaţia, dacă vor asigura fără vărsare de sânge integritatea senatului și a poporului roman. Aceste cuvinte și altele asemănătoare au avut darul să-i potolească pe soldaţi.

Scurtă vreme după aceea au sosit legiunile. Atunci știrea îngrozitoare a sporirii forţelor armatei flaviene a determinat cohortele viteliene să șovăie, căci nimeni nu le mai îndemna la război, dimpotrivă, mulţi le incitau să treacă de partea adversarului; se întreceau între ei cine să predea centuria sau escadronul său, cine să le ofere ca dar învingătorului, pentru a obţine în viitor influenţa. De la aceștia au aflat că Interamna este deţinută de cinci sute de călăreţi aflaţi spre pază pe câmpurile din apropiere. 2. împotriva lor a fost trimis imediat Varus cu trupe ușor înarmate, care i-au ucis pe cei câţiva care opuneau rezistenţă; dar cei mai mulţi au zvârlit armele și au cerut îndurare. Unii dintre ei, refugiaţi în tabără, răspândeau groaza sporind din imaginaţie forţa și numărul dușmanilor, ca să șteargă rușinea de a fi părăsit postul de pază. 3. în tabăra lui Vitellius nu le-a fost dată nicio pedeapsă pentru comportarea nedemnă, iar răsplăţile acordate trădătorilor au șubrezit atât de mult fidelitatea celorlalţi, încât singura rivalitate între ei a fost numai în domeniul trădării. Mai ales tribunii și centurionii abandonau partida; soldaţii de rând erau statornici în credinţa lor faţă de Vitellius; în sfârșit, Priscus și Alfenus, reveniţi la Vitellius, după ce dezertaseră, i-au scăpat pe toţi de oprobriul trădării.

în aceleași zile a fost omorât la Urbinum în închisoare Fabius Valens. Capul său a fost arătat cohortelor viteliene, ca să nu mai nutrească nicio speranţă: căci ei credeau că Valens reușise să fugă în Germanii și că acolo el adună armate vechi și recrutează altele noi; la vederea capului însângerat, vitelienii au fost cuprinși de disperare. în ceea ce privește armata flaviană, este extraordinar cu câtă bucurie a primit ea moartea lui Valens, căci ei vedeau în acest fapt încheierea războiului. 2. Valens ˇs-a născut la

Anagnia, dintr-o familie de cavaleri. Obraznic din fire, nu lipsit de spirit, el îşi făurea reputaţia de om sociabil printr-o viaţă lascivă. La sărbătoarea luvenaliilor119 în timpul domniei lui Nero el a jucat în spectacole de mimă, la început ca și cum ar fi fost forţat120, apoi de bunăvoie, cu mai mult talent decât cu decenţă. Comandant de legiune, el l-a instigat pe Verginius Rufus, apoi l-a calomniat; pe Fonteius Capito l-a ucis pentru că l-a corupt sau pentru că nu l-a putut corupe; trădător al lui Galba, credincios lui Vitellius, el ˟s-a pus prin această ultimă atitudine într-o lumină bună în comparaţie cu lipsa de credinţă a celorlalţi.

Soldaţii vitelieni, când și-au pierdut orice speranţă, au hotărât să treacă de partea flavienilor și au făcut acest pas nu fără oarecare demnitate, căci au coborât pe câmpurile așezate mai jos de Namia cu steagurile desfășurate. Armata flaviană stătea pregătită și înarmată ca pentru luptă, în rânduri dese în jurul drumului. Vitelienii au fost prinși la mijloc, înconjuraţi; Primus Antonius le-a vorbit cu blândeţe: parte din ei au primit ordinul să rămână la Namia, parte la Interamnia. în același timp au fost lăsate cu ei unele legiuni învingătoare: dacă rămâneau liniștiţi, le-ar fi dat pace, dar, dacă ˟s-ar fi revoltat, ar fi intervenit în forţă. 2. Antonius și Varus n-au ezitat în aceste zile să-i trimită în repetate rânduri mesaje lui Vitellius, în care îi ofereau bani, viaţa și un loc de retragere în Campania, dacă depune armele și se predă, pe sine și pe copiii săi, lui Vespasian. Mucianus a scris și el scrisori formulate în aceiași termeni, iar Vitellius avea atât de mare încredere în ele, încât discuta despre numărul de sclavi pe care să-i ia cu sine și despre alegerea unui loc pe litoral. Atâta toropeală îi cuprinsese sufletul, încât, dacă ceilalţi nu și-ar fi amintit că el a fost principe, el însuși ar fi uitat acest fapt.

Fruntașii Romei îl incitau pe Flavius Sabinus, prefectul orașului, în discuţii ţinute în secret, să participe la victorie și să aibă partea lui de glorie: îi arătau că soldaţii cohortelor urbane îi aparţin, că îl vor urma cohortele de pază, că ei pun la dispoziţie sclavii lor, că soarta

favorizează partida flaviană și că toate decurg în favoarea învingătorilor: din aceste motive el nu trebuie să-i lase întreaga glorie lui Antonius și lui Varus. 2. în ceea ce-l privește pe Vitellius, el nu are la dispoziţie decât puţine cohorte, nehotărâte din cauza știrilor proaste care le vin de pretutindeni; poporul este schimbător și, dacă Sabinus se prezintă în calitate de conducător, îl va adula pe Vespasian; Vitellius n-a fost la înălţime nici măcar în timpul când înregistra succese: cu atât mai mult este el paralizat în momentul prăbușirii sale. Meritul încheierii întregului război îi va reveni celui care va ocupa Roma: interesul lui Sabinus este să-i asigure fratelui său imp˘eriul, al lui Vespasian, să-i împiedice pe alţii să-l depășească în prestigiu pe Sabinus.

Sabinus, neputincios din cauza vârstei, asculta aceste sfaturi fără să fie întru totul convins; dar se găseau unii care să-l bănuiască în secret că ar fi ˘întârziat din invidie și din rivalitate ascensiunea fratelui său. Flavius Sabinus era mai în vârstă și, cât timp amândoi au fost simpli particulari, ˘s-a bucurat de un prestigiu mai mare și era mai bogat decât Vespasian; când acesta din urmă ˘s-a aflat în dificultăţi financiare, Sabinus l-ar fi ajutat cu ezitări – așa circula zvonul – și numai după ce a primit ca garanţie casele și pământurile acestuia; de aici ˘s-a născut teama ca, deși în aparenţă între ei domnea concordia, să nu persiste resentimente disimulate. 2. O explicaţie mai plauzibilă însă ni se pare a fi următoarea: un om blând din fire, cum era Sabinus, nu suportă vărsarea de sânge și masacrele; de aceea Sabinus a purtat discuţii numeroase cu Vitellius despre condiţiile încheierii păcii și despre depunerea armelor. Adesea ˘s-au întâlnit acasă la ei, apoi, conform zvonurilor, au încheiat un acord în templul lui Apolo121. Cuvintele schimbate între ei, ca și termenii pactului, i-au avut ca martori pe Cluvius Rufus și pe Silius Italicus; cei care priveau scena de la distanţă au observat doar expresia celor doi: chipul lui Vitellius era abject și nedemn de un bărbat, al lui Sabinus nu avea nimic insultător, mai degrabă era cel al unui om căruia îi este

milă.

Dacă Vitellius i-ar fi putut convinge pe partizanii săi tot atât de ușor, pe cât cedase el, armata lui Vespasian ar fi intrat în Roma fără vărsare de sânge. Dar cei mai credincioși faţă de Vitellius respingeau condiţiile păcii, arătându-i acestuia pericolele și dezonoarea la care se expune și prea marea lui încredere faţă de bunăvoinţa învingătorului. 2. Nici Vespasian nu este atât de sigur pe sine, argumentau ei, încât să-l tolereze pe Vitellius ca persoană particulară, și nici învinșii nu vor suporta faptul: și astfel din milă se va naște pericolul pentru Vespasian. Fără îndoială, Vitellius este destul de bătrân122 și a avut parte suficient de succese și eșecuri, dar ce nume, ce statut îi asigură el fiului său Germanicus? Acum i se promit bani, o suită numeroasă și un loc de retragere pe fericitul ţărm al Campaniei: dar, când Vespasian va pune mâna pe imp˟eriu, nici el, nici prietenii săi, nici chiar armatele nu se vor simţi în siguranţă decât după moartea rivalului. 3. Dacă Fabius Valens, luat prizonier și păstrat ca ostatic în caz de eșec, le-a fost mult prea incomod, cu atât mai mult Antonius și Fuscus și acel model al partidei lor, Mucianus, nu vor avea altă preocupare decât uciderea lui Vitellius. Pompeius nu a scăpat cu viaţă din mâinile lui Caesar, Antonius din cele ale lui Augustus123 și faptul se va repeta, dacă nu cumva Vespasian nu este un spirit mai înalt, el care a fost clientul unui Vitellius, când acest Vitellius a fost colegul de consulat al lui Claudius124.4. Măcar memoria tatălui său, care a fost cenzor, a celor trei consulate ale sale125, onorurile dobândite de o familie atât de strălucită îl obligă să devină întreprinzător, cel puţin din disperare. încă îi mai stau la dispoziţie soldaţi, încă se mai bucură de popularitate în rândurile poporului; în sfârșit, nu se poate întâmpla nimic mai grav decât să se prăbușească din proprie iniţiativă. De vor fi ˟învinși, de vor fi luaţi prizonieri, tot vor trebui să moară: singura întrebare care se pune este dacă îşi vor da sufletul în dezonoare și fiind batjocoriţi sau printr-un act de bărbăţie.

Urechile lui Vitellius rămâneau surde la apelurile la

acte de energie: sufletul său era zdrobit de compasiune și de obsesia ca nu cumva, dacă persistă în ideea luptei, să îl facă pe învingător mai puţin clement faţă de soţia și copiii săi. El avea și o mamă aflată la o vârstă foarte înaintată, care a prevenit printr-o moarte survenită la timp catastrofa întregii familii: în vremea principatului fiului ei, n-a avut parte decât de durere și și-a câștigat o bună reputaţie126.

18 dec. 69

în ziua a cincisprezecea înaintea calendelor lui ianuarie, Vitellius, auzind știrea defecţiunii legiunii și a cohortelor care capitulaseră la Namia, părăsește palatul în veșminte de doliu, înconjurat de familia sa în lacrimi; în urma lui era purtat într-o lectică mică fiul său, un copil mic, ca într-un cortegiu funerar; vocile poporului erau lingușitoare, dar inoportune, soldaţii se menţineau într-o liniște amenințătoare.

Și nu era nimeni atât de necunoscător al faptelor istoriei, încât să nu fie impresionat de spectacol: principele roman și până de curând stăpânul neamului omenesc părăsea sediul destinului său imp˟erial, părăsea puterea, trecând prin mijlocul poporului, traversând Roma127. Nu mai văzuse și nu mai auzise nimeni așa ceva. O lovitură neașteptată l-a doborât pe dictatorul Caesar, o conjuraţie secretă pe Caius, noaptea și un loc rustic necunoscut au ascuns fuga lui Nero, iar Piso și Galba au căzut ca pe un câmp de luptă: 2. Vitellius, în adunarea convocată de el însuși, între soldaţii săi, sub privirile femeilor, a spus câteva cuvinte potrivite cu tristeţea momentului, și anume că el se retrage în interesul păcii și al statului, că îi roagă doar să-și amintească de el și să se milostivească de fratele său, de soţia sa și de vârsta inocentă a copiilor săi; în același timp, el îşi ridică fiul și îl recomandă când fiecăruia în parte, când tuturor; în fine, cum din cauza plânsului ajunsese să se bâlbâie, el ˟s-a întors spre consul (acesta era Caecilius Simplex), și-a scos pumnalul și a vrut să i-l încredinţeze, ca și cum i-ar fi redat dreptul de viaţă și de moarte asupra cetăţenilor128.3. Cum consulul a refuzat oferta, iar mulţimea care se afla în adunare protesta, el a

plecat să depună însemnele puterii în templul Concordiei129 și, apoi, să se retragă în casa fratelui său. Au fost auzite însă strigăte mai puternice din partea celor care se opuneau intenţiei sale de a se stabili într-o casă particulară și îi cereau să revină în palat. Toate drumurile îi erau închise, numai cel care dădea în Via Sacra era liber; atunci, nemaiștiind ce hotărâre să ia, ˘s-a întors la palat.

Zvonul despre abdicarea lui Vitellius se răspândise, iar Flavius Sabinus le scria tribunilor cohortelor să-și menţină oamenii în ordine. Fruntașii senatului, majoritatea cavalerilor, toţi soldaţii cohortelor urbane și trupele de pază se înghesuiau în casa lui Flavius Sabinus, ca și cum statul în întregime i-ar fi căzut dintr-o singură lovitură în braţe lui Vespasian. Acolo le parvin știri despre sentimentele poporului și despre ameninţările proferate de cohortele germanice. 2. Sabinus mersese prea departe ca să mai poată bate în retragere și, cum toţi se temeau ca nu cumva vitelienii să îi surprindă cu forţele dispersate și, în consecinţă, nepregătiţi, îl îndemnau pe Sabinus, care ezita să treacă la acţiune; dar, cum se întâmplă în asemenea situaţii, toată lumea dădea sfaturi, puţini îşi asumau riscuri. Coborând spre lacul Fundanus cu o escortă armată, Sabinus se ciocnește de cei mai decișii dintre vitelieni. A izbucnit o luptă măruntă, încheiată în favoarea vitelienilor. 3. Sabinus, în această situaţie critică, ˘s-a refugiat pe citadela Capitoliului, locul cel mai sigur în împrejurările date, împreună cu soldaţi, câţiva senatori și cavaleri; nu are rost să le dau aici numele, deoarece după victoria lui Vespasian mulţi și-au atribuit în mod fals un asemenea merit faţă de partida flavienilor. Au înfruntat asediul chiar și femei, între care ˘s-a distins Verulana Gradila; ea nu a urmat vreun fiu sau vreo rudă, ci a vrut să participe la război. 4. Vitelienii au înconjurat locul cu atâta neglijenţă, încât Sabinus i-a putut aduce în plină noapte pe Capitoliu pe copiii săi, pe Domiţian, fiul fratelui său; ba chiar a reușit să trimită noaptea printr-un loc nepăzit mesageri către generalii flavieni, mesageri care să-i anunţe pe aceștia că el este împresurat și că, dacă nu

intervin, situaţia se va înrăutăţi. Noaptea ˇs-a petrecut în liniște, iar ei ar fi putut evada fără să fie vătămaţi, căci soldaţii vitelieni, teribili în timpul luptelor, nu erau atenţi la îndeplinirea serviciilor și a gărzilor; pe deasupra, o ploaie de iarnă pornită din senin le îngreuna vederea și auzul.

în zorii zilei Sabinus, mai înainte de declanșarea ostilităţilor, l-a trimis pe primipilarul Cornelius Martialis la Vitellius cu mesaje de reproș pentru încălcarea acordurilor: toată atitudinea sa demonstrează faptul că el simulase doar abdicarea pentru a înșela atâţia bărbaţi iluștri; altfel, de ce de la rostre el ˇs-a îndreptat spre locuinţa fratelui său, aflată în imediata apropiere a forului, dacă nu pentru a provoca privirile oamenilor, în loc să se fi dus pe Aventin, spre casa soţiei sale? Doar se convenise retragerea sa în viaţa particulară și abandonarea oricărei aparenţe de putere impˇerială. 2. Și, când colo, Vitellius se întoarce în palat, în însăși citadela impˇeriului: de aici el a trimis o ceată înarmată, care pângărise cu cadavrele unor nevinovaţi cartierul cel mai populat al orașului, ceată care nu respectă nici măcar Capitoliul. El, Sabinus, a rămas un simplu cetăţean îmbrăcat în civil, un senator ca oricare altul 130; câtă vreme bătălia ˇs-a dat între Vespasian și Vitellius prin lupte armate, cuceriri de orașe, capitulări de cohorte, chiar atunci când Hispaniile, Galliile, Germaniile și Britannia îl abandonau pe Vitellius, el, fratele lui Vespasian, a rămas credincios, până când a fost, fără să fi avut el vreo iniţiativă, chemat la trataţive. 3. Pacea și înţelegerea sunt o necesitate pentru învinși, pentru învingători ele constituie numai un titlu de glorie. Dacă Vitellius regretă cele convenite, atunci nu pe el, un om care a fost înșelat, nu pe fiul lui Vespasian, un tânăr aflat la vârsta pubertăţii, trebuie să-i atace131: ce folos îi va aduce uciderea unui bătrân și a unui tânăr? Apoi, să iasă în întâmpinarea legiunilor și să dea acolo bătălia supremă; restul va fi ˇîn funcţie de deznodământul luptei. 4. Vitellius, intrat în panică la auzul acestor reproșuri, a spus câteva cuvinte spre a se scuza, aruncând vina pe seama

soldaţilor care dădeau dovadă de o ardoare excesivă, nepotrivită cu modestia sa proprie: apoi îi recomandă lui Martialis să plece pe o ieșire secretă a clădirii, pentru ca nu cumva negociatorul unei păci odioase să fie ucis de soldaţi. El, Vitellius, nu mai are puterea de a porunci sau de a interzice ceva; el nu mai este împărat, ci numai pretextul pentru război.

Abia revenise Martialis pe Capitoliu, când soldaţii vitelieni, furibunzi, se adunau; nu aveau comandanţi, ci fiecare acţiona după bunul său plac. În marș forţat ei depășesc forul și templele învecinate, apoi coloana se îndreaptă de-a lungul pantei până la primele porţi ale cetăţii Capitoliului. Din vechime, pe coasta colinei se aflau porticuri situate la dreapta pentru cei care urcau; pe acoperișurile acestora se așezaseră flavienii, de unde aruncau pietre și ţigle asupra vitelienilor. 2. Aceștia din urmă nu aveau la dispoziţie decât mâinile înarmate cu săbii; li ˇs-a părut că pierd mult prea multă vreme, dacă așteaptă să fie aduse mașini de război și proiectile; în consecinţă, ei au azvârlit torţe asupra porticului celui mai mare și urmăresc progresele incendiului; ba chiar ar fi reușit să pătrundă pe poarta Capitoliului, dacă Sabinus n-ar fi aruncat la intrare statuile, monumentele gloriei străbune, pe care le smulsese de pretutindeni de pe socluri și le transformase în baricade. 3. Atunci inamicul năvălește pe alte căi de acces în Capitoliu, și anume pe lângă luminișul asylului[132] și prin locul pe unde stânca tarpeiană[133] poate fi urcată pe cele o sută de trepte. Ambele atacuri au fost neașteptate; cel mai apropiat și mai crâncen ˇs-a produs în regiunea asylului. Asediatorii nu puteau fi opriţi, deoarece urcau pe casele construite una lângă alta, care, datorită unei păci îndelungate, fuseseră ridicate la o asemenea înălţime, încât atingeau solul Capitoliului. 4. Este neclar dacă în acest punct asediatorii au aruncat focuri pe acoperișuri sau dacă asediaţii, conform unei tradiţii mai răspândite, au folosit acest mijloc pentru a-i opri pe inamicii care urcau și înaintau[134]. De acolo focul ˇs-a întins asupra porticurilor de lângă templu;

apoi, vulturii din lemn vechi așezaţi pe vârfurile templului au atras flăcările și au alimentat incendiul. Și astfel Capitoliul a căzut pradă flăcărilor, ușile fiind închise, fără să fie apărat, fără să fie prădat.

Această faptă criminală a fost, de la întemeierea Romei, cea mai funestă și cea mai rușinoasă pentru statul poporului roman: într-un moment când nu exista niciun dușman extern, când zeii, dacă moravurile noastre ar permite-o, ne erau binevoitori, sediul lui Jupiter Optimus Maximus135, construit în urma unui auspiciu și pe care nici Porsenna, când i ˇs-a predat orașul 136, nici galii, când l-au cucerit137, n-au putut să-l profaneze, a fost ars din temelii de nebunia principilor noștri. A mai ars și altă dată Capitoliul în timp de războaie civile, dar de mâna criminală a unor simpli particulari138; acum însă era asediat în văzul tuturor; și oare din ce motiv se recursese la arme? Care era preţul unei asemenea catastrofe? Oare ne luptăm pentru patrie? 2. Regele Tarquinius Priscus jurase zeilor ridicarea templului în timpul războiului cu sabinii139 și i-a așezat temeliile mai degrabă în speranţa măreţiei viitoare decât conform resurselor modeste ale poporului roman în acea vreme. Apoi, Servius Tullius, datorită bunăvoinţei aliaţilor noștri, mai târziu Tarquinius Superbus, după cucerirea orașului Suessa Pometia140, datorită prăzilor luate de la dușmani, au construit edificiul. Dar gloria pentru încheierea lucrării a fost rezervată libertăţii: după izgonirea regilor, Horatius Pulvillus, consul pentru a doua oară141, l-a consacrat cu o asemenea măreţie, încât după aceea poporul roman mai mult l-a înfrumuseţat datorită imenselor sale resurse decât l-a mărit. 3. A fost reconstruit pe același amplasament, când, după un interval de patru sute cincisprezece ani, a luat foc în timpul consulatului lui L. Scipio și A. Norbanus142. Sulla, după ce a dobândit victoria, ˇs-a îngrijit să-l reconstruiască, dar n-a putut totuși să-l dedice: a fost singurul lucru pe care i l-a refuzat norocul 143. Porecla de Capitolinus, dată lui Lutatius Catulus144, a străbătut vremurile, în ciuda lucrărilor de restaurare făcute de

Caesari145 până la Vitellius. Atunci acesta a fost templul care a ars.

Dar incendiul i-a înspăimântat mai mult pe asediaţi decât pe asediatori și asta pentru că soldaţii vitelieni nu erau lipsiţi de viclenie sau de hotărâre în situaţii incerte; de cealaltă parte, soldaţii se aflau în panică, generalul era moale, ca și cum spiritul său ar fi fost paralizat, incapabil să vorbească, incapabil să asculte; nici nu se lăsa condus de alţii, nici nu găsea singur soluţii, se învârtea de colo-colo în funcţie de strigătele dușmanilor, poruncea să fie îndeplinite lucruri pe care le interzisese, interzicea ceea ce poruncise; apoi, cum se întâmplă în situaţii disperate, toţi dădeau ordine, nimeni nu le urma; în cele din urmă ei aruncă armele și nu mai au altă preocupare decât cum să fugă și să treacă neobservaţi. 2. Vitelienii năvălesc și trec totul prin sânge, sabie și foc. Puţini bărbaţi militari, între care cei mai însemnaţi au fost Cornelius Martialis, Aemilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scaeva, au îndrăznit să reziste și au fost uciși. Pe Flavius Sabinus l-au înconjurat neînarmat și fără să încerce să fugă; de asemenea, pe consulul Quintus Atticus, care ˇs-a distins prin aparenţa autorităţii și prin vanitatea sa proprie; el proclamase edicte către popor pline de laudă la adresa lui Vespasian și pline de insulte la adresa lui Vitellius. 3. Ceilalţi au scăpat în felurite chipuri: unii travestiţi în sclavi, alţii acoperiţi de fidelitatea clienţilor și ascunși între bagaje. Au fost și unii care au aflat parolele prin care vitelienii se recunoșteau între ei și întrebau și răspundeau spontan; și, astfel, îndrăzneala le-a ţinut loc de ascunzătoare.

Domiţian încă de la începutul asaltului ˇs-a ascuns la paznicul templului, apoi, graţie abilităţii unui libert, îmbrăcat în haina de în pe care o purtau adepţii zeiţei ˇs-a amestecat în cortegiul adoranţilor zeiţei146 și ˇs-a refugiat fără să fie recunoscut la Cornelius Primus, un client al tatălui său, la Velabrum147. Când tatăl său a devenit stăpânul lumii, Domiţian a demolat baraca paznicului și a construit în locul ei un mic sanctuar dedicat lui Jupiter

Salvatorul și un altar unde aventura lui a fost sculptată în marmură148; apoi, când el însuși a devenit împărat, i-a consacrat lui Jupiter Custos149 un templu de mari dimensiuni și a pus să fie reprezentat în braţele zeului. 2. Sabinus și Atticus, împovăraţi de lanţuri, au fost duși la Vitellius, care i-a primit fără să le facă reproșuri grave și fără priviri amenințătoare, deși cei care pretindeau a avea dreptul de a ucide și răsplată pentru fapta săvârșită fremătau de nerăbdare. ˇS-a iscat o zarvă în apropierea lui Vitellius, iar partea sordidă a plebei cerea executarea lui Sabinus, amestecând amenințările cu adulaţii. Pe Vitellius, care stătea pe treptele din faţa palatului și se pregătea să-i determine la clemenţă, l-au convins să renunţe la încercarea sa. Atunci l-au străpuns pe Sabinus, îl sfâșie, îi taie capul și îi aruncă trupul pe scările Gemoniei150.

Acesta a fost sfârșitul unui bărbat care, fără îndoială, nu era un om de dispreţuit. Timp de treizeci de ani a îndeplinit în mod strălucit funcţii în stat, atât civile, cât și militare. Nu se putea să nu-ı recunoști spiritul de dreptate și cinstea; era însă mult prea vorbăreţ; acest singur reproș i ˇs-a făcut în cei șapte ani cât a fost guvernator al Moesiei și în cei doisprezece, cât a fost prefectul Romei. La sfârșitul vieţii, unii l-au considerat neputincios, mulţi erau însă de părere că era temperat și că nu voia să verse sângele cetăţenilor romani. Toată lumea pare a fi de acord că înainte de principatul lui Vespasian gloria întregii familii se concentrase la Sabinus. 2. Am aflat că moartea sa a fost primită cu plăcere de Mucianus. Mulţi susţin că prin eliminarea rivalităţii dintre ei a fost salvată pacea, deoarece unul se gândea că este fratele împăratului; celălalt, asociatul la domnie. 3. Oricum ar fi, Vitellius a rezistat la cererea poporului de a-l ucide pe consul; mulţimea se mai îmblânzise și i-a făcut acestuia un contraserviciu, deoarece Atticus le-a răspuns celor care-l întrebau cine a incendiat Capitoliul că el singur este vinovat; prin această mărturisire sau prin această minciună salvatoare la momentul respectiv el părea a fi scăpat partida viteliană de responsabilitatea acestei crime

odioase.

În aceleași zile Lucius Vitellius și-a așezat tabăra lângă templul Feroniei151 și amenința să distrugă Tarracina, unde se aflau refugiaţi gladiatori și marinari, care nu îndrăzneau să iasă dintre ziduri și să lupte în câmp deschis. În fruntea acestora se aflau, cum am amintit mai înainte152, a gladiatorilor, Iulianus, a marinarilor, Apollinaris; amândoi, prin indolenţa și apatia de care dădeau dovadă, se asemănau mai degrabă cu gladiatori decât cu comandanţi.

Nu organizau paza, nu reparau zidurile; zi și noapte cufundaţi în voluptăţi, făceau să răsune de cântece frumosul litoral; trimiteau soldaţii numai pentru a le procura noi plăceri și nu discutau despre război decât în timpul banchetelor. Cu câteva zile mai înainte, Apinius Tiro plecase pentru a procura din municipiile învecinate ajutoare în natură și în bani, dar ˝s-a comportat astfel, încât a provocat mai multe resentimente decât le-a fost de vreun ajutor.

între timp, la Lucius Vitellius ˝s-a refugiat un sclav al lui Vergilius Capito, care i-a promis că, dacă primește o trupă de escortă, el îi va preda citadela lipsită de apărători; în plină noapte el a așezat pe vârful muntelui, deasupra capului dușmanului, cohorte ușor înarmate; de acolo se reped soldaţii preocupaţi mai mult de măcel decât de luptă. îi culcă la pământ pe dușmanii surprinși neînarmaţi sau în timp ce puneau mâna pe arme, pe unii i-au trezit din somn, în vreme ce toate sunt răvășite de întuneric, panică, sunetele trompetelor și de strigăte de luptă. 2. Câţiva gladiatori au rezistat și și-au vândut scump pielea, dar majoritatea fugeau spre corăbii, unde domnea aceeași panică; se amestecaseră printre ei și niște localnici, pe care vitelienii i-au ucis fără discriminare împreună cu fugarii. Au reușit să scape în primele momente ale atacului șase corăbii libumice, pe care se afla și prefectul flotei, Apollinaris; celelalte au fost capturate la ţărm sau au fost înghiţite de ape din cauza prea marii lor greutăţi. 3. Iulianus, adus în faţa lui Lucius Vitellius, a fost rupt în

bătaie și sugrumat sub privirile acestuia. Unii au acuzat-o pe nevasta lui Lucius Vitellius că, încinsă cu sabia, în momentele de groază provocate de căderea Tarracinei a comis acte trufașe și crude. Lucius Vitellius i-a trimis fratelui său vestea victoriei și l-a întrebat dacă să revină la Roma sau să rămână în regiune pentru a pune stăpânire pe Campania. 4. Această ezitare a fost salvatoare nu numai pentru partida lui Vespasian, ci și pentru stat. Căci, dacă soldaţii îmbătaţi de succesul recent repurtat, care, pe lângă îndărătnicia lor naturală, deveniseră cruzi în urma victoriei, ˟s-ar fi ˟îndreptat spre Roma, lupta ar fi fost grea și nu ˟s-ar fi ˟încheiat fără distrugerea orașului. într-adevăr, Lucius Vitellius, deși infam, nu era lipsit de energie și, dacă nu îşi trăgea forţa din virtuţi, asemenea celor buni, el şi-o căpăta din vicii, asemenea perverșilor.

În timp ce acestea se petreceau în tabăra lui Vitellius, armata lui Vespasian părăsise Namia și celebra la Ocriculum în liniște zilele de sărbătoare ale lui Saturn153. Motivul acestei suspendări inoportune a operaţiilor militare era dorinţa de a-l aștepta pe Mucianus. N-au lipsit nici voci care să-l acuze pe Antonius, bănuindu-l că a oprit cu intenţie înaintarea în urma unor scrisori trimise în secret de către Vitellius, în care acesta din urmă îi oferea ca preţ al trădării consulatul, mâna fiicei sale și o zestre bogată. Alţii pretind că toate acestea sunt pure născociri plăsmuite pentru a-i fi pe plac lui Mucianus. 2. Unii susţin că hotărârea le-a aparţinut tuturor generalilor, și anume să amenințe Roma, dar să nu o atace, deoarece cele mai puternice cohorte ale lui Vitellius făcuseră defecţiune și acesta, lipsit de orice mijloc de apărare, părea a fi pe punctul de a ceda de la sine puterea; planul ar fi fost zădărnicit de precipitarea, apoi de lipsa de energie a lui Sabinus, care nu fusese în stare, după ce a pus mâna în chip nebunesc pe arme, să reziste împotriva a trei cohorte pe Capitoliu, o cetate inexpugnabilă și pentru armate mai mari.

Dar nu este simplu să descoperi un responsabil pentru o vină care a fost a tuturor. Căci Mucianus, în scrisori

redactate în termeni ambigui, îi întârzia pe învingători, iar Antonius, printr-o supunere intempestivă sau din dorinţa de a face să cadă vina în seama altuia, a meritat acuzaţiile care i ˇs-au adus; ceilalţi generali considerau războiul sfârșit și l-au pecetluit în chip odios. Nici măcar Petilius Cerialis, trimis în avangardă cu o mie de călăreţi pentru a pătrunde în oraș prin ogorul sabin și pe Via Salaria, nu ˇs-a prea grăbit, până când știrea asedierii Capitoliului nu i-a trezit pe toţi la realitate.

Antonius a sosit pe Via Flaminia în plină noapte la Saxa Rubra, aducând cu sine un ajutor care nu mai putea fi de niciun folos. Acolo află de moartea lui Sabinus, de incendierea Capitoliului, de teroarea care domnea în oraș, pe scurt, numai vești triste; ba chiar i se comunica faptul că plebea și sclavii se înarmează pentru a se lupta alături de Vitellius. Pe deasupra, Petilius Cerialis pierduse o luptă de cavalerie: vitelienii cu cavalerie și infanterie l-au surprins în timp ce înainta imprudent, ca împotriva unor trupe înfrânte. 2. Lupta ˇs-a dat nu departe de oraș, printre clădiri, grădini și încrucișări de drumuri, care, cunoscute vitelienilor, dar necunoscute adversarilor lor, îi înspăimântau pe aceștia din urmă. De altminteri, trupa lui Cerialis nu era omogenă, căci îi fuseseră asociaţi soldaţi dintre cei care capitulaseră la Namia și care urmăreau să vadă în favoarea cui înclină balanţa. Prefectul unei unităţi de cavalerie, Iulius Flavianus, este luat prizonier; ceilalţi fug de spaimă în chip rușinos, dar învingătorii nu-i urmăresc dincolo de Fidenae.

Acest succes a sporit entuziasmul poporului; plebea urbană pune mâna pe arme; puţini au la dispoziţie armament, majoritatea apucă orice îi cade în mână și cere să se dea semnalul de luptă. Vitellius le aduce mulţumiri și le ordonă să pornească la apărarea orașului. Apoi convoacă senatul și alege o delegaţie care să plece la armata flaviană și să îndemne, sub pretextul interesului de stat, la înţelegere și pace. Soarta delegaţilor a fost diferită: 2. cei care ˇs-au dus la Petilius Cerialis ˇs-au aflat în mare primejdie, deoarece soldaţii respingeau categoric

condiţiile păcii. Cu această ocazie a fost rănit pretorul Arulenius Rusticus; repulsia faţă de atitudinea soldaţilor a fost sporită de faptul că, în afară de violarea calităţii de sol și de pretor, au dispreţuit și demnitatea lui personală. Suita lui a fost înlăturată și a fost ucis lictorul care a îndrăznit să dea la o parte mulţimea; dacă Petilius Cerialis nu i-ar fi pus la dispoziţie o trupă de pază, turbarea provocată de războiul civil ar fi profanat prin uciderea sa chiar în faţa zidurilor patriei dreptul sacru al solilor, drept respectat și între neamurile străine154. Cei care ˇs-au dus la Antonius au fost primiţi mai bine, dar nu pentru că soldaţii ar fi fost mai cumpătaţi, ci pentru că generalul se bucura de mai multă autoritate.

Printre delegaţi se afla și Musonius Rufus, membru al ordinului ecvestru, un om pasionat de filosofie și care punea în practică maximele stoicilor155; amestecat printre manipule, el le ţinea soldaţilor un discurs despre binefacerile păcii, despre nenorocirile războiului, și le dădea lecţii unor oameni înarmaţi. Unii ˇs-au distrat, dar majoritatea a găsit discursul fastidios; și nu lipseau indivizi dispuși să-l lovească și să-l calce în picioare, dacă, speriat de ameninţări, el n-ar fi renunţat la filosofia sa inoportună la îndemnul unui om cu scaun la cap. 2. Au sosit și fecioarele vestale cu o scrisoare din partea lui Vitellius către Antonius: el cerea un armistiţiu de o zi înaintea bătăliei; dacă i se acordă, vor putea ușor cădea la învoială asupra tuturor chesţiunilor. Fecioarele au fost trimise înapoi cu onoruri, iar lui Vitellius i ˇs-a răspuns că uciderea lui Sabinus și incendierea Capitoliului au făcut imposibil orice contact între beligeranţi.

Totuși Antonius a încercat într-o adunare să calmeze spiritele legiunilor, cerându-le să îşi aşeze tabăra lângă podul Milvius și să nu pătrundă în oraș decât a doua zi. Motivul amânării era teama lui ca soldaţii exasperaţi de bătălie să nu distrugă și poporul, și senatul, chiar și templele și sanctuarele zeilor. Armata era însă bănuitoare și considera orice amânare drept un lucru care contravine victoriei; în același timp, pe colinele Romei străluceau

steaguri care, chiar dacă erau urmate de mulţime improprie războiului, dădeau impresia unei armate dușmane bine organizate. 2. Armata flavienilor a fost împărţită în trei corpuri: unul pe Via Flaminia, unde luase poziţii, al doilea înainta de-a lungul malului Tibrului, al treilea se apropia pe Via Salaria de poarta Collina. Plebea a fost dispersată de o șarjă a cavaleriei; cu toate acestea, soldaţii vitelieni, împărţiţi și ei în trei corpuri, le ies în întâmpinare. în faţa orașului au avut loc numeroase ciocniri cu succese schimbătoare, care totuși de cele mai multe ori se încheiau în favoarea flavienilor, deoarece aceștia beneficiau de conducători inteligenţi. 3. Numai cei care se îndreptau spre cartierele din stânga orașului și ˇs-au abătut către grădinile lui Sallustius, pe străzi înguste și alunecoase, au suferit pierderi importante. Urcaţi pe zidurile grădinilor, vitelienii i-au respins aruncând pietre și suliţe până spre seară, când au fost înconjuraţi de cavaleria care pătrunsese pe poarta Collina. Două corpuri de armată ˇs-au ciocnit și pe Câmpul lui Marte. Flavienii aveau de partea lor destinul și victoria de atâtea ori dobândită; vitelienii intrau în acţiune numai din disperare și, deși erau respinși, îşi refăceau rândurile în oraș.

Populaţia Romei asista la luptă și îi încuraja cu strigăte și aplauze când pe unii, când pe alţii, ca la un spectacol de circ158. Ori de câte ori una dintre tabere se afla în dezavantaj, ei cereau cu glas tare să fie scoși din cârciumi, unde se ascunseseră, din casele unde se refugiaseră, să fie uciși, strangulaţi; apoi puneau mâna pe partea cea mai importantă a prăzii; căci soldaţii, stăpâniţi doar de frenezia măcelului, lăsau prăzile în seama vulgului. Crunt și hidos era aspectul Romei: într-o parte lupte și sânge, în alta, băi și cârciumi; sânge și grămezi de cadavre alături de prostituate și de bărbaţi întru nimic mai buni; câte plăceri desfrânate provoacă o pace trândavă, câte crime provoacă o luare cu asalt nemiloasă au avut drept consecinţă faptul că puteai crede că în același timp Roma era cuprinsă de turbare și de nebunia desfrâului. ˇS-au ciocnit armate și mai înainte în oraș157: de două ori când a fost învingător

Lucius Sulla, o dată când a fost Cinna și nici atunci cruzimea nu a fost mai mică; acum însă aflai o inconștienţă neomenească, deoarece nicio clipă plăcerile nu au fost întrerupte; ba chiar și această bătălie constituia o plăcere și petreceau în zilele de sărbătoare care mai continuau158, fără să se preocupe de lupta între cele două tabere, fericiţi de nenorocirile publice.

Cele mai mari dificultăţi le-au întâmpinat flavienii la asedierea taberei pretorienilor, pe care cei mai hotărâţi partizani ai lui Vitellius o apărau ca pe ultima lor speranţă. învingătorii ˇs-au îndârjit cu atât mai tare, ajutaţi de zelul vechilor cohorte pretoriene159. Ei puneau la contribuţie toată experienţa acumulată în timpul distrugerilor atâtor orașe puternic întărite: formaţia de broască ţestoasă, mașinile de asediu, terase pentru apropiere, proiectile incendiare; strigau că acest asalt va pune capăt tuturor suferinţelor și pericolelor pe care le-au îndurat până atunci. 2. Orașul a fost redat senatului și poporului roman, templele au fost redate zeilor; onoarea soldaţilor se află în tabără: acolo sunt casele lor, acolo penaţii160. Dacă nu o cuceresc imediat, vor petrece noaptea sub arme. De cealaltă parte, vitelienii, deși inferiori numeric și fără noroc în luptă, îngreunau victoria, amânau restabilirea păcii, pângăreau casele și altarele cu sânge, într-un cuvânt, se agăţau de ultimele speranţe ale învinșilor. 3. Mulţi muribunzi și-au dat sufletul pe turnuri și pe creneluri; când porţile au fost forţate, trupa care mai rămăsese ˇs-a întors spre dușmani și au căzut toţi în luptă: chiar și în momentul morţii se îngrijeau ca sfârșitul să le fie demn.

dec. 69

Când orașul a fost cucerit, Vitellius a fost scos într-o lectică mică pe o ieșire din spate a palatului spre Aventin, unde se afla casa soţiei sale, cu speranţa că, dacă va putea rămâne ascuns în timpul zilei, să se refugieze la Tarracina, la cohortele fratelui său. Apoi din nehotărâre, trăsătură tipică a fricoșilor, cum mai ales prezentul îl îngrozea pe el, care se temea de orice, a revenit în palatul gol și părăsit:

până și cei mai nenorociţi sclavi fugiseră sau refuzau să-l întâlnească. Singurătatea și încăperile mute îl înspăimântară; încearcă să deschidă ușile, se îngrozește de camerele goale; în sfârșit, obosit de alergarea mizeră, se ascunde în latrine, de unde este scos de Iulius Placidus, tribunul unei cohorte. 5. I se leagă mâinile la spate; cu hainele sfâșiate, ce spectacol rușinos, este dus printre oameni care-l insultau, fără ca cineva să verse vreo lacrimă; sfârșitul nedemn făcuse să dispară orice sentiment de milă. Au întâlnit un soldat din armata germanică și acesta l-a doborât cu o lovitură pe Vitellius160b, s, nu se știe dacă din ură personală sau ca să-l scape de batjocură sau dacă, de fapt, nu a vrut să-l lovească pe tribun; cert este că el i-a tăiat tribunului urechea și a fost la rândul său imediat străpuns de lovituri.

85. Pe Vitellius l-au obligat, sub ameninţarea pumnalelor, să-și ridice capul, să se expună insultelor, să privească când doborârea statuilor sale, când rostrele, locul unde a fost omorât Galba; apoi, este târât la Gemonii, unde zăcuse corpul lui Flavius Sabinus. I-a scăpat o singură vorbă, nu lipsită de demnitate: tribunului care-l insulta i-a răspuns că totuși îi fusese împărat; apoi a căzut sub loviturile primite. Iar mulţimea îl ponegrea acum când zăcea mort cu aceeași perversitate cu care îl adulase în timpul vieţii.

Patria i-a fost Luceria161. împlinise cincizeci și șapte de ani și dobândise consulatul, funcţii secerdotale, un nume și un rang printre fruntașii Romei, dar nu datorită meritelor proprii, ci numai datorită celebrităţii tatălui său162. Principatul i-a fost acordat de către oameni care nu-l cunoșteau; popularitatea în armată, rareori câştigată de cineva prin mijloace oneste, el a obţinut-o prin apatie. Și totuși existau la el o condoare și o dărnicie, trăsături care, dacă nu sunt stăpânite de moderaţie, conduc la dezastru. 2. Ar fi meritat să aibă mai mulţi prieteni decât a avut în realitate; dar el socotea că prieteniile se dobândesc prin daruri bogate, și nu prin statornicia caracterelor. Fără nicio îndoială, înfrângerea lui Vitellius a fost în interesul

statului, dar cei care l-au trădat nu pot scăpa de stigmatul perfidiei invocând acest pretext, căci procedaseră în același chip cu Galba.

Soarele se afla la asfinţit; magistraţii și senatorii fugiseră de teamă din oraș sau se ascunseseră în casele clienţilor, așa că senatul nu a putut fi convocat. Domiţian, după ce nu mai exista niciun motiv de teamă, a sosit în faţa generalilor partidei flavienilor, a fost salutat cu numele de *Caesar* și a fost escortat de numeroși soldaţi până la casa tatălui său.

Note

Din câte se poate reconstitui, la consfătuirea de la Petovio au luat parte: M. Antonius Primus, legat al legiunii a *NW-Gemina Galbiana*; Cornelius Fuscus, procurator al Dalmaţiei; L. Tampius Flavianus, legatul Pannoniei; Vedius Aquila, legat al legiunii a XIII-a *Gemina*; Arrius Varus, primipil.

1 Contingente ale armatei britanice i ˇs-au alăturat lui Vittelius după bătălia de la Bedriacum. La dispoziţia flavienilor se aflau în acel moment legiunile AXIII-a *Gemina,* a VII-a *Gemina Galbiana,* a XI-a *Claudiana*; ele participaseră la bătălia de la Bedriacum alături de Otho.

2 Flotele de la Ravenna și de la Missenum. Flavienii nu dispuneau de nicio forţă navală în Marea Ilirică (Adriatică), astfel încât vitelienii ar fi putut, printr-o operaţie navală, să debarce în Illyria; în acest caz, stăpânirea trecătorilor Alpilor nu mai prezenta nicio importanţă strategică pentru Flavieni, deoarece trupele lui Vitellius le puteau cădea în spate.

3 Cf. 2,41,2. Antonius Primus exagerează retoric faptele.

4 Sarmaţii iazigi se aflau între Dunăre și Tisa; exista teama că iazigii ar putea să-și schimbe opinia sau că, profitând de războiul civil, ar putea ataca impˇeriul.

5 Fidelitatea suebilor, popor germanic (cf. TAC., *Germ.,* 38) este subliniată de Tacit și în *Ann.,* 12,30,2 (conflicte interne germane în timpul domniei lui Claudius).

6 Este vorba de flancul drept. Porcius Septimius, procurator al provinciei Raetia, exercita funcţia de

guvernator, fapt normal când este vorba de provinciile mici.

7 Referire la războiul romano-part din timpul domniei lui Nero, război încheiat printr-o pace de compromis în anul 66. Corbulo era comandantul suprem al trupelor romane de pe frontul partie. Arrius Varus este menţionat și în *Ann.,* 13,9,2.

8 Domitia Longina, iubita și mai târziu soţia lui Domiţian (SUET., *Dom.,* 1,3), era fiica lui Corbulo (CASS. DIO, 66,3,4); după toate probabilităţile, ea a provocat dizgraţia lui Arrius Varus.

9 Pentru defecţiunea flotei de la Ravenna, cf. 13,1.

10 Vespasian apărea în calitate de răzbunător și urmaș legitim al lui Galba, în timp ce Otho și Vitellius, prin actul lor de rebeliune împotriva unui împărat recunoscut de factorul constituţional, senatul roman, erau uzurpatori.

11 Termenul *colonia* este impropriu pentru Verona, deoarece orașul avea încă din anul 49 î. ˇHr. statutul de municipiu.

12 Trupele staţionate în regiunea Veronei interziceau accesul unităţilor viteliene care soseau din regiunea Padului și a Italiei de Nord.

13 Egiptul era unul dintre grânarele Romei; aproximativ o treime din grâul importat de Italia provenea de pe valea Nilului (cf. 1,11,1; *Ann.,* 2,59,3). „Cele mai bogate provincii 1: Siria și Asia.

14 A VII-a *Gemina Galbiana* și a XIII-a *Gemina.*

15 Respingerea din Italia ar fi zădărnicit planul de ofensivă rapidă al lui Antonius Primus.

Vipstanus Messalla comanda legiunea a VII-a, *Claudiana* după fuga lui Tettius Iulianus (2,85,2). A publicat un volum de memorii, una dintre principalele surse ale lui Tacit.

17 Adică înfrângerea la Bedriacum a legiunilor pe care le avea în subordine.

18 Legiunea a III-a *Gallica* și a VIII-a *Augusta* au sosit din Moesia.

19 Adică în direcţia drumului care ducea de la Verona la Hoştilia.
20 Nu știm în ce fel era Tampius Flavianus înrudit cu Vitellius; pentru neîncrederea soldaţilor faţă de el, cf. 3,4,1.
21 în alte cazuri stratagema a reușit (cf. 1,45,2).
22 în aceeași situaţie ˇs-a aflat și Germanicus în timpul revoltei legiunilor renane din anul 14 (cf. TAC., Ann., 1,35,4 – 5).
23 Cf. 2,96,1, scrisoarea trimisă de Aponius Satuminus lui Vitellius, prin care îi anunţa defecţiunea legiunii a III-a; dar aici nu poate fi o referire la această scrisoare, deoarece Tacit spune în mod clar că era vorba doar de o bănuială a soldaţilor, și nu de un fapt real. Probabil însă că precedentul creat a alimentat suspiciunile armatei.
24 Exagerare: legiunile din Moesia se declaraseră de partea lui Otho, dar n-au putut ajunge la timp pe câmpul de luptă de la Bedriacum (2,44,3); la aflarea dezastrului suferit de Otho, ele au distrus steagurile pe care se afla numele lui Vitellius (2,85,1); mai târziu, ele au determinat legiunile panonice să se declare în favoarea lui Vespasian.
25 Chiar dacă nu a provocat evenimentele, Antonius Primus ˇs-a folosit de ele cu abilitate pentru a rămâne singurul comandant al armatei moesice și panonice.
26 Despre libertul Hormus nu avem alte informaţii.
27 De remarcat sarcasmul lui Tacit când este vorba de liberţi.
28 Cf. 2,43.
29 Posibil o exagerare: Antonius, deși a fost condamnat în anul 61 în virtutea acelei *lex Cornelia* (TAC., *Ann.,* 14,40,3), a fost, după toate probabilităţile, doar exclus din senat *(Arin.,* 2,86,1).
30 Ora 11; romanii numărau orele începând cu răsăritul soarelui.
31 Idei asemănătoare se află în discursul lui Otho ţinut în faţa pretorienilor (cf. 1,83,1 – 3; 84,1 – 2).
32 Este vorba de sosirea legiunilor I *Germanica,* a IV-a, a

XV-a, a XVI-a și a XXII-a.

33 Din cauza întunericului și a stării de rebeliune a armatei, majoritatea soldaţilor nu se aflau la unităţile lor, astfel încât dispunerea legiunilor era în fapt numai cea a însemnelor, și nu a trupelor care le alcătuiau.

34 Pentru suebi, cf. nota 6.

35 CASS. DIO, 65,14,2. Legiunea a XV-a, conjectură a lui Lipsius; în manuscrisul *Mediceus,* legiunea căreia îi aparţinea balista este a XIV-a; Heubner, cu argumente solide (legiunea a XI V-a nu a participat la bătălie, iar mașinile de război postate pe Via Postumia aparţineau legiunii a XV-a), confirmă conjectura.

36 Legiunea a III-a *Gallica* și a VII-a *Claudiana* se declaraseră în favoarea lui Vespasian (cf. 2,85) în anul 36 î. ˇHr. Marcus Antonius, reluând planul lui Iulius Caesar, a declanșat o ofensivă de mari proporţii împotriva părţilor; ofensiva a eșuat și numai energia lui Marcus Antonius a salvat resturile armatei de la o distrugere ce părea iminentă. în timpul lui Nero, Corbulo a dus o îndelungată campanie pentru cucerirea Armeniei.

37 Cf. 1,79.

38 CASS. DIO, 65,14,3. Legiunea a III-a *Gallica* fusese staţionată până la începutul anului 68 în Siria (cf. 2,74, *i; Ann.* 15,6,3); cum se vede, legiunea fusese contaminată de religiile orientale. Pentru celebrarea zeului Soare de către orientali înainte de bătălie, cf. HERODIAN, 4,15,1.

39 încă un *egregium exemplum* al ororilor provocate de războaiele civile. *Manes,* spiritele morţilor.

40 Formaţia broască ţestoasă: formaţie de atac în care soldaţii îşi puneau scuturile deasupra capului, în așa fel încât să se împletească între ele; văzută de sus, formaţia se asemăna cu carapacea unei broaște ţestoase.

Armata a avut atunci revelaţia prăzii bogate care i-ar fi căzut în mână în momentul cuceririi Cremonei.

43 Plinius cel Bătrân reprezintă istoriografia oficială a

Flaviilor, de unde tendinţa evidentă de a-l incrimina pe Antonius Primus, căzut în dizgraţie; Messalla pare a se fi distanţat de această prezentare (cf. HEUBNER, 3, p. 58 și 79).

44 Este vorba de unităţi auxiliare ale legiunilor a III-a *Gallica* și a VII-a *Gemina.*

Formaţia cui: trupe dispuse pe laturile unui triunghi ascuţit cu vârful îndreptat împotriva inamicului.

45 Mai întâi cedează ofiţerii, apoi trupa.

46 Cf. 1,66,1.

47 în ciuda faptului că prin actul său de trădare Caecina le-a dat un ajutor decisiv flavienilor, căci viteiienii au rămas fără conducător.

49bis Cf. 2,67; 70.

Prima oară în timpul războiului dintre Otho și Vitellius.

48 CASS. DIO, 65,13,3.

49 *Vernile dictum*; WELSELEY ?i PÂRÂTOARE cred că *uernile dictum* (în interpretarea lor, „vorbă vulgară”) se referă la spusele lui Antonius; aşadar, Antonius, după ce a constatat temperatura scăzută a apei, ar fi spus că în curând se va încălzi, dând astfel semnalul pentru prădarea Cremonei. Este însă greu de presupus că Antonius se va fi plâns de temperatura apei și că tot el va fi asigurat că va fi ˚încălzită (cf. HEUBNER, vol. 3, p. 88)! Nu este însă clar în ce fel schimbul de replici a putut fi interpretat de trupe drept semnalul pentru prădarea Cremonei. Mai degrabă, credem, deoarece în momentul intrării lui Antonius în sala de baie Cremona începuse să ardă, schimbul de replici a fost utilizat de anturajul lui Vespasian pentru a azvârli întreaga responsabilitate a dezastrului suferit de oraș în seama lui Antonius.

50 Mefitis, divinitate italică a terenurilor sulfuroase; cultul ei era răspândit la osci în regiuni vulcanice.

51 Dezastrul suferit de Cremona este descris pe scurt și de CASS. DIO, 65,15, care adaugă faptul că prăpădul cel mai mare l-au făcut vitelienii, buni cunoscători ai locurilor.

52 Cremona a fost întemeiată în anul 218 î. ˇHr. ˇşi avea statutul de colonie latină; în anul 90 î. ˇHr. a devenit municipiu.
53 în cel de-al doilea război punic, la Cremona ˇs-a aflat o tabără de iarnă a armatei romane.
54 întemeiată ca avanpost împotriva triburilor galice, Cremona n-a avut de suferit de pe urma incursiunilor acestora.
55 Cremona n-a fost atinsă de celelalte războaie civile; nefericirea se referă doar la dezastrul suferit în octombrie 69.
56 HEUBNER, vol. 3, p. 92, subliniază sarcasmul lui Tacit: ajutorul oferit de Vespasian ˇs-a limitat doar la un apel adresat orașelor provinciale de a contribui la refacerea Cremonei. Cremona, în ciuda faptului că era principalul nod al drumurilor din Italia de nord, nu a mai atins niciodată vechea prosperitate.
57 Dacă flavienii ar fi transmis ei vestea victoriei lor de la Bedriacum, știrea ar fi fost primită cu neîncredere; amintim faptul că Nero a fost răsturnat mai ales printr-o campanie de zvonuri bine orchestrată.
58 Pădure situată la poalele Muntelui Alban, în Latium.
59 Vitellius era cel care acorda consulatul.
60 în timpul republicii, destituirea unui magistrat *(abrogaţio)* era un fapt excepţional, și nu în spiritul legilor romane. Destituirea era de competenţa poporului roman sau a senatului. în anul 70 Domiţian, în calitatea lui de *praetor urbanus,* a promulgat o lege care anula consulatele acordate de Vitellius (cf. 4,47; SUET., *Dom.,* 1).
61 Caninius Rebilius a fost consul în ziua de 31 decembrie 45, de la ora 13 până la miezul nopţii, ceea ce i-a atras ironia lui Cicero, *Ad Fam.,* 7,30,1: „Caninius […] a fost de o vigilenţă extraordinară, el care n-a văzut somnul deloc în timpul consulatului său”.
62 Grădinile lui Servilius, un parc unde existau statui celebre (PLIN., *Nat. Hist.,* 36,23; 25; 36), se aflau probabil în sud-vestul Romei; o localizare mai precisă

nu poate fi făcută.

63 Organizarea unor banchete în timpul bolii principelui era interpretată, cum se vede, ca un act de opoziţie politică, ceea ce demonstrează fragilitatea puterii lui Vitellius.

64 Nu știm cum se înrudea Iunius Blaesus cu familiile imp ˇeriale romane.

65 Principiul dinastic îşi croieşte drum.

66 Tacit subliniază faptul că reproduce vorbele autentice ale lui Vitellius, deoarece ele sunau atât de incredibil, încât a simţit nevoia să-și precizeze sursa. Nu este singura dată când Vitellius a pronunţat asemenea vorbe; vizitând locul unde trupele lui Otho fuseseră înfrânte la Bedriacum, când cei din anturajul său se retrăgeau din cauza mirosului degajat de cadavrele în putrefacţie, el a spus: „bine mai miroase cadavrule unui dușman și cu atât mai bine când este cel al unui concetăţean” (SUET., *Vit.,* 10,3).

Marius Maturus este cel care încercase, în primăvara anului 69, să organizeze rezistenţa localnicilor din Liguria împotriva incursiunilor de jaf ale othonienilor (cf. 2,12,3).

67 Este vorba de cohortele pretoriene licenţiate de către Vitellius (cf. 2,92,1).

68 Este vorba de legiunea recrutată din rândurile marinarilor flotei de la Missenum; pentru simpatiile ei faţă de Otho, cf. 2,43.

69 Vespasian fusese numit în anul 43 legatul legiunii a II-a *Augusta* de către Claudius.

70 Formulare ironică: Claudius și-a celebrat triumful în anul 44, în timp ce evenimentele pomenite aici ˇs-au petrecut în 51! Cartimandua, spre a câştiga bunăvoinţa autorităţii romane și prestigiul faţă de britani, proiectează în trecut faptele.

71 Războiul ˇs-a încheiat în anul 71, când Petilius Cerialis a fost guvernatorul Britannici (cf. SUET., *Vit. Agric.,* 14,1).

72 Cf. 4,12 – 37; 54 – 79; 5,14 – 26.

73 *Gens Dacorum numquam fida.* Nu putem ști exact de ce îi caracterizează astfel Tacit pe daci, înaintea celui de al doilea război dacic, Decebal a încălcat tratatul de pace pe care i-l impusese Traian, ceea ce ar putea constitui unul dintre motivele caracterizării făcute de Tacit. Dintr-o informaţie transmisă de Iordanes, dacii ar fi declanșat războiul împotriva romanilor la începutul domniei lui Domiţian, deoarece se temeau de avariţia acestuia: *Longum namque post internallum, Dominano imperatoare regnante, cius auaritiam metuentes, foedus quod dudum cum aliis principihus pepigerant Gothi soluentes (Getica,* 13) – „Lungă vreme după aceea, în timpul domniei lui Domiţian, goţii" (Iordanes îi confunda pe geţi cu goţii), „temându-se de avariţia acestuia, au rupt tratatele pe care le încheiaseră cu alţi principi". Radu Vulpe, într-o comunicare ţinută la Societatea de Studii Clasice, din păcate nepublicată, a presupus, pe drept cuvânt după opinia noastră, existenţa unui tratat încheiat între daci și impˇeriu în timpul domniei lui Vespasian, tratat conform căruia dacii ˇs-ar fi angajat, în schimbul unei sume de bani, să garanteze graniţa dunăreană a impˇeriului. Temându-se de faptul că Domiţian ar fi putut reduce suma plătită de impˇeriu, ei ar fi declanșat ostilităţile. Este foarte posibil ca această încălcare a tratatului încheiat cu flavienii să fi fost motivul pentru care Tacit îi caracteriza *gens Dacorum numquam fida.*

74 Tacit insistă în mai multe rânduri asupra pericolelor pe care le implică, din punct de vedere extern, războaiele civile. Fraza din *Historiae* referitoare la atacul dacilor în sudul Dunării este similară cu cea în care Tacit sintetizează raporturile dintre romani și germani după campaniile lui Germanicus din anul 14: […] *inde otium, donee occasione discordiae nostrae et ciulium armorum expugnatis legionum hibernis etiam Gallias adfectauere; ac cursus indepulsi* […] J *(Germ.,* 37) – „Apoi a fost liniște până când, datorită ocaziei oferite de discordiile noastre și de războaiele civile, germanii au

ameninţat chiar și Galliile, după ce au cucerit taberele de iarnă ale legiunilor; iar apoi au fost din nou respinși […]”. Paralelismul celor două fraze, din *Germania* și *Historiae,* ne face să credem că celebrul pasaj din *Germania,* 33 – *quando urgentibus impˇerii fati* […] se referă la dezastrele pe care le-a suferit impˇeriul în timp de războaie civile; cf. *Studiul introductiv.* Legiunea trimisă de Mucianus pe frontul dunărean este a *Via Ferrata,* împreună cu treisprezece mii de vexiliari (cf. 2,83,1).

75 Din nou referire la efectele în plan extern ale războaielor civile. Regatul Pontic a devenit provincie romană în timpul domniei lui Nero în anul 64 (cf. SUET., *Nero,* 18; *SHA, Vopis. Aurel.,* 21).

76 Anicetus acţionează ca partizan al lui Vitellius, așa cum Civilis îşi va acoperi rebeliunea antiromană sub pretextul sprijinului pe care îl acordă flavienilor (cf. 4,21). în realitate, Anicetus reînvie pirateria exercitată de triburile din Caucaz care terorizaseră regiunea Pontului (STRABO, 11,2,12, afirmă că ei „stăpâneau mările”, Oaxanaokparoven; conform celor spuse de OVIDIUS, *Ex Pont.,* 4,10,25, ei ajungeau în raidurile lor până la gurile Dunării). Toată regiunea Pontului Euxin risca să cadă din nou pradă anarhiei căreia Nero îi pusese capăt anexând Pontul Polemoniac și eșalonând trupe de-a lungul coastei caucaziene (FLAV IOS., *Bel. lud.,* 2,16,4). Pentru toate aceste chesţiuni și pentru politica pontică a flavienilor, cf. Franz CUMONT, *L3armexion du Pont Polémoniaque et de la Petite Arménie,* în *Anatolian Studies. Presented to Sir Ramsey,* Londra, 1923, pp. 109 – 120.

77 Trapezus, colonie ioniană întemeiată de orașul Sinopa în sec. al VI-lea! ˇHr.

78 Din nou expresie a antipatiei lui Tacit faţă de greci.

79 Ambarcaţiunile puteau transporta 25 – 30 de oameni; ajunși la destinaţie, aceștia le ascundeau și porneau în raidurile lor de prădare. Prin modul de construcţie, ambarcaţiunile amintesc navele acoperite babiloniene,

numite Kapapai (cf. HERODOT, 1,199). Cuvântul nu este grecesc; pare a fi de origine mesopotamiană.

Râul Chobus, astăzi Khopis.

80 Regatul sedochizilor este menţionat doar de Tacit.

81 Război servil, deoarece la 47,1, Tacit îl numește pe Anicetus *barbarum mancipium,* „un sclav barbar44.

82 Pentru dependenţa Romei și a Italiei de grâul egiptean, cf. nota 14.

83 Provincia Africa era și ea unul dintre grânarele Romei. Cf. încercarea făcută de Clodius Macer de a înfometa Roma suspendând convoaiele care trebuiau să transporte grâul african spre capitala imp˘eriului (1,73).

84 Vespasian se afla în Egipt, în timp ce Mucianus urma să sosească în Italia învestit cu puteri depline.

85 Legiunea a XI-a *Claudiana Pia Fidelis,* staţionată în Dalmaţia, la Bumum.

86 Precedentul fusese făcut de Nero, care acordase marinarilor flotei de la Missenum statutul de legionari. Marinarii flotei de la Ravenna vor primi același statut și vor forma legiunea *Secunda Adiutrix.*

87 *Clauus* înseamnă cui pentru încălţăminte; *clauarium* (cuvântul este atestat doar la Tacit), un donativ extraordinar acordat pentru repararea încălţămintei.

88 În anul 87 î. ˘Hr. Cinna, împreună cu soldaţii lui Marius, au luat cu asalt laniculul apărat de consulul C. Octavianus.

89 Pompeius Strabo, consul în 89 î. ˘Hr., a ezitat asupra atitudinii pe care ˘s-o adopte în conflictul dintre Cinna și optimaţi; optimaţii l-au acuzat că prin șovăielile lui a favorizat reîntoarcerea lui Cinna la Roma (TIT. LIV., *Per,* 79).

90 C. Cornelius Sisenna, praetor în 78 î. ˘Hr., mort în 67, în Creta. A scris *Historiae,* care cuprindeau războiul social și războiul dintre Marius și Sulla. Povestea celor doi fraţi este în fragmentul 129; același fapt îl relatează și VAL. MAX., 5,5,4.

91 Prezentul îi oferea lui Tacit puţine exemple de atitudine

morală; de aceea istoricul, pentru a frânge monotonia nenumăratelor catastrofe care ˇs-au abătut asupra Romei în epoca pe care o descrie, recurge la fapte din vechime.

92 A fost numit probabil în fruntea legiunii a VII-a *Claudiana,* după fuga lui Tettius Iulianus (cf. 2,85,2).

93 Manuscrisul *Mediceus* dă lecţiunea *Asiam*; conjectura *Daciam* este sigură, deoarece pasajul în întregime se referă la acţiunea lui Mucianus în Moesia (cf. 46,2): faptul i-a determinat pe alţi editori și comentatori (cf. HEUBNER, vol. 3, p. 131) să propună conjectura *Moesiam*: dar această conjectură nu ni se pare plauzibilă, deoarece ar trebui să admitem o gravă neglijenţă stilistică din partea lui Tacit (în fraza următoare apare din nou Moesia!). Argumentul invocat de Heubner că acţiunea a avut loc în Moesia și că, în consecinţă, nu putea fi vorba de o restabilire a situaţiei din Dacia nu ni se pare a fi convingător: prin acţiunea lui Mucianus a fost frântă încercarea dacilor de a pătrunde în Moesia și astfel spaţiul dacic n-a mai constituit o ameninţare pentru impˇeriu; în acest sens, se poate vorbi de o „restabilire a situaţiei în Dacia44.

94 Antonius Primus atrage atenţia că numai lui i se datorează victoria pe principalul teatru de operaţii.

95 Cf. ˇşi *Vit. Agric.,* 24,1; referitor la Hispania și Gallia, denumite *nolentissima impˇerii pars*; la 4,18,1 galii și germanii sunt *ualentissimae ditissimaeque nationes.*

96 Din nou un *egregium exemplum.* Un episod asemănător, care ˇs-a petrecut după ce Otho a pierdut bătălia de la Bedriacum, este relatat de SUET, *Otho,* 10,1, și CASS. DIO, 64,11.

97 Probabil o legiune recrutată în grabă din rândul marinarilor flotei de la Missenum.

98 Dreptul latin *(ius Latii; ius Latinum; Latinitas)* a consfinţit poziţia orașelor latine în raport cu Roma după desființarea confederaţiei latine în anul 89 î. ˇHr. în timpul impˇeriului, dreptul latin era o treaptă pentru dobândirea cetăţeniei romane.

99 Prin măsuri demagogice, Vitellius distrugea impˇeriul, căci scutirile de impozite diminuau resursele statului.
100 Bani aruncaţi, deoarece, schimbarea de domnie fiind iminentă, privilegiile cumpărate erau inutile.
101 Din nou reacţiile asupra incapacităţii senatului de a adopta o atitudine hotărâtă.
102 La CASS. DIO, 65,16,1, este vorba de un stol de vulturi.
Toţi autorii antici sunt de acord asupra incuriei lui Vitellius, căruia îi lipseau cele mai elementare cunoștinţe pe care trebuia să le aibă un împărat.
103 Amănunte despre defecţiunea flotei de la Missenum în capitolul următor.
Subliniere a anomaliilor care se produc în timpul războaielor civile (cf. ˇşi evenimentele din Corsica, 2,16).
Exemple de rivalitate municipală. Cf. ˇşi conflictul dintre Lugdunum și Vienna, 1,65.
104 Vitellius convoacă cele treizeci și cinci de triburi ale Romei nu pentru perceperea de noi impozite, ceea ce ar fi fost conform constituţiei, ci pentru a recruta noi trupe.
105 Cf. 1,62,2.
106 înscriindu-se în tradiţia principatului, Vitellius spera să-și recâştige popularitatea.
107 Samniţi – locuitori ai Samniumului; peligni – locuitori ai regiunii astăzi numite Abruzzo citeriore; marsi – locuitori al Latiumului.
108 Tacit nu precizează când se vor fi declarat locuitorii Campaniei în favoarea lui Vespasian. O aluzie la acest fapt la 58,1.
109 în anul 61 Petilius Cerialis fusese numit legat al legiunii a IX-a în Britannia (cf. TAC., *Ann.,* 14,32,3). în text *affinitas,* ceea ce înseamnă în mod obișnuit înrudire; eventual în același sens trebuie interpretată și fraza lui CASS. DIO, 65,18,1. Nu avem însă nicio informaţie despre înrudirea lui Petilius Cerialis cu Vespasian.

110 Vitelienii se aflau la Namia (58,1).
111 *luuenalia* – jocuri instituite de Nero în anul 59; în cadrul lor aveau loc și spectacole de mimi.
112 Tacit găsește circumstanţe atenuante pentru cei care au cedat în faţa forţei; nu are însă nicio indulgenţă pentru cei care ˇs-au degradat din proprie iniţiativă. Fabius Valens a crezut că este abil atunci când a simulat faptul că el ar fi cedat în faţa presiunilor lui Nero; în realitate, el ˇs-a implicat de bunăvoie în spectacole.
113 Sancţionarea acordului în templul lui Apolo trebuia să-i confere acestuia un caracter sacru. Despre evenimentele de la Roma din această perioadă avem mai multe relatări. Cea mai veche îi aparţine lui Flavius Josephus, *Bel. lud.,* 4,645: Flavius Sabinus, în conjunctura favorabilă creată de victoriile lui Antonius Primus, ar fi preluat cu energie iniţiativa și ar fi concentrat trupe pe Capitoliu. Vitellius, informat de victoriile lui Antonius, dornic să verse „sânge nobil”, ar fi trecut decis la acţiune împotriva fratelui lui Vespasian. Catastrofa de pe Capitoliu ˇs-ar datora în bună măsură lui Antonius, care n-a declanșat la timp operaţiile militare împotriva lui Vitellius. Istoricul iudeu nu menţionează trataţivele dintre Flavius Sabinus și Vitellius, trataţive încheiate prin acordul sancţionat în templul lui Apolo; versiunea sa reproduce punctul de vedere al istoriografiei flavienilor. Conform celor relatate de SUET., *Vit.,* 15,2, acordul încheiat prevedea retragerea lui Vitellius în viaţa particulară, în schimbul unei sume de o sută de milioane de sesterţi promisă de Flavius Sabinus. CASS. DIO, 65,16, pomenește ezitările lui Vitellius, care când era gata să abandoneze puterea, când se agăţa de ea. Acordul încheiat cu Flavius Sabinus pare a fi un fapt sigur.
114 Cf. ˇşi SUET, *Vit.,* 15,2; CASS. DIO, 65,17.
115 în fapt, Pompeius Magnus a fost ucis nu de Iulius Caesar, ci de egipteni, iar Marcus Antonius ˇs-a sinucis la Alexandria.
116 Vitellius, tatăl împăratului, a fost consul împreună cu

Claudius în anii 43 și 47; în anul 47 a fost și cenzor împreună cu același împărat.

117 Primul consulat al lui L. Vitellius a fost în anul 34.

118 Vezi, de pildă, replica ei când a primit primele scrisori din partea lui Vitellius, iscălite cu titlul de *Germanicus* (cf. 2,64,3; CASS. DIO, 64,4,5 = PETR. PATR., *ex Vat.,* 93).

119 La Suetonius apar trei încercări ale lui Vitellius de a abandona puterea: 1) acordul încheiat cu Flavius Sabinus de a se retrage din viaţa publică în schimbul unei sume de bani; revine însă asupra hotărârii luate sub presiunea partizanilor săi; 2) a doua zi el citește în faţa soldaţilor și a poporului declaraţia de abdicare, dar renunţă în faţa protestelor auditoriului și ordonă asaltul asupra Capitoliului, unde se aflau Flavius Sabinus și Domiţian; 3) după incendierea Capitoliului, el a regretat cele întâmplate și îi înmânează consulului, Caecilius Simplex, pumnalul, însemnul puterii, pentru a-l așeza în templul Concordiei; la primele proteste, revine asupra hotărârii. Majoritatea exegeţilor, cei mai recenţi fiind BRIESSMANN ?i HANSLIK, consideră că din raţiuni literare, pentru a spori dramatismul momentului, Tacit a redus cele trei tentative de abdicare la una singură. Nu vedem însă de ce ar fi avut Tacit nevoie de o potenţare dramatică: evenimentele erau suficient de dramatice în sine, iar reducerea celor trei tentative la una singură nu sporește efectul literar. De aceea, credem că HEUBNER, 3, p. 148, are dreptate când afirmă că Tacit prezintă în acest fel evenimentele, deoarece el era ferm convins de realitatea relatării sale; astfel el corectează o tradiţie care a ajuns până la noi prin intermediul operei lui Suetonius. Pentru aceste chesţiuni, cf. ˇşi CASS. DIO, 65,20 – 21.

CASS. DIO, 65,16,2 – 17. Pentru semnificaţia pumnalului printre însemnele impˇeriale, cf. Mommsen, *Romisches Staatrecht,* P, 434; A. Alfoldi, *Insignien und Trach der romischen Kaiser,* p. 66.

120 SUET, *Vit.,* 15,3.

121 în text *togatus,* „îmbrăcat în togă”; toga era haina civilă prin excelenţă.
122 Domiţian ˇs-a născut în anul 51.
123 Vechiul azil era așezat în depresiunea celor două vârfuri ale lui Mons Capitolinus, și anume Arx și Capitolium. Astăzi pe acest loc se află Piazza del Campidoglio.
124 *Saxum Tarpeium,* astăzi rupe Tarpea, stâncă a Capitoliului de unde erau aruncaţi criminalii condamnaţi la moarte.
125 Istoriografia flavienilor arunca întreaga responsabilitate în seama vitelienilor; faptele sunt astfel prezentate de FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 4,674; Tacit constată că Vitellius nu mai era stăpân pe situaţie. El se distanţează de istoriografia flavienilor, căci ezită să se pronunţe asupra responsabilităţii unei partide sau a celeilalte în ceea ce privește declanșarea incendiului. Cf. descrierea evenimentelor și la SUET., *Vit.,* 15,2, și la CASS. DIO, 65,17,3.
126 Jupiter Optimus Maximus, divinitatea supremă în religia oficială romană (triada capitolină era formată din Jupiter, luno, Minerva).
127 Istoriografia romană (TIT. LIV., 2,9 – 15) prezintă în felul următor evenimentele: Tarquinius Superbus, ultimul rege al Romei, izgonit în anul 509 î. ˇHr., în urma revoluţiei provocate de I. Brutus (de atunci datează republica romană), ˇs-a refugiat la Clusium, la regele etrusc Porsenna. Acesta a plecat în campanie împotriva Romei pentru a-l restabili pe tron pe Tarquinius; nu a reușit să cucerească Roma datorită eroismului de care au dat dovadă Horatius Codes, Mucius Scaevola, fecioara Cloelia. A. ALFOLDI a reconstituit, pe baza textului lui Tacit, coroborat cu un capitol al istoricului HYPEROCHOS DIN CUMAE, evenimentele astfel: Porsenna, reprezentant al ultimului val de expansiune etruscă, a cucerit Roma și l-a izgonit pe Tarquinius Superbus. lunius Brutus ar fi fost „agentul” etruscilor. Acest scenariu pare a fi confirmat

de PLIN., *Nat. Hist.,* 34,14,39, care menţionează interdicţia impusă romanilor de către Porsenna de a utiliza fierul în alt scop decât în agricultură.

128 în anul 387 î. ˇHr. galii, sub conducerea lui Brennus, au cucerit, după victoria de la Allia, Roma în întregime, cu excepţia Capitoliului.

129 în timpul războaielor civile dintre Sulla și Marius.

130 TIT. LIV., 1,38,7.

131 Suessa Pometia, oraș al volscilor în Latium. Conform celor relatate de TIT. LIV, 1,53,3 – 4, prada luată de Tarquinius Superbus a fost în valoare de patru sute de talanţi de argint.

132 În anul 507 î. ˇHr.

142. în anul 83 î. ˇHr.

După propria afirmaţie a lui Sulla. Cf. PLIN., *Nat. Hist.,* 7,43. Sulla avea cognomenul *Felix.*

143 Q. Lutatius Catulus, consul în 78 î. ˇHr., cenzor în 65. în 69 a primit porecla de *Capitolinus* după inaugurarea templului.

144 Referire mai ales la Augustus (cf. *RG, Ap.,* 3).

145 Cultul zeiţei Isis a pătruns la Roma încă din vremea lui Sulla. Senatul a ordonat în mai multe rânduri distrugerea lăcașelor de cult ale zeiţei: în 59 î. ˇHr., 53,48. Augustus și Tiberius ˇs-au situat pe aceeași linie tradiţionalistă de interzicere a cultelor orientale la Roma. Caligula este primul împărat care a introdus oficial cultul lui Isis în capitala impˇeriului, fapt care a contribuit la reacţia cercurilor tradiţionaliste și la asasinarea împăratului în anul 4L Este posibil ca Nero să fi ˇîncurajat acest cult; în orice caz, cortegiul în care ˇs-a ascuns Domiţian dovedește progresele pe care le-a făcut cultul lui Isis în rândurile populaţiei romane, în ciuda ostilităţilor tradiţionaliștilor romani. Pentru aventura lui Domiţian, cf. ˇşi SUET, *Dom.,* 1.

146 Cartier din Roma așezat la vest de Palatin.

147 în amintirea faptului au fost bătute monede în timpul domniei lui Domiţian, cu legenda *loui Conseruatori S.C.* Cf. (*BMC, Imp.,* ÎI).

Pentru templul lui Jupiter *Custos* (ospitalierul), cf. SUET., *Dom.,* 5; și în amintirea inaugurăm acestui templu au fost bătute monede cu legenda *luppiter Custos S.C.* (BMC, Imp. II, p. 380). CASS. DIO, 65,17 (rezumatul lui Xiphilinos), relatează doar faptul că Domiţian ˚s-a ascuns în case particulare.

148 *Gemoniae,* trepte pe care erau atârnate corpurile condamnaţilor la moarte. Se află în regiunea Capitoliului, în apropierea carcerei (CASS. DIO, 58; 1; 5; 11,66,21).

149 *Feronia,* divinitate romană (probabil de origine sabină) a recoltei și a izvoarelor; era înzestrată cu virtuţi terapeutice și îi proteja în special pe liberţi.

150 Cf. 57,1.

151 Satumaliile începeau la 17 decembrie.

152 Solul era considerat persoană sacră și, în consecinţă, era inviolabil.

153 Stoicismul a fost filosofia cercurilor tradiţionaliste romane în timpul principatului; cercurile stoice constituiau puternice centre de opoziţie faţă de împăraţi. Cf., de pildă, atitudinea adoptată de Paetus Thrasea în timpul domniei lui Nero. Tacit, cu trei excepţii, nu utilizează termenul de *philosophus,* curent la Cicero, ci *sapiens, docfus,* deoarece el caută să evite cuvintele grecești.

154 Cf. 1,32,1.

155 în anii 88,82 (Sulla) și în 87 (Cinna).

156 Zilele de sărbătoare ale Satumaliilor.

157 Vitellius concediase vechile cohorte pretoriene, deoarece ele prea îi fuseseră favorabile lui Otho, și recrutase altele noi din rândul soldaţilor legiunilor germanice (cf. 2,93,3).

158 Zeii penaţi fiind divinităţile familiei și ale casei, penaţii sunt sinonimi cu casă și patrie.

160bis CASS. DIO, 65,21, relatează că un gal, care după aceea ˚s-a sinucis, l-a străpuns pe Vitellius cu sabia dintr-un sentiment de milă.

Text corupt. La KÔSTERMANN, *Patrem illi... Luceriam* (Lacună indicată de WEISSENBORN). Am adoptat conjectura lui HAEREUS. La SUET, *Vit.,* 1,3, orașul de

origine al Vitelliilor este Nuceria; se presupune o eroare în textul lui Suetonius.

Cartea a IV-a

După moartea lui Vitellius, mai degrabă încetase războiul decât se instaurase pacea, învingătorii umblau înarmaţi prin oraș și îi urmăreau pe învinși cu ură implacabilă; străzile purtau urmele măcelurilor, forurile și templele erau însângerate; peste tot erau uciși oameni, după cum întâmplarea îi scotea în calea soldaţilor. Apoi, cum anarhia sporea, soldaţii îi căutau și îi scoteau afară pe cei care se ascunseseră; dacă întâlneau vreun tânăr cu siluetă, îl ucideau pe dată, fără să facă deosebire între civili și militari1.2. Această cruzime se împlinea în primele momente de ură cu sânge, apoi se transforma în dorinţă de pradă. Nu permiteau să mai existe vreun azil secret sau închis, sub pretextul că acolo ˇs-ar ascunde vitelienii. Acesta a fost începutul violării caselor și, dacă cineva opunea rezistenţă, pretextul omorului; și nu lipseau oameni foarte săraci din rândurile plebei sau sclavi perverși, care să-i denunţe, fără să li se ceară, pe stăpânii bogaţi; alţii erau denunţaţi de prieteni2.3. Peste tot până-ntr-atâta se auzeau lamentaţii, strigăte, peste tot stăpânea imaginea unui oraș cucerit, încât oamenii ajunseseră să regrete insolenţa soldaţilor lui Otho și ai lui Vitellius, pe care o urâseră cu puţină vreme înainte. Generalii flavieni, pe cât fuseseră de aprigi în aprinderea războiului civil, pe atât erau de incapabili să stăpânească trupele învingătoare; în momentele de confuzie și de discordie, puterea se află în mâinile oamenilor fără scrupule, în timp ce pacea și liniștea presupun spirite elevate.

Domiţian acceptase titlul de Caesar și reședinţa cuvenită principilor, dar încă nu se preocupa de chesţiuni serioase, ci juca rolul de fiu al principelui, numai în orgii și adultere. Prefectura pretoriului se afla în mâinile lui Arrius Varus, puterea supremă în cele ale lui Antonius. Acesta răpea bani și sclavi din casa principelui, de parcă ar fi fost prada care i se cuvenea în urma bătăliei de la Cremona; ceilalţi generali, fie din modestie, fie din lipsă de merite

speciale, căci în timpul războiului stătuseră în umbră, nu aveau parte de răsplată.
Orașul, înspăimântat și pregătit pentru sclavie, cerea insistent distrugerea lui Lucius Vitellius, revenit la Tarracina, și stingerea urmelor războiului; cavaleria a fost trimisă în avangardă la Ancia, iar grosul legiunilor ˇs-a oprit în apropiere de Bovilla. Lucius Vitellius n-a întârziat să se predea împreună cu cohortele sale învingătorului, iar soldaţii aruncau armele, care nu le aduseseră noroc, cu sentimente de furie și de teamă. 3. în oraș a defilat un lung șir de prizonieri încadraţi de oameni sub arme; niciunul însă nu avea o atitudine umilă, ci erau triști și fioroși, nepăsători faţă de aplauzele și insultele mulţimii impertinente. Puţinii care au încercat să evadeze au fost înconjuraţi și uciși, ceilalţi au fost duși la închisoare: nu ˇs-a auzit însă nicio vorbă nedemnă, ci, în ciuda situaţiei penibile în care se aflau, reputaţia de bărbăţie le-a rămas neștirbită. Apoi, a fost ucis Lucius Vitellius: el era un om la fel de vicios ca și fratele său, dar mai energic în timpul domniei acestuia; nu a prea avut parte de prosperitate în timpul principatului, dar a fost atras în dezastrul cu care acesta ˇs-a încheiat.

în aceleași zile Lucius Bassus a fost trimis cu cavaleria ușoară pentru a pune ordine în Campania, deoarece acolo municipiile erau în agitaţie mai mult din cauza dezacordului între ele decât din revoltă faţă de noul principe3. La sosirea trupelor spiritele ˇs-au calmat, iar coloniilor mai mici li ˇs-a acordat imunitatea; la Capua a fost cantonată legiunea a III-a pentru iemare, iar familiile ilustre din oraș au avut mult de suferit din acest motivăbis; în schimb, locuitorii Tarracinei n-au primit nicio despăgubire: 2. oamenii sunt mai înclinaţi să răzbune o nedreptate decât să răsplătească o binefacere, deoarece binefacerea este resimţită ca o povară, în schimb răzbunarea este socotită o activitate profitabilă. Singura consolare a locuitorilor a constituit-o faptul că sclavul lui Vergilius Capito, a cărui trădare la Tarracina am amintit-o, a fost răstignit purtând pe degete inelele pe care i le

dăruise Vitellius4.

dec. 69

La Roma, senatul, plin de bucurie și cu mari speranţe, i-a decernat lui Vespasian toate prerogativele obișnuite ale principilor5. Într-adevăr, războiul civil, izbucnit în Gallii și Hispanii, urmat de revolta Germaniilor, apoi de cea a Illyricum-ului, după ce a cuprins Egiptul, Iudeea și Siria și toate provinciile și armatele, părea că se sfârșește, ca și cum pământul în întregime și-ar fi ispășit păcatele. 4. O scrisoare primită din partea lui Vespasian le-a ridicat senatorilor moralul: la prima lectură li ˇs-a părut scrisă ca și cum războiul ar mai fi continuat; dar, mai târziu, și-au dat seama că, în realitate, Vespasian li se adresa în calitate de principe, că vorbea despre sine ca despre un cetăţean, iar despre stat, în termeni remarcabili. Senatului nu-i lipsea dorinţa de supunere: i se decernează lui Vespasian și fiului său Titus consulatul, lui Domiţian, praetura cu puteri consulare6.

Și Mucianus trimisese o scrisoare senatului, care a constituit subiectul a numeroase discuţii. Dacă el este un simplu particular, îşi puneau întrebarea senatorii, de ce vorbește în numele statului? Ar fi putut spune aceleași lucruri câteva zile mai târziu, când i-ar fi venit rândul să se pronunţe. Chiar și invectivele la adresa lui Vitellius soseau prea târziu și nu mai aveau niciun rost; cel mai mult însă i-a indignat în scrisoare, ca fiind umilitor faţă de stat, jignitor faţă de principe, faptul că se lăuda că impˇeriul ˇs-a aflat în mâinile sale și că el l-a dat în dar lui Vespasian. 2. De altminteri, pe ascuns îl dușmăneau, pe faţă îl adulau; senatorii i-au acordat lui Mucianus însemnele triumfale cu multe formule laudative, în fapt pentru războiul civil, dar au folosit ca pretext expediţia sa împotriva sarmaţilor7. Lui Antonius Primus i ˇs-au decernat însemnele consulare, lui Cornelius Fuscus și lui Arrius Varus cele pretoriene. Apoi senatul ˇs-a ocupat de chesţiuni religioase și a hotărât să restaureze Capitoliul. 3. Toate acestea le-a supus la vot Valerius Asiaticus, consul desemnat; ceilalţi le-au aprobat prin atitudine și aplauze, câţiva, care deţineau

magistraturi mai importante sau erau mai versaţi în adulaţii, prin discursuri abil formulate. Când i-a venit rândul lui Helvidius Priscus, praetor desemnat, acesta a rostit o sentinţă pe cât de demnă pentru principe, pe atât de strălucită pentru stat, căreia însă îi lipseau adulaţiile false7b, s. Senatul era entuziasmat, dar mai ales această zi a fost pentru Helvidius începutul unei mari ofense și al unei mari glorii8.

Mi se pare necesar, deoarece l-am menţionat pentru a doua oară pe un bărbat pe care-l vom aminti adesea, să spun câteva cuvinte despre viaţa, activitatea și despre soarta de care a avut parte. Helvidius Priscus ˇs-a născut în municipiul Cluviae, din regiunea Carecina; tatăl său ajunsese la gradul de primipil; el și-a cultivat încă din tinereţe inteligenţa strălucită cu studii de filosofie, dar nu cum face majoritatea, ca să-și acopere cu un titlu pompos o lene apatică, ci pentru a dobândi o forţă sufletească mai puternică faţă de capriciile destinului, forţă necesară tocmai în activitatea politică. 2. A urmat învăţăturile stoicilor, care socotesc ca fiind lucruri bune numai cele cinstite, rele cele rușinoase, iar puterea, nobleţea și celelalte bunuri care nu depind de caracterul oamenilor, nu le așază nici în categoria celor bune, nici în a celor rele9. După ce a îndeplinit quaestura, a fost ales ginere de către Paetus Thrasea10 și din caracterul socrului său a învăţat că nimic nu este mai presus de libertate; cetăţean, senator, soţ, ginere, prieten, el a fost întotdeauna egal cu sine însuși în îndatoririle sociale; dispreţuia bogăţia, era un fanatic ai dreptăţii, statornic în faţa ameninţărilor.

Unii îl considerau prea dornic de glorie; dorinţa de glorie este însă ultima patimă de care se dezbară chiar și filosofii11. Căderea socrului său l-a obligat să plece în exil12, dar, când a revenit în timpul principatului lui Galba, imediat a declanșat procedura de acuzare împotriva lui Eprius Marcellus, delatorul lui Thrasea. Această răzbunare, despre care nu se poate spune dacă era mai nobilă sau mai legitimă, a împărţit senatul în două tabere: căci, dacă Marcellus ar fi fost condamnat, odată cu el

cădea o întreagă șleahtă de vinovaţi. 2. Mai întâi a avut loc o dezbatere furtunoasă, punctată de discursuri strălucite de ambele părţi; apoi, cum Galba ezita, Priscus a cedat la rugămintea multor senatori și și-a retras acuzarea. Atitudinea sa a provocat multe discuţii, căci așa sunt oamenii, unii lăudând spiritul său de moderaţie, alţii regretând că nu a rămas consecvent.

3. În aceeași zi în care a avut loc votul despre imp ˘eriul lui Vespasian senatul a hotărât trimiterea unei delegaţii către principe. Cu această ocazie a avut loc o dispută aprigă între Helvidius Priscus și Eprius Marcellus: Priscus cerea ca membrii delegaţiei să fie aleși nominal de către magistraţii aflaţi sub prestare de jurământ, iar Marcellus era de părere să fie trași la sorţi, părere împărtășită și de consulul desemnat.

Pe Marcellus l-a împins la această propunere propria teamă ca nu cumva, în cazul alegerii altora, faptul să nu fie interpretat ca o dizgraţie personală. Treptat, cei doi competitori au trecut de la interpelări la discursuri continue și agresive, când Helvidius a pus întrebarea de ce se teme atât de mult Marcellus de judecata magistraţilor: doar el beneficiază de o avere și de un talent oratoric prin care i-ar putea depăși pe mulţi, dacă nu l-ar apăsa amintirea faptelor sale dezonorante. Tragerea la sorţi și una nu discern caracterele: din acest motiv, au fost adoptate sufragiile și judecata senatului, ca să poată fi cântărite felul de viaţă și reputaţia fiecăruia. 2. Este în interesul statului, în interesul onoarei lui Vespasian, să-l întâmpine cei mai integri membri ai senatului, care să rostească în faţa împăratului cuvinte pline de demnitate. Vespasian a fost prietenul lui Thrasea, al lui Soranus și al lui Sentius13; chiar dacă nu este cazul să fie pedepsiţi acuzatorii lor, nu se cuvine ca aceștia să fie învestiţi cu misiuni publice. 3. Prin această alegere principele va fi informat pe cine apreciază senatul și faţă de cine are rezerve. Nu există un instrument mai bun al unei bune domnii decât să se sprijine pe consilieri de bună calitate: Marcellus să se mulţumească ⁅u faptul că l-a împins pe

Nero să condamne la moarte atâţia oameni nevinovaţi; să se bucure de răsplata primită13bis și de impunitate, dar să-l lase pe Vespasian în seama unor oameni de mai bună calitate morală decât el.

Marcellus a replicat că nu părerea lui este pusă în discuţie, ci cea a consulului desemnat, părere de altminteri conformă cu tradiţia încetăţenită de a trage la sorţi membrii delegaţiilor, pentru a nu lăsa cale liberă intrigilor și rivalităţilor. Nu a intervenit nimic care să justifice abrogarea acestei străvechi practici și nici nu este în interesul principelui ca onoarea ce i se datorează să se transforme în ofensă pentru cineva; toţi senatorii sunt demni pentru a-i aduce principelui omagiul. 2. Dar ei trebuie să evite în primul rând ca nu cumva prin intransigenţa unora să fie tulburată starea de spirit a principelui, care, la început de domnie, este încă șovăitor și urmărește cu atenţie atitudinea și vorbele tuturor. în ceea ce-l privește pe el, el este conștient de timpurile în care ˟s-a născut și de formula constituţională instituită de părinţi și de bunici: el admiră vechea constituţie, dar se conformează celei prezente; el dorește din inimă împăraţi buni, dar îi suportă pe toţi, oricum ar fi ei. 3. Thrasea nu a fost condamnat atât în urma discursului său, cât în urma votului senatului. Nero îşi satisfăcea cruzimea prin asemenea condiţii, iar pentru el, Marcellus, prietenia cu principele nu a fost mai puţin periculoasă decât pentru alţii exilul. în fine, Helvidius nu are decât să rivalizeze în statornicie și curaj cu Brutus și Cato;
el, personal, este un membru al acestui senat, care ˟s-a complăcut odată cu el în sclavie14. Ba chiar îl sfătuiește pe Helvidius Priscus să nu se ridice deasupra principelui, să nu încerce să-l dirijeze pe Vespasian, un bătrân purtând însemnele triumfale15, tată a doi copii tineri. Căci, după cum împăraţii răi se complac într-o tiranie fără margini, ceilalţi, oricât de străluciţi ar fi, nu pot accepta o libertate fără limite16.
în timp ce schimbau asemenea argumente formulate în termeni duri, părerile celorlalţi erau împărţite. A avut

câştig de cauză facţiunea care sprijinea tragerea la sorţi, căci până și senatorii neangajaţi în dispută preferau respectarea tradiţiei; ba chiar și cei mai străluciţi înclinau spre această soluţie, de teamă să nu provoace resentimente în cazul în care ei înșiși ar fi fost aleși.

A urmat o altă controversă. Praetorii tezaurului public (căci în acea vreme tezaurul era administrat de praetori17) se plângeau de lipsa de numerar și cereau o limitare a cheltuielilor. Consulul desemnat socotea că, datorită importanţei problemei în discuţie și a dificultăţilor de soluţionare a ei, chesţiunea să fie lăsată în seama principelui; Helvidius a fost de părere că senatul trebuie să se pronunţe asupra ei. în momentul în care consulii17bis puneau la vot cele două moţiuni, tribunul plebei, Volcacius Tertullinus, a opus veto-ul său18, ca să nu se ia o hotărâre asupra unei chesţiuni atât de importante în absenţa principelui. Helvidius a mai propus restaurarea Capitoliului din fondurile statului, iar lui Vespasian să i se ceară sprijinul. Cei mai moderaţi au trecut sub tăcere această moţiune, apoi a survenit uitarea: totuși au existat unii care și-au amintit-o19.

Atunci ˇs-a declanșat atacul lui Musonius Rufus împotriva lui P. Celer, omul care îl acuzase cu mărturii false pe Barea Soranus20. Prin această anchetă părea că reînvie ura faţă de delatori. Prea era detestabil și în mod evident vinovat acuzatul pentru a putea fi apărat, iar amintirea lui Soranus prea venerată; Celer îi dăduse lecţii de filosofie acestuia, apoi a fost martor al acuzării împotriva lui Barea Soranus și astfel a trădat și a distrus o prietenie pe care o teoretizase ca profesor. Procesul a fost stabilit pentru a doua zi; și nu atât intervenţiile lui Musonius sau Publius erau așteptate, cât cele ale lui Helvidius Priscus și ale lui Eprius Marcellus, căci spiritele erau predispuse la răzbunare.

Aceasta era starea de spirit la Roma: între senatori izbucnise discordia, învinșii erau furioși, învingătorii nu aveau nicio autoritate, nu existau legi, principele nu se afla în oraș, când a sosit în capitală Mucianus și a acaparat

toate puterile2 () bis. Influenţa lui Primus Antonius și a lui Varus Arrius a fost frântă, Mucianus disimulându-și cu greu furia împotriva lor, deși pe faţă nu i se citea nimic. Dar un oraș apt în a discerne dizgraţiile și-a îndreptat atenţia spre Mucianus: numai lui i se făcea curte, numai pe el îl cultivau. Iar el umbla escortat de oameni înarmaţi, schimba casele și grădinile, prin fast, alură, gardă personală îşi arogase puterea unui principe, fără a se sinchisi de absenţa titlului. 2. Groaza cea mai cumplită a inspiral-o uciderea lui Calpumius Galerianus. Acesta era fiul lui Gaius Piso21 și nu făcuse nicio tentativă de complot; dar numele său ilustru și splendida lui tinereţe erau lăudate de mulţime, iar într-un oraș aflat până atunci în anarhie și dornic de noutăţi ˇs-au găsit unii care să lanseze zvonul stupid al aspiraţiei sale la principat. A fost arestat din ordinul lui Mucianus de o gardă militară și, pentru că omorârea lui în oraș ar fi stârnit vâlvă, a fost dus la a patruzecea piatră militară pe Via Appia, unde a pierit prin tăierea venelor. 3. Iulius Priscus, prefect al cohortelor pretoriene în timpul lui Vitellius, ˇs-a sinucis mai mult dintr-un sentiment de rușine decât sub impˇeriul necesităţii. Alfenus Varus a supravieţuit laşităţii și infamiei sale. Asiaticus (acesta era un libert) și-a ispășit puterea nelegitimă pe care o avusese, fiind executat ca un sclav.

în aceleași zile soseau zvonuri din ce în ce mai insistente, fără însă să provoace mari emoţii în oraș, despre un dezastru în Germania; se discuta despre armate distruse, despre tabere de iarnă cucerite, despre secesiunea Galliilor, ca și cum n-ar fi fost vorba de nenorociri22.

Din ce motive ˇs-a născut acest război, din ridicarea căror neamuri străine și aliate nouă a izbucnit incendiul, voi expune acum, reluând faptele de mai înainte.

Batavii, câtă vreme au locuit dincolo de Rin, erau o fracţiune a chatiilor23; izgoniţi de o răscoală, ei au ocupat terenurile nelocuite ale ţărmului de la extremitatea provinciei și insula situată în apropiere, terenuri delimitate în faţă de Ocean, în spate și în părţi de fluviul Rin.

Cum resursele lor nu erau micșorate de tributuri (fapt rar în cazul unei alianţe cu un popor mai puternic), ei puneau la dispoziţia imp˘eriului doar forţe militare; multă vreme și-au mărit capacitatea de luptă în războaiele germanice, apoi și-au sporit reputaţia în Britannia23bis, unde fuseseră duse cohortele lor, comandate conform unui vechi obicei, de nobilii neamului24. Aveau și o cavalerie de elită care, datorită talentului lor extraordinar la înot, putea să traverseze Rinul în escadroane întregi, fără să-și abandoneze armele și caii.

Iulius Paulus și Iulius Civilis25, amândoi de neam regesc, îi depășeau cu mult pe ceilalţi baiavi. Fontius Capito l-a ucis pe Paulus în urma unei false acuzaţii de rebeliune; Civilis, zvârlit în lanţuri și trimis la Nero, a fost pus în libertate de Galba; sub Vitellius ˘s-a aflat din nou în pericol, deoarece armata cerea cu insistenţă condamnarea sa; de aici ˘s-au născut resentimentele sale și speranţele pe care și le punea în nenorocirile noastre. 2. Dar Civilis, un om de o fineţe neobișnuită pentru un barbar și care se pretindea un nou Sertorius sau Hannibal, căci avea aceeași tară fizică26, spre a nu înfrunta armata dușmană, dacă ar fi rupt pe faţă alianţa cu poporul roman, se declară prietenul lui Vespasian și sprijinitorul partidei acestuia; el primise o scrisoare din partea lui Antonius Primus în care acesta îi cerea să abată din drum cohortele auxiliare chemate de Vitellius și să reţină legiunile pe loc sub pretextul unui atac iminent din partea germanilor. 3. Aceleași instrucţiuni i le dăduse și Bordeonius Flaccus personal, căci și el înclina în favoarea lui Vespasian, dar și din preocupare pentru stat, care risca să fie distrus, dacă războiul ar fi reizbucnit și atâtea mii de soldaţi ar fi năvălit în Italia.

în consecinţă, Civilis, hotărât să se despartă de Roma, pentru moment și-a ascuns planurile secrete, urmând să acţioneze în funcţie de desfășurarea evenimentelor, începe prin a provoca tulburări astfel: din ordinul lui Vitellius tineretul batavilor fusese convocat pentru recrutări; recrutarea, această operaţie neplăcută în sine, a fost

agravată de rapacitatea și excesele agenţilor de recrutare; ei îi urmăreau pe bătrâni și pe infirmi, pentru a-i obliga să se răscumpere; pe de altă parte, pe tinerii frumoși (majoritatea tinerilor erau înalţi și chipeși) îi pângăreau. 2. De aici a rezultat o ură puternică, iar instigatorii la revolta premeditată îi îndemnau pe tineri să nu se supună ordinului de recrutare. Civilis i-a chemat pe fruntașii neamului să se adune într-o pădure sacră27 sub pretextul unui banchet; când i-a văzut că ˝s-au încălzit de banchetul prelungit în noapte, el a început să elogieze gloria neamului și să enumere nedreptăţile, rapturile și toate celelalte nenorociri provocate de servitute: ei nu mai sunt trataţi, spunea el, ca aliaţi, precum odinioară, ci ca sclavi; 3. Şi oare când sosește la ei legatul, chiar întovărășii de o suită numeroasă și trufașă, învestit cu puteri depline? Ei sunt lăsaţi pe mâna prefecţilor și a centurionilor, care, când ˝s-au săturat de pradă și de sânge, sunt mutaţi în altă parte și sunt căutate alte pungi de umplut și se inventează alte cuvinte pentru a acoperi jaful. Recrutările prin care pentru totdeauna sunt despărţiţi părinţii de copii, fraţii de fraţi, sunt iminente. 4. Dar niciodată situaţia Imp˝eriul Roman nu a fost mai proastă, iar în taberele de iarnă nu se află decât pradă și bătrâni: să-și ridice doar capul și să nu se teamă de legiuni, un simplu nume lipsit de conţinut. De partea lor se află trupe puternice de infanterie și de cavalerie, germanii, care le sunt rude, și Galliile, care doresc să se emancipeze. Nici romanilor nu le va displăcea acest război; dacă evoluţia lui va fi incertă, ei îşi vor face un merit din faptul că l-au sprijinit pe Vespasian; în caz de victorie, atunci ei nu vor mai avea de ce să dea socoteală.

Discursul lui Civilis a fost ascultat cu deplină aprobare, iar el i-a legat pe toţi prin jurăminte adresate zeilor, jurăminte rostite după formule străмoșești și conform obiceiului barbar28. El a trimis emisari la caninefaţi pentru a-i asocia la planurile sale. Acest neam locuiește o parte a insulei și ei sunt pe potriva batavilor ca origine, limbă, virtute, dar inferiori numeric29. Apoi, prin emisari trimiși în secret, el a câştigat de partea sa trupe auxiliare

din Britannia și cohortele batave despre care am amintit mai înainte că au fost trimise în Germania și erau cantonate la Mogontiacum30.2. La caninefaţi se afla un individ Brinno, de o îndrăzneală brutală și de origine ilustră; tatăl său avusese iniţiativa multor acţiuni ostile romanilor și luase în derâdere, fără să fie pedepsit, joaca de-a campaniile germanice a lui Gaius31. în consecinţă, însuși numele unei familii rebele faţă de Roma le-a fost pe plac și, urcat pe un scut după obiceiul neamului, a fost ridicat pe umerii celor care-l susţineau și a fost ales conducător32. Imediat după ce i-a asociat și pe frisi (acesta este un neam de dincolo de Rin33), Brinno atacă prin surprindere tabăra de iarnă a doua cohorte staţionate în apropierea Oceanului. Soldaţii noștri nu se așteptau la atacul dușmanilor și, chiar dacă l-ar fi prevăzut, tot nu aveau suficiente forţe pentru a-l respinge; în consecinţă, tabăra este cucerită și distrusă. 3. Apoi ei năvălesc asupra valeţilor de arme și asupra negustorilor romani, care, fapt normal în timp de pace, circulau peste tot neîngrădiţi. în același timp, ei amenință să distrugă posturile noastre de pază, pe care prefecţii, în imposibilitatea de a le apăra, le incendiază. Steagurile și însemnele și tot ce exista ca forţă militară sunt concentrate în partea superioară a insulei sub comanda primipilului Aquilius, o armată mai mult cu numele decât efectivă, deoarece Vitellius retrăsese trupele de elită și recrutase, pentru a le înlocui, nervi și tungri din cantoanele învecinate34, o trupă de nepricepuţi împovăraţi de arme.

Civilis, perseverând în ideea înșelătoriei, i-a acuzat pe prefecţi pentru faptul de a fi abandonat fortificaţiile: el singur, așa pretindea, va zdrobi cu cohorta aflată sub comanda sa revolta caninefaţilor; ceilalţi nu aveau decât să se reîntoarcă în taberele lor de iarnă. Faptul că gândul său ascundea o viclenie, că, dacă cohortele erau dispersate, ele puteau fi mai ușor distruse, că nu Brinno este conducătorul războiului, ci Civilis, a ieșit totuși la iveală: treptat au apărut indicii pe care germanii, un neam iubitor de război, n-au putut să le ţină ascunse multă vreme. 2.

Când înșelătoria n-a dat roade, Civilis a trecut la revoltă făţișă și îi pune pe caninefaţi, frisi și batavi să se organizeze în formaţie de luptă în cui35; romanii îşi stabilesc frontul în linie dreaptă nu departe de Rin și se îndreaptă spre dușman și corăbiile care fuseseră aduse acolo după incendierea posturilor de pază. După o luptă scurtă, cohorta tungrilor a trecut de partea lui Civilis, iar soldaţii romani, surprinși de trădarea neprevăzută, au fost măcelăriţi atât de aliaţi, cât și de dușmani. Aceeași trădare ˟s-a produs și la flotă: 3. o parte din vâslași formată din batavi îi împiedicau, ca din neștiinţă, pe marinari și pe soldaţi în manevrele lor, apoi au vâslit în sens contrar și au așezat vasele cu pupa întoarsă spre malul unde se aflau dușmanii; la sfârșit, îi ucid pe piloţi și pe centurioni, cu excepţia celor care făceau parte din complot, până când întreaga flotă, formată din douăzeci și unu de nave, trece de partea dușmanului sau este capturată.

Această victorie a avut mare răsunet la momentul respectiv și le-a fost de folos rebelilor în viitor; întrucât au pus mâna pe arme și pe nave, de care duceau o lipsă acută, ei au dobândit mare faimă în Germanii și în Gallii și au fost celebraţi ca eliberatori. Germaniile au trimis imediat solii care să le ofere ajutoare; Civilis căuta, prin abilitate și daruri, să câștige alianţa Galliilor: el i-a trimis înapoi pe prefecţii cohortelor auxiliare, pe fiecare în cetatea sa, iar cohortelor le-a acordat libertatea de a pleca sau de a rămâne pe loc. Celor care rămâneau le acorda o situaţie privilegiată în armata sa, celor care plecau le oferea prăzi capturate de la romani; 2. simultan, în conversaţii secrete, le amintea nenorocirile pe care le-au suferit atâţia ani și sclavia nefericită pe care ei o denumesc în mod fals pace36. Ei, batavii, deși erau scutiţi de impozite, au pus mâna pe arme împotriva stăpânilor comuni; în prima bătălie romanii au fost înfrânţi și învinși. Ce se va întâmpla când Galliile vor scutura jugul? Ce va mai rămâne din Italia? 3. Provinciile au fost învinse datorită sângelui vărsat de provinciali. Să nu se gândească la înfrângerea lui Vindex: cavaleria batavă a fost cea care

i-a zdrobit pe hedui și pe arvemi; printre trupele auxiliare ale lui Vergilius Rufus ˇs-au aflat belgi și, pentru cine examinează cu atenţie faptele, Gallia ˇs-a prăbușit sub propriile-i forţe37. Acum toţi se află în aceeași tabără, ba chiar au mai multă putere, întrucât au deprins ceva din disciplina militară în vigoare în taberele romane; el are cu sine cohortele de veterani care de curând au zdrobit legiunile lui Otho. 4. N-au decât să se complacă în sclavie Siria, Asia și mai ales Orientul supus regilor38; încă mai trăiesc în Gallia oameni născuţi înainte de impunerea ei la plata tributului. Odinioară, prin uciderea lui Quintilius Varus a fost abolită servitutea în Germania: și doar nu se luptaseră împotriva principelui Vitellius, ci împotriva lui Caesar Augustus39. Natura a dăruit spiritul de libertate chiar și animalelor lipsite de vorbire, în schimb vitejia este o calitate proprie omului; zeii îi ajută pe cei curajoşi 40; de altminteri, lipsiţi de griji, ei vor cădea asupra unor oameni preocupaţi de războiul civil, și cu forţele intacte, asupra unora obosiţi de lupte. în timp ce unii îl sprijină pe Vespasian, alţii pe Vitellius, lor li se deschide calea să acţioneze împotriva amândurora.

Astfel, cu privirea fixată asupra Galliilor și Germaniilor, Civilis, dacă planurile îi reușeau, ţintea să devină rege peste cele mai puternice și mai bogate popoare. Bordeonius Flaccus, prin faptul că nu a acordat nicio atenţie primelor încercări ale lui Civilis, n-a făcut decât să-l încurajeze pe acesta. Când curieri înfricoșaţi i-au adus vestea că a fost luată cu asalt tabăra, că au fost distruse cohorte, că romanii au fost izgoniţi din insulă, el ordonă legatului Munius Lupercus (acesta era comandantul a doua tabere de iarnă) să pornească împotriva dușmanului. Lupercus pleacă ſu legionarii pe care îi avea la îndemână, cu ubii aflaţi în apropiere, cu cavaleria trevirilor cantonată nu la mare distanţă, la care se adaugă o unitate de cavalerie batavă care, câștigată de partea lui Civilis, simula credinţă nedezminţită faţă de romani, pentru ca trădarea lor în plină bătălie să aibă un efect mai mare. 2. Civilis ˇs-a înconjurat de steagurile cohortelor capturate,

ca soldaţii săi să aibă în faţa ochilor gloria recentă, iar pe dușmani să-i îngrozească prin amintirea dezastrului suferit; apoi, poruncește ca mama și sora sa, împreună cu soţiile și copiii mici ai tuturor, să fie așezaţi în spatele armatei, ca să le fie îndemn pentru victorie sau să-i cuprindă rușinea în caz de înfrângere. 3. Linia lor de bălaie răsuna de cântecele bărbaţilor și de urletele femeilor41, iar legiunile și cohortele le răspundeau cu aceeași vigoare. Aripa noastră stângă a rămas descoperită prin defecţiunea unităţii de cavalerie batavă, care întorsese armele împotriva noastră. Cu toate acestea, soldaţii legiunilor îşi menţineau armele și rândurile, în ciuda situaţiei grele în care se aflau. Cohortele auxiliare ale ubilor și ale trevirilor au luat-o la fugă în chip rușinos și rătăceau pe toate câmpurile; germanii au atacat în acest loc, ceea ce le-a permis legiunilor să se retragă în tabăra care se numește Vetera. 4. Prefectul unităţii de cavalerie batavă, Claudius Labeo, era rivalul lui Civilis în urma unei dispute deseori întâlnite în orașele mici; Civilis, temându-se că, dacă îl ucide, va deveni odios concetăţenilor săi, sau, dacă îl păstrează lângă el, Labeo va constitui o pricină de discordie, îl exilează la frisi.

În aceleași zile, cohortele de batavi și de caninefaţi, care se îndreptau spre Roma42, sunt ajunse din urmă de un emisar al lui Civilis. Pe dată a ieșit la iveală trufia și sălbăticia lor, căci pretindeau ca preţ pentru continuarea drumului donativul, o dublare a soldei, o sporire a efectivului cavaleriei, lucruri pe care Vitellius le promisese; de fapt, ei formulau aceste cereri pentru a avea un motiv de revoltă. 2. Iar Bordeonius Flaccus, tot făcându-le concesii, nu obţinea alt rezultat decât că îşi sporeau pretenţiile cu lucruri pe care știau bine că nu le poate acorda. Fără să mai ţină seama de Flaccus, ei ˇs-au îndreptat spre Germania Inferior, pentru a face joncţiunea cu Civilis; Bordeonius Flaccus i-a adunat pe tribuni și pe centurioni și ˇs-a sfătuit cu ei, dacă să nu reprime prin forţă refuzul lor de a se supune ordinului. După aceea, datorită indolenţei sale înnăscute și văzându-i pe ofiţeri

preocupaţi de starea de spirit a trupelor auxiliare și de noii recruţi care completaseră efectivele legiunilor, a hotărât să menţină armata în tabără; apoi, cuprins de regret, căci îl învinuiau până și cei care îl sfătuiseră să adopte această atitudine, ca și cum ar avea intenţia să-i urmărească, i-a scris lui Herennius Gallus, legatul primei legiuni, care staţiona la Bonna, să împiedice trecerea batavilor. 3. Și ar fi fost posibil să fie zdrobiţi, dacă Bordeonius și-ar fi pus trupele în mișcare dintr-o direcţie, iar Herennius din cealaltă și i-ar fi ˇînconjurat pe rebeli. Dar Bordeonius a abandonat planul și i-a trimis un nou mesaj lui Herennius, cerându-i să nu-ł hărţuiască pe batavi în timpul retragerii lor; de aici ˇs-a născut bănuiala că războiul a fost provocat din voinţa legaţilor și că toate câte ˇs-au întâmplat și pericolele care i-au pândit pe romani ˇs-au produs nu din vina soldaţilor sau din forţa dușmanilor, ci din trădarea generalilor.

Batavii, când ˇs-au apropiat de tabăra de la Bonna, au trimis soli care să-i comunice lui Herennius Gallus cererile cohortelor. Ei pretindeau că nu au nici cea mai mică intenţie de a declanșa ostilităţi împotriva romanilor, alături de care se războiseră atât de des; dar, obosiţi de un serviciu auxiliar atât de lung și fără folos pentru ei, ei doresc reîntoarcerea în patrie și odihna. Dacă nimeni nu li se împotrivește, îşi vor vedea mai departe liniștiţi de drum; dar, de vor fi ˇîmpiedicaţi prin puterea armelor, nu vor ezita să-și croiască drum cu forţa. 2. Soldaţii îl îndemnau pe legatul care șovăia să-și încerce norocul în luptă. Trei mii de legionari, cohorte belge adunate în grabă, împreună cu oamenii din regiune și valeţi de arme, o ceată de lași, dar insolentă înainte de luptă, năvălesc pe toate porţile pentru a-i înconjura pe batavii aflaţi în inferioritate numerică. 3. Aceia, militari cu experienţă, se organizează în formaţie triunghiulară43 în rânduri dese, astfel încât să poată acoperi frontul, spatele și flancurile; în această organizare, ei rup linia noastră de apărare, mult prea subţire. Când belgii au cedat, legiunea a fost respinsă; toţi se retrag în debandadă spre întărituri și porţi. Acolo ˇs-a

produs cea mai mare nenorocire: șanţurile se umpleau de cadavre, dar majoritatea nu a pierit în luptă sau de rănile primite de la dușman, ci căzând unii peste alţii, străpunși de propriile lor suliţe. 4. învingătorii au ocolit Colonia Agrippinensis și nu au mai întreprins nicio acţiune ostilă în drumul lor, ba chiar se scuzau de bătălia de la Bonna sub motivul că au fost siliţi la aceasta, din moment ce li ˚s-a refuzat pacea pe care o ceruseră și că astfel au fost obligaţi să se gândească la propriul interes.

Civilis, la sosirea cohortelor de veterani, se afla în fruntea unei armate regulate, dar era nehotărât în planurile sale și se temea de forţa romanilor; în consecinţă, îi obligă pe toţi cei din jurul său să-i jure credinţă lui Vespasian și trimite mesageri celor două legiuni pe care le învinsese și care se retrăseseră în tabăra de la Vetera, pentru a le îndemna să-i urmeze exemplul.

Dar primește răspunsul că ele nu vor urma sfaturile unui trădător și ale dușmanilor: principele lor este Vitellius, pe care îl urmează cu credinţă și pentru care se vor lupta până la ultima suflare; de altminteri, trădătorul batav să nu îndrăznească să se erijeze în arbitru al afacerilor romane, ci să fie pregătit să primească pedeapsa meritată pentru crimele comise. Cuprins de furie la aflarea răspunsului, Civilis adună sub arme neamul batavilor în întregime; se unesc cu el și bructerii și tencterii43b, s, iar Germania este solicitată prin mesageri să participe la pradă și la gloria militară.

Pentru a face faţă iminenţei războiului, legaţii legiunilor, Munius Lupercus și Numisius Rufus, întăresc palisadele și zidurile taberei. Construcţiile ridicate în urma păcii îndelungate, nu departe de tabără, în forma unui mic municipiu, sunt distruse, spre a nu-ı fi de folos dușmanului. Dar, nu ˚s-au prea îngrijit de aprovizionări; de aceea le-a fost permis soldaţilor să prade și, astfel, prin permisiunea dată, în câteva zile au fost consumate provizii care le-ar fi fost suficiente timp îndelungat în vremuri de restriște. 2. Civilis comanda centrul în fruntea trupelor de elită batave și, pentru ca aspectul să fie real înspăimântător, el așază

banda de germani pe ambele maluri ale Rinului, în timp ce cavaleria năvălea pe câmpuri; simultan, flota înainta în susul fluviului. într-o parte însemnele cohortelor de veterani, de cealaltă, imaginile fiarelor sălbatice (căci acesta este obiceiul fiecărui neam să pornească la război) îi uluia pe asediaţi prin aspectul amestecat de război extern și intern44.3. Speranţele asediatorilor erau sporite de lungimea fortificaţiilor, care, construite pentru a fi apărate de două legiuni, erau ocupate doar de vreo cinci mii de oameni45; este adevărat că se mai adăuga și o mulţime de valeţi de arme, care ˚s-au adunat în tabără la prima alertă și erau folosiţi pentru servicii militare.

O parte a taberei se ridica lin pe colină, cealaltă era accesibilă dinspre câmpie. Augustus crezuse că ea va constitui o bază de operaţii împotriva germanilor456”, nici nu-ı trecuse prin gând că se va ajunge la o asemenea situaţie nenorocită, încât legiunile noastre să fie asediate; de aceea, nimeni nu se preocupase de întărirea poziţiilor de apărare: atât de mare era încrederea în armele și forţa legiunilor. 2. Batavii și transrenanii, ca să poată fi observată mai clar vitejia lor, ˚s-au grupat pe naţii și au declanșat atacul de la distanţă. Dar, pe când majoritatea proiectilelor lor se oprea fără efect în turnuri și creneluri, pietrele aruncate asupra lor de la înălţimi le provocau mari pierderi; atunci, strigând, iau dintr-o săritură pieziș zidul, unii ridicându-se pe scări, alţii pe formaţiile de broască ţestoasă; câţiva chiar reușiseră să se caţere pe ziduri, când au fost respinși cu lovituri de sabie și de scuturi și au fost prăvăliţi sub o ploaie de proiectile și de suliţe, ei care la început erau cumpliţi și nemăsuraţi datorită succeselor repurtate. 3. Cu toate acestea, dorinţa de pradă îi făcea acum să suporte eșecul; ba chiar au îndrăznit să utilizeze mașini de război, fapt neobișnuit pentru ei. Și nu le lipsea dexteritatea: dezertori și prizonieri îi învăţaseră să construiască turnuri de asalt din lemn în genul unui pod, apoi să le așeze pe roţi și să le împingă astfel încât unii se luptau de la înălţime, ca și cum ar fi stat pe un acoperiș, în timp ce alţii, aflaţi în interior, distrugeau, fiind ascunși,

zidurile. 4. Dar pietrele zvârlite de baliste au zdrobit această mașină improvizată. Atunci când pregăteau vehicule și barăci rulante, catapultele au slobozit asupra lor proiectile aprinse, încât înșiși asediatorii au fost cuprinși de flăcări și nevoiţi să abandoneze ideea asaltului taberei; ˇs-au resemnat să-și pună toate speranţele într-un asediu de lungă durată, deoarece știau că rezervele de alimente sunt pe sfârșite, în schimb acolo se află o mulţime de oameni; în același timp, ei mizau pe faptul că, datorită lipsurilor, se va produce un act de trădare, că fidelitatea sclavilor este schimbătoare și pe alte avataruri ale războiului.

între timp, Bordeonius Flaccus, informat asupra asediului taberei, trimite mesageri în Gallii care să recruteze ajutoare; selecţionează soldaţi de elită din legiuni46, în fruntea cărora îl numește pe Dillius Vocula, legatul legiunii a XXII-a, și ordonă să pornească în marș forţat pe malul Rinului; el însuși se îmbarcă pe nave, deoarece era bolnav și nepopular în armată. Soldaţii îşi manifestau făţiș revolta pentru faptul că lăsase cohortele batave să părăsească Mogontiacum, că le-au fost ascunse tentativele lui Civilis, că au fost chemaţi germanii ca aliaţi46.

2. Vespasian nu a fost ajutat, spuneau ei, cu mai mare eficienţă de Antonius Primus și de Mucianus. Urile și războaiele izbucnite la lumina zilei pot fi respinse pe faţă, dar trădarea și înșelătoria sunt ascunse și, în consecinţă, inevitabile. Civilis stă în faţa dușmanului, organizează bătălia; Bordeonius dă ordine din pat și din lectică, ordine care îi convin inamicului. Atâtea mâini înarmate de bărbaţi viteji sunt conduse de un bătrân bolnav; oare nu este mai bine să-l ucidă pe trădător și să-și dezlege astfel destinul și vitejia de o asemenea năpastă? 3. Se înflăcărau reciproc prin asemenea vorbe, când a sosit o scrisoare din partea lui Vespasian, pe care Bordeonius, pentru că nu o putea ascunde, a citit-o în public; apoi i-a trimis pe mesageri încătușaţi lui Vitellius.

25.1. Prin această măsură spiritele ˇs-au calmat și

armata a sosit la Bonna, tabără de iarnă a primei legiuni. Soldaţii aflaţi acolo erau mai furioși pe Bordeonius, căruia îi reproșau înfrângerea pe care o suferiseră: din ordinul său, spuneau ei, au pornit împotriva batavilor, convinși fiind că îi urmează legiunile aflate la Mogontiacum; ei au căzut în luptă din cauza trădării sale, deoarece nu le-a sosit niciun fel de ajutor; toate aceste fapte sunt necunoscute celorlalte armate, fapte pe care el nu le comunică nici măcar împăratului său, când defecţiunea lui Civilis putea fi ˇînăbușită în față cu ajutorul rapid al atâtor provincii. 2. Bordeonius a adunat copii ale scrisorilor pe care le trimisese în Gallii, Britannia, Hispanii, prin care solicita ajutoare și a instituit precedentul periculos de a le preda stegarilor legiunilor pentru a le citi în faţa soldaţilor, mai înainte ca ele să fie cunoscute de către comandanţi. Apoi ordonă aruncarea în lanţuri a unuia dintre rebeli, mai mult pentru a-și afirma autoritatea decât din convingerea că unul singur era vinovat. 3. Armata a plecat de la Bonna spre Colonia Agrippinensis, unde se adunau ajutoarele sosite din Gallii, care la început sprijineau cu toate forţele Impˇeriul Roman; apoi, când germanii ˇs-au întărit, mai multe popoare au ridicat armele împotriva noastră în speranţa redobândirii libertăţii și, dacă reușeau să scuture jugul sclaviei, din dorinţa de dominare47.4. Iritarea legiunilor sporea, iar aruncarea în lanţuri a unui soldat nu avusese darul să le înspăimânte; ba mai mult: acel individ a mers atât de departe, încât l-a învinuit pe general de complicitate, declarând că el a fost acuzat de o vină imaginară, în realitate pentru că a fost intermediar între Bordeonius și Civilis; aşadar, el a fost condamnat pentru a fi eliminată mărturia sa despre un fapt real. Vocula, urcat la tribună, a poruncit, cu o admirabilă tărie de caracter, prinderea soldatului și executarea sa, în ciuda vociferărilor acestuia; rebelii sunt cuprinși de teamă, iar cei buni se supun ordinelor. Apoi, ca într-un glas, ei cer să le fie Vocula conducător, iar Bordeonius i-a cedat comanda supremă.

Dar multe lucruri indispuneau spiritele aflate în

discordie: lipseau banii pentru solde, lipsea grâul, Galliile refuzau să se supună recrutărilor și să plătească tributurile din cauza unei secete neobișnuite în această regiune. Rinul aproape că nu mai era navigabil; aprovizionările se făceau cu mare greutate, posturile de apărare erau dispuse pe întregul mal pentru a-i împiedica pe germani să treacă prin vad; și din acest motiv roadele erau mai puţine, dar gurile de hrănit mai multe. 2. Oamenii inculţi interpretau drept un avertisment divin chiar și scăderea apelor, căci, spuneau ei, vechile paveze ale imp˘eriului ne trădează: ceea ce în timp de pace se numea întâmplare sau un fapt natural era în acele împrejurări numit destin și furie a zeilor476”. 3. Când au sosit la Novaesium, au fost ajunși din urmă de legiunea a XVI-a. Ca adjunct al lui Vocula a fost numit legatul Herennius Gallus; cum nu îndrăzneau să pornească împotriva dușmanilor, au așezat tabăra în locul numit Gelduba48. Acolo legaţii îi întăresc pe soldaţi prin manevre, prin lucrări de apărare, prin construirea de fortificaţii și prin celelalte moduri de instrucţie militară. Ca bărbăţia să le fie stimulată prin pradă, Vocula duce armata în teritoriul învecinat al cugeronilor, căci ei încheiaseră o alianţă cu Civilis; o parte a armatei a rămas la Gelduba, cu Herrenius Gallus.

întâmplarea a făcut că o navă încărcată cu grâu a eșuat nu departe de tabără, iar germanii o trăgeau spre malul ocupat de ei. Gallus nu a suportat faptul și a trimis în ajutor o cohortă; contingentul german a sporit și, adunându-se de peste tot ajutoare, ˘s-a ajuns treptat la o bătălie în toată regula. Germanii reușesc să pună mâna pe corabie, în timp ce ai noștri suferă grele pierderi. 2. învinșii, conform unui obicei încetăţenit în acele vremuri, pun înfrângerea nu pe seama lipsei lor de energie, ci îl învinovăţesc pe legat de trădare48bis. îl scot din cort, îi sfâșie hainele, îl lovesc, îi poruncesc să declare pentru ce preţ și cu ce complici a trădat armata. Reînvie și furia împotriva lui Bordeonius Flaccus: el este socotit autorul moral al crimei, iar Gallus doar instrumentul; acesta din urmă, înspăimântat de amenințările cu moartea, îl acuză el

însuși pe Bordeonius de trădare: zvârlit în lanţuri, el este eliberat abia în clipa revenirii lui Vocula. 3. A doua zi, Vocula dispune uciderea rebelilor: cât de mare contrast între spiritul de anarhie și cel de supunere prezenta această armată! Fără nicio îndoială, soldaţii de rând îi erau credincioși lui Vitellius, dar ofiţerii înclinau în favoarea lui Vespasian; de aici, rând pe rând crime și condamnări, un amestec anarhic de nebunie și de supunere: oameni care puteau fi pedepsiţi nu puteau fi menţinuţi în ordine.

între timp Civilis primea întăriri enorme din toată Germania și încheia alianţe garantate prin schimburi de ostatici aleși dintre nobili. El ordonă fiecărei naţii să-i atace pe adversarii din vecinătatea lor, să devasteze ţinuturile ubilor și ale treverilor, în timp ce altă ceată urma să treacă râul Mosa și să-i izbească pe menapi și pe romani și regiunile de la extremitatea Galliilor. în amândouă punctele au pus mâna pe pradă, dar efortul lor ˇs-a concentrat mai ales asupra ubilor, deoarece acest neam germanic îşi renegase originea și luase numele de agripinensi49.2. Cohortele lor au fost înfrânte în satul Marcodurus, căci, acţionând imprudent, se îndepărtaseră de malul Rinului. Nici ubii n-au stat inactivi, ba chiar voiau să obţină pradă de la germani și la început au repurtat oarecare succes; dar, apoi, au fost înconjuraţi și în tot acest război ˇs-au dovedit a fi mai credincioși decât norocoși.

După zdrobirea ubilor, Civilis ˇs-a simţit mai puternic și, devenit mai sălbatic în urma succesului repurtat, ˇs-a concentrat asupra asedierii legiunilor; el a întărit posturile de pază, ca nu cumva vreun mesager secret să reușească să pătrundă și să aducă vestea sosirii de noi ajutoare. El a încredinţat batavilor mașinile de război și efectuarea lucrărilor necesare asediului; transrenanilor, care cereau impˇcrios declanșarea bătăliei, le ordonă să străpungă palisada și, după ce au fost respinși, să reia asaltul, deoarece faţă de numărul lor mare pierderile suferite erau mici.

Noaptea n-a pus capăt eforturilor; au adus din

împrejurimi lemne, le-au aprins, în timp ce beau din belșug, și, când erau mai bine încălziţi de vin, se aruncau în luptă cu o temeritate stupidă49bis. Loviturile lor nimereau în gol în bezna nopţii; romanii, în schimb, priveau liniile barbarilor, vizibile datorită focului, și, cum apărea vreunul dintre ei în plină lumină datorită îndrăznelii sale sau armurii, imediat era luat la ţintă. 2. Când Civilis a înţeles acest lucru, el a ordonat stingerea focului și asaltarea taberei la adăpostul întunericului. Atunci ˚s-a produs un văcarm confuz, alergări dezordonate50; nimeni nu mai era în stare să lovească ţu precizie sau să evite loviturile; unde auzeau zgomote, acolo se întorceau, într-acolo îşi îndreptau braţele înarmate; vitejia nu le era de niciun folos, întâmplarea le stăpânea pe toate: de multe ori, luptători foarte puternici căzeau sub loviturile unor nenorociţi. 3. O furie iraţională îi cuprinsese pe germani; soldaţii romani, având experienţa războiului, nu aruncau la întâmplare proiectile de fier și pietre grele: când zgomotele produse de cei care încercau să străpungă palisada sau când scările ridicate pe zid îi aduceau pe dușmani la distanţă mică, atunci îi loveau cu scuturile și îi ţinteau cu suliţele; pe mulţi, care apucaseră să se urce pe ziduri, i-au străpuns cu pumnalele. Și, după trecerea nopţii în asemenea condiţii, lumina zilei a dat la iveală o nouă tactică de luptă.

Batavii aduseseră un turn etajat pe care ai noștri, când se apropia de poarta pretoriană51 (acolo terenul era plat), l-au izbit cu prăjini puternice, cu bârne, și l-au zdrobit provocând pierderi imense celor care-l ocupau. Și, cum aceștia erau descumpăniţi, romanii au lansat împotriva lor cu mult succes un atac prin surprindere; în același timp, soldaţii legionari, superiori în cunoștinţe și în artă militară, construiau mai multe mașini de apărare. 2. O mașinărie suspendată cu un braţ mobil le-a provocat dușmanilor o spaimă cumplită, deoarece braţul acesteia se lăsa pe neașteptate și ridica sub privirile lor pe unul sau pe mai mulţi și, prin schimbarea greutăţii, îi proiecta în mijlocul taberei. Civilis, pierzând speranţa luării cu asalt a taberei,

a trecut la un asediu de durată și încerca să zdruncine credinţa legiunilor prin mesaje și promisiuni.

Acestea ˇs-au petrecut în Germania înainte de bătălia de la Cremona, al cărei rezultat a fost cunoscut printr-o scrisoare a lui Antonius Primus, la care ˇs-a adăugat edictul lui Caecina52; dintre învinși, Alpinius Montanus, prefectul unei cohorte, atesta prin prezenţa sa situaţia grea în care se afla partida lui Vitellius53. Știrea a provocat diferite stări de spirit: trupele auxiliare din Gallia, indiferente faţă de luptele dintre partide și care făceau serviciul militar fără prea mare tragere de inimă, l-au abandonat imediat pe Vitellius la îndemnul prefecţilor; veteranii ezitau. 2. Dar, la instigaţia lui Bordeonius Flaccus și la insistenţele tribunilor, au rostit jurământul, fără să manifeste entuziasm prin atitudine și stare sufletească; iar când a trebuit să rostească formula completă a jurământului, au pronunţat cu ezitări sau cu voce înceată numele lui Vespasian; ba chiar mulţi l-au trecut sub tăcere.

Apoi, la citirea în faţa armatei a scrisorii lui Antonius către Civilis, bănuielile soldaţilor au sporit: prea avea aerul că se adresează lui Civilis ca unui aliat și prea era redactată în termeni ostili faţă de armata germanică53bis. Mai târziu, când știrea a fost comunicată în tabăra de la Gelduba, ˇs-au auzit aceleași vorbe și au avut loc aceleași reacţii; Montanus a fost trimis cu mesajul către Civilis ca să înceteze ostilităţile și să nu-și mai ascundă intenţia de a provoca un război extern sub pretextul că ia armele în favoarea lui Vespasian: dacă a vrut să-l sprijine pe Vespasian, apoi a făcut destul. 2. La început Civilis a răspuns cu viclenie, apoi când a văzut caracterul violent și gata de răscoală al lui Montanus, a început prin a se plânge și prin a aminti pericolele prin care a trecut în cei douăzeci și cinci de ani petrecuţi în armata romană: „Prea strălucită răsplată44, spunea el, „am primit pentru eforturile mele: omorârea fratelui, lanţurile mele, vorbele crude ale acestei armate care cere uciderea mea; în numele dreptului universal eu pretind satisfacţie. Voi însă, treviri și celelalte suflete de sclavi, ce răsplată aşteptaţi

pentru sângele vărsat atâta amar de vreme decât ingratitudine, tributuri fără sfârșit, bătăi, execuţii și alte fantezii ale stăpânitorilor? 3. Iată, eu, prefectul unei cohorte, împreună cu caninefaţii și batavii, o infimă parte a Galliilor54, am șters de pe faţa pământului tabere mari, dar lipsite de apărători, și o vom cuceri și pe aceasta prin înfometare și arme. Ca să nu mai lungesc vorba, sau libertatea va fi răsplata îndrăznelii noastre sau vom reveni, înfrânţi, la starea anterioară44; și l-a instigat astfel, dar i-a poruncit să minimalizeze spusele sale; Montanus revine în tabără, ca și cum ar fi eșuat în misiunea sa, disimulând faptele, care însă mai târziu au ieșit la iveală.

Civilis păstrează o parte a trupelor și trimite împotriva lui Vocula și a armatei sale cohortele de veterani și pe cele mai hotărâte contingente germane, sub comanda lui Iulius Maximus și a lui Claudius Victor, fiul surorii sale. Pe drum ei cuceresc tabăra de iarnă a cavaleriei auxiliare, așezată la Asciburgum, și ajung atât de surprinzător în faţa taberei, încât Vocula n-a mai avut timp să se adreseze soldaţilor și să-și desfășoare trupele; atâta a putut face în debandada creată, și anume să recomande întărirea centrului frontului cu soldaţi din legiuni; trupele auxiliare ˟s-au răspândit peste tot pe aripi. 2. Cavaleria a lansat o șarjă, dar, întâmpinată de un inamic bine organizat, se retrage spre ai noștri. Apoi a urmat un măcel, nu o luptă. Cohortele nervilor, de teamă sau cu intenţie, lasă descoperite flancurile armatei noastre; astfel bătălia a ajuns la legiuni, care, abandonându-și steagurile, se retrăgeau în spatele fortificaţiilor, când un ajutor neașteptat a schimbat soarta bătăliei. 3. Cohortele auxiliare recrutate de Galba printre vasconi55, care fuseseră chemate în Germania, pe când se apropiau de tabără, au auzit zgomotul luptei și îi atacă din spate, prin surprindere pe dușmani; atacul a provocat o panică disproporţionată faţă de efectivele lor reduse, dar unii credeau că a sosit întreaga armată de la Novoesium, alţii că de la Mogontiacum. Această eroare a lor a restabilit moralul romanilor, iar încrederea pe care le-o dădeau

trupele noi i-a făcut să-și redobândească curajul. 4. Cei mai îndrăzneţi infanteriști batavi sunt culcaţi la pământ, în timp ce cavaleria lor a reușit să scape cu steagurile și prizonierii pe care-i luaseră la prima ciocnire. Din partea noastră pierderile au fost mai mari, dar dintre trupele de mică valoare, la germani au fost frânte înseși trupele de elită.

Amândoi generalii ˇs-au făcut la fel de vinovaţi de înfrângerea suferită și în aceeași măsură n-au știut să exploateze succesul repurtat. Civilis, dacă ar fi introdus în bătălie mai multe efective, n-ar fi putut fi ˇînconjurat de atât de puţine cohorte și ar fi distrus tabăra pe care reușise să o forţeze; Vocula n-a cercetat deplasările dușmanului și, de cum a ieșit din tabără, a și fost învins; apoi, prea puţin încrezător în victoria dobândită, a irosit un timp preţios, până când să-i urmărească pe dușmani; dacă ˇs-ar fi grăbit să-i atace imediat și să speculeze succesul, ar fi putut desˇpresura dintr-o singură lovitură legiunile. 2. între timp, Civilis pune la încercare moralul asediaţilor, dându-le a înţelege că situaţia romanilor este disperată, iar victoria sa, o certitudine. Steagurile și însemnele erau plimbate în jurul taberei; chiar i-au scos la vedere pe prizonieri; unul dintre aceștia a îndrăznit o faptă memorabilă: el a dezvăluit cu voce tare faptele petrecute, apoi a fost străpuns pe dată de germani, ceea ce a constituit o dovadă puternică a adevărului spuselor sale; în același timp, devastările și incendierea vilelor vesteau sosirea unei armate victorioase. 3. în apropierea taberei, Vocula poruncește arborarea steagurilor și înconjurarea locului cu un șanţ și cu o palisadă, căci, spunea el, după ce îşi vor depune bagajele, vor putea da bătălia. Dar această hotărâre a declanșat un strigăt de revoltă din partea celor care voiau să dea pe loc bătălia, căci se obișnuiseră să-și amenințe superiorii. Nici măcar nu și-au lăsat un răgaz pentru organizarea frontului, astfel încât au declanșat atacul obosiţi, fără să fie dispuși în formaţii. Civilis, încrezător în sine, se afla la faţa locului, pregătit să speculeze greșelile adversarului. 5. în ceea ce-i privește pe

romani, soarta bătăliei era schimbătoare, iar instigatorii cei mai energici la revoltă dădeau cea mai mare dovadă de lașitate; unii, amintindu-și de victoria recentă, nu cedau teren, îl izbeau pe dușman, se încurajau pe sine și pe cei din apropiere și, restabilind situaţia, întindeau mâinile către asediaţi cerându-le să nu scape ocazia care li se oferă. Aceia, privind de pe ziduri desfășurarea evenimentelor, atacă pe neașteptate, ieșind pe toate porţile. Și, cum din întâmplare Civilis a fost zvârlit la pământ de căderea calului său, ˟s-a răspândit în amândouă armatele zvonul rănirii sau uciderii sale; o panică teribilă i-a cuprins pe ai săi, pe ai noștri, o energie nebănuită. Dar Vocula a oprit urmărirea fugarilor și a întărit fortificaţiile cu turnuri, ca și cum un nou asediu ar fi fost iminent; astfel a risipit el roadele victoriei și a fost învinuit nu fără temei că preferă păcii războiul55bis.

Nimic nu chinuia mai mult armata noastră decât lipsurile în aprovizionare. Mijloacele de transport ale legiunilor au fost trimise cu o mulţime de necombatanţi la Novaesium, pentru a aduce de acolo grâne pe căi terestre, deoarece inamicul controla fluviul56. Primul convoi a ajuns fără dificultăţi, deoarece Civilis nu se restabilise încă. 2. Dar, de îndată ce a aflat că trupele de aprovizionare escortate de cohorte înaintează ca în timp de pace, cu soldaţii risipiţi în jurul steagurilor, cu armele așezate în vehicule, fiecare umblând după bunul său plac, el își reorganizează armata: declanșează atacul, după ce a trimis oameni care să pună stăpânire pe poduri și să organizeze ambuscade pe drumuri. Bătălia ˟s-a dat în coloană lungă și a fost indecisă, până când noaptea i-a pus capăt. 3. Cohortele ˟s-au îndreptat către Gelduba, unde tabăra rămăsese așa cum o lăsaseră soldaţii și unde se afla o garnizoană spre pază. Nu putea exista nicio îndoială asupra pericolelor care ar fi pândit pe drumul de întoarcere trupele de aprovizionare împovărate și terorizate. Vocula și-a întărit armata cu o mie de soldaţi din rândurile legiunilor a V-a și a XV-a asediate la Vetera, soldaţi nedisciplinaţi și ostili faţă de ofiţerii lor. 4. Au

plecat mai mulţi decât fusese stabilit: nu se sfiau în timpul marșului să declare în faţa tuturor că nu mai au de gând să suporte lipsurile și intrigile legaţilor; cei care rămăseseră pe loc se plângeau că au fost trădaţi și abandonaţi, căci o parte a legiunilor le-a fost luată. A izbucnit o dublă revoltă, când unii îl rechemau pe Vocula la Gelduba, iar alţii refuzau să revină în tabără.

între timp, Civilis a înconjurat Vetera; Vocula ˙s-a repliat spre Gelduba, apoi spre Novaesium și nu departe de Novaesium a dat cu succes o luptă de cavalerie. Dar soldaţii, indiferent dacă repurtau succese sau sufereau eșecuri, erau porniţi împotriva ofiţerilor și voiau să-i distrugă. La sosirea unităţilor legiunilor a V-a și a XV-a, legiunile cu efectivele sporite au cerut donativul deoarece aflaseră că Vitellius trimisese bani. 2. Bordeonius Flaccus, fără multă ezitare, le împarte donativul în numele lui Vespasian; faptul a constituit elementul decisiv în izbucnirea revoltei. Soldaţii, abandonându-se în desfrâu, în banchete și în adunări nocturne, au reînviat vechea lor ură împotriva lui Bordeonius, fără ca vreun legat sau vreun tribun să îndrăznească să li se opună (noaptea ștersese orice sentiment al onoarei); ei îl trag afară din încăperea unde dormea și îl ucid56his. Vocula ar fi avut parte de aceeași soartă, dacă n-ar fi reușit să evadeze, deghizat în sclav, fără să fie recunoscut, graţie întunericului.

Când furia ˙s-a potolit, i-a cuprins teama și au trimis centurioni cu scrisori către cetăţile Galliilor spre a solicita bani și ajutoare militare; ei înșiși, căci mulţimea fără un conducător se comportă precipitat, indolent, laș, la sosirea lui Civilis pun mâna la nimereală pe arme, apoi le aruncă și o iau la goană. 2. Insuccesul a condus la discordie, căci soldaţii Germaniei Superior nu mai voiau să împărtășească soarta celorlalţi; cu toate acestea, în tabăra militară și în cetăţile învecinate ale belgilor57 au fost restabilite imaginile lui Vitellius, deși Vitellius la acea dată era mort58. Apoi, soldaţii legiunilor I, a IV-a și a XVIII-a, cuprinși de remușcare, îl urmează pe Vocula, în faţa căruia depun din nou jurământul de credinţă faţă de Vespasian și

se lasă conduși să des˟presoare tabăra de la Mogontiacum. 3. Asediatorii, o armată formată din chattii, usipeţi și mattiaci59, se retrăseseră săturaţi de prada bogată, dar nu fără să fi plătit tributul de sânge: dispersaţi, ei au fost surprinși pe drum de armata noastră. Ba chiar și trevirii au construit la hotarele lor fortificaţii și palisade și ˟s-au luptat adesea cu germanii, cu pierderi mari de amândouă părţile, până când au devenit rebeli și au șters marile merite pe care le-au avut faţă de poporul roman.

între timp, Vespasian, pentru a doua oară, și Titus și-au inaugurat în absenţă consulatul, pe când la Roma domnea jalea și frica, deoarece pe lângă nenorocirile prezente se adăugau și motive imaginare de teamă: circula zvonul că Africa ar fi făcut defecţiune la instigaţia lui L. Piso60.2. Acesta guverna în calitate de proconsul provincia și nu era în niciun fel un spirit dornic de rebeliune; dar, pentru că iarna grea împiedica navigaţia, mulţimea obișnuită să cumpere zilnic alimente, fără altă preocupare în stat decât serviciul anonelor61, își imagina închiderea litoralului african, reţinerea proviziilor; temându-se de asemenea lucruri, ajunseseră să creadă că ˟sau și produs. Vitelienii, care însă nu abandonaseră partida, amplificau asemenea zvonuri, care le conveneau chiar și învingătorilor: dorinţele lor, nepotolite nici în timpul războaielor externe, n-au putut fi satisfăcute de nicio victorie repurtată în războiul civil.

1 ian. 70

La calendele lui ianuarie senatul, convocat de praetorul urban Iulius Frontinus, a decretat acţiuni de mulţumire armatelor, legaţilor și regilor62; lui Tettius Iulianus i-a fost luată praetura sub pretextul că a părăsit legiunea în momentul în care aceasta trecea de partea lui Vespasian63 și i-a fost acordată lui Plotius Grypus; Hormus a primit rangul de cavaler. 2. Când Frontinus a ieșit din funcţie, Caesar Domitianus a preluat praetura urbană. Numele său figura la începutul scrisorilor și al edictelor, deși puterea efectivă se afla în mâinile lui Mucianus; cu toate acestea Domiţian, fie la instigarea prietenilor, fie din proprie dorinţă, de multe ori și-a permis să ia iniţiative. 3. Dar

principalul motiv de teamă pentru Mucianus îl constituiau Primus Antonius și Varus Arrius: aceștia, aureolaţi de succesele recente, se bucurau de popularitate în rândurile armatei și chiar și de favoarea poporului, pentru că, după încheierea ostilităţilor, nu se dezlănţuiseră împotriva nimănui. Circula zvonul că Antonius l-ar fi ˇîndemnat pe Scribonianus Crassus, un om de un caracter deosebit64, căruia imaginea fratelui îi conferea mai multă strălucire, să pună mâna pe putere și că n-ar fi lipsit complici, dacă Scribonianus n-ar fi refuzat categoric propunerea: el nu putea fi corupt cu uşurinţă nici dacă succesul ar fi fost asigurat, cu atât mai mult când se temea de o acţiune aventuroasă. 4. în consecinţă, Mucianus, deoarece nu-l putea elimina pe faţă pe Antonius, îl copleșea cu laude în senat, în conversaţii secrete îi făcea mari promisiuni, vorbindu-i despre Hispania *citerior,* lipsită de guvernator, după plecarea lui Cluvius Rufus; în același timp, el acorda cu dărnicie funcţiile de tribun militar și de prefect prietenilor acestuia. Apoi, după ce i-a adormit sufletul vanitos cu speranţe și ambiţii, îi taie baza de acţiune prin trimiterea legiunii a VII-a, care era cel mai strâns legată de Antonius, în tabăra de iarnă, și a legiunii a III-a, ai cărei soldaţi îl simpatizau pe Arrius Varus, în Siria; o parte a armatei a fost dusă în Germanii65. Și astfel, eliminând din oraș elementele turbulente, el a redat Romei aspectul său normal și a repus în vigoare forţa legilor și activitatea magistraţilor.

în ziua când Domiţian a venit în senat, el a rostit câteva cuvinte cu modestie, într-o ţinută demnă, despre absenţa tatălui și a fratelui său, ca și despre tinereţea sa; cum nimeni nu cunoștea încă la acea dată caracterul său real, roșeaţa care îi cuprindea adeseori chipul era interpretată drept un semn de modestie66. Domitianus Caesar a propus în raportul său restabilirea onorurilor lui Galba666”, iar Curtius Montanus a emis părerea cinstirii și a memoriei lui Piso. Senatorii au votat ambele moţiuni, dar cea referitoare la Piso a rămas fără efect. 2. Apoi senatul a tras la sorţi membrii comisiei însărcinate cu restituirea

bunurilor răpite în timpul războaielor civile, ai celei însărcinate cu căutarea și reamplasarea tablelor de bronz pe care se aflau săpate textele legilor și care, din cauza vechimii, căzuseră de la locul lor, ai celei care să purifice sărbătorile de pângărirea datorată adulaţiei timpurilor67 și să pună ordine în cheltuielile publice. Lui Tettius Iulianus i ˇs-a redat praetura, când ˇs-a aflat că se refugiase la Vespasian; dar Grypus și-a păstrat demnitatea de praetor. 3. Apoi senatul a hotărât repunerea pe rol a procesului între Musonius Rufus și Publius Celer68; Publius Celer a fost condamnat și astfel manii lui Barea Soranus au primit satisfacţie. A fost o zi însemnată graţie severităţii puse în slujba statului, dar n-au lipsit nici laudele pentru acţiunea întreprinsă de un particular. După opinia tuturor, Musonius a îndeplinit un act de dreptate; în schimb, reputaţia filosofului cinic Demetrius a fost pusă sub semnul întrebării, deoarece el îl apărase pe un vinovat, evident mai mult din ambiţie decât dintr-un sentiment ai dreptăţii; în ceea ce-l privește pe Publius Celer, în faţa pericolului curajul și elocinţa i-au dispărut. Semnalul pentru răzbunarea împotriva delatorilor fusese dat: lunius Mauricius i-a cerut lui Caesar să permită cercetarea arhivelor particulare ale principilor, pentru a putea stabili cine pe cine acuzase. Domiţian a răspuns că pentru o chesţiune atât de delicată trebuie consultat principele.

9 ian. 70

Senatul, la iniţiativa fruntașilor săi, a conceput formula unui jurământ prin care rând pe rând cu toţii, începând cu magistraţii și cu ceilalţi, pe măsură ce li se cerea părerea, îi luau drept martori pe zeii nemuritori că nu au făcut nimic din proprie voinţă care să pericliteze securitatea cuiva și că nu primiseră vreo răsplată sau vreo demnitate de pe urma nenorocirii unui cetăţean; panica și schimbarea în fel și chip a formulei jurământului i-au trădat pe cei care aveau conștiinţa vinovăţiei. 2. Senatorii au recunoscut sanctitatea jurămintelor sincere și i-au respins pe sperjuri; respingerea i-a lovit, asemenea unei cenzuri69, mai ales pe Sariolenus Vocula, Nonius Attiannus

și Cestius Severus, celebri datorită numeroaselor lor delaţiuni în vremea lui Nero. Pe Sariolenus îl mai apăsa și recenta vină că în timpul domniei lui Vitellius continuase să practice delaţiunea; iar senatorii n-au încetat să-l amenințe cu pumnul, până când nu a părăsit clădirea senatului. 3. Apoi au trecut la Paccius Africanus și l-au atacat cu violenţă pentru motivul că el l-ar fi determinat pe Nero să-i condamne la moarte pe fraţii Scribonius, doi oameni deosebiţi prin înţelegerea care domnea între ei și prin avere70. Africanus nici nu îndrăznea să-și recunoască vina, dar nici nu putea ˚s-o tăgăduiască; cum Vibius Crispus îl hărţuia cu întrebări, el ˚s-a întors către el și, implicându-l în acte de care nu putea să se disculpe, a reușit prin asocierea acestuia la vină să slăbească treptat furia care se dezlănţuise împotriva sa.

în acea zi, Vipsanus Messala a dobândit o mare faimă de pietate și de elocinţă, pentru că, deși nu avea încă vârsta legală pentru a fi membru al senatului71, el a avut îndrăzneala să ceară iertarea fratelui său, Aquilus Regulus. Pe Regulus, prăbușirea familiei Crassilor și a Orfâţilor72 l-a expus oprobriului: el ar fi acceptat de bunăvoie, tânăr fiind încă, rolul de acuzator din partea lui Nero, nu pentru a evita vreun pericol, ci în speranţa dobândirii unei puteri73; Suplicia Praetexta, soţia lui Crassus, și patru copii erau pregătiţi să se răzbune, în cazul în care senatul ar fi pornit ancheta. 2. în această situaţie, Messala nu ˚s-a referit nici la proces, nici la acuzat, ci, punându-se în faţa fratelui său aflat în pericol, el a reușit să-i înduplece pe câţiva senatori. Dar i ˚s-a opus Curtius Montanus, care într-un discurs dur a mers atât de departe, încât i-a replicat că Regulus i-ar fi plătit pe ucigașii lui Piso după moartea lui Galba și că ar fi mușcat capul lui Piso. 3. „Iată un fapt”, a spus el, „la care nu te-a constrâns Nero și nici nu ai dobândit vreo demnitate sau ţi-ai asigurat securitatea prin această cruzime. Să acceptăm apărarea celor care au preferat să-i piardă pe alţii decât să se pună pe sine în pericol; în ceea ce privește însă un părinte condamnat la exil și bunurile sale împărţite între creditori, ţi-au asigurat

securitatea74; încă nu aveai vârsta legală pentru demnităţi, nimic ce să fi provocat dorinţele lui Nero, nimic ce să te înspăimânte. 4. Pasiunea ta pentru sânge, setea de răsplată ne-au relevat un caracter pe care nu-l cunoșteam și pe care nu îl aflasem încă în procese, tu care te-ai îmbibat de sângele nobililor, când pe cadavrul statului ai pus mâna pe prada luată de la consuli, când te-ai îngrășat cu șapte milioane de sesterţi, când ai strălucit în demnitatea sacerdotală, în timp ce prăvăleai în aceeași catastrofă copii nevinovaţi, bătrâni iluștri, femei remarcabile, în timp ce îi reproșai lui Nero slăbiciunea sa, deoarece se obosea pe sine și pe delatori lovind rând pe rând fiecare familie, când putea cu un singur cuvânt să distrugă senatul în întregime74his. 5. Păstraţi-l, senatori, și menajaţi-l pe un om atât de prompt în a da sfaturi, pentru ca orice generaţie să-și aibă modelele ei, iar dacă bătrânii noștri i-au avut drept pildă pe Eprius Marcellus și pe Vibius Crispus, tinerii să-l aibă pe Regulus. Depravarea îşi găsește adepţi chiar și atunci când nu aduce beneficii: ce se va întâmpla dacă este înfloritoare și în plină vigoare? Și, când nu îndrăznim să-l atingem pe acesta, când abia și-a încheiat quaestura, oare vom îndrăzni să-l atacăm când va fi fost praetor și consul? Gândiţi cumva că Nero a fost ultimul tiran? Așa credeau cei care le-au supravieţuit lui Tiberius și Gaius, când a apărut unul mai detestabil și mai crud. 6. Nu ne temem de Vespasian: vârsta și moderaţia sa ne sunt o garanţie; dar exemplele au un efect mai durabil decât caracterul principelui. Lâncezim, senatori, și nu mai suntem acel senat care după moartea lui Nero cerea cu tărie pedepsirea delatorilor și a ajutoarelo. r lor, conform obiceiului strămoșilor. După dispariţia unui principe rău, ziua cea mai bună este prima75”.

Cu atâta aprobare l-a ascultat senatul pe Montanus, încât Helvidius a avut speranţa ca îl poate distruge chiar și pe Epirus Marcellus. În consecinţă, el începe prin a-l lăuda pe Cluvius Rufus, care, la fel de bogat și de elocvent ca și Marcellus, n-a amenințat pe nimeni în timpul domniei lui Nero; el îl strivea pe Marcellus sub greutatea propriilor

crime și, simultan, prin exemplul atitudinii altuia, iar senatorii ardeau de dorinţa răzbunării. 2. Când Marcellus a realizat acest fapt, a rostit, ca și când ar fi părăsit senatul: „Priscus, noi plecăm și-ţi lăsăm ţie senatul; domnește tu în prezenţa lui Caesar”. L-a urmat Vibius Crispus; amândoi erau furioși, dar înfăţișarea le era diferită: Marcellus avea priviri amenințătoare, Crispus, o figură ironică; prietenii lor ˇs-au repezit și i-au adus îndărăt. Totul a degenerat într-o ceartă, de o parte fiind cei cinstiţi și mulţi, de cealaltă, cei puţini numeroși, dar influenţi, iar urile erau atât de puternice, încât toată ziua ˇs-a consumat în dispute.

75 ***ian. 70***

La următoarea ședinţă a senatului Caesar (Domitianus) a luat inițiativa și a vorbit despre necesitatea de a stinge resentimentele, urile și amintirea nenorocirilor generate de timpurile trecute, iar Mucianus a propus o moţiune favorabilă delatorilor; apoi, într-un discurs cumpănit, ca și cum ˇs-ar ruga, i-a avertizat să înceteze pe cei care declanșaseră în trecut acţiunea, au abandonat-o și o reluaseră acum; senatorii, când au simţit opoziţia, n-au mai dat dovadă de același spirit de libertate. 2. Pentru a nu se pune în postura unuia care dispreţuiește opinia senatului și pentru a nu crea impresia că acordă impunitate tuturor crimelor comise în timpul lui Nero, Mucianus îi retrimite pe Octavius Sagitta și pe Antistius Sosianus, membri ai ordinului senatorial, în insulele de unde reveniseră din exil. Octavius o sedusese pe Pontia Postumia, dar, când ea a refuzat căsătoria, a ucis-o într-un acces de nebunie amoroasă; Sosianus, datorită depravării sale morale, a produs multora mari nenorociri. 3. Amândoi, condamnaţi la exil în urma unui senatusconsult foarte sever, au rămas sub efectul condamnării, deși alţii au fost graţiaţi. Cu toate acestea, nemulţumirea faţă de Mucianus nu a fost mică, deoarece Sagitta și Sosianus nu prezentau nicio importanţă, chiar dacă ar fi revenit din exil: talentele delatorilor, bogăţiile și puterea dobândită prin practici perverse erau fapte de care senatorii se temeau.

O anchetă desfășurată în senat conform moravurilor tradiţionale i-a mai împăcat pe senatori. Senatorul Manlius Patruitus se plângea de faptul că a fost maltratat de mulţime în colonia Siena la ordinul magistraţilor locali; înjosirea nu ˚s-a limitat la aceasta: l-au înconjurat cu plânsele și bocete, au simulat, în prezenţa sa, că îi săvârșesc funeraliile, în timp ce îl copleșeau cu insulte și înjurături, care erau adresate, de fapt, întregului senat. 2. împricinaţii au fost convocaţi și după anchetă vinovăţii pedepsiţi; un senatusconsult le-a amintit locuitorilor Siennei buna cuviinţă. în aceleași zile, la cererea cirenienilor, Antonius Fiamma a fost condamnat la exil, pentru delapidare și cruzime.

în acest timp aproape că a izbucnit o revoltă militară. Pretorienii, care fuseseră demiși de către Vitellius și care se declaraseră în favoarea lui Vespasian, cereau să fie reintegraţi în cohortele pretoriene; soldaţii aleși din legiuni pentru a deveni pretorieni pretindeau îndeplinirea promisiunii. Dar nici măcar foștii soldaţi ai lui Vitellius nu puteau fi respinși fără acte de violenţă; în ceea ce privește încorporarea tuturor în unităţile pretorienilor, pentru aceasta ar fi fost necesare sume imense de bani76.

2. Mucianus ˚s-a dus în tabără și, ca să aibă o evidenţă exactă a duratei serviciului militar pentru fiecare, i-a organizat pe soldaţii flavieni în formaţii aflate la mică distanţă, fiecare purtând decoraţiile și armele sale. Apoi vitelienii, despre care am amintit că ˚s-au predat la Bovillae, și ceilalţi care au fost căutaţi în tot orașul și în vecinătatea sa au fost aduși fără arme și fără uniformă. Mucianus le-a ordonat să se despartă și să se adune separt soldaţii armatei germanice, ai celei britanice și ai celorlalte armate. 3. Când au ridicat ochii, au fost cuprinși de stupoare, deoarece în faţa lor vedeau trupe organizate ca pentru bătălie, cumplite prin armele lor, în timp ce ei înșiși se vedeau înconjuraţi, lipsiţi de arme și oribili la vedere din cauza murdăriei; când au fost despărţiţi, i-a cuprins groaza pe toţi, dar mai ales pe soldaţii germanici, care credeau că separarea avea drept scop uciderea lor. îi

strângeau în braţe pe camarazii de unităţi, nu le venea să se despartă de ei, cereau un ultim sărut, se rugau să nu fie lăsaţi singuri sau să aibă destine diferite, cu toate că toţi se aflau în aceeași situaţie; îl invocau când pe Mucianus, când pe principele absent, în sfârșit, cerul și zeii, până când Mucianus le-a curmat teama nejustificată, numindu-i pe toţi soldaţi ai aceluiași jurământ și ai aceluiași împărat; armata învingătorilor venea și ea cu strigăte în sprijinul lacrimilor lor. 4. Astfel ˇs-a încheiat ziua; câteva zile mai târziu, l-au întâmpinat pe Domiţian, venit să le vorbească, asemenea unor oameni aflaţi în siguranţă: nu-i mai interesau pământuri, ci pretindeau numai reintegrarea lor în armată și soldă. Erau numai niște rugăminţi, dar ele nu le puteau fi refuzate; în consecinţă, au fost reprimiţi în rândurile pretorienilor. Apoi, cei care împliniseră vârsta au fost lăsaţi la vatră cu soldele și onorurile cuvenite, alţii au fost demiși în urma unei vini, dar la momente diferite și unul câte unul, o hotărâre oportună prin care solidaritatea mulţimii a fost slăbită.

47. Fie din cauza unei lipse de numerar, fie ca să dea impresia unei lipse, ˇs-a hotărât în senat încheierea unui împrumut de la particulari în valoare de șaizeci de milioane de sesterţi, pentru realizarea căruia a fost însărcinat Pompeius Silvanus76bis; peste câteva zile, criza a fost depășită sau a fost lăsată deoparte înșelăciunea. La propunerea lui Domiţian, au fost abrogate printr-o lege consulatele acordate lui Vitellius, iar lui Flavius Sabinus i-au fost organizate funeralii publice: ce dovezi mai extraordinare pentru instabilitatea sorţii, care amestecă astfel suișurile și coborâșurile!

Cam în același timp a fost ucis proconsulul L. Piso. Voi relata despre acest omor cu mai multă exactitate, dacă voi relua faptele, care nu sunt străine de o asemenea crimă, dintr-o perioadă mai veche. în Africa legiunea și trupele auxiliare necesare pazei hotarelor impˇeriului au fost puse sub comanda unui proconsul în vremea domniei divinului Augustus și a lui Tiberius. Apoi Gaius Caesar, un spirit instabil, temându-se de Marcus Silanus, care obţinuse

guvernarea Africii77, i-a luat proconsulului legiunea și a pus-o sub comanda unui legat special în acest scop. 3. Cei doi aveau la dispoziţie un număr aproximativ egal de trupe și, cum competenţele lor nu erau clar stabilite, ˟s-a ajuns la discuţii care au degenerat în conflict. Puterea legaţilor a sporit datorită duratei funcţiei lor sau pentru că preocuparea principală a subordonaţilor este parvenirea, în timp ce până și cei mai strălucitori proconsuli se gândeau mai degrabă la securitatea decât la puterea lor.

Atunci se afla în fruntea legiunii din Africa Valerius Festus, un tânăr risipitor, foarte ambiţios și cuprins de panică din cauza înrudirii sale cu Vitellius78. Nu se știe dacă el a încercat să-l determine pe Piso la revoltă sau dacă el ˟s-a opus unei asemenea încercări din partea proconsulului, deoarece nimeni n-a asistat la întrevederile lor secrete, iar după moartea lui Piso majoritatea a încercat să intre în graţiile ucigașului78bis. Fără nicio îndoială, provincia și armata nu îl simpatizau pe Vespasian; pe de altă parte, unii vitelieni refugiaţi de la Roma îi zugrăveau lui Piso ezitările Galliilor, pregătirile făcute în Germania, pericolele care îl pândesc pe el însuși și faptul că, întrucât el este suspectat chiar în timp de pace, singura sa soluţie este războiul. 2. între timp, Claudius Sagitta, prefectul unităţii de cavalerie petriene, l-a depășit graţie unei navigaţii fericite pe centurionul Papirius, trimis în Africa de Mucianus: el afirmă că i-au fost date centurionului instrucţiuni pentru uciderea lui Piso, că vărul și ginerele său Galerianus a și fost omorât și că singura lui speranţă de salvare se află în îndrăzneală; două posibilităţi îi stăteau la îndemână: sau să treacă imediat la acţiune militară, sau să plece în Gallia, unde să se prezinte în calitate de conducător al armatelor viteliene. Dar asemenea îndemnuri n-au avut efect asupra lui Piso; 3. când centurionul trimis de Mucianus a debarcat la Cartagina, el i-a făcut cu voce tare lui Piso urările care în mod obișnuit se fac unui principe și i-a îndemnat pe trecătorii uimiţi de faptul extraordinar să-i urmeze exemplul. Mulţimea credulă năvălea în for și cerea

insistent prezenţa lui Piso; toate locurile răsunau de strigăte de bucurie izvorâte din incapacitatea mulţimii de a discerne adevărul și din dorinţa de lingușire. 4. Piso, fie la sfatul lui Sagitta, fie din prudenţa sa înnăscută, nu ˝s-a arătat în public și nici nu a acceptat simpatiile pe care i le arăta mulţimea; l-a interogat pe centurion și, când a aflat că se căuta un motiv pentru a justifica executarea sa, a dat ordin să fie pedepsit centurionul, nu atât din speranţa că îşi va salva viaţa, cât din furie împotriva unui asasin, care, după ce participase la uciderea lui Clodius Macer, revenise cu mâinile pătate de sânge spre a-l asasina pe proconsul79. Apoi a publicat un decret redactat sub imp ˝eriul fricii, în care îi dojenea pe cartaginezi pentru atitudinea adoptată, și ˝s-a retras în casă, fără să mai îndeplinească nici îndatoririle obișnuite, de teamă ca nu cumva să ofere chiar și întâmplător pretext pentru o nouă mișcare.

Dar, când la urechile lui Festus au ajuns consternaţia poporului, pedepsirea centurionului și alte știri reale sau imaginare, toate fiind exagerate, cum se întâmplă întotdeauna cu zvonurile, el a trimis călăreţi care să-l ucidă pe Piso. Aceștia sosesc în galop înainte de apariţia zorilor la casa proconsulului și se năpustesc cu săbiile scoase. Cea mai mare parte însă nu-l cunoștea pe Piso, deoarece Festus alesese pentru săvârșirea omorului auxiliari puni și mauri. 2. Nu departe de dormitor, ei întâlnesc din întâmplare un sclav și îl întreabă cine este el și unde se află proconsulul. Sclavul răspunde printr-o minciună demnă de toată lauda că el însuși este Piso și este ucis pe dată. Scurtă vreme mai târziu, Piso a fost omorât, căci se afla acolo un om care să-l cunoască, și anume Baebius Massa80, unul dintre procuratorii Africii, un om care atunci era primejdios pentru orice nobil și al cărui nume va reveni des între cele ale autorilor nenorocirilor pe care le-am suferit adesea mai târziu. 3. Festus, plecat de la Adrumentum, unde se oprise în așteptarea evenimentelor, se îndreaptă spre legiune și ordonă arestarea prefectului taberei Caetronius Pisanus, în

realitate din dușmănie personală, dar în public îl numea sclavul lui Piso; a pedepsit câţiva centurioni, pe alţii i-a răsplătit, pe nimeni însă pentru vreo faptă, ci numai ca să lase impresia că a înăbușit în fașă un război iminent. 4. Apoi a pus capăt conflictului între locuitorii orașului Cea și cei din Leptis Magna, conflict care începuse prin acţiuni mărunte, furturi de roade și de animale între ţărani, dar care degeneraseră în bătălii în toată regula; locuitorii orașului Cea, inferiori numeric, i-au chemat în ajutor pe garamanţi81, un neam neîmblânzit și foarte dornic de jafuri printre locuitorii regiunii. Locuitorii din Leptis Magna ajunseseră într-o situaţie disperată și, deoarece ogoarele le fuseseră devastate, se refugiaseră în panică între zidurile orașului, până când intervenţia cohortelor și a cavaleriei auxiliare i-a izgonit pe garamanţi; întreaga pradă luată de aceștia a fost recuperată, în afară de partea pe care nomazii o vânduseră locuitorilor din interior prin satele lor de corturi.

între timp, Vespasian, după aflarea știrii despre bătălia de la Cremona și a veștilor fericite care-i veneau de pretutindeni, a fost informat despre moartea lui Vitellius de mulţi membri ai ambelor ordine, care au străbătut cu mult curaj și noroc marea în timp de iarnă. Alături de el se aflau la Alexandria soli ai regelui Volagesus, care-i ofereau patruzeci de mii de călăreţi82.2. Splendid și plăcut moment: să fie solicitat să primească ajutoare din partea atâtor aliaţi și să nu aibă nevoie de nimic; i-a transmis mulţumiri lui Volagesus, i-a cerut să trimită soli senatului83 și i-a comunicat că se reinstaurase pacea. Vespasian, atent la cele ce se petreceau în Italia și la starea Romei, află reputaţia proastă pe care şi-o făcuse Domiţian: acesta depășise faptele scuzabile prin tinereţea sa și prin privilegiile de care se bucura fiul unui principe: în consecinţă, el îl numește pe Titus în fruntea celei mai importante părţi a armatei pentru a încheia războiul iudaic.

Se zice că Titus, înainte de plecarea sa, l-a rugat pe tatăl său, în cursul unei lungi convorbiri, să nu dea crezare

cu ușurinţă celor care-l incriminează pe Domiţian, să nu se lase influenţat și să se comporte cu indulgenţă faţă de el. După opinia sa, nici legiunile, nici flotele nu sunt o garanţie mai mare a puterii decât numărul copiilor; căci trecerea timpului, norocul, uneori dorinţele sau greșelile slăbesc, deplasează sau fac să înceteze prieteniile; nimeni nu-și trădează însă sângele și mai ales în familiile imp ˘eriale, de a căror prosperitate se bucură alţii, dar ale căror eșecuri se răsfrâng asupra celor mai apropiaţi. Nici între fraţi nu va putea domni înţelegerea, dacă tatăl nu dă un exemplu. 2. Vespasian, mai puţin liniștit în privinţa lui Domiţian, cât bucuros de sentimentele lui Titus, îi recomandă să fie cu sufletul împăcat și să sporească gloria statului prin război și fapte de arme, în timp ce el, personal, se va preocupa de restabilirea păcii interne și de chesţiunile de familie. Apoi organizează trimiterea celor mai rapide nave de transport încărcate cu grâne, deși marea era încă periculoasă: Roma era amenințată de o asemenea criză, încât în depozite nu se mai aflau grâne decât pentru zece zile, când au sosit tocmai la timp transporturile trimise de Vespasian.

Sarcina reconstruirii Capitoliului i-a revenit lui Lucius Vestinus, un membru al ordinului ecvestru, dar care prin autoritatea și reputaţia sa se număra printre cei mai distinși bărbaţi ai orașului. Haruspicii reuniţi la cererea sa au recomandat transportarea resturilor vechiului templu în mlaștini și reconstruirea sanctuarului pe vechile fundaţii, căci zeii interzic schimbarea planului iniţial84.

21 iunie 70

în ziua a unsprezecea înainte de calendele lui iulie, pe o vreme senină, spaţiul dedicat templului a fost înconjurat cu coroane și ghirlande; pe locul respectiv au sosit soldaţi care purtau nume de bun augur, cu ramuri plăcute zeilor85; apoi fecioarele vestale, băieţi și fete ai căror părinţi erau în viaţă, au spălat locul cu apă scoasă din fântâni și râuri. 3. Pretorul Helvidius Priscus, după ce pontiful Plautius Aelianus a rostit formula sacramentală, a purificat întreaga suprafaţă sacrificând un mistreţ, un

berbec și un taur86; când măruntaiele victimelor au fost cercetate pe un altar de iarbă, el a înălţat rugi lui Jupiter, lunona, Minerva, zeii tutelari ai imp˘eriului87, spre a sprijini cele întreprinse, iar sediile lor ridicate din pietatea oamenilor să se bucure de ajutorul divin; apoi atinge benzile cu care era legată piatra fundamentală; imediat ceilalţi magistraţi, preoţii, senatul, cavalerii și cea mai mare parte a poporului, unindu-și eforturile cu același elan și bucurie, au tras piatra enormă. 4. Și azvârleau cu toţii monede de argint și de aur și metale neprelucrate de fierari, aflate în stare nativă88; haruspicii avertizaseră să nu pângărească templul cu pietre și aur care ar avea altă destinaţie. înălţimea templului a fost mărită: în opinia tuturor, aceasta era singura modificare permisă de religie și singurul lucru care lipsea splendorii vechiului templu.

în acest răstimp, când a fost cunoscută în Gallii și Germanii moartea lui Vitellius, războiul ˘s-a dezlănţuit cu mai mare intensitate. Civilis renunţase la disimulare și se năpustea asupra poporului roman, iar legiunile lui Vitellius preferau o servitute faţă de străini decât să-l recunoască pe Vespasian ca împărat. Galii ridicaseră capul socotind că soarta armatelor noastre este aceeași peste tot, căci se răspândise zvonul asedierii taberelor noastre de iarnă din Moesia și Pannonia de către daci și sarmaţi89 și îşi imaginau că în Britannia se întâmplă același lucru.

Dar nimic nu i-a impresionat mai puternic decât incendierea Capitoliului, încât credeau că sfârșitul imp˘eriului este aproape. „E adevărat că odinioară Roma a fost cucerită de gali, dar, cum templul lui Jupiter a rămas neatins, ea îşi păstrase intactă forţa90; acum, focul fatal este un semn al furiei cerești, prevestitor al faptului că stăpânirea lumii va reveni neamurilor de dincolo de Alpi!” 3. Acestea erau viziunile pe care druizii, în profeţia lor vană, le cântau91. La toate acestea ˘s-a mai adăugat și zvonul că fruntașii Galliilor trimiși de Otho împotriva lui Vitellius ˘s-ar fi angajat, mai înainte de a părăsi Roma, să facă orice pentru redobândirea libertăţii, în cazul în care seria continuă de războaie civile și nenorocirile interne vor

frânge poporul roman92.

Mai înainte de omorârea lui Bordeonius Flaccus, nimic nu a ieșit la iveală din care să rezulte existenţa unei conjuraţii. Dar, după moartea lui Bordeonius, au circulat mesageri între Civilis și Classicus, prefectul unei unităţi de cavalerie treviră. Classicus îi depășea pe ceilalţi prin nobleţe și avere; era de neam regesc, iar familia sa se ilustrase în timp de pace și de război; el însuși se lăuda că majoritatea strămoșilor săi au fost mai degrabă dușmani decât aliaţi ai poporului roman. 2. El i-a avut complici pe Iulius Tutor, un trevir, și pe Iulius Sabinus, un lingon; Tutor fusese numit de Vitellius prefectul malului Rinului93; pe Sabinus, pe lângă vanitatea înnăscută, îl mai stârnea și gloria unei pretinse origini ilustre: el susţinea că străbunica lui îl sedusese prin frumuseţe pe Divinul Iulius, când acesta se afla în campanie în Gallii, și că trăise cu el. 3. Aceștia trei au sondat starea de spirit a celorlalţi în discuţii secrete și, când ˟s-au asigurat de complicitatea celor pe care-i socotiseră apţi să-i urmeze, ˟s-au adunat cu toţii la Colonia Agrippinensis într-o casă particulară; în general, orașul se împotrivea unor asemenea tentative, dar, cu toate acestea, la întrevedere au luat parte câţiva ubi și tungri; 4. forţa lor principală le venea din partea trevirilor și a lingonilor. N-au întârziat mult cu deliberările: cu toţii proclamau că poporul roman este cuprins de nebunia discordiilor, că legiunile sale sunt masacrate, că Italia este devastată, că în acest moment chiar Roma este cucerită și că fiecare armată își poartă propriul ei război; dacă vor lua în stăpânire Alpii, Galliile, după ce-și vor fi consolidat independenţa, vor putea decide ce limite să pună propriilor lor forţe.

Aceste cuvinte au fost imediat aprobate; au ezitat în atitudinea pe care ˟s-o adopte faţă de resturile armatei lui Vitellius. Majoritatea era de părere că trebuie uciși soldaţii turbulenţi, necredincioși, mânjiţi cu sângele generalilor lor; a avut câștig de cauză totuși ideea cruţării lor, de teamă să nu-i înverșunească mai tare, dacă le iau orice speranţă de iertare, căci era preferabil să și-i câștige ca

aliaţi. Este suficient, considerau ei, să ucidă numai pe legaţii legiunilor, restul masei de soldaţi va putea fi ușor atrasă de partea lor datorită sentimentului de vinovăţie care-i stăpânea și speranţei în impunitate. Astfel a decurs această primă adunare; au trimis imediat prin Gallii instigatori la război; ei înșiși 94 au simulat supunerea pentru a-l surprinde pe Vocula nepregătit. 2. Cu toate acestea, n-au lipsit informatori care să-l avertizeze pe Vocula, dar acestuia îi lipseau forţele necesare pentru a înăbuși revolta, deoarece legiunile erau cu efectivele reduse și nesigure. Aflat între soldaţi în care nu avea încredere și dușmani oculţi, el a socotit că singura soluţie în situaţia dată este să recurgă și el la disimulare și să adopte aceleași metode cu care era atacat; apoi a coborât spre Colonia Agrippinensis. 3. într-acolo ˇs-a îndreptat și Claudius Labeo, despre care am spus că, după ce a fost prins, a fost relegat la frisi, dar reușise să scape corupând paznicii; el i-a promis lui Vocula că, în cazul când i se pun la dispoziţie trupe, va porni spre batavi și va readuce în alianţă cu romanii cea mai mare parte a acestui popor; după ce a primit trupe de infanterie și de cavalerie, el n-a îndrăznit să întreprindă nimic împotriva batavilor, ci a atras de partea sa câţiva nervi și baetasi94bis și făcea incursiuni în teritoriile caninefaţilor și ale marsacilor mai degrabă ca un tâlhar decât ca un militar.

Vocula, înșelat de viclenia galilor95, ˇs-a îndreptat spre dușman; se afla la distanţă mică de Vetera, când Classicus și Tutor au înaintat sub pretextul de a face o recunoaștere și au încheiat un pact cu șefii germanilor. Atunci pentru prima oară ˇs-au separat de legiuni și și-au înconjurat tabăra lor cu o palisadă proprie, în ciuda protestelor lui Vocula, care le demonstra că starea impˇeriului nu este până-ntr-atât de disperată din cauza războaielor civile, încât să fie dispreţuit de treviri și de lingoni96; 2. mai existau, spunea el, încă provincii credincioase, armate învingătoare, norocul impˇeriului și zeii răzbunători. În aceleași condiţii de la prima bătălie, au fost înfrânţi odinioară Sacrovir și haeduii97, de curând Vindex și

Galliile. Acum cei care încalcă tratatţivele să se aștepte la replica acelorași forţe divine și la aceeași soartă. Divinul Iulius și Divinul Augustus au cunoscut mai bine caracterul acestor popoare; Galba, micșorându-le tributurile, le-a inspirat sentimente ostile. Acum au ajuns dușmani, fiind[ɔ servitutea le-a devenit mai puţin apăsătoare, și vor redeveni prieteni, când vor fi spoliaţi și despuiaţi. 3. Și a spus acestea cu tărie, dar, după ce a constatat că Tutor și Classicus persistă în trădarea lor, și-a schimbat itinerariul și ˇs-a îndreptat spre Novaesium; galii ˇs-au așezat la distanţă de două mile. Acolo circulaţia permanentă a soldaţilor și a centurionilor între cele două tabere le-a permis galilor să-i corupă, încât (sacrilegiu necunoscut armatei romane) aceștia au depus jurământul în favoarea unor străini și au oferit drept garanţie pentru această faptă criminală asasinarea sau arestarea legaţilor lor. Vocula, deși majoritatea îl sfătuia să fugă, socotind că trebuie să dea dovadă de curaj, le-a vorbit în următorii termeni:

„Niciodată, adresându-mă vouă, n-am fost mai neliniștit în ceea ce vă privește și mai împăcat în ceea ce mă privește. Aflu cu plăcere intenţia voastră de a mă ucide și, în nenorocirile atât de mari produse, aștept moartea ca pe o salvare; dar mi-e rușine și milă de voi, voi împotriva cărora nu se pregătesc nici lupte, nici linii de bătaie; acestea ar fi conforme cu legile războiului și ale dreptului între dușmani; dar Classicus speră să declanșeze războiul împotriva poporului roman cu ajutorul mâinilor voastre și, de aceea, vă arată impˇeriul galic și vă pune să-i juraţi credinţă. 2. Dacă destinul și curajul ne-au părăsit în momentul de faţă, oare până-ntr-atâta am uitat noi vechile exemple, de câte ori legiunile romane au preferat să piară, numai să nu cedeze teren98? Aliaţii noștri au acceptat adesea să le fie incendiate orașele și să ardă împreună cu soţiile și copiii lor, fără nicio răsplată pentru dezastrul suferit decât faptul că și-au păstrat credinţa și reputaţia. 3. Cât de mult au suferit legiunile în timpul asediului de la Vetera și totuși n-au fost clintite din loc de teroare și de promisiuni; noi avem la dispoziţie, în afară de arme,

bărbaţi și fortificaţiile extraordinare ale taberei, grâne și rezerve alimentare în cantităţi suficiente chiar și pentru un război îndelungat. Există și bani în număr atât de mare, încât de curând a fost plătit donativul, pe care fie că preferaţi a-l considera acordat de Vespasian, fie de Vitellius, l-aţi primit în mod cert din partea împăratului roman. 4. învingători în atâtea bătălii, le Gelduba, la Vetera, când de atâtea ori aţi frânt dușmanii, dacă vă temeţi de lupta în câmp deschis, o atitudine nedemnă în orice caz, aveţi la dispoziţie fortificaţii, ziduri și nenumărate mijloace de a prelungi războiul, până când vor sosi din provinciile învecinate ajutoare și armate. Eu nu sunt pe placul vostru, fie: 5. dar există alţi legaţi, alţi tribuni; alegeţi un centurion sau chiar un soldat. Dar nu cumva să se răspândească știrea acestui sacrilegiu pe întreaga suprafaţă a pământului, că veţi fi servitorii cu care Civilis și Classicus vor invada Italia! Iar dacă germanii și galii vor ajunge până în faţa zidurilor Romei, veţi scoate săbiile împotriva patriei voastre? Groaza îmi cuprinde sufletul la gândul unei asemenea crime. Oare veţi face de gardă pentru Tutor, un trevir? Semnalul de luptă îl va da un batav? Bandele de germani se vor recruta printre voi? Care va fi deznodământul acţiunii criminale, când legiunile romane vor pomi contraofensiva? Oare veţi rătăci deveniţi transfugi din transfugi, deveniţi trădători din trădători între vechiul și noul jurământ, blestemaţi de zei? 6. Pe tine, Jupiter Optimus Maximus, pe care te-am cinstit, timp de opt sute douăzeci de ani”, cu atâtea triumfuri, pe tine, Quirinus, părinte al orașului roman100, vă rog cu evlavie să nu permiteţi, chiar dacă nu aţi vrut ca sub conducerea mea această tabără să rămână necoruptă și nevătămată, să fie profanată și pângărită de Tutor și de Classicus; acordaţi-le soldaţilor romani sau inocenţa, sau căinţa grabnică înaintea săvârșirii crimei!”

Cuvântarea a fost primită cu sentimente amestecate de speranţă, teamă și rușine. Sclavii și liberţii l-au oprit pe Vocula, care părăsise adunarea cu gânduri funeste, să prevină prin sinucidere un asasinat hidos. Classicus l-a

trimis pe Aemilius Longinus, un dezertor al primei legiuni, care i-a grăbit sfârșitul; aruncarea în lanţuri a legaţilor Herennius și Numisius li ˇs-a părut rebelilor a fi o măsură suficientă. 2. După aceea Classicus a preluat însemnele de comandant roman și a venit în tabără; dar nici măcar el, deși era insensibil la orice crimă, nu și-a găsit cuvintele pentru a citi cu voce tare formula jurământului; cei care erau de faţă au depus jurământul de credinţă în favoarea impˇeriului Galliilor. Asasinul lui Vocula a fost înălţat în grad, ceilalţi au fost răsplătiţi cu premii în funcţie de sacrilegiile săvârșite.
Tutor și Classicus și-au împărţit între ei sarcinile. Tutor a înconjurat cu trupe puternice Colonia Agrippinensis și i-a obligat pe locuitori și pe soldaţii stabiliţi pe malul superior al Rinului să depună același jurământ; la Mogontiacum au fost uciși tribunii și a fost izgonit prefectul taberei deoarece au refuzat să se supună. Classicus i-a ales pe cei mai corupţi dintre transfugi și le-a poruncit să pornească spre asediaţi101 și să le ofere iertarea, dacă acceptă starea de lucruri prezentă; altfel, să nu aibă nicio speranţă, căci vor avea de suferit foamea și fierul și cele mai cumplite nenorociri; emisarii au adăugat propriul lor exemplu.

Pe de o parte credinţa, pe de alta lipsurile îi făceau pe asediaţi să ezite între onoare și trădare. în timp ce șovăiau, nevoia de alimente obișnuite și neobișnuite devenise acută, căci consumaseră vitele, caii și celelalte animale, pe care situaţia îi obligase să le utilizeze, chiar dacă erau odioase și scârboase. în cele din urmă, au smuls crengi și rădăcini și ierburi care creșteau printre pietre și au dat o dovadă extraordinară de suportare a mizeriei, până când au pătat gloria ieșită din comun printr-un sfârșit jalnic, căci i-au trimis soli lui Civilis, să-l roage să-i lase în viaţă. 2. Civilis nu le-a îndeplinit nicio rugăminte până când nu au depus jurământul de credinţă faţă de Gallii; conform înţelegerii, prada care se afla în tabără îi aparţinea lui Civilis; el a stabilit paznici care să pună mâna pe bani, sclavi și bagajele armatei și care să-i urmărească pe soldaţi, când

părăseau tabăra uşuraţi de bani. Cam la a cincea piatră militară ei se năpustesc și atacă prin surprindere coloana care înainta fără grijă. Cei mai curajoși au căzut la postul lor, mulţi când căutau să scape dispersându-se; restul ˝s-a refugiat înapoi în tabără, iar Civilis se plângea și îi acuza pe germani, ca și cum ar fi ˝încălcat pactul printr-o acţiune criminală. 3. Greu de spus dacă indignarea lui era simulată sau dacă n-a putut să-și stăpânească furia. După prădarea taberei au aruncat torţe și incendiul i-a cuprins pe toţi supravieţuitorii luptei.

Civilis, conform unui obicei al barbarilor, imediat după ce a luat armele împotriva romanilor, și-a lăsat părul, vopsit roșu, să crească102 și l-a dat jos numai după masacrarea legiunilor; se spune că i-a oferit fiului său, aflat la vârsta copilăriei, câţiva prizonieri pe care să-i ia la ţintă cu săgeţi și suliţe de jucărie. Oricum ar fi, nici el, nici vreun batav n-au jurat credinţă Galliilor, deoarece, încrezător în resursele Germaniei, îşi spunea că, dacă ajunge la o bătălie pentru putere cu galii, de partea lui va fi reputaţia strălucită și superioritatea militară.

Munius Lupercus, legat de legiune, a fost trimis ca dar, între alte lucruri, fecioarei Veleda103. Această fecioară de neam bructer se bucura de mare autoritate datorită unui vechi obicei al germanilor, conform căruia ei atribuiau multor femei darul prezicerii; odată cu progresele înregistrate de această superstiţie, le-au considerat a fi zeiţe. în acel moment faima Veledei era extraordinară, deoarece ea prezisese succesele germanilor și distrugerea legiunilor. 3. însă Lupercus a fost ucis pe drum. Câţiva centurioni și tribuni născuţi în Gallia au fost păstraţi garanţie pentru alianţa încheiată. Taberele de iarnă ale cohortelor, ale unităţilor de cavalerie și ale legiunilor au fost distruse și incendiate, fiind păstrate numai cele așezate la Mogontiacum și Vindonissa.

Legiunea a X VI-a, împreună cu trupele auxiliare care se predaseră în același timp, au primit ordinul să părăsească Novaesium și să pornească spre Treverum; le-a fost fixată ziua ultimă, când trebuiau să plece din tabără. în intervalul

de timp au fost cuprinși de diferite griji: cei mai lași se îngrozeau la gândul precedentului creat prin masacrul de la Vetera, cei mai buni erau cuprinși de rușine: ce fel de marș va fi acesta, spuneau ei, cine le va fi conducător? Toate se află la bunul plac al celor pe care și i-au făcut stăpâni peste viaţa și moartea lor. Alţii, fără niciun sentiment al onoarei, îşi expuneau banii și celelalte bunuri pe care le considerau de mare preţ, doar câţiva pregăteau armele și apucau sulițele, ca pentru a da o bătălie. 2. în timpul acestor pregătiri a sosit momentul plecării; spectacolul era mai hidos decât cel al așteptării: în interiorul fortificaţiilor grozăvia nu prea ieșise la iveală, dar câmpul deschis și lumina zilei au dezvăluit întreaga rușine: statuile împăraţilor prăbușite la pământ, steagurile fără podoabe, în timp ce pretutindeni străluceau steagurile galilor; o coloană mută, asemenea unui convoi funerar; conducătorul ei, Claudius Sabinus, chior, avea o înfăţișare groaznică, iar mintea și mai infirmă.
Dezonoarea ˇs-a amplificat când legiunea ˇs-a amestecat cu trupele care părăsiseră tabăra de la Bonna. Și, când ˇs-a răspândit zvonul că legiunile au căzut prizoniere, toţi cei care puţin mai înainte tremuraseră numai la gândul numelui de roman, alergau de peste tot de pe ogoare și din case și se bucurau nespus de spectacolul neobișnuit. 4. Unitatea de cavalerie picentină n-a putut suporta bucuria mulţimii care-i insulta și, în ciuda promisiunilor și a ameninţărilor lui Sancfus, revin la Mogontiacum; pe drum, din întâmplare, le-a ieșit în cale Longinus, asasinul lui Vocula: l-au străpuns cu sulițele, un act prin care au început să-și ispășească vina; legiunile, fără să-și schimbe itinerarul, ˇs-au așezat în faţa zidurilor cetăţii trevirilor.

Civilis și Classicus, orgolioși datorită succeselor repurtate, au stat la îndoială, dacă să nu permită armatelor lor să prade Colonia Agrippinensis. Cruzimea lor înnăscută și dorinţa de pradă îi împingea spre distrugerea orașului, dar acestui gând i se opuneau necesităţile impuse de război și folosul pe care-l aduce reputaţia de clemenţă pentru cei care voiau să instaureze un nou impˇeriu; ba

chiar Civilis a fost înduplecat și de amintirea unei binefaceri: când a început rebeliunea, fiul său a fost prins la Colonia Agrippinensis, dar a fost deţinut într-o captivitate ospitalieră. 2. Transrenanii însă detestau orașul din cauza bogăţiei și a dimensiunilor sale și socoteau că scopul războiului este fie așezarea tuturor germanilor în acel loc, fie distrugerea sa și dispersarea ubilor.

în consecinţă, tencterii, un neam despărţit de Rin de Colonia Agrippinensis, au trimis o delegaţie care să aducă la cunoștinţa adunării poporului din oraș hotărârile lor; cel mai violent dintre delegaţi le-a comunicat în următorii termeni: „Mulţumim zeilor comuni și celui mai slăvit dintre zei, Marte104, pentru faptul că voi aţi revenit în rândurile germanilor și v-aţi reluat vechiul nume105 și vă felicităm pentru faptul că, în sfârșit, veţi fi oameni liberi între oameni liberi; căci, până în această zi romanii n-au închis fluviile, pământurile, ba chiar și cerul însuși, pentru a interzice orice conversaţie și întâlnire între noi sau, fapt mai insultător pentru bărbaţi născuţi să poarte război, să ne impună să venim goi, sub pază și obligaţi să plătim bani, când voiam să intrăm în contact cu voi106.2. Dar, pentru ca prietenia și alianţa noastră să poată fi garantate pe vecie, vă cerem să dărâmaţi zidurile coloniei, aceste dovezi ale sclaviei (chiar și animalele sălbatice, când sunt ţinute închise, îşi uită virtuţile), să-i ucideţi pe toţi romanii aflaţi pe teritoriul vostru (libertatea nu poate convieţui cu stăpânii); bunurile celor uciși puneţi-le la dispoziţia comunităţii, ca nu cumva cineva să poată ascunde parte din ele sau să ia ceva în propriul său interes. 3. Să ne fie și nouă, și vouă permis să locuim pe ambele maluri ale Rinului, așa cum a fost pe vremea strămoșilor noștri: căci, după cum natura a dezvăluit tuturor oamenilor lumina zilei, tot astfel ea a pus la dispoziţia bărbaţilor curajoși toate pământurile. Reluaţi instituţiile și modul de viaţă al strămoșilor noștri și lăsaţi deoparte plăcerile, prin care romanii reușesc mai bine să-i stăpânească pe supuși decât cu ajutorul armelor107. Atunci veţi fi un popor integru și curat, care a uitat ce este servitutea, și veţi trăi pe plan de

egalitate cu alţii sau îi veţi stăpâni voi pe alţii”.

Locuitorii orașului, după ce și-au luat un timp de reflecţie, deoarece teama de viitor nu le permitea să accepte condiţiile și nici situaţia prezentă să le respingă, răspund în următorii termeni: „Imediat ce ni ˇs-a dat posibilitatea redobândirii libertăţii, noi am și speculat ocazia cu mai mare aviditate decât prudenţă, pentru a ne uni cu voi și cu ceilalţi germani, fraţii noștri, în ceea ce privește zidurile orașului, noi credem că acum, când armatele romane se concentrează împotriva noastră, este preferabil să le întărim decât să le dărâmăm. 2. Dacă vreun străin venit din Italia sau din provincii ˇs-a aflat la noi, apoi fie l-a nimicit războiul, fie ˇs-a refugiat fiecare în ţinutul său. Odinioară ˇs-au stabilit aici coloni care ˇs-au unit cu noi prin căsătorii: pentru aceștia și pentru urmașii lor aceasta este patria și nu vă putem crede până-ntr-atâta de răuvoitori, încât să pretindeţi moartea părinţilor, a fraţilor și a copiilor noștri. 3. Am suprimat toate taxele care împovărează comerţul 108; circulaţia va fi liberă cu condiţia să aibă loc în timpul zilei și fără arme, până când legile recente vor intra în uz prin obișnuinţă. Arbitrii înţelegerii noastre vor fi Civilis și Veleda, în faţa cărora vom sancţiona pactul”. 4. Tencterii au fost astfel îmblânziţi și au fost trimiși soli încărcaţi cu daruri către Civilis și Veleda; pactul a fost încheiat conform dorinţelor locuitorilor Coloniei Agrippinensis; li ˇs-a refuzat însă întrevederea și convorbirea cu Veleda: nimeni nu avea voie să o vadă, pentru ca sentimentul de veneraţie să fie mai puternic. Veleda trăia într-un turn înalt; ea alesese o rudă a ei pentru a transmite întrebările și răspunsurile, asemenea unui mesager al divinităţii.

Civilis, cu forţele sporite prin alianţa încheiată cu Colonia Agrippinensis, a hotărât să caute să atragă de partea sa cetăţile învecinate și, în cazul când ˇs-ar opune, să le declare război. După ce a pus mâna pe sanuci108bis și a organizat tineretul în cohorte, ˇs-a ciocnit de Claudius Labeo care cu o ceată adunată în grabă ˇs-a opus progreselor sale, bizuindu-se pe natura terenului, căci

apucase să ocupe podurile de pe râul Mosa. 2. Bătălia dată în locuri înguste a fost nedecisă până când germanii, trecând înot râul, au căzut în spatele lui Labeo; în același timp Civilis, fie din temeritate, fie premeditat, ˟s-a amestecat printre trupele tungrilor și a strigat: „N-am început războiul, pentru ca batavii și trevirii să stăpânească alte popoare; departe de noi asemenea trufie. Acceptaţi alianţa noastră: eu voi fi de partea voastră, fie în calitate de comandant, fie de soldat, cum veţi voi”. 3. Mulţimea a fost impresionată, soldaţii au pus săbiile în teacă, iar Campanus și luvenalis, doi fruntași tungri, au predat întreg neamul; Labeo a reușit să fugă, mai înainte de a fi ˟înconjurat. Civilis i-a încorporat pe baetasi și pe nervi, care i se supuseseră de curând; astfel el avea la dispoziţie o forţă uriașă, căci cetăţile erau impresionate de el sau înclinau din proprie voinţă de partea sa.

între timp, Iulius Sabinus, după ce a prăvălit la pământ monumentele pe care erau înscrise tratatele de alianţă cu romanii, poruncește să fie salutat cu numele de *Caesar109* și pornește cu o gloată dezordonată de indigeni să-i prade pe secvani109bis, un popor învecinat și credincios nouă; secvanii n-au refuzat bătălia. Soarta a fost favorabilă cauzei mai drepte, iar lingonii au fost înfrânţi. Sabinus a abandonat lupta tot atât de împanicat, pe cât o declanșase de necalculat; ca să dea impresia că a murit prin sinucidere, a incendiat casa în care se refugiase. 2. Dar, în ce chip și în ce ascunzători și-a petrecut viaţa timp de nouă ani, ca și constanţa prietenilor săi și exemplul extraordinar de fidelitate dat de soţia sa Epponia, vom aminti la momentul potrivit110. Treptat, popoarele și-au revenit în fire și au început să respecte din nou caracterul sacru al tratatelor; inițiativa a pornit de la remi, care au cerut public în toate Galliile să fie trimise delegaţiile tuturor popoarelor pentru a se consulta în comun, dacă preferă libertatea sau pacea.

între timp, la Roma soseau vești exagerate asupra evenimentelor, iar Mucianus era preocupat ca nu cumva generalii, în ciuda strălucirii lor (îi alesese pe Gallus

Annius și pe Petilius Cerialis) să nu poată face faţă unui asemenea război. Nu putea lăsa orașul fără conducător; se temea de dorinţa de nestăpânit pentru plăceri a lui Domiţian, iar în Primus Antonius și în Varus Arrius, cum am mai spus, nu avea nicio încredere. 2. Varus, pus în fruntea cohortelor pretoriene, încă mai avea în mână trupe și putere; Mucianus l-a demis din această funcţie, dar, ca să nu-l lase fără compensaţie, l-a numit prefect al anonei111. Ca să-l liniștească pe Domiţian, care-l simpatiza pe Varus, l-a numit în fruntea cohortelor pretoriene pe Arrecinus Clemens, o rudă prin alianţă a lui Vespasian112 și bun prieten cu Domiţian. Mucianus repeta întruna că tatăl acestuia îndeplinise aceeași funcţie cu strălucire în vremea lui Gaius Caesar113, că același nume va fi plăcut soldaţilor și că el, deși face parte din ordinul senatorial114, va face cu succes faţă ambelor însărcinări. 3. Pentru suita lui Domiţian și a lui Mucianus sunt alese cele mai importante personalităţi, dar și unii care reușiseră să dobândească această onoare prin intrigi. în același timp, amândoi îşi fac pregătirile pentru campanie, dar cu stări sufletești diferite: Domiţian cu speranţele și precipitarea caracteristice vârstei, Mucianus, temporizând, pentru a-i înfrâna înflăcărarea, căci se temea ca, dacă ar fi avut armata în mână, lipsa de măsură tipică vârstei și influenţele proaste care se exercitau asupra lui să nu compromită războiul. 4. Legiunile învingătoare, a VIII-a, a IX-a, a XIII-a, dintre cele ale lui Vitellius, a XXI-a115 și, din cele recent recrutate, a II-a, sunt îndreptate prin Alpii Cotieni şi pentru, o parte prin muntele Graius115bis; din Britannia au fost convocate legiunile a XIV-a și a VI-a, iar din Hispania legiunea I.

5. Datorită știrilor despre sosirea armatei și datorită naţiilor galice care de la sine înclinau spre moderaţie, toţi reprezentanţii cetăţilor Galliilor ˇs-au adunat la consfătuire în ţinutul remilor. Acolo îi aștepta delegaţia trevirilor, care avea în Iulius Valentinus pe cel mai hotărât partizan al războiului. Acesta, într-un discurs bine pregătit, a expus toate reproșurile aduse de obicei marilor impˇerii116 și a

proferat insulte la adresa poporului roman; era un agitator gata să provoace răscoale și plăcea multora prin elocinţa sa furibundă.

în replică, Iulius Auspex, unul dintre fruntașii remilor, a vorbit îndelung despre forţa romanilor și despre binefacerile păcii: războiul, spunea el, poate fi ˇîntreprins și de către lași, dar numai cei curajoși îşi asumă pericolele; deja legiunile îi ameninţă; pe cei mai înţelepţi i-a stăpânit făcând apel la sentimentele de respect și de credinţă, pe cei tineri, prin teama faţă de pericole. Toţi lăudau curajul lui Valentinus, dar urmau sfatul lui Auspex. 2. Este un fapt cert că trevirilor și lingonilor le-a dăunat mult în ochii galilor faptul că în timpul războiului lui Vindex stătuseră de partea lui Verginius. Pe mulţi i-a oprit rivalitatea între provincii: cine va conduce războiul? cine va avea dreptul auspiciilor? care va fi, în caz de succes, capitala imp ˇeriului? 3. Nici nu dobândiseră victoria și izbucnise discordia; unii în certurile iscate invocau tratatele, alţii bogăţiile, forţele și vechimea neamului ca argumente; din dezgust faţă de un viitor nesigur, au preferat starea prezentă. în numele Galliilor a fost trimisă o scrisoare trevirilor în care li se cerea să se abţină de la război: iertarea le poate fi acordată și, dacă sunt cuprinși de remușcare, galii sunt gata să intervină în favoarea lor; ˇs-a opus însă același Valentinus și i-a asurzit pe concetăţenii săi, căci era mai puţin preocupat de pregătirea războiului, dar foarte activ în adunări.

Așadar, nici trevirii, nici lingonii, nici celelalte neamuri rebele nu se comportau pe măsura întreprinderii periculoase la care se angajaseră; nici comandanţii lor nu acţionau în acord: Civilis străbătea locurile neumblate ale belgilor în încercarea de a-l prinde sau de a-l izgoni pe Claudius Labeo; Classicus se complăcea cel mai adesea într-o inactivitate rușinoasă, ca și cum se și putea bucura de impˇeriu; nici măcar Tutor nu ˇs-a grăbit să ocupe malurile superioare ale Rinului și strâmtorile Alpilor cu trupe. 2. între timp, legiunea a XXI-a trecea prin Vindonissa, iar Sextilius Felix cu cohortele auxiliare

năvălea prin Raetia; acestor trupe li ˇs-a adăugat unitatea de cavalerie a singularilor117, chemată odinioară de Vitellius, dar care mai târziu se declarase în favoarea lui Vespasian. în fruntea ei se afla Iulius Briganticus, un nepot de soră al lui Civilis, care (căci urile cele mai puternice se produc cel mai adesea între rude) era detestat de unchiul său, pe care și acesta îl detesta în egală măsură. 3. Tutor și-a sporit forţele cu recruţi recenţi dintre vangioni, caieracauţi, tribocorill7bis, le-a întărit cu veterani romani atât infanteriști, cât și călăreţi, căci îi corupsese pe legionari prin constrângeri și promisiuni; aceștia mai întâi masacrează cohorta trimisă în avangardă, apoi, la apropierea generalilor și a armatei romane, se refugiază la aceștia și antrenează în dezertarea lor onorabilă pe tribocori, vangioni și caieracauţi. 4. Tutor și trevirii au evitat Mogonliacumul și ˇs-au repliat spre Bingium118; el era încrezător în poziţia pe care o deţinea, fiind[ɔ- tăiase podul de pe râul Nava; dar un atac prin surprindere al cohortelor conduse de Sextilius și faptul că a fost găsit un loc de trecere prin vad au dus la descoperirea și înfrângerea sa. Trevirii au fost zguduiţi de acest dezastru, iar poporul, abandonând armele, rătăcea pe ogoare; câţiva fruntași, vrând să pară a fi primii care au renunţat la război, ˇs-au refugiat în cetăţi care nu abandonaseră alianţa cu romanii. 5. Legiunile conduse de la Novaesium și Bonna în teritoriul trevirilor, cum am amintit mai înainte1 l8bis, au depus spontan jurământul în favoarea lui Vespasian. Toate acestea ˇs-au petrecut în absenţa lui Valentinus; când acesta a sosit furibund și gata să răscolească și să distrugă totul, legiunile ˇs-au retras la mediomatrici, un popor aliat; Valentinus și Tutor îi readuc pe treviri sub arme și îi ucid pe legaţii Herenius și Numisius, pentru ca să fie uniţi mai puternic prin asocierea la crimă, speranţa iertării micșorându-se.

Aceasta era situaţia militară când Petilius Cerialis a sosit la Mogontiacum. La sosirea sa au renăscut speranţele; el însuși dornic de luptă și prin temperament mai dispus să-l dispreţuiască pe adversar decât să-l evite,

îi înflăcăra pe soldaţi în cuvântări energice, hotărât să nu amâne bătălia, de îndată ce va avea posibilitatea să-l înfrunte pe inamic. 2. Lasă la vatră toţi soldaţii recrutaţi în Gallia și ordonă să se anunţe că legiunile sunt suficiente pentru apărarea imp˘eriului; aliaţii să se bucure de binefacerile păcii în deplină siguranţă, ca și cum războiul ˘s-a terminat, deoarece trupele romane au preluat lupta. Aceste decizii au sporit spiritul de supunere al galilor; când tinerii ˘s-au întors acasă, ei au suportat mai ușor plata tributului și au fost cu atât mai dispuși să-și îndeplinească sarcinile, cu cât au fost dispreţuiţi. 3. între timp, Civilis și Classicus, când au aflat despre înfrângerea lui Tutor și de dezastrul suferit de treviri și că toate decurg în favoarea romanilor, trimit în panică și precipitat, în timp ce îşi concentrează forţele dispersate, curier după curier la Valentinus, pentru a-l avertiza să nu rişte o bătălie decisivă.

Cu atât mai rapid Cerialis trimite ofiţeri spre mediomatrici, ca să conducă legiunile pe un drum mai scurt către dușman, concentrează armata, câtă era, la Mogontiacum cu trupele sale și sosește după trei zile de marș la Rigodulum119, loc unde se așezase Valentinus cu trupe numeroase de treviri; poziţia lui Valentinus era acoperită de munţi și de râul Mosella și fusese întărită cu șanţuri și baricade de piatră. 5. Aceste întăriturii nu l-au oprit pe generalul roman să ordone infanteriei să le forţeze, cavaleriei să urce colina în coloană, dispreţuindu-l pe dușman care avea trupele așezate la întâmplare și care nu putea fi ajutat în asemenea măsură de natura locului, încât legiunile să nu o poată depăși graţie forţei lor. O oarecare întârziere ˘s-a produs în timpul ascensiunii, câtă vreme călăreţii au fost ţinta proiectilelor dușmanilor; dar, de îndată ce ˘s-a ajuns la lupta corp la corp, trevirii au fost dislocaţi din poziţiile lor și ˘s-au prăbușit asemenea unui zid în ruină. O parte a cavaleriei, trecând pe pantele mai netede, a căzut în spatele inamicului și i-a capturat pe cei mai nobili belgi, între care și pe Valentinus.

A doua zi Cerialis a intrat în Colonia Trevirorum;

armata ardea de dorinţa distrugerii cetăţii. „Aceasta este”, spuneau ei, „patria lui Civilis, patria lui Tutor; din cauza trădării lor au fost înconjurate și masacrate legiuni. De ce să fi suferit atâta Cremona? Ea a fost smulsă din sânul Italiei, pentru că i-a întârziat o singură noapte pe învingători! Iar în imediata lor vecinătate stă nevătămată capitala Germaniei, care se laudă cu prăzile luate de la armate și cu uciderea generalilor romani. Prada să fie vărsată fiscului: lor le este de ajuns incendierea și ruinarea coloniei rebele, fapt prin care vor compensa distrugerea atâtor tabere militare14.2. Cerialis, de teamă să nu se dezonoreze, dacă se va crede că el a încurajat anarhia și cruzimea trupelor, le stăpânește furia; iar soldaţii ˇs-au supus și ˇs-au arătat mai cumpătaţi în războaie externe, după ce au pus capăt luptelor intestine. Apoi atenţia le-a fost deturnată de aspectul mizerabil al legiunilor aduse de la mediomatrici. 3. Soldaţii stăteau triști din cauza conștiinţei vinovăţiei, cu privirile aţintite spre pământ; armatele mărșăluiau împreună, dar nu se salutau; soldaţii nu le răspundeau celor care-i consolau și îi îmbărbătau, ci stăteau ascunși în corturi și evitau chiar și lumina zilei. Și nu pericolul sau teama, ci rușinea și dezonoarea le-au luat glasul; învingătorii stăteau și ei consternaţi și nu îndrăzneau să implore cu voce tare iertarea rebelilor, ci numai prin tăcere și lacrimi. În sfârșit, Cerialis a calmat spiritele, repetând întruna că toate câte ˇs-au întâmplat din discordia între soldaţi și generali sau din perfidia dușmanilor a fost opera destinului. 4. Să considere această zi drept prima lor zi de serviciu și de depunere a jurământului; nici împăratul, nici ei înșiși nu-și mai amintesc de fărădelegile săvârșite. Atunci au fost primiţi în aceeași tabără și ˇs-a dat poruncă printre manipule, ca nu cumva cineva în vreo ceartă sau vreo altercaţie să reproșeze camarazilor de arme rebeliunea sau dezastrul suferit.

Apoi Cerialis le-a vorbit astfel trevirilor și lingonilor convocaţi la adunare120: „Niciodată nu m-am preocupat de elocinţă, ci am afirmat prin arme valoarea poporului

roman; dar, deoarece pentru voi cuvintele au o mare importanţă și nu cântăriţi binele și răul în sine, conform naturii lor, ci în funcţie de vorbele zvârlite de răsculaţi, m-am decis să vă spun câteva lucruri care, după încheierea războiului, să vă fie vouă mai de folos că le-aţi auzit, decât nouă că le-am rostit. 2. Generalii și împăraţii romani au pătruns pe pământurile voastre și ale celorlalţi gali nu din dorinţa lor, ci la cererea strămoșilor voștri, căror discordiile nu le dădeau nicio clipă de liniște și aproape că i-au dus la pieire121; germanii, chemaţi în ajutor, i-au aservit, indiferent dacă veneau în calitate de aliaţi sau de dușmani122. Este un fapt cunoscut câte războaie am purtat împotriva cimbrilor și teutonilor, câte eforturi au depus armatele noastre, cu ce succes am dus luptele împotriva germanilor123. Nu ne-am așezat pe malurile Rinului pentru a păzi Italia, ci pentru ca nu cumva un alt Ariovistus să pună stăpânire pe Gallii124.

Aveţi cumva impresia că Civilis și batavii și neamurile lor de dincolo de Rin vă iubesc mai mult decât i-au iubit strămoșii lor pe părinţii și bunicii voștri? întotdeauna aceleași motive i-au împins pe germani spre Gallii, și anume capriciul, dorinţa de câştig și necesitatea de a-și schimba locul, pentru a putea pune stăpânire pe acest pământ foarte bogat și pe voi înșivă și să părăsească mlaștinile și deșerturile lor; de altminteri, libertatea și alte cuvinte pompoase constituie pentru ei numai un pretext și nimeni nu a urmărit supunerea și dominarea altora fără să fi invocat asemenea cuvinte125.

Despotismul și războaiele au domnit întotdeauna în Gallii, până când v-aţi plecat în faţa legilor noastre126. în ceea ce privește, deși am fost de atâtea ori provocaţi de voi, nu v-am impus prin dreptul învingătorului decât ceea ce era necesar pentru menţinerea păcii; căci nu poate exista pentru popoare o pace fără arme, arme fără solde, solde fără tributuri; toate celelalte le deţinem în comun cu voi. Ba chiar de multe ori vă aflaţi în fruntea legiunilor noastre, voi administraţi aceste provincii și altele127; nu există privilegii sau interdicţii. 2. Ne bucurăm în aceeași

măsură de binefacerile principilor demni de laudă, deși voi vă aflaţi la mari depărtări de ei; în schimb, principii despotici se dezlănţuie numai asupra celor din apropierea lor12K. Suportaţi desfrâul și dorinţa de câştig a tiranilor, așa cum suportaţi seceta, ploile prea abundente, celelalte calamităţi naturale. Câtă vreme vor există oameni, vor exista și viciile, dar acestea nu sunt neîntrerupte și sunt compensate prin intervenţia oamenilor de bună calitate. Poate speraţi că sub domnia lui Classicus și a lui Tutor puterea va fi măsurată sau poate credeţi că prin reducerea impozitelor vor putea fi lotuși pregătite armate capabile să-i respingă pe germani și pe britani? 3. Dar, dacă vor fi izgoniţi romanii, să ne ferească zeii de așa ceva, ce altceva se va produce decât războaie ale tuturor neamurilor între ele129? Opt sute de ani de soartă fericită și de politică înţeleaptă au consolidat acest edificiu, care nu se poate prăbuși fără prăbușirea distrugătorilor săi! Dar pe voi vă așteaptă pericolul cel mai mare, voi care deţineţi aur și bogăţii, cauzele primordiale ale tuturor războaielor. 4. în consecinţă, cinstiţi și cultivaţi pacea și Roma, care ne asigură tuturor, atât învinșilor, cât și învingătorilor, aceleași drepturi; să vă fie călăuză exemplele destinului pe care l-au avut alte popoare, ca să nu preferaţi spiritul de rezistenţă căruia îi este asociată pieirea unei supuneri care vă asigură securitatea”. Printr-un asemenea discurs el a calmat spiritele și le-a redat speranţele unor oameni care se temeau de un tratament aspru.

Orașul Trevirum era deţinut de armata învingătoare, când Civilis și Classicus i-au trimis lui Cerialis o scrisoare cu următorul conţinut: Vespasian, în ciuda eforturilor depuse pentru a se ascunde realitatea, a murit, Roma și Italia sunt zdrobite de războiul civil, iar Mucianus și Domiţian sunt numai nume iluzorii și nu mai au nicio putere; dacă Cerialis dorește pentru sine imp˘eriul Galliilor, ei se vor mulţumi cu teritoriile popoarelor lor; dar, dacă el preferă războiul, nu se vor da în lături de la luptă130. Cerialis, fără să răspundă niciun cuvânt lui Civilis și lui Classicus, i-a trimis lui Domiţian mesagerul și

scrisoarea. 2. Dușmanii, care se dispersaseră, îşi concentrau de pretutindeni forţele. Mulţi i-au reproșat lui Cerialis faptul că le-a permis să se concentreze, când i-ar fi putut intercepta cu uşurinţă mai înainte de a fi executat manevra. Armata romană a înconjurat tabăra unde se așezase neprevăzător mai înainte, fără să o întărească ţu un șanţ și cu palisade.

Germanii erau hărţuiţi între mai multe opţiuni. Civilis era de părere că trebuie așteptate neamurile de dincolo de Rin, care prin teroarea pe care o vor răspândi vor frânge forţele deja încercate ale poporului roman: galii nu vor fi decât o pradă pentru învingători; singura lor forţă reală, belgii, se vor declara de partea sa pe faţă sau vor fi cu sufletul alături de el. 2. Tutor considera că forţele romane vor spori graţie întârzierii acţiunii, căci de pretutindeni se adună armate: din Britannia sosește o legiune, au fost convocate cele din Hispania, altele se află pe drum din Italia; și nu este vorba de soldaţi recrutaţi recent, ci de trupe de veterani încercaţi în lupte. în ceea ce-i privește pe germani, cei care-și pun speranţele în ei să știe că aceștia nu suportă să li se dea ordine, să fie conduși, ci acţionează întotdeauna numai după bunul lor plac; banii și darurile, singurele lucruri care îi pot seduce, se află în cantităţi mari în mâinile romanilor; nimeni nu este atât de dornic de război, încât la un preţ egal să nu prefere pacea pericolelor. 3. Dar, dacă ei trec imediat la ofensivă, Cerialis nu are la dispoziţie decât resturile legiunilor germanice legate prin jurământ de confederaţia Galliilor1 u. Faptul că au zdrobit de curând ceata dezordonată a lui Valentinus, în pofida speranţelor lor, le-a sporit lor și generalului lor temeritatea: vor avea din nou îndrăzneala și se vor ciocni de data asta nu de un tinerel fără experienţă, mai mult preocupat de discursuri și de adunări, ci de Civilis și de Classicus; când îi vor fi văzut pe aceștia îşi vor aminti de teroarea, foamea și existenţa precară pe care au dus-o de atâtea ori în captivitate. 4. Nici trevirii, nici lingonii nu vor putea fi menţinuţi în supunere faţă de Roma: ei vor relua lupta de îndată ce îi va fi părăsit teama. Classicus a pus

capăt controversei, adoptând părerea lui Tutor, și din acest moment au trecut la acţiune.

La centru au fost așezaţi ubii și lingonii132, la aripa dreaptă, cohortele batavilor, la aripa stângă, bructerii și tencterii. Parte înaintau prin munţi, parte pe porţiunea dintre drum și râul Mosella: atacul lor a fost atât de neașteptat, încât l-a surprins pe Cerialis în dormitor și în pat (el nu îşi petrecuse noaptea în tabără), de unde a auzit în același timp că se dă bătălia și că soldaţii săi au pierdut-o; el i-a acuzat de lașitate pe cei care i-au adus știrea, până când a putut vedea cu ochii săi proporţiile dezastrului: tabăra legiunilor fusese străpunsă, cavaleria se afla în derută, podul de pe Mosella, care leagă colonia aflată de partea cealaltă a râului, ocupat de dușmani. 2. Cerialis, întreprinzător în situaţia confuză creată, oprindu-i cu mâna pe fugari, azvârlindu-se cu corpul descoperit printre suliţe, reușește printr-o acţiune temerară să cucerească podul cu ajutorul unor oameni foarte curajoși și îl încredinţează spre pază unor trupe de elită. Apoi, revenit în tabără, vede manipulele legiunilor, care fuseseră făcute prizoniere la Novaesium și Bonna, în debandadă și doar puţini soldaţi în jurul însemnelor, iar vulturii aproape înconjuraţi. 3. Cuprins de furie, a strigat: „Nu pe Bordeonius Flaccus, nu pe Vocula îi părăsiţi; aici nu se produce nicio trădare; nu am de ce să mă disculp decât de faptul că am crezut fără socoteală că voi aţi uitat pactele galice și v-aţi reamintit de jurământul depus faţă de romani. Mă voi adăuga Numisiilor și Herenilor, ca să se poată spune că toţi legaţii voștri au căzut de mâinile soldaţilor lor sau ale dușmanilor lor. Duceţi-vă, vestiţi-i lui Vespasian sau mai bine lui Civilis și Classicus, căci drumul este mai scurt, că l-aţi părăsit pe generalul vostru în plină bătălie; dar vor sosi legiunile care nu vor suporta să rămân nerăzbunat, iar voi nepedepsiţi.

Reproșurile lui erau întemeiate; tribunii și prefecţii zvârleau în faţa soldaţilor vorbe asemănătoare. ˝S-au adunat pe cohorte și manipule, căci nu puteau să-și desfășoare trupele în condiţiile în care dușmanul se răspândise peste tot; când erau împiedicaţi în manevrele

lor de corturi și bagaje, când bătălia se dădea în interiorul taberei. Tutor, Classicus și Civilis, fiecare la postul său, susţineau lupta și îi instigau pe gali în numele libertăţii, pe baiavi în numele gloriei, pe germani în numele prăzii. Toate decurgeau în favoarea dușmanilor, până când legiunea a XI-a, care dispunea de un spaţiu de manevră mai mare decât celelalte, a reușit să-și concentreze forţele, i-a oprit pe dușmani și apoi a contraatacat. 2. în acel moment, nu fără ajutor divin, starea de spirit ˇs-a schimbat pe neașteptate și învingătorii de până atunci au luat-o la fugă. Ei înșiși recunoșteau că i-a îngrozit vederea cohortelor care se regrupau pe înălţimi, după ce fuseseră dispersate la prima ciocnire, și care dădeau impresia unor trupe proaspete. Dar ceea ce i-a oprit în momentul când deţineau victoria a fost o luptă nenorocită pe care au dat-o între ei din dorinţa lor neînfrânată pentru pradă. Cerialis, care din nepăsare aproape compromisese situaţia, a restabilit-o prin tărie de caracter și statornicie și, exploatând succesul, a cucerit și a distrus în aceeași zi tabăra dușmanului.

Soldaţii nu ˇs-au bucurat prea lungă vreme de odihnă. Locuitorii Coloniei Agrippinensis cereau ajutor și se ofereau să o predea pe sora lui Civilis și pe fiica lui Classicus, care rămăseseră la ei drept garanţie a alianţei. între timp, ei i-au ucis pe germanii care se aflau răspândiţi prin casele lor; de aceea i-a cuprins teama și l-au rugat în mod întemeiat pe Cerialis să-i apere, mai înainte ca dușmanii, cu forţele refăcute, să-și redobândească speranţele și să fie cuprinși de dorinţa de răzbunare. 2. într-adevăr, Civilis se îndrepta spre ei și nu era lipsit de forţe, căci avea la dispoziţie cea mai valoroasă dintre cohortele sale, care, intactă și formată din chauci și frisi, se afla la Tolbiacum, în teritoriul Coloniei Agrippinensis. Știrile proaste primite l-au făcut însă să abandoneze proiectul: cohorta fusese distrusă printr-un act de perfidie al locuitorilor Coloniei: aceștia i-au lăsat pe germani să se obosească în banchete și cu vin, au închis ușile clădirii, au aruncat asupra ei torţe și au incendiat-o; în același timp,

Cerialis a sosit la faţa locului în marș forţat. 3. Civilis mai era îngrijorat și de faptul că legiunea a XIV-a putea face joncţiunea cu flota britanică și să-i zdrobească pe batavi în regiunea unde sunt înconjuraţi de Ocean133. Legatul Fabius Priscus a condus legiunea pe căi terestre împotriva nervilor și tungrilor, care au capitulat în faţa sa; pe de altă parte însă, caninefaţii au atacat flota și au scufundat sau capturat majoritatea corăbiilor. 4. Aceiași caninefaţi au împrăștiat o multitudine de nervi, care se puseseră de la sine în mișcare pentru a se lupta alături de romani. Până și Classicus a repurtat la Novaesium un succes într-o luptă împotriva cavaleriei trimise în avangardă de Cerialis. Toate aceste succese mărunte, dar numeroase, au micșorat faima victoriei repurtate de curând.

în aceleași zile Mucianus a poruncit uciderea fiului lui Vitellius sub pretextul că discordia va continua, câtă vreme nu elimină toţi germenii războiului. El n-a acceptat alegerea lui Antonius Primus în anturajul lui Domiţian, căci se temea de popularitatea acestuia în armată și de orgoliul unui bărbat care nu-ı putea suporta nici pe cei egali cu el, cu atât mai puţin pe superiori. 2. Antonius a plecat la Vespasian, dar primirea făcută n-a fost pe măsura așteptărilor sale, deși principele nu manifesta nicio ostilitate. Vespasian ezita în atitudinea pe care ˟s-o adopte faţă de Antonius: meritele acestuia erau evidente, căci sub conducerea sa, fără putinţă de tăgadă, fusese încheiat războiul; dar primise scrisorile lui Mucianus și, concomitent, ceilalţi îl zugrăveau pe Antonius ca pe un individ nesigur și vanitos; ei subliniau și păcatele existenţei sale anterioare. 3. De altminteri, din cauza aroganţei el provoca susceptibilităţile altora, căci amintea cu prea mare emfază serviciile făcute: pe unii îi acuza de lașitate, pe Caecina îl trata drept un prizonier care nu făcuse altceva decât să se predea. Toate acestea i-au creat reputaţia de om uşuratic, pe care nu se poate pune niciun temei; cu toate acestea, Vespasian l-a menţinut de formă printre prietenii săi.

în lunile în care Vespasian aștepta la Alexandria zilele

când vânturile de vară suflă cu regularitate și când marea este sigură pentru navigaţie, ˇs-au produs multe miracole, prin care ˇs-ar fi manifestat favoarea cerului și simpatia zeilor faţă de Vespasian134. Un individ oarecare din Alexandria, cunoscut pentru lipsa lui de vedere, se aruncă la picioarele sale, implorându-l prin gemete să-l vindece de orbire; el sosea la îndemnul zeului Serapis, pe care neamul foarte superstiţios al egiptenilor îl cinstește mai mult decât pe ceilalţi zei, și îl ruga pe principe să-i atingă ochii și genele cu saliva sa134bis. Un altul cu mâna paralizată îl ruga, la îndemnul aceluiași zeu, să-l calce pe mână cu talpa piciorului. 2. La început Vespasian îşi bătea joc de ei și îi respingea; apoi, la insistenţele lor a început să ezite, căci pe de o parte se temea să nu treacă drept un vanitos, pe de alta, rugăminţile celor doi și lingușirile adulatorilor îi dădeau speranţe135. în cele din urmă, el poruncește medicilor să se pronunţe dacă o asemenea orbire și o asemenea paralizie pot fi vindecate printr-o intervenţie umană. Medicii au formulat diferite opinii și au spus în concluzie: primului lumina ochilor nu i ˇs-a stins definitiv și, dacă vor fi eliminate obstacolele care-i stau în cale, îi va reveni vederea, iar celălalt are articulaţiile deviate și, dacă se exercită o presiune salutară asupra lor, va putea să le folosească din nou136. ˇS-ar putea ca zeii să-l fi ales pe principe ca instrument al voinţei lor; în sfârșit, gloria reușitei îi va reveni lui Caesar, iar ironiile, în caz de eșec, vor cădea asupra celor doi nenorociţi. 3. în consecinţă, Vespasian, considerând că soarta îi permite orice și că nimic nu mai este incredibil, le-a îndeplinit rugăminţile cu o figură fericită, în timp ce mulţimea aștepta încordată: imediat paraliticul a început să-și miște braţul, iar orbului i-a strălucit lumina zilei. Cele două miracole sunt amintite de martori oculari și astăzi, când minciuna nu mai poate aduce niciun beneficiu1 r/.

82. Apoi pe Vespasian l-a cuprins o dorinţă stăruitoare de a vizita templul lui Serapis, pentru a-l consulta pe zeu în legătură cu situaţia impˇeriului; le interzice celorlalţi să intre în templu. Când a pătruns în

lăcașul sfânt și ˟s-a concentrat asupra puterii divine, el l-a văzut în spatele său pe Basilides, unul dintre fruntașii Egiptului, despre care știa că se află ţintuit în pat de o boală, la distanţă de câteva zile de Alexandria. El îi întreabă pe preoţi dacă în acea zi Basilides a pătruns în templu, îi întreabă pe trecători dacă a sosit în oraș; în sfârșit, el trimite cercetași călări și află că în acel moment Basilides ˟s-a găsit la o distanţă de optzeci de mile; atunci el a interpretat apariţia drept un fenomen supranatural și a dedus semnificaţia răspunsului oracolului din numele de Basilides138.

Originea zeului Serapis nu este în niciun fel amintită de scriitorii noștri; preoţii egiptenilor povestesc următoarele139: regelui Ptolemeu, primul dintre macedoneni care a constituit regatul Egiptului140, în timp ce adăuga Alexandriei, de curând întemeiată141, ziduri, temple și culte religioase, i-a apărut în vis un tânăr de o frumuseţe extraordinară și de o statură care o depășea pe cea umană; tânărul l-a îndemnat să-i trimită în Pont pe cei mai credincioși prieteni ai săi, pentru a-i aduce de acolo statuia; faptul va fi de bun augur și o garanţie că Alexandria va fi o capitală importantă și strălucită; în același timp, el l-a văzut pe tânăr cum se ridica la cer scăldat în lumină. 2. Ptolemeu, intrigat de această prevestire și de miracol, le-a destăinuit preoţilor egipteni, care au darul să interpreteze asemenea viziuni, visul său din timpul nopţii. Cum preoţii nu cunoșteau Pontul și popoarele străine, el l-a chemat la sine pe Timotheus atenianul, din neamul Eumolpizilor, în calitatea sa de mare preot al misterelor de la Eleusis142, și l-a întrebat care ar fi acea religie și cine acel zeu. Timotheus îi interoghează pe cei care călătoriseră în Pont și află că acolo există orașul Sinope și în apropiere un templu al lui Jupiter Dis143, templu celebru încă din vechime printre locuitorii regiunii: alături de imaginea zeului se află și statuia unei femei pe care majoritatea o numesc Proserpina144.3. Dar Ptolemeu, fapt tipic pentru spiritele regale, se speria ușor, dar, cum ˟s-a simţit în siguranţă, ˟s-a preocupat mai mult

de plăceri decât de religie, care-i devenise treptat indiferentă; el se concentra asupra altor chesţiuni, până când aceeași apariţie, de data asta teribilă și impˇcrioasa, i-a prevestit pieirea sa și a regatului dacă nu îndeplinește porunca. 4. Abia atunci el a ordonat trimiterea unor soli încărcaţi cu daruri pentru regele Scydrothemis (acesta stăpânea asupra orașului145) și le-a cerut să meargă să consulte oracolul lui Apolo Pythicul 146. Au navigat cu bine, iar răspunsul oracolului a fost clar: ei trebuiau să se ducă să ia statuia tatălui lui Apolo, dar să o lase pe loc pe cea a surorii sale147.

Când au sosit la Sinope, i-au înmânat lui Scydrothemis darurile și i-au comunicat rugăminţile și instrucţiunile regelui lor. Scydrothemis ezita, căci, pe de o parte se temea de divinitate, pe de alta, era înspăimântat de ameninţările poporului, care se opunea cedării statuii. Și timp de trei ani Ptolemeu n-a pregetat niciun efort, nicio rugăminte: sporea demnitatea solilor, numărul navelor, cantitatea de aur. 2. Atunci i ˇs-a arătat lui Scydrothemis o apariţie ameninţătoare, cerându-i impˇcrios să nu mai întârzie îndeplinirea ordinelor zeului; și totuși a mai ezitat, dar l-au lovit din ce în ce mai mult diferite nenorociri, boli și alte semne evidente ale furiei cerești. Atunci el convoacă poporul și îi expune poruncile zeului, visele sale și ale lui Ptolemeu și nenorocirile care ˇs-au abătut asupra lor; mulţimea îl dezaprobă pe rege, invidiază Egiptul, se teme pentru sine și înconjoară templul. 3. Din acest motiv ˇs-a născut o tradiţie larg răspândită că zeul însuși, de la sine, ˇs-a îmbarcat pe navele ancorate la malul mării; apoi, fapt absolut miraculos, în trei zile au străbătut atâta imensitate de drum pe mare și au ajuns la Alexandria148. A fost construit un templu proporţional cu mărimea orașului în cartierul numit Rhacotis; acolo fusese în vechime un templu mic consacrat lui Serapis și lui Isis. 4. Aceasta este tradiţia cea mai răspândită despre originea și sosirea în Egipt a zeului. Știu că sunt unii care susţin sosirea zeului din Seleucia, orașul din Siria, în timpul domniei lui Ptolemeu din a treia generaţie149; alţii sunt de părere că

zeul a fost adus de primul Ptolemeu, dar indică un alt loc de unde ar fi sosit zeul, și anume din Memfis, un oraș ilustru odinioară și perlă a vechiului Egipt150.5. În ceea ce-l privește pe zeu, mulţi îl identifică {u Esculap, deoarece vindecă bolile, unii cu Osiris, o divinitate străveche a acestor neamuri, mai mulţi cu Jupiter, în ipostaza lui de stăpân al lumii, majoritatea cu Dis Pater, datorită atributelor cu care este înzestrat sau în urma unor complicate conjecturi151.

Între timp, Domiţian și Mucianus, mai înainte de a ajunge în apropierea Alpilor, primesc știrea plăcută a succesului obţinut în regiunea treverilor. Dovada categorică a victoriei repurtate o constituia prezenţa conducătorului Valentinus, care, nefiind un spirit josnic, încă mai demonstra prin înfăţișare ce trufie îl stăpânește. Cu toate acestea el a fost interogat, dar numai pentru a i se cunoaşte caracterul; după ce a fost condamnat, în timpul supliciului el i-a răspuns unuia care-i reproșa captivitatea patriei sale că acceptă consolarea morţii. în aceste împrejurări, Mucianus a rostit o idee, ca și cum i-ar fi venit spontan, dar la care meditase multă vreme: deoarece, datorită bunăvoinţei zeilor, forţele dușmanilor au fost frânte, nu este de demnitatea lui Domiţian să calce pe urmele gloriei altuia, când războiul este pe punctul de a se încheia. Dacă starea imp˘eriului sau situaţia Galliilor se afla în cumpănă, atunci se impune prezenţa lui Caesar pe câmpul de luptă: pe caninefaţi și pe batavi să-i lase în seama unor generali din subordine; se cuvine ca Domiţian să demonstreze din apropiere, de la Lugdunum, forţa și măreţia principatului, fără însă să se amestece în chesţiuni minore, ci să fie pregătit pentru a interveni în momentele critice.

Domiţian i-a înţeles gândul, dar datoria pe care o avea, de a se supune lui Mucianus, îl obliga să nu dea la iveală faptul; în consecinţă, au plecat la Lugdunum. Se zice că din acest oraș el a pus la încercare fidelitatea lui Cerialis, căci i-a trimis în ascuns curieri, care l-au întrebat dacă nu ar fi dispus să-i predea armata și comanda, în cazul când

˘s-ar prezenta personal. Nu este sigur dacă prin această manevră el intenţiona să pornească războiul împotriva tatălui său sau să adune resurse și forţe împotriva fratelui său; în orice caz, Cerialis, printr-o stratagemă salutară, l-a eschivat pe Domiţian ca pe un copil care dorește lucruri vane. Domiţian, observând că tinereţea sa este dispreţuită de oamenii mai în vârstă, a abandonat sarcinile imp ˘eriului, chiar și cele mărunte, pe care și le asumase mai înainte; el și-a croit printr-o mare forţă de disimulare o imagine de simplicitate și de modestie152 și afecta pasiunea pentru literatură și dragostea pentru poezie153; prin aceasta el voia să-și ascundă adevăratul caracter și să evite rivalitatea fratelui său, al cărui caracter, în contrast evident și mult mai blând decât al său, îl judeca greșit.

Note

Insistenţă asupra cruzimilor determinate de victoriile repurtate în timpul războaielor civile. Cf. ˘şi dezastrul suferit de Cremona, 3,33.

1 Cf. ˘şi 1,2,3.

2 Din nou despre rivalităţile municipale. Cf. 3,57,1 (Puteoli și Capua); 1,65,1 (Lugdunum și Vienna).

3b, s Răsplată acordată legiunii a III-a *Gallica* pentru participarea ei la război alături de flavieni și, în același timp, pedeapsă pentru bogatul oraș din Campania care-i fusese credincios lui Vitellius (cf. 3,57,1).

Cf. 3,77,1. Dăruirea inelului însemna eliberarea sclavului și primirea lui în rândurile ordinului ecvestru.

Prerogativele votate de senat în această ședinţă sunt, după toate aparenţele, cele menţionate în *Lex de imp˘crio Vespasiani.*

5 SUET., *Dom.,* 1,3; în absenţa celor doi consuli, Vespasian și Titus, Domiţian este învestit cu *imp˘erium consulare.*

6 Este vorba de înfrângerea dacilor menţionată la 3,46; în hotărârea senatului în loc de daci apar sarmaţi, deoarece o victorie asupra acestora din urmă era socotită o faptă mai demnă de glorie, în capitolul 54 sarmaţii sunt asociaţi cu dacii. FLAV IOS., *Bel. lud.,*

7,89 – 91, referindu-se la același eveniment, îi pomenește doar pe sarmaţi, „un neam scitic”.

7b, se în manuscrise o lacună evidentă; am urmat conjectura lui HAEREUS, *ita pro R. ˇp. decoram.*

Din acest moment datează conflictul dintre Vespasian și Priscus; în 75 Priscus a fost executat.

7 în text, pentru stoici, *doctores sapientiae* („savanţi în domeniul înţelepciunii44). Stoicii considerau în categoria indiferenţelor tot ceea ce nu aparţine vieţii spirituale (putere, nobleţe, sănătate, forţă fizică et[.). Cf. CIC., *De orat.,* 2,46; *Fin.,* 5,40; SEN., *Ep.,* 94,8.

8 Paetus Thrasea, conducătorul opoziţiei stoice împotriva lui Nero; originar din Patavium, dintr-o familie nobilă și bogată; consul suffect în 56; în 59 părăsește ostentativ senatul când acesta îl felicită pe Nero pentru uciderea Agrippinei; din 63 și până la moartea sa în 66 a refuzat să mai ia parte la vreo ședinţă a senatului; în 66 este condamnat la moarte și se sinucide (cf. TAC., *Ann.,* 16,34 – 35).

9 Ideea că dorinţa de glorie *(cupido gloriae)* este ultima dorinţă de care se dezbară filosofii îi este atribuită lui Platon (ATHEN., 115,507D) cf. ˇși SEN., *Ep.,* 113,32; FRONTO, *De elogiis,* 11 (Naber 144).

10 Cf. SCHOL. ˇla IUV, 5,36, de unde rezultă că lui Priscus i-ar fi fost interzisă șederea în Italia *(Interdictio Italiae)* și că ˇs-ar fi stabilit în Apollonia.

11 Marcius Barea Soranus, reprezentant al opoziţiei stoice împotriva lui Nero; în anul 52 era consul desemnat (TAC., *Ann.,* 12,53,1) și în același an consul suffect. în 61 sau 63 proconsul al provinciei Asia. I ˇs-a reproșat faptul că ar încerca să îşi câştige popularitatea printre locuitorii provinciei pentru a-și crea o bază de acţiune împotriva lui Nero *(Ann.,* 14,23,2; IUV., 3,117), ca și prietenia cu Rubellius Plautus *(Ann.,* 14,22); moare în 65 (CASS. DIO, 62,26) sau 66 *(Ann.,* 16,33). Sentius, după ipoteza lui GROAG, *RE* 2A, 412, era Cn. Sentius Saturninus, consul în anul 41.

13b, s Eprius Marcellus a primit ca răsplată cinci

milioane de sesterţi (TAC., *Ann.,* 16,33,2).
Cf. TAC., *Ann.,* 16,28.
12 Vespasian avea 60 de ani. în timpul domniei lui Claudius primise însemnele triumfale în calitate de comandant de legiune în Britannia.
13 Cf. ˇşi 1,16,4.
14 în timpul republicii tezaurul public *(aerarium)* era administrat de cei doi cvestori urbani; în anul 28 î. ˇHr. Augustus i-a înlocuit cu doi foști praetori intitulaţi *praefecţi aerarii Saturni*; în 23 el numește doi praetori în locul acestora. în anul 44 Claudius revine la cei doi cvestori, iar Nero reintroduce doi prefecţi numiţi de împărat din rândul foștilor praetori. Galba adoptă sistemul praetorilor, sistem abandonat apoi de Flavii, care revin la prefecţi cel mai târziu în vremea lui Domiţian.

17b, s C. Quintilius Atticus și Cn. Caecilius Simplex.
Tribunii plebei sunt singurii magistraţi cu drept de veto în senat. în timpul impˇeriului cazurile când tribunii fac uz de acest drept sunt cu totul excepţionale. Acţiunea lui Tertullinus este ultimul exemplu cunoscut al unui veto împotriva unei hotărâri a senatului.
15 Cum arată CHILVER, p. 30, întreaga informaţie provine din *Acta senatus.* Faptul că doar câţiva îşi rtiai amintesc de moţiunea lui Helvidius Priscus este o dovadă că ea nu figura în *Ai ta*
16 Musonius Rufus era membru al ordinului ecvestru (3,81,1). Cavalerii puteau participa la ședinţele senatului când acesta se întrunea pentru a judeca procese.

20bis La 4,1, Tacit spune că sosirea lui Mucianus era așteptată în câteva zile *(paucos post dies).* La FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 4,654, Mucianus intră în capitala impˇeriului a doua zi după moartea lui Vitellius; la CASS. DIO, 65,22, după moartea lui Vitellius, a fratelui acestuia și a fiului.
Caius Calpumius Piso. conducătorul conjuraţiei împotriva lui Nero din anul 65.
17 Episodul războiului lui Civilis a suscitat numeroase

discuţii (Tacit este singura noastră sursă pentru reconstituirea evenimentelor). WALSER, de pildă, crede că Tacit denaturează în mod grav desfășurarea evenimentelor: în realitate, Civilis ar fi fost un partizan al lui Galba și un adversar al lui Vitellius; el ar fi continuat lupta împotriva lui Vespasian, dar nu pentru a întemeia un imp˟eriu galic, ci pentru a-l impune pe tronul imp˟erial pe Classicus. În lipsa altor izvoare antice despre rebeliunea batavă, nu putem ști cât de mult se îndepărtează Tacit de realitate; relatarea sa are însă logică internă. Pentru respingerea obiecţiilor lui Walser, cf. HEUBNER, 4,33 – 36. Recent, URBAN, p. 11, consideră că afirmaţia lui Tacit relativă la zvonurile care circulau la Roma despre dezastrele din Germania sunt un anacronism, deoarece în acel moment nu ar fi putut ajunge la Roma nici măcar știrea omorârii lui Bordeonius Flaccus (cf. 36,2). Este adevărat, dar puteau ajunge știri despre asedierea taberelor de la Gelduba și de la Vetera! A vorbi în acel moment despre o încercare de secesiune a Gallici constituie o exagerare evidentă (despre o asemenea încercare se poate vorbi eventual în capitolul 17); exagerarea este însă una dintre caracteristicile zvonurilor! Pentru anul 21 Tacit notează o stare de spirit similară, când sosesc la Roma știrile despre rebeliunea din Gallia a lui Sacrovir și Florus: *A˟t Romae non Treueros modo et Aeduos, sed quattuor et sexaginta Galliarum ciuitates desciuisse, adsumtos în societate Germanos, dubias Hispanias, cunctaq, ut moş famae, în maius credita* („Iar la Roma toate au fost exagerate, fapt caracteristic zvonurilor; se vorbea nu numai de rebeliunea trevirilor și a haeduilorm ci de cea a șaizeci și cinci de cetăţi, de alianţa lor cu germanii și de ezitările Hispanici” – *Ann.,* 3,44,1). La fel în *Hist.,* 4,68,1: *A˟t Romae cuncta în deterius audita…* („Iar la Roma știrile proaste erau recepţionate în mod exagerat”). Asta înseamnă că Tacit mai degrabă redă o stare de spirit existentă în realitate decât că proiectează în trecut fapte uluitoare. CHILVER, 2,32,

crede că zvonurile erau recepţionate cu indiferenţă, deoarece înfrângerile fuseseră înregistrate de legiunile germanice ostile lui Vespasian. Dar n-ar trebui să vedem în acest caz aceeași indiferenţă cu care populaţia Romei recepţionează în timp de războaie civile evenimentele externe? Cf. 1,71,1, reacţia apatică a romanilor la știrile despre invazia roxolanilor în Moesia și constatarea lui Tacit: *conuersis ad ciuile bellum animis externa sine cura habebantur!*

Batavii, popor germanic așezat la gurile Rinului (Insula Batavorum); prima lor menţionare la IUL. CAES., *Bel. Gal.,* 4,10; credincioși impˇeriului, cu excepţia acestei rebeliuni, ei formau trupa de pază a împăraţilor (*germani* sau *batavi* – cf. SUET., *Cal.,* 43) și au participat la campaniile în teritoriul german în rândurile armatei romane; ˇs-au distins în luptele purtate de Agricola în Britannia (TAC., *Vit. Agr.,* 36). Chatii, popor germanic așezat în interiorul Germaniei, în regiunea muntelui Taunus; au intrat în mai multe rânduri în conflict cu impˇeriul (campaniile lui Germanicus din anii 14 și 15; în anii 41 și 50 în timpul domniei lui Claudius).

23bis în timpul campaniei lui Suetonius Paulinus din 61.

Batavii și chatii erau societăţi aristocratice (cf. ˇşi cap. 14). Comandanţi autohtoni pentru unităţi regulate sunt un fapt normal.

18 Manuscrisele inversează numele gentilice: Iulius Paulus și Claudius Civilis; Cf. însă 1,59,1 și FRONTINUS, *Strat.,* 4,314 (Conjectură HAEREUS).

19 „Fineţea neobișnuită pentru un barbar” este aparent un paradox, deoarece Civilis era cetăţean roman; caracterizarea de barbar se explică nu prin originea sa, ci prin atitudinea faţă de Roma. Cf. URBAN, 14. Le VEI. PAT, 2,118, o caracterizare similară a lui Arminius: *ultra barbarum promptus ingenio* („cu o minte mai ageră decât cea a unui barbar”). Ca și Hannibal (TIT. LIV, 22,2) și Sertorius (SALL., *Hist.,* fr. 1,88), Civilis era chior.

20 Pentru caracterul sacru al pădurilor la germani, cf. TAC., *Germ.,* 9; pentru obiceiul germanilor de a discuta chesţiuni politice în timpul unor banchete, cf. *Germ.,* 22; pentru aplecarea lor spre beţie, cf. *Germ.,* 22.

21 „Obiceiul barbar", CHILVER, p. 35, presupune sacrificii umane; cf. TAC., *Germ...* 39. HEUBNER, 3,45, „blesteme".

22 Caninefaţi *(Cannefates,* PLIN. *Nat. Hist., A,* 101; *Cannanafates, CIL,* 3, p. 881), popor germanic înrudit cu batavii, locuind aceeași insulă (Insula Batavorum); au fost supuși de către Tiberius (VEI. PAT., 2,105); îi însoţesc mereu pe batavi și furnizează imp˘eriului unităţi militare.

23 Cf. 2,69,1.

24 Conform autorilor antici, Caligula a simulat o campanie în Germania și și-a sărbătorit triumful. TAC., *Vit. Agr.,* 13; *Germ.,* 37; SUET., *Cal.,* 43 – 45; CASS. DIO, 59,21.

25 Obicei germanic care se întâlneşte mai târziu și la goţi și la franci; obicei preluat de armata romană în sec. al IV-lea pentru numirea împăraţilor. ZOSIMUS, 3,9.

26 Frisi, popor germanic așezat între insula batavilor și râul Ems; în anul 12 (campaniile lui Drusus) devin tributari romanilor. în anul 28 se revoltă și îi înfrâng pe romani; în 47 Domitius Corbulo îi supune din nou, dar împăratul Claudius renunţă la stăpânirea regiunii din dreapta Rinului; frisii de pe malul stâng devin supuși ai romanilor. în timpul lui Nero, în 58, au fost respinse incursiuni ale frişilor de pe malul drept (TAC., *Ann.,* 12,54).

în manuscrisul Mediceus, *germanorumque*; am urmat conjectura lui HAEREUS, *tungrorumque.* Nervii, popor germanic din regiunea Sambrei, cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.,* 1,15. Tungrii, popor germanic așezat la nord de Lüttich.

27 Civilis utilizează tactica militară romană.

28 Paralelă în TAC., *Vit. Agr.,* 30 (discursul lui Calgacus): *auferre, trucidare, rapere falsis nominibus imp˘erium, atque ubi solitudinem faciunt. pacem appelant* („furtul,

uciderea, raptul le numesc în mod fals imp˘eriu, și acolo unde au pustiit totul, pacificare44).

29 Prăbușirea datorită propriilor forţe este un topos al literaturii latine (cf. HOR., *Epoci.,* 16,2; TIT. LIV., 6,19,6).

30 Din nou insistenţă asupra dihotomiei Orient-Occident (cf. 1,16).

31 în anul 9 legatul Germaniei, P. Quintilius Varrus, a căzut împreună cu trei legiuni, trei unităţi de cavalerie și șase cohorte într-o ambuscadă organizată în Pădurea Teutoburg de către Arminius. Dezastrul a fost greu resimţit de către Augustus, care a trebuit, cel puţin pentru moment, să abandoneze ideea cuceririi teritoriului dintre Rin și Elba.

32 Cf. dictonul latin *audaces fortuna iuuat,* deformare a versului lui VERG., *Aen.,* 10,284; *audentes fortuna iuuat*; cf. ˘şi OVID, *Met.,* 10,586: *audentes ipse deus iuuat.*

33 Așezarea femeilor și a copiilor în spatele liniei de bătaie era un obicei curent la germani (TAC., *Germ.,* 3; IUL. CAES., *Bel. Gal.,* 1,51,3); obiceiul se întâlneşte și la alte popoare: la britani (TAC., *Ann.,* 14,34,2); lătraci (*Ann.,* 4,51,2); la gali (TIT. LIV, 7,11,6). Cântecul intonat de germani înainte de bătălie se numea *barditus* (cf. TAC., *Germ.,* 3,1). Pentru urletele femeilor, cf. *Germ.,* 7,2.

34 Vitellius solicitase ajutoare din Germania (cf. 2,97).

35 Formaţie cui.

43b, s Bructerii, popor germanic care locuia în regiunea Ministerului (cf. TAC., *Germ.,* 33,1); tencterii locuiau în regiunea Ruhrului.

Pentru obiceiul germanilor de a aduce pe câmpul de luptă imaginile animalelor consacrate divinităţilor, cf. TAC., *Germ.,* 7,2; este vorba de: șarpe și lup consacraţi lui Wodan, ursul și berbecul, lui Donnar, taurul, Freiei. Amestecul de război intern și extern; în bătălie se utilizau atât tactici militare romane, cât și barbare (cf. ˘şi 1,2,1; 2,69,1).

36 Legiunile a XV-a *Primigenia* și a V-a *Alaudae*; efectivul

normal al unei legiuni în secolul I e.n. ˇera de cinci mii de oameni.

45b, s Tabără întemeiată de Augustus; reconstruită complet și întărită cu fortificaţii în anul 43, odată cu staţionarea aici a legiunii a XV-a *Primigenia* (cf. CHILVER, p. 42).

Legiunile a IV-a *Macedonica* și a XXII-a *Primigenia.*

46b, s CHILVER, p. 43, consideră afirmaţia lui Tacit referitoare la chemarea în ajutor a germanilor drept nefondată. Mumius Lupercus însă, când a primit ordinul de a zdrobi rebeliunea lui Civilis, a pornit la acţiune cu trupe printre care se aflau ubi, treviri și chiar și o unitate de cavalerie batavă (cf. capitolul 18).

HAEREUS, vol. II, p. 111, crede că este vorba de instaurarea unei dominaţii asupra altor popoare; WELLESLEY vede aici ambiţia de a întemeia un imp ˇeriu.

47b, s Cf. ˇşi 1,86,1.

Lacună în manuscrise, probabil indicarea distanţei dintre Novaesium (Neuss) și Gelduba (Gellep), care este de 18 km (13 1/2 mile romane).

48bis Legatul era Herrenius Gallus; pentru obiceiul soldaţilor de a-i învinovăţi exclusiv pe generali pentru înfrângerile suferite, acuzându-i de trădare, cf. 2,36.

Ubii, popor germanic de pe malul drept al Rinului. în anul 50 Agrippina, soţia împăratului Claudius, a întemeiat Colonia Agrippinensis (astăzi Kòln), unde ˇs-au așezat numeroși veterani romani. Ubii au rămas și în vremea războaielor civile din 69 credincioși Romei (cf. cap. 63 – 65; TAC., *Germ.,* 28,4).

49bis Cf. cap. 14.

În manuscrise *casus*; am adoptat conjectura lui HAEREUS, acceptată de HEUBNER, *concursus.*

37 Poarta din apropierea *praetorium-ului,* cartier general.

Caecina a emis un edict în calitatea sa de consul în care cerea prestarea jurământului de credinţă faţă de Vespasian. Cf. ˇşi 3,31,4, când apare după eliberarea sa din închisoare cu însemnele consulare.

38 Cf. 3,35,2.

53bis Fragment mult discutat de exegeţii moderni. Recent, URBAN, pp. 25 – 39, găsește mai multe incongruenţe în textul lui Tacit: citirea scrisorii lui Antonius în faţa soldaţilor armatei germanice este un nonsens, deoarece „Civilis era prezent ca un aliat al partidei flavienilor, iar tonul faţă de armata renană era ostil” (p. 35). în ce scop, îşi pune Urban întrebarea, a fost citită scrisoarea în faţa armatei? Totul, susţine exegetul, este scris din perspectiva istoricului, care îl considera pe Civilis a fi fost în realitate un rebel faţă de Roma încă de la începutul acţiunii sale; or, acest fapt Tacit nu avea de unde să-l afle și l-a reconstituit *ex eventu.* Asta înseamnă că Tacit interpretează evenimentele. Dar care istoric nu procedează în același fel? De asemenea, descrierea întrevederii dintre Alpinus Montanus și Civilis nu este plauzibilă, după opinia lui Urban: cum putea Montanus să-i aducă lui Civilis o scrisoare deschisă? De ce să fi fost trimis tocmai Montanus, un partizan al lui Vitellius, dacă nu avea asupra sa scrisoarea lui Antonius? Ce încredere putea avea Civilis într-un partizan al lui Vitellius? (p. 36). Câteva observaţii la aceste obiecţii: Tacit nu spune că Montanus i-a adus lui Civilis scrisoarea lui Antonius; aceasta *(epistolae Antonii ad Ciuilem)* a fost citită (probabil copii ale ei) în faţa armatei, în timp ce originalul îi va fi fost transmis conducătorului batav prin vreun alt mesager. Montanus i-a adus lui Civilis *mesaje (missus cum mandatis)* din partea legiunilor, ca să înceteze ostilităţile! Și a fost trimis tocmai fostul partizan al lui Vitellius pentru a confirma, prin prezenţa sa și spusele sale, înfrângerea definitivă suferită de Vitellius la Cremona. Scenariul propus de Tacit – cât corespunde el realităţii nu putem ști, în absenţa altor surse – este departe de a fi fără logică internă, așa cum îşi imaginează mulţi exegeţi.

Civilis evită să menţioneze Germania, deoarece mai întâi vrea să-i câştige de partea sa pe treviri; or, aceștia aparţineau provinciei Gallia Belgica.

39 Vasconii, popor iberic, astăzi bascii. Galba a recrutat

cohorte auxiliare printre vasconi când era guvernator al Hispaniei Tarraconensis; în 105, în Britannia se află o *cohors ÎI Vasconum duium Romanorum (CIL,* XVI, 51).

55b, s Altă afirmaţie contestată de exegeţi: URBAN, p. 40, îşi pune întrebarea ce război ar fi vrut Vocula să prelungească? Ce motiv va fi avut el să-l menajeze pe Civilis, un trădător al cauzei flavienilor și al Romei? Dar Tacit nu spune așa ceva: el spune numai că Vocula, prin ezitările sale, i-a dat lui Civilis posibilitatea să se refacă; din acest motiv el a fost învinuit că preferă războiul păcii și că ezitările sale au constituit temeiul acuzaţiei! CHILVER, p. 48, are dreptate când susţine că mult mai interesant pentru noi ar fi să știm ce sursă va fi avut Tacit. O formulă similară în *Ann.,* 15,3,1: *quippe bellum habere quam genere mallet.*

Mare parte a flotei romane de pe Rin fusese capturată (cf. 16,3).

56bis După toate aparenţele, Bordeonius Flaccus a fost asasinat la Novaesium.

La treviri, nervi.

40 Vitellius murise la 20 decembrie; știrea trebuie să fi sosit la sfârșitul lunii.

41 Usipeţii, popor germanic așezat la sud de tencteri; cf. TAC., *Germ.,* 32. Mattiacii, ramură a chattilor, locuiau în regiunea Wiesbadenului (cf. *Germ.,* 29,2).

42 Pentru pericolul pe care îl constituia pentru Roma oprirea aprovizionării cu grâne din Africa, cf. 1,73.

43 Cf. 1,89; IUV, 10,81: *panem et circenses.*

44 Regilor Sohaemus, Antiochus și Herodes Agrippa.

45 Cf. 2,85,2.

46 Fratele mai mic al lui Piso Licinianus, fiul adoptiv al lui Galba.

47 Legiunea a VII-a *Galbiana*; nu știm când a plecat la tabăra din Pannonia; legiunea a III-a *Gallica* a revenit la bazele ei din Siria, de unde fusese transferată în 68 în Moesia (cf. 1,79; 2,74,1). Legiunile trimise în cele două Germanii: a VIII-a, a XI-a, a XIII-a (legiuni cu care Antonius repurtase victoriile împotriva lui Vitellius) (cf.

68,4). Legiunea a XXI-a (luptase de partea lui Vitellius) a fost retrimisă la Vindonissa (cf. 70,2).

48 Cf. ˇşi SUET., *Dom...* 18,1; pentru roșeaţa lui Domiţian, cf. ˇşi PLIN., *Paneg.,* 48.

66bis Cf. ˇşi inițiativa lui Antonius Primus, 3,7,2. Mai târziu Vespasian a anulat hotărârea senatului; cf.

SUET, *Galba.* 23. Se presupune și că au existat mai multe hotărâri ale senatului pentru reabilitarea lui Galba și că Vespasian nu a anulat-o decât pe cea menţionată de Suetonius; cf. HEUBNER., 4,95.

SUET., *Din. Vesp.,* 8,1, se referă la restaurarea de către Vespasian a tablelor de bronz distruse în timpul incendiului Capitoliului. în capitolul 10 Suetonius se referă la o comisie care să retrocedeze proprietarilor bunurile răpite în timpul războiului civil. Hotărârea în domeniul religiei se referă la jocurile și sărbătorile decretate pentru împăraţii „răi44, mai ales pentru Nero, și la schimbarea numelor unor luni. Cf. ˇşi TAC., *Ann.,* 15,74; 16,12,2.

49 Cf. cap. 10.

50 Cenzorul avea și misiunea de a-i verifica pe senatori. Cei al căror mod de viaţă nu era conform normelor morale erau eliminaţi din senat. Aici sensul e figurat: cei care ˇs-au demascat erau definitiv stigmatizaţi.

Cf. CASS. DIO, 63; 17,2 – 3.

Vârsta legală pentru a deveni membru al senatului era în timpul principatului 25 de ani.

Pentru familia Crassilor, cf. p. 345, nota 40. Orfiţii: este vorba de Sex. Cornelius Scipio Salvidienus Orfitus, consul împreună cu Claudius în 51, executat la sfârșitul domniei lui Nero. Cf. SUET., *Nero,* 37; CASS. DIO, 63,27,1.

71 Tacit insistă din nou asupra celor care au devenit instrumentele puterii din proprie inițiativă.

72 Montanus este de părere că, fiind sărac, Regulus nu avea de ce să se teamă de Nero; atenţia acestuia se îndrepta mai ales asupra celor bogaţi, pe care îi obliga să-l lase moștenitorul averii lor.

74bis Nero a afirmat în mai multe rânduri în public

intenţia sa de a distruge senatul; cf. SUET, *Nero,* 37,1.
Cf. 1,4,3; 2,10,1 – 2. De menţionat faptul că și Galba a ezitat să lovească în delatori (6,2). Aceleași iniţiative de a-i distruge pe delatori ˇs-au manifestat și după asasinarea lui Domiţian și a lui Commodus.
73 Solda pretorienilor era de doi dinari pe zi, a legionarilor de mai puţin de un dinar pe zi.

76b, s chiar dacă planul nu a fost pus în practică, este primul caz din istoria impˇeriului când senatul ia în consideraţie posibilitatea unui împrumut particular.
Africa era o provincie senatorială, guvernată de un proconsul. Particularitatea Africii constă în faptul că aici staţiona o legiune *(Legio III Augusta),* deși provincia rămâne senatorială și după împărţirea făcută de Augustus în anul 27 î. ˇHr., când toate provincile unde se aflau mari unităţi militare devin impˇeriale. în anul 37 Caligula corectează parţial anomalia prin faptul că numește în fruntea legiunii un legat, dependent de împărat.
74 Nu știm nimic despre înrudirea lui Valerius Asiaticus cu Vitellius.

78b, s Plinius cel Tânăr judecă uciderea lui Piso în următorii termeni *(Ep*" 3,7,12): „L. Piso, tatăl acelui Piso care a fost asasinat în Africa de către Valerius Festus, prin cea mai oribilă crimă".
Cf. 1,7,1.
75 Baebius Massa, cunoscut delator din vremea lui Domiţian; cf. PLIN., *Ep.,* 7,33.
76 Garamanţi, nomazi locuind în regiunea Fezzan, la sud de Tripolitania; pentru prima oară menţionaţi de HERODOT, 4,173; 183 – 184.
77 Arcași promiși de Volageses în momentul când Vespasian ˇs-a decis să se angajeze în lupta pentru princiat; cf. SUET. *Din. Vesp...* 6,4.
78 Primirea în audienţă a ambasadorilor era un privilegiu al senatului. SUET., *Dom.,* 2,2, relatează că regele Volageses i-a solicitat lui Vespasian organizarea unei campanii împotriva alanilor, popor caucazian; în fruntea armatei urma să fie numit Domiţian; spre decepţia

acestuia, Vespasian a refuzat să se angajeze în această aventură.

79 Cf. ˇşi 3,72,3.

80 Faustus, Felix, Salvius, Valens, Victor. Ramurile erau de stejar, de măslin, de dafin și de mirt.

81 în text *lustrata suouetaurilibus area. Suouetaurilia* erau sacrificiile făcute în momente solemne.

82 Adică triada capitolină. Fraza a fost interpretată în două feluri: a) „zeii tutelari ai impˇeriului44, apoziţie pe lângă Jupiter, lunona și Minerva; b) alţi zei decât cei ai triadei. Pentru a doua interpretare, cf. TIT. LIV, 38,51,8. Cum însă aici este vorba de restaurarea templului Capitoliului, am adoptat prima interpretare (HEUBNER, 4,126).

83 Ofrandă rituală pentru zeii telurici și un simbol al norocului.

84 Pentru acţiunile sarmaţilor în Moesia, cf. FLAV IOS., *Bel. lud.,* 7,89; pentru cele ale dacilor, cf. 3,46,2. La Flavius Josephus o armată condusă de Rubrius Gallus a zădărnicit ofensiva sarmaţilor în Moesia. Tacit nu pomenește un asemenea eveniment, ci numai de acţiunile întreprinse de daci la sud de Dunăre. La 4,4,2, el vorbește de triumful care i ˇs-a acordat lui Mucianus de către senat pentru expediţia împotriva sarmaţilor! Este vorba de evenimente diferite sau de o identificare a dacilor cu sarmaţii?

Pentru legătura dintre Capitoliu și destinul impˇeriului, cf. HOR., *Ode,* 1,37,6 – 8; VERG., *Aen.,* 9,448 – 449; la CASS. DIO, fr. 25,9, Sibila ar fi profeţizat că până la sfârșitul veacurilor Capitoliul va fi centrul lumii locuite.

90 Druizii, preoţii galilor, aboliţi de Augustus și suprimaţi de Claudius din cauza sacrificiilor umane pe care le practicau. Cf. SUET., *Din. Claud.,* 25,5.

91 Nu putem ști despre ce fruntași ai Galliei este vorba. De remarcat insistenţa cu care Tacit subliniază faptul că luptele intestine ale impˇeriului încurajează inițiativele barbare împotriva Romei.

92 STERN, *Die kaiserlichen Beamten,* 47, presupune că

Tutor a fost însărcinat de Bordeonius Flaccus cu *cura ripae*; CHILVER, p. 68, citează o inscripţie (*SE,* 1968,321) unde apare un *praefectus ad riparti* în timpul lui Claudius și Nero.

93 Classicus, Tutor și Sabinus.

94b, s Baetasii, popor din Belgica, imposibil de localizat (cf. PLIN., *Nat. Hist.,* 4,106). Marsaci, popor germanic probabil stabilit la nord de menapi.

Informat de iminenţa trădării, Vocula a fost surprins de proporţiile ei.

94 Classicus și Tutor erau treviri, Sabinus lingon.

în anul 21 a izbucnit în Gallia o revoltă antiromană a trevirilor și a haeduilor condusă de Florus și Sacrovir. Rebelii au cucerit Augustodunum, dar imediat după aceea revolta a fost înfrântă de intervenţia a doua legiuni renane conduse de legatul Germaniei Superior, C. Suilus (cf. TAC., *Ann.,* 3,40 – 46).

Statornicia armatelor romane a rămas proverbială peste veacuri; cf., de pildă, consideraţiile lui Iaromir din proiectul dramatic *Decebal* al lui Eminescu.

95 Același calcul ca și la 1,1, 1.

96 Quirinus, zeu arhaic roman al războiului; făcea parte din triada Jupiter, Marte, Quirinus; mai târziu Romulus, întemeietorul Romei, a fost cinstit ca zeu sub numele de Quirinus.

97 Asediaţii de la Vetera.

98 Vopsirea părului în roșu era un obicei germanic, mai ales al batavilor; cf. VAL. MAX., 2,1,5; PLIN., *Nat. Hist.,* 28,191; MART., 8,33,20. SUET., *Cal.,* 47, relatează că, pentru a-și sărbători triumful asupra germanilor, Caligula i-a deghizat pe câţiva gali în germani vopsindu-le părul în roșu.

99 Pentru femeile cu atribute divine la germani, cf. TAC., *Germ.,* 8.

100 în *Germ.,* 9,1, Tacit îl numește pe Mercur (Wodan) zeul suprem al germanilor; în timp de campanie militară zeul războiului, Tiu (Ziu), adică Marte, devine divinitatea supremă.

101 Numele de ubi.
102 Trebuiau să plătească taxe, deoarece se aflau în afara graniţelor impˇeriului.
103 Cf. ˇşi TAC., *Vit. Agr.,* 21,2.
104 întrucât Colonia Agrippinensis a încetat să mai facă parte din impˇeriu, barierele vamale au fost abolite.

108b, s Sanuci, popor germanic; HEUBNER, 4,151, îi localizează la vest de ubi, între Ruhr și Eră.

Iulius Sabinus susţinea că este descendentul lui Iulius Caesar, de unde pretenţia lui de a fi numit cu cognomenul de Caesar. Pentru progresele înregistrate de procesul de romanizare ni se pare elocvent faptul că un fruntaș al unei mișcări separatiste se laudă cu ascendenţa sa romană și adoptă titluri impˇeriale romane (*Caesar* încetase să fie un simplu cognomen și devenise titlu impˇerial).

109bis Secvanii, popor galic așezat între Iura și Saône.

în anul 79. în lipsa textului lui Tacit, cf. CASS. DIO, 66,3 și PLUT., *Amat., 25.*

105 *Praefecfus annonae,* una dintre cele mai înalte funcţii în impˇeriu, era deţinută de cavaleri; competenţele prefectului cuprindeau impˇeriul în întregime și nu numai Roma și Italia. Cf. SEN., *De breu. uitaie,* 18,3. Numirea lui Varrus în funcţia de *praefecfus annonae* însemna o creștere în prestigiu; în fapt însă, prin demiterea lui din fruntea cohortelor pretoriene, Mucianus i-a tăiat puterea efectivă.
106 Era fratele primei soţii a lui Titus (SUET., *Din. Tit.,* 4,2).
107 în anul 41 M. Arrecinus Clemens, membru al ordinului ecvestru, a fost *praefecfus praetorio* (FLAV. IOS., *Ani. lud.,* 19,33 – 47).
108 în fruntea cohortelor pretoriene se afla întotdeauna un cavaler.

Legiunea a XXI-a *Rapax* nu fusese trimisă în Illyricum împreună cu celelalte legiuni viteliene. 115bis Adică prin Marele Saint Bernard, Muntele Genèvre și Micul

Saint Bernard.

109 Trebuie să fi formulat acuzaţii similare celor formulate de Calgacus; Cf. TAC., *Vit. Agr.,* 30 – 32.

110 Corp de cavalerie de elită format, probabil, de Galba dintre membri ai trupelor auxiliare; datorită atitudinii sale în timpul războiului batav, unitatea a fost numită *Flauia.*

117b, s Vangioni, caieracauţi, popoare germanice de pe malul stâng al Rinului; cf. TAC., *Germ.,* 28; PLIN., *Nat. Hist.,* 4,106. Tribocori, popor germanic din Alsacia; cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.,* 1,51,2.

Astăzi Bingen.

118b, s Cf. 62,2.

Identificat cu Riol, de pe malul drept al Moselei.

111 La Colonia Trevirorum sau Augusta Trevirorum, astăzi Trier, întemeiată în vremea lui Claudius sau în primii ani de domnie ai lui Nero, în impˇeriul târziu, a fost reşedinţa impˇerială. Discursul rostit de Cerialis este o apologie a rolului benefic pe care l-a jucat impˇeriul și constituie o replică la discursurile antiromane, cum este cel al lui Calgacus.

112 Cf. IUL. CAES., B<? /. *Gal.,* 1,31.

113 *Ibidem.*

114 Referire la campaniile lui Tiberius, Drusus și Germanicus; cf. ˇşi TAC., *Germ.,* 37: *proximi temporibus triumphali magis quam uicţi* („iar în ultima vreme mai degrabă am sărbătorit triumfuri asupra lor decât i-am înfrânt").

115 Pentru luptele cu Ariovistus cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.,* 1,31 – 54.

116 întotdeauna impˇerialismele îşi ascund intenţiile reale în formule înșelătoare.

117 Gallia devine provincie romană în urma campaniilor lui Iulius Caesar dintre anii 58 – 51.

118 Din momentul în care împăratul Claudius le-a acordat galilor dreptul de cetăţenie; până în anul 70 nu cunoaştem decât doi guvernatori de origine galică: Iulius Vindex și tatăl său.

119 Provinciile n-au avut de suferit în urma tiraniilor lui Caligula, Nero sau Domiţian.

120 Existenţa impˇeriului garantează pacea. Augustus a subliniat faptul că el a instaurat pacea universală. Formulă similară la SAL., *Ep. ad. Caes.,* 2,13,6.

121 încercare a rebelilor de a-l atrage de partea lor pe Cerialis, oferindu-i stăpânirea impˇeriului galic care se va naște.

122 Confederaţia Galliilor cuprindea cele trei provincii Belgica, Lugdunensis, Aquitania și îşi avea capitala la Lugdunum, unde se afla templul Romei și al lui Augustus. O situaţie similară se găsește în Dacia, unde o inscripţie din anul 241 *Concilium prouimiarum Daciarum trium (CIL.* 3.1454). *I*

123 Doar un detașament de ubi, deoarece aceștia, în ciuda alianţei încheiate cu Civilis, erau foarte reticenţi în a se angaja în acţiuni îndreptate împotriva Romei.

124 Flota britanică înfiinţată de Caligula îşi avea baza la Gesoriacum, astăzi Boulogne.

125 Sir ROLAND SYME, p. 206, atrage atenţia, pe drept cuvânt după opinia noastră, că Tacit, prin utilizarea conjunctivului (*ostenderetur).* ironizează credinţa în miracolele care i ˇs-au atribuit lui Vespasian.

134b, s Valoarea curativă a salivei în cazurile de orbire era cunoscută; cf. PLIN., *Nat. Hist.,* 28,37; 76.
Scena apare și la SUET, *Din. Vesp.,* 7,1; CASS. DIO, 66,8,1.

126 Tacit introduce un element de ordin raţionalist inexistent la Suetonius și la Cassius Dio, și anume consultul medical la care au fost supuși cei doi: cum Vespasian nu face altceva decât să aplice recomandările medicilor, miracolul dispare. în mai multe rânduri istoricul îşi manifesta scepticismul faţă de interpretările profetice. Cf. 1,86 (prodigiile care ˇs-au produs înaintea plecării lui Otho în campanie).

127 Tacit scrie *Historiae* în timpul domniei lui Traian. Persistenţa faptului în memoria martorilor constituie pentru el singura dovadă că ceva ˇs-a întâmplat cu adevărat.

128 *Basileus,* „rege”, în greacă; pentru deducerea unei profeţii din nume, cf. PLAUT, *Pseud.,* 625 *(nomen et omen)*; CIC., *De Rep.,* 1,29. Pentru întreg episodul, cf. SUET., *Din. Vesp.,* 7,1. La Suetonius Basilides este un libert. K. SCOTT îl identifică [u un libert care a fost procurator al Egiptului în anul 49 și care, douăzeci de ani mai târziu, va fi devenit preot al lui Serapis și, deci, „fruntaș al Egiptului”. Probabil tot el este preotul Basilides care i-a făcut lui Vespasian prezicerile la muntele Carmel (cf. 2,78,2); el va fi fost trimis ca emisar de către Tiberius Alexander (cf. CHILVER, 84 – 85).

Tacit atrage atenţia asupra faptului că sursele lui sunt orientale. Nici astăzi nu există un consens asupra originii zeului Serapis; singurul fapt cert este apariţia sa înainte de instaurarea monarhiei Lagizilor. Majoritatea cercetătorilor crede că numele zeului provine din combinarea celui de Osiris cu cel de Apis. Sanctuarul principal se afla la Memfis. Alţii au presupus o origine babiloniană: la Babilon se afla în vremea lui Alexandru cel Mare un templu al lui Serapis unde generalii macedoneni au vrut să-l ducă pe regele muribund, datorită virtuţilor terapeutice cu care era înzestrat zeul (ARRIAN, *Anab.,* 7,26,2).

139 Ptolemeu I Soter (satrap al Egiptului 323 î. ˇHr., rege 305 – 283).

140 Alexandria a fost întemeiată de către Alexandru Macedon în anul 332 î. ˇHr.

141 La Eleusis, în Atica, la 20 km vest de Atena, aveau loc misterele în cinstea lui Demeter și a lui Core. Funcţia de preot era ereditară și fusese monopolizată de străvechea familie aristocrată a Eumolpizilor. O povestire congruentă cu cea a lui Tacit referitoare la statuia zeului la PLUT, *De Iside et Osiride,* 28.

142 Jupiter Dis este Zeus Chtonianul sau Pluto.

143 Proserpina sau Core, fiica Demetrei.

144 Rege necunoscut din alte surse.

145 Apolo, în ipostaza sa de zeu oracolar, cu un templu

celebru în antichitate la Delphi.

146 Adică să ia statuia lui Jupiter și să o lase pe loc pe cea a Proserpinei. CHILVER, 86, compară acest episod cu cel de la 2,3 (Venus din Paphos).

147 De la Sinope, Marea Neagră, până la Alexandria călătoria pe cale maritimă trebuie să fi durat în mod normal cel puţin 15 zile (am calculat durata călătoriei după datele oferite de J. ROUGÉ, *Recherches sur T organişation du commerce maritime en Méditerranée sous VEmpire Romain,* Paris, 1966, p. 103).

148 Ptolemeu Evergetul, 247 – 222 î. ˇHr.

149 Memfis a fost prima capitală a Egiptului (impˇeriul vechi, 2925 – 2134 î. ˇHr.)

150 Manifestă neîncredere a istoricului faţă de asemenea ipoteze mitologice.

151 SUET, *Dom.,* 2.

152 SUET, *Dom.,* 4; QUINT, 10,1,91.

Cartea a V-a

La începutul aceluiași an, Caesar Titus, ales de tatăl său pentru a supune ludeea1 și care se ilustrase ca militar câtă vreme și el, și Vespasian fuseseră persoane particulare, se bucura acum de o influenţă și de o reputaţie mai strălucită, deoarece provinciile și armatele rivalizau între ele pentru a-i câștiga încrederea. Iar el, ca să fie considerat superior destinului său, se arăta elegant și decis în chesţiunile militare, determina prin sociabilitate entuziasm în îndeplinirea sarcinilor și participa adesea la lucrări și în coloana de marș alături de soldaţii de rând, fără ca prin acestea demnitatea de general să-i fie știrbită. îl urmau în ludeea trei legiuni, a V-a a X-a și a XV-a, formate din vechi soldaţi ai lui Vespasian. Le-a adăugat acestora legiunea a XII-a din Siria și a adus din Alexandria trupe din legiunile a XVIII-a și a III-a; îl mai întovărășeau douăzeci de cohorte formate din aliaţi și opt unităţi de cavalerie auxiliară; se mai aflau alături de el regii Agrippa și Sohaemus, ajutoare importante din partea regelui Antiochus, o trupă de arabilbis stăpâniţi de o ură obișnuită între popoare vecine faţă de iudei, în sfârșit, numeroși indivizi sosiţi de la Roma

și din Italia în speranţa de a-l influenţa pe un principe care nu-și formase încă un anturaj. Cu aceste trupe el pătrunde pe teritoriul dușman în coloană bine organizată și și-a așezat tabăra nu departe de Ierusalim.

Dar, pentru că vom descrie ultima zi a acestui faimos oraș, ni se pare necesar să-i dezvăluim originea. Se amintește că iudeii, izgoniţi din insula Creta, ˇs-au stabilit la extremităţile Libiei în vremurile când Saturn, învins și detronat de Jupiter, i-a cedat acestuia puterea. Dovada acestui fapt o constituie numele: în Creta se află un munte celebru, Ida; locuitorii aflaţi în vecinătatea lui, idacii, au fost numiţi iudei prin adăugarea unei silabe conform unui obicei barbar. Unii pretind că în timpul domniei lui Isis, din cauza suprapopulatei Egiptului, o mulţime de oameni a fost trimisă sub conducerea lui Hierosolymos și a lui Iuda pe pământurile din apropiere3; alţii îi consideră a fi de neam etiopian și că în vremea regelui Cepheus teama și ura i-au determinat să-și schimbe reședinţa4. Conform altor autori, emigranţi asirieni, un neam lipsit de pământuri, au pus mâna pe o parte a Egiptului, apoi au locuit în propriile lor orașe și au cultivat ogoarele hebreilor și regiunile vecine cu Siria5. Alţii le atribuie iudeilor o origine strălucită: ei ar descinde din solymi, un neam cântat în poemele lui Homer, care a construit orașul Ierusalim și l-a denumit după numele neamului6.

3.1.Majoritatea autorilor sunt de acord că, izbucnind o molimă în Egipt, care păta corpul, regele Bocchoris a consultat oracolul lui Hammon și i-a cerut zeului un remediu7: răspunsul oracolului a fost că el trebuie să-și cureţe regatul și să exileze pe alte pământuri acest neam de oameni, ca fiind urâţi de zei. în consecinţă, ei au fost căutaţi, adunaţi la un loc și abandonaţi în deșert; în timp ce ceilalţi se sfârșeau în lacrimi, Moise, unul dintre exilaţi, i-a îndemnat să nu aștepte vreun ajutor divin sau uman, deoarece atât zeii, cât și oamenii, i-au părăsit, ci să se încreadă numai în propriile lor forţe7b, s; să-l considere călăuză cerească pe primul care-i va ajuta să scape de nenorocirile prezente. I-au ascultat sfatul și în totală

necunoaştere au plecat la drum la întâmplare. Nimic nu-i chinuia mai mult decât lipsa de apă și ˇs-au lăsat să cadă pe câmpuri gata să piară, când o turmă de măgari sălbatici revenind de la păscut ˇs-a așezat lângă o râpă stâncoasă, umbrită de o pădurice. Moise îi urmărește și, cercetând iarba, descoperă o vână bogată de ape8. Aceasta le-a fost salvarea; după un drum neîntrerupt de șase zile, în cea de a șaptea au pus mâna pe pământuri de pe care i-au izgonit pe locuitori și acolo și-au întemeiat orașul și au construit tempi ul8bis.

Moise, ca să-și consolideze autoritatea în viitor asupra neamului, a introdus rituri noi, cu totul deosebite faţă de cele ale celorlalte popoare. Acolo toate cele considerate de noi sacre sunt profane, în schimb sunt permise lucruri pentru care la noi există interdicţii religioase; au consacrat pe altare chipul animalului care îi condusese și îi scăpase de sete9, iar lui Hammon i-au sacrificat un berbec în bătaie de joc10; au sacrificat și un bou, deoarece egiptenii îl cinstesc pe Apis11. Se abţin de la consumarea cărnii de porc, deoarece odinioară ciuma îi pângărise, iar acest animal este considerat a fi responsabil de răspândirea molimei12. în amintirea foametei de altă dată ei postesc deseori13 și, deoarece culeseseră cu aviditate grâne, pâinea iudaică este preparată fără niciun ferment. A șaptea zi este consacrată odihnei, căci această zi le-a adus sfârșitul chinurilor; apoi, cum inactivitatea le-a fost plăcută, ei petrec în apatie fiecare al șaptelea an. Alţii cred că el este dedicat lui Saturn, fie pentru că ei au primit principiile religiei lor de la idaei, despre care am spus că au fost izgoniţi odată cu Saturn și au întemeiat neamul, fie pentru că, din cele șapte planete care îi conduc pe muritori, planeta Saturn are orbita cea mai înaltă și influenţa cea mai puternică14; de altminteri, se știe că majoritatea corpurilor cerești îşi parcurg drumul și orbita în cicluri de timp divizibile cu șapte15.

Aceste rituri, oricum vor fi fost ele introduse, ei le justifică prin vechimea lor; celelalte obiceiuri ale lor sunt sinistre și infame: ele și-au dobândit prevalenţa datorită

depravării lor. Căci indivizii cei mai nenorociţi, care-și renegau religia strămoșească, le aduceau contribuţii și bani, graţie cărora resursele iudeilor au sporit15bis; în ceea ce-i privește pe ei înșiși, ei sunt de o solidaritate încăpăţânată, gata oricând să sară în ajutor; faţă de tot ce este străin însă, ei manifestă o ostilitate plină de ură16: separaţi la banchete, cu culcușuri deosebite, acest neam, în ciuda pornirii sale neînfrânate pentru plăceri, nu întreţine relaţii cu femei străine; între ei nimic nu este nepermis. Au instituit circumcizia, pentru a se putea deosebi de alţii17. Cei care adoptă obiceiurile lor sunt supuși aceluiași ritual; primele învăţături pe care le capătă sunt dispreţul faţă de zei18, lepădarea de patrie și ideea că părinţii, fraţii și copiii sunt lucruri fără valoare. Cu toate acestea, sunt preocupaţi de sporirea populaţiei; este un sacrilegiu uciderea unui copil agnat 19; ei cred nemuritoare sufletele celor morţi în bătălie sau în suplicii; de aici dorinţa lor de procreare și dispreţul faţă de moarte. Preferă să îmbălsămeze cadavrele după model egiptean decât să le incinereze20, au aceleași credinţe despre infern ca și egiptenii, dar cu totul deosebite în ceea ce-i privește pe zeii cerești21. Egiptenii venerează majoritatea animalelor și imaginile pe care le făuresc22; iudeii concep o singură divinitate imaterială: pentru ei este o profanare a-l reprezenta pe zeu în imagini făcute din materie perisabilă după chipul omului; divinitatea lor este supremă și eternă, inimitabilă și indestructibilă23. în consecinţă, în orașele și templele lor nu se află nicio statuie a ei; regii nu beneficiază de această adoraţie și nici Caesarilor nu le acordă vreo onoare24. Dar, cum preoţii lor cântă acompaniindu-se cu fluiere și timpane, cum ei se încoronează cu coroane de iarbă și cum a fost găsită viţă de aur în templu, unii au crezut că ei îl cinstesc pe Liber Pater, stăpânitorul Orientului, deși ritualul nu se potrivește defel25. într-adevăr, Liber Pater a instituit ritualuri sărbătorești și vesele, în timp ce obiceiurile iudeilor sunt absurde și sordide25b, s.

Pământurile și teritoriile lor se învecinează înspre

Orient cu Arabia, la sud se desfășoară Egiptul, la apus, fenicienii și marea, la nord, dintr-o parte, Siria. Oamenii au corpuri sănătoase și apte pentru munca grea. Ploile sunt rare, pământul fertil, roadele aceleași ca și la noi și, în afară de acestea, balsamul și palmierul. Palmierii sunt înalţi și impunători; balsamul este un arbore de dimensiuni mici; când ramurile lui se umflă, dacă le atingi cu cuţitul, venele se sperie: ele se deschid cu bucăţi de piatră sau cu fragmente de vase; sucul este utilizat în medicină26. Muntele cel mai înalt care se ridică în Iudeea este Libanonul; este un fapt de-a dreptul miraculos cum în clima asta atât de fierbinte el este acoperit cu arbori și zăpadă27. Din munte izvorăște și curge Iordanul. Iordanul nu se varsă în mare, ci traversează, fără să-și piardă debitul, două lacuri și este reţinut de al treilea28. Acesta este de dimensiuni extraordinare, asemenea unei mări, cu ape urât mirositoare și din acest motiv dăunător sănătăţii locuitorilor; asupra lui nu suflă vânturi și nu conţine pești sau păsările obișnuite în medii acvatice. Apele sunt inerte și poartă la suprafaţa lor, asemenea unui teren solid, obiectele aruncate; atât înotătorii, cât și cei care nu știu să înoate se menţin la suprafaţă. într-un moment fix al anului apele sale poartă bitum29, a cărui culegere au deprins-o, ca orice tehnică, din experienţă. Bitumul este un lichid negru de la natură, care se coagulează sub acţiunea unui acid și plutește pe ape; meseriașii îl iau cu mâna și îl aruncă pe nave, unde curge și se răspândește pe toată puntea fără nicio intervenţie; apoi îl taie în tranșe. Nu poate fi decupat cu fierul sau cu bronzul, nu suportă sângele sau hainele femeiești infectate lunar30. Așa relatează vechii autori; dar cunoscătorii locurilor afirmă că bitumul plutind pe ape este tras cu mâna la ţărm, unde, datorită căldurii pământului și arșiţei soarelui, se întărește și este tăiat cu securi și cu dălţi asemenea lemnului sau pietrelor31.

Nu departe de lac sunt câmpuri, despre care se zice că odinioară au fost roditoare și acoperite de orașe mari, care însă au ars fiind lovite de trăsnetcălbis; se mai văd urmele,

iar pământul însuși pârjolit și-a pierdut capacitatea de a da roade. Căci toate plantele, fie ele sălbatice, fie ele sădite de mâna omului, ierburi sau flori, chiar dacă se dezvoltă puţin, se înnegresc și se transformă în praf. În ceea ce mă privește, chiar dacă accept ideea că orașe odinioară celebre au ars din cauza focurilor cerești, cred totuși că miasmele lacului infectează și viciază atmosfera și că din acest motiv putrezesc toamna roadele, deoarece pământul și clima sunt deopotrivă de nesănătoase. Fluviul Belius se varsă în Marea Iudaică, iar în jurul gurii sale nisipul foarte fin amestecat cu sodă se transformă în sticlă32. Litoralul este mic ca întindere; cu toate acestea, cei care exploatează nisipul nu ajung să-l consume.

Mare parte a ludeei este acoperită cu sate; există și unele orașe; capitala neamului este Hierosolyma. Acolo se află un templu de o bogăţie extraordinară, un oraș înconjurat de ziduri, apoi palatul regilor și, în sfârșit, templul cu o incintă proprie33. Iudeii nu sunt admiși decât la porţi, căci peste prag nu au voie să treacă decât preoţii. Câtă vreme asirienii, mezii și perșii au stăpânit Orientul, iudeii au fost cei mai dispreţuiţi sclavi ai lor34; după ce macedonenii și-au instaurat dominaţia, regele Antiohus a încercat să le îngrădească religia și să introducă moravuri grecești, pentru a civiliza acest neam respingător, dar a fost împiedicat de războiul partie, căci în acea vreme ˇs-a produs defecţiunea lui Arsaces35. în perioada în care macedonenii erau neputincioși, iar părţii încă slabi (romanii se aflau departe), iudeii și-au dat ei înșiși regi; aceștia, izgoniţi de instabilitatea poporului, și-au restabilit domnia prin forţa armelor și au îndrăznit să săvârșească ceea ce regii săvârșesc în mod obișnuit, adică exilarea concetăţenilor, distrugerea orașelor, uciderea fraţilor, a soţiilor și a părinţilor; ei au favorizat religia, deoarece îşi asumaseră demnitatea sacerdotală pentru întărirea puterii lor36.

Cn. Pompeius a fost primul roman care i-a înfrânt pe iudei și a pătruns în templu conform dreptului învingătorului37; de atunci ˇs-a răspândit știrea că templul

este gol, lipsit de imaginea vreunui zeu și că sanctuarul nu conţine niciun mister. Zidurile Hierosolymei au fost dărâmate, dar templul a rămas în picioare. Apoi, în timpul războiului civil, după ce provinciile orientale i-au revenit lui Marcus Antonius, regelui Pacorus al părţilor a pus stăpânire pe Iudeea, dar a fost ucis de P. Ventidius, iar părţii, respinși dincolo de Eufrat38; iudeii au fost supuși de C. Sosius39. Regatul i-a fost acordat lui Herodes de către Antonius și a fost mărit de Augustus, când a fost învingător40. După moartea lui Herodes, un oarecare Simon a preluat titlul de rege fără să mai aștepte hotărârea Caesarului41. Acesta a fost pedepsit de către Varus, guvernatorul Siriei, iar copii lui Herodes au domnit asupra neamului supus și împărţit în trei mici regate42, în timpul domniei lui Tiberius a fost liniște; apoi, când Gaius Caesar a poruncit așezarea statuii sale în templu, iudeii au preferat să pună mâna pe arme decât să îndeplinească ordinul43; răscoala a fost oprită de moartea împăratului. Claudius, după dispariţia regilor sau după amputarea gravă a autorităţii lor, a transformat Iudeea în provincie și a dat-o spre guvernare cavalerilor romani sau liberţilor43bis; unul dintre aceștia, Antonius Felix, a exercitat puterea regală într-un fel tipic pentru un sclav, dând curs tuturor cruzimilor și capriciilor sale; el se căsătorise cu Drusilla, nepoata Cleopatrei și a lui Marcus Antonius, astfel încât Felix era proginerele lui Antonius, în timp ce Claudius îi era nepot44.

Cu toate acestea, răbdarea iudeilor a durat până când a fost procurator Gessius Florus; în timpul acestuia a izbucnit războiul45. Cestius Gallus, legatul Siriei, care a primit misiunea să înăbușe în față rebeliunea, a purtat lupte cu rezultate variate, dar cel mai adesea a suferit înfrângeri46. Când Cestius a murit, fie de moarte naturală, fie de dezgust, din porunca lui Nero a fost trimis la faţa locului Vespasian47; graţie destinului, faimei sale și ofiţerilor săi străluciţi48, el a reușit după două campanii de vară să deţină cu armata învingătoare toate câmpurile și orașele, cu excepţia Hierosolymei. în anul următor, atent la

războiul civil, el n-a mai întreprins nicio acţiune în Iudeea. Când în Italia ˇs-a reinstaurat pacea, preocupările de politică externă au revenit în atenţie; i-a sporit enervarea faptul că numai iudeii nu cedaseră; în același timp, i ˇs-a părut oportun să-l lase pe Titus în fruntea armatei, pentru a face faţă tuturor evenimentelor și hazardurilor noului principat.

Așadar, Titus, după ce și-a așezat tabăra în faţa zidurilor Hierosolymei, cum am arătat, desfășoară legiunile organizate pentru luptă. Iudeii și-au așezat trupele sub ziduri, pentru ca, în caz de reușită, să poată exploata succesul, iar în caz de înfrângere, să aibă refugiul pregătit. Cavaleria și cohortele de infanterie ușoară au declanșat un atac împotriva lor, încheiat cu un rezultat incert; apoi, dușmanii au început să cedeze și în zilele următoare ˇs-au dat lupte numeroase în faţa porţilor, până când iudeii au fost respinși în interiorul zidurilor cu grele pierderi. Romanii au trecut la asediu; nu li ˇs-a părut demn să-l înfometeze pe inamic, ci cereau insistent declanșarea asaltului, unii datorită curajului lor, majoritatea datorită cruzimii și dorinţei lor de răsplată. Titus îşi imagina Roma cu plăcerile și bogăţiile ei; dacă zidurile Hierosolymei n-ar fi căzut imediat, i se părea că le amână prea mult. Dar construcţiile masive întăreau orașul, și așa greu accesibil prin așezarea sa, construcţii care ar fi apărat cu succes și un oraș situai în câmpie. Zidurile închideau două coline de o înălţime foarte mare, ziduri care erau construite în unghi ascuţit spre interior sau exterior, în așa fel încât asediatorii aveau întotdeauna flancurile descoperite49. Extremitatea stâncii este abruptă, iar turnurile, acolo unde muntele este înalt, se ridicau la o înălţime de șaizeci de picioare, iar unde era depresiune, la o sută douăzeci, astfel încât, pentru cine le privea de la distanţă, dădeau impresia că sunt la același nivel50. În interior alte ziduri formau o centură în jurul palatului regal; tumul Antonius, astfel denumit de Herodes în cinstea lui Marcus Antonius, atrăgea atenţia prin dimensiunile sale extraordinare51.

Templul este construit în forma unei citadele cu ziduri

proprii, a căror construcţie le depășea pe celelalte prin efortul depus și prin meșteșug; înseși porticurile care înconjoară templul constituie un excelent avanpost în caz de luptă. Acolo se află o fântână cu apă permanentă, subterane săpate în munţi, bazine și cisterne pentru păstrarea apei de ploaie, întemeietorii prevăzuseră faptul că iudeii, datorită moravurilor lor atât de diferite de cele ale altor popoare, aveau să poarte numeroase războaie; de aceea au luat toate măsurile în vederea unui asediu îndelungat; când au fost cuceriţi de Pompei, teama și experienţa le-au sugerat și alte mijloace de apărare. Apoi, datorită dorinţei de bani caracteristice domniei lui Claudius, ei au cumpărat dreptul de a întări orașul și au construit ziduri, care, deși domnea pacea, păreau a fi ridicate pentru război; în același timp, populaţia sporea, datorită gloatelor care ˇs-au refugiat aici în urma dezastrelor suferite de alte orașe52: căci ˇs-au adunat cei mai încăpăţânaţi și instigau mai mult ca oricând la revoltă. Iudeii aveau trei generali și tot atâtea armate: zidurile exterioare, cele mai lungi, erau apărate de Simon, centrul orașului de Ioan, templul de Eleazarus53. Ioan și Simon dispuneau de armamentul și de trupele cele mai numeroase, Eleazarus de poziţia cea mai puternică; dar între ei se desfășurau lupte, îşi întindeau reciproc curse, provocau incendii și astfel a fost consumată de foc o mare cantitate de grâne. Apoi Ioan și-a trimis oamenii sub pretextul săvârșirii unui sacrificiu, în realitate pentru a-l ucide pe Eleazarus și trupa sa, și a pus stăpânire pe templu. Astfel cetatea ˇs-a împărţit în două facţiuni, până când la apropierea romanilor războiul extern a condus la instaurarea concordiei54.

S-au produs prodigii pe care neamul acesta, atât de aservit superstiţiilor, dar adversar al practicilor religioase, nu avea dreptul să le purifice prin sacrificii și ofrande. Au fost văzute în cer armate care se ciocneau, arme de un roșu aprins, templul ˇs-a iluminat brusc de un foc răsărit printre nori. ˇS-au deschis pe neașteptate porţile sanctuarului și a fost auzită o voce mai puternică decât

orice glas omenesc care vestea că zeii i-au părăsit; în același timp, ˇs-a auzit mișcarea produsă de plecarea lor55. Puţini iudei interpretau prodigiile drept profeţia unei catastrofe; majoritatea erau convinși de adevărurile conţinute în scrierile străvechi ale preoţilor, și anume că în aceste timpuri Orientul va deveni prevalent, iar oameni porniţi din ludeea vor stăpâni lumea. Aceste texte sibilinice se refereau la Vespasian și Titus, dar mulţimea, conform naturii umane, interpreta dezvăluirile destinului în funcţie de dorinţele ei și nici măcar eșecurile nu i-au putut determina să vadă adevărul în faţă56. Numărul asediaţilor de toate vârstele, bărbaţi și femei, era, cum am aflat, de șase sute de mii56bis; au fost împărţite arme tuturor celor care puteau să le mânuiască; și între ei manifestau curaj mult mai mulţi decât te-ai fi putut aștepta la o asemenea mulţime de oameni. Bărbaţii și femeile aveau aceeași dârzenie și, dacă ar fi fost obligaţi să-și schimbe patria, se temeau mai mult de viaţă decât de moarte. împotriva unui asemenea oraș şi ne-am, Caesar Titus a hotărât să utilizeze terase de apropiere și bărăci rulante, deoarece poziţia solidă a orașului nu îi permitea cucerirea lui printr-un asalt brusc: au fost atribuite fiecărei legiuni sarcini, iar luptele au încetat până când au fost puse la punct toate mijloacele imaginate de cei vechi și metodele inventate de moderni pentru cucerirea orașelor.

între timp Civilis, după eșecul suferit la treviri, și-a refăcut armata în Germania și ˇs-a așezat la Vetera într-o poziţie puternică; el spera că acolo amintirea succesului repurtat va ridica moralul barbarilor. Cerialis, care îşi dublase efectivele prin sosirea legiunilor a II-a, a XII-a și a XIV-a, l-a urmat; infanteria și cavaleria auxiliară, convocate de multă vreme, ˇs-au grăbit să sosească după succesul obţinut de Cerialis. Niciunul dintre cei doi conducători nu era un temporizator, dar îi despărţea un câmp mlăștinos prin natura sa; mai mult: Civilis construise un dig oblic faţă de Rin, care a oprit apele și le-a făcut să se reverse asupra regiunii înconjurătoare. Terenul avea o asemenea configuraţie, încât fundul apei era nesigur și periculos

pentru soldaţii noștri: soldaţii romani erau împovăraţi de arme și nu se încumetau să înoate, în timp ce pe germanii obișnuiţi cu fluviile îi ajutau armamentul ușor și talia lor foarte înaltă.

Așadar, la provocarea batavilor, cei mai întreprizi dintre soldaţii noștri au angajat bătălia, dar ˇs-a iscat panica atunci când arme și cai au fost înghiţiţi de adâncimile mlaștinii. Germanii săltau pe vadurile cunoscute, evitau cel mai adesea frontul nostru, pentru a învălui din spate și din flancuri armata noastră. Și nu se dădea o luptă de infanterie de la distanţă mică, ci ai fi zis că este o bătălie navală, unde combatanţii rătăceau printre ape și, dacă întâlneau vreun loc mai stabil, se agăţau cu toate forţele; răniţi și nevătămaţi, buni și prost înotători se ţineau unul de altul antrenându-se reciproc spre moarte. Cu toate acestea, măcelul a fost disproporţionat de mic faţă de panica iscată, căci germanii n-au îndrăznit să depășească mlaștina, ci au revenit în tabăra lor. Rezultatul bătăliei i-a determinat pe cei doi conducători, dar din motive diferite, să forţeze decizia: Civilis, pentru a specula șansa, Cerialis, pentru a șterge rușinea; germanii erau curajoși datorită succesului, pe romani îi îmboldea sentimentul onoarei. Barbarii au petrecut noaptea în cântece și strigăte, ai noștri în furie și amenințări.

A doua zi Cerialis așază în linia întâi a frontului cavaleria și infanteria auxiliară, iar în a doua legiunile și păstrează în jurul său trupe de elită pentru situaţii neprevăzute57. Civilis și-a desfășurat armata, dar nu în linie, ci în formaţie cui: batavii și cugemii se aflau la aripa dreaptă, transrenanii, la aripa stângă și în poziţiile mai apropiate de fluviu; amândoi conducătorii îşi încurajau armata, dar nu pe toţi soldaţii deodată, în adunări, cum se întâmplă de obicei, ci pe măsură ce îi întâlneau. Cerialis amintea vechea glorie a numelui de roman, vechile și recentele victorii; pentru a-l distruge pentru totdeauna pe inamicul perfid, laș și, de fapt, gata înfrânt, spunea el, este nevoie nu de o luptă, ci de răzbunare; de curând ei ˇs-au luptat în inferioritate numerică și totuși l-au zdrobit pe

dușman, deși acesta se afla cu grosul trupelor sale: numai cei care poartă în suflet rușinea fugii și pe spate urmele rănilor supravieţuiesc. Apoi el încurajează fiecare legiune cu formula care i se potrivea: pe soldaţii legiunii a XIV-a îi numește cuceritorii Britannici; Galba a devenit principe graţie autorităţii legiunii a VI-a; soldaţii legiunii a II-a îşi vor consacra pentru prima oară pe câmpul de luptă însemnele lor noi și vulturul lor nou58. Ajuns în faţa armatei germanice, el ridică mâna și le cere să recucerească malul care le aparţine, tabăra lor, vărsând din belșug sângele dușmanilor. La aceste cuvinte a izbucnit un strigăt general de bucurie, unii dorind, după o pace îndelungată, lupta, alţii, obosiţi de război, doreau pacea și sperau în viitor răsplată și liniște.

Nici Civilis nu a organizat o linie de bătaie tăcută când a invocat, ca dovadă a vitejiei lor, însuși câmpul de luptă: germanii și batavii stau în picioare pe urmele vechii glorii, călcând peste cenușa și osemintele legiunilor. Oriunde îşi întorc romanii ochii, ei văd numai captivitate, dezastre și priveliști sinistre. Să nu se lase înspăimântaţi de deznodământul îndoielnic al bătăliei de la Treviricum: în acea zi germanilor li ˇs-a opus însăși victoria, deoarece, cu mâinile încărcate de pradă, au lăsat de o parte armele; dar de atunci toate ˇs-au întors în favoarea lor și în defavoarea inamicului. Toate vicleniile pe care se cuvine să le prevadă un conducător, el le-a și pus la cale: câmpuri inundate, cunoscute numai de ei, mlaștinile vătămătoare pentru inamic. în faţa ochilor lor se aflau Rinul și zeii Germaniei: sub aceste auspicii divine să dea bătălia, amintindu-și de soţiile, părinţii și copiii lor; această zi sau va fi pe măsura gloriei străbune, sau posteritatea o va clasa printre cele mai rușinoase. Când vorbele lui au fost aprobate cu zdrăngănit de arme și cu dansuri (acesta le este obiceiul), bătălia a început prin lansarea de pietre și de proiectile de plumb; soldaţii noștri nu se hazardau în mlaștină, iar germanii îi provocau pentru a-i determina să pătrundă.

Când proiectilele au fost consumate, lupta ˇs-a încălzit, iar atacul inamicului ˇs-a produs cu și mai multă furie; cu

corpurile lor imense și cu sulițele lor foarte lungi ei îi străpungeau de la distanţă pe soldaţii noștri, care șovăiau și alunecau; în același timp, o coloană de bructeri, pornită de la digul despre care am vorbit, a trecut Rinul înot. în acest loc rândurile noastre au fost dezorganizate, iar cohortele de infanterie aliată au început să cedeze; când au intrat în acţiune legiunile, ele au oprit atacul inamicului și au restabilit situaţia. în acest moment un transfug batav îl abordează pe Cerialis și îi promite să-i arate un drum pe unde va cădea în spatele dușmanului, dacă trimite cavaleria la extremitatea mlaștinii: terenul era solid acolo, iar cugemii care asigurau paza nu erau prea atenţi. Două unităţi de cavalerie trimise împreună cu transfugul l-au surprins pe dușman și îl înconjoară. Când faptul a fost cunoscut datorită strigătelor, legiunile ˇs-au năpustit pe toată lungimea frontului, iar germanii, respinși, ˇs-au îndreptat în panică spre Rin. Războiul ˇs-ar fi putut încheia în acea zi dacă flota romană ˇs-ar fi grăbit să sosească pe teatrul de operaţii; dar nici măcar trupele de cavalerie nu i-au urmărit pe fugari, împiedicate fiind de o ploaie neașteptată și de căderea nopţii.

A doua zi legiunea a XIV-a i-a fost trimisă lui Annius Gallus în Germania Superior59; Cerialis și-a completat armata cu legiunea a X-a sosită din Hispania. Lui Civilis i-a sosit un ajutor din partea chaucilor. Cu toate acestea, el nu a îndrăznit să apere orașul batavilor60, ci a luat cu sine tot ce putea fi dus, a incendiat restul și ˇs-a retras în insulă, știind că romanilor le lipsesc navele necesare construirii unui pod și că armata nu are altă posibilitate de pătrundere pe insulă; ba chiar a dărâmat digul construit de Drusus Germanicus și a lăsat Rinul să curgă liber, care prin albia sa naturală năvălea spre Gallia, deoarece fuseseră distruse obstacolele care-i stăteau în cale. Astfel fluviul, ca și cum ar fi fost abătut, despărţea armata de insulă printr-un braţ subţire, încât dădea impresia unui pământ continuu. Au trecut Rinul împreună cu el Tutor, Classicus și o sută treizeci de senatori treviri61, între care și Alpinus Montanus, despre care am amintit că fusese

trimis mai înainte de Primus Antonius în Gallii02. Îl întovărășea fratele său D. Alpinus. în același timp, ceilalţi, prin sentimentul de milă pe care îl provocau și prin daruri, obţineau ajutoare din partea unor neamuri avide de pericole.

Războiul era atât de departe de a fi ˇîncheiat, încât Civilis într-o singură zi ˇs-a năpustit cu patru coloane asupra cantonamentelor unităţilor de cavalerie, ale cohortelor și ale legiunilor, după cum urmează: asupra legiunii a X-a, la Arenacium63, a II-a, la Batavodurum, și asupra cohortelor și unităţilor de cavalerie cantonate la Grinnes și Vada64. El împărţise astfel trupele, încât el însuși, Verax, nepotul său de soră, Classicus și Tutor îşi conduceau forţele lor; ei acţionau astfel nu în credinţa că vor repurta succese în toate punctele, ci în ideea că, atacând în mai multe locuri simultan, soarta le va surâde într-unul din ele; în același timp, sperau să-l poată captura pe Cerialis, care nu se păzea îndeajuns și care alerga de colo-colo, hărţuit de sosirea a numeroși curieri. Cei cărora le revenea atacul cantonamentelor legiunii a X-a, considerând că atacarea lor este o operaţie mult prea grea, ˇs-au năpustit asupra soldaţilor ieșiţi să taie lemne și au ucis pe prefectul taberei și cinci centurioni de prim rang și câţiva soldaţi; restul ˇs-a apărat în spatele fortificaţiilor. între timp, o ceată de germani încerca să taie podul început la Batavodurum; bătălia care ˇs-a dat a fost indecisă și apoi întreruptă de căderea nopţii.

Situaţia cea mai critică ˇs-a produs la Grinnes și la Vadă. Civilis asedia Vadă, Classicus, Grinnes; nu puteau fi opriţi, iar cei mai curajoși apărători au fost uciși, între care Briganticus, prefectul unei unităţi de cavalerie, despre care am spus că rămăsese credincios romanilor și dușman implacabil al unchiului său Civilis65. Dar, când Cerialis și-a făcut apariţia cu un detașament de cavalerie de elită, soarta bătăliei ˇs-a schimbat: germanii sunt respinși și aruncaţi în apele fluviului. Civilis a fost recunoscut în timp ce încerca să-i oprească pe fugari, atacat cu lovituri de suliţă și a scăpat înotând, după ce și-a abandonat calul;

Verax ˇs-a salvat în același fel; Tutor și Classicus au fost luaţi la bordul unei bărci. Nici de data asta flota romană nu a luat parte la bătălie, deși primise ordin în acest sens: ea a fost împiedicată de frică și de faptul că vâslașii erau dispersaţi pentru îndeplinirea altor sarcini militare. în mod cert Cerialis acorda prea puţin timp pentru îndeplinirea ordinelor sale, căci era neprevăzut în hotărâri, dar strălucit datorită succesului repurtat; când capacitatea sa de tactician nu era la înălţime, îi venea în ajutor soarta; din acest motiv nici el, nici armata sa nu se prea preocupau de disciplină. Câteva zile mai târziu, deși a scăpat de pericolul de a fi făcut prizonier, totuși n-a putut evita dezonoarea.

El plecase către Novaesium și Bonna pentru a inspecta taberele care se construiau pentru legiunile ce urmau să ierneze acolo și revenea pe cale fluvială, risipindu-și escorta și fără să se păzească cum se cuvine. Faptul a fost observat de germani, care i-au organizat o ambuscadă: ei au ales o noapte sumbră datorită norilor, ˇs-au lăsat duși de apele fluviului și au pătruns în tabără fără să fie împiedicaţi. La început o stratagemă i-a ajutat să declanșeze masacrul: au tăiat corzile cortului și i-au ucis pe soldaţii înfaşuraţi în pânze. Altă trupă a provocat dezordine în flotă, căci aruncau lanţuri și trăgeau spre ei corăbiile; și, pe cât le-a fost de folos pentru înșelăciunea lor liniștea, pe atât, când a început măcelul, acopereau totul cu strigătele lor, spre a spori teroarea. Romanii, treziţi din somn în urma rănilor primite, îşi caută armele, se năpustesc pe drumurile taberei, prea puţini în uniformă militară, majoritatea cu hainele înfășurate în jurul braţelor și cu sabia în mână. Generalul pe jumătate adormit și gol este salvat de o greșeală a inamicului: văzând corabia pretoriană, ușor de recunoscut datorită steagului ei66, au crezut că acolo se află și au capturat-o. Dar Cerialis îşi petrecuse noaptea în altă parte, cum au crezut cei mai mulţi, la o femeie ubiană, Claudia Sacrata, cu care întreţinea legături. Santinelele și-au scuzat absenţa de la datorie pe seama reputaţiei generalului lor: ei au pretextat că primiseră ordinul să nu-i tulbure liniștea; și, cum

trompetele tăceau, iar apelul nu se mai făcea, au fost și ei cuprinși de somn. Când ˇs-a făcut ziuă, dușmanii ˇs-au retras pe corăbiile capturate, iar trirema pretoriană au tras-o pe râul Lupta și i-au dat-o în dar Veladei.

Pe Civilis l-a cuprins dorinţa de a desfășura în faţa romanilor o flotă: el echipează toate biremele aflate la dispoziţie și corăbiile cu un singur rând de vâsle; le adaugă un mare număr de bărci, care puteau să ducă treizeci sau patruzeci de oameni, înarmate după modelul corăbiilor libumice; în același timp, bărcile capturate de la romani erau echipate în loc de pânze cu panglici multicolore, care le dădeau un aspect nu neplăcut. Au ales ca loc pentru operaţii braţul prin care Mosa duce apele Rinului către Ocean67. Motivul acestei alegeri a fost, în afară de vanitatea înnăscută a neamului, să înspăimânte și să intercepteze convoaiele de aprovizionare care soseau din Gallia. Mai mult mirat decât speriat, Cerialis îşi organizează flota, care era inferioară numeric, dar mult superioară prin experienţa vâslașilor, a piloţilor și prin dimensiunile navelor. Flota romană înainta în sensul curentului, cea a lui Civilis avea de partea ei vântul; trecând una pe lângă cealaltă, ele ˇs-au separat după ce au tras o salvă de proiectile ușoare. Civilis n-a mai luat nicio iniţiativă, ci ˇs-a retras dincolo de Rin; Cerialis a devastat cumplit insula batavilor, dar ˇs-a abţinut, viclenie obișnuită conducătorilor, să se atingă de ogoarele și fermele lui Civilis; între timp, toamna era spre sfârșit și ploile dese ale echinoxului au provocat revărsarea râului și au transformat într-un lac insula mlăștinoasă și joasă. Romanii nu aveau nici flotă sau convoaie de aprovizionare la îndemână, iar tabăra așezată pe un loc plan era smulsă de forţa curentului.

în acest moment legiunile ar fi putut fi nimicite și chiar aceasta era voinţa germanilor, după opinia lui Civilis, dar el și-a atribuit meritul de a-i fi determinat să abandoneze proiectul. Și nici nu era afirmaţia sa prea departe de adevăr, deoarece câteva zile mai târziu ˇs-a produs defecţiunea sa. Într-adevăr, Cerialis, prin mesageri trimiși

în secret, le propunea batavilor pacea, lui Civilis, iertarea; pe Veleda și pe apropiaţii săi îi îndemna să dea un alt curs sorţii războiului, care le adusese atâtea nenorociri, printr-un serviciu făcut poporului roman la momentul potrivit: el le comunică faptul că trevirii au fost zdrobiţi, ubii reconvertiţi, că batavilor le-a fost smulsă patria; prietenia cu Civilis nu le-a adus decât răni, exiluri, doliu. Acest exilat, acest fugar, va fi o povară pentru cei ce-l vor primi; ei înșiși se făcuseră destul de vinovaţi prin faptul că au trecut de atâtea ori Rinul; dacă mai făceau și alte tentative, de partea lor va fi nedreptatea și vina, de partea romanilor, răzbunarea și zeii.

Și amesteca promisiunile cu ameninţările; când fidelitatea transrenanilor a slăbit, ˇs-au iscat discuţii chiar și între batavi: nu este cazul să prelungească mai departe, spuneau ei, un război dezastruos și nici nu stă în puterea unei singure naţii să scuture jugul pământului în întregime. Ce vor realiza, dacă vor distruge și vor incendia legiunile, decât că vor sosi altele mai numeroase și mai puternice. Dacă porniseră războiul pentru a-l sprijini pe Vespasian, apoi Vespasian devenise stăpânul lumii; dacă, dimpotrivă, ei provoacă la luptă poporul roman, apoi ce reprezintă batavii în raport cu neamul omenesc în întregime? N-aveau decât să-i privească pe raeţi și pe locuitorii Noricumului și poverile impuse celorlalţi aliaţi: nu le-au fost impuse tributuri, ci li se cerea numai vitejie și bărbaţi. Dar asta este aproape libertate; iar dacă este vorba să-și aleagă singuri stăpânii, principii romani sunt mai de tolerat decât femeile germanilor68. Așa vorbea poporul, iar căpeteniile se manifestau mai ameninţător: turbarea lui Civilis i-a împins să pună mâna pe amie; el a provocat dezastrul neamului din cauza unor nenorociri personale; atunci ˇs-au înfuriat zeii pe baiavi, când au asediat legiuni, au ucis legaţi, au pornit un război necesar unui singur om, funest pentru ei înșiși. Au ajuns la capătul nenorocirilor cele mai cumplite, dacă nu îşi vin în fire și nu îşi dovedesc remușcarea prin pedepsirea singurului vinovat.

Lui Civilis nu i-a scăpat schimbarea de atitudine și a hotărât să prevină pericolul, căci, în afară de dezgustul faţă de suferinţele îndurate, el nutrea speranţa să-și salveze viaţa, speranţă care frânge adesea oameni de mare curaj. El îi solicită lui Cerialis o întrevedere: podul de pe râul Nabalia69 este tăiat, cei doi conducători înaintează până la marginea tăieturii, iar Civilis a început prin a vorbi astfel: „Dacă m-aș fi apărat în faţa legatului lui Vitellius, el nu ar avea de ce să mă ierte pentru faptele mele și nici de ce să se încreadă în vorbele mele; totul ne despărţea: el a declanșat ostilităţile, iar eu le-am agravat; faţă de Vespasian eu am un respect de veche dată și, cât timp el a fost persoană particulară, eram numiţi prieteni. Faptul îi era bine cunoscut lui Primus Antonius, care prin scrisori m-a împins la război, pentru ca legiunile germanice și tineretul galic să nu poată trece Alpii. Ceea ce Antonius mă îndemna prin scrisori, Bordeonius Flaccus îmi comunica prin viu grai; am pus mâna pe arme în Germania, așa cum au procedat Mucianus în Siria, Aponius în Moesia, Flavianus în Pannonia…” 70.

Note

Primele 13 capitole ale cărţii constituie o micromonografie a ludeei antice. Tacit se inspiră din scrieri grecești ostile evreilor, pe care el îi consideră a fi reprezentanţi ai Orientului, ca și sirienii, perșii, egiptenii et[.; or, aversiunea lui faţă de tot ce este oriental este un fapt evident. Cert este că Tacit nu a cunoscut scrierile autohtonilor, nici pe cele redactate în grecește (nu există niciun semn că el ar fi citit opera lui Flavius Josephus), ci numai pe cele datorate grecilor și, probabil, memoriile lui Titus și ale altor participanţi la război care îşi vor fi publicat amintirile. Fragmentul pune în faţa comentatorilor dificile probleme. Am utilizat pentru această parte mai ales excelentul și eruditul comentariu al lui W. FAUTH, publicat în cadrul comentariului general al *Histnriilor* datorat lui HEUBNER.

SUET, *Tit…* 5,2.

P – Din datele oferite de Tacit, combinate ce cele ale

lui FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 3; 65 – 69, rezultă că armata lui Titus era de aproximativ 59000 de militari (cf. FAUTH, 16). Unii comentatori cred că teoria originii cretane a iudeilor se explică prin faptul că în insulă locuiau mulţi evrei; cf. FLAV. IOS... *Ani. lud...* 17,327; *Vii...* 427. Majoritatea exegeţilor cred însă că mai degrabă din cauza legendei lui Saturn (cf. 5,4), întemeietorul sabatului. Pentru toate aceste chesţiuni, cf. FAUTH, 20. „Adăugarea unei silabe", sistem obișnuit în scrierile romane pentru explicarea unor nume; cf. SALL., *lung...* 18; 10; POMP. MELA, 3,96; PLIN., *Nat. Hist.,* 4.114; 20,156.

1 Conform mitologiei egiptene, Isis era soţia regelui defunct Osiris și mama regelui Horus. O regină Isis a existat și în epoca dinastiei Ramses; tradiţia a fost întărită prin faptul că multe regine ptolemaice se identificau cu Isis; cf. FAUTH, 23. Hierosolymos și Iuda: la PLUT, *De Iside et Osiride,* 362 D, zeul Typhon (Seth), izgonit de Horus, a avut doi fii, Hierosolymos și ludaios (explicaţie în sens evhemerist).

2 Regele Cepheus, soţul Cassiopee! și tatăl Andromedei; mitologia greacă localizează legenda în multe regiuni ale Orientului; salvarea Andromedei de către Perseu este localizată de antici la Iope, în Fenicia; cf. FAUTH. 25 – 26, care face și legătura dintre Iope și Aithiope.

3 ALEXANDER POLYHISTOR, în *FUG. III,* A 273, F 121, Iuda și Idumaea ˇs-ar fi căsătorit cu copiii Seiniramidei. TROG. POMP. (IUSTIN), 36.2,1 – 3, atribuie iudeilor o origine siriană.

Solymii, conform povestirii lui Glaucos din *ÎI.,* 6,184 – 185; 204, ˇs-au luptat cu Bellerophon; ei locuiau o regiune muntoasă *(Od.,* 5,283) din sud-vestul Asiei Mici (HEROD., 1,173). STRAB., 1,2,28 și PLIN., *Nat. Hist.,* 5,94, îi identifică ţu pisidienii. Identificarea solymilor cu iudeii poate va fi fost făcută de CHOIRILOS DIN SAMOS, *Persica,* deoarece el îi include în armata cu care Xerxes a invadat Grecia, cu specificarea că purtau măști cabaline, ca și etiopienii asiatici la Herodot (7,70), dar vorbeau „feniciana"; cf. *FHG,* III, C 696, F 34 e =

FLAV. IOS., *C. Ap.,* 1,173.

6 Tacit urmează varianta istoricului greco-egiptean ostil iudeilor Lisimachos *(FHG,* III, C 621, F 1 = FLAV. IOS., *C. Ap.,* 1,304 – 311). Bocchoris era în tradiţia greacă un faraon cu spirit proverbial al echităţii. FLAV. IOS., C. *Ap.,* 2,16, preferă tradiţia transmisă de Manetho, conform căreia exodul iudeilor din Egipt ˇs-a produs în timpul faraonului Tutmes al III-lea. Expresia *plurimi a un to res* arată că Tacit înclină să acorde credit acestei tradiţii, pe care o combate FLAV. IOS., *Ani. lud.,* 3,265.

7bis Zeii care i-au părăsit sunt zeii egipteni. Textul, așa cum ni ˇs-a transmis, prezintă dificultăţi. CHILVER, 91, presupune o lacună; poate că Tacit crede că astfel se explică monoteismul iudaic.

în tradiţia orientală, atât indo-europeană, cât și semită, măgarul era considerat a fi animalul care conduce spre izvoarele de apă; numele de Damasc ar fi ˇînsemnat în limba semită „orașul măgarilor14 datorită bogăţiei în ape a regiunii.

8bis Tradiţia izgonirii autohtonilor cananeeni se regăsește și în epoci târzii, de pildă la SUDA, III, 785 (Adler): „noi suntem cananeenii pe care tâlharul Iisus i-a izgonit44 (LII – tjefouc Xr<Trqc). Apologetica iudaică se referă la o luare în stăpânire pașnică a regiunii, de pildă cumpărarea de către Abraham a peșterii Mahpela *(Gen...* 23,16) și a cimitirului Sichen de către Iacob *(Gen...* 33,19). Existenţa unei populaţii cananeene anterioare stabilirii iudeilor este atestată și de *Gen.,* 14,18; locuitorii Ierusalimului se numeau ieburiţi (FLAV. IOS., *Ani. lud.,* 15,63). Formularea lui Tacit arată că el, asemenea lui Hecataios din Abdera (cf. DIOD. ŞIC., 40,3,3), considera întemeierea Ierusalimului și construirea templului în vremea lui Moise. Or, în realitate, orașul a fost cucerit de regele David, iar templul a fost construit de regele Solomon.

Tradiţia despre imaginea sacră a măgarului poate fi urmărită încă de la Mnaseas din Patrai, elev al Eratostene. Ea trebuie să fi fost foarte încetăţenită, din

moment ce TERTULIAN, *Apoi.,* 16 (tradiţia fusese atribuită și creștinilor), ia poziţie și polemizează cu Tacit, pe care îl caracterizează astfel: *iile mendacioruni loquacissimus* („acel foarte elocvent povestitor de minciuni44). Nu știm de unde provine această tradiţie.

7 Berbecul era consacrat în Egipt în perioada imp˟eriului vechi sub diferite nume (Chnum, Cherti et[.); începând cu imp˟eriul mijlociu, el era asociat lui Osiris și Amun. Etiologia sacrificării berbecului este următoarea: substituirea unui berbec pentru Isaac, fiul lui Abraham. Sacrificiul avea semnificaţia simbolică de eliberare din muncile impuse de egipteni și a plecării în exod. Mai târziu, mielul pascal și autosacrificiul lui Christos.

8 Apis, divinitate egipteană aflată în legătură cu Osiris; cultul său poate fi urmărit până în secolul al III-lea e.n. ˟Explicaţia dată de Tacit nu corespunde realităţii, deoarece, după toate probabilităţile, în Canaan exista un cult al taurului încă înainte de sosirea iudeilor. De remarcat faptul că în *Apocalipsa* din 1 Hennoh, 85 – 90, Adam iese din pământ sub forma unui taur alb, iar Eva sub forma unei vaci.

9 Refuzul cărnii de porc exista și în Egipt (cf. HERODOT, 2,47,2). Acest tabu a provocat multe ironii din partea grecilor și a romanilor (Plutarh, Porphyrios, Juvenal); Augustus, făcând aluzie la uciderea pruncilor din Betleem, ar fi spus: *mallem Herodis porcus esse quam filius* („aș prefera să fiu porcul lui Herod decât fiul său44 – MACROB., *Sat.,* 2,4,11): Alţi autori (Arrian, Plutarh) explică tabuul în cadrul prescripţiilor religioase.

10 Postul iudaic nu are nicio legătură cu exodul din Egipt, ci îşi găsește explicaţia în rituri religioase, și anume dobândirea iertării păcatelor. Mai târziu a fost pus în legătură cu evenimentele istorice: exilul babilonian, asediul Ierusalimului și distrugerea Templului de către caldei et[.

11 Explicaţie etiologică a sabatului (cf. ˟şi 3,2); aceeași explicaţie și la TROG. POMP. (IUST.), 36,14,2. Nu știm

care vor fi fost autorii explicaţiei astronomice.

12 Cf. AUL. GEL., 3,10; MACROB., *Somn.,* 1,6.

15b, s Pentru bogăţia în aur a Templului, cf. CIC., *Flac.,* 66 – 69.

13 Istoriografia elenistică atribuie exclusivismul iudeilor legilor lui Moise (Hecateu din Abdera, Manetho, Lysimachos). Distanţarea iudeilor faţă de celelalte popoare este interpretată de scriitorii greco-romani drept xenofobie (PHILOST., *Vit. Apoi.,* 33; IUV., 14,103 – 106; RUT. N-AM., 1,383).

Interpretarea circumciziei ca o modalitate de a se deosebi de celelalte neamuri se găsește și în tradiţia rabinică, unde are semnificaţia de „pecete a celui ales”; cf. FAUTH, 68. Ritualul este vechi și se întâlneşte și la alte popoare orientale, la sirieni (şcolii la ARISTOFAN, *Av.,* 507), la sirienii din Palestina (HERODOT, 2,104); originea ar fi, după DIOD. ŞIC., 1,28,1 – 3, egipteană.

14 Acuzaţia adusă iudeilor că ar fi atei (àoeôrqc – CASS. DIO., 67,14,1 – 3) derivă din monoteismul lor, care le interzicea să recunoască alţi zei.

15 Conform celor transmise de HECATAIOS DIN ABDERA *(FHG,* III, A 264, F 6 = DIOD. ŞIC., 40,3,8), Moise a acordat legi speciale pentru protejarea căsătoriei și a copiilor. *Agnati,* rude de sânge sau prin adopţiune, dar numai pe linie bărbătească; aici, copii născuţi peste numărul dorit de tată sau născuţi după ce acesta și-a încheiat testamentul; *nefas* arată că interdicţia era de ordin religios (cf. o formulă similară în *Germ.,* 19,2, unde însă utilizarea cuvântului *jlagitium* arată că pentru germani uciderea copiilor agnaţi era o faptă sancţionată de dreptul civil, și nu o interdicţie religioasă).

16 înhumarea este la iudei practica normală de înmormântare după exil; ritualul iudaic nu are nicio legătură cu cel egiptean, cum susţine Tacit.

17 între credinţele iudaice și cele egiptene despre imp ˇeriul morţilor nu există nicio legătură, cum crede Tacit; mai degrabă în tradiţia iudaică se găsesc în perioada târzie influenţe ale mitologiei grecești și babiloniene

(impˇeriul morţii, dominat de întuneric, așezat la NV, dincolo de mare în care se vărsa din mai multe fluvii, între care fluviul de foc – Hennoch 1,17 – 26).

18 Pentru teriolatria egipteană, cf. HERODOT, 2,65 și urm.

19 Pentru prima oară monoteismul apare în Egipt ca urmare a reformei religioase a lui Amenophis al IV-lea, Ehnaton (1379 – 1362), reformă rămasă fără viitor. Monoteismul iudaic pare a fi o creaţie a lui Moise. În prima fază, după toate probabilităţile era vorba de henoteism: Iahve era divinitatea supremă căreia îi erau subordonaţi zeii altor popoare; mai târziu, Iahve a rămas singurul zeu. Grecii l-au interpretat ca fiind Zeus Olimpianul, romanii, Jupiter. MIRCEA ELIADE, *între Clephantine și Ierusalim,* în volumul *Insula lui Eutanasius,* București, 1943, pp. 117 – 125 arată că monoteismul iudaic a fost opera lui Moise și a unei elite, deoarece comunitatea iudaică de la Clephantine (în Egipt) care „părăsise, probabil, ludeea înainte de reforma lui Iosia […] a păstrat, la frontiera sudică a Egiptului, credinţele religioase populare din secolul al VII-lea: monolatrie, sincretism, cultul «perechilor divine», devoţia faţă de o Mare Zeiţă etc.44 (p. 121). „Evoluţia firească (a evreilor) ar fi dus la o religie ca cea de la Clephantine. Violenţa, patosul, geniul și lacrimile unei elite au dus la monoteismul absolut, la profeţism, la mesianism […]” (p. 125). Conform celor transmise de HECATAIOS DIN ABDERA *(FHG,* III, A 264, F 6 = DIOD. ŞIC., 40,4), Moise refuza antropomorfismul zeului și considera ca divinitate cerul. Idolatria era interzisă de *Decalog.* Iudeii considerau că înţelepciunea divină nu poate fi ˇîn niciun fel redată, de unde interdicţia de a-l reprezenta în vreun fel pe zeu. Lipsa imaginilor din temple i-a surprins pe greci și pe romani (Cassius Dio, Titus, Livius, Juvenal), obișnuiţi cu asemenea reprezentări.

20 Vezi, de pildă, refuzul iudeilor de a așeza statuia lui Caligula în Templu.

21 PLUT., *Quaest. conu.,* 4,6,1, conchide pe baza datei

celei mai importante sărbători iudaice că zeul evreilor era identic cu Dionysos. Adepţii acestei identificări descoperiseră o legătură etimologică între numele de Iahve și strigătul „iakhos44 din timpul orgiilor dionisiace (cf. FAUTH. 87 – 90). Ptolemeu IV Philopator și Antiochos IV Epiphanes au încercat fără succes să introducă cultul lui Dinoysos în Iudeea.

25bis în aversiunea sa faţă de tot ce este oriental, Tacit uită că în vremea republicii, în anul 186 î.e.n., cultul lui Dinoysos, Bacchus, fusese interzis printr-un senatusconsult tocmai datorită caracterului său orgiastic. Cf. TIT. LIV, 39,8 – 18; textul senatusconsultului în *CIL,* F, 581.

Balsamul provenea exclusiv din Siria și Palestina și era utilizat în medicină (medicament pentru dureri de cap și pentru boli de ochi) și în cosmetică. Din cauza faptului că era foarte căutat, se vindea la preţuri mari. Vespasian, după supunerea Iudeei, a preluat pentru stat plantaţiile de balsam și le-a transformat într-un monopol imp˘erial controlat de fisc; cf. PLIN., *Nat. Hist.,* 2,111; 113.

22 Mai degrabă este vorba de muntele Hermon, Antilibanonul.

23 Iordanul izvorăște din muntele Hermon, străbate lacurile Chule (la FLAV. IOS., *Ani. Iud.,* 5,5,1, lacul Semehonitis), Gennesaret și se varsă în Marea Moartă (Marea de asfalt, Marea Sărată, în *Vechiul Testament* – Marea Mormintelor).

DIOD. ŞIC., 19,95; STRAB. 16,2,42; PLIN., *Nat. Hist.,* 35,178. Bitumul era exportat în Egipt, unde era folosit la îmbălsămări.

24 FLAV. IOS., *Bel. Iud.,* 4,479 – 480.

25 Nu știm care vor fi fost autorii respectivi („cei vechi și cunoscători ai locurilor”). Pentru posibilitatea tranșării bitumului, cf. FLAV. IOS., *Bel. Iud.,* 4,481. Bitumul era folosit, în afară de îmbălsămări, la construirea navelor și în medicină.

31bis STRAB., 16,2,44; FLAV. IOS., *Bel. Iud.,* 4,483,

se referă la distrugerea Sodomei și a Gomorei.

Flavius Belius (la PLIN., *Nat. Hist.,* 36,190, Belus), astăzi Nahal Naaman, curge în nord-vestul ludeei în apropiere de Ptolemais; expresia *Mare ludaicum* nu mai este atestată în literatura latină. Pentru fabricarea sticlei, PLIN., *Nat. Hist.,* 36,190; FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 2,189 – 190.

26 Bogăţia templului era celebră încă din vremea regelui Solomon; bogăţiile proveneau din impozite în bani și din donaţii; templul îndeplinea și funcţia de bancă. Templul a fost prădat de Nabucodonosor după cucerirea orașului; nici Seleucizii și nici romanii n-au ezitat să se folosească de bogăţiile sale. După toate probabilităţile, a treia incintă a fost opera lui Herodes Atticus; cf. FAUTH, 114.

27 Căderea iudeilor sub diferite impˇerii (cf. TROG. POMP. (IUST.), 36,3,8: „Mai întâi i-a supus Xerxes, regele perșilor, pe iudei; apoi împreună cu perșii au intrat în stăpânirea lui Alexandru Macedon și, lungă vreme aflaţi în puterea impˇeriului macedonean, au fost supușii regelui Siriei”) a condus la formarea credinţei printre autorii greci și romani că ei sunt un neam destinat sclaviei; cf. CIC., *De prou. cons.,* 5,10; APION, în *FHG,* III, C 616, F 4 = FLAV. IOS., *C. Ap.,* 2,125.

28 Antiohos IV Epiphanes (175 – 164 î. ˇHr.) a încercat să elenizeze și să unifice politic impˇeriul său; mai întâi marele preot Ioan i-a cerut permisiunea regelui de a deschide la Ierusalim un gimnaziu și un ephebeion, instituţii caracteristice cetăţilor grecești, și să-i înscrie pe locuitorii Ierusalimului ca „antiohieni”. Pe drumul de întoarcere din a doua campanie egipteană, Antiohos frânge revolta iudeilor, cucerește Ierusalimul și pătrunde în Templu, pe care îl pradă (valoarea prăzii, 1800 de talanţi); legea a fost abolită, iar sabatul, sărbătorile ancestrale și circumcizia interzise; celebrarea aniversării regelui a înlocuit sărbătorile iudaice. Respingerea revoltei a fost urmată de persecuţii sângeroase. Refuzul lui Mattathias de a face

sacrificii păgâne a declanșat revolta Maccabeilor. în ultimii ani de domnie, Antiohos a pornit o campanie în provinciile orientale ale impˇeriului, mai ales în Armenia; nu a reușit să cucerească Elymais și a murit scurtă vreme mai târziu la Tabes în Persia. „Defecţiunea lui Arsaces” pare să fie o confuzie cu defecţiunea partului Arsaces I, în timpul domniei lui Antiohos I Theos, sau cu revolta părţilor în vremea lui Antiohos VII Sidetes.

29 Este vorba de dinastia Hasmoneilor; în 159 î. ˇHr. Jonathan este recunoscut ca fiind *de facto* conducătorul iudeilor (Iudeea rămâne mai departe sub Impˇeriul Seleucid); după luarea în captivitate a lui Jonathan de către generalul Tryphon, partizanul lui Antiohos IV, fratele său Simon îi ia locul; în 140 comunitatea iudaică îl numește pe Simon mare preot pe viaţă și declară funcţia ereditară „până când o să apară un profet demn de încredere” (*Maccab...* 14,41); Simon nu ia titlul de rege pentru a menaja susceptibilităţile seleucide și tradiţia davidiană a iudeilor, ci numai titlul de etnarh. Ultimul membru al dinastiei Hasmoneilor a fost ucis în anul 39 de către Herodes care se bucura de sprijinul romanilor.

Pentru cumularea funcţiei monarhice cu cea sacerdotală, cf. TROG. POMP. (IUSTIN.). 36,2,16.

în anul 63 î. ˇHr. Cnaeus Pompeius a intervenit în luptele dintre Aristobul IˇI și fratele său Hyrcanus ÎI; Pompeius a adus sub control roman această zonă geopolitică instabilă și și-a amplificat astfel puterea personală. Roma a anexat Samaria și câmpia Esdraeion.

Pătrunderea lui Pompeius în sfera sacrosanctă a Templului (cf. ˇşi TIT. LIV, *Per...* 102), chiar dacă nu ˇs-a atins de bogăţiile sale (CIO., *Pro Flac.,* 67), a produs un șoc în opinia publică iudaică; FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 1,152.

Marcus Antonius l-a susţinut pe Herodes din familia idumeilor împotriva lui Antigonos, fiul lui Aristobul ÎI; acesta din urmă ˇs-a bucurat de sprijinul neașteptat al regelui part Pacorus, care în anul 40 î. ˇHr. a declanșat

o ofensivă antiromană în regiunea Siriei și a Palestinei; Herodes a fost obligat să se refugieze la Masada. în anul 39 Marcus Antonius l-a trimis pe legatul P. Ventidius pe teatrul de operaţii; acesta a readus Siria și Palestina sub control roman, iar un an mai târziu l-a zdrobit pe Pacorus la Gândaros, unde regele part și-a pierdut viaţa în bătălie. Senatul i-a acordat lui Ventidius triumful.

La scurta vreme după victoria lui Ventidius asupra părţilor, Marcus Antonius l-a înlocuit pe acesta cu C. Sosius; noul legat a reluat Ierusalimul și l-a reinstaurat pe Herodes. Antigonos a fost trimis la Marcus Antonius; a fost ucis la Antiohia, în urma cererilor insistente ale lui Herodes; cf. FLAV. IOS., *Ani. lud...* 14,176; 447; 468; 488 – 490; *Bel. lud.,* 1,19; 327; 345; 355 – 357.

30 C. Sosius i-a asigurat lui Herodes stăpânirea Ierusalimului; regele iudeu ˇs-a bucurat de simpatia triumvirilor; cu toate acestea, Marcus Antonius i-a dat Cleopatrei plantaţiile de balsam de la Iericho, în urma unor mari presiuni din partea reginei (cf. PLUT., *Ani.,* 36,3; FLAV. IOS., *Ani., lud...* 15,91 – 93; *Bel. lud...* 1,36 – 37). După bătălia de la Actium, Herodes a reușit să-l convingă pe Octavian de buna sa credinţă la întâlnirea lor de la Rodos. Octavian i-a retrocedat regiunile care îi fuseseră luate de către Marcus Antonius, ba chiar i-a mărit teritoriul cu regiunile Anthedoa, Hippos, Gadara, Samaria, Gaza și Stratonos Pyrgos; în anul 25 i-a mai adăugat și Trachonis, Batanea și Haman. Herodes a fost numit *socius et amicuspopuli Romani* (FLAV. IOS., *Ani. lud.,* 17,246).

31 Herodes a murit în anul 4 î.e.n. ˇConflictele interne provocate de moștenirea politică a lui Herodes au condus la apariţia unor aventurieri cu pretenţii mesianice care invocau tradiţia Maccabeilor: ludas ben Ezekias din Galileea, Athragones, un cioban, și, în sfârșit, cel numit de Tacit, Simon din Pereea, un fost sclav al lui Herodes (FLAV IOS., *Ani. lud.,* 17,273 și urm; *Bel. lud.,* 2,57 – 62). Intervenţia energică a lui

Quinctilius Varus a pus capăt revoltei (FLAV. IOS., *Ani. lud.,* 17,286 – 298; *Bel. lud.,* 2,66 – 79).

32 Fiii lui Herodes erau Antipas, Arhelos și Philippos.

33 în anul 39 – 40 e.n. ˇCaligula i-a ordonat legatului Siriei, Petronius, să impună așezarea statuii sale în Templu. Ordinul a fost resimţit ca o blasfemie de către iudei. După FLAV. IOS., *Ani. lud.,* 18,291 – 303, și PHILLO, *Leg. ad Gaium,* 35,261 – 265, Herodes Atticus I a intervenit personal, încercând să-l convingă pe Caligula să renunţe la ideea sa. Asasinarea lui Caligula în 41 a determinat revenirea situaţiei la normal.

43bis După moartea lui Herodes Atticus I, Claudius pune ludeea sub conducerea unui procurator care se bucura de o mai largă autonomie decât predecesorii săi faţă de legatul Siriei (acum erau învestiţi cu *ius gladii).*

Antonius Felix, libert al Antoniei, mama împăratului Claudius, fratele libertului Palas, atotputernic la curtea lui Claudius, pretindea că se trage din familia regală a Arcadici; procurator al Samariei și, mai târziu, și al Galileei și al Pereei; în anul 58 el la judecat pe apostolul Pavel *(Acta apost.,* 23,24); prima lui soţie a fost Drusilla, nepoata lui Marcus Antonius și a Cleopatrei. Claudius era nepotul lui Marcus Antonius prin mama sa Antonia.

34 Gessius Florus, un grec din Clazomene, și-a datorat numirea soţiei lui Nero, Popeea. Flavius Josephus îl consideră responsabil de izbucnirea revoltei, deoarece ar fi ruinat regiunea *(Bel. lud.,* 2,280) și ar fi sustras șaptesprezece talanţi din Templu *(Bel. lud.,* 2,293).

35 Cestius Gallus, consul în anul 42, legat al Siriei din 63. în 66 el pornește cu legiunea a XIL a *Fulminata* și contingente de trupe auxiliare ale regilor vasali (între aceștia și Agrippa ÎI) și cucerește regiunea de coastă; atacă Ierusalimul, unde reușește să pună stăpânire asupra cartierului Bazetha, dar eșuează în tentativa de a lua cu asalt Templul; silit să se retragă, suferă grele pierderi pe drumul de întoarcere (în octombrie 66).

36 Cf. SUET, *Din. Vesp.,* 4,5.

37 Printre ofiţerii străluciţi din anturajul lui Vespasian se

afla și M. Ulpius Traianus, tatăl viitorului împărat. Vespasian a condus în campanie două legiuni: a V-a *Macedonica* și a X-a *Fretensis*. El a cucerit în două ofensive succesive lotopata, loppe, Tiberiada, Gamala, Atabyrion. în afară de Ierusalim, se mai aflau în mâinile rebelilor iudei doar trei puncte fortificate: Herodium, Masada, Machaerus.

38 în realitate, mai mult decât două coline: Tacit, probabil, se referă la munţii Zion și Monah, unde se afla Templul. O descriere topografică amănunţită la FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 5,136 și urm.; 142 și urm.

39 Flavius Josephus a numărat 164 de turnuri, dintre care 90 erau pe latura nordică.

40 Este vorba de o fortificaţie hasmoneană transformată și denumită astfel de către Herod în anul 37 î.e.n. ˇdin recunoștinţă faţă de protectorul său Marcus Antonius; tumul constituia o poziţie cheie în sistemul defensiv al orașului.

41 Zidul de Nord a fost construit de Herodes în intenţia de a transforma Ierusalimul într-un oraș inexpugnabil; lucrările au fost întrerupte în timpul domniei lui Claudius, care devenise bănuitor; la moartea lui Herod, zidul nu era încă terminat. „Gloatele” refugiate la Ierusalim proveneau mai ales din Galileea.

Simon bar Giora, un naţionalist extremist cu ambiţii revoluţionar-sociale; Ioan din Sishaia, fiul lui Levi, un sectar cu tendinţe tiranice, violent antiroman; Eleazar, fiul lui Simon, a participat la victoria împotriva lui Cestius Gallus; a organizat o trupă proprie recrutată dintre zeloţi.

42 Cf. ˇşi FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 5,21 – 38. După Flavius Josephus, conflictele interne de la Ierusalim au distrus o mare parte a pregătirilor militare și au provocat foamete printre locuitori.

43 Pentru prodigiile produse, cf. ˇşi FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 6,289 – 311; la 299, despre vocea care a fost auzită în Templu. Pentru părăsirea de către zeii tutelari a cetăţii care va fi cucerită, cf. VERG., *Aen.,* 2,351 și urm. Din

acest motiv, înaintea unui asediu, asediatorii le cereau zeilor cetăţii asediate, prin promisiuni că le vor celebra cultul cu mai multă strălucire, să părăsească orașul; cf. MACROB. *Sat.,* 3,9.

44 Cf. ˇşi FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 6,312 – 315; SUET., Din. *Vesp.,* 4,5, care interpretează și ei profeţiile iudaice referitoare la stăpânul lumii care va proveni din ludeea drept o prevestire a ascensiunii lui Vespasian. De remarcat că și lui Nero i ˇs-a prezis faptul că va domni în Orient, în ludeea; SUET., *Nero,* 40,2; „Totuși unii îi preziceau lui Nero, căzut de la putere, stăpânirea Orientului, iar unii chiar numeau regatul iudeilor”. Interpretările mai sus menţionate sunt *ex eventu.* Mai degrabă trebuie să le încadrăm în numeroasele profeţii orientale conform cărora impˇeriul universal va avea din nou centrul în Orient; cf. LACT., *Din. Inst.,* 7,15,11 (viziunea lui Hystaspes): *Romanum nomen, quo nunc regitur orbis, tolleretur a terra et impˇerium în Asiani reuertitur ac cursus Oriens dominabitur atque Occidens seruiet* („Numele de roman, care acum stăpânește lumea, va fi șters de pe suprafaţa pământului, iar impˇeriul va reveni în Asia; și din nou Orientul va fi stăpân și Occidentul sclav”). Cf. ˇşi *Oracolele Sibiline,* 3,49 – 50; 194 – 195; 652 – 653. Pentru amănunte, cf. FAUTH, 153.

56bis FLAV. IOS., *Bel. lud.,* 6,420, susţine că în timpul asediului au pierit 110000 de oameni și că 97000 au fost luaţi prizonieri; cifrele sunt mult exagerate. Lipsește din textul lui Tacit, așa cum a ajuns până la noi, cucerirea Ierusalimului de către Titus; pentru proslăvirea acestui eveniment au fost bătute monede (*BMC.* Imp. II, p. 131, no. 604, cu inscripţia *ludaea capta),* a fost ridicat arcul lui Titus la Roma și a fost aşezată o inscripţie în care se spune că, urmând preceptele și planurile lui Vespasian, Titus a supus neamul iudeilor și a distrus Ierusalimul pe care zadarnic l-au atacat înaintea sa generali, regi și neamuri, căci până la el a rămas neatins; *et urbem Hierosolymonem omnibus ante se ducibus. regibus, gentibus aut frustra*

petitam aut omnino intemplatam deleuit. I.L.S. 264.

În linia a doua se aflau legiunile: I *Germanica,* a II-a *Adiutrix.* a IV-a *Macedonica,* a VI-a *Victrix,* a XIV-a *Gemina*; a XVI-a *Gallica* și a XXI-a *Rapax.*

45 Știm cu certitudine doar faptul că legiunea a II-a *Adiutrix* exista la data de 7 martie 70 (cf. diploma militară *CIL,* XVI, 10); ea a fost formată din marinari ai flotei de la Ravenna.

46 Faptul arată că Annius Gallus fusese trimis în Germania Superior, iar Petilius Cerialis în Germania Inferior; cf. 4,66,1.

Batavodurum, așezat în nord-estul Nimwegenului de astăzi.

Adică decurioni.

47 Cf. 3,35,2.

Satul de astăzi Rindem, la nord de Kleve.

Grânes, probabil pe malul sudic al Waalului, în apropiere de Rossum; la fel Vadă.

48 Cf. 2,22,3.

49 Un steag de purpură roșie.

50 Estuarul format la confluenţa râurilor Maas și Waal (asemenea unui lac, PLIN., *Nat. Hist.,* 4,100; POMP. MELA, 3,24, lac imens).

51 Veleda, semn că ea fusese în bună măsură instigatoarea la război.

52 Acest nume apare numai la Tacit; râul nu a putut fi identificat.

53 Manuscrisele se sfârșesc aici; nu cunoaştem amănunte despre încheierea războiului cu batavii. Cum rezultă din *Germ.,* 29,1, batavii au redevenit supușii imp˘eriului și din acest moment ˘s-au dovedit a fi credincioși romanilor.

F

X ragmente

Din cărţile pierdute până azi din *Istorii* au ajuns la noi opt fragmente, citate și parafraze în *Cronica* lui Suplicius Severus, sec. al VI-lea, la istoricul Orosius, sec. al VI-lea și Servius, comentatorul lui Vergilius. Mai ales

unul dintre fragmente, Orosius, 7,10,4, cum se va vedea, este deosebit de important pentru istoria antică a României. După știința mea, traducerea fragmentelor apare pentru prima dată la noi. Textul este tot cel stabilit de Kostermann.

Suplicius Severus, *Chron.,* 2,30,3: Iudeii izolaţi din pricina asediului, deoarece nu li ˇs-a oferit posibilitatea încheierii păcii sau capitularea, au pierit la sfârșit de foame; peste tot drumurile ˇs-au umplut de cadavre, căci serviciul de înhumare era depășit de situaţie; ba chiar au îndrăznit să mănânce și alimente interzise din punct de vedere religios, inclusiv corpuri omenești; le-au lăsat de-o parte numai pe cele aflate în stare de putrefacţie.

Suplicius Severus, *Chron.,* 2,30,6: Se spune că Titus mai întâi a deliberat dacă să distrugă sau nu un templu atât de extraordinar. Unii susţineau că un asemenea lăcaș sacru, mai celebru decât toate construcţiile omenești, trebuie păstrat: salvarea templului va demonstra moderaţia romanilor, în timp ce distrugerea lui ar constitui dovada perenă a cruzimii. Dimpotrivă, alţii, între care și Titus însuși, erau de părere că trebuie distrus în primul rând templul, pentru a putea fi eliminată mai radical religia iudeilor și cea a creștinilor: aceste două religii, deși contrare una faţă de cealaltă, provin de la aceiași inițiatori. Creștinii se trag din iudei: dacă va fi suprimată rădăcina, descendenţa va pieri cu ușurinţă.

Orosius, 7,9,7: Cornelius [Tacitus] și Suetonius transmit că în acest război au pierit șase sute de mii de iudei.

1. Orosius, 7,3,7: Apoi, spre a utiliza chiar cuvintele lui Cornelius Tacitus, în timpul bătrâneţii lui Augustus a fost deschis templul lui Ianus1, câtă vreme la ultimele margini ale pământului se duceau bătălii cu neamuri noi, de multe ori cu succes, uneori cu eșecuri; templul a rămas deschis până în timpul lui Vespasian. Până aici a fost citatul din Cornelius.

Orosius, 7,19,4: Gordianus […] a deschis porţile templului lui Ianus: nu-mi amintesc să fi scris cineva că după Vespasian și Titus un altul să fi ˇînchis porţile, deși

Cornelius Tacitus afirmă că Vespasian le-a deschis după acel an.

Orosius, 7,10,4: În ceea ce privește bătăliile lui Diurpaneus2, regele dacilor, cu generalul Fuscus și nenorocirile suferite de romani, le-aș expune pe larg dacă istoricul Cornelius Tacitus, care a redactat istoria acestei epoci cu cea mai mare exactitate, n-ar fi spus că atât Sallustius Crispus, cât și alţi foarte numeroși autori au stabilit, iar el a acceptat principiul, că trebuie trecut sub tăcere numărul morţilor.

2. Orosius, 7,34,5: Theodosius […] atacând instantaneu a învins în multe și mari bătălii acele neamuri importante, înfricoșătoare pentru toţi strămoșii noștri, cum mărturisesc Pompeius [Trogus] și Cornelius [Tacitus], adică pe alani, huni și goţi.

Servius, *Comment, în Verg. Aen.,* 3,399 (1 p. 413 ed. Thilo-Hagen): Aceștia (locri), care trăiesc lângă Delphi, se numesc ozoli […] Cei care au trecut în Libya se numesc nasamoni, cum transmite Cornelius Tacitus, și se trag din naryci.

Note

Templul lui Ianus se închidea atunci când pe tot întinsul lui *orbis terrarum,* adică *orbis Romanus,* era instaurată pacea. Augustus, în *Res Gestare,* 13, afirmă cu mândrie că în timpul său templul a fost închis de trei ori. Ciudată este afirmaţia lui Orosius că templul a rămas deschis până la domnia lui Vespasian, când, în anul 66, după sosirea și încoronarea ca rege al Armeniei a lui Tindates, templul a fost închis de către Nero. Cf. legendele de pe emisiunile monetare ale lui Nero din 66: *lanum clusit pace p. R. ˟terra mangue parta*; Mattingly, p. 209. Nu cred că Tacitus putea ignora acest fapt și, de aceea, nu pot înţelege afirmaţia lui Orosius că după Tacitus templul lui Ianus ar fi stat închis din ultimii ani de domnie a lui Augustus și până la Vespasian.

1 Numele regelui dac este, conform afirmaţiei lui Tacitus, Diurpaneus. Printre alţi autori antici, Cassius Dio îl

numește pe regele dacilor care ˇs-a confruntat cu Fuscus Decebal. La Iordanes numele regelui este Dorpaneus. Constantin Daicoviciu îl identifica pe Diurpaneus (Dorpaneus) cu predecesorul lui Decebal Duras. Argumentul principal ar fi o presupusă identitate de rădăcină, *Dur –,* în ambele nume. Argumentarea nu m-a convins. Iorga, Gostar consideră, pe drept cuvânt după opinia mea, că Diurpaneus și Decebal sunt una și aceeași persoană: unul ar fi numele regelui, iar celălalt titlu. Nu putem ști care va fi fost nume și care titlul. Teoria este veche: încă în secolul trecut, Victor Duruy, de pildă, credea că Decebal era titlul regal la daci. A existat și o piesă de teatru intitulată „Diurpaneus, ultimul Decebal al dacilor44. Un argument în favoarea acestei ipoteze îl constituie o scrisoare a lui Plinius Minor care îl laudă pe prietenul său Caninius pentru intenţia de a compune o epopee despre războaiele dacice ale lui Traian. Or, Plinius îşi avertizează prietenul că numele barbare, începând cu cel al regelui, nu intră în hexametru *(non nullus et în ilio labor, ut barbara et fera nomina, în primis regis ipsius, Graecis uersibus non résultent* – 8,4,2), ceea ce este valabil pentru Diurpaneus. Până la apariţia unui nou document nu putem formula decât ipoteze.

Bibliografie

EDIŢII

Ca text de bază am folosit ediţia critică a lui Erich Kôstermann, *Historiarum libri,* Leipzig, Editura Teubner, 1961.

Alte ediţii consultate:

Wilhelm Heraeus, *P. Cornelii Taciti historiarum libri qui supersunt,* Leipzig, Editura Teubner, 1899,2 vol.

Carolus Halm, *P. Cornelii Taciti, libri qui supersunt, tomus posterior, historias et lihros minores continens,* Leipzig, Editura Teubner, 1911.

Henri Goelzer, *Tacite, Histoires,* Paris, Leↄ Belles Lettres, 1939,2 vol.

Pierre Wuilleumier, Henri Le Bonniec, *Tacite,*

Histoires, Paris, Leꝛ Belles Lettres, 1987, vol. I, 1989, vol. II.

Pentru *Anale, Viaţa lui Agricola, Germania, Dialogus,* am utilizat ediţia critică a lui Erich Kôstermann.

COMENTARII

E.F. Chilver, *A historical Commentary on Tacitus9 Histories,* Oxford, 1979 (Cartea I, a II-a), 1985

(Cartea a IV-a, a V-a).

Heubner, *Tacitus, Die Historien,* Heidelberg, 1963, vol. I; 1968, vol. ÎI; 1972, vol. III; 1976, vol. IV;

1983, vol. V (în colaborare cu W. Fauth).

TRADUCERI

Henri Goelzer (cf. supra la ediţii).

Pierre Wuilleumier, Henri Le Bonniec, *Tacite, Histoires,* Paris, Leꝛ Belles Lettres, 1987, vol. I, 1989, vol. II.

Nicolae Lascu, *P. Cornelius Tacitus. Opere îi Istorii,* București, Editura Ştiinţifică, 1963.

Gavrilă I. Munteanu, *Opurile lui Caiu Cornelius Tacitu. Date la tipariu sub auspiciile Societăţii Academice după decesul din viaţă a traductorului. Biografia traductorului armessată,* Sibiu, S. Filtsch – W. Kraft, 1871.

Alţi autori antici utilizaţi în *Studiul Introductiv* și în comentarii (nu figurează în această listă autori citaţi incidental, de pildă Herodot, Tucidide, Cicero, Titus Livius et[.).

Cassius Dio, *Roman History.* Cambridge, Massachusetts (The Loeb Classical Library), 9 vol.

Flavius Josephus, *Bellum ludaicum,* Cambridge, Massachusetts (The Loeb Classical Library), 1967,1968,2 vol.

Flavius Josephus, *Antiquitates ludaicae.* Cambridge, Massachusetts (The Loeb Classical Library), 1981.

Plinius Maior, *Naturalis Hhistoriae,* Paris, Editura Firmin Didot, 1860,2 vol.

Plinius Minor, *Epistolae; Panegiricus Traiani,* Paris, Leꝛ Belles Lettres, 1964,3 vol.

Plutarh, *Galba, Otho,* Leipzig, Editura Teubner, 1935.

Scriptoares Historiae Augustare, Leipzig, Editura Teubner, 1971,2 vol.

Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus.* Leipzig, Editura Teubner, 1970.

Suetonius Tranquillus, *De vita Caesarum libri VIII.* Leipzig, Editura Teubner, 1908.

COLECŢII DE DOCUMENTE

M. M[. Crum, A.G. Woodhead, *Select Documents of the Principales of the flavian Emperors including the Year of Revoluţion, A.D. 68 – 69,* Cambridge, 1966.

Mary Smaliwood, *Documents illustrating the Principales of Gaius, Claudius and Nero.* Cambridge, 1967.

LUCRĂRI DE ORDIN GENERAL

Eugène Albertini, *L3empire romain,* Paris, 1936.

Geza Alfòldy, *Die Hilistruppen der romischen Provini Germania inferior.* Düsseldorf, 1968.

Geza Alfòldy, *Romische Sozialgeschichte.* Wiesbaden, 1975.

Richard A. Bauman, *Impietas în Principem. A Study of Treason against the Roman Emperor with special reference to the first Century A.D.,* München, 1974.

Hermann Bengtson, *Grundrip der romischen Geschichte mit Quellenkunde,* München, 1970.

Alfred Besançon. *Le↻ adversaires de l hellénisme à Rome pendant la période républicaine,* Paris, 1905.

Jochen Bleicken, *Verfassungsund Sozialgeschichte des Romischen Kaiserreiches,* Padebom. 1978.

G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek World,* Oxford, 1965.

Gheorghe Ceaușescu, *Orient și Occident în lumea greco-romană,* București, 2000.

John Crook, *Consilium Principis. Imp˟erial councils and counsellors from Augustus to Diocletian,* New York, 1975.

Franz Cumont, *Le religioni orientali nel păgânesimo romano.* Bari, 1913.

Samuel Dill, *Roman Society. From Nero lo Marcus Aurelius,* Cleveland, New York, 1964.

von Domaszewski, *Geschichte der romischen Kaiser.* Leipzig, 1909,2 voi.

Bettie Forte, *Rome and the Romans as the Greek saw them,* American Academy în Rome, Papers and Monographs, 1972.

Tenney Frank (editor), *An economic Survey of ancient Rome,* Baltimore, 1937,3 vol.

Jean Gagé, *Leъ classes sociales dans lЗempire romain,* Paris, 1971.

Paul Jal, *La guerre civile à Rome. Étude littéraire et morale,* Paris, 1963.

Garzetti, *LЗimpero da Tiberio agli Antonini.* Bologna, 1960.

Gust. Frd. Herzberg, *Griechische Geschichte.* Halle, 1884.

Alfred Heub, *Romische Geschichte,* Braunschweig, 1970.

Emst Komemann, *Romische Geschichte,* Stuttgart, 1938,2 vol.

Emst Komemann, *Weltgeschichte des Mittelmeerˇ-ˇRaumes von Phillipp IˇI bis Muhamed,* München, 1967.

Mario Attilio Levi, *LЗimperio romano,* Torino, 1963,3 vol.

Joachim Marquardt, *Das Privatleben der Romer,* Leipzig, 1886.

Joachim Marquardt, *Romische Staatsverwaltung.* Leipzig, 1876,2 vol.

Eduart Meyer, *Romischer Staat und Staatsgedanke,* Zürich, Stuttgart, 1964.

Theodor Mommsen, *Romisches Straatrecht,* Leipzig, 1887,1888,3 vol.

Theodor Mommsen, *Romisches Staafrecht,* Leipzig, 1899.

Theodor Mommsen, *Das romische Impˇerium der Caesaren,* Berlin, 1941.

Theodor Mommsen, *Gesammelte Schriften,* Leipzig, 1905 – 1910,9 vol.

Claude Nicolet, *LЗinventaire du monde. Géographie et politique aux origines de lzEmpire romain,* Paris, 1988.

Henri-Charles Puech (sub îngrijirea lui), *Storia delle religioni,* vol. IV, *L3impero romano e l3Oriente,* Roma, Bari, 1977.

H. Peter, *Wahrheit und Kunst, Geschichtsschreibung und Plagiat im klassischem Altertum,* Berlin, 1911.

Paul Petit, *La paix romaine,* Paris, 1967.

Paul Petit, *Histoire générale de l3empire romain,* Paris, 1974,3 vol.

Ch. Piccard, *Le↻ Trophées Romains,* Paris, 1957.

Prosopographia imp˚erii Romani, sec. I, II, III. Berlin, Leipzig.

A. Piganiol, *Histoire de Rome,* Paris, 1962.

Emil Ritterling, *Fasti des romischen Deutschland unter dem Prinzipat,* Viena, 1932.

M. Rostovizev, *Geschichte der alten Welt,* vol. II, *Rom,* Leipzig, 1942.

M. Rostovizev, *Histoire économique et sociale de l3empire romain,* Paris, 1988.

Fritz Schachermeyer, *Griechische Geschichte. Entwicklung und Zusammembruch,* München, 1978.

Schanz-Hosius, *Geschichte der romischen Literatur,* München, 1935.

Schmită-Stahlin, *Geschichte der griechischen Literatur,* München, 1924.

Schiller, *Geschichte der romischen Kaiserzeit,* Gotha, 1883,2 vol.

A. N. Sherwin White, *The Roman citizenship,* Oxford, 1973.

Werner Suerbaum, *Vom antiken zum frühmittelalterlichen Staatsbegri/f,* Münster, 1970.

Ronald Syme, *La rivoluzione romană,* Torino, 1962.

Dieter Tâmpe, *Untersuchungen zur Kontinuităt des frtìhen Prinzipats,* Wiesbaden, 1962.

Ch. Wirszubski, *Libertas. Îl concetto politico di libertà a Roma tra Republica e Impero,* Bari, 1957.

MONOGRAFII ȘI VOLUME COLECTIVE DESPRE TACIT

BIBLIOGRAFII:

H. Drexier, *Bericht liber Tacitus für die Jahre 1913 – 1927, Bursians Jahresbericht liber die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft.* Leipzig. 1929,224 (Suppl.), pp. 257 – 446.

R. Hanslik. *Tacitus. Bericht, Anzeiger flir die Altertumswissenschaft,* 1967,20.1, col. 1 – 32.

LEXICON:

A. Gerber, A. Greef, *Lexicon Taciteum.* Leipzig, 1903.

VOLUME:

Gaston Boissier, *Tacite.* Paris, 1908.

A. Briessmann, *Tacitus und das flavische Geschichtsbild.* Wiesbaden, 1955.

Stephan Borzsak, *P. Cornelius Tacitus, RF*. ˇsupp. XI, 374 – 450.

Karl Büchner, *Tacitus und Ausklang,* în vol. IV din *Studien zur romischen Literatur.* Wiesbaden, 1964.

Ciaceri, *Tacito,* Torino, 1945.

Eugen Cizek, *Tacit,* București, 1974.

Drexier, *Tacitus Grundziige ciner politischen Pathologie,* Darmstadt, 1970.

W. Edelmaier, *Tacitus und die Gegner Roms.* Heidelberg, 1964.

J. M. Engel, *Tacite et l étude du comportament collectif.* Lille, 1972.

Dieter Flach, *Tacitus în der Tradiţion der antiken Geschichtsschreibung.* Gottingen, 1973.

Francesco Giancotti, *Struţture delle monografie di Sallustio e di Tacito,* Messina, Florenţa, 1971.

Michael Grant, *Klassiker der antiken Geschichtsschreibung,* München, 1964 (pp. 193 – 233, Tacit).

M. Grews, *Tacitus,* Leipzig, 1952.

Pierre Grimal, *Tacit,* București, 2000 (traducere de Gabriela Creţia și Lidia Cotea).

Emst Howald, *Vom Geist antiker Geschichtsschtreibung,* München, 1964 (pp. 193 – 233, Tacit).

Komemann, *Tacitus,* Wiesbaden, 1946.

Joseph Lucas, *Le↻ obsessions de Tacite.* Leiden, 1974.

Alain Michel, *Tacite et le destin de l℈empire,* Paris, 1966.

Pârâtoare, *Tacito,* Roma, 1962.

Viktor Pòschl (editor), *Tacitus,* Darmstadt, 1969. Cuprinde următoarele studii:

— Friedrich Leo, *Tacitus,* pp. 1 – 15.

— Eduard Fraenkel, *Tacitus,* pp. 16 – 38.

— Joseph Vogt, *Tacitus und die Unparteilichkeit des Historikers,* pp. 39 – 59.

— Inez Scott Ryberg, *Die Kunst der verstecken Anspielung bei Tacitus,* pp. 60 – 88.

— Einear Lòfstedt, *Ober den Stil bei Tacitus,* pp. 89 – 103.

— Jean Cousin, *Rhetorik und Psychologie bei Tacitus ini Hinblick auf seine historisehen Werke,* pp. 130 – 160.

— Viktor Pòschl, *Der Historiker Tacitus,* pp. 161 – 176.

— Ronald Syme, *Tacitus und seine politische Einstellung,* pp. 177 – 207.

— Herbert Nesselhauf, *Tacitus und Domiţian,* pp. 208 – 240.

— Erwin Wolff, *Das geschichtliche Verstehen în Tacitus Germania,* pp. 241 – 297.

— Kurt v. Fritz, *Aujbau und Absicht des Dialogus de oratoribus,* pp. 298 – 324.

— Karl Keyssner, *Betrachtungen zum Dialogus als Kunstwerk und Bekenninis,* pp. 325 – 348.

— Rudolf Giingerich, *Der Dialogus des Tacitus und Quintilians Institutio oratoria,* p. 349 – 350.

Gerhardt Radtke (editor), *Politik und literarische Kunst im Werk des Tacitus,* Stuttgart, 1971. Cuprinde următoarele studii:

— Johannes Straub, *Imp˟erium et libertas. Eine Tacitus˟-˟Reminiszenz im politischen Programm Disraelis,* pp. 9 – 22.

— Gustav Adolf Jehmann, *Tacitus und die „imitatio*

Alexandri" des Germanicus Caesar, pp. 23 – 36.

— Erich Burck, *Die Vorbereitung des Tacifeischen Menschen – undherrscherbild în der Dichtung derfrühen rômischen Kaiserzeit,* pp. 37 – 60.

— Werner Suerbaum, *Der Historiker und die Freiheit des Wortes. Die Rede des Cremutius Cordus bei Tacitus. Ann., 4.34/34,* pp. 61 – 100.

— Heinz Haffter, *Pasquill, Pamphlet und Invektive bei Tacitus,* pp. 100 – 110.

Will Richter, *Tacitus als Stilist. Ein Kapitelphilologischer Forschungsgeschichte,* pp. 111 – 128.

— Peter Steinmetz, *Die literarische Form des „Agricola" des Tacitus,* pp. 129 – 141.

— Herbert Jankuhn, *Die Glaubwürdigkeit des Tacitus în seiner „Germania" im Spiegel archaologischer Beobachtungen*. pp. 142 – 151.

C. Questa, *Studi nelle fonte degli Annali di Tacito.* Roma, 1960.

Luca De Regibus, *Tacito,* Milano, 1929.

H. Gottlob Seiler, *Die Masse bei Tacitus,* Erlangen, 1936.

von Stackelberg, *Tacitus în der România. Studien zur literarischen Rezepţion des Tacitus în Italien und Frankreich.* Tübingen, 1960.

Ronald Syme, *Tacitus,* Oxford, 1958,2 vol.

Ronald Syme, *Ten Studies în Tacitus.* Oxford, 1970. Cuprinde următoarele studii: *The Senator as Historian; How Tacitus came to History; Tacitus on Gaul; Marcus Lepidus. Capax imp˘erii; Some Pisones în Tacitus; Personal Names în Annales I-VI; Obituaries în Tacitus; The Historian Servilius Nonianus; The Friend of Tacitus; The political Opinions of Tacitus.*

G. Walser, *Rom. das Reich und die fremden Volker în der Geschichtsschreibung det frühen Kaiserzeit. Studien zur Glaubwürdigkeit des Tacitus,* Baden-Baden, 1951.

Pierre Wuilleumier, *Tacite, l homme et l3oeuvre, d3après les notes de Philippe Fabia.* Paris, 1949.

Atti del congresso internazionale di Studi Vespasianei. Rieti, 1981.

Hermann Bengtson, *Dieflavier: Vespasian, Titus, Domitianus. Geschichte cines rómischen Kaiserhauses,* München, 1979.

Eugen Cizek, *L3époque de Néron et ses controverses idéologiques.* Leyden, 1972.

Eugen Cizek, *Néron,* Paris, 1982.

Fluss, *Iulius (Vindex). RE.* 10,879 – 881.

Fluss, *Suplicius (Galba), RE,* 1, A 1,772 – 801.

Michael Grant, *Nero. Despot – Tyrann – Künstler.* München, 1978.

Herbert Grassi, *Untersuchungen zum Vierkaiserjahr 68/69 n. Chr. Ein Bei trag zur Ideologie und Sozialstruktur des frühen Prinzipats,* Graz, 1972.

Bruno Grenzheusen, *Kaiser und Senat în der Zeit von Nero bis Nerva,* Münster, 1964.

Hallermann, *Untersuchungen zu den Truppenbewegungen în den Jahren 68169 n. Chr,* Würzburg, 1963.

R. Hanslik, *Verginius Rufus, RE,* 8, A2, 1536 – 1541.

R. Hanslik, *Vitellius, RE,* 7b, supp. 9,1706 – 1733.

W. Henderson, *Civil War and Rebellion în the Roman Empire A.D. 68/69. A companion to the „Histories" of Tacitus.* Londra, 1908.

E. Hohl, *L. Domitius Ahenobarbus (Nero), RE,* supp. 3,349 – 394.

Homo, *Vespasien, T empereur du bon sens (69 – 79 ap. J. ¯C.),* Paris, 1949.

Giovanni Fusar Imperatoare, *Saggio di analisi critica della bibliografia neroniana dal 1934 al 1975,* Milano, 1978.

Iris Hoffma-Lobl, *Die Calpurnier. Politisches Wirken und familidre Kontinuitat,* Frankfurt am Main, Berlin, Berna, New York, Paris, Viena, 1995.

Bemd Kreiler, *Die Statthalter Kleinasiens unter die Flavier,* München, 1975.

G. Manfré – *La crisi politica dell4anno 68 – 69 D.C.,*

Bologna, 1947.

Peter-Hugo Martin, *Die anonymen Münzen des Jahres 68 nach Christus,* Mainz, 1974.

A. Momigliano, *Nero, CAH,* X, Cambridge, 1934.

M. A. Levi, *Nerone ei suoi tempi,* Milano, 1973.

Nagl, *Salvius (Otho). RE,* I, A2, 2035 – 2055.

Étienne-Paul Nicolas, *De Néron à Vespasien. Études et perspectives historiques, suivies de l3analyse du catalogue et de la reproduction des monnaies „oppoeitionelles" connues des années 67 – 70,* Paris, 1979.

J. Sancery, *Galba ou l3armée face au pouvoir,* Paris, 1983.

G. Schumann, *Hellenistische und griechische Elemente în der Regierung N eros,* Leipzig, 1930.

W. Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero,* Leipzig, 1913.

Stein, *Iulius (Civilis). RE,* 10,550 – 567.

G. H. Stevenson, *The long Year. CAH,* 10, pp. 808 – 839, Cambridge, 1934.

Ralf Urban, *Der „Bataveraufstand" und die Erhebung des Iulius Classicus,* Trier, 1985.

Kenneth Wellesley, *The long Year A.D. 69,* Londra, 1975.

Weynard, *Flavius (Vespasianus), RE,* 6,2626 – 2633.

Paola Zancan, *La crisi del Principato nellz anno 69 D.C.,* Padova, 1939.

STUDII

G. Alfôldy, H. Halfmann, *M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus, General Domitians und Rivale Traians,* „Chiron", 1973, p. 331 – 373.

Amaldi, *Nunc pro Othone an pro Vitellio în templa ituros? (Tac. Hist., I, 50), Rend. Ace. Napoli* 26.

1951, pp. 257 – 259.

J. Aschbach, *Die rbmischen Legionen prima a˘t secunda Adiutrix, Sitzungsbericht der kaiserlichen Akademie der Wissenchafterim,* 1858, pp. 290 – 305.

E. Bickel, *Die poli fische und religioase Bedeutung des Provinzialoberpriesters im rbmischen Westen, BJbb*

133,1928, pp. 1 – 27.

P. A. Brunt, *The Revolt of Vindex and the Fall of Nero*, Latomus", 18,1959, pp. 531 – 559.

J. Burian, *L. Clodius Macer – dominas minor Africae,* „Klio", 38,1960, pp. 167 – 173.

Karl Büchner, *Tacitus und Plinius Über die Adopţion der rbmischen Kaiser, Rheinisches Museum,* 98,1955, pp. 289 – 302.

V. Burr, *Tiberius Iulius Alexander,* Bonn, 1955.

Gh. Ceaușescu, *Concepţiile lui Tacitus asupra politicii externe romane,* „Studii Clasice", 11,1969, pp. 145 – 156.

Gh. Ceaușescu, *Aspectele și consecinţele politice ale călătoriei lui Nero în Grecia,* „Revista de Istorie", 27,1974, pp. 413 – 428.

Gh. Ceaușescu, *Conflictele politice în timpul principatului lui Galba,* „Revista de Istorie", 30,1977, pp. 1855 – 1870.

Gh. Ceaușescu, *Vitellius Kaiserliche Titulatur,* „Studii Clasice44,22,1984, pp. 69 – 79.

Gh. Ceaușescu, *Vespasiani –, princeps în melius mutatus, Tysche, Beiträge zur Alten Geschichte.* „Papyrologie und Epigraphik". 4,1989,3 – 15.

Gh. Ceaușescu, *Reflexions sur la question des sources de Tacite dans les Histoires,* „Studii Clasice44,1990, pp. 71 – 76.

P. Ceaușescu, *Caligula et les legs dzAuguste,* „Historia44,22,1973, pp. 169 – 283.

P. Ceaușescu, *La double image dzAlexandre le Grande à Rome – essai dʒune explication politique,* „Studii Clasice44,16,1974, pp. 153 – 168.

P. Ceaușescu, *Altera Roma. Histoire dʒune folie politique,* „Historia44,25,1,1976, pp. 79 – 108.

P. Ceaușescu, *Augustus – semnificaţia republicană a unui titlu impˇerial,* „Revista de Istorie 4,31,1978, pp. 1649 – 1670.

E. F. Chilver, *The Army în Politics, AD. 68 – 70, JRS* 47,1957, pp. 2 – 35.

Eugen Cizek, *L'éloge de Caius Avidius Nigrinus chez Tacite et le «complot» des consulaires. Bulletin de l'Association Guillaume Budé,* 1980, pp. 276 – 294.

Eugen Cizek, *Les genres de l'historiographie latine. Faventia,* 1985, pp. 15 – 33.

Franz Cuinont, *L'armexion du Pont Polémoniaque et de la Petite Arménie, Anatolian Studies presented to Sir W. Mitchel Ramsay.* Londra, New York, 1923, pp. 109 – 121.

P. Derchain, J. Hubaux, *Vespasien au Sérapéum,* „Latomus44,1953,1, pp. 38 – 52.

Drexier, *Zur Geschichte Kaiser Othos bei Tacitus und Plutarh,* „Klio44,1959,37, pp. 153 – 178.

H. Drexier, *Die mora rische Geschichtsaujfassung der Romer.* în R. Klein, *Das Staatsdenken der Romer,* Darmstadt, 1973, pp. 255 – 290.

M. Durry, *Practoriae cohortes, RE* 22,2,1607 – 1634.

Edelstein, I. Winkler, *Poziția lui Tacitus față de armată. popor și provincii,* „Studii Clasice", 1962, pp. 245 – 274.

Rudolf Engel, *Das Charakterbild des Kaisers A. Vitellius und sein historisehen Kern,* „Athenaeum44,1977? 65,1/2.

Kurt von Fritz, *Agricola. Domițian und das Problem des Principats,* în R. Klein, *Prinzipat und Freiheit,* Darmstadt, 1969, pp. 421 – 463.

M. Fuhrmann, *Das Vierkaiserjahr bei Tacitus,* „Philologus44,1960, pp. 250 – 278.

J. Gagé, *Vespasien et la mémoire de Galba. REA.* 1952, pp. 290 – 315.

Pail A. Gallivan, *L'isthme de Corinthe, tentatives de percement dans l'antiquité, BCH.* 1884,8, pp. 225 – 240.

Grosso, *La „vita di Apollonio di Tiana" come fonte storica, Acme,* 1954,7, pp. 331 – 532.

J. B. Hainsworth, *Verginius and Vindex,* „Historia44,1962, pp. 86 – 96.

Richard Heinze, *Urgentibus imperii fatis.* în vol. *Vom Geist des Romertums,* Leipzig, Berlin, 1939, pp. 257 – 277.

H. Heubner, *Der Pratorianertumult vom Jahre 69 n.*

Chr., RhM N.F., 1958,101, pp. 339 – 353.

Ludwig Holzapfel, *Rbmische Kaiserdaten,* „Klio44,1912, pp, 483 – 493; 1913, pp. 289 – 304.

Hohl, *Der Pratorianeraufstand unter Otho,* „Klio", 1939, pp. 307 – 324.

M. Holleaux, *Discours prononcé par Néron à Corinthe en rendant aux Grecs la liberté, BDH,* 1889,12, pp. 510 – 528.

H. U. Instinsky, *Salus Generis Humani. HBN,* 1947, pp. 5 – 9.

H. U. Instinsky, *Kaiser und Ewigkeit,* „Hermes44,1942,77, pp. 313 – 355.

P. Jal, *Le râle des barbares dans les guerres de Rome, de Sylla à Vespasien,* „Latomus44,1962,21, pp. 8 – 48.

Walter Jens, *Libertas bei Tacitus,* în vol. R. Klein, *Prinzipat...* pp. 391 – 420.

P. Jouquet, *L3arrivée de Vespasien à Alexandrie, Bulletin de T Institut dzEgypte,* 1942,24.

Klingner, *Die Geschichte Kaisers Othos bei Tacitus. Ber. Verh. Sachs. Ak. Wiss.,* Leipzig, *Phil hist.*

KI., 1940,92, pp. 1 – 27.

U. Knoche, *Die augusteische Auspragung der Dea Roma. Gymnasium.* 1952,59, pp. 359 – 399.

Koch, *Roma Acterna,* în vol. R. Klein, *Prinzipat...* pp. 23 – 67.

E. Kostermann, *Der Rückblick Tacitus Historien* 1,4 – 11, „Historia44,1956,5, pp. 213 – 237.

M. Kraay, *The Coinage of Vindex and Galba, A.D. 68, and the Continuity of the Augustan Principate, Num. Chron.,* 1949, pp. 129 – 149.

Nawotka Krzysztof, *Imp˚erial virtues of Galba în the Histories Tacitus*, Philologus", 137,2, pp. 258 – 264. Pierre Laederich, *Stratégie impériale ou stratégie inachevée: Tacite et les campagnes de Germanicus,* Bui. de 1 Assoc. Guillaume Budé, 1991, pp. 290 – 295.

Lesuisse, *La nomination de T empereur et le titre d3imperator,* „L3Antiquité Classique", 1961.

30, pp. 415 – 428.

M. A. Levi, *I Principii dellzimp˙crio di Vespasiano, RFIC NS,* 1938, pp. 1 – 12.

Einar Lòfstedt, *Tacito,* în voi. 9 *Saggi di Litteratura latina,* Roma, 1970, pp. 183 – 200.

Einar Lòfstedt, *Lo stilo di Tacito, ibid.,* pp. 201 – 228.

Manfrè, *Îl tentativo imp˙eriale di Gaio Ninfidio Sabino, RFIC N.S.,* 1941,19, pp. 118 – 120.

Manni, *Lotta politica e guerra civile nel 68 – 69 D.C., RFIC N.S.,* 1946,24, pp. 122 – 156.

E. A. Marx, *Tacitus und die Literatur der exitus illustrium virorum,* „Philologus", 1937,92, pp. 83 – 103.

J. Melmoux, *C. Helvidius Priscus, disciple et héritier de Thrasea, Parola del Passato,* 1975,160, pp. 23 – 40.

Siegfried Morenz, *Vespasian, Heilandder Kranken. Persônliche Frômmigkeit im antiken Herscherkult, Würzburger Jahrbücherfür die Altertumswissenschaft,* 1949/1950, pp. 370 – 378.

R. F. Newbold, *Vitellius and the Roman Plebs,* „Historia", 1972,21, pp. 308 – 319.

Caroline Perkins, *Tacitus on Otho,* „Latomus", *5*2,1993, pp. 848 – 855.

C. Poghirc, *Sur la répartition des livres de Tacite entre Annales et Histoires,* în vol. *Philologica et Lingvistica,* Bochum, 1983, pp. 173 – 178.

Poghirc, *La conceţion tragique de l3histoire chez Tacite etlioran, Kurier der Bochumer Gesellschaft für rumànische Sprache und Literatur,* 1988,14, pp. 81 – 85.

M. Raos, *La rivolta di Vindice e il· succeso di Galba,* „Epigraphica", 1958,20, pp. 40 – 120; 1960,22, pp. 37 – 151.

C. A. Shotter, *Tacitus and Verginius Rufus,* „Classical Quaterly", 1967,17, pp. 370 – 381.

J. Straub, *Dignatio Caesaris, Legio VII Gemina,* Leon, 1972, pp. 155 – 170.

Ronald Syme, *Imperator Caesar – A Study în Nomenclature,* „Historia", 1958,7, pp. 185 – 196.

Ronald Syme, *The Colony of Cornelius Fuscus: an Episode în the* „Bellum Neronis", în vol. *Danubian Papers,*

București, 1971, pp. 73 – 83.

Ronald Syme, *Vasal Tribes, ibid.,* pp. 145 – 151.

J. Szilágyi, *Le↻ variations des centres de prépondérance militaire dans les provinces frontières de T Empire romain,* A. *Ani. Hung.,* 1954,2, pp. 117 – 223.

B. Townend, *The Reputation of Verginius Rufus.* „Latomus", 1961,20, pp. 337 – 341.

M. Treu, *M. Antonius Primus în der taciteischen Darstellung, Würzb. Jahrb. für die Altertumswiss.,* 1948, pp. 241 – 262.

M. Treu, *Nach Kleopatras Tod,* „Chiron", 1973,3, pp. 221 – 233.

Joseph Vogt, *Tacitus und die Unparteilichkeit des Historikers,* în vol. Richard Klein, *Prinzipat...* pp. 369 – 390.

Edith Wightman, *Îl y avait en Gaule deux sortes de Gaulois,* în vol. *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien,* București, Paris, 1976, pp. 407 – 420.

Wirth, *Alexander und Rom.* în vol. O. Reverdin, *Alexandre le Grand, image et réalité. Entretiens sur T Antiquité classique publiés par Olivier Reverdin,* XXII, Vandœuvres-Geneve, 1975, pp. 181221.

Ed. Wôlflin, *Zur Psychologie der Volker des Altertums, Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik,* Leipzig, 1892,7,1 – 2 pp. 138 – 160.

Z. Yavetz, *Vitellius and the „Fickleness of the Mob",* „Historia", 1969,18, pp. 560 – 572.

Index prosopographicus

Oferim cititorilor o listă cu toate personajele care apar în *Historiae* și care au jucat un rol în desfășurarea evenimentelor. Despre personajele din alte epoci menţionate de istoric dăm amănunte în notele care însoţesc textul. Despre fiecare persoană am menţionat datele biografice pe care le aflăm în textul lui Tacit, în alţi autori antici și în texte epigrafice. Pentru a nu încărca prea mult indicele, nu am menţionat sursele.

Câteva cuvinte despre onomastica romană: fiecare

cetăţean roman avea trei nume: *praenomen, nomen, cognomen,* de pildă Caius Iulius Caesar. Nu cunoaştem însă pentru toate persoanele cele trei nume. *Nomen-ul* determina familia căreia îi aparţinea respectivul; un sclav eliberat primea >7 (9tfiefl-ul stăpânului; un barbar devenit cetăţean roman primea *nomen-vi* magistratului care i-l acorda; de aici multitudinea de persoane numite Iulius sau Flavius.

Aemilius Longinus, dezertor al legiunii I

Agrippa, rege al iudeilor

Alfenus Varus, prefect de tabără militară în Germania, numit de Vitellius prefect al cohortelor pretoriene

Alpinius D., fratele următorului

Alpinius Montanus, trevir, prefect de cohortă în armata lui Vitellius, trece de partea lui Civilis.

Amulius Serenus, primipil

Anicetus, libert al regelui Polemon al Pontului

Annius Bassus, proconsul al Ciprului în 52; ofiţer al armatei lui Vespasian în timpul campaniei iudaice; în 69, legatul legiunii a XI-a; în decembrie 70, consul suffecfus împreună cu C. Caecina Paetus; Claudius Pollio scrie în timpul vieţii lui Pliniu cel Tânăr o biografie a lui

Annius Faustus, membru al ordinului ecvestru, delator în vremea lui Nero, condamnat pentru această activitate în 69

Appius Annius Gallus, consul suffecfus împreună cu C. Verulanus Severus între 63 – 68 (data exactă nu poate fi stabilită); general al lui Otho; guvernator al Germaniei Superior în 70.

Antiochus, regele Commagenei și al Ciliciei

Antistius Sosianus, tribun al plebei în 56; praetor în 62; condamnat la exil din cauza unor poeme injurioase la adresa lui Nero, este rechemat în 66 în urma actului de delaţiune pe care îl face împotriva lui P. Anteius, fost favorit al Agrippine!, și a lui Ostorius Scapula; este condamnat din nou la exil pentru acest fapt în 70

Antonius Fiamma, probabil proconsul al provinciilor

Creta și Cirene; în 70, condamnat, acuzat fiind de cirenieni pentru șantaj și cruzime

Antonius Naso, tribun al pretorienilor, demis de Galba în 69; în 78, procurator al Bitiniei *Antonius Novellus,* general al lui Otho

M. Antonius Primus, născut la Tolosa, în Galia, între anii 30 – 35; condamnat și exclus din senat în

61 pentru falsificare de testamente; reprimit în 68 și numit legat al legiunii a VII-a staţionată în Pannonia; încearcă zadarnic să obţină din partea lui Otho comanda supremă a trupelor;

preia comanda trupelor flaviene cu care invadează Italia; stăpân al Romei până la sosirea lui Mucianus; decepţionat în ambiţiile sale, pleacă în 70 în Orient, la Vespasian; moare la sfârșitul domniei lui Domiţian fără să mai fi ˟îndeplinit funcţii publice

Antonius Taurus, tribun al cohortelor pretoriene, demis de Galba în ianuarie 70

Alpinius Tiro, praetor în 69

M. Aponius Satuminus, consul probabil în 65, legat consular al provinciei Moesia; a condus legiunea a VII-a *Claudiana* în sprijinul lui Antonius Primus; mai târziu, probabil în 74, proconsul al provinciei Asia

Aquilius, primipil în armata Germaniei Inferior

M. Aquilius Regulus, frate vitreg din partea maternă a lui Vipstanus Messalla; senator, delator în vremea lui Nero; în 67 este acuzatorul lui Q. Suplicius Camerinus, al lui Ser. Cornelius Orfitus și al lui M. Licinius Crassus; delator și în vremea lui Domiţian, când a publicat scrieri insultătoare împotriva lui Herrenius Senecio și Arulenus Rusticus, la scurtă vreme după condamnarea lor în 93; cuprins de panică după asasinarea lui Domiţian, încearcă zadarnic să intre în legătură cu Pliniu cel Tânăr; a scris o biografie a fiului său la începutul domniei lui Traian; moare la puţin timp după aceea

Argius, administrator al lui Galba

M. Arrecinus Clemens, senator, prefect al cohortelor pretoriene în 70; în 73, consul suffecfus; cumnat cu Titus;

în timpul lui Domiţian, probabil *curator aquarum*; deși prieten cu Domiţian, a fost ucis de acesta

T. (?) Arrius Antoninus, consul suffectus în iulie-august 69; consul pentru a doua oară la o dată neprecizată, proconsul al Asiei, probabil în 78; prieten al lui Nerva, ˇs-a bucurat de mare autoritate în vremea lui Traian; autor apreciat în epocă de epigrame grecești și de poezii iambice

Arrius Varus, în 54 prefect de cohortă în Armenia sub comanda lui Domitius Corbulo; delator, îl denunţă pe comandantul său și este înaintat la gradul de primipil al legiunii a II-a *Gallica;* invadează Italia împreună cu Antonius Primus; după moartea lui Vitellius, a devenit prefect al cohortelor pretoriene; Mucianus îl demite din această funcţie și îl numește *Praefectus annonae* (magistrat însărcinat cu aprovizionarea Romei); mai târziu a fost atacat violent din cauza rolului jucat în condamnarea lui Corbulo; în spatele dizgraţiei sale ˇs-a aflat Domitia, fiica lui Corbulo și nevasta lui Domiţian

Asiaticus, conducător gal

Asiaticus, libert al lui Vitellius ridicat la rangul de cavaler; ucis după victoria flavienilor

Asinius Pallio, prefect al unei unităţi de cavalerie

Atilius Vergilio, vexillar al cohortei de pază a lui Galba

Atilius Verus, centurion primipil

T. Aurelius Fulvus (Fulvius?), legat al legiunii a III-a *Gallica*; primește însemnele consulare din partea lui Otho; consul ordinarius cu Domiţian în 70; în 75 – 78, guvernator în Hispania; un al doilea consulat și funcţia de *praefectus urbi* la o dată necunoscută; bunic pe linie masculină al împăratului Antoninus Pius

Baebius Massa, procurator în Africa; delator în vremea lui Domiţian; acuzat de șantaj, a fost condamnat și, probabil, executat

Barbius Proculus, ofiţer inferior în corpul de gardă

Basilides, fruntaș al Egiptului, preot

Berenice, regină, fiica regelui iudeu Herodes Agrippa

I. Cf. p. 354, nota 5

Betuus Cilo, victimă a lui Galba

Brinno, conducător al caninefaţilor

Cadius Rufus, proconsul al Pontului și al Bitiniei; eliminat din senat în 49 pentru nereguli financiare; restabilit de Otho sub pretextul că fusese condamnat, în realitate, pentru insulte aduse principelui

Cn. Caelius Simplex, proconsul al Sardiniei în 67/68; consul suffectus în noiembrie-decembrie 69, împreună cu Quinctius Atticus

Aulus Caecina Aliénas, născut la Vicetia; quaestor în 68 al provinciei Baetica, se raliază lui Galba, dar cade în dizgraţie pentru sustragerea de bani publici; *legatus legionis* în Germania Superior; general al lui Vitellius; consul în septembrie-octombrie 69 împreună cu Fabius Valens; pornește în campanie împotriva flavienilor, dar, ajuns în zona de contact militar, îl trădează pe Vitellius; onorat în vremea lui Vespasian; spre sfârșitul domniei acestuia, complotează împreună cu Eprius Marcellus; complotul fiind descoperit, este ucis din ordinul lui Titus

Caecilius Roscius, legatul legiunii a XX-a *Valeria Victrix*

Caetronius Pisanus, praefectus castrorum al legiunii a III-a *Augusta* la Lambesis, în Africa

Calpurnius Aspernus, guvernator al Galaţiei și Pamfiliei

Calpurnius Galerianus, fiul lui Gaius Calpurnius Piso, asasinat din ordinul lui Mucianus la sfârșitul anului 69

Calpurnius Repenţinus, centurion al legiunii a XXIII-a *Primigenia*

Calvilla Crispinilla, doamnă din înalta aristocraţie romană

Campanus Tungrus, fruntaș al tungrilor, aliat al lui Civilis

Camurius, soldat al legiunii a XV-a, asasin al lui Galba conform zvonurilor care circulau

Caratacus, rege al siluri lor, populaţie a Britannici

Cartimandua, regina briganţilor, populaţie din

Britannia

Casperius Niger, militar flavian; centurion în 51, trimis în 62 de Corbulo în misiune la regele părţilor Volageses; moare în timpul luptelor de pe Capitoliti din 69

Cestius Severus, senator bănuit a fi fost delator în vremea lui Nero

Sex. Centrius Severus, între 48 – 52 *beneficiarius* al prefectului cohortelor pretoriene; tribun al cohortelor pretoriene în 69

Claudia Sacrata, femeie din neamul ubilor; întreţine legături amoroase cu Petilius Cerialis

Claudius Apollinaris, prefect al flotei de la Missenum

Claudius Cossus, trimis al helveţilor la Vitellius pentru a salva neamul său de la distrugerea plănuită de vitelieni

Claudius Faventinus, centurion demis de Galba; în 69 provoacă defecţiunea flotei de la Missenum, prezentând scrisori false de la Vespasian

Claudius Iulianus, prefect al flotei de la Missenum în 69; trebuia să readucă flota de partea lui Vitellius, dar trece el însuși de partea lui Vespasian; probabil identic cu Claudius Iulianus, menţionat de Pliniu cel Bătrân, care în vremea lui Nero a organizat un spectacol de gladiatori.

Claudius Labeo, prefect al unei unităţi auxiliare de batavi; rămâne credincios romanilor

Claudius Pyrrichus, trierarh al corăbiilor liburnice din Corsica

Claudius Sagitta, praefecfus alae Augustare Gallorum Petrianae; în 70 îl sfătuiește pe L. Calpurnius Piso să declanșeze o rebeliune împotriva lui Vespasian

Claudius Sancfus (Sancus?), conducător al auxiliarilor legiunii a XVI-a în Germania în anul 70

Claudius Severus, conducător al helveţilor în lupta împotriva vitelienilor

Claudius Victor, nepot al lui Civilis

Cluvius Rufus, consul în 41; crainic al lui Nero în timpul turneului din Grecia; guvernator al Hispaniei Tarraconensis în 69; iniţial partizan al lui Otho, trece apoi

de partea lui Vitellius; acuzat în faţa lui Vitellius este inocentat, dar guvernează de aici înainte provincia *în absenţia;* martor la întrevederea lui Vitellius cu Flavius Sabinus în templul lui Apolo, demis din funcţia de guvernator după ascensiunea lui Vespasian; orator reputat, autor al unui volum de memorii, una dintre sursele lui Tacit

Cocceius Proculus, speculator într-una dintre cohortele pretoriene la începutul lui 69

Coenus, libert al lui Nero

Cornelius Aquinus, legatus legionis în Germania Inferior, poate legiunea a V-a *Alauda*

Cornelius Dolabella, rudă a lui Galba, candidat la succesiune, exilat de Otho și ucis de Vitellius, *Cornelius Fuscus,* comandant al flotei după ce aceasta l-a trădat pe Vitellius; prefect al cohortelor pretoriene în timpul domniei lui Domiţian; participă la războaiele dacice ale lui Domiţian și moare în bătălie

Cornelius Laco, funcţionar al lui Galba în Hispania; după înscăunarea lui Galba, prefect al pretoriului; asasinat odată cu Galba

Cornelius Marcellus, quaestor pro praetore, apoi *legatus pro praetore* al proconsulului Haterius

Candidus în Sicilia; probabil amestecat în 65 în procesul intentat lui C. Cassius, L. Ĭunius Silanus și Livia Lepida; ucis de Galba în 68

Cornelius Martialis, tribun al cohortelor pretoriene; degradat de Nero după descoperirea conjuraţiei lui Piso în 65; trimis de Flavius Sabinus cu misiune la Vitellius în timpul luptelor de pe Capitoliu.

Crescens, libert al lui Nero

Crispina, fiica lui Titus Vinius

Crispinus, centurion în armata Germaniei Inferior

Curtius Montanus, senator acuzat de Eprius Marcellus pentru poemele sale în vremea lui Nero; inocentat de senat; în anul 70 declanșează o acţiune împotriva delatorilor; probabil membru al consiliului lui Domiţian

Demetrius, filosof cinic, aparţinea aripii extremiste, antimonarhice, a școlii; Caligula îi oferă două sute de mii de sesterţi pentru a-și modera opiniile politice, dar el refuză oferta; face parte din cercul lui Paetus Thrasea și a fost exilat din Roma în 66; ultimii doi ani ai domniei lui Nero și-i petrece la Atena și Corint; caracterul său a fost pus la îndoială datorită procesului intentat lui Egnatius Celer; nu abandonează teoriile sale antimonarhice nici în timpul Flaviilor; în 71 este izgonit din Roma împreună cu alţi filosofi; se pare că mai trăia în timpul lui Domiţian; nu a scris nimic, era însă celebru prin învăţătura sa orală; a fost apreciat de Seneca, Philostrat, Epictet

Didius Scaeva, militar căzut în luptele de pe Capitoliu

C. Dillius Aponianus, legatul legiunii a III-a *Gallica* în 69; în 70, probabil, consul suffecfus; 1 iulie-31 decembrie, *curator riparum et alvei Tiberis*

C. Dillius Vocula, IV vir viarum curândarum. apoi tribun militar al legiunii I, quaestor în Pont și Bitinia, tribun al plebei, legatul legiunii a XXII-a *Primigenia* cantonată la Mogontiacum, în Germania Superior, preia comanda întregii armate din provincie de la Bordeonius Flaccus; asasinat de soldaţi în 69

Domitius Sabinus, primipil

Donatius Valens, centurion

A. Ducenius Germinus, consul suffecfus, în primii ani de domnie ai lui Nero; *legatus pro praetore* al Dalmaţiei; în 62 membru al unei comisii însărcinate de Nero cu supravegherea impozitelor; Galba l-a numit *praefecfus urbi* în iunie 68

P. Egnatius Celer, filosof stoic; originar din Berytos sau Tasos; din cauza mărturiei false depuse în 66 împotriva lui Barea Soranus, a fost judecat în 69 în senat și condamnat la moarte

Epponina, soţia lui Iulius Sabinus

T. Eprius Marcellus, născut la Capina într-o familie săracă; se remarcă încă din tinereţe prin talent oratoric; pentru o zi, la 30 decembrie 48, este pretor urban; în același an este ales între patricieni; *legatus pro praetore* la

o dată neprecizată, între 48 – 57, în provincia formată din Pamfilia și Licia; acuzat de șantaj în 57 de licieni, reușește, datorită influenţei sale, să fie inocentat; în 61, consul suffecfus; în 66 este unul dintre acuzatorii lui Paetus Thrasea și primește o răsplată de cinci milioane de sesterţi; în 69 și 70 este atacat cu violenţă în senat de către Helvidius Priscus; proconsul în Asia timp de trei ani; consul în 74; membru al consiliului lui Vespasian; în 79 organizează împreună cu Alienus Caecina o conjuraţie împotriva împăratului; conjuraţia este descoperită; condamnat de senat, se sinucide

M. Fabius Fabulus, tribun militar al legiunii a XIII-a *Gemina*; legat al legiunii a III-a *Augusta* în Numidia:

legatus Auguşti al legiunii a XIII-a *Gemina*

Fabius Priscus, legat al legiunii a XIV-a *Gemina Martia Victrix,* participă la luptele împotriva lui Civilis *Fabius Valens,* originar din Anagnia, dintr-o familie de cavaleri; legat al legiunii I staţionate la Bonna;

organizează asasinarea lui Fonteius Capito; conducător al armatei lui Vitellius; consul în august octombrie 69; ucis de flavieni la Urbinum

Festus (Valerius?), prefect al unei cohorte

Titus Flavius Domitianus, născut în 51, fiul mai mic al lui Vespasian; în 69 participă, alături de Flavius Sabinus, la luptele de pe Capitoliu; este eliminat din viaţa politică activă după sosirea lui Mucianus la Roma; devine împărat în 81 după moartea lui Titus; reintroduce sistemul autocratic în imp˘eriu, se numește consul perpetuu și se pretinde *Dominus et Deus*; la 18 septembrie 96, cade victimă a unei conjuraţii senatoriale la care a participat și Domitia Longina, soţia sa

Flavius Sabinus, fratele mai mare al lui Vespasian, născut în anul 8; din 49 până în 56, guvernator al Moesiei, apoi cu întreruperi timp de doisprezece ani *praefecfus urbi*; încearcă să-l determine pe Vitellius să abandoneze de bunăvoie puterea; este asasinat în urma luptelor de pe Capitoliu dintre flavieni și vitelieni

Titus Flavius Vespasianus, fiul mai mare al lui

Vespasian, născut în 39 la Roma; tribun militar în Germania și Britannia; legat de legiune în Iudeea în timpul campaniei de înăbușire a rebeliunii iudaice; din 70 comandantul suprem al trupelor însărcinate cu reprimarea rebeliunii; la revenirea la Roma își sărbătorește triumful; din 71 prefect al cohortelor pretoriene, învestit cu *imp ˇerium proconsulare* și *tribunicia potestas,* practic coregent; după moartea lui Vespasian a devenit împărat; moare în 13 septembrie 81

Titus Flavius Vespasianus, născut la 17 noiembrie 9; legat de legiune în 42, participant la invazia în Britannia, în 62 proconsul în Africa; în 51 consul suffectus, în 66 participă la călătoria lui Nero în Grecia; numit comandant suprem al trupelor însărcinate cu înăbușirea rebeliunii din Iudeea; la 1 iulie 69, proclamat împărat de trupele din Alexandria; recunoscut de senat la 22 decembrie 69; sosește la Roma în vara anului 70; guvernează în acord cu senatul în virtutea unei legi promulgate de acesta *(Lex de imp ˇcrio Vespasiani)*; moare la 24 iunie 79

Galeria, soţia lui Vitellius

C. Fonteius Agrippa, consul suffectus în 58; *curator aquarum* în 66 – 68; proconsul al Asiei în 69; moare în 70, în Moesia, în luptă cu sarmaţii

P Galerius Trachalus, rudă a lui Vitellius; consul ordinarius în 68; îndeplinește funcţii religioase *(VII vir epulonum)*; proconsul al provinciei Africa la sfârșitul domniei lui Vespasian; orator celebru, apreciat de Quintilian

C Helvidius Priscus. originar din Municipium Cluviae; adept al stoicismului; *legatus legionis* în 51 în Siria; tribun al plebei în 56; condamnat la exil în urma procesului intentat lui Paetus Thrasea; praetor în 69, militează pentru întărirea autorităţii senatului; intrat în conflict cu Vespasian, datorită caracterului său inflexibil, este condamnat la exil și apoi la moarte; mai târziu Vespasian a regretat faptul; Herenius Senecio a scris o biografie a lui H.P., carte interzisă și distrusă de Domiţian

Herodes Agrippa II, rege în Iudeea; participă alături

de Vespasian și de Titus la reprimarea revoltei iudeilor

Herrenius Galdus, legat al legiunii I *Germanica*; asasinat de soldaţi înainte de sosirea lui Petilius Cerialis *Bordeonius Flaccus,* consul suffecfus la o dată necunoscută; guvernator al Germaniei Superior; asasinat de soldaţi în decembrie 69

Hormus, libert al lui Vespasian; devine membru al ordinului ecvestru la 1 ianuarie 70

Icelus, libert al lui Galba; arestat de Nero în momentul aflării rebeliunii lui Galba; omorât la 16 ianuarie 69 din ordinul lui Otho *Ioannes,* conducător iudeu

Italiens, regele suebilor; aliat al lui Vespasian *hidas.* conducător iudeu *Iulius Agrestis,* centurion în armata lui Vitellius *Iulius Alpinus,* conducător al helveţilor ucis de Caecina *Iulius Atticus,* militar *Iulius Auspex,* fruntaș al remilor, partizan al menţinerii păcii romane *Iulius Briganticus,* batav, nepot al lui Civilis, credincios romanilor *Iulius Burdo,* prefect al flotei germanice *Iulius Calenus,* heduu, tribun de cohortă în armata lui Vitellius *Iulius Carus,* soldat, ucigașul lui Titus Vinius *Iulius Civilis,* nobil batav, prefect de cohortă; declanșează rebeliunea împotriva romanilor; nu-i cunoaştem destinul după întrevederea lui cu Petilius Cerialis pe podul de pe râul Nabalia *Iulius Classicus,* trevir din familie regală, participant la rebeliunea lui Civilis

Q. ˇIulius Cordus, proconsul înainte de 52; în 69, legatul Aquitaniei; partizan al lui Otho, apoi al lui Vitellius *Iulius Flavianus.* prefect al unei unităţi de cavalerie în armata flaviană

Sex. Iulius Frontinus, născut în jurul anului 30; pretor urban în 70; la jumătatea anului îi cedează funcţia lui Domiţian; comandă o legiune în Gallia în timpul rebeliunii lui Civilis și îi determină pe lingoni să se supună romanilor; consul la o dată neprecizată, poate 73; *legatus Auguști pro praetore* în Britannia; cam în 90, proconsul în Asia; a participat probabil la războaiele dacice ale lui Domiţian; în 97, *curator aqua rum*; în 100, consul ordinarius; augur la o dată neprecizată, în orice caz înainte

de 104. În calitate de *curator aquarum* aduce numeroase îmbunătăţiri serviciului; autor a numeroase scrieri tehnice: *Despre măsurarea terenurilor; Strata gematon; De re militari; Tactica în vremea lui Homer; De aquaę ductis Urbis Iulius Franto,* tribun al unei cohorte de pază, demis de Galba

Tiberius Iulius Alexander, iudeu dintr-o familie aristocrată (era nepotul lui Philo din Alexandria), abandonează religia și tradiţiile iudaice; în 42, epistrateg al Tebaidei, 45 – 48, procurator al ludeei, 63, șef de stat major în armata lui Corbulo, 66 – 69, prefect al Egiptului, timp în care înăbușă răscoala evreilor din Alexandria; joacă un rol important în proclamarea lui Vespasian; în timpul domniei lui Vespasian și a lui Titus, prefect al pretoriului; participă în 70 la campania iudaică a lui Titus *Iulius Gratus, praefecfus castrorum* în armata lui Vitellius, fratele lui Iulius Fronto *Iulius Mansuetus,* soldat al legiunii a XXI-a *Rapax Iulius Martialis,* tribun al cohortelor pretoriene în 69

Iulius Maximus, batav, prefect al unei cohorte batave, partizan al lui Civilis *Iulius Placidus,* tribun al unei cohorte; îl arestează pe Vitellius *Iulius Priscus,* centurion numit de Vitellius prefect al cohortelor pretoriene; se sinucide după moartea lui Vitellius *Iulius Sabinus,* aristocrat lingon, se pretinde descendent al lui Iulius Caesar; intenţionează să întemeieze un impˇeriu galo-germanic; în urma înfrângerii stă ascuns timp de nouă ani; descoperit, este arestat și ucis la Roma în 79

Iulius Tutor, trevir, numit de Vitellius *praefecfus ripae Rheni*; partizan al lui Civilis *Iulius Valentinus,* trevir, partizan al lui Civilis; înfrânt de Petilius Cerialis la Rigodulum, este dus la Roma și ucis din ordinul lui Domiţian *Iunius Blaesus,* aristocrat roman, guvernator al Galliei Lugdunensis, se alătură lui Vitellius; în 69, asasinat din ordinul lui Vitellius *Iunius Mauricus,* senator de origine italică; se opune încercării de lovitură de stat a lui Nymphidius Sabinus din 68; caracter inflexibil, solicită la începutul anului 70 dreptul pentru o comisie senatorială de

a face investigaţii în arhiva palatului imp˘erial pentru identificarea delatorilor; pare a fi fost consul în prima parte a domniei lui Domiţian; odată cu alunecarea lui Domiţian spre autocratism, intră în opoziţie și este condamnat la exil, poate încă din anul 93; revine la Roma după instaurarea lui Nerva; spirit independent, nu ezită să intre în contradicţie cu Traian; cultivă relaţiile cu oamenii de litere (Pliniu cel Tânăr); proprietar al unui teren pe malul mării, la Formiae; în 107 mai este încă în viaţă

luvenalis, fruntaș al tungrilor, trece de partea lui Civilis

Laecanius, soldat, presupus asasin al lui Galba

C. Licinius Mucianus, „om nou" originar, poate, din Hispania; consul suffecfus înainte de 67, apoi în 70 și în 72; în timpul lui Nero, legat al Liciei și în 67 al Siriei; protagonist al Flaviilor; în timpul campaniei împotriva lui Vitellius îi înfrânge pe daci și pe sarmaţi la Dunăre; frânge la Roma puterea și influenţa lui Antonius Primus; cel mai influent consilier al lui Vespasian; scriitor apreciat; moare în 77

Licinius Caecina, senator, îl atacă în 70 în senat pe Eprius Marcellus

Licinius Proculus, prefect al cohortelor pretoriene în vremea lui Otho; unul dintre factorii de decizie în timpul războiului dintre Otho și Vitellius

Lucceius Albinus, procurator al Mauritanie! Caesarensis; Galba îl numește și în fruntea Tingitane!; bănuit de a fi ˘încercat să pună la cale o rebeliune împotriva lui Otho, este asasinat împreună cu soţia sa

Luciliusbassus, prefect al unei unităţi de cavalerie, numit de Vitellius comandantul flotelor de la Ravenna și Missenum; trece de partea lui Vespasian

Maevius Pudens, omul de încredere al lui Tigellinus; contribuie la succesul actului de rebeliune al lui Otho

Manlius Patruitus, senator, jignit grav de locuitorii coloniei Sena Iulia (Siena)

Manlius Valens, legatul legiunii *Prima Italica*

Mariccus. fruntaș al boilor, provoacă o rebeliune antiromană; se consideră zeu; prins, a fost omorât în

prezenţa lui Vitellius

P. Manus Celsus, în 63 legat al legiunii a XV-a; în 69, consul desemnat; partizan credincios al lui Galba;

În timpul lui Otho este învestit cu comanda unei părţi a armatei; consul pentru a doua oară în 105 *Marius Maturus,* procurator al Alpilor Maritimi; credincios lui Vitellius, trece în cele din urmă de partea lui Vespasian

Martins Macer; partizan al lui Otho, participant la bătălia de la Bedriacum; șters de pe lista viitorilor consuli de către Vitellius

Minucius Justus, praefecfus castrorum în armata lui Vespasian

Moschus. libert imp˘erial, administrator al flotei încă din vremea lui Nero

Munius Lupercus, legat, probabil al legiunii a XV-a; prins de germani, este trimis ca dar fecioarei Veleda, dar este ucis pe drum

C *Musonius Rufus,* filosof stoic roman (30 – 108); a scris în limba greacă; originar din Volsinii, în Etruria, dintr-o familie de cavaleri; în 65, exilat de Nero la Gyaros; rechemat de Galba; condamnat din nou la exil de Vespasian, este rechemat în 81 de Titus; învăţătura lui este de tip socratic și se referă mai ales la domeniul eticii practice; printre elevii săi se numără Pliniu cel Tânăr, Dio din Prusa, Epiclet.

Nonius Attianus, membru al senatului, delator în timpul lui Nero

Nonius Receptus, centurion al legiunii a IV-a sau a XXII-a, protejează statuile lui Galba

Numisius Lupus, legat al legiunii a VIII-a *Augusta,* i se acordă însemnele consulare

Numisius Rufus, pare a fi legatul legiunii a XVI-a *Gallica*

Octavius Sagitta, tribun al plebei în 58, condamnat la deportare în vremea lui Nero din cauza unei crime pasionale, reintegrat în senat în 69, deportat din nou de către Mucianus.

Ofonius Tigellinus, născut dintr-o familie umilă la

Agrigent, în 39; *praefectus vigiline* în timpul lui Nero, apoi prefect al cohortelor pretoriene; unul dintre instrumentele puterii lui Nero; în 68, îndepărtat de către Nymphidius Sabinus; joacă un rol activ și important în lovitura de stat a lui Otho, care, cu toate acestea, l-a condamnat la moarte.

Onomastus, libert al lui Otho.

Orfidius Benignus, legat al legiunii *Prima Adiutrix,* moare în bătălia de la Bedriacum.

Pacarius Decimus, procurator al Corsicii.

Paccius Africanus, senator, condamnat în senat pentru faptul de a fi fost delatorul fraţilor Scribonius. *Pedanius Costa,* senator, consul desemnat de către Galba sau Otho, șters de pe listă de către Vitellius. *Pedius Blaesus,* proconsul al Cretei și al Cyrenei; condamnat de Nero, acuzat fiind de șantaj; restabilit în senat de către Otho.

Q. Petilius Cerialis, originar din Aquileia; în 61, ca legat al legiunii a IX-a, participă la luptele împotriva reginei Boudica din Britannia; în 69 se alătură generalilor flavieni și este unul dintre generalii trupelor care pătrund în Roma; consul suffectus în 70, este însărcinat de Mucianus cu înăbușirea rebeliunii lui Civilis; între 71 – 74 este legat al Britannici, calitate în care îi combate pe briganţi și extinde spre nord stăpânirea romană; în 74, pentru a doua oară consul.

Petronia, soţia lui Vitellius, apoi a lui Dolabella.

Petronius Urhicus, procurator al Noricumului.

M. Plancius Varus, praefectus urbi interimar în timpul domniei lui Vitellius; praetor la o dată neprecizată; proconsul al Bithiniei în timpul domniei lui Vespasian.

Ti. Plautius Silvanus Aelianus, quaestor în vremea lui Tiberius, legat de legiune în Germania, praetor în 42; consul suffectus în 45; proconsul în Asia în 56; legat al Moesiei, în 61 – 68, perioadă în care a respins ofensiva sarmată și a transmutat o sută de mii de locuitori din stânga Dunării în Moesia; în 70, pontifex; în 73, primește ornamentele triumfale; în perioada 70 – 73 (?) guvernator al Hispanici Tarraconensis, apoi *praefectus urbi*; a murit

înainte de 79, anul morţii lui Vespasian.

Plotius Firmus, prefect al pretoriului în vremea lui Otho.

Plotius Griphus, primit de Vespasian în rândurile senatorilor și numit legatul legiunii a VII-a; în 70, praetor.

Pompeius Longinus, tribun în cohortele pretoriene.

Pompeius Propinquus, procurator al provinciei Belgica; asasinat în 69.

Pompeius Silvanus, consul suffecfus în 45, apoi proconsul al provinciei Africa; în 58, acuzat de provinciali pentru chesţiuni financiare, a fost inocentat de senat la intervenţia lui Nero; legat al Dalmaţiei în 69 – 70; posibil să fi fost și *curator aquarum* la o dată necunoscută.

Pompeius Vopiscus. consul în 69 împreună cu Verginius Rufus

Porcius Septimus, procurator al provinciei Raetia

Publius Sabinus, prefect al unei cohorte, numit de Vitellius prefect al cohortelor pretoriene

Cn. Quintilius Aticus, consul suffecfus în ultimele luni ale lui 69

Quintius Certus, cavaler roman

Romi Hus Marcellus, centurion al legiunii a XXII-a *Primigenia*; încearcă să protejeze statuile lui Galba *Roscius Caelius,* praetor la o dată necunoscută; legat al legiunii a XX-a *Valeria Victrix,* staţionată în Britannia

Roscius Regulus. consul pentru o zi la 1 noiembrie 69

Rubrius Gallus, numit de către Nero conducătorul trupelor trimise împotriva lui Galba; intermediar între Flavius Sabinus și Caecina

Rufinus, general în armata lui Vindex; omorât de Vitellius

Sabinus Flavius, consul în vremea lui Otho

Saevinus (Scaevinus?) Pacuvius, senator

Salonia, soţia lui Aulus Caecina

Marcus Salvius Otho. ˚s-a născut în 32, favorit al lui Nero, ˚s-a căsătorit la cererea acestuia cu Poppaea Sabina; a căzut în dizgraţie, deoarece n-a acceptat să se despartă de ea și a devenit guvernator al Lusitaniei între 58 și 68,

numai graţie intervenţiei lui Seneca; ˇs-a asociat rebeliunii lui Galba; înșelat în speranţele sale de a fi adoptat de către Galba, provoacă o lovitură de stat și se proclamă împărat; învins la Bedriacum, se sinucide în aprilie 69

L. Salvius Otho Titianus. fratele mai mare al precedentului; în 65 proconsul al provinciei Asia; consul în 69 împreună cu Otho; participă la campania împotriva lui Vitellius; în timpul domniei lui Vitellius nu a fost pus în primejdie

Se ipio, prefect al unei cohorte

Seleucus, astrolog din anturajul lui Oth

Sempronius Densus, centurion, îl apără pe Piso

Sextilia, mama lui Vitellius

Şi de. rege al suebilor

Tib. Silius Italiens, poet epic; autor al poemului *Punica*; consul în 69

Sostratus, preot al Venerei în insula Paphos

Staţius Murcus, speculator

Subrius Dexter, tribun al cohortelor pretoriene în 69

Suedius Clemens, primipil, primește comanda unor trupe importante din partea lui Otho; în Egipt apare ca *praefecfus castrorum*

C. Suetonius Paulinus, legat de rang pretorian în Mauritania în 41 – 42; în 43, consul suffecfus; între 58 și 61, guvernator al Britannici, unde reprimă cu greutate revolta condusă de regina Boudica; în 69 participă alături de Otho la bătălia de la Bedriacum; iertat de Vitellius

Servius Suplicius Galba, născut cam în anul 3 î. ˇHr. la Tarracina; în 31 – 32, guvernator al Aquitaniei; în 33 consul; între 39 și 41, legat al armatei din Germania Superior; în 45, proconsul al provinciei Africa; din anul 60, guvernator al Hispanici Tarraconensis; în 68 acceptă oferta lui Vindex de a se pune în fruntea mișcării împotriva lui Nero; proclamat împărat după sinuciderea lui Nero; asasinat în forul roman la 15 ianuarie 69

L. Tampius Flavianus, proconsul al Africii la o dată necunoscută; în 69, guvernator al Pannoniei; consul la o dată necunoscută

Tetius Iulianus, legat al legiunii a VII-a *Claudia*

Terentius. veteran, posibil asasin al lui Galba

Trebellius Maximus, consul suffectus în 58 împreună cu Seneca; în 62, însărcinat cu stabilirea cuantumului impozitelor în provinciile gallice; în 64, numit guvernator al Britannici

Triaria. soţia lui Lucius Vitellius

Valerius Asiaticus, guvernator al provinciei Belgica în 69

Valerius Festus, rudă a lui Vitellius, legat al legiunii a III-a *Cyrenaica*

Valerius Marinus. consul desemnat de Galba, desemnare anulată de Vitellius

Valerius Paulinus. procurator al Gallici Narbonensis

Varius Crispinus, tribun în cohortele pretoriene

Vedius Aquila, legat al legiunii a XIII-a *Gemina*

Veleda, fecioară, conducătoare spirituală a germanilor

Velocatus. britan; a întreţinut legături adultere cu regina Cartimandua, care au scandalizat populaţia

Venutius, soţul reginei Cartimandua, adversar ireductibil al romanilor

Verax, nepotul de soră al lui Civilis

Verginius Rufus, originar din Mediolanum, dintr-o familie de cavaleri; născut în anul 14; consul ordinarius în 63; în 68, era guvernator al Germaniei Superior; refuză propunerea armatei de a fi proclamat împărat; în 69, consul suffectus; până în 97 trăiește retras pe proprietăţile sale și se ocupă de literatură; în 97, consul împreună cu Nerva; moare în anul următor; i se organizează funeralii de stat; discursul funerar a fost rostit de Tacit

I. Vestinus. cavaler roman însărcinat cu restaurarea Capitoliului

Vesti icus Spurinna, general în armata lui Otho, a apărat cu succes Placentia; în timpul lui Traian conduce cu succes o expediţie militară în ţinuturile bructerilor

M. V. Vettius Bolanus. guvernator al Britannici între 69 și 71; mai târziu, proconsul al provinciei Asia *Veturius.*

optio (locţiitor al centurionului), participant la lovitura de stat a lui Otho

Vibennius Rufinus. prefect al unei unităţi de cavalerie

Vibius Crispus. consul suffectus în timpul lui Nero; proconsul al Africii în timpul lui Vespasian; orator celebru și delator periculos

Titus Vinius. legat al lui Galba în Hispania; consul la 1 ianuarie 69; este asasinat odată cu Galba

C. Vipstanus Apronianus, consul în 59; proconsul în 69

Vipstanus Messala, tribun militar în 69, participă la lupte alături de flavieni; autor al unui volum de memorii, una dintre sursele lui Tacit

Viridius Geminus, numit de Vespasian comandant al trupelor trimise să lichideze rebeliunea lui Anicetus în Pont în 70

Aldus Vitellius. născut în anul 15 la Luceria; în 48, consul; 60 – 61 (?) proconsul al Africii; în 69 legat al Germaniei inferior; proclamat împărat de trupele din Germania la 2 ianuarie 69; recunoscut de senat după câştigarea bătăliei de la Bedriacum; omorât după intrarea flavienilor în Roma

Lucius Vitellius. fratele precedentului, consul suffectus în 48; comandant energic în timpul luptelor cu flavienii; omorât câteva zile mai târziu după fratele său